

การจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

โดย

นายธีระวัฒน์ ชะอุ่ม

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2554

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

โดย

นายธีระวัฒน์ ชะอุ่ม

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2554

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**KNOWLEDGE MANAGEMENT ON CULTURAL RESOURCE :
WAT PHRA SI RATTANA SATSADARAM**

**By
Teerawat Cha-um**

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Program of Cultural Resource Management

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2011

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “ การจัดการความรู้
ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ” เสนอโดย นายธีระวัฒน์ ชะอุ่ม เป็นส่วนหนึ่งของการ
การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

.....
(ผู้ช่วย

ศาสตราจารย์ ดร.ปานใจ ธารทศนวงศ์)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

ศาสตราจารย์สายนต์ ไพเราะญจิตร

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(อาจารย์พิสิฐ เจริญวงศ์)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ศาสตราจารย์สายนต์ ไพเราะญจิตร)

...../...../.....

๕๒๑๑๒๓๑๖ : สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

คำสำคัญ : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ธีระวัฒน์ ชะอุ่ม : การจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม.
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : ศ.สายันต์ ไพเราะจิตร์. ๓๕๗ หน้า.

การศึกษาการจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีวัตถุประสงค์ เพื่อสร้างเป็นชุดความรู้ที่สมบูรณ์ มีความทันสมัย และมีความเหมาะสมสำหรับการนำชมและเผยแพร่ โดยกลุ่มเจ้าหน้าที่นำชม การวิจัยได้รวบรวมและจัดระบบความรู้ต่างๆ ด้วยการวิเคราะห์จากแนวคิดและทฤษฎีด้านการจัดการความรู้ การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม และการสื่อสาร

ผลการศึกษาได้สร้างชุดความรู้วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเป็นพระอารามหลวงในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ เนื่องจากเป็นศาสนสถานสำหรับประกอบพระราชพิธีทางศาสนาและความมั่นคงของบ้านเมือง ตลอดจนคุณค่าทางศิลปกรรม ด้วยการผนวกเอาความคิด คติ ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และสมมุติเทวราช มาถ่ายทอดออกเป็นรูปธรรม ในการศึกษาจึงได้ประมวลและจัดระบบความรู้ ซึ่งประกอบด้วย ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมทางด้านศิลปกรรม ด้านศาสนาและความเชื่อ ด้านสถาบันพระมหากษัตริย์ และด้านพระราชพิธี และสังเคราะห์เป็นชุดความรู้ที่มีความเหมาะสมสำหรับการนำชมและเผยแพร่ คือ เป็นการจัดการความรู้โดยมีเนื้อหาดำเนินไปตามเส้นทางของการนำชมของเจ้าหน้าที่

สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๕๔

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ .....

52112316 : MAJOR : CULTURAL RESOURCE MANAGEMENT

KEY WORD : WAT PHRA SI RATTANA SATSADARAM

TEERAWAT CHA-UM : KNOWLEDGE MANAGEMENT ON CULTURAL RESOURCE
: WAT PHRA SI RATTANA SATSADARAM. THESIS ADVISOR : PROF.SAYAN PRAICHARNJIT.
357 pp.

The objective of the study on “Knowledge Management on Cultural Resource : Wat Phra Sri Rattana Satsadaram” is to create a complete knowledge set that is up-to-date and appropriated for the dissemination by the Information Staffs. In this research project, the information and data are collected, organized and analyzed with the approaches and theorems on knowledge management, cultural resource management and communication.

The results from the research lead to the creation of a knowledge set of the Emerald Buddha Temple which is the royal temple in the Grand Palace complex. The resulted knowledge set reflects the importance of Thai Monarch because this knowledge set concerns the Emerald Buddha Temple which is the monastery in which all important religious state ceremonies are held in order to bless the country. In addition, this set of knowledge also manifests the artful values of the site because the ideas and beliefs in Buddhism and Idealistic Gods are merged together and reflected via concrete constructions and architectures of the temple. Therefore, in this research the knowledge on several matters, such as cultural resources of arts, religious beliefs, Thai Monarch and royal ceremonies, are processed, organized and synthesized to a knowledge set that is suitable for the dissemination. In other words, the obtained knowledge set fits the standard guiding routine of the information staffs of the Grand Palace.

Program of Cultural Resource Management Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2011

Student's signature .....

Thesis Advisor's signature .....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้เป็นอย่างดี ด้วยความอนุเคราะห์ช่วยเหลือจาก
หน่วยงานละบุคคลหลายฝ่าย ซึ่งผู้วิจัยขอกล่าวรายนาม ดังนี้

ขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์ อาจารย์ที่ปรึกษาที่เสียสละเวลาให้
คำปรึกษา คำแนะนำ ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่องานวิจัย ด้วยความห่วงใยและเอาใจใส่ดูแลเป็น
อย่างดี คอยติดตามความคืบหน้าอย่างสม่ำเสมอ ขอขอบพระคุณ ดร.พิสิฐ เจริญวงศ์ ประธาน
กรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ และ ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ กรรมการ ที่ให้
ข้อเสนอแนะในการทำงาน เพื่อปรับปรุงวิทยานิพนธ์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบพระคุณ นายแก้วขวัญ วัชโรทัย เลขาธิการพระราชวัง ที่ประทานอนุญาตให้เก็บ
ข้อมูลจากการนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ขอขอบพระคุณ นายรัตนาวุธ วัชโรทัย ที่ปรึกษาฝ่าย
กิจกรรมพิเศษ สำนักพระราชวัง ที่ให้ความอนุเคราะห์ในการเก็บข้อมูลด้านพระราชพิธี และรูปถ่าย
ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับงานวิจัย ขอขอบพระคุณ นางสาวบุญเพ็ญ หว่านณรงค์ หัวหน้าฝ่าย
ประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ สำนักพระราชวัง นางสาวพัชรวิพรรณ ศิริไสยาสน์ หัวหน้างานนำชม ที่
ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูล และข้อเสนอแนะที่มีประโยชน์อย่างยิ่ง ขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่งานนำ
ชม เจ้าหน้าที่กองพระราชพิธี และเจ้าหน้าที่ฝ่ายวัดพระศรีรัตนศาสดารามทุกท่าน ที่กรุณาให้ข้อมูลที่
สำคัญและเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการทำวิจัย

ขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่งานนำชมทุกท่าน ที่ให้โอกาสได้เก็บข้อมูลจากการนำชม และ
กรอกแบบสอบถาม ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการทำวิจัย ขอขอบคุณนักท่องเที่ยว นักศึกษา และ
นักเรียน ที่ให้ความกรุณาในการกรอกแบบสอบถาม

ขอบคุณเพื่อนๆ พี่ๆ และน้องๆ สาขาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ที่เป็นกำลังใจและ
คอยช่วยเหลือมาโดยตลอด

ขอกราบขอบพระคุณ คุณพ่ออุดม ชะอุ่ม และคุณแม่เรียม ชะอุ่ม ที่ให้โอกาสทางการ
ศึกษาเสมอมา ให้การสนับสนุนกำลังทรัพย์ คอยเป็นกำลังใจ ให้การสนับสนุน และให้การ
ช่วยเหลือในทุกๆ ด้าน ผู้วิจัยขอเก็บความประทับใจที่ทุกคนมีให้ ไว้ในความทรงจำมิรู้ลืมตลอดไป

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	น
สารบัญตาราง	๗
สารบัญภาพ	๘
บทที่	
๑ บทนำ	๑
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
ขอบเขตการศึกษา	๓
ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษา	๔
๒ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
แนวคิดและทฤษฎีการจัดการความรู้	๗
ความหมายของความรู้	๗
ประเภทของความรู้	๘
องค์ประกอบของความรู้	๑๓
การสร้างความรู้	๑๔
ความหมายของการจัดการความรู้	๑๕
ขั้นตอนการจัดการความรู้	๑๖
กระบวนการจัดการความรู้	๑๘
แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม	๒๐
ความหมายของวัฒนธรรม	๒๑
ลักษณะของวัฒนธรรม	๒๑
ประเภทของวัฒนธรรม	๒๒
ความหมายของทรัพยากรวัฒนธรรม	๒๓
ประเภททรัพยากรวัฒนธรรม	๒๔
คุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรม	๒๕
กระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม	๒๗

บทที่	หน้า
แนวคิดและทฤษฎีการสื่อสาร	๒๘
ความหมายของการสื่อสาร	๒๘
โครงสร้างและองค์ประกอบของการสื่อสาร	๓๐
วัตถุประสงค์ของการสื่อสาร	๓๒
การสื่อข้อความและการใช้ถ้อยคำ	๓๒
ศิลปะการพูดสำหรับมัคคุเทศก์	๓๓
แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการพูด	๓๔
วิธีการพูด	๓๔
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓๔
คำนิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย	๓๗
๓. ระเบียบวิธีวิจัย	๔๒
การประเมินบทบรรยายการนำชม	๔๓
การศึกษาและค้นคว้าข้อมูล	๔๓
การกำหนดกลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	๔๓
การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย	๔๔
การเก็บรวบรวมข้อมูลและสร้างชุดความรู้	๔๔
การตรวจสอบและทดลองใช้ชุดความรู้	๔๕
๔. บทวิเคราะห์ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม	๔๖
บทวิเคราะห์ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม	๔๖
บทบรรยายการนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ของงานนำชม สำนักพระ- ราชวัง	๔๖
การวิเคราะห์จุดแข็งและจุดอ่อนของบทบรรยายวัดพระศรีรัตนศาสดาราม	๕๓
การประเมินชุดความรู้บทนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม	๕๕
๕. การสังเคราะห์ชุดความรู้ใหม่สำหรับการนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม	๖๒
ข้อมูลการนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม	๖๔
จุดนำชมที่ ๑	๖๔
การสถาปนาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม	๖๕
การขนานนามวัดพระศรีรัตนศาสดาราม	๖๖
พระอุโบสถ	๖๖

สิ่งห้ทวารบาล	๖๘
ครุฑ	๗๐
นาค	๗๐
ตำนานครุฑและนาค	๗๑
เชื้วกาง	๗๓
ชุ้มเสมา.....	๗๖
พระพุทธรูปสำคัญที่ประดิษฐานในพระอุโบสถ.....	๗๘
พระพุทธรูปหามณิรัตน์ปฎิมากร	๗๘
พระแก้ววังหน้า.....	๘๔
พระชัยหลังช้าง	๘๖
พระสัมพุทธพรรณี.....	๘๗
พระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา ๕ รอบ	๘๙
พระพุทธรูปเครื่องจักรพรรดิราชาธิราช	๙๑
พระพุทธรูปพระพุทธรูปยอผ้าจุฬาโลก.....	๙๔
พระพุทธรูปพระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย	๙๖
พระราชนิพนธ์ที่ประกอบในพระอุโบสถ	๑๐๐
พระราชนิพนธ์เปลี่ยนเครื่องทรงถวายพระพุทธรูปหามณิรัตน์ปฎิมากร.....	๑๐๐
พระราชนิพนธ์ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันมาฆบูชา	๑๐๔
พระราชนิพนธ์ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันวิสาขบูชา	๑๐๖
พระราชนิพนธ์ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันอาสาฬหบูชาและเทศกาล เข้าพรรษา.....	๑๐๗
พระราชนิพนธ์ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้า.....	๑๐๙
พระราชนิพนธ์สถาปนาสมเด็จพระสังฆราช	๑๑๐
พระราชนิพนธ์ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุปสมบทนาคหลวง	๑๑๘
พิธีสวดพระปริตร และการทำน้ำพระพุทธรูป.....	๑๒๑
พระราชนิพนธ์ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา.....	๑๒๓
พระราชนิพนธ์ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในรัชกาลปัจจุบัน.....	๑๒๖
พระราชนิพนธ์พืชมงคล	๑๓๑
พระราชนิพนธ์สงกรานต์.....	๑๓๙

การบนบานและการแก้บน	๑๔๑
การแก้บนพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร หรือพระแก้วมรกต	๑๔๒
คาถาสําหรับบูชาพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร	๑๔๓
ศาลาราย	๑๔๔
การสวดไอ้เอ้ศาลาราย	๑๔๕
หอยพระราชมานูสร หอยพระราชพงศานุสร และพระโพธิธาดูพิมาน	๑๔๗
หอยพระราชมานูสรนุสร	๑๔๗
หอยพระราชพงศานุสร	๑๕๐
พระพุทธรูปในหอยพระราชมานูสร และหอยพระราชพงศานุสร	๑๕๐
พระโพธิธาดูพิมาน	๑๕๖
รูปปั้นหมอซึกโกมารกัจจ	๑๕๗
ประวัติหมอซึกโกมารกัจจ	๑๕๗
การแก้บนหมอซึกโกมารกัจจ	๑๕๘
ยักษ์ทวารบาลบริเวณหน้าประตูพระระเบียง	๑๖๑
ตำนานยักษ์รักษาพระแก้ว	๑๖๓
จุดนำชมที่ ๒	๑๖๘
ฐานไฟที่	๑๖๘
พระเจดีย์ทรงเครื่อง	๑๗๒
พนมหมาก	๑๗๓
พระนุชบก	๑๗๔
พระราชลัญจกรประจำพระองค์	๑๗๖
พระราชลัญจกัษณ์ประจำรัชกาลที่ ๑	๑๗๗
พระราชลัญจกัษณ์ประจำรัชกาลที่ ๒	๑๗๘
พระราชลัญจกัษณ์ประจำรัชกาลที่ ๓	๑๗๙
พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๔	๑๘๐
พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๕	๑๘๑
พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๖	๑๘๒
พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๗	๑๘๓
พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๘	๑๘๔

พระราชลัญจกรประจำรัชกาลปัจจุบัน	๑๘๕
ช้างเผือกและช้างสำคัญ	๑๘๖
ลักษณะอวัยวะที่เป็นมงคล ๗ ประการ ของช้างสำคัญ	๑๘๖
คติความเชื่อเรื่องช้างเผือก	๑๘๗
ตุ๊กตาทินและภาชนะหินจีน	๑๘๘
พระศรีรัตนเจดีย์	๑๙๓
พระมณฑป	๑๙๕
ยักษ์ทวารบาลบริเวณหน้าประตูพระมณฑป	๑๙๖
พระไทรปิฎกฉบับทองใหญ่	๒๐๑
พระพุทธรูปพระธยานิพุทธหินภูเขาไฟ	๒๐๓
พระธยานิพุทธไวโรจนะ หรือพระไวโรจนาพุทธ	๒๐๕
พระธยานิพุทธอภัยภูเบศร์หรือพระอภัยภูเบศ	๒๐๖
พระธยานิพุทธรัตนสัมภวะหรือพระรัตนสัมภพ	๒๐๗
พระธยานิพุทธอมิตาภะหรือพระอมิตาภะ	๒๐๘
ปราสาทพระเทพบิดร	๒๑๐
พระเทพบิดร	๒๑๑
ประวัติเครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทย	๒๑๕
การเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นโบราณมงคลนพรัตน์ราชวราภรณ์	๒๑๗
การเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นที่เชิดชูยิ่งช้างเผือก	๒๑๘
การเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติยศยิ่งมงกุฎไทย	๒๑๙
การเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า	๒๒๐
การเครื่องขัตติยราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติคุณรุ่งเรืองยิ่งมหาจักรีบรม ราชวงศ์	๒๒๒
พระบรมรูปหล่อสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราช	๒๒๔
พระบรมรูปรัชกาลที่ ๑ – ๓	๒๒๕
พระบรมรูปรัชกาลที่ ๔	๒๒๖
พระบรมรูปรัชกาลที่ ๕	๒๒๖
พระบรมรูปรัชกาลที่ ๖	๒๒๖
พระบรมรูปรัชกาลที่ ๗	๒๒๖

พระบรมรูปหล่อรัชกาลที่ ๘	๒๒๓
สัตว์หิมพานต์บนฐานไพที.....	๒๒๘
สิงหพานร	๒๒๘
อสุรวายุภักดิ์.....	๒๒๙
อสุรปักษี	๒๓๐
เทพนรสิงห์	๒๓๑
เทพกนิษฐ	๒๓๓
เทพปักษี.....	๒๓๔
อัปสรลีลา.....	๒๓๕
นครวัดจำลอง.....	๒๓๖
พระสุวรรณเจดีย์ หรือพระเจดีย์ทอง	๒๓๗
จุดนำชมที่ ๓	๒๓๙
หอพระนาค.....	๒๔๐
ประเพณีการเก็บรักษาพระอัฐิ	๒๔๒
พระวิหารยอด	๒๔๕
พระนาค	๒๔๖
นกทันทิมา.....	๒๕๐
หอพระมณฑิปปาราม	๒๕๑
จุดนำชมที่ ๔	๒๕๔
พระอัฐมมหาเจดีย์	๒๕๕
จุดนำชมที่ ๕	๒๕๖
หอพระคันธารราษฎร์	๒๕๗
พระคันธารราษฎร์.....	๒๕๙
พระคันธารราษฎร์จีน.....	๒๖๑
ฝน โบกขรพรรษ.....	๒๖๓
ฝน สัตตรัตนมาศ.....	๒๖๕
พระมณฑปยอดปราสาท.....	๒๖๖
หอรบวัง.....	๒๖๙
พระระเบียง	๒๗๐

บทที่	หน้า
การนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม.....	๒๓๔
การประเมินชุดความรู้.....	๓๑๒
๖ สรุปผล และข้อเสนอแนะ.....	๓๑๕
สรุปผลการวิจัย	๓๑๖
ข้อเสนอแนะ	๓๑๘
บรรณานุกรม.....	๓๑๙
ภาคผนวก.....	๓๒๖
ภาคผนวก ก หนังสือขออนุญาตเก็บข้อมูลการนำชมในวัดพระศรีรัตน- ศาสดาราม	๓๒๖
ภาคผนวก ข หนังสือขออนุญาตและผังการจัดงานพระราชพิธี ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม.....	๓๒๘
ภาคผนวก ค แบบประเมินชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมวัดพระศรีรัตน- ศาสดาราม ของงานนำชม ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่.....	๓๓๐
ภาคผนวก ง แบบประเมินชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมวัดพระศรีรัตน- ศาสดาราม ชุดใหม่.....	๓๓๒
ภาคผนวก จ พระบรมมหาราชวัง.....	๓๓๔
ประวัติผู้วิจัย	๓๕๓

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
๑	การวิเคราะห์จุดแข็งและจุดอ่อนของบทบรรยายวัดพระศรีรัตนศาสดาราม..	๕๘
๒	แสดงผลการประเมินความคิดเห็นบทบรรยายวัดพระศรีรัตนศาสดาราม.....	๖๐
๓	รายพระนามสมเด็จพระสังฆราช ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์	๑๑๔
๔	รายละเอียดการกำหนดจุด และการใช้เวลาในการนำชม	๒๓๓
๕	ผลการประเมินความคิดเห็นบทนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ชุดใหม่.....	๓๑๒
๖	การเปรียบเทียบผลการประเมินชุดความรู้	๓๑๓

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
๑	ปิรามิดแสดงลำดับขั้นของความรู้.....	๘
๒	ภูเขาน้ำแข็งแสดงการเปรียบเทียบความรู้.....	๑๐
๓	การหมุนเกลียวการเรียนรู้.....	๑๑
๔	โมเดลปลาทุ	๒๐
๕	แผนภูมิแสดงองค์ประกอบการสื่อสาร	๓๐
๖	ขั้นตอนในการดำเนินการศึกษาวิจัย	๔๒
๗	การกระจายความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม	๕๕
๘	ผังอาคารต่างๆ ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และเส้นทางการนำชม.....	๖๓
๙	พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม	๖๖
๑๐	สิ่งทวารบาลศิลปะแบบเขมร.....	๖๘
๑๑	ครุฑยุดนาคประดับฐานพระอุโบสถ	๗๓
๑๒	เขี้ยวกางขุ้มพระทวารทางขึ้นพระอุโบสถ	๗๔
๑๓	ขุ้มเสมา	๗๗
๑๔	พระพุทธรูปพระประธานปฏิมากรทรงเครื่องฤดูร้อน.....	๘๓
๑๕	พระพุทธรูปพระประธานปฏิมากรทรงสำหรับฤดูฝน	๘๓
๑๖	พระพุทธรูปพระประธานปฏิมากรทรงเครื่องสำหรับฤดูหนาว.....	๘๔
๑๗	พระแก้วว้างหน้า.....	๘๕
๑๘	พระชัยหลังช้าง.....	๘๖
๑๙	พระพุทธรูปสัมฤทธิ์.....	๘๙
๒๐	พระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา ๕ รอบ	๙๐
๒๑	พระพุทธรูปทรงเครื่อง.....	๙๔
๒๒	พระพุทธรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช	๙๖
๒๓	พระพุทธรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย.....	๙๘
๒๔	ผังพระพุทธรูปในพระอุโบสถ	๙๙
๒๕	พระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธรูปพระประธานปฏิมากร	๑๐๔
๒๖	พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันมาฆบูชา.....	๑๐๕
๒๗	พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันวิสาขบูชา.....	๑๐๗

ภาพที่	หน้า
๒๘ พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันอาสาฬหบูชาและเทศกาล เข้าพรรษา	๑๐๕
๒๙ ผังการตั้งแต่งพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช.....	๑๑๓
๓๐ พระราชพิธีอุปสมบทนาคหลวง	๑๒๑
๓๑ ธรรมเนียมสถาปนาประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาชัยวัฒน์ คัมภีร์พระธรรม และ พระแสงราชศัสตราวุธ	๑๓๐
๓๒ พระราชครูวามเทพมุนีเชิญพระแสงแท่น้ำพระพิพัฒน์สัตยา.....	๑๓๐
๓๓ พระราชพิธีพืชมงคล.....	๑๓๕
๓๔ พระราชพิธีสงกรานต์	๑๔๑
๓๕ แผ่นป้ายจารึกคาถาบูชาพระแก้วมรกต.....	๑๔๓
๓๖ สิ่งของที่ชาวบ้านนำมาแก้บน.....	๑๔๔
๓๗ ศาลารายรอบพระอุโบสถ	๑๔๔
๓๘ การสวดไอ้เอ้ศาลาราย	๑๔๖
๓๙ หอพระราชกรมานุสร.....	๑๔๖
๔๐ หอพระราชพงศานุสร.....	๑๕๐
๔๑ พระพุทธรูปในหอพระราชกรมานุสร	๑๕๕
๔๒ พระโพธิธาตุพิมาน.....	๑๕๖
๔๓ รูปปั้นหมอซึกโกมารภักจ์ และหินบดยา.....	๑๕๖
๔๔ รูปปั้นหมอซึกโกมารภักจ์ และหินบดยา.....	๑๖๐
๔๕ หมากพลูและยาเส้นที่นำมาแก้บนหมอซึกโกมารภักจ์.....	๑๖๑
๔๖ ยักษ์ทวารบาลบริเวณหน้าประตูญาติจักรวรรดิและอัศกรรมมาลา.....	๑๖๒
๔๗ ยักษ์ทวารบาลบริเวณหน้าประตูเกษศังข์ ทศกัณฐ์และสหัสเดชะ	๑๖๓
๔๘ ยักษ์ทวารบาลบริเวณหน้าประตูสนามชัย มัยราพณ์และวิรุฬหามังกร	๑๖๔
๔๙ ยักษ์ทวารบาลบริเวณหน้าประตูเกษศังข์ทิศตะวันออก สุริยาภพและอินทรชิต	๑๖๕
๕๐ ยักษ์ทวารบาลบริเวณหน้าประตูหน้าวัว มังกรกัณฐ์และวิรุฬหก.....	๑๖๖
๕๑ ยักษ์ทวารบาลบริเวณหน้าประตูศรีรัตน ทศกัณฐ์และทศกัณฐ์.....	๑๖๗
๕๒ รุานไฟที่.....	๑๖๘
๕๓ ชุ่มประตูลานไฟที่ด้านทิศใต้	๑๖๙
๕๔ ชุ่มประตูลานไฟที่ด้านทิศตะวันตก	๑๗๐

ภาพที่	หน้า
๕๕ เจดีย์ทรงเครื่อง	๑๓๓
๕๖ พนมหมาก	๑๓๔
๕๗ พระบุษบกประดิษฐานพระราชสัญลักษณ์	๑๓๕
๕๘ พระราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๑	๑๓๖
๕๙ พระราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๒	๑๓๘
๖๐ พระราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๓	๑๓๙
๖๑ พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๔	๑๔๐
๖๒ พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๕	๑๔๑
๖๓ พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๖	๑๔๒
๖๔ พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๗	๑๔๓
๖๕ พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๘	๑๔๔
๖๖ พระราชลัญจกรประจำรัชกาลปัจจุบัน	๑๔๕
๖๗ ช้างสำคัญที่ประดับบริเวณฐานพระบุษบก	๑๔๘
๖๘ ถะหรือเจดีย์ศิลปะจีน	๑๔๑
๖๘ ลั่นถันหรือตุ๊กตาทินขุนนางจีน	๑๔๑
๗๐ ตุ๊กตาทินจีนรูปคน	๑๔๒
๗๑ ตุ๊กตาทินจีนรูปสัตว์ต่างๆ	๑๔๒
๗๒ พระศรีรัตนเจดีย์	๑๔๓
๗๓ บานประตูทางเข้าพระศรีรัตนเจดีย์	๑๔๕
๗๔ พระมณฑป	๑๔๕
๗๕ ยักษ์กุเวรราช	๑๔๗
๗๖ ยักษ์ทศกัณฐ์	๑๔๘
๗๗ ยักษ์อินทรชิต	๑๔๘
๗๘ ยักษ์บรรลัยจักร	๑๔๙
๗๙ ครุฑพนม อสุรนั่งพนมมือ และเทพนม ที่ฐานพระมณฑป	๒๐๐
๘๐ พระธยานิพุทธไวโรจนะ	๒๐๕
๘๑ พระธยานิพุทธอภโยภยะ	๒๐๖
๘๒ พระธยานิพุทธรัตนสัมภวะ	๒๐๗
๘๓ พระธยานิพุทธอมิตาภะ	๒๐๘

ภาพที่	หน้า
๘๔	ผังพระพุทธรูปพระธยานิพุทธที่ประดิษฐาน บริเวณมุมทั้ง ๔ ของพระมณฑป..... ๒๐๕
๘๕	ปราสาทพระเทพบิดร ๒๑๐
๘๖	พระเทพบิดร ๒๑๓
๘๗	คาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์..... ๒๑๖
๘๘	คาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นโบราณมงคลนพรัตน์ราชวราภรณ์ ๒๑๘
๘๙	คาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นที่เชิดชูยิ่งช้างเผือก..... ๒๑๙
๙๐	คาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติยศยิ่งมงกุฎไทย..... ๒๒๐
๙๑	คาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า..... ๒๒๒
๙๒	คาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติคุณรุ่งเรืองยิ่งมหาจักรีบรมราชวงศ์..... ๒๒๓
๙๓	พระบรมรูปพระบูรพมหากษัตริยาธิราช ๒๒๗
๙๔	สิงหพานร..... ๒๒๙
๙๕	อสุรวายุภักดิ์..... ๒๓๐
๙๖	อสุรปักษี..... ๒๓๑
๙๗	เทพนรสิงห์ ๒๓๒
๙๘	เทพกนิษฐ ๒๓๓
๙๙	เทพปักษี..... ๒๓๔
๑๐๐	อัปสรลีห์ ๒๓๕
๑๐๑	นครวัดจำลอง ๒๓๖
๑๐๒	อุโมงค์ให้ฐานนครวัดจำลอง ๒๓๗
๑๐๓	พระสุวรรณเจดีย์..... ๒๓๗
๑๐๔	ยักษ์แบกและลิงแบกรอบฐานพระสุวรรณเจดีย์..... ๒๓๙
๑๐๕	หอพระนาก..... ๒๔๐
๑๐๖	พระวิหารยอด..... ๒๔๕
๑๐๗	พระนาก..... ๒๔๗
๑๐๘	พระปรมาภิไธยย่อ “จปร.” ภายใต้พระเกี้ยว..... ๒๔๘
๑๐๙	บานประตูประดับมุก..... ๒๔๙
๑๑๐	บานหน้าต่างลายรดน้ำ..... ๒๕๐
๑๑๑	นกทันฑีมา ๒๕๐
๑๑๒	หอพระมณฑิยธรรม ๒๕๑

ภาพที่	หน้า
๑๑๓	ซุ้มประตูทางเข้าหอพระมณเฑียรธรรม ๒๕๓
๑๑๔	ซุ้มหน้าต่างหอพระมณเฑียรธรรม ๒๕๓
๑๑๕	พระอัยภวามหาเจดีย์..... ๒๕๕
๑๑๖	หอพระคันธารราษฎร์และพระมณฑปยอดปราสาท ๒๕๗
๑๑๗	พระคันธารราษฎร์ ๒๖๑
๑๑๘	พระคันธารราษฎร์จีน..... ๒๖๒
๑๑๙	เจดีย์ทรงลังกาประดิษฐานในมณฑปยอดปราสาท..... ๒๖๓
๑๒๐	หอรบ ๒๖๘
๑๒๑	พระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ๒๗๐
๑๒๒	จิตรกรรมฝาผนังพระระเบียงเล่าเรื่องรามเกียรติ์..... ๒๗๒
๑๒๓	เสาพระระเบียงทั้ง ๒ แถว..... ๒๗๒
๑๒๔	แผนภูมิแสดงการเปรียบเทียบการประเมินผลชุดความรู้..... ๓๑๓

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมสู่ยุคโลกาภิวัตน์ ทำให้องค์กรต่างๆ ต้องอยู่ในสภาพของการแข่งขัน ทั้งที่เป็นการแข่งขันกันระหว่างองค์กรและการแข่งขันกับตนเอง ทั้งนี้เพื่อให้สามารถอยู่รอด มีความมั่นคงและมีการพัฒนาอยู่ตลอดเวลา จึงทำให้องค์กรต้องใส่ใจกับการจัดการทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่ภายใน และนำทรัพยากรเหล่านั้นมาใช้อย่างคุ้มค่าและเกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งการดำเนินการอาจจะไม่ประสบผลสำเร็จหรือไม่สามารถบรรลุเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้ได้ หากไม่มีการนำเอาความรู้ที่เหมาะสมมาขับเคลื่อนในการดำเนินงาน ในปัจจุบันหลายองค์กรจึงได้เริ่มตระหนักและให้ความสำคัญเกี่ยวกับการจัดการความรู้ภายในองค์กรของตน เพื่อเป็นพลังในการขับเคลื่อนความรู้เพื่อพัฒนาบุคลากรให้มีศักยภาพในการปฏิบัติหน้าที่

ประเทศไทยมีวัฒนธรรมที่เจริญรุ่งเรืองประเทศหนึ่ง เนื่องจากบรรพบุรุษไทยได้สั่งสมและถ่ายทอดความรู้ ความคิด และภูมิปัญญาที่หลากหลาย จนมาเป็นแบบอย่างที่ดีในการดำเนินชีวิต สืบต่อมาจนปรากฏเป็นเอกลักษณ์และมรดกทางวัฒนธรรมอันโดดเด่นและมีคุณค่า อันได้แก่ ภาษา วรรณกรรม ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม คติความเชื่อ และขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น การสืบทอดนี้นับเป็นกระบวนการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมจากอดีตสู่ปัจจุบัน ก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในเอกลักษณ์ของคนในชาติมาจนถึงทุกวันนี้ แต่กระแสโลกาภิวัตน์ก็มีผลทำให้ประเทศไทยให้ความสำคัญ และรับเอาเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาพัฒนาประเทศให้มีความก้าวหน้าทัดเทียมกับอารยประเทศ ความเจริญทางวัตถุจึงได้ไหลเข้ามาตามกระบวนการสื่อสารที่ไร้พรมแดน วิถีชีวิตของคนและสังคมจึงเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว จนเป็นที่น่าวิตกว่าหากไม่รู้เท่าทันกระแสโลกาภิวัตน์ และปล่อยให้อาณาจักรทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นมรดกของชาติที่น่าภาคภูมิใจ ถูกผสมผสานหรือถูกกลืนไปกลับกระแสนิยมใหม่ๆ ที่ลบล้างจนเจือจางหรือสูญหายไป คนรุ่นหลังอาจจะไม่สามารถมองย้อนกลับไปดูร่องรอยความเป็นมาหรือรากเหง้าของวัฒนธรรมไทยได้

วัดพระศรีรัตนศาสดารามหรือวัดพระแก้ว เป็นแหล่งทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีความสำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทย เนื่องจากเป็นสถานที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นเอกลักษณ์ของชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเอกลักษณ์ทางศาสนาและสถาบันพระมหากษัตริย์ กล่าวคือเป็นพระอาราม

หลวงในพระบรมมหาราชวังสำหรับพระมหากษัตริย์ทรงประกอบพระราชพิธีทางศาสนา เป็นศูนย์กลางทางการเมืองการปกครอง และนอกจากนี้ยังเป็นศูนย์รวมภูมิปัญญาทางด้านสถาปัตยกรรมและงานศิลปกรรมชั้นสูงอีกด้วย ความสำคัญและความเป็นมาตลอดจนความงดงามของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ล้วนเกิดมาจากกระบวนการเรียนรู้ที่ความหลากหลายและซับซ้อน ทั้งคติความเชื่อทางด้านศาสนา การปกครอง การพระราชพิธี และงานศิลปกรรมชั้นสูงแขนงต่างๆ วัดพระศรีรัตนศาสดารามจึงเปรียบเสมือนแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมที่มีความสำคัญมากที่สุดแห่งหนึ่งของชาติ

สมชาย เจริญวานิช (๒๕๔๖ : ๕๔) เมื่อคราวฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ครบ ๒๐๐ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระบรมมหาราชวัง พระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เป็นองค์ประธานกรรมการอำนวยการปฏิสังขรณ์ พระองค์ทรงตระหนักถึงคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก เนื่องจากช่างฝีมือที่มีความรู้และความเชี่ยวชาญในงานศิลปะโบราณเหลือน้อยเต็มที ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมเหล่านี้ว่า

“ศิลปะโบราณที่มีอยู่ในพระบรมมหาราชวังและตามสถานที่ทั่วไป มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีการอนุรักษ์อย่างสม่ำเสมอ ให้อยู่คงอยู่ตลอดไป เพราะว่า เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของประเทศชาติ จึงควรจัดให้มีการเรียนรู้ และการฝึกอบรมงานช่างฝีมือต่างๆ เพื่อปลูกฝังให้ผู้เรียนและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องมีความรักและความซาบซึ้งในงานศิลปะ โบราณวัตถุ พร้อมทั้งควรได้รับการถ่ายทอดและได้ทักษะจนสามารถนำมาใช้ในงานอนุรักษ์โบราณวัตถุได้”

ถึงแม้ว่าแนวพระราชดำริข้างต้นจะเกี่ยวข้องเฉพาะงานศิลปะโบราณ แต่ก็แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงตระหนักถึงคุณค่าและให้ความสำคัญในองค์ความรู้ทางด้านศิลปกรรม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของทรัพยากรทางวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของชาติ ในปัจจุบันวัดพระศรีรัตนศาสดาราม นอกจากจะเป็นสถานที่ที่มีบทบาทสำคัญทางด้านศาสนาและสถาบันพระมหากษัตริย์ ตลอดจนเป็นแหล่งรวมงานศิลปกรรมชั้นสูงแล้ว ยังเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่สร้างรายได้อย่างมหาศาลให้แก่ประเทศอีกด้วย การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดารามจึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญมาก เนื่องจากเป็นสถานที่ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (tangible) และที่จับต้องไม่ได้ (intangible) และพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี พ.ศ. ๒๕๔๖ มาตรา ๑๑ กำหนดไว้ว่า “ส่วน

ราชการมีหน้าที่พัฒนาความรู้ในส่วนราชการ เพื่อให้มีลักษณะเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้อย่างสม่ำเสมอ โดยต้องรับรู้ข้อมูลข่าวสาร และสามารถประมวลผลความรู้ด้านต่างๆ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติราชการได้อย่างถูกต้อง รวดเร็ว เหมาะสมกับสถานการณ์ รวมทั้งต้องส่งเสริมและพัฒนาความรู้ความสามารถ สร้างวิสัยทัศน์และปรับเปลี่ยนทัศนคติของข้าราชการในสังกัด ให้เป็นบุคลากรที่มีประสิทธิภาพและมีการเรียนรู้ร่วมกัน” ด้วยตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สำนักพระราชวังจึงได้ก่อตั้งงานนำชม เพื่อให้เป็นหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการเผยแพร่ความรู้แก่ผู้ที่มาเยี่ยมชมในการฝึกอบรมบุคลากรให้ปฏิบัติหน้าที่นำชมนั้น เป็นการมอบบทบรรยายให้กับเจ้าหน้าที่เพื่อนำไปท่องจำและเรียกมาทดสอบ ซึ่งบทบรรยายนั้นจะเน้นเฉพาะเนื้อหาความรู้หลักๆ ได้แก่ ความรู้ด้านประวัติการสร้าง ลักษณะทางสถาปัตยกรรม การประดับตกแต่ง และหน้าที่การใช้สอยเป็นส่วนใหญ่ แต่เกร็ดความรู้ต่างๆ ที่มีความสำคัญน่าสนใจ และมีความเหมาะสมในการเผยแพร่ยังมีอีกเป็นจำนวนมากที่ยังกระจัดกระจายอยู่ตามเอกสารต่างๆ และภายในตัวบุคคล ที่เจ้าหน้าที่ยังไม่รู้หรือรู้บ้างแต่ยังไม่ชัดแจ้งมากนัก เจ้าหน้าที่นำชมจึงมักประสบปัญหาคล้ายๆ กัน คือไม่สามารถตอบคำถามหรืออธิบายถึงแก่นและเกร็ดความรู้เหล่านั้นได้ เนื่องจากไม่เคยรู้จัก ไม่เคยเห็น หรือไม่ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับความรู้นั้นๆ ทำให้เจ้าหน้าที่ขาดความมั่นใจ เกิดความเบื่อหน่าย และไม่มีความสุขในการปฏิบัติหน้าที่นำชม

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การศึกษา “การจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” เป็นการศึกษาเพื่อประมวลและจัดระบบชุดความรู้เกี่ยวกับวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่มีจำนวนมากและยังกระจัดกระจาย แล้วสร้างเป็นชุดความรู้ที่สมบูรณ์ มีความทันสมัย และมีความเหมาะสมสำหรับการนำชมและการเผยแพร่ โดยกลุ่มเจ้าหน้าที่นำชม

ขอบเขตการศึกษา

๑. ขอบเขตด้านพื้นที่

การศึกษาวิจัยครั้งนี้กำหนดขอบเขตพื้นที่ในการศึกษา คือ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง

๒. ขอบเขตด้านประชากร

กลุ่มประชากรที่ศึกษา คือ บุคลากรในสำนักพระราชวังที่มีความเกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ในพระบรมมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ได้แก่

กลุ่มเจ้าหน้าที่นำชม คือ เจ้าหน้าที่งานนำชม ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ และเจ้าหน้าที่ฝ่ายรับรอง กองวัง สำนักพระราชวัง ที่ปฏิบัติหน้าที่นำชมและเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ให้แก่คณะบุคคลและนักท่องเที่ยว โดยให้เจ้าหน้าที่ซึ่งเป็นประชากรในกลุ่มนี้ทำการประเมินชุดความรู้ ซึ่งเป็นข้อมูลที่ใช้ในการปฏิบัติหน้าที่นำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อนำผลการประเมินมาวิเคราะห์และสร้างชุดความรู้ที่มีความเหมาะสมสำหรับการนำชม

กลุ่มผู้ขอรับบริการนำชม คือ กลุ่มบุคคลและนักท่องเที่ยวที่เข้าชมพระบรมมหาราชวัง และใช้บริการนำชมจากเจ้าหน้าที่นำชม โดยการเข้าไปสังเกตการณ์การนำชมของเจ้าหน้าที่ และให้กลุ่มบุคคลและนักท่องเที่ยวทำแบบประเมินความรู้ที่ได้รับจากเจ้าหน้าที่ เพื่อนำมาประกอบการวิเคราะห์และสร้างชุดความรู้ใหม่ที่ตรงกับความต้องการ

กลุ่มผู้มีความรู้และประสบการณ์จริง คือ บุคลากรในสำนักพระราชวังที่มีความรู้และประสบการณ์จริงในด้านต่างๆ ได้แก่ เจ้าหน้าที่กองพระราชพิธี เจ้าหน้าที่ฝ่ายวัดพระศรีรัตนศาสดาราม นักบูรณะ เป็นต้น เพื่อศึกษาและรวบรวมความรู้ที่ถูกต้องและมีความทันสมัย

๓. ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาการจัดการความรู้ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นการศึกษาเพื่อพัฒนาบุคลากรที่ปฏิบัติหน้าที่เผยแพร่ความรู้และนำชม ให้มีศักยภาพในการเพื่อเผยแพร่ความรู้ที่ถูกต้องแก่นักท่องเที่ยว จากที่กล่าวมาข้างต้นคือ บุคลากรที่ปฏิบัติหน้าที่นำชมยังประสบปัญหาการขาดความรู้และความเข้าใจในความรู้ที่แท้จริง ดังนั้นขอบเขตการศึกษาด้านเนื้อหา จึงจะศึกษาเฉพาะเนื้อหาที่ยังเป็นจุดอ่อนสำหรับการนำชม ได้แก่

๑. ความรู้ทางด้านความสัมพันธ์ของพระมหากษัตริย์ คือ สัญลักษณ์ที่แสดงถึงสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งปรากฏอยู่ในวัด

๒. ความรู้ด้านศาสนาและความเชื่อ เช่น พระพุทธรูป พระไตรปิฎก ทวารบาล และการบนบาน เป็นต้น

๓. เนื้อหาความรู้เรื่องพระราชพิธี คือ พระราชพิธีสำคัญที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบขึ้นภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

๔. เนื้อหาความรู้ด้านงานศิลปกรรม คือ งานศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม

ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษา

ในการศึกษาเรื่อง “การจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” นี้ ทำให้ได้ชุดความรู้ที่มีครอบคลุมเนื้อหาทุกด้าน มีความทันสมัยและเหมาะสมสำหรับการนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก่อให้เกิดประโยชน์แก่เจ้าหน้าที่งานนำชม ที่จะนำความชุดความรู้จาก

การศึกษาในครั้งนี้ มาเป็นข้อมูลในการเผยแพร่ และสามารถตอบข้อซักถามของนักท่องเที่ยงได้อย่างถูกต้อง ทั้งยังเป็นการส่งเสริมให้ผู้ที่ได้รับข้อมูล เกิดความภาคภูมิใจ รัก และหวงแหนในเอกลักษณ์ของชาติ และร่วมเผยแพร่มรดกวัฒนธรรมของชาติสืบต่อไป

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่พัฒนาองค์กรให้ประสบผลสำเร็จตามเป้าหมาย และให้ความเจริญก้าวหน้าอยู่ตลอดเวลา นั่นคือบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถตรงกับลักษณะงาน การศึกษา เรื่อง “การจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” นี้ จึงได้มุ่งเน้น การศึกษาสภาพปัญหาด้านการจัดการความรู้ ของหน่วยงานที่มีหน้าที่ในการเผยแพร่ความรู้ให้แก่ มวลชน เนื่องจากวัดพระศรีรัตนศาสดารามเปรียบเสมือนคลังความรู้ทางวัฒนธรรม คือ เป็นแหล่ง รวบรวมความรู้ในเรื่องราวและสาขาต่างๆ ที่มีความหลากหลายและซับซ้อน เช่น งานพระราชพิธี งานช่างศิลป์ไทย เป็นต้น ซึ่งความรู้ทั้งหมดนี้ล้วนแล้วแต่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่า เพราะ แสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของความเป็นชาติไทย

สายันต์ ไพรชาญจิตร (๒๕๕๐ : ๑๒๖) กล่าวว่า สิ่งใดที่เป็นเอกลักษณ์ของชาติอย่าง แท้จริง และเป็นของสำคัญอย่างยิ่งแก่ ๓ สถาบันอันเป็นหลักของชาติ คือ ชาติ ศาสนา และ พระมหากษัตริย์แล้ว สมควรรักษาไว้เพื่อให้คงอยู่ตลอดกาล เอกลักษณ์ต่างๆ เหล่านี้ อาจเป็นพิธี การทางพุทธศาสนาที่สำคัญ งานพระราชพิธีต่างๆ สิ่งเหล่านี้แม้บางครั้งอาจก่อให้เกิดความขัดข้อง ไม่สะดวก เช่น เกี่ยวกับการจราจรและงบประมาณที่ต้องใช้จ่าย แต่ก็สมควรรักษาไว้เพื่อให้สืบ ต่อลงไปชั่วลูกหลาน เพราะลูกหลานจะได้รู้สึกภาคภูมิใจในบรรพบุรุษของตนว่ามีวัฒนธรรมอัน สูงส่งละเอียดอ่อนมาเป็นเวลานานแล้ว ทำให้มุ่งมั่นที่จะรักษาสืบต่อไปและดำรงความเป็นชาติของ ตนไว้ชั่วกาลนาน ซึ่งการดำเนินการเพื่อสร้างความภาคภูมิใจสู่คนรุ่นหลังให้ตระหนักและหวงแหน มรดกของ ชาติได้นั้นย่อมขึ้นอยู่กับกระบวนการจัดการความรู้ที่เหมาะสม ดังนั้นการทบทวน การ เลือกรวบรวมแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและเหมาะสม จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งที่ช่วยให้ การศึกษามีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น

การศึกษาเรื่อง “การจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” ผู้ ศึกษาได้ศึกษาโดยตามแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาดังนี้

๑. แนวคิดและทฤษฎีการจัดการความรู้
๒. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม
๓. แนวคิดและทฤษฎีการสื่อสาร
๔. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑. แนวคิดและทฤษฎีการจัดการความรู้ (KNOWLEDGE MANAGEMENT)

ความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีและการสื่อสารในปัจจุบัน สามารถตอบสนองความต้องการของสังคมได้อย่างหลากหลาย และทุกขั้นตอนของการปรับตัวเพื่อให้เข้ากับสภาพของแข่งขันกันในสังคมปัจจุบัน นำมาซึ่งกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของบุคลากรภายในองค์กร เพราะการเรียนรู้ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นการจัดการความรู้จึงเป็นหัวใจสำคัญในการพัฒนาบุคลากรให้ปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และส่งผลให้องค์กรมีการพัฒนาอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรที่มีความเกี่ยวข้องกับมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ เพราะประโยชน์ของการพัฒนานี้เองย่อมทำให้คนในชาติได้รู้ภูมิหลังและเห็นคุณค่าในอัตลักษณ์ของตน และการที่จะสามารถอนุรักษ์ รักษาทรัพยากรวัฒนธรรมนี้ไว้ ตลอดจนถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมเหล่านี้ให้แก่ชนรุ่นหลังสืบต่อไปได้นั้น ต้องอาศัยการจัดการความรู้ทั้งสิ้น ดังนั้นการศึกษาและทบทวนแนวคิดการจัดการความรู้จึงเป็นสิ่งสำคัญในการดำเนินการศึกษาและวิเคราะห์ผลการศึกษา

ความหมายของความรู้

ความรู้เป็นสิ่งที่สามารถเปลี่ยนแปลงและสร้างขึ้นมาใหม่ได้อยู่ตลอดเวลา มีนักวิชาการให้ความหมายของความรู้ไว้อย่างมากมายและหลากหลาย ได้แก่

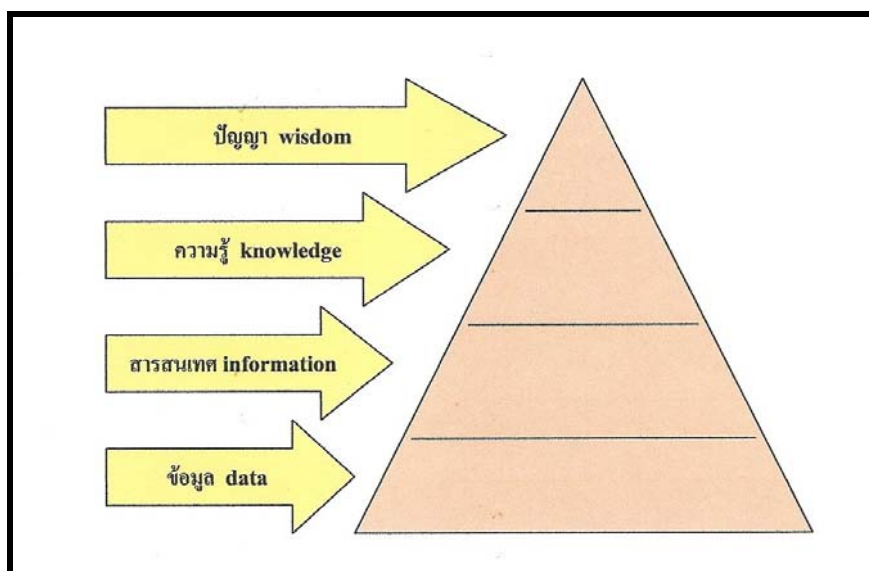
ราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๒: ๒๑๒) ความรู้ คือ สิ่งที่สั่งสมมาจากการศึกษาเล่าเรียน การค้นคว้าหรือประสบการณ์ รวมทั้งความสามารถเชิงปฏิบัติและทักษะ; ความเข้าใจหรือสารสนเทศที่ได้รับมาจากประสบการณ์; สิ่งที่ได้รับมาจากการได้ยิน ได้ฟัง การคิดหรือการปฏิบัติ; องค์วิชาในแต่ละสาขา

ชัชวาล วงษ์ประเสริฐ (๒๕๔๘ : ๑๗) ความรู้ คือ กรอบของการประสมประสานระหว่างสถานการณ์ ค่านิยม ความรู้ในบริบท และความรู้แจ้งอย่างชัดเจน ซึ่งโดยทั่วไปความรู้จะอยู่ใกล้ชิดกับกิจกรรมมากกว่าข้อมูลและสารสนเทศ (ความรู้มีอยู่ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง) สามารถดำรงอยู่ได้ทุกสถานที่ในเวลาเดียวกันและความรู้ไม่สามารถเปลี่ยนมือกันได้ ดังนั้นในสังคมสารสนเทศ เมื่อพูดถึงสินทรัพย์และสินค้าที่เป็นนามธรรมนั้น ข้อมูล ข่าวสาร สารสนเทศหรือความรู้ไม่มีการสูญสลาย และสามารถรีไซเคิลได้บ่อยเท่าที่ต้องการ

โทมัส ดาวเวนพอร์ท (อ้างถึงใน ไพโรจน์ ชลารักษ์ ๒๕๕๑ : ๒) กรอบของการประสมประสานระหว่างประสบการณ์ ค่านิยม ความรู้ในบริบท และความรู้แจ้งอย่างชัดของ เป็นการประสมประสานที่ทำให้กรอบสำหรับการประเมินค่าและการนำเอาประสบการณ์สารสนเทศใหม่ๆ มารวมเข้าด้วยกัน มันเกิด ขึ้นและนำไปประยุกต์ในใจของคนที่มี สำหรับในแง่ขององค์กรนั้น

ความรู้มักจะสั่งสมอยู่ในรูปของเอกสารหรือแฟ้มเอกสารต่างๆ รวมถึงไปสั่งสมอยู่ในการทำงาน อยู่ในกระบวนการ อยู่ในการปฏิบัติงาน และอยู่ในบรรทัดฐานขององค์กรนั่นเอง

ฮิเดโอะ ยามาซากิ (อ้างถึงใน บุญดี บุญญาภิกิจ และคณะ ๒๕๔๕ : ๑๓) ได้ให้คำจำกัดความของ ความรู้ในรูปของปิรามิด

ภาพที่ ๑ ปิรามิดแสดงลำดับขั้นของความรู้

โดยให้ความหมายของ “ข้อมูล” ว่าเป็นข้อเท็จจริง ข้อมูลดิบ หรือตัวเลขต่างที่ยังไม่ได้ผ่านการแปลความ ส่วน “สารสนเทศ” เป็นข้อมูลที่ผ่านกระบวนการสังเคราะห์ วิเคราะห์ เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการบริหารจัดการและการตัดสินใจ มีบริบทซึ่งเกิดจากความเชื่อ สามัญสำนึก หรือประสบการณ์ของผู้ที่ใช้สารสนเทศนั้นๆ โดยมักจะอยู่ในรูปของข้อมูลที่วัดได้หรือจับต้องได้ อย่างไรก็ตาม สารสนเทศอาจมีข้อจำกัดในเรื่องช่วงเวลาที่ใช้ และขอบข่ายของงานที่จะนำมาใช้ ในขณะที่ “ความรู้” คือ สารสนเทศที่ผ่านกระบวนการคิด เปรียบเทียบ เชื่อมโยงกับความรู้อื่นจนเกิดเป็นความเข้าใจและนำไปใช้ประโยชน์ในการสรุปและตัดสินใจสถานการณ์ต่างๆ ได้โดยไม่จำกัดช่วงเวลา หรือกล่าวได้ว่าเป็นสารสนเทศที่ก่อให้เกิดประโยชน์กับเราในการนำไปใช้ในงาน และ “ปัญญา” คือ ความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคน ก่อให้เกิดประโยชน์ในการนำไปใช้ เพื่อให้เข้าใจมากยิ่งขึ้น

พรธิดา วิเชียรปัญญา (๒๕๔๘ : ๒๑) ความรู้ (knowledge) เป็นกระบวนการของการจัดเกลา เลือกใช้และบูรณาการ การใช้สารสนเทศเหล่านั้น จะเกิดเป็นความรู้ใหม่ (new knowledge)

ความรู้ใหม่จึงเกิดจากการผสมผสานความรู้ และประสบการณ์เดิมผนวกกับความรู้ใหม่ที่ได้รับ ความรู้ดังกล่าวเป็นสิ่งที่อยู่ในตัวบุคคล เป็นความรู้ที่ไม่ปรากฏชัดแจ้ง (tacit knowledge) หากเมื่อ ความรู้เหล่านั้นได้ถูกถ่ายทอดออกมาในรูปของการเรียนที่เป็นลายลักษณ์อักษร ความรู้นั้นก็จะ กลายเป็นความรู้ที่ปรากฏชัดแจ้ง (explicit knowledge)

น้ำทิพย์ วิภาวิน (๒๕๔๗ : ๑๖) ความรู้ คือ ความเข้าใจ การรับรู้ในเรื่องราวที่นำไปใช้ ให้เกิดประโยชน์ในการตัดสินใจ และการปฏิบัติในองค์กรต่างๆ มีความรู้อยู่ในทรัพยากรบุคคลและ แหล่ง ข้อมูลที่มีการจัดเก็บและบันทึกข้อมูลนั้นไว้ได้

น.พ.วิจารณ์ พานิช (อ้างถึงใน น้ำทิพย์ วิภาวิน ๒๕๔๗ : ๑๘) ได้ให้คำที่มีความสัมพันธ์ กับความรู้ ได้แก่ ประสบการณ์ (experience) ซึ่งเป็นทั้งความรู้และบ่อเกิดของความรู้ ความเป็นจริง (truth) ความรู้ต้องเชื่อมโยงกับความเป็นจริงและความเป็นจริงเป็นบ่อเกิดของความรู้ ความ ซับซ้อน (complexity) คนมีความรู้จะมีความเข้าใจความซับซ้อนและความเข้าใจความซับซ้อนจะ ช่วยให้เกิดความรู้ การตัดสินใจหรือวินิจฉัย (judgement) คนเราใช้ความรู้เป็นเครื่องตัดสินใจสถานการณ์ ใหม่โดยการเปรียบเทียบความรู้ที่มีอยู่แล้ว สามัญสำนึก (common sense) คนมีความรู้สามารถใช้ สามัญสำนึกในการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ได้ดี คุณค่าและความเชื่อ (value & belief) เป็น ส่วนประกอบที่แฝงอยู่ในความรู้จนเป็นเนื้อเดียวกัน ถ้ามีคุณค่าหรือความเชื่อพื้นฐานต่างกัน จะ พัฒนาความรู้จากเหตุการณ์เดียวกันออกมาเป็นเนื้อเดียวกันและแตกต่างกันได้อย่างมาก

จากการศึกษาความหมายของความรู้ที่กล่าวมา จะเห็นว่าความรู้เป็นกระบวนการและ สามารถสร้างขึ้นมาได้อย่างตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบันองค์กรต่างๆ ได้ให้ ความสำคัญเกี่ยวกับการจัดการความรู้ และสร้างความรู้ใหม่ๆ ให้เกิดขึ้น เพื่อให้องค์กรมีการพัฒนา และเกิดความก้าวหน้า โดยเฉพาะในส่วนราชการต่างๆ ได้มีการจัดการความรู้ภายในหน่วยงานเพื่อ เป็นการประเมินศักยภาพและขีดความสามารถขององค์กรอีกด้วย

ประเภทของความรู้

อิจูจิโร โนนากะ (อ้างถึงใน สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๕๕๐ : ๕) แบ่งความรู้ออกเป็น ๒ ประเภท คือ ความรู้ที่อยู่กับตัวบุคคล (tacit knowledge) และความรู้ที่ได้ บันทึกไว้แล้ว (explicit knowledge)

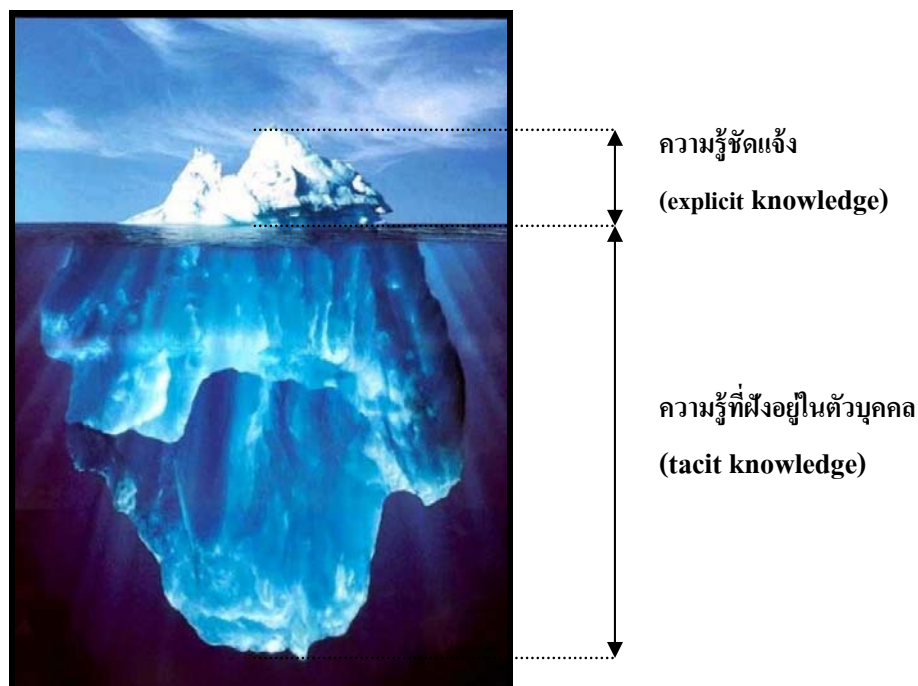
๑. ความรู้ที่อยู่กับตัวบุคคล (tacit knowledge)

ความรู้ที่อยู่กับตัวบุคคล (tacit knowledge) หรือความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคน เป็นความรู้ที่ อยู่ในสมองของมนุษย์ คือเป็นความรู้ที่ไม่ได้เปิดเผยหรือไม่ได้ดีพิมพ์ออกมาเป็นลายลักษณ์อักษร การถ่ายทอดจะผ่านการลงมือทำสัญลักษณ์ การเปรียบเทียบอุปมาอุปไมย และการถ่ายทอดให้

รับรู้ เช่น สัญชาตญาณ สามัญสำนึก ดุลยพินิจ ความรู้ประเภทนี้เป็นความรู้ที่ประมวลโดยคนแต่ละคนในองค์กร ในการวางแผนดำเนินงาน ตัดสินใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ทำให้การดำเนินงานมีประสิทธิภาพมากกว่าที่เคยทำมาก่อน หรือทำให้ได้ผลลัพธ์ที่ดีกว่าอีกองค์กรหนึ่งซึ่งมีงานในลักษณะเดียวกัน เช่น ประสบการณ์ ทักษะ ความชำนาญ ความคิดสร้างสรรค์ของแต่ละบุคคล ความรู้ประเภทนี้จะมี ๒ ส่วน คือ ความรู้ที่อธิบายได้แต่ยังไม่ได้ถูกบันทึกให้เป็นความรู้ที่ชัดเจน และความรู้ที่ไม่สามารถอธิบายได้จริงๆ เช่น งานศิลป์ งานที่ต้องวัดคุณภาพจากรูป รส กลิ่น เสียง ที่ไม่สามารถกำหนดได้ตายตัว บางครั้งเรียกว่าเป็นความรู้แบบ “นามธรรม”

๒. ความรู้ที่ได้บันทึกแล้ว (explicit knowledge)

ความรู้ที่ได้บันทึกแล้ว (explicit knowledge) หรือความรู้แจ้งชัด เป็นความรู้ที่คนสร้างขึ้นและถ่ายทอดโดยผ่านทางภาษาอย่างเป็นทางการและมีรูปแบบ มีลักษณะของการจัดระบบที่บันทึกข้อมูลไว้ในสื่อรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อโสตทัศน์ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ความรู้ประเภทนี้มีการจัดเก็บอย่างเป็นระบบ ผู้ใช้สามารถเข้าถึงข้อมูลได้ง่าย เช่น การจัดระบบความรู้ในห้องสมุด การจัดการฐานข้อมูล การจัดทำเอกสารข้อมูลต่างๆ เป็นต้น บางครั้งเรียกว่าเป็นความรู้แบบ “รูปธรรม”

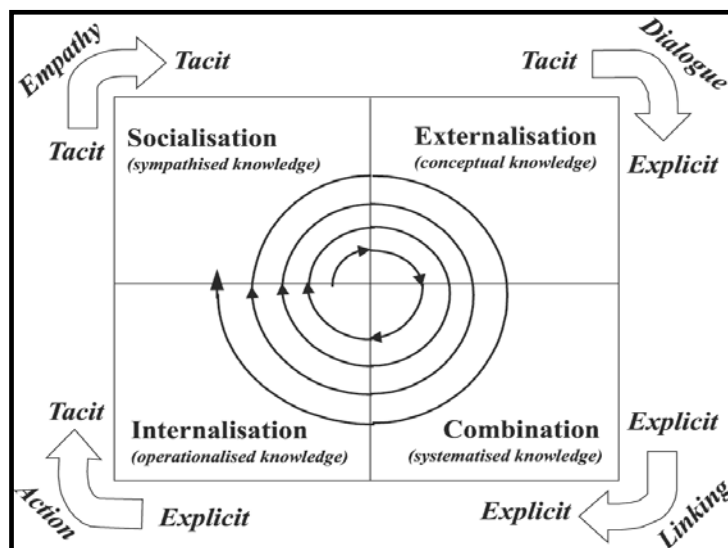

ภาพที่ ๒ ภูเขาน้ำแข็งแสดงการเปรียบเทียบความรู้

จากภาพจะเห็นว่าปกติแล้วความรู้แจ้งชัด (explicit knowledge) จะมีปริมาณน้อยมากเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวบุคคล (tacit knowledge) โดย ประพนธ์ ผาสุกยัต ได้ให้ความเห็นว่าความรู้ชัดแจ้ง (explicit knowledge) ความรู้เป็นหลักวิชาที่ต้องผ่านการพิสูจน์หรือเขียนออกมาเป็นทฤษฎีนั้นถือว่าน้อยมาก คล้ายกับส่วนยอดของภูเขาน้ำแข็งที่อยู่พ้นน้ำซึ่งถือว่าน้อยมาก ส่วนความรู้แบบฝังลึก (tacit knowledge) นั้นแฝงในตัวคนทำให้มองไม่เห็นเปรียบกับภูเขาน้ำแข็งที่จมอยู่ใต้น้ำซึ่งมีปริมาณมากกว่าค่อนข้างมาก (ประพนธ์ ผาสุกยัต ๒๕๕๐ : ๒๒)

ภราดร จินดาวงศ์ (๒๕๔๕ : ๑๖) ได้อธิบายไว้ว่า โดยปกติแล้วทุกคนหรือทุกองค์กรจะมีความรู้ทั้ง ๒ ประเภท อยู่ในตัวแต่ขนาดความรู้ประเภท tacit knowledge จะมีขนาดใหญ่กว่า explicit knowledge ในอัตราส่วน ๘๐ ต่อ ๒๐ หรืออาจกล่าวได้ว่าการมองคนอย่ามองแค่สิ่งที่เห็นภายนอก เพราะความรู้ที่จะส่งเสริมความสามารถในการแข่งขันให้กับตัวคนและองค์กร หากพิจารณาโดยกลั่นกรองลึกซึ้งแล้วจะเป็นความรู้ประเภท explicit knowledge ซึ่งเป็นความรู้ที่อยู่ภายในและไม่สามารถมองเห็นได้โดยง่าย

บุญดี บุญญากิจ และคณะ (๒๕๔๕ : ๑๖) ความรู้ทั้ง ๒ ประเภท สามารถเปลี่ยนสถานะระหว่างกันได้ตลอดเวลาขึ้นอยู่กับสถานการณ์ ซึ่งจะทำให้เกิดความรู้ใหม่ๆ โดยผ่านกระบวนการที่เรียกว่า Knowledge Spiral หรือ SECI Model ซึ่งคิดค้นโดย Ikujiro Nonaka และ Takeuchi ดังรูปตัวอย่าง

ภาพที่ ๓ การหมุนเกลียวการเรียนรู้

จากกระบวนการข้างต้นการปรับเปลี่ยนและการสร้างความรู้จะเกิดขึ้นได้ ๔ รูปแบบ คือ Socialization, Externalization, Combination และ Internalization

Socialization : เป็นการแบ่งปันและสร้าง Tacit Knowledge จาก Tacit Knowledge ของผู้ที่สื่อสารระหว่างกัน โดยการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ตรง เช่น ผู้จัดการฝ่ายขายของทีม A ได้เรียนรู้เทคนิคการขายใหม่ๆ จากผู้จัดการฝ่ายขายของทีม B ที่ประสบความสำเร็จในการขาย โดยการพูดคุยปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ก็จะได้ความรู้จากผู้จัดการฝ่ายขายทีม B มาเป็นความรู้ของตนเองเพื่อใช้ในการทำงาน

Externalization : การสร้างและแบ่งปันความรู้จากสิ่งที่มีและเผยแพร่ออกมาเป็นลายลักษณ์อักษร เป็นการแปลงความรู้จาก Tacit Knowledge เป็น Explicit Knowledge เช่น กรณีผู้จัดการฝ่ายขายทีม A ซึ่งหลังจากเรียนรู้เทคนิคการขายจากข้างต้นก็นำมาเขียนเป็นหนังสือ เอกสาร หรือรายงานต่างๆ เพื่อเผยแพร่ให้ผู้สนใจทั่วไป

Combination : เป็นการแปลง Explicit Knowledge จาก Explicit Knowledge โดยรวบรวมความรู้ประเภท Explicit ที่เรียนรู้ มาสร้างเป็นความรู้ประเภท Explicit ใหม่ๆ เช่น กรณีผู้จัดการฝ่ายขายทีม A ซึ่งต่อมาได้ไปศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับเทคนิคการขายจากตำราต่างๆ ที่มีอยู่อย่างหลากหลาย แล้วสรุปและเผยแพร่เป็นเทคนิคการขายรูปแบบใหม่ ซึ่งเกิดจากการรวบรวมความรู้จากแหล่งต่างๆ และความรู้ของตนเอง

Internalization : เป็นการแปลง Explicit Knowledge มาเป็น Tacit Knowledge มักจะเกิดจากนำความรู้ที่เรียนรู้มาไปปฏิบัติ เช่น หลังจากผู้จัดการฝ่ายขายทีมอื่นๆ เช่น ทีม C D หรือ E เป็นต้น ศึกษาเทคนิคการขายจากตำรา หรือคู่มือต่างๆ ที่มีอยู่ แล้วนำไปปรับใช้ในงานของตนเอง จนทำให้เกิดทักษะ และความชำนาญในเรื่องเทคนิคการขายจนกลายเป็น Tacit Knowledge ของตนเองในที่สุด และเมื่อเกิดความรู้แล้วไปแลกเปลี่ยนกับลูกค้าหรือผู้จัดการรายอื่นๆ ต่อไปก็จะเกิดกระบวนการที่เรียกว่า Socialization คือ การแปลง Tacit Knowledge จากผู้จัดการรายนั้นๆ ไปเป็น Tacit Knowledge ของคนอื่นต่อไป เป็นกระบวนการที่หมุนเวียนไปเรื่อยๆ ไม่มีที่สิ้นสุด

พรธิดา วิเชียรปัญญา (๒๕๔๘ : ๒๓) ได้แบ่งประเภทความรู้ออกเป็นลักษณะต่างๆ เพิ่มเติมอีก คือ ความรู้ที่เกิดจากวัฒนธรรม (cultural knowledge) และความรู้ที่แฝงอยู่ในองค์กร (embedded knowledge) ไว้ดังนี้

ความรู้ที่เกิดจากวัฒนธรรม (cultural knowledge) เป็นความรู้ที่เกิดจากศรัทธาหรือความเชื่อ ที่ทำให้กลายเป็นความจริง ซึ่งจะขึ้นอยู่กับประสบการณ์ การเฝ้าสังเกต และการสะท้อนผลกลับของตัวความรู้และของสภาพแวดล้อม องค์การที่พัฒนามาเป็นระยะเวลาที่ต่อเนื่องกันอย่างยาวนาน

จะพัฒนาความเชื่อร่วมกันในเรื่องที่เกี่ยวกับธรรมชาติของธุรกิจ   ความสามารถหลักขององค์กร
การตลาดและคู่แข่ง

ความรู้ที่แฝงอยู่ในองค์กร (embedded knowledge) เป็นความรู้ที่อยู่ในวิธีการทำงาน
คู่มือการทำงาน วัฒนธรรมองค์กร กฎระเบียบ กระบวนการผลิต เป็นต้น

นอกจากนี้ Leif Edvinsson (อ้างถึงใน บุญดี บุญญากิจ และคณะ ๒๕๔๘ : ๑๘) ได้แบ่ง
ความรู้ออกเป็น ๓ ประเภท คือ ความรู้เฉพาะบุคคล ความรู้ขององค์กร และความรู้ที่เป็นระบบ
ดังนี้

ความรู้เฉพาะบุคคล (Individual Knowledge) เป็นความรู้ที่อยู่ในตัวพนักงานแต่ละคน
หรือเป็นความรู้ที่อยู่ในหัวของพนักงาน

ความรู้ขององค์กร (Organizational Knowledge) เป็นความรู้ที่ได้จากการแลกเปลี่ยน
เรียนรู้ระหว่างพนักงานที่อยู่ในกลุ่มหรือฝ่ายงานต่างๆ ภายในองค์กร ทำให้เกิดเป็นความรู้โดยรวม
ขององค์กร สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในงานขององค์กรโดยรวมได้มากขึ้น

ความรู้ที่เป็นระบบ (Structural Knowledge) เป็นความรู้ที่เกิดจากการสร้างหรือต่อยอด
องค์ความรู้ ผ่านกระบวนการ คู่มือ และจรรยาบรรณต่างๆ ภายในองค์กร

องค์ประกอบของความรู้

ไพโรจน์ ชลารักษ์ (๒๕๕๑ : ๔) ได้อธิบายว่า ความรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยปัจจัยทั้ง
ภายนอกและภายใน ดังนี้

๑. **ปัจจัยภายนอก** หมายถึง สิ่งที่คนสามารถรับรู้ หรือสัมผัสแล้วทำให้เกิดความรู้ขึ้นใน
ตัวคน ได้แก่

ข้อเท็จจริง (Fact) หรือปรากฏการณ์ธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้มีอยู่ คงอยู่ ดำรงอยู่ เป็นปกติมา
ก่อนการกำเนิดของมนุษย์แล้วไม่ว่าจะมีมนุษย์เกิดขึ้นหรือไม่ก็ตาม และเมื่อมนุษย์ถือกำเนิดแล้ว
ปรากฏการณ์ธรรมชาติเหล่านี้ก็ยังคงอยู่ เป็นอยู่ และดำรงอยู่เช่นเดิม มนุษย์มีศักยภาพในการรับรู้
หรือสัมผัสสิ่งเหล่านี้ได้ เมื่อสัมผัสแล้วก็จะเกิดความรู้สถิตในตัวคนทันที

ข้อมูล (Data) เป็นสิ่งที่มนุษย์บัญญัติขึ้นจากการรับรู้หรือสัมผัสปรากฏการณ์ธรรมชาติ
แล้วจำแนกแยกแยะ จัดจำ หรือทำการบันทึก และเจตนาไว้เมื่อใดที่มนุษย์ได้รับรู้หรือสัมผัสข้อมูล
ก็จะเกิดความรู้ขึ้นมาได้เช่นกัน

สารสนเทศ (Information) หมายถึง ข้อมูลที่ได้รับจากการกระทำโดยมนุษย์ เพื่อให้มี
ความหมายสำหรับใช้สื่อสารกับมนุษย์ด้วยกันให้กว้างขวางยิ่งขึ้น เมื่อมนุษย์รับสารสนเทศแล้วก็จะ
นำไปผสมกับข้อมูลหรือความรู้เดิม ทำให้เกิดความรู้ใหม่กว้างขวางลึกซึ้งซับซ้อนมากยิ่งขึ้น

เหตุการณ์ (Event) หรือสถานการณ์ (Situation) หมายถึง ปรากฏการณ์อย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นแล้วดำเนินไปหรือดำรงอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่งซึ่งไม่ยาวนานมากนักแล้วก็สิ้นสุดหรือหยุดไป แต่มนุษย์มีโอกาสรับรู้หรือประสบ ณ เวลาที่เกิดเหตุการณ์นั้นได้ จึงทำให้มนุษย์เกิดความรู้ขึ้น

ปัจจัยภายนอกเหล่านี้ มนุษย์จะมีโอกาสได้รับรู้ หรือสัมผัสได้โดยตรง และโดยผ่านสื่อต่างๆ มากมาย

๒. ปัจจัยภายใน หมายถึง ภาวะในตัวของมนุษย์เอง ณ เวลาที่ได้รับรู้หรือสัมผัสปัจจัยภายนอกว่าพร้อมที่จะรู้ได้เพียงใด หากอยู่ในภาวะไม่พร้อมก็อาจไม่เกิดความรู้ได้หรืออาจไม่รับรู้เอาเลย เช่น ในภาวะที่คนนอนหลับสนิท หรือสลบไสลดี ปัจจัยภายในเหล่านี้ ได้แก่

จิต (Mind) เป็นธาตุ นามธรรม ที่เป็นตัวรู้สรรพสิ่ง ในคำสอนทางพระพุทธศาสนาอธิบายว่าจิตเปลี่ยนแปลงง่ายและเร็วมาก เปลี่ยนแปลงตลอดเวลาไม่อยู่นิ่ง จึงสามารถสัมผัสและรับรู้สิ่งต่างๆ ได้เร็วและมาก แต่ถ้าเมื่อใดที่คนสามารถทำจิตของตนหยุดนิ่ง (เป็นสมาธิ) อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วจะเกิดความรู้ (ปัญญา) ได้ และจะไม่รับรู้สิ่งภายนอกอื่นเลย

อารมณ์ (Emotion) หรือภาวะจิต หรือกระแสดิจิต (State of mind) หมายถึง สภาวะจิตที่หนึ่งหรือมุ่งอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นกระแสที่ติดต่อกันยาวนาน โดยสิ่งอื่นไม่สามารถเข้าถึงหรือแทนได้ เช่น เวลาคนตกใจหรือตกตะลึงเมื่อเกิดอุบัติเหตุจึงไม่สามารถจำหรือบอกรายละเอียดเกี่ยวกับเหตุการณ์ได้

ปัญญา (Wisdom) คือ สภาวะที่สามารถวินิจฉัยตัดสิน สรุปภาวะการณ์รับรู้จากประสาทสัมผัส และการพิจารณาภายในของจิตจนเกิดความชัดเจนในใจ

การสร้างความรู้

พรธิดา วิเชียรปัญญา (๒๕๔๘ : ๔๕) การสร้างความรู้ เป็นสิ่งที่สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ (Generative) การสร้างความรู้ใหม่เกี่ยวข้องกับแรงผลักดัน การหยั่งรู้ และความเข้าใจอย่างลึกซึ้งที่เกิดขึ้นในแต่ละบุคคล การสร้างความรู้ใหม่ควรอยู่ภายใต้หน่วยงานหรือคนในองค์กร ซึ่งหมายความว่า ทุกๆ คนสามารถเป็นผู้สร้างความรู้ได้ รูปแบบต่างๆ ในการสร้างความรู้มีดังนี้

๑. บุคคลให้ความรู้ที่ตนมีอยู่กับผู้อื่น เช่น การถ่ายทอดความรู้จากการทำงานร่วมกันอย่างใกล้ชิด

๒. การนำความรู้ที่องค์กรมีอยู่ผนวกเข้ากับความรู้ของแต่ละบุคคล เพื่อให้เกิดเป็นความรู้ใหม่และมีการแบ่งปันทั่วทั้งองค์กร

๓. ความรู้ที่ได้จากการรวมและสังเคราะห์ความรู้ที่มีอยู่เข้าด้วยกัน รูปแบบนี้อาจจำกัดอยู่ที่ความรู้ที่มีอยู่แล้ว

๔. ความรู้ที่เกิดขึ้นเป็นการภายใน โดยสมาชิกขององค์กรค้นพบแนวทางได้เอง และมีกิจกรรมมากมายที่องค์กรสามารถดำเนินการเพื่อสร้างความรู้

๕. การเรียนรู้โดยการปฏิบัติ

๖. การแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ

๗. การทดลอง ซึ่งเป็นการสร้างแรงจูงใจและโอกาสสำหรับการเรียนรู้

๘. การเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ผ่านมาในอดีต

ความหมายของการจัดการความรู้

วิจารณ์ พานิช (๒๕๔๕ : ๓) การจัดการความรู้ คือ เครื่องมือเพื่อการบรรลุเป้าหมายอย่างน้อย ๔ ประการ ได้แก่ บรรลุเป้าหมายของงาน บรรลุเป้าหมายการพัฒนาคน บรรลุเป้าหมายการพัฒนาองค์กรไปเป็นองค์กรเรียนรู้ และบรรลุความเป็นชุมชน เป็นหมู่คณะ ความเอื้ออาทรระหว่างกันในที่ทำงาน

บุญดี บุญญากิจ และคณะ (๒๕๔๕ : ๑๘) ได้ให้ความหมายของการจัดการความรู้ไว้ว่าเป็นกระบวนการนำความรู้ที่มีอยู่หรือที่เรียนรู้มาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อองค์กรโดยผ่านกระบวนการต่างๆ เช่น การสร้าง รวบรวม แลกเปลี่ยนและใช้ความรู้ เป็นต้น

ทิพวรรณ หล่อสุวรรณรัตน์ (๒๕๔๘ : ๔๔) ยังได้อ้างความหมายของคำว่าจัดการความรู้ ของ ศ.นพ.วิจารณ์ พานิช ไว้ในหนังสือเรื่ององค์กรแห่งการเรียนรู้ : จากแนวคิดสู่การปฏิบัติ เอาไว้ว่า หมายถึง การรวบรวม การจัดระบบการจัดเก็บ และการเข้าถึงข้อมูลเพื่อสร้างเป็นความรู้ โดยอาศัยเทคโนโลยีทางด้านข้อมูลและด้านคอมพิวเตอร์เป็นเครื่องมือช่วย นอกจากนี้การจัดการความรู้ยังเกี่ยว- ข้องกับการแบ่งปันความรู้ (knowledge sharing) ต้องอาศัยผู้ทรงความรู้ความสามารถในการตีความและการประยุกต์ใช้ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพขององค์กรซึ่งถือเป็นต้นทุนทางปัญญา (intellectual capital)

องค์กรสหประชาชาติ (อ้างถึงใน ทิพวรรณ หล่อสุวรรณรัตน์ ๒๕๔๘ : ๔๓) ได้ให้ความหมายว่า การจัดการความรู้ คือ กระบวนการในการสร้างและเปลี่ยนแปลงสิ่งที่เราทราบเข้าไปใช้ในการทำงาน เช่น จากความรู้เป็นการกระทำ จากนวัตกรรมไปสู่การเปลี่ยนแปลง เป็นกระบวนการภายในซึ่งเกี่ยวกับสิ่งที่ได้เรียนรู้และสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมหรือเปลี่ยนแปลงองค์กร ช่วยในการปรับปรุงการทำงานและองค์กร รวมทั้งประสิทธิผลในการพัฒนาด้วย เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการรวบรวมข้อมูลสารสนเทศ แนวคิดและประสบการณ์แล้วนำมาไว้ด้วยกัน เพื่อเชื่อมโยงกับชุมชนเรียนรู้แห่งการปฏิบัติและเครือข่ายความรู้ (UNDP. Evaluation Office, 2004)

ขั้นตอนการจัดการความรู้

ยุทธยา แซ่เตียว (๒๕๔๘ : ๒๕๕-๒๕๕) ในการจัดการความรู้เหมือนกับศาสตร์การจัดการอื่นๆ คือ มีการวางแผนและการปฏิบัติ ในขั้นตอนของการวางแผนนั้นไม่ได้มีความแตกต่างจากการวางแผนอื่นๆ มากนัก คือ มีการสำรวจสภาพปัจจุบันและการกำหนดเป้าหมาย ส่วนขั้นตอนการนำแผนงานไปปฏิบัติ นั้น มีขั้นตอนสำคัญ คือ การสำรวจและการวางแผนความรู้ การพัฒนาความรู้ และการถ่ายทอดความรู้ ดังนี้

๑. การสำรวจและการวางแผนความรู้ คือ การเริ่มสำรวจสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่ในปัจจุบันก่อนว่า สถานะปัจจุบันในเรื่ององค์ความรู้ภายในองค์กรเป็นเช่นไร เพื่อให้ทราบสถานะขององค์ความรู้ เช่น องค์กรมีฐานความรู้ด้านใดบ้าง ฐานความรู้เหล่านั้นอยู่ที่ใคร หรือหน่วยงานไหน เจ้าหน้าที่หรือพนักงานแต่ละคนมีความรู้ด้านใดบ้าง เพื่อจะทำความเข้าใจมองเห็นสถานการณ์ในปัจจุบันขององค์ความรู้ภายในองค์กร เพื่อนำมาประกอบการวางแผนด้านความรู้ ซึ่งต้องเริ่มจากการกำหนดเป้าหมายในการพัฒนา และเพื่อเป้าหมายในการจัดการความรู้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น

๒. การพัฒนาความรู้ คือการกระทำการใดๆ ก็ได้ เพื่อให้เกิดความรู้เข้ามาภายในองค์กร โดยมีรูปแบบของการพัฒนาความรู้ ดังนี้

การเรียนรู้จากประสบการณ์ของตนเองในอดีต (Learning from Actual Experience) คือ การเรียนรู้ในสิ่งที่ได้จากการปฏิบัติจริงมาแล้วในอดีต

การเรียนรู้จากการทดลอง (Learning from Performed Experiments) คือ การเรียนรู้จากการทดลองหลายๆ รูปแบบ มีการควบคุมตัวแปรต่างๆ เพื่อให้ทราบผลการทดลองตามที่ต้องการ

การเรียนรู้จากประสบการณ์ของผู้อื่น (Learning from Experience of Others) เช่น การเปรียบเทียบแข่งดี การหาพันธมิตรร่วมกันพัฒนาหรือแลกเปลี่ยนความรู้ การร่วมกิจกรรม การรวมและการครอบครองกิจการ หรือการจ้างคนเข้ามาทำงาน

การเรียนรู้จากการอบรมและพัฒนา (Learning from Training and Development) เป็นการรับการถ่ายทอดโดยตรงจากบุคคลที่มีความรู้

๓. การถ่ายทอดความรู้ คือ กระบวนการที่ทำให้ความรู้ที่พัฒนา มีการแพร่กระจายไปสู่บุคลากรที่เป็นเป้าหมาย ในกระบวนการถ่ายทอดความรู้ นั้น แต่ละอย่างมีเป้าหมายแตกต่างกันไปใน ๒ ลักษณะ คือ

เน้นประสิทธิภาพ หรือให้การแพร่กระจายขององค์ความรู้ นั้นเป็นไปอย่างรวดเร็วที่สุด มีต้นทุนต่ำที่สุด ลักษณะของการถ่ายทอดความรู้ นี้ ได้แก่ การยืมเตือนความรู้บางอย่างกับพนักงาน การให้ความรู้ในสิ่งที่ควรปฏิบัติ

เน้นประสิทธิผล หรือการแพร่กระจายขององค์ความรู้นั้น เป็นไปอย่างครบถ้วน มีการตกลงน้อยที่สุด ตัวอย่างของความรู้ที่ถ่ายทอดในลักษณะนี้ได้แก่ แนวทางปฏิบัติซึ่งได้รับการพิสูจน์แล้วว่าเป็น Best Practices สิ่งที่ไม่ปฏิบัติแล้วจะนำความเสียหายอย่างร้ายแรง

ในการถ่ายทอดความรู้ ถ้าหากเรากำหนดยุทธศาสตร์ในการถ่ายทอดความรู้เสียก่อนว่ามีเป้าหมายคือ ใคร มีปริมาณมากน้อยขนาดไหน เนื้อหาหรือความสำคัญขนาดไหน มีงบประมาณเท่าไร มีความเร่งด่วนมากน้อยเพียงใด ก็จะช่วยให้สามารถกำหนดรูปแบบวิธีการในการถ่ายทอดได้อย่างถูกต้อง

ไพโรจน์ ชลารักษ์ (๒๕๕๑ : ๕๔-๕๕) ได้ลำดับขั้นตอนการจัดการความรู้ ไว้ดังนี้

๑. กำหนดประเด็นหรือเรื่องที่ต้องการจัดการความรู้ หมายถึงการกำหนดว่าจะจัดการความรู้เรื่องใดหรือเรื่องอะไร

๒. ตั้งวัตถุประสงค์และเป้าหมายให้ชัดเจน ว่าการจัดการความรู้เรื่องนั้นเพื่ออะไร และจะจัดการให้ได้ผลเพียงใด

๓. แสวงหาความรู้ที่เกี่ยวข้องเพิ่มเติมให้มากที่สุดเท่าที่จำเป็นและต้องการได้จากที่ต่างๆ

๔. พิจารณาลำดับความสำคัญ และความรู้ที่ต้องการใช้ว่าเรื่องใดต้องการก่อนหรือหลัง

๕. ผสมผสานความรู้เข้าด้วยกันอย่างมีความเหมาะสม โดยอาศัยกระบวนการคิดเป็นกิจกรรมสำคัญ และลงท้ายด้วยการสรุปและตัดสินใจเพื่อปฏิบัติให้ได้ผลออกมา

๖. ลงมือปฏิบัติการ กิจกรรมนี้อาจจะปฏิบัติตั้งแต่ขั้นแรกแล้วเปลี่ยนแปลงไปตามลำดับขั้นตอนที่เหมาะสมและถูกต้องไปเรื่อยๆ

๗. สังเกตผลจากการปฏิบัติว่าเกิดหรือได้รับสิ่งที่คาดหวังหรือมุ่งหวังไว้หรือไม่ หากได้ผลตามที่มุ่งหวังก็ดำเนินการปฏิบัติต่อไป แต่หากผลไม่ตรงตามที่คาดหวังหรือผิดเพี้ยนไป ก็ต้องย้อนกลับไปพิจารณาว่าต้องใช้ความรู้เรื่องใดมาช่วยประกอบเพิ่มเติม

๘. สรุปผลลัพธ์ที่ได้นั้นออกมาว่าได้ผลสำเร็จหรือไม่

วิจารณ์ พานิช (๒๕๔๘ : ๓-๔) กล่าวว่าจัดการความรู้เป็นการดำเนินการอย่างน้อย ๖ ประการ คือ

๑. การกำหนดความรู้หลักที่จำเป็นหรือสำคัญต่องาน หรือกิจกรรมของกลุ่ม หรือองค์กร

๒. การเสาะหาความรู้ที่ต้องการ

๓. การปรับปรุง คัดแปลง หรือสร้างความรู้บางส่วนให้เหมาะต่อการใช้งานของตน

๔. การประยุกต์ใช้ความรู้ในกิจการงานของตน

๕. การนำประสบการณ์จากการทำงาน และการประยุกต์ใช้ความรู้มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และสกัด “ขุมความรู้” ออกมาบันทึกไว้

๖. การจดบันทึก “ชุมความรู้” แล “แก่นความรู้” สำหรับไว้ใช้งาน และปรับปรุงเป็นชุดความรู้ที่ครบถ้วน ลุ่มลึก และเชื่อมโยงมากขึ้น เหมาะแก่การใช้งานมากยิ่งขึ้น

การดำเนินการจัดการความรู้มีองค์ประกอบสำคัญดังต่อไปนี้

๑. สร้างวิสัยทัศน์เกี่ยวกับความรู้
๒. สร้างทีมจัดการความรู้องค์กร
๓. เริ่มจาก “ทุนปัญญา” ที่มีอยู่แล้ว หรือหาจากภายนอกได้โดยง่าย
๔. สร้างบรรยากาศของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างเข้มแข็งในกลุ่มพนักงานระดับล่าง
๕. จัดการความรู้ควบคู่ไปกับกิจกรรมพัฒนาสินค้า หรือรูปแบบการทำงานใหม่ๆ
๖. เน้นการจัดการองค์กรแบบ “ใช้พนักงานระดับกลางเป็นแรงพลักขับเคลื่อน” (Middle-up-down Management) หลัก
  ๗. เปลี่ยนโครงสร้างองค์กรให้เป็นแบบ “พหุบท” (Hypertext)
  ๘. สร้างเครือข่ายความรู้กับโลกภายนอก
  ๙. สร้างวัฒนธรรมแนวราบ การสื่อสารอย่างอิสระทุกทิศทาง
  ๑๐. สร้างวัฒนธรรมจากการจดบันทึก
  ๑๑. ประเมินผลการดำเนินการจัดการความรู้

กระบวนการจัดการความรู้

วิจารณ์ พานิช (๒๕๔๕ : ๒๑-๔๘) สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.) โดย ศ.นพ.วิจารณ์ พานิช ได้อธิบายบทบาทของบุคคลต่างๆ ในการจัดการความรู้ ซึ่งเป็นแนวทางในการนำมาใช้ประกอบการศึกษา สรุปกระบวนการจัดการความรู้ได้ดังนี้

๑. “**คุณอำนวย**” คือ ผู้อำนวยความสะดวกในการจัดการความรู้ (Knowledge Facilitator) ส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งในเชิงกิจกรรม เชิงระบบ และเชิงวัฒนธรรม ศ.นพ.ประเวศ วะสี เรียกคนเหล่านี้ว่าเป็น “ช่างเชื่อม” ทำหน้าที่เชื่อมโยงผู้คนหรือหน่วยงานเข้าหากัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเชื่อมระหว่างผู้ที่มีความรู้หรือประสบการณ์กับผู้ต้องการเรียนรู้ และนำความรู้นั้นไปใช้ประโยชน์ ผู้อำนวยความสะดวกในการจัดการความรู้มีวิธีการโดยอ้อมที่จะชักจูงให้การแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกิดขึ้นทั้งในระดับจุลภาค และเชื่อมเครือข่ายออกไปทั่วองค์กร เชื่อมโยงวิสัยทัศน์ ภาพรวมขององค์กร และคำนึงถึงทั้งผลประโยชน์ปัจจุบัน และความอยู่รอดในอนาคตขององค์กร

๒. “**คุณกิจ**” (Knowledge Practitioner) คือ ผู้ดำเนินกิจกรรมจัดการความรู้ประมาณ ร้อยละ ๕๐ ของทั้งหมด จึงอาจกล่าวได้ว่า “คุณกิจ” คือผู้จัดการความรู้ตัวจริง เป็นผู้ร่วมกันกำหนด

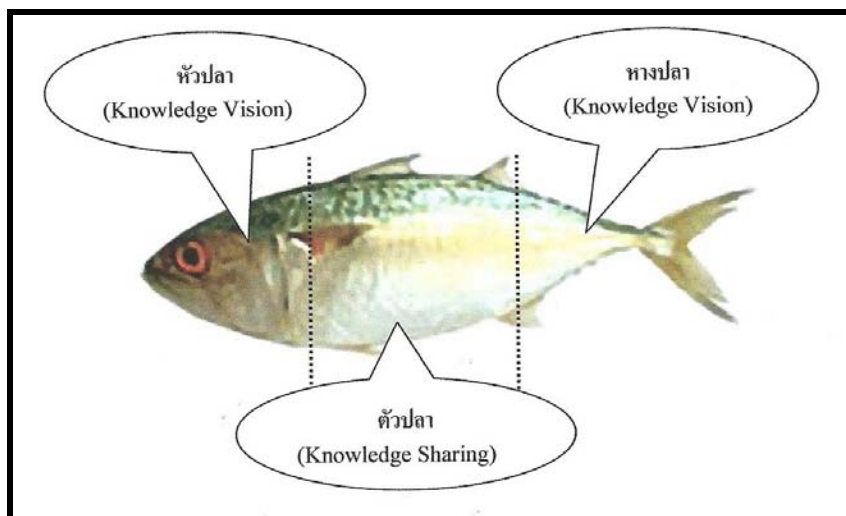
เป้าหมายผลสัมฤทธิ์ของงานของกลุ่มตนและดำเนินการค้นหาความรู้จากภายในกลุ่ม และดำเนินการเสาะหาและดูดซับความรู้จากภายนอก สำหรับนำมาประยุกต์ใช้เพื่อบรรลุผลสัมฤทธิ์ที่ร่วมกันกำหนดไว้ และในกระบวนการประยุกต์ใช้ความรู้เพื่อการทำงานนั้นเองก็มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และร่วมกันตีความประสบการณ์ที่เกิดขึ้นได้เป็นความรู้ใหม่ จดบันทึกไว้ใช้งาน หมุนเวียนเรื่อยไป จนเป็นวงจรไม่รู้จบ มีการนำเสนอผลงาน กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในหมู่ “คุณกิจ” และนำเสนอ “ขุมความรู้” (Knowledge Assets) และ “แก่นความรู้” (Core Competence) ที่เกิดขึ้นแก่ “คุณอำนวย” และ “คุณเอื้อ” รวมทั้งแก่ “คุณกิจ” กลุ่มอื่นหรือหน่วยงานอื่น เพื่อให้เกิดการตีความยกระดับความรู้ความเข้าใจขึ้นไปอีก

๓. **“คุณลิขิต”** (Note Taker) คือ ผู้ที่ทำหน้าที่จดบันทึกในกิจกรรมจัดการความรู้ โดยอาจทำหน้าที่เป็นการเฉพาะกิจ ในตลาดนัดความรู้ใน workshop การจัดการความรู้ หรือในมหกรรมการจัดการความรู้หรืออาจทำหน้าที่เป็นระยะยาวหรือถาวร ในกิจกรรมจัดการความรู้ของกลุ่ม หรือหน่วยงาน หรือขององค์กร

๔. **“คุณประสาน”** (Network Manager) ทำหน้าที่ประสานงานเครือข่ายจัดการความรู้ระหว่างองค์กร หรือในระหว่างหน่วยงาน อาจทำหน้าที่เต็มเวลา หรือไม่เต็มเวลาก็ได้ แล้วแต่จะตกลงกัน ทั้งนี้ขึ้นกับว่า “คุณประสาน” มีผู้ช่วยรับแบ่งงานไปดำเนินการมากน้อยเพียงใด แต่ความรับผิดชอบจะต้องอยู่ที่ “คุณประสาน” รวมทั้ง “คุณประสาน” จะต้องมีอำนาจตัดสินใจในงานที่ตนรับผิดชอบตามที่ตกลงกัน

๕. **“คุณวิศาสตร์”** (IT Wizard) คือ พ่อมดหรือแม่แมคดันไอที่ที่สามารถออกแบบและดำเนินการระบบไอทีที่เหมาะสมแก่การจัดการความรู้ขององค์กร หรือของเครือข่าย อาจทำงานเป็นทีมหรือทำงานเดี่ยวก็ได้ เพื่อให้ระบบไอทีมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมต่อการใช้งานอยู่เสมอ

ประพันธ์ ฝาสุกยี่ด (๒๕๔๓ : ๒๐-๒๖) ในการดำเนินการจัดการความรู้ มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการมีเครื่องมือมาช่วยเพื่อให้การจัดการความรู้บรรลุตามเป้าหมาย ดร.ประพันธ์ ฝาสุกยี่ด ได้สร้างโมเดลปลาทุสำหรับใช้ทำความเข้าใจ ๓ ส่วนหลักของการจัดการความรู้สัมพันธ์กับบุคคล ๓ กลุ่ม ในการดำเนินการจัดการความรู้ ไว้ดังนี้

ภาพที่ ๔ โมเดลปลา

จากรูปโมเดลปลาแสดงให้เห็นถึง ๓ ส่วนหลักของการจัดการความรู้ ซึ่งอธิบายได้ดังนี้

หัวปลา หมายถึง เป้าหมายหลักของการจัดการความรู้ สะท้อน “วิสัยทัศน์ความรู้” (Knowledge Vision) หรือหัวใจของความรู้ เพื่อการบรรลุวิสัยทัศน์ขององค์กร บุคคลที่มีความสำคัญในการส่งเสริมให้เกิดหัวปลาที่ชัดเจน คือ “คุณเอื้อ (ระบบ)”

ตัวปลา หมายถึง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้หรือการแบ่งปันความรู้ (Knowledge Sharing) บุคคลสำคัญที่ทำให้เกิด “ตัวปลา” ที่ทรงพลัง คือ “คุณอำนวย” โดยผู้ที่แสดงบทบาทการแลกเปลี่ยนเรียนรู้คือ “คุณกิจ” หรือผู้ที่ทำกิจกรรมการจัดการความรู้นั้นเอง

หางปลา หมายถึง ขุมความรู้ (Knowledge Assets) ที่ได้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ผู้ที่สกัดขุมความรู้ออกมาจากกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และบันทึกไว้ใช้งานต่อ คือ “คุณกิจ” โดยที่การจดบันทึกขุมความรู้อาจมี “คุณลิขิต” เป็นผู้รับผิดชอบ

๒. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

ในการศึกษาครั้งนี้มีขอบเขต คือ วัดพระศรีรัตนศาสดารามภายในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเป็นศูนย์กลางของทรัพยากรวัฒนธรรม เนื่องจากวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นแหล่งรวมเอกลักษณ์ที่มีสำคัญและเป็นสัญลักษณ์ของชาติ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม เพื่อให้เข้าใจถึงความหมาย และเห็นคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรม สำหรับเป็นการบวกรวบรวมวิเคราะห์และอธิบายต่อไป

ความหมายของวัฒนธรรม

สว่าง เลิศฤทธิ์ (๒๕๔๗ : ๑) กล่าวว่า “วัฒนธรรม” มีที่มาจากตะวันตก โดยมีศัพท์ว่า “Culture” ซึ่งหมายถึง “องค์กรแห่งผลผลิตของสังคมมนุษย์” ผู้ให้นิยามนี้คือนักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษ ชื่อ เอ็ดเวิร์ด ไทเลอร์ (Edward B. Tylor) ซึ่งเป็นคนแรกที่ใช้คำว่าวัฒนธรรม ต่อมาในปี พ.ศ.๒๔๗๕ ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ (พลตรี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์) ทรงแปลคำว่า “Culture” ให้ตรงมูลศัพท์ภาษาอังกฤษ ซึ่งหมายความว่า การเพาะปลูกให้งอกงาม เป็นการแสดงถึงความเจริญงอกงาม ซึ่งเปรียบได้กับการเพาะปลูกพันธุ์ไม้ให้งอกงาม ผลิดอกออกผลเพื่อประโยชน์แก่มนุษย์ในอันที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ตนได้ ไม่ว่าทางกาย เช่น การใช้บริโภค หรือใช้ประกอบทำสิ่งของเครื่องใช้ที่มนุษย์จะใช้ได้ หรือทางใจ เช่น การชมในฐานที่เป็นสิ่งเจริญตาเจริญใจ เป็นต้น คำว่า “วัฒนธรรม” หมายความว่า ความเจริญงอกงาม ฉะนั้น ภูมิธรรม แห่งความเจริญงอกงามซึ่งได้แก่ Culture จึงได้ใช้คำว่า “วัฒนธรรม”

พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ.๒๔๘๕ ให้ความหมายของ “วัฒนธรรม” ว่า ลักษณะที่เจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน

ศรีศักร วัลลิโภดม (อ้างถึงใน สายันต์ ไพรชาญจิตร ๒๕๕๐ : ๒) กล่าวว่าในทางมานุษยวิทยา “วัฒนธรรม” หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์คิดขึ้น และสร้างขึ้นมาเพื่อดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันภายในสังคม เป็นสิ่งที่มีระเบียบแบบแผนและมีรูปแบบเป็นที่ยอมรับกันภายในสังคมนั้นๆ ซึ่งในทัศนะของคนภายนอกแล้วจะมีความเป็นเอกลักษณ์

ณัย ไชยโยธา (๒๕๕๐ : ๘๗) ให้ความหมายว่า วิถีชีวิตหรือถนนชีวิต หรือแบบลักษณะของพฤติกรรมในสังคม และสมาชิกทุกคนในสังคมนั้นได้ประพฤติปฏิบัติถ่ายทอดสืบกันมาตามแนวคิดสร้างสรรค์ในทัศนคติ ความเชื่อ อุดมการณ์ ความรู้ และสิ่งประดิษฐ์ เพื่อความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้า และความมีศีลธรรมของประชาชน

ลักษณะของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมมีลักษณะที่สำคัญๆ ดังต่อไปนี้

๑. วัฒนธรรมเป็นวิถีทางในการดำรงชีวิตของมนุษย์
๒. วัฒนธรรมได้มาด้วยการเรียนรู้
๓. วัฒนธรรมตั้งอยู่บนรากฐานธรรมเนียมประเพณีที่แน่นอน และเป็นที่ยอมรับนับถือของสมาชิกในสังคมนั้น

๔. วัฒนธรรมเป็นเสมือนมาตรการในการประเมินค่าของวัตถุ และพฤติกรรมของมนุษย์ว่ามีคุณค่าเพียงใด และระดับใด

๕. วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคม ผลของการเรียนรู้หรือการถ่ายทอดทางด้านภาษาพูด และภาษาเขียน ทำให้วัฒนธรรมต่างๆ สามารถสืบทอดจากคนรุ่นก่อนมาถึงคนในปัจจุบันได้

๖. วัฒนธรรมเป็นที่รวมของบรรทัดฐาน ค่านิยม ความเชื่อ ทศนคติ ศิลปะ ศีลธรรม กฎหมาย ขนบประเพณี และอุดมการณ์

๗. วัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมอยู่เสมอ

ประเภทของวัฒนธรรม

สุพิศวง ธรรมพันทา (๒๕๓๒ : ๑๔-๑๘) ได้อธิบายประเภทของวัฒนธรรมว่าประกอบด้วย ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นนามธรรม (Abstraction) คือ ส่วนของความคิดและจิตใจ (Ideal or mental culture) และส่วนที่เป็นรูปธรรม (Reality) คือ ส่วนของวัตถุสิ่งของ หรือกิริยาอาการ (Material or behavioral culture)

๑. วัฒนธรรมส่วนที่เป็นนามธรรม นักวิชาการต่างเรียกชื่อกันหลายอย่าง เช่น วัฒนธรรมส่วนที่ไม่ใช่วัตถุ (Nonmaterial culture) วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับจิตใจหรือความคิด (mental and ideal culture) วัฒนธรรมส่วนที่ซ่อนเร้น (Covert culture) และวัฒนธรรมส่วนที่อยู่ภายใน (Implicit culture) วัฒนธรรมส่วนที่เป็นนามธรรมนั้นเป็นวัฒนธรรมที่ประกอบด้วย บรรทัดฐาน สถาบัน ค่านิยม และความเชื่อ เป็นต้น ซึ่งผสมผสานอยู่ในชีวิตมนุษย์ ซึ่งอธิบายได้ดังนี้

บรรทัดฐาน (Norm) เป็นแบบแผนของพฤติกรรมมนุษย์ในสังคม ถ้าเป็นแนวทางปฏิบัติโดยทั่วไปไม่เกี่ยวข้องกับกฎศีลธรรม เรียกว่า “วิถีประชา” แบบแผนของพฤติกรรมที่จัดไว้เป็นระเบียบ และระบุว่าต้องหรือไม่ต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัดชัดเจน ผู้ใดไม่ปฏิบัติตามจะต้องได้รับโทษ เนื่องจากผลของการกระทำอันเกี่ยวข้องกับกฎศีลธรรม ความถูกต้องและคุณค่าของสังคม เรียกว่า “จารีตประเพณี” สำหรับแบบแผนปฏิบัติที่กำหนดขึ้นและเขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร และมีคณะเจ้าหน้าที่บังคับใช้กฎเกณฑ์นั้น เรียกว่า “กฎหมาย”

สถาบัน (Institutions) มีลักษณะเป็นนามธรรม มีขึ้นเพื่อเป็นแนวทางให้มนุษย์สามารถตอบสนองความต้องการที่จำเป็นได้อย่างเป็นระบบระเบียบ และปราศจากความขัดแย้งภายในกลุ่มพวก

ค่านิยม (Values) เป็นส่วนประกอบของวัฒนธรรมอีกประเภทหนึ่ง แสดงถึงความเป็นหน่วยเดียวกันของผู้คน เพราะเป็นความรู้สึกนึกคิดเดียวกันของกลุ่ม ที่กำหนดให้เกิดมีการแสดงออกเป็นแบบเดียวกัน

ความเชื่อ (Beliefs) หมายถึง ความคิดที่เรายอมรับและยึดถือ อาจเป็นแนวคิดที่เป็นสากล หรือเป็นที่ยอมรับของบางกลุ่ม หรือเป็นความจริงทั้งหลายที่อยู่รอบๆ ตัวเรา ความเชื่อนั้นย่อมจะมี อิทธิพลครอบงำบุคคลและกลุ่มคนให้ต้องเลือกประพฤติปฏิบัติตามแนวทางที่ตนเองเชื่อถือ

๒. วัฒนธรรมส่วนที่เป็นรูปธรรม หรือวัฒนธรรมส่วนที่เป็นวัตถุ (Material culture) เป็น วัฒนธรรมที่เห็นเป็นรูปร่างของสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ อาคารสิ่งก่อสร้าง เสื้อผ้า อาหาร เครื่องประดับตกแต่ง ผลงานศิลปะแขนงต่างๆ และวัฒนธรรมส่วนที่เป็นรูปธรรมที่สามารถ เห็นเป็นกิริยาอาการของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคน ซึ่งที่จริงเป็นกิริยาอาการของสังคมนั่นเอง เช่น การทำกระดาษสา การสานกระเป๋าลิเก เป็นต้น

ความหมายของทรัพยากรวัฒนธรรม

สายันต์ ไพรชาญจิตร (๒๕๕๐ : ๑๓-๑๔) ได้กำหนดความหมายและขอบเขตของ ทรัพยากรวัฒนธรรมว่า หมายถึง ส่วนประกอบของระบบวัฒนธรรมทั้งหมดในสังคมมนุษย์ ทั้งที่เป็น วัฒนธรรมทางวัตถุ สิ่งก่อสร้างที่จับต้องมองเห็นได้ (tangible forms) และที่เป็นความหมาย (meaning) ความรู้/ภูมิปัญญา (knowledge/wisdom) ความเชื่อ (beliefs) กฎระเบียบแบบแผนเพื่อการ ปฏิบัติ (rules/regulation) จินตนาภาพ (imaginations) ความรู้สึกนึกคิด (feeling) ศิลปะและการ แสดงออก (expressive behaviors) ที่ไม่สามารถจับต้องหรือสัมผัสทางกายได้ (intangible forms) ซึ่งเป็น สิ่งที่สามารถจัดการให้เกิดประโยชน์แก่การดำรงชีวิตของมนุษย์แต่ละชุมชน แต่ละสังคม แต่ละ ยุคสมัยได้ และวัฒนธรรมในสังคมปัจจุบันประกอบไปด้วยสิ่งที่เป็นมรดกตกทอดมาจากอดีต (heritage) และสิ่งที่ยังมีการสร้างสรรค์ดัดแปลงขึ้นมาใหม่ (creations/vital culture resource) เพื่อใช้ สอยให้สมประโยชน์ในการแก้ปัญหาด้านต่างๆ ของชุมชนและสังคม

พิสิฐ เจริญวงศ์ (อ้างถึงใน สายันต์ ไพรชาญจิตร ๒๕๕๐ : ๑๓) นิยามว่า ทรัพยากร วัฒนธรรม หมายถึง องค์ประกอบของวัฒนธรรมทางวัตถุ (material culture) ในรูปของวัตถุ (objects) สิ่งก่อสร้าง (structures) สถานที่/แหล่ง (sites) และภูมิทัศน์ (landscapes) วัฒนธรรมที่ยัง ดำรงอยู่ (living culture) และวัฒนธรรมที่แสดงออก (expressive culture) เช่น ดนตรี งานฝีมือ ศิลปะ วรรณคดี ประเพณีบอกเล่า และภาษา ฯลฯ ซึ่งเป็นความต่อเนื่องจากอดีตผ่านปัจจุบันไปสู่อนาคต โดยระบุว่าวัฒนธรรมมีคุณลักษณะเป็นองค์อินทรีย์หรือหน่วยชีวิต (organism) ที่สามารถวิวัฒน์ (evolving) ไปได้เรื่อยๆ

สว้าง เลิศฤทธิ์ (๒๕๔๗ : ๒) กล่าวว่า ทรัพยากรวัฒนธรรม คือ ผลผลิตของวัฒนธรรม หรือลักษณะต่างๆ ของระบบวัฒนธรรม (ทั้งในอดีตและปัจจุบัน) ที่มีค่า หรือเป็นตัวแทน หรือ สามารถสื่อถึงวัฒนธรรมต่างๆ ได้ ดังนั้นทรัพยากรวัฒนธรรมจึงรวมถึงซากสิ่งของที่มนุษย์ทำขึ้น

(ซากเรือจม ซากเตาเผา ขวานหิน เครื่องปั้นดินเผา ลูกปัด ฯลฯ) แหล่งโบราณคดี โบราณสถาน ศาสนสถาน เสื้อผ้าอาภรณ์ เอกสารทางประวัติศาสตร์ จารึก ภาษา ศาสนา ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญาพื้นบ้านต่างๆ ฯลฯ และสิ่งของที่มนุษย์ไม่ได้สร้างขึ้น แต่มีความหมายทางใดทางหนึ่งต่อมนุษย์ เช่น ซากสัตว์ ซากพืช ละอองเรณู แหล่งน้ำ ดิน และหิน ที่มนุษย์นำมาใช้ประโยชน์

ประเภททรัพยากรวัฒนธรรม

ธนิก เลิศชาญฤทธิ์ (๒๕๕๒ : ๔) กล่าวว่า ทรัพยากรวัฒนธรรมหรือมรดกวัฒนธรรมมีอยู่ ๒ ประเภท ซึ่งแบ่งตามลักษณะที่ปรากฏหรือมีอยู่ ได้แก่ ทรัพยากรวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cultural Resource) และทรัพยากรวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (Tangible Cultural Resource) ซึ่งอธิบายได้ดังนี้

๑. ทรัพยากรวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cultural Resource)

สนธิสัญญา “Convention for Safeguarding of Intangible Cultural Heritage 2003” ให้ความหมายของทรัพยากรวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ไว้ว่า หมายถึง การปฏิบัติ (Practices) การแสดงออก (Expressions) การนำเสนอ (Representations) ความรู้ (Knowledge) ทักษะ (Skills) รวมทั้งอุปกรณ์ วัตถุ สิ่งประดิษฐ์ และพื้นที่ที่เกี่ยวข้องซึ่งชุมชน กลุ่มคน และปัจเจกบุคคล ในบางกรณีมีสำนึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของมรดกวัฒนธรรมของพวกเขา ทรัพยากรวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้เหล่านี้ถูกส่งผ่านหรือถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนรุ่นหนึ่ง และมนุษย์ยังมีการผลิตซ้ำและสร้างทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทนี้ขึ้นใหม่อยู่เสมอ เพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อม การประทะสังสรรค์กับธรรมชาติและประวัติศาสตร์ความเป็นมาของตนเอง และสร้างอัตลักษณ์ของตนเองให้ยั่งยืนยาวนาน ปรากฏออกมาในรูปต่างๆ ดังนี้

๑. ประเพณีมุขปาฐะ (Oral Traditions) และการแสดงออก รวมถึงภาษา (Language)
๒. ศิลปะการแสดง (Performing Arts)
๓. ข้อปฏิบัติ กฎระเบียบทางสังคม (Social Practices) พิธีกรรม (Rituals) และเทศกาล (Festival Events)

๔. ความรู้และการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องด้วยธรรมชาติและจักรวาล

๕. ทักษะในงานฝีมือเชิงช่าง

น่าสังเกตด้วยว่าทรัพยากรวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ สามารถสร้างขึ้นใหม่ได้ (Renewable) และสามารถถ่ายทอดผ่านยุคสมัยจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนรุ่นหนึ่งต่อไปได้ และยังสะท้อนออกมาในรูปของสิ่งของเครื่องมือเครื่องใช้

๒. ทรัพยากรวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (Tangible Cultural Resource)

ทรัพยากรที่จับต้องได้หมายถึงซากสิ่งของ สิ่งก่อสร้าง และวัตถุที่จับต้องและสัมผัสได้ด้วยมือและมองเห็นได้ด้วยตาของมนุษย์ (และในบางครั้งด้วยเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์) สิ่งเหล่านี้สัมพันธ์และเป็นตัวแทนของมนุษย์ วัฒนธรรมของมนุษย์ กิจกรรมของมนุษย์ และเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งในอดีตและปัจจุบัน และยังหมายความรวมถึงพืช สัตว์ และทรัพยากรธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ ทรัพยากรวัฒนธรรมที่จับต้องได้ยังสามารถแบ่งออกเป็นประเภทย่อยตามลักษณะที่ปรากฏได้อีก ๒ กลุ่ม คือ

๑. ทรัพยากรประเภทที่อยู่ติดที่ (immovable resource) ได้แก่ ร่องรอยต่างๆ สิ่งก่อสร้าง แหล่งโบราณคดี ย่านหรือสถานที่ เป็นต้น

๒. ทรัพยากรประเภทที่เคลื่อนที่ได้ (movable resource) ประกอบด้วย โบราณวัตถุ และสิ่งอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับกิจกรรมของมนุษย์

คุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรม

สาขันต์ ไพรัชญจักร (๒๕๕๐ : ๑๘) โดยธรรมชาติของวัตถุทางวัฒนธรรม และทรัพย์สินทางวัฒนธรรมใดๆ ไม่ได้มีคุณค่าฝังติดอยู่ในตัวของสิ่งนั้นๆ มนุษย์เป็นผู้ศึกษาและกำหนดคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทต่างๆ ซึ่งก็มักจะมีความแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับกรอบเกณฑ์ของปัญญา ประวัติศาสตร์ ประสบการณ์ และจิตวิทยาสังคมในแต่ละวัฒนธรรมที่ยึดถือ โดยปัจเจกชน หรือกลุ่มคน ในลำดับแรกเรากำหนดคุณค่าของวัตถุทางวัฒนธรรม (cultural materials) ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (cultural landscapes) ไว้ในฐานะที่เป็นทรัพยากร (as resource) ก็เพราะเรามองเห็นศักยภาพที่จะใช้ประโยชน์จากสิ่งเหล่านี้ได้ทั้งกาลปัจจุบันและในกาลอนาคต ซึ่งศักยภาพของวัตถุทางวัฒนธรรมและภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้นๆ อาจจะไม่ใช้ศักยภาพดั้งเดิมในสมัยที่ถูกสร้างขึ้นมาก็ได้

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล (อ้างถึงใน สาขันต์ ไพรัชญจักร ๒๕๕๐ : ๒๔) กล่าวว่า ทรัพยากรทางโบราณคดีประเภทโบราณสถานและโบราณวัตถุ และศิลปวัฒนธรรม มีประโยชน์ต่อประเทศชาติและสังคม ดังนี้

๑. ช่วยสอบสวนเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ให้แน่นอนยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะการศึกษาประวัติศาสตร์นั้น ย่อมตั้งอาศัยเอกสารเป็นสำคัญ เอกสารต่างๆ บางชิ้นอาจเขียนขึ้นจากความทรงจำที่เล้าลือต่อกันลงมาเป็นเวลานาน ทำให้อาจมีการผิดพลาดจากความเป็นจริง หรือเขียนขึ้นด้วยความลำเอียง ด้วยเหตุนี้การใช้โบราณวัตถุสถานซึ่งเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นในขณะนั้นเข้าช่วยสอบสวนเอกสาร จึงอาจทำให้ทราบความเป็นจริงในประวัติศาสตร์ดีขึ้นได้

๒. ทำให้ประชาชนในชาติเกิดความรักชาติ เนื่องจากการที่เราได้ไปเห็นโบราณวัตถุ สถานที่สวยงามหรือใหญ่โต ย่อมทำให้เรานึกไม่ได้ว่าบรรพบุรุษของเรามีความสามารถสร้างสิ่ง ที่งดงามได้เช่นนั้น จึงเป็นหน้าที่ของเราที่จะต้องทำนุบำรุงสงวนรักษาสืบส่งเหล่านั้นไว้ให้คงอยู่ต่อไป ตลอดกาล หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งการรักษาโบราณวัตถุสถานไว้ ย่อมเป็นการรักษาอิสรภาพของชาติ ไว้ให้มั่นคง การที่ดินแดนของเราแสดงให้เห็นว่าเป็นที่ตั้งของวัฒนธรรมอันสูงส่งมาแต่โบราณกาล ก็เป็นการช่วยให้เราเกิดความรักหวงแหนพยายามรักษาดินแดนนี้ไว้ให้เป็นของเราตลอดไปจนตราบ ถึงสมัยลูกหลาน

๓. ศิลปวัฒนธรรมหรือวัฒนธรรมที่แสดงออกด้านสุนทรีย์ ประเภทจาริตประเพณี การ มหรสพ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ และวัฒนธรรมเชิงนามธรรมเป็นมรดกทางวัฒนธรรมแบบอ่อน (software) ที่เปลี่ยนแปลงไปได้ตามกาลสมัย ศิลปวัฒนธรรมมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของความ เป็นชาติ (กลุ่ม/ชุมชน) ในฐานะเป็นเครื่องแสดงเอกลักษณ์ที่เป็นแบบแผนเฉพาะของตนเอง ไม่ เหมือนกับชาติอื่น (กลุ่ม/ชุมชนอื่น) และบางเรื่องอาจจะได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมของชาติอื่น ก็ สามารถนำมาดัดแปลงปรับปรุงให้เข้ากับลักษณะโดยเฉพาะของตนเองได้

วิลเลียม ดี โลปป์ (อ้างถึงใน สายันต์ ไพรชาญจิตร ๒๕๕๐ : ๒๕-๒๗) ระบุว่าทรัพยากร วัฒนธรรมมีคุณค่า ๔ แบบด้วยกัน คือ

๑. คุณค่าที่แสดงนัยของอดีต (associative/symbolic value) ทรัพยากรวัฒนธรรมทุก ประเภทล้วนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในห้วงเวลาต่างๆ ในอดีตทั้งสิ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรวัฒนธรรม ที่เป็นสิ่งก่อสร้างและเป็นวัตถุสิ่งของ (tangible cultural resource) นั้น เป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ที่ใช้ ยืนยันเรื่องราวที่เกิดในอดีตได้ด้วยสภาพของตัวมันเอง ในขณะที่หลักฐานเอกสารหรือข้อเขียนทาง ประวัติศาสตร์ที่แต่งขึ้นไม่สามารถใช้ยืนยันได้ดีเท่าหลักฐานที่เป็นวัตถุจริงๆ และหากความรู้ภูมิ ปัญญาที่แปล และสกัดได้จากทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทวัตถุสิ่งของสอดคล้อง และรองรับ ต้องกันกับความรู้ที่แปลได้จากทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทนามธรรมก็จะให้คุณค่าของทรัพยากร วัฒนธรรมที่เป็นนัย เป็นสัญลักษณ์หรือตัวบ่งชี้ และเป็นความทรงจำของอดีต (memory of the past) ที่มีพลังสูงในการสื่อสารถึงคนสมัยปัจจุบันให้สามารถทำความเข้าใจในอดีตของมนุษยชาติได้

๒. คุณค่าทางวิชาการ (informational value) ในขณะที่ทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ สิ่งของ สิ่งก่อสร้าง ภูมิทัศน์วัฒนธรรม มีคุณค่าในฐานะที่เป็นตัวแทนของอดีตในตัวของมันเองแล้ว ตัววัตถุที่นำมาสร้าง และบริบทที่เกี่ยวข้องกับวัตถุนั้นๆ ก็เป็นแหล่งข้อมูลที่ชวนให้สนใจเรียนรู้ เรื่องราวที่ได้มาจากไหน ได้มาอย่างไร ซึ่งวัตถุทางวัฒนธรรมไม่ว่าจะมีขนาดเล็ก ขนาดย่อม หรือ ขนาดใหญ่ กว้างขวางเล็กแคบอย่างไรก็ล้วนแต่แฝงไว้ด้วยพลังในการบอกให้เราเรื่องราวในอดีต ทั้งสิ้น แต่การจะรู้เรื่องราวต่างๆ ที่ถูกต้องตามที่เป็นอย่างจริง หรือใกล้เคียงกับความเป็นจริงที่เกิดขึ้นใน

อดีตได้นั้นจำเป็นต้องผ่านกระบวนการตั้งคำถามและมีวิธีการหาคำตอบที่เหมาะสมที่เราเรียกว่าการศึกษาวิจัยนั่นเอง

๓. คุณค่าทางด้านความงามหรือสุนทรีย์ (aesthetic value) ทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทสิ่งก่อสร้าง วัตถุสิ่งของ และภูมิทัศน์วัฒนธรรมบางชิ้น บางสถานที่ที่มีรูปทรงลักษณะพื้นผิว และคุณลักษณะภายนอกอื่นๆ ที่เมื่อมองเห็นแล้วเกิดความรู้สึกชื่นชอบ เพราะว่ามีความงดงามถูกต้องใจกว่าชิ้นอื่นๆ สวยงามกว่าแห่งอื่นๆ ในมุมมองของคนในวัฒนธรรมหนึ่งๆ ที่มีมาตรวัดและกำหนดคุณค่าของความสวยงามแตกต่างกันออกไป ซึ่งเป็นเรื่องที่ยากซับซ้อน คุณค่าด้านความงามอาจจะไม่ได้เกิดหรือมีอยู่ในตัววัตถุทางวัฒนธรรมนั่นเองเพียงอย่างเดียว แต่อาจจะถูกกำหนดจากปัจจัยต่างๆ ได้แก่ แบบแผนและความงามที่เป็นประเพณีนิยมในสังคมและในห้วงเวลาที่วัตถุนั้นถูกสร้างขึ้น หรืออาจจะเกิดจากข้อวิจารณ์ทางประวัติศาสตร์ศิลปะ หรือความนิยมของตลาด เป็นต้น

๔. คุณค่าทางเศรษฐศาสตร์ (economic value) ทรัพยากรวัฒนธรรมที่ถือเป็นมรดกอยู่ทุกวันนี้ ถือเป็นส่วนประกอบของวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมของสังคมในปัจจุบันกำลังถูกนับรวมเข้าสู่กระบวนการสร้างมูลค่าเชิงปริมาณในทางเงินตราตามกระแสนิยมของโลกสมัยใหม่ ซึ่งเป็นมาตรวัดที่มีมิติทางเศรษฐศาสตร์เข้ามากำกับ คุณค่าในทางเศรษฐศาสตร์ของทรัพยากรวัฒนธรรมอาจจะเกิดจากมูลค่าของตัวสิ่งก่อสร้าง หรือวัตถุสิ่งของที่เราสามารถใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการตอบสนองความต้องการพื้นฐานของคนในปัจจุบันได้

กระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

ธนิก เลิศชาญฤทธ์ (๒๕๕๒) กล่าวว่า การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม คือ การค้นหา การรักษา และการใช้คุณค่าและความหมายของทรัพยากรวัฒนธรรมให้ตอบสนองความต้องการของสังคม ชุมชนและความเป็นมนุษย์ แม้ว่าการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมอาจแตกต่างกันหลากหลายกันไป ขึ้นอยู่กับสภาพการณ์ (circumstance) และยุทธวิธี (strategy) ของแต่ละพื้นที่ สังคม ชุมชน และประเภทของทรัพยากรวัฒนธรรม และนักการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่น หรือในแต่ละประเทศอาจมีกระบวนการและขั้นตอนหลายขั้นตอนไม่เท่ากันและไม่เหมือนกัน อย่างไรก็ตามโดยทั่วไปแล้ว กระบวนการในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ประกอบด้วย ๓ กระบวนการ ได้แก่ การประเมินความสำคัญ (assessing significance) การวางแผนการจัดการ (planning for management) และการกำหนดรายการการจัดการ (management program)

๑. การประเมินความสำคัญ (assessing significance) การประเมินความสำคัญในที่นี้หมายถึงการแปลความหมายความสำคัญของทรัพยากรวัฒนธรรม โดยการแปลความหมายนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานการวิเคราะห์หลักฐานเกี่ยวกับทรัพยากรวัฒนธรรม และคุณค่าต่างๆ ของทรัพยากร

วัฒนธรรม ในการประเมินความสำคัญ นักจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมต้องทำงานใกล้ชิดกับชุมชน และบุคคลหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เพื่อจะเข้าใจทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างถ่องแท้ภายใต้บริบทต่างๆ และเพื่อให้การจัดการได้ผลงานที่มีประสิทธิภาพ

๒. การวางแผนการจัดการ (planning for management) เมื่อมีการประเมินความสำคัญ ทรัพยากรวัฒนธรรม มีการจัดทำโครงร่างคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างดี และมีการพรรณนา ความสำคัญและประวัติเกี่ยวข้องเรียบร้อยแล้ว กระบวนการต่อไปก็เป็นการกำหนดแผนการปฏิบัติงาน หรือแผนการจัดการที่เหมาะสม การวางแผนการจัดการยังต้องให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของ ชาวบ้าน ชุมชนท้องถิ่น ชนพื้นเมือง และผู้สนใจอื่นๆ ด้วย

๓. กำหนดรายการการจัดการ (management program) การจัดการอาจทำได้หลายวิธี แต่ หลักการเบื้องต้นก็คือ การจัดการตามข้อเสนอแนะและลำดับความสำคัญของทรัพยากรวัฒนธรรมที่ ประเมินไว้ในขั้นตอนแรก รูปแบบการจัดการมีหลายวิธีขึ้นอยู่กับหลายปัจจัย (เช่น สภาพทาง กายภาพของทรัพยากร เงื่อนไขทางสังคม ท่าเลที่ตั้ง ความสำคัญ ฯลฯ) มีตั้งแต่การเสริมความมั่นคง การทำรั้วกัน การบูรณะ การเคลื่อนย้าย การฝังกลบ การสงวนรักษาและการดูแลรักษา เป็นต้น แต่ การจัดการต้องคำนึงถึงผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมธรรมชาติและวัฒนธรรมในพื้นที่ด้วย

๓. แนวคิดและทฤษฎีการสื่อสาร

ความหมายของการสื่อสาร

เนื่องจากการสื่อความหมายเป็นกระบวนการที่ซับซ้อน วัตถุประสงค์ในการสื่อความ- หมาย ก็คือการที่ผู้รับยอมรับสารที่ผู้ส่ง มีผู้ให้ความหมายของคำว่าสื่อสารหลายความหมาย เช่น

เสาวณีย์ ลิกขาบัณฑิต (๒๕๓๒ : ๒) กล่าวว่า “การสื่อสาร” มีความหมายตรงกับ ภาษาอังกฤษว่า “Communication” ในภาษาไทยมีผู้แปลไว้หลายอย่าง เช่น การติดต่อสื่อสาร การสื่อ ภาษา เป็นต้น การสื่อความหมายเป็นกระบวนการ และในกระบวนการนั้นจะต้องมีผู้ส่งสาร มีสาร (เนื้อหาสาระ) ที่ผู้ส่งต้องการจะส่ง และมีสื่อ (ช่องทางการส่ง) ที่จะนำสารไปยังผู้รับ ดังนั้น จึงสรุป ได้ว่า การสื่อความหมายเป็นกระบวนการถ่ายทอดสารจากผู้ส่งไปยังผู้รับ เพื่อให้เกิดความเข้าใจและ รับรู้ร่วมกัน

ปรมะ สตะเวทิน และคณะ (๒๕๔๔ : ๙) ให้ความหมายว่า “การสื่อสาร” คือ กระบวนการของการถ่ายทอดสาร (message) จากบุคคลฝ่ายหนึ่งซึ่งเรียกว่า ผู้รับสาร (receiver) โดย ผ่านสื่อ (channel)

ณรงค์ สมพงษ์ (๒๕๓๕ : ๑๘) ให้ความหมายว่า การสื่อสารเป็นการติดต่อเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน ด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในผู้รับสาร

กรรณิการ์ อิศวรรเดชา (๒๕๕๐ : ๒) ให้ความหมายว่า สถานการณ์การสื่อสารจะเกิดขึ้นเมื่อคนคนหนึ่งสื่อสารไปยังอีกคนหนึ่งและเกิดการรับรู้ เป็นต้นว่า เมื่ออาจารย์เดินเข้ามาในห้องและพูดแก่นักศึกษาว่า “เป็นอย่างไรบ้าง” นักศึกษามองหน้าอาจารย์และยิ้ม ในสถานการณ์นี้อาจารย์ทำหน้าที่เป็นแหล่งข่าวสาร (source) ของการสื่อสาร ใช้สัญลักษณ์หรือสิ่งเร้าที่เข้าใจความหมายได้ตรงกันในหมู่ปัจเจกบุคคล หรือที่เรียกว่าสาร (message) ส่งผ่านสื่อ (channel) ไปยังผู้รับสาร (receiver)

จากความหมายของคำว่า “การสื่อสาร” ภาสวลี นิติเกษตรสุนทร และคณะ สะท้อนลักษณะสำคัญของการสื่อสาร ไว้ ๕ ประการ คือ

๑. การสื่อสารเป็นกระบวนการที่เป็นพลวัต (dynamic process) มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องตลอดเวลาโดยไม่มีที่สิ้นสุด

๒. การสื่อสารเป็นการบวนการทำงานที่เป็นระบบ (systematic process) กระบวนการทำงานของการสื่อสาร ประกอบด้วยองค์ประกอบต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์และมีอิทธิพลซึ่งกันและกัน ทั้งองค์ประกอบหลัก (ผู้ส่งสาร สาร ช่องทางในการสื่อสาร และผู้รับสาร) ที่จะขาดเสียไม่ได้ในกระบวนการสื่อสาร เนื่องจากถ้าขาดองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งไป การสื่อสารก็จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้

๓. สัญลักษณ์ (symbol) เป็นเครื่องมือสำคัญที่มนุษย์ใช้ในการสื่อสาร สัญลักษณ์ในที่นี้หมายถึง สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนแสดง หรือสะท้อนถึงความรู้สึกลึกซึ้งที่มีต่อสิ่งต่างๆ และเพื่อเชื่อมโยงตนเองกับผู้อื่นในสังคม สัญลักษณ์ที่ใช้ในการสื่อสารมีทั้งในลักษณะทั้งที่เป็นภาษาพูดและภาษาเขียน และทั้งที่ไม่ใช่ภาษาพูดและภาษาเขียน

๔. ความหมาย (meaning) เป็นสิ่งที่ทำให้การสื่อสารเป็นที่เข้าใจและยอมรับร่วมกัน ความหมาย คือ แนวคิดที่มนุษย์กำหนดสร้าง (construct) ให้กับสัญลักษณ์ต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคม เพื่อเชื่อมโยงให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน

๕. การสื่อสารเป็นการกระทำที่เกิดจากความตั้งใจ (intent) และมีจุดมุ่งหมาย (purposive) ในการก่อให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ความตั้งใจของผู้ส่งสารในการดำเนินการสื่อสาร และจุดมุ่งหมายในการสื่อสาร เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการสื่อสารที่แท้จริง (ภาสวลี นิติเกษตรสุนทร และคณะ ๒๕๔๗ : ๓)

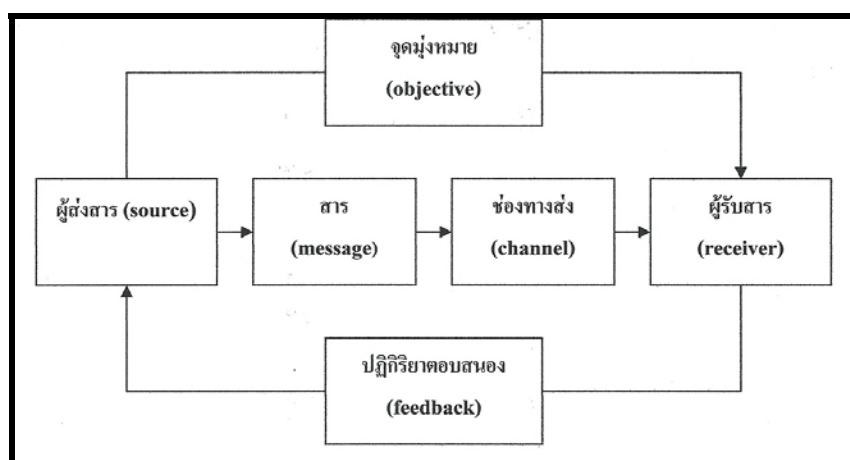
โครงสร้างและองค์ประกอบของการสื่อสาร

ในกระบวนการสื่อสารนั้นได้มีการศึกษาและพยายามอธิบายระบบการทำงาน และทฤษฎีการสื่อสาร พร้อมทั้งอธิบายองค์ประกอบของส่วนต่างๆ โดยคิดโครงสร้างแบบจำลองของการสื่อสารขึ้นตามแนวคิดของแต่ละคน

ณรงค์ สมพงษ์ (๒๕๓๕ : ๒๑) สรุปองค์ประกอบของการสื่อสารออกเป็น ๕ องค์ประกอบ คือ

๑. ผู้ส่งสาร (source or communicator)
๒. สาร (message)
๓. ช่องทางส่งหรือสื่อ (channel)
๔. ผู้รับสาร (receiver)
๕. ผลของการสื่อสาร (effects)

นอกจากองค์ประกอบทั้ง ๕ แล้ว ณรงค์ สมพงษ์ อธิบายว่า ยังอาจรวมถึงจุดมุ่งหมาย (objective) และปฏิกิริยาตอบสนอง (feedback) ซึ่งเขียนแผนภูมิแสดงดังนี้

ภาพที่ ๕ แผนภูมิแสดงองค์ประกอบของการสื่อสาร

๑. ผู้ส่งสาร (source) คือ บุคคลหรือแหล่งที่มาของข่าวสาร ซึ่งอาจเป็นบุคคลเพียงคนเดียว หรือคณะบุคคลหรือองค์กร เช่น สถานีวิทยุ โทรทัศน์ สำนักงานหนังสือพิมพ์ แหล่งข่าวสารจะต้องเข้ารหัส (encode) เสียก่อน เช่น เขียนข้อความลงในกระดาษ หรือแปลงออกมาเป็นภาพ ผู้รับที่ปลายทางก็จะทำการถอดรหัส (decode) ออกมา โดยผู้ส่งและผู้รับต้องมีการปรับเข้าหากัน หรือมีความร่วมกันอยู่ ยิ่งถ้ามีความร่วมกันมาก การสื่อสารก็จะได้ผลดีมากขึ้นเท่านั้น

๒. สาร (message) คือ เนื้อหาสาระที่ส่งออกไปจากผู้ส่ง ซึ่งอาจเป็นความคิดหรือเรื่องราวของเรื่องที่จะส่งไปตามสื่อ เช่น คำพูด หรือข้อเขียน หรือแม้แต่วิวภาพที่วาดขึ้น ก็ถือว่าเป็นสารด้วยเช่นเดียวกัน

สารแบ่งออกเป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑. สัญลักษณ์ของสาร (code or symbol) เช่น คำ วลี หรือประโยค
๒. เนื้อหาของสาร (message content) เช่น ข้อความ บทสรุป ความคิดเห็นต่างๆ
๓. การเลือกและจัดลำดับข่าวสาร (message treatment) เป็นการบรรณาธิการข่าวสาร (editing) และการวิเคราะห์เนื้อหาข่าวสาร

๓. ช่องทางส่งหรือสื่อ (channel) คือ ตัวกลางหรือพาหะที่จะนำสารไปยังผู้รับ ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารประเภทใด ข่าวสารจะต้องถูกผ่านไปทางช่องทาง สื่อในการสื่อสารแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. วิธีการลงรหัสและถอดรหัสข่าว เช่น การถ่ายทอดข่าวสารเป็นภาพและเสียง เป็นต้น
๒. พาหะที่นำข่าวสาร เช่น แผ่นกระดาษที่มีภาพอยู่ หรือม้วนเทปที่บันทึกเสียงไว้แล้ว
๓. ตัวที่เป็นพาหะนั้น เช่น อากาศที่พัดลั่นเสียงไปกระทบหูผู้ฟัง หรือแสงสะท้อนภาพมาเข้าตาคนดู เป็นต้น

การส่งผ่านข่าวสารไปตามช่องทางหรือสื่อนั้น ไม่จำเป็นต้องผ่านเพียงช่องทางเดียวเสมอไป แต่อาจจะส่งมากกว่า ๒ ช่องทางพร้อมๆ กันไปได้ เช่น ขณะที่กำลังพูด ลั่นเสียงก็ไปพร้อมกับการแสดงท่าทาง และน้ำเสียง ซึ่งแสดงประกอบการพูด การแสดงท่าทางและน้ำเสียงนั้นก็เป็ช่องทางของข่าวสารเช่นเดียวกัน

๔. ผู้รับสาร (receiver) คือ บุคคลที่เป็นจุดหมายปลายทางของข่าวสารที่ส่งออกไป โดยผู้รับสารจะรับรู้ข่าวสารจะรับรู้ข่าวสารจากสื่อที่ส่งมาด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ การได้ยิน ได้เห็น ได้กลิ่น ได้ลิ้มรส และการสัมผัส แล้วจึงถอดรหัสส่งไปตีความ แต่มีข้อยกเว้นในบางกรณีรับข่าวสารอาจไม่ได้ถอดรหัสสารเอง แต่อาจต้องอาศัยผู้อื่นถอดรหัสให้ เช่น ให้คนอ่านหนังสือให้ฟัง เป็นต้น ลักษณะของผู้รับสารนี้อาจเป็นบุคคลธรรมดาเพียงคนเดียว เป็นกลุ่มคน หรือมวลชนก็ได้ ในกระบวนการสื่อสารนี้ ต้องกระทำโดยมีจุดมุ่งหมายว่าจะสื่อสารให้ผู้รับเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไร เพราะกระทำโดยไร้จุดหมายการสื่อสารนั้นก็จะไม่สมบูรณ์

๕. ผลของการสื่อสาร (effects) โดยทั่วไปผลของการสื่อสารหมายถึงการเปลี่ยนแปลงหรือข้อแตกต่างซึ่งเกิดขึ้นกับบุคคล หรือกลุ่มคนอันเนื่องมาจากข่าวสาร ที่ได้รับผลของการสื่อสารนี้เอง การที่ผลของการสื่อสารได้ผลเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับหลายองค์ประกอบในกระบวนการสื่อสาร

นั่นเองเป็นตัวกำหนด เช่น แหล่งข่าว เนื้อหาข่าว รหัส ที่ใช้ช่องทางหรือสื่อและผู้รับข่าวสารและเป้าหมาย

วัตถุประสงค์ของการสื่อสาร

วัตถุประสงค์ของการสื่อสาร เป็นตัวกำหนดทิศทางของการสื่อสารว่าจะดำเนินการไปในลักษณะใด เพื่อให้ผลที่เกิดขึ้นไปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

ภัสวดี นิติเกษตรสุนทร และคณะ (๒๕๔๗ : ๑๔) ได้อธิบายวัตถุประสงค์การสื่อสารของผู้ส่งสาร และผู้รับสาร ดังนี้

๑. วัตถุประสงค์เพื่อบอกกล่าว/เพื่อเข้าใจ ในการสื่อสารระหว่างบุคคล “การบอกกล่าว” เป็นวัตถุประสงค์เบื้องต้นของมนุษย์ในการสื่อสารความต้องการของตนให้ผู้อื่นได้ทราบ นอกจากนี้การสื่อสารประเภทอื่นๆ วัตถุประสงค์เพื่อบอกกล่าว ยังหมายรวมถึง การส่งและการเผยแพร่เรื่องราวหรือข้อมูลข่าวสารของหน่วยงาน/องค์กร ให้ผู้รับสารได้ทราบ เนื่องจากผู้รับสารเองก็ต้องการข้อมูลข่าวสารที่จะนำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน

๒. วัตถุประสงค์เพื่อให้ความรู้/เพื่อเรียนรู้ เป็นวัตถุประสงค์ที่ลึกซึ้งกว่าการบอกกล่าวในการสื่อสารที่มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ความรู้ และเพื่อเรียนรู้ ผู้ส่งสารและผู้รับสารมักมีวัตถุประสงค์เฉพาะอยู่แล้ว ว่าต้องการให้ความรู้และเรียนรู้ในเรื่องใด ซึ่งอาจเป็นไปได้ทั้งในลักษณะที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

๓. วัตถุประสงค์เพื่อโน้มน้าวใจ/เพื่อตัดสินใจ เป็นวัตถุประสงค์ที่ผู้ส่งสารใช้ข้อมูลที่มีในการโน้มน้าวให้ผู้รับสารเกิดความรู้สึกลอยตามในการปรับเปลี่ยนทัศนคติหรือการปฏิบัติ ในขณะที่ผู้รับสารก็ต้องการได้รับข้อมูลเพื่อใช้ตัดสินใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง การสื่อสารเพื่อวัตถุประสงค์ในการโน้มน้าวใจ และเพื่อตัดสินใจนี้ พบมากในการสื่อสารเพื่อการประชาสัมพันธ์และการโฆษณา

๔. วัตถุประสงค์เพื่อสร้างความสร้างความเพลิดเพลิน/แสวงหาความเพลิดเพลิน เป็นวัตถุประสงค์ที่ผู้ส่งสารต้องการ สร้างความพึงพอใจให้เกิดขึ้นกับผู้รับสาร ส่วนผู้รับสารเองก็ต้องได้รับความพึงพอใจจากการสื่อสาร

การสื่อข้อความและการใช้ถ้อยคำ

การสื่อภาษาคือการเขียนและการพูดทั้งสองลักษณะนี้เป็นเหตุการณ์ในชีวิตประจำวัน แต่กระบวนการตีความจากการเขียนเป็นเรื่องที่ซับซ้อน ส่วนการพูดเป็นการสื่อภาษาที่เข้าใจทันทีตามธรรมชาติของมนุษย์ แต่ความยากง่ายขึ้นอยู่กับการใช้ถ้อยคำของผู้ส่งสาร

ศุณีย์ สินธุเวช (๒๕๒๕ : ๒๖๕) กล่าวถึงการใช้ถ้อยคำและการสื่อข้อความในลักษณะของการสื่อสาร ดังนี้

๑. ความเข้าใจในการลำดับข้อความเพื่อสื่อความหมาย ข้อเสนอแนะพอเป็นแนวทางในเรื่องนี้จะอาศัยเกณฑ์การสื่อสารที่จะทำให้ผู้รับสารเข้าใจดีขึ้น ความสัมพันธ์ของการสื่อข้อความจะต้องกล่าวถึงการใช้ถ้อยคำไปพร้อมๆ กัน เพราะถ้อยคำเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดข้อความซึ่งมีความสำคัญที่จะทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟัง เกิดความรู้สึกรู้สึกนึกคิด ตอบโต้หรือตอบรับ รับรู้หรือยอมรับ และที่สุดเป็นความพอใจ

๒. ความเข้าใจในลักษณะของภาษาไทย

ภาษาไทยเป็นภาษาที่มีสังกัด กล่าวคือ ส่วนภาษาจะใช้ในที่ต่างๆ กัน เช่น ภาษาการพูด วิชาการ กฎหมาย การประพันธ์ ฯลฯ แต่ลักษณะจะใช้ถ้อยคำที่แตกต่างกันไปตามความมุ่งหมายของผู้ใช้

ภาษาไทยเป็นภาษาที่มีคำใช้ได้เหมาะสมแก่กาลเทศะและบุคคล

ภาษาไทยมีลักษณะเป็นสุภาษิต ให้แง่คิด เช่น คำพังเพย สำนวนไทย สุภาษิต

ลักษณะของภาษาไทยเป็นภาษาที่มีเสียงวรรณยุกต์ ทำให้คำประพันธ์ไพเราะ งดงาม

๓. ความเข้าใจในการจบกระบวนการความ ก่อตั้งความมุ่งหมายในการสื่อสารว่าต้องการให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านหรือผู้รับสาร ปฏิบัติต่อ “สาร” ที่เขาได้รับอย่างไร การจบกระบวนการความที่ได้ความหมายชัดเจนควรจะเป็นวิธีที่ใช้ถ้อยคำที่เข้าใจง่ายและกินความ

ศิลปะการพูดสำหรับมวลชน

การพูด คือ การสื่อสารจากผู้พูดไปยังผู้ฟัง โดยอาศัยน้ำเสียง ภาษาและกิริยาท่าทางเป็นสื่อ

บุบผา คุ้มมานนท์ (๒๕๒๘ : ๑๕) อธิบายว่า การพูดเป็นทั้งศิลป์และวิทยาศาสตร์อยู่ในตัวของมันเอง ส่วนหนึ่งของการพูดต้องอาศัยความสามารถเฉพาะตัว และอีกส่วนหนึ่งก็มีกฎเกณฑ์สำหรับปฏิบัติและถ่ายทอดสู่กันได้ แม้เครื่องมือสื่อข้อความจะก้าวหน้าทันสมัยขึ้นเพียงใด ความสำคัญของการพูดก็หาได้ลดน้อยลงไป ตรงกันข้ามกับทวีความสำคัญมากขึ้นเป็นเงาตามตัว ทุกอาชีพ ทุกตำแหน่ง ทุกหน้าที่ ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวกับมนุษย์ จำเป็นต้องให้ความสำคัญและสนใจในการมีศิลปะในการพูดทั้งสิ้น เพราะเพียงความสามารถในการทำงานและความจริงใจอย่างเดียว โดยไม่มีศิลปะในการพูด หรือความสามารถในการเจรจา เข้าช่วยให้คนดีมีฝีมือประสบความสำเร็จล้มเหลวมานักต่อนักแล้ว เพียงข้อกล่าวหาสั้นๆ ว่า “ขวนขวาย” หรือ “ปากเสีย” เท่านั้น ฉะนั้นจึงเป็นความจริงอย่างยิ่งว่ามวลชนผู้ทำหน้าที่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับนักท่องเที่ยวที่เป็นคนแปลกหน้า มีความคุ้นเคยกันมาก่อน จะต้องมีความรู้ในการพูดมากยิ่งขึ้นเป็นพิเศษ

แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการพูด

๑. คนทุกคน (ที่ไม่เป็นใบ้) ย่อม “พูดได้” แต่บางคนเท่านั้น “พูดเป็น”
๒. การพูดเป็นทั้ง “ศิลปะ” และ “ศาสตร์”
๓. นักพูดที่ดีไม่จำเป็นต้องอาศัย “พรสวรรค์” เสมอไป หากทำให้เกิดขึ้นได้ด้วย การศึกษาและฝึกฝน
๔. ในโลกนี้ไม่มีใครพูดเก่งเสียจนไม่มีทางจะปรับปรุงได้ดีกว่านั้นได้อีก
๕. การฝึกพูดต่อที่ชุมชนเป็นวิธีที่มีผลมากที่สุด ต่อการปรับปรุงบุคลิกภาพทั้งภายนอก และภายใน (ทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์ ๒๕๒๕ : ๒๘๓)

วิธีการพูด

๑. ท่องจำมาพูด (memorized speech) ทำให้การพูดไม่เป็นธรรมชาติ ผู้พูดเสียบุคลิก เพราะอาจมีการหลงลืมในเนื้อหาที่พูดบางตอน ทำให้เสียเวลานึก และบางครั้งก็นึกไม่ออก
๒. อ่านจากต้นฉบับ (reading the speech) ควรใช้เฉพาะในบางกรณี เช่นงานพิธีการ กล่าวรายงาน กล่าวเปิดงาน หรือต่อพระพักตร์
๓. พูดจากความเข้าใจ (ektempo-speech) อาจจดมาเฉพาะหัวข้อที่จะพูด เป็นวิธีที่ดีที่สุด เพราะผู้พูดจะเป็นตัวของตัวเอง การพูดเป็นธรรมชาติ เนื่องจากผู้พูดสามารถยืดหยุ่นเนื้อหาสาระที่พูดได้
๔. พูดแบบกะทันหัน (impromptu-speech) ไม่มีการเตรียมตัวล่วงหน้า ผู้พูดต้องมีความรู้ และความสามารถเกี่ยวกับเนื้อหาที่พูด ตลอดจนมีทักษะในการพูด จึงจะทำให้การพูดน่าสนใจ แต่ถ้าผู้พูดมีคุณสมบัติตรงข้ามที่กล่าวมาแล้ว ย่อมจะเกิดความสับสนเหลวในการพูดอย่างแน่นอน (บุบผา คุ้ม มานนท์ ๒๕๒๘ : ๑๖)

๔. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ใช้ประกอบในการศึกษาครั้งนี้ เป็นงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็น การจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม ได้แก่

รุ่งอรุณ กุศลธารง (๒๕๔๗ : บทคัดย่อ) สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศึกษาในเรื่อง “วัด : แหล่งอ้างอิงของแผ่นดินด้านวิชาช่างสิบหมู่สมัยรัตนโกสินทร์” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในวัดสมัยรัตนโกสินทร์ ในช่วงก่อนมีการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนเมื่อ พ.ศ.๒๔๕๕ ซึ่งพบว่ามีการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่แผนโบราณในวัดมาก ในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นรากฐานการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียนสมัยต่อมา ซึ่งในปัจจุบันยังคงมีการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่แผนโบราณในวัดอยู่บ้าง อันเป็นวิธีการสืบสานวิชาช่างสิบหมู่ที่ทันสมัยและทั่วถึงกัน

การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่แผนโบราณในวัดสมัยนั้น มีกฤษฎาเป็นผู้เชี่ยวชาญสอนวิชาช่างสิบหมู่ ลูกชาวบ้านเป็นลูกศิษย์ มีสถานที่ที่เป็นบริเวณกุฏิ ศาลาการเปรียญ วิหาร อุโบสถในพระอารามหลวง เพราะกฤษฎาสมัยนั้นมีส่วนร่วมในการสร้าง ดูแลและรักษาวัด เนื่องจากได้ศึกษาวิชานวกรรมโกศล นอกจากนี้ยังมีการเรียนรู้ตามอรรถาธิบายจากพุทธวัตถุ พุทธสถานของวัดตามความสนใจความสามารถของแต่ละบุคคลอันมีพุทธวัตถุ พุทธสถานของวัดเป็นหลักฐานแสดงความเชี่ยวชาญของฝีมือช่าง ซึ่งสืบสานเป็นสมบัติศิลปภูมิปัญญาไทย วัดจึงเป็นแหล่งอ้างอิงของแผ่นดินด้านวิชาช่างสิบหมู่มาจนปัจจุบัน

หม่อมราชวงศ์หญิงแฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ไชยแสง สุขะวัฒนะ, ผุสดี ทิพทัส และสันติ ฉันทวิลาศวงศ์ (๒๕๒๓ : บทคัดย่อ) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศึกษาในเรื่อง “การศึกษาวิวัฒนาการทางสถาปัตยกรรมในพระบรมมหาราชวัง ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช ๒๓๒๕ - ๒๔๕๓” การวิจัยฉบับนี้เป็นการศึกษาเรื่อง การศึกษาวิวัฒนาการทางสถาปัตยกรรมในพระบรมมหาราชวัง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช ๒๓๒๕ - ๒๔๕๓ รวมเป็นระยะเวลาประมาณ ๑๒๘ ปี ระยะเวลาดังกล่าวนี้เป็นช่วงที่มีการก่อสร้างและการเปลี่ยนแปลงอาคารต่างๆ ในพระบรมมหาราชวังมากที่สุด ส่วนระยะหลังเป็นการรื้อถอนมากกว่าการสร้าง เพราะพระราชวังไม่ได้เป็นที่ประทับถาวรของพระมหากษัตริย์อีกต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัยก็เพื่อจะศึกษาวิวัฒนาการของการสร้างอาคารต่างๆ ในพระราชวัง ตั้งแต่การสร้างพระบรมมหาราชวังและการขยายตัว ศึกษาประเภทของอาคารที่สัมพันธ์กับผู้ใช้สอย ศึกษารูปแบบของสถาปัตยกรรม ศึกษาองค์ประกอบสถาปัตยกรรม ตลอดจนศึกษาวัสดุก่อสร้างและวิธีการก่อสร้าง ทั้งนี้เพื่อรวบรวมเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในพระบรมมหาราชวัง ของกรุงรัตนโกสินทร์ไว้อย่างละเอียดเท่าที่จะทำได้

ผลของการศึกษาวิจัยพบว่า ที่ตั้งของพระบรมมหาราชวังสอดคล้องกับตำแหน่ง “ค่ายหลวง” ตามระบบการตั้งทัพในตำราพิชัยสงครามรูป “นาคนาม” พระบรมมหาราชวังสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ และขยายตัวไปทางทิศใต้ในสมัยรัชกาลที่ ๒ หลังจากนั้นไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับขอบเขตของพระราชวังอีกเลย ประเภทอาคารที่สัมพันธ์กับการใช้สอยแบ่งได้เป็น ๓ ประเภท คือ มีพระที่นั่งต่างๆ สำหรับพระมหากษัตริย์เป็นที่เสด็จออกว่าราชการ ประกอบพระราช

พิธี ตลอดจนพระราชมณเฑียรที่ประทับ ตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นกลาง มีพระตำหนักและเรือนข้าราชการเป็นที่ประทับและที่อยู่ของพระมเหสี พระราชเทวี และข้าราชการ ตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นใน มีอาคารที่ทำการของหน่วยงานตามระบบการบริหารประเทศตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นนอก รูปแบบสถาปัตยกรรมในพระบรมมหาราชวังมี ๔ แบบ แบบไทยประเพณี แบบไทยผสมจีน แบบไทยผสมจีนผสมตะวันตก และแบบไทยผสมตะวันตก โดยแบบไทยประเพณีปรากฏในสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ ๑ แบบไทยผสมจีนและแบบตะวันตกบ้างเล็กน้อย เริ่มปรากฏในสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ ๒ จนถึงสมัยต้นรัชกาลที่ ๔ และแบบไทยผสมจีนผสมตะวันตกที่ชัดเจนขึ้นปรากฏในสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ ๔ และแบบไทยผสมตะวันตกปรากฏในสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ ๕ ด้านองค์ประกอบสถาปัตยกรรม มีการนำรูปแบบขององค์ประกอบเข้ามาใช้เพื่อเน้นเฉพาะอาคารที่สำคัญ นอกจากนั้นรูปแบบแต่ละแห่งยังมีระเบียบและระบบของอาคารใช้ไม่เหมือนกัน อาคารทางศาสนาถือว่าเป็นอาคารที่มีความสำคัญสูงสุด จึงมีการตกแต่งเป็นพิเศษมากกว่าอาคารใดๆ ในพระบรมมหาราชวัง ส่วนอาคารที่เป็นพระที่นั่งจะเป็นการตกแต่งองค์ประกอบที่ท้องพระโรงมากกว่าพระที่นั่งที่เป็นพระมหามณเฑียรที่ประทับ ด้านวัสดุก่อสร้างและวิธีการก่อสร้าง ในสมัยรัชกาลที่ ๑ และ ๒ อาคารที่สำคัญเท่านั้นที่เป็นโครงสร้างก่ออิฐฉาบปูน ส่วนอาคารนอกจากนั้นเป็นอาคารโครงสร้างไม้ล้วน สมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นมา ได้เปลี่ยนอาคารไม้ทั้งหมดเป็นเครื่องก่ออิฐฉาบปูน ด้านวัสดุก่อสร้างที่นำมาใช้กับอาคารที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ ส่วนใหญ่เป็นวัสดุที่ผลิตขึ้นในประเทศไทย การสั่งซื้อวัสดุดกแต่งทั้งที่เป็นของจีนและที่เป็นของไทยเขียนลายส่งไปทำจากเมืองจีน มีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ วิวัฒนาการในทางการก่อสร้างมีมากขึ้น จึงเป็นเหตุให้มีการสั่งซื้อวัสดุก่อสร้างบางสิ่งบางชนิด และวัสดุดกแต่งที่สำคัญจากประเทศในยุโรปและประเทศใกล้เคียง

ชาญวิทย์ สรรพสิริ (๒๕๔๑ : บทคัดย่อ) มหาวิทยาลัยศิลปากร ศึกษาในเรื่อง “การศึกษาพัฒนาการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม” การศึกษาการพัฒนาการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีความมุ่งหมายที่จะแสดงให้เห็นถึง แนวความคิดในเรื่องการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุง ตลอดจนกลายเป็นการพัฒนาทางสถาปัตยกรรมและศิลปวัตถุต่างๆ ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม นับตั้งแต่ครั้งแรกสถาปนาพระอารามหลวง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปฐมบรมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ซึ่งรับวัฒนธรรมขนบธรรมเนียม ประเพณี ทั้งทางด้านแนวความคิด และรูปแบบศิลปสถาปัตยกรรม การก่อสร้างพระอารามหลวงประจำพระบรมมหาราชวัง สืบเนื่องและปรับเปลี่ยนแนวความคิด ค่านิยม ทักษะคติของแต่ละช่วงรัชสมัยจนถึงปัจจุบัน ที่มีทั้งแนวความคิดและทักษะ ที่ยึดถือแบบอย่างประเพณีดั้งเดิมไว้ และปรับเปลี่ยนให้สอดคล้อง หรือแตกต่างไปจากแนวความคิดเดิม ตามแต่สภาพการ

เปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม การเมือง การปกครอง วัฒนธรรม ค่านิยม และปัจจัยต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับยุคสมัยนั้นๆ ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงแนวความคิด บทบาท พฤติกรรม การปฏิบัติ และการแสดงออกทั้งทางด้านสังคมและศิลปะ รวมถึงแสดงออกทางงานสถาปัตยกรรม ที่ปรากฏในงานสกุลช่างรัตนโกสินทร์ ในแต่ละช่วงเวลาของการครองราชย์สมบัติในรัชกาลต่างๆ ขึ้นภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

วัดพระศรีรัตนศาสดารามจึงเป็นพระอารามหลวง ประจำรัชสมัยรัตนโกสินทร์ที่สะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าทางสถาปัตยกรรม โดยอาศัยภูมิปัญญาและปรัชญาของบรรพชน ที่บทบาทในการรังสรรค์ผลงานสถาปัตยกรรม และศิลปกรรมอื่นๆ ด้วยการผนวกเอาแนวความคิด บทบาท คติทางพระพุทธศาสนา และปัจจัยทางคติอื่นๆ เข้ามาถ่ายทอดออกเป็นรูปธรรม เกิดเป็นลักษณะเฉพาะตัวของช่างฝีมือประจำแต่ละรัชสมัย ผสมผสานกันในบริเวณสถานที่เดียวกัน จนกลายเป็นขบวนการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุง และพัฒนาทางสถาปัตยกรรมสืบต่อเรื่อยมาที่มีลักษณะเฉพาะแห่งเกิดขึ้น

ขบวนการออกแบบของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จึงนับได้ว่าเป็นการจัดองค์ประกอบทั้งทางด้านโครงสร้างผังบริเวณและอาคาร ให้เป็นไปตามแนวความคิดที่จะรังสรรค์ผลงานทางสถาปัตยกรรม จนกลายเป็นมรดกที่มีคุณค่าหนึ่งทางการแสดงออกของแนวความคิด วิธีการจัดการออกแบบและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ให้ปรากฏเป็นศาสตร์ และสมบัติทางภูมิปัญญาสถาปัตยกรรม แก่ประเทศชาติและของโลก

๕. คำนิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

กรอบเช็ดหน้า	คือ วงกบของประตูและหน้าต่าง หน้ากรอบตกแต่งแนวเป็นคิ้วเล็กๆ เรียงขนานกันไปตามความยาวของหน้ากรอบ คือ งานประดับที่เพิ่มความงดงาม และดูเหมือนว่าช่วยให้เกิดบรรยากาศเมื่อผ่านเข้าสู่บริเวณอันศักดิ์สิทธิ์ของศาสนสถาน หน้าที่สำคัญคือรองรับน้ำหนักกดของทับหลัง
กระจัง	คือ รูปสามเหลี่ยมคล้ายใบโพธิ์ ภายในแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน ใช้ประดับเรียงแถวตามขอบของแท่นฐาน กระจังขนาดเล็กสุดมีรายละเอียดน้อย หรือไม่มีรายละเอียดเลยก็ตามดูคล้ายตาอ้อย เรียกว่า “กระจังตาอ้อย” ขนาดใหญ่กว่าเรียกว่า “กระจังเจิม” และขนาดใหญ่ที่สุดเรียกว่า “กระจังปฏิญาณ” กระจังเจิมกับกระจังปฏิญาณมักประดับเรียงสลับสับหว่างกัน โดยกระจังปฏิญาณอยู่ตรงกลางเป็นประธานในแถว กระจังที่ประดับสุดด้านทางซ้ายและขวาเรียกว่า “กระจังมุม”

กาบพรหมศร	คือ กาบที่ผ่านการปรุงแต่งลักษณะจาก “กาบไผ่” ซึ่งเรียบง่ายมีขนาดเล็กให้มีขนาดใหญ่ขึ้น ความละเอียดประณีตของงานประดับเชื่อมโยงส่วนฐานกับโคนผนังของตัวอาคาร
ขันสาคร	คือ ขันขนาดใหญ่ทำด้วยโลหะผสม ได้แก่ สัมฤทธิ์ ทองเหลือง ตัวขันเป็นทรงกลมมนาวตัด ก้นขันมีเชิง ข้างขันทำเป็นรูปหน้า สิงโตปากคาบห่วง ซึ่งใช้เป็นหูหิ้วข้างละหู ใช้บรรจุน้ำสำหรับทำ น้ำมนต์หรือสำหรับผู้มีบรรดาศักดิ์ใช้อาบ
เขาพระสุเมรุ	คือ ภูเขาอันศักดิ์สิทธิ์เป็นแกนจักรวาลในอุคมคติโบราณ ภาพเขาพระสุเมรุปรากฏร่วมกับเขาสัตตบริภัณฑ์เสมอ จึงเป็นอันสมบูรณ์ตามสาระสำคัญว่าด้วยเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางจักรวาล โยที่เข้าสัตตบริภัณฑ์คือเจ็ดเข้างแหวน โอบล้อมเขาพระสุเมรุเป็นลำดับตั้งแต่วงในสุดสูงใหญ่รองจากเขาพระสุเมรุ ไล่เรียงความสูงใหญ่ลงเป็นลำดับจนถึงวงนอกสุด
คันทวย	คือ ส่วนที่ติดตั้งไว้ตอนบนของเสาให้เอนขึ้นไปรับน้ำหนักชายคา
เครื่องยอด	คือ ยอดแหลมทรงกรวย ตั้งอยู่เหนือหลังคาของอาคาร เช่น หลังคาพระมหาปราสาท พระราชมณเฑียร
เครื่องราชอิสริยาภรณ์	คือ สิ่งที่เป็นเครื่องหมายแสดงเกียรติยศและบำเหน็จความชอบ เป็นของพระมหากษัตริย์ทรงสร้างขึ้นสำหรับพระราชทานเป็นบำเหน็จความชอบในราชการหรือส่วนพระองค์
จัตุรมุข	คือ อาคารหรือเจดีย์รูปทรงใดๆ ก็ตาม ที่มีมุขยื่นออกมาเท่ากันทั้งสี่ด้านหรือยื่นสองด้านตรงข้ามให้ยาวกว่าอีกสองด้านที่เหลือก็มี
เจดีย์ทรงเครื่อง	คือ เจดีย์ย่อมุม ที่มีทรวดทรงเพรียวเรียว โดยทั่วไปมีคำอธิบายว่าชื่อเรียกเจดีย์ทรงนี้ เพราะมีลวดลายปูนปั้นประดับอยู่ด้วยแต่ที่ควรพิจารณายิ่งกว่าคือ จุติยฺทรงนี้มี “บัวทรงกลุ่ม” รองรับทรงระฆัง ส่วนยอดแทนที่จะทำเป็นปล้องไฉน กลับทำเป็นบัวทรงกลุ่มซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป
ข้อฟ้า	คือ ส่วนประดับที่ยอดแหลมของกรอบหน้าบัน
ซุ้มทรงยอดปราสาท	คือ ส่วนต่อจากเสากรอบประตู หรือเสากรอบหน้าต่าง ซุ้มทรงยอดปราสาทมีลักษณะเฉพาะ อันประกอบด้วยชั้นซ้อนลดหลั่นต่อเนื่องกันขึ้นไปเป็นยอดแหลม

ซุ้มบันแถลง	คือ กรอบสามเหลี่ยมรูปจั่ว ตั้งบนเสาคู่ซึ่งมีฐานรองรับอยู่เบื้องล่าง อันเป็นรูปสัญลักษณ์ของเรือนฐานันดรแบบหนึ่งใช้ประดับประตูและหน้าต่างให้เกิดความสวยงาม
เขี้ยวกาง	คือ ทวารบาลอย่างจีน วาดเป็นภาพ หรือสลักไม้ มักยืนกางขาหรือยืนบนหลังสิงห์ อาจปักกริยาอย่างจั่ว แตกต่างจากที่หาที่นี้มนวลดูงามอย่างทวารบาลของไทย
ฐานชุกชี	คือ แท่นฐานสำหรับตั้งสิ่งของมีค่า ในคำช่างไทย คือ ที่ประดิษฐานพระพุทธรูป
ฐานไพที	คือ ฐานที่รองรับสิ่งก่อสร้างหลายอย่างหลายประเภท เช่น เจดีย์ประธาน เจดีย์บริวาร หรืออาคาร สิ่งก่อสร้างอื่นๆ ไปด้วยกัน
ฐานสิงห์	คือ ส่วนล่างของฐานบัวมีขาประดิษฐ์ให้งดงาม คว้ามี่เก้าของขาสิงห์
ดาวเพดาน	คือ งานประดับเพดานของอาคาร เช่น อุโบสถ วิหาร หรือพระที่นั่ง ชุดของดอกดวงดาราดาเป็นจันทระ โดยมีแบบแผน คือ ดอกประธานอยู่ตรงกลาง กระจายเป็นดอกบริวารอย่างมีระเบียบงดงาม ทำไว้ทั้งที่เป็นงานวาดระบายด้วยสีและปิดทอง หรือสลักไม้ปิดทอง
ทวารบาล	คือ รูปที่ตั้งประดับประตู หน้าต่าง หมายถึง เทพผู้พิทักษ์รักษา อันเป็นสิริมงคลตามประเพณีไทย
เทพชุมนุม	คือ เหล่ามนุษย์วรรณะต่างๆ เช่น เทวดา ยักษ์ วิษยธร พญาครุฑ พญานาค เป็นต้น พามาร่วมชุมนุมครั้งสำคัญ คือ เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงบรรลุนิพพานมาสัมโพธิญาณ อมนุษย์ทั้งหมื่นจักรวาลที่มาชุมนุมกัน มักวาดไว้บนพื้นที่เหนือหน้าต่างของผนังด้านในของพระอุโบสถ เหล่าผู้มีฤทธิ์นั่งเรียงสลับกันโดยไม่ลำดับบุญบารมีว่าสูงหรือต่ำกว่ากัน
ใบระกา	คือ แผ่นสามเหลี่ยมคล้ายใบไม้ เทียบได้กับครีบหรือแถวของลำตัวพญานาค ประดับเรียงกันเป็นแถวตามแนวยาวของนาคราย
ประภามณฑล	คือ พระรัศมี ที่เปล่งออกจากพระวรกายของพระพุทธองค์ ช่างทำไว้เป็นแนวรอบนอกของพระวรกาย หรือเพียงรอบพระเศียร
ปล้องไฉน	คือ ปล้องที่อยู่เหนือบัลลังก์ของเจดีย์ทรงระฆัง ที่มาของปล้องไฉน คือ ร่ม (ฉัตร) ช่างทำเป็นทรงกรวย ปั่นพอกเป็นวงแหวนซ้อนเรียงกัน
ปลี	คือ ปลายยอดของกรวยต่อขึ้นไปจากปล้องไฉน

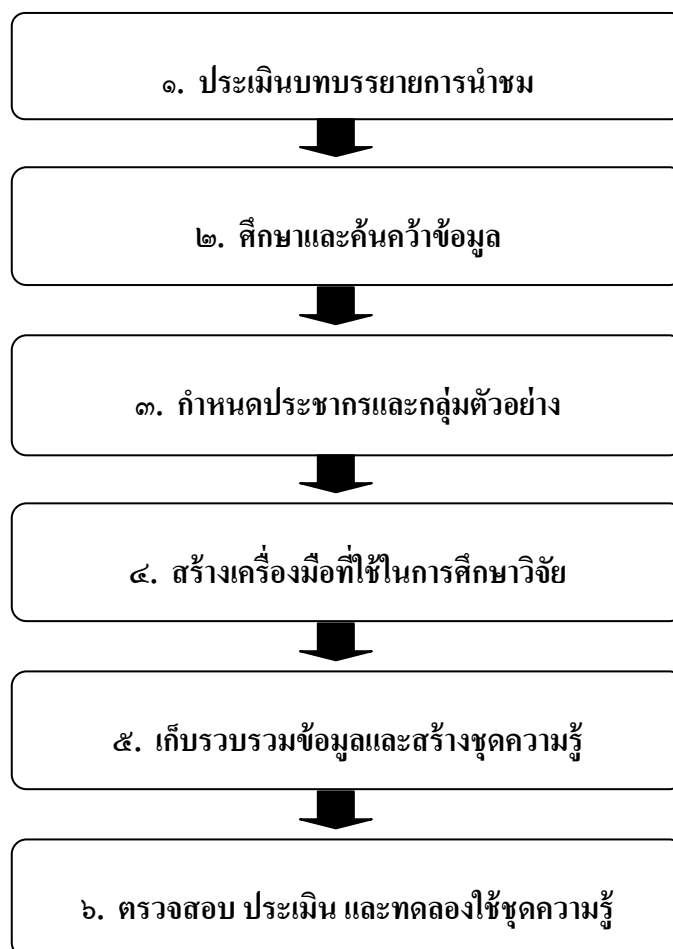
ปัจเจกพุทธเจ้า	คือ พระพุทธเจ้าประเภทหนึ่ง ตรัสรู้ด้วยตัวเอง และไม่เผยแพร่พระธรรมคำสั่งสอนแก่ผู้ใด พระปัจเจกพุทธเจ้าผ่านการบำเพ็ญบุญบารมีมาในอดีตชาติอันนับไม่ถ้วน
ปิดทองล่องชาด	คือ งานไม้สลักนูน ลงรักปิดทองที่ตัวลาย ลึกลงจากตัวลายคือพื้นลายทาสีแดง
ปูนปั้นประดับกระจก	คือ งานปูนปั้นที่มีการประดับขึ้นกระจกสีต่างๆ ให้ความงดงามทั้งความนูน ความลึกในเชิงประติมากรรม พร้อมกับรสชาติทางจิตรกรรมที่เกิดจากสีศศิของขึ้นกระจก
ผ้าทิพย์	คือ ผ้าที่ปูไว้บนพุทธอาสน์ที่พระพุทธรูปประทับนั่ง หากเป็นภาพวาดช่างออกแบบโดยให้มีชายผ้าห้อยลงทางด้านหน้าของพุทธอาสน์ ระบายสีตกแต่งให้เป็นลายผ้า หากเป็นงานปั้น ลวดลายผ้านั้นมักลงรักปิดทอง
พระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่	คือ พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามี ๓ ปิฎก คือ วินัยปิฎก สุตตันตปิฎกและอภิธรรมปิฎก เมื่อชำระรวบรวมคัมภีร์แล้วจารึกลงบนแผ่นใบลาน แล้วปิดทองที่ใบปกทั้งหน้าหลัง
พระราชลัญจกร	คือ ตราที่ใช้ประทับกำกับพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์ในต้นเอกสารส่วนพระองค์ โดยไม่เกี่ยวข้องกับราชการแผ่นดิน ซึ่งพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์จะมีพระราชลัญจกรประจำพระองค์ที่ไม่เหมือนกัน
พระราชพิธี	คือ พิธีของพระเจ้าแผ่นดินและพระบรมวงศานุวงศ์
มณฑป	คือ อาคารที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส หากหลังคาเป็นทรงกรวยเหลี่ยมประกอบด้วยชั้นหลังคาเอนลาดซ้อนลดขนาด คือ สัญลักษณ์ของเรือนยอดในความหมายของปราสาท
เมื่อน้ำค้าง	คือ รูปกลมหรือทรงบัวตูม ประดับปลายยอดของปัลลิว ความหมายทางศาสนาว่านิพพาน
ลัญจกร	คือ ตราหรือเครื่องหมายเป็นรูปสัญลักษณ์ต่างๆ ซึ่งสร้างขึ้นสำหรับใช้ตีหรือประทับหรือปิดผนึกบนเอกสาร ด้วยประสงค์ให้เป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่งแทนบุคคลหรือคณะบุคคลหรือประเทศชาติ เพื่อแสดงความเป็นเจ้าของหรือเพื่อรับรองความถูกต้อง หรือเพื่อแสดงความสำคัญของเอกสารนั้น ซึ่งทั่วไปหมายถึงเฉพาะเอกสารหรือหนังสือสำคัญทางราชการแผ่นดิน

ลายก้านแย่ง	คือ ลายดอกประดิษฐ์แบบใดแบบหนึ่งประดับเรียงห่างกันเป็นจังหวะระหว่างดอกเชื่อมด้วยก้านที่โยงเป็นตาข่ายหรือตาราง ทำขึ้นเพื่อตกแต่งพื้นที่เป็นแผง
ลายรดน้ำ	คือ ลายหรือภาพที่เกิดจากกรรมวิธีพิเศษอันประณีตด้วยเส้นสาย และจังหวะช่องไฟ พื้นผิวของแผ่นไม้ทำด้วยยางรักสีดำผสมเถ้าใบตอง เรียกว่า “รักสมุก” เมื่อขัดผิวจนเรียบสนิทแล้วจึงทาสีรักใส เรียกว่า “รักเกลี้ยง” แล้วเขียนลายหรือภาพที่ออกแบบไว้ด้วยสีเหลืองของทองคำ เขียนหรือระบายปิดพื้นที่ของตัวลาย แล้วปิดทองคำเปลวจนเต็มพื้นที่ จากนั้นจึงรดน้ำจนทั่ว ทองคำที่เขียนไว้จะละลายออกหมด ทองที่ปิดทับทองคำก็หลุดตาม เหลือแต่ลายทองบนพื้นรักดำ
เสาหอน	คือ เสาขนาดเล็กตั้งเรียงเป็นจังหวะบนบัลลังก์ เพื่อรองรับส่วนยอดทรงกรวย ประกอบด้วยปล้องโหนด ปลี
หน้าบัน	คือ แผงจั่วหลังคาทั้งสองด้านสกัดหน้าและสกัดหลังของอาคารประดับแผงด้วยรูปเรื่อง หรือ ลวดลายต่างๆ
หัวเม็ดทรงมณฑป	คือ งานประดับหัวเสา เช่นเสาของแนวกำแพงแก้ว หัวเม็ดทรงมณฑปป้องกันส่วนล่าง สอดเป็นชั้นซ้อนลดขนาดขึ้นไปจนถึงปลายแหลม
หางหงส์	คือ แผ่นรูปสามเหลี่ยมในเค้าโครงคล้ายกระหนก ประดับส่วนล่างของกรอบหน้าบัน สังกัดเค้าโครงได้ว่าเป็นโครงของเศียรนาคหัวเศียร

บทที่ ๓

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” เป็น การวิจัยที่มีวัตถุประสงค์ เพื่อประมวลและจัดระบบชุดความรู้เกี่ยวกับวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่มี จำนวนมากและยังกระจัดกระจาย แล้วสร้างเป็นชุดความรู้ที่สมบูรณ์ มีความทันสมัย และมีความ เหมาะสมสำหรับการนำชมและการเผยแพร่ โดยกลุ่มเจ้าหน้าที่นำชม ซึ่งมีลำดับขั้นตอนในการ ดำเนินการศึกษาวิจัยดังนี้

ภาพที่ ๖ ขั้นตอนในการดำเนินการศึกษาวิจัย

๑. การประเมินบทบรรยายการนำชม

การประเมินบทบรรยายการนำชม เป็นขั้นตอนแรกในการศึกษาเรื่องการจัดการความรู้ ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นการศึกษาเพื่อหาจุดแข็งและจุดอ่อนของบทบรรยายที่ใช้สำหรับนำชม เพื่อให้ทราบถึงความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านต่างๆ ที่มีความสำคัญและมีความจำเป็น สำหรับเผยแพร่ความรู้ให้แก่นักท่องเที่ยว ในขั้นตอนนี้เป็นการเก็บข้อมูล โดยการจำแนกหมวดหมู่ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และสร้างแบบประเมินชุดความรู้ โดยให้เจ้าหน้าที่นำชม และนักท่องเที่ยวผู้รับบริการนำชม ตอบแบบสอบถามความคิดเห็น เพื่อนำมาเป็นข้อมูลสำหรับการจัดทำชุดความรู้ที่เหมาะสมต่อการนำชมต่อไป

๒. การศึกษาและค้นคว้าข้อมูล

การศึกษาและค้นคว้าข้อมูล เป็นขั้นตอนเพื่อศึกษาว่าวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น มีองค์ความรู้ด้านใดบ้าง และทำการค้นคว้าเพื่อหาข้อมูลที่ต้องการจากเอกสารต่างๆ ที่มีความเกี่ยวข้องและมีความน่าเชื่อถือ เช่น หนังสือจดหมายเหตุ หนังสือประวัติ รายงานการวิจัย หรือวิทยานิพนธ์ที่มีความเกี่ยวข้อง เป็นต้น โดยมีประเด็นในการศึกษาที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้มาชม ดังนี้

๒.๑ ประวัติการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

๒.๒ จุดประสงค์ของการสร้างและหน้าที่การใช้งานของสิ่งก่อสร้างต่างๆ ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตลอดจนการใช้สอยในรัชกาลปัจจุบัน

๒.๓ ความสำคัญของวัดพระศรีรัตนศาสดารามต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

๒.๔ ความสำคัญของวัดพระศรีรัตนศาสดารามต่อความสำคัญทางด้านการปกครอง

๒.๕ ความสำคัญของวัดพระศรีรัตนศาสดารามในด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม

๓. การกำหนดกลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มประชากรในงานศึกษาวิจัยในครั้งนี้ แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มชุดความรู้ และกลุ่มบุคคล

๓.๑ กลุ่มชุดความรู้ คือ ความรู้หรือชุดความรู้ที่กำหนดให้เป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรม โดยศึกษาความรู้ที่เกี่ยวกับทรัพยากรวัฒนธรรมทั้งที่จับต้องได้ และทรัพยากรวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้

๓.๒ **กลุ่มบุคคล** คือ กลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับความรู้ที่ต้องการศึกษา โดยมีกลุ่มตัวอย่าง คือ บุคลากรภายในสำนักพระราชวัง และกลุ่มนักท่องเที่ยวที่เข้าชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งประกอบไปด้วยกลุ่มบุคคล จำนวน ๔ กลุ่ม รวมทั้งสิ้น ๔๕ คน ได้แก่

กลุ่มเผยแพร่ความรู้ เป็นกลุ่มที่ปฏิบัติหน้าที่ในการนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเป็นกลุ่มบุคลากรที่เผยแพร่และถ่ายทอดความรู้ให้แก่สาธารณชน ได้แก่ เจ้าหน้าที่นำชม รวมจำนวน ๒๐ คน

กลุ่มผู้รับบริการนำชม เป็นกลุ่มที่ขอรับบริการนำชม ได้แก่ กลุ่มบุคคลและนักท่องเที่ยวผู้รับบริการนำชม จำนวน ๒๐ คน

กลุ่มผู้รู้และประสบการณ์จริง จะเป็นกลุ่มเจ้าหน้าที่ที่มีความรู้ ความชำนาญในการปฏิบัติงาน และกลุ่มที่ได้มีส่วนร่วมในการเตรียมการและปฏิบัติงานจริงในระหว่างที่มีการประกอบพระราชพิธีภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม รวมจำนวน ๕ คน

ผู้ทรงคุณวุฒิ คือ ผู้บังคับบัญชาและผู้เชี่ยวชาญ เพื่อตรวจสอบชุดความรู้ให้ถูกต้องมีความเหมาะสมในการเผยแพร่

๔. การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย

๔.๑ แบบประเมินชุดความรู้สำหรับการนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

๔.๒ เครื่องมือที่ใช้ในการสำรวจและการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แผนที่ เอกสารต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ในการปฏิบัติงาน

๔.๓ เครื่องมือที่ช่วยบันทึกข้อมูล ได้แก่ เครื่องบันทึกเสียงในการสัมภาษณ์ อุปกรณ์ในการจดบันทึกข้อมูล และกล้องถ่ายรูป

๕. การเก็บรวบรวมข้อมูลและสร้างชุดความรู้

ในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ มีการเก็บรวบรวมข้อมูลความรู้ของวัดพระศรีรัตนศาสดารามที่มีอยู่มากมายและยังกระจัดกระจาย โดยมีขั้นตอนดังนี้

๕.๑ **การเก็บรวบรวมข้อมูลความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge)** เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลความรู้ที่ปรากฏออกมาเป็นลายลักษณ์อักษร คือ ข้อมูลความรู้จากเอกสารหลักฐานที่มีความน่าเชื่อถือและเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป เช่น หนังสือจดหมายเหตุ เอกสารงานวิจัย เอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับความรู้ต่างๆ ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นต้น เพื่อจัดหมวดหมู่และประเภทของชุดความรู้

๕.๒ การเก็บรวบรวมข้อมูลความรู้ที่อยู่กับตัวบุคคล (Tacit Knowledge) เป็นการรวบรวมข้อมูลความรู้ด้านต่างๆ โดยการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่หรือบุคลากรที่ต้องปฏิบัติงานเกี่ยวข้องกับวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จากกลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่กำหนดไว้ แล้วนำมาเรียบเรียงและลำดับเหตุการณ์ที่สามารถเข้าใจได้ง่าย

๕.๓ การสร้างชุดความรู้ เป็นขั้นตอนของการรวมข้อมูลความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge) และความรู้ที่อยู่กับตัวบุคคล (Tacit Knowledge) เข้าด้วยกัน คือ การนำเอาข้อมูลความรู้ที่มีความจำเป็นและเป็นที่ต้องการของผู้มาชม ทั้งข้อมูลความรู้ที่ได้จากเอกสารหลักฐานและความรู้ที่ได้จากการสัมภาษณ์ มารวบรวมเพื่อสร้างเป็นชุดความรู้ที่ทันสมัยและมีความเหมาะสมในการเผยแพร่

๖. การตรวจสอบ ประเมิน และทดลองใช้ชุดความรู้

๖.๑ การตรวจสอบชุดความรู้ คือ การนำชุดความรู้ที่สร้างขึ้นใหม่มาตรวจสอบความถูกต้องและความน่าเชื่อถือ โดยให้เจ้าหน้าที่ในสำนักพระราชวัง ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ มีประสบการณ์ และมีความชำนาญตรวจสอบชุดความรู้ เพื่อความถูกต้องของข้อมูลก่อนที่จะนำไปทดลองใช้ และเผยแพร่แก่นักท่องเที่ยวผู้มาใช้บริการ

๖.๒ การประเมินชุดความรู้ คือ การนำชุดความรู้ที่ผ่านการตรวจสอบความถูกต้องแล้ว มาทำการประเมินชุดความรู้ โดยให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติหน้าที่เผยแพร่ความรู้ ได้แก่ หัวหน้าฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ หัวหน้างานนำชม และเจ้าหน้าที่นำชม เพื่อให้ทราบว่าชุดความรู้ที่สร้างขึ้นมานั้น เป็นชุดความรู้ที่มีความเหมาะสม มีเนื้อหาที่ครบถ้วนและเป็นที่ต้องการของผู้มารับบริการนำชมและนักท่องเที่ยว

๖.๓ การทดลองใช้ชุดความรู้ คือ ขั้นตอนสุดท้ายของการศึกษาวิจัย โดยนำชุดความรู้ที่ได้มาทำการทดลองใช้ และนำไปเผยแพร่ ได้แก่ ใช้เป็นคู่มือในการนำชม เผยแพร่ในศูนย์ข้อมูลข่าวสาร และห้องสมุด

บทที่ ๔

บทวิเคราะห์ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

บทวิเคราะห์ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

การศึกษาการจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สร้างเป็นชุดความรู้ที่ความเหมาะสมและมีความทันสมัยต่อการนำชม นั้น ในการศึกษาได้นำบทบรรยายการนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ของงานนำชม ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ ซึ่งจัดทำขึ้นในปีพุทธศักราช ๒๕๔๕ มาทำการประเมินความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านต่างๆ

บทบรรยายการนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ของงานนำชม สำนักพระราชวัง

วัดพระศรีรัตนศาสดารามหรือวัดพระแก้ว เป็นพระอารามหลวงซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างพระบรมมหาราชวัง ในปี พ.ศ. ๒๓๒๕ ตั้งอยู่บริเวณเขตพระราชฐานชั้นนอก ประเพณีการสร้างวัดภายในเขตพระราชวังมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานีแล้ว เช่น ในสมัยสุโขทัยมีวัดมหาธาตุ ในสมัยกรุงศรีอยุธยามีวัดพระศรีสรรเพชญ์ และวัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระบรมมหาราชวังนี้ วัดที่สร้างในเขตพระราชฐานจะมีความแตกต่างจากวัดทั่วไป คือ มีเฉพาะเขตพุทธาวาสเท่านั้น ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา แต่วัดโดยทั่วไปนั้นจะมีทั้งเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส วัดพระแก้วจึงเป็นวัดสำหรับพระมหากษัตริย์ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่างๆ ตามโบราณราชประเพณี

ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีปูชนียวัตถุและปูชนียสถานที่สวยงามมากมาย ซึ่งมีความแตกต่างทางด้านศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม

ถาชีวิวกโกมารภักจ

เป็นรูปหล่อสำริดที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น มีชื่อว่าชีวิวกโกมารภักจ เป็นหมอที่ถวายการรักษาพระพุทธรูปเจ้าเมื่อครั้งพุทธกาล ซึ่งคนไทยได้ยกย่องให้เป็นบิดาการแพทย์แผนโบราณ ที่ด้านหน้าถาชีวิวกโกมารภักจตั้งแท่นหินบดยา ซึ่งคนไทยในสมัยโบราณจะนำสมุนไพรมาบดที่นี่ โดยเชื่อว่าจะทำให้ยาสมุนไพรนั้นมีสรรพคุณมากขึ้น

หอพระราชกรมานุสร และหอพระราชพงศานุสร

พระวิหารน้อย ๒ หลังนี้ ทางด้านทิศเหนือมีชื่อว่า หอพระราชกรมานุสร ส่วนทางด้านทิศใต้มีชื่อว่าหอพระราชพงศานุสร สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เป็นสถาปัตยกรรมทรงไทย ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ เหมือนกันทุกประการ แตกต่างที่หน้าบันแต่ละด้าน ซึ่งเป็นพระราชลัญจกรของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ ภายในเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปที่ทรงอุทิศถวายแด่พระมหากษัตริย์ เช่น ภายในหอพระราชกรมานุสร ประดิษฐานพระพุทธรูป จำนวน ๓๔ องค์ ซึ่งอุทิศถวายพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ๓๓ พระองค์ และพระเจ้าตากสินมหาราช อีก ๑ พระองค์ ทางด้านหอพระราชพงศานุสร ประดิษฐานพระพุทธรูปที่อุทิศถวายแด่พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี ปัจจุบันมี ๘ องค์ พระพุทธรูปเหล่านี้สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ในสมัยนั้นได้ขุดพบทองแดงที่ตำบลจันทึก เมืองโคราช หรือจังหวัดนครราชสีมา จึงโปรดเกล้าฯให้นำมาหล่อเป็นพระพุทธรูปปางต่างๆ โดยคัดจากพระอิริยาบถต่างๆ ของพระพุทธรูปเจ้าจากพระปฐมสมโพธิกถาหรือพระพุทธรูปประวัติ ต่อมาพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯให้นำพระพุทธรูปเหล่านี้มากาไหล่ทอง และคัดเลือกเพื่ออุทิศถวายพระมหากษัตริย์ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ภายในหอพระราชกรมานุสรนี้มีจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เป็นภาพเขียนสีฝุ่นฝีมือจิตรกรเอกในสมัยรัชกาลที่ ๔ ชื่อ ขวัญอินโขง มีภาพที่สำคัญคือ ภาพการชนช้างระหว่างสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กับพระมหาอุปราช ส่วนภายในหอพระราชพงศานุสรณ์ มีจิตรกรรมฝาผนังเกี่ยวกับพงศาวดารรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไม่ทราบชื่อผู้เขียน

สำหรับองค์กลางมีชื่อว่า หอพระโพธิธาตุพิมาน เป็นที่ประดิษฐานพระเจดีย์โบราณที่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ โปรดฯให้นำมาจากหัวเมืองทางเหนือ

ยักษ์ทวารบาล

บริเวณพระทวารพระระเบียงภายในวัดพระแก้วจะตั้งแต่งด้วยยักษ์ทวารบาล รวมจำนวน ๖ คู่ สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ เพื่อปกป้องสิ่งชั่วร้ายไม่ให้เข้ามาในบริเวณวัด ยักษ์ทวารบาลเหล่านี้เป็นตัวละครสำคัญในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ สร้างด้วยการก่ออิฐถือปูน ทาสีและประดับกระเบื้องเคลือบ มีขนาดสูง ๖ เมตร ตัวอย่าง เช่น ยักษ์คู่ทางด้านหน้าประตูเกยเสด็จ สีเขียว คือ ทศกรรฐ์ สีขาว คือ สหัสเดชะ

ฐานไพที

ฐานที่ยกพื้นสูงทางด้านนี้เรียกว่า ฐานไพที เป็นที่ตั้งของสถาปัตยกรรมทั้งดงามและมีความแตกต่างกันทางศิลปกรรม เช่น พระศรีรัตนเจดีย์ เป็นเจดีย์ที่ได้รับอิทธิพลจากศรีลังกา จึงเรียกพระเจดีย์ทรงนี้ว่า เจดีย์ทรงลังกา พระมณฑปเป็นศิลปกรรมแบบไทยแท้ ส่วนปราสาทพระเทพบิดรเป็นสถาปัตยกรรมไทยที่ได้รับอิทธิพลจากเขมร

พระศรีรัตนเจดีย์

ในปีพุทธศักราช ๒๓๘๘ พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้ขยายฐานพระมณฑปออกไปทางด้านทิศตะวันออกและตะวันตก ซึ่งก็คือ ฐานไพที ในปัจจุบัน โดยโปรดฯ ให้สร้างพระศรีรัตนเจดีย์ทางด้านตะวันตก และสร้างพระพุทธรูปปางค์ปราสาทหรือปราสาทพระเทพบิดรทางด้านตะวันออก

พระศรีรัตนเจดีย์เป็นเจดีย์ทรงลังกาถอดแบบมาจากพระเจดีย์ ๓ องค์ วัดพระศรีสรรเพชญ์ พระอารามหลวงในพระราชวังของกรุงศรีอยุธยา เมื่อแรกสร้างนั้นเป็นพระเจดีย์สีขาว ต่อมามีการตกแต่งด้วยกระเบื้องโมเสกสีทอง (ทำจากทองคำเปลว) ในสมัยรัชกาลที่ ๕ พระศรีรัตนเจดีย์เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งบรรจุภายในพระเจดีย์สีทองขนาดเล็กอีกชั้นหนึ่ง ในวันสงกรานต์ กำหนดให้วันที่ ๑๕ เมษายนของทุกปี สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร จะเสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ เพื่อทรงประกอบพระราชพิธีสงฆ์น้ำพระบรมสารีริกธาตุภายในพระศรีรัตนเจดีย์นี้

พระมณฑป

เมื่อแรกสร้างในสมัยพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ จะเป็นสระน้ำขนาดใหญ่ และมีหอพระมณฑปหรือมณฑปสร้างด้วยไม้ตั้งอยู่กลางสระน้ำ (หอพระมณฑปหรือมณฑปก็คือหอไตรของวัดต่างๆ ไปสร้างกลางสระน้ำก็เพื่อป้องกันปลวกและแมลง) ในครั้งนั้นพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้ทำการสังคายนาพระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่ขึ้นที่วัดสลัก (ปัจจุบันคือวัดมหาธาตุ) เมื่อสังคายนาเสร็จเรียบร้อยในปีพุทธศักราช ๒๓๓๒ ก็มีการแห่แห่นำพระไตรปิฎกมาประดิษฐานภายในหอพระมณฑป และโปรดฯ ให้มีการเฉลิมฉลองสมโภช ๗ วัน ๗ คืน ตอนกลางคืนมีการจุดดอกไม้ไฟด้วย ปรากฏว่าในระหว่างนั้นดอกไม้ไฟได้ติดต้องหลังคาหอพระมณฑปทำให้เกิดไฟไหม้ทั้งหมด แต่สามารถขนย้ายพระไตรปิฎกออกมาได้

ต่อมาจึงโปรดฯ ให้ถมสระน้ำและก่อฐานสร้างพระมณฑปองค์นี้ขึ้นแทน พระมณฑปนี้สร้างขึ้นแบบสถาปัตยกรรมทรงไทย เลียนแบบพระมณฑปที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทใน

จังหวัดสระบุรี สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงกล่าวชมพระมณฑปองค์นี้ว่ามีของงาม ๗ ประการ คือ

๑. ผู้พระใดปฏิญญาประดับมุกทรงมณฑปสร้างโดยเจ้าพระยามหาเสนา (ต้นสกุลขุนนาค)
๒. เลื้อยทอดด้วยเงินปลาคดพื้นพระมณฑป
๓. ผนังด้านนอกตกแต่งลายปูนปั้นทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ปิดทองประดับกระจก
๔. เทพนม กรูทพนม ยักษ์พนม ที่ฐานปัทม์
๕. บานพระทวารบาลประดับมุก
๖. ยักษ์ทวารบาล มีรูปร่างงดงามสมส่วน
๗. นาคพลสิงห์ มีหน้าเป็นมนุษย์

ที่มุมทั้ง ๔ ของพระมณฑป ประดิษฐานพระพุทธรูปศิลาทำด้วยหินอัคนี ซึ่งรัฐบาลชาวไต้หวันเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เมื่อครั้งเสด็จประพาสชวาในปี พุทธศักราช ๒๔๑๔ แต่พระพุทธรูปที่ท่านเห็นในขณะนี้ เป็นองค์จำลอง ซึ่งสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ โปรดฯ ให้สร้างจำลองในปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ สำหรับองค์จริงนำไปประดิษฐานที่พิพิธภัณฑวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

พระนุชบก

บริเวณโดยรอบพระมณฑป ตั้งนุชบกทองสำหรับประดิษฐานพระราชลัญจกรของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลปัจจุบัน ประดิษฐานอยู่บนพานแว่นฟ้า ได้แก่

- รัชกาลที่ ๑ - ปทุมธูณาโลม หรือ พระมหามงกุฎที่ไม่มีกรรเจียกจอน
- รัชกาลที่ ๒ - ครุฑยุดนาค พระนามเดิม คือ **นิม** คล้องกับชื่อ “นิมพลี” วิมานของ

พญาครุฑ

- รัชกาลที่ ๓ - ปราสาท พระนามเดิม คือ **ทับ** หมายถึงที่ประทับ คือ ปราสาท
- รัชกาลที่ ๔ - พระมหามงกุฎ พระนามเดิม คือ **เจ้าฟ้ามงกุฎ**
- รัชกาลที่ ๕ - จุลมงกุฎ หรือพระเกี้ยว พระนาม **จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**
- รัชกาลที่ ๖ - วัชร พระนามเดิม คือ **เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ** หมายถึง อาวุธของ

พระอินทร์

- รัชกาลที่ ๗ - ศรี ๓ เล่ม มาจากพระนาม **เจ้าฟ้าประชาธิปก ศักดิเดช**
- รัชกาลที่ ๘ - พระโพธิสัตว์ เนื่องจากการเสด็จนิวัติกลับสู่ประเทศไทยนำความชุ่มชื้น

ปัตติยิดิสู่ปวงชนชาวไทย เสมือนกับมีพระโพธิสัตว์มาโปรด

รัชกาลที่ ๕ - พระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรบวรราชอาสน์ เนื่องจากพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ประทับพระที่นั่งองค์นี้เพื่อรับน้ำอภิเษกจากผู้แทนของประชาชนทั้ง ๘ ทิศ

รายรอบบุษบกประดับด้วยฉัตรและช้างสำริด ช้างสำริดนี้หมายถึงช้างเผือกคู่พระบารมีของพระเจ้าอยู่หัวในแต่ละรัชกาล บุษบกที่ประดิษฐานพระราชลัญจกรในรัชกาลที่ ๑ - ๕ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ส่วนบุษบกทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ สร้างในรัชกาลปัจจุบัน ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ ซึ่งสมเด็จพระเทพรัตนฯ สยามบรมราชกุมารี โปรดฯ ให้สร้างในคราวฉลองพระนคร ๒๐๐ ปี

นครวัดจำลอง

นครวัดจำลองนี้ พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้พระสามภพพ่ายถ่ายแบบมาจากนครวัดองค์จริงที่เมืองเสียมราฐ ประเทศกัมพูชา มีความงดงามยิ่งใหญ่ และเป็นการยากที่ประชาชนคนไทยจะเดินทางไปชมของจริงในสมัยนั้นได้ และขณะนั้นกัมพูชายังคงเป็นประเทศราชของไทยด้วย การสร้างนครวัดจำลองในสมัยรัชกาลที่ ๔ ไม่แล้วเสร็จ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ พระพุทธเจ้าหลวงโปรดฯ ให้หม่อมเจ้าประวิศ ชุมสาย ดำเนินการสร้างต่อจนเสร็จสมบูรณ์

นครวัดองค์จริงสร้างด้วยศิลาทราย มีขนาดกว้าง ๘๐๐ เมตร ยาว ๑,๐๐๐ เมตร สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ โดยสร้างเป็นพุทธศาสนสถาน ซึ่งยอดปราสาท ๕ องค์ มีความหมายเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาคือ

ปราสาท ๔ องค์รอบนอก	หมายถึง มรรค ๔
ปราสาท ๔ องค์รอบใน	หมายถึง ผล ๔
ปราสาทประธานองค์กลาง	หมายถึง นิพพาน

หอพระนาก

หอพระนากองค์เดิมมีขนาดเล็กกว่าที่เห็นในปัจจุบัน สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ สำหรับเป็นที่ประดิษฐานพระนาก ซึ่งเป็นพระพุทธรูปยืนหล่อด้วยนาก (ทองคำ ผสม ทองแดง) ที่โปรดฯ ให้อัญเชิญมาจากกรุงศรีอยุธยา ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๓ ปรากฏว่ามีพระอัฐิของพระบรมวงศานุวงศ์เพิ่มมากขึ้นจนไม่มีที่เก็บรักษา พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ทรงพระดำริว่า ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ซึ่งเป็นพระอารามหลวงในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา มีพระวิหารองค์หนึ่ง que สร้างขึ้นเพื่อเก็บรักษาพระอัฐิของเจ้านายในสมัยกรุงศรีอยุธยาอยู่ด้วย จึงเห็นควรสร้างพระวิหารสำหรับเก็บพระอัฐิเจ้านายภายในวัดพระแก้วนี้เช่นกัน ดังนั้นจึงโปรดฯ ให้หรือ

หอพระนากองค์เดิมลงและสร้างพระวิหารองค์นี้ขึ้นใหม่ มีขนาดใหญ่กว่าเดิม เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิของพระบรมวงศานุวงศ์ในราชจักรีวงศ์ ตลอดจนพระอัฐิของสมเด็จพระบรมราชเจ้าวังหน้าทุกพระองค์ สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท สมเด็จพระเจ้ากรุงรัตนโกสินทร์ ๑ สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ วังหน้าในรัชกาลที่ ๒ สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ วังหน้าในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว วังหน้าในรัชกาลที่ ๔ และสมเด็จพระบรมราชเจ้าบรมวิไชยชาญ วังหน้าในรัชกาลที่ ๕ (พระโอรสของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นวังหน้าองค์สุดท้าย) แต่ยังคงดำรงชื่อหอพระนากมาจนถึงทุกวันนี้ สำหรับองค์พระนากได้อัญเชิญไปประดิษฐานภายในพระวิหารยอด

พระวิหารยอด

แต่เดิมเป็นพระวิหารขาว สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ เพื่อประดิษฐานพระเทพบิดร (พระเทพบิดร คือ เทวรูปพระเจ้าอยู่หัว ที่ชำรุดเนื่องจากถูกพม่าเผา พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ โปรดฯ ให้อัญเชิญมาจากซุ้มจรนำพระปรางค์วัดพุทธไสยาสน์ กรุงศรีอยุธยา และโปรดฯ ให้อยู่หล่อใหม่เป็นพระพุทธรูปเงินทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ ปางห้ามสมุทร) ต่อมาในสมัยพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ โปรดฯ ให้รื้อและสร้างขึ้นใหม่ พระราชทานนามว่า “พระเศวตภูฎาคารวิหารยอด” (เศวต แปลว่า สีขาว, ภูฎาคาร แปลว่า อาคารยอดแหลม) เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปต่างๆ หนึ่งในจำนวนนั้นคือ พระนาก สำหรับพระเทพบิดรปัจจุบันประดิษฐานอยู่ภายในมุขด้านทิศตะวันตกของปราสาทพระเทพบิดร ในสมัยรัชกาลที่ ๖ โปรดฯ ให้เปลี่ยนชื่อจาก พระเศวตภูฎาคารวิหารยอด มาเป็น “พระวิหารยอด” เครื่องยอดหลังคาทรงมงกุฎประดับกระเบื้องเคลือบสีต่างๆ บานประตูพระวิหารยอดเป็นบานประดับมุข ฝีมือช่างสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ นำมาจากพระวิหารวัดพระพุทธไสยาสน์ จังหวัดอ่างทอง

หอพระมณฑิยธรรม

เมื่อครั้งที่หอพระมณฑิยธรรมองค์เดิมถูกไฟไหม้ ในปีพุทธศักราช ๒๓๓๒ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท พระอนุชาธิราช ทูลอาสาสร้างหอพระมณฑิยธรรมองค์ใหม่ถวายพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ โดยให้ช่างวังหน้ามาดำเนินการก่อสร้าง ดังนั้นสถาปัตยกรรมและการประดับตกแต่งรวมทั้งจิตรกรรมฝาผนังภายในหอพระมณฑิยธรรมนี้ จึงเป็นศิลปะแบบวังหน้า จะเห็นได้ว่ามีความคล้ายคลึงกับพระที่นั่งพุทธไสยาสน์ (ปัจจุบันคือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร) หน้าบันทำด้วยไม้จำหลักลายพระพรหมทรงหงส์ อยู่เหนือพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ล้อมรอบด้วยลายก้านขดเทพนม ที่แผงรองคอสอง (ใต้หน้าจั่ว) เป็นซุ้มเรือนแก้วตั้งเทพนมเรียงกัน ๕ องค์

ซุ้มพระทวารกลางเป็นซุ้มมณฑป บานพระทวารประดับมุกมีความงดงามที่สุด เป็นฝีมือช่างสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ นำมาจากวัดบรมพุทธาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ส่วนซุ้มพระทวารด้านข้างทั้ง ๒ ด้าน เป็นซุ้มแบบเรือนแก้ว บานพระทวารเป็นศิลปะลายรดน้ำ ภายในหอพระมณฑิยธรรมเป็นสถานที่เก็บพระไตรปิฎกฉบับต่างๆ ซึ่งเก็บอยู่ในตู้พระธรรม มีจำนวน ๘ ตู้ (ตู้ใหญ่ ๑ ตู้, ตู้เล็ก ๘ ตู้)

ปราสาทพระเทพบิดร

ปราสาทพระเทพบิดร เป็นสถาปัตยกรรมจักรมุขทรงไทย หลังคาช่อยอดปราสาทแบบปรางค์ เป็นศิลปะผสมผสานระหว่างไทยกับเขมร สร้างในสมัยพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ในปี พ.ศ. ๒๓๕๕ เมื่อแรกสร้างทรงพระราชทานนามว่า “พระพุทธปรางค์ปราสาท” โดยมีพระราชประสงค์จะอัญเชิญพระแก้วมรกตจากพระอุโบสถ มาประดิษฐานไว้ที่นี่ เนื่องจากทรงเห็นว่าพระอุโบสถอยู่ต่ำกว่าพระมณฑปซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระไตรปิฎก (หรือพระพุทธรูปต่ำกว่าพระธรรมนั่นเอง) แต่เมื่อสร้างพระพุทธปรางค์ปราสาทเสร็จเรียบร้อยแล้ว ปรากฏว่ามีขนาดเล็กเกินไป ไม่เหมาะสมที่จะใช้เป็นสถานที่ประกอบพระราชพิธีทางศาสนาได้

ต่อมาในสมัยพระพุทธเจ้าหลวงรัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญเจดีย์กาไหล่ทองขนาดเล็ก จากสวนศิवालัภายในเขตพระราชฐานชั้นใน มาประดิษฐานไว้ที่นี่ ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๔๔๖ ได้เกิดเพลิงไหม้ที่หลังคาปราสาท สาเหตุเนื่องจากไฟฟ้าลัดวงจร การซ่อมแซมได้ดำเนินมาและแล้วเสร็จในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระบรมรูปหล่อ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ - ๕ จากพระที่นั่งศิवालัมหาปราสาท มาประดิษฐานภายในปราสาททองคำนี้ และโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อจาก “พระพุทธปรางค์ปราสาท” มาเป็น “ปราสาทพระเทพบิดร” และโปรดฯ ให้อัญเชิญพระเทพบิดรจากพระวิหารยอดมาประดิษฐานที่ซุ้มจระนำมุขด้านตะวันตกด้วย กับโปรดฯ กำหนดให้เปิดเพื่อถวายบังคมปีละ ๑ ครั้ง คือ ในวันที่ ๖ เมษายนของทุกปี เรียกว่า “วันจักรี” เพื่อเป็นการรำลึกถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ผู้ทรงก่อตั้งราชวงศ์จักรี ในปัจจุบันจะมีการเปิดปราสาทพระเทพบิดร มีกำหนดเปิดปีละ ๓ วัน คือ วันที่ ๖ เมษายน (วันจักรี), ๑๓ - ๑๕ เมษายน (วันสงกรานต์), ๕ พฤษภาคม (วันฉัตรมงคล), ๒๓ ตุลาคม (วันปิยมหาราช) และวันที่ ๕ ธันวาคม (วันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ)

พระสุวรรณเจดีย์ (เจดีย์ทอง)

เป็นพระเจดีย์ทองฐานสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ยี่สิบ ก่ออิฐถือปูน หุ้มด้วยทองแดงและปิดทอง พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่ออุทิศถวายแด่พระบรมราชชนกชนนี ที่ฐานพระเจดีย์ประดับตกแต่งด้วยยักษ์แบกและลิงแบก รวม ๒๐ คน (คือ ยักษ์ ๑๖ คน และลิง ๔ ตัว) แต่เดิมพระเจดีย์ทองทั้ง ๒ องค์ นี้ตั้งอยู่บริเวณมูรึกแร่ปราสาทพระเทพบิดร และพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ โปรดฯ ให้ชะลอเลื่อนออกมาที่มูรฐานไฟที่ดังที่เห็นในปัจจุบัน

พระปรารักษ์ ๘ องค์

พระปรารักษ์ ๘ องค์ นี้มีชื่อว่า “พระอักษณมหาเจดีย์” สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ และมีการตกแต่งด้วยเครื่องกระเบื้องเคลือบในสมัยพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ พระปรารักษ์ทั้ง ๘ องค์นี้ ทรงสร้างขึ้นเพื่อถวายเป็นพระพุทธรูป แต่ละองค์จะมีสีแตกต่างกัน ซึ่งมีความหมายดังนี้

๑. พระสัมมาสัมพุทธเจดีย์	สีขาว	หมายถึง พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน
๒. พระสัทธรรมปริยัติวราชมหาเจดีย์	สีขาบ	หมายถึง พระธรรม
๓. พระอริยสงฆ์สาวกมหาเจดีย์	สีชมพู	หมายถึง พระภิกษุสงฆ์
๔. พระอริยสาวกภิกษุณีสังฆมหาเจดีย์	สีเขียว	หมายถึง พระภิกษุณี
๕. พระปัจเจกโพธิสัมพุทธรมหาเจดีย์	สีม่วง	หมายถึง พระปัจเจกพุทธเจ้า
๖. พระบรมจักรวรรดิราชามหาเจดีย์	สีฟ้า	หมายถึง พระมหากษัตริย์
๗. พระโพธิสัตว์กฤษณมหาเจดีย์	สีแดง	หมายถึง พระโพธิสัตว์
๘. พระศรีอริยเมตตมหาเจดีย์	สีเหลือง	หมายถึง พระศรีอาริยเมตไตรย

พระระเบียงและจิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์

พระระเบียงวัดพระแก้วจะล้อมรอบปูชนียสถานทั้งหมดของวัดไว้ภายใน ยกเว้นพระปรารักษ์ ๖ องค์ ซึ่งในอดีตพระปรารักษ์ทั้ง ๘ องค์ ตั้งอยู่ภายนอกพระระเบียง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ เมื่อมีการขยายฐานไพทีมาทางด้านทิศตะวันออก ทำให้ต้องขยายพระระเบียงหักมุมโอบล้อมพระปรารักษ์องค์ที่ ๓ และ ๔ ไว้ภายในวัด

ภายในพระระเบียงตกแต่งด้วยจิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์ เป็นจิตรกรรมไทยแบบประเพณี เขียนด้วยสีฝุ่น ซึ่งเขียนขึ้นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ ๑ ต่อมามีการเขียนซ่อมอีกหลายครั้งหลายหน ที่เห็นในปัจจุบันเป็นการเขียนซ่อมในสมัยรัชกาลที่ ๓ มีภาพทั้งหมด ๑๗๘ ห้อง โดยห้องแรกเริ่มต้นที่ด้านหน้าพระวิหารยอด และลำดับภาพมาทางขวามือหรือเวียนทักษิณาวรรต

รามเกียรติ์เป็นวรรณคดีที่รัชกาลที่ ๑ ทรงโปรดฯ มาก ได้รับอิทธิพลมาจากมหากาพย์รามายณะของอินเดีย มีเรื่องย่อๆ กำเนิดของรามเกียรติ์ ซึ่งเกิดจากการจ้องล้างจ้องผลาญของยักษ์ตนหนึ่ง ที่มีต่อพระนารายณ์ ยักษ์ตนนั้นมีนามว่า **นนทก** มีหน้าที่เฝ้าประตูสวรรค์อยู่ที่เชิงเขาไกรลาส และคอยล้างเท้าให้พวกเทวดา แต่มักถูกเทวดาแกล้งเขกหัวและถอนผมจนศรัญะล้าน นนทกโกรธจึงไปเฝ้าพระอิศวร ขอพระราชนานพรให้มีนิวเป็นเพชร ซึ่งใครก็ตาย เมื่อรับพระราชนานพรแล้ว นนทกจึงใช้นิวชี้เทวดาตายลงเป็นอันมาก ร้อนถึงพระอิศวร ทรงมีบัญชาให้พระนารายณ์ช่วยปราบพระนารายณ์จึงแปลงองค์เป็นนางอัปสร มาพ้อนรำให้นนทกชม นนทกเห็นเข้าก็หลงรัก นางอัปสรจึงแกล้งให้นนทกร้าตาม แล้วชี้ลงที่ขาดตนเอง นนทกก็ทำตามจนนนทกจึงหักเพราะนิวเพชร นางอัปสรจึงกลับร่างเป็นพระนารายณ์มี ๔ กรเหยียบอกนนทก นนทกต่อว่าพระนารายณ์ว่าเพราะมี ๔ กร ในขณะที่ตนเองมีแค่ ๒ มือ ทำให้พ่ายแพ้ พระนารายณ์จึงตรัสว่าชาติหน้าให้นนทกเกิดมามี ๑๐ ศีรษะ ๒๐ กร แล้วพระองค์จะอวดารมาเกิดเป็นมนุษย์มีเพียง ๒ กร จะตามไปฆ่านนทกให้ได้ นนทกจึงมาเกิดเป็นทศกัณฐ์ ในขณะที่พระนารายณ์อวดารมาเป็นพระราม

ที่เสาชะระเบียงจะมีแผ่นหินอ่อนจารึกโคลงสี่สุภาพ พรรณนาเรื่องรามเกียรติ์ของแต่ละห้อง แผ่นจารึกนี้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีจำนวน ๗๑๒ แผ่น

พระอุโบสถ

พระอุโบสถเป็นอาคารทรงไทยก่ออิฐถือปูน เป็นศิลปะแบบอยุธยาตอนปลาย สันเกตจากฐานปัทม์หินอ่อนแอ่นท้องช้างเป็นเส้นโค้ง หลังคาทรงไทย ๔ ชั้นลด หน้าบันจำหลักลายรูปพระนารายณ์ทรงครุฑชุกุนาค ล้อมรอบด้วยลายก้านขดเทพนม ลงรักปิดทองประดับกระจก

เสานางเรียงโดยรอบ มีจำนวน ๔๘ ต้น เป็นเสาย่อมุมไม้สิบสอง ปิดทองประดับกระจก

ผนังด้านนอกพระอุโบสถประดับลายปูนปั้นทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ปิดทองประดับกระจก

ซุ้มพระทวารและพระบัญชาเป็นซุ้มปูนปั้นทรงมณฑป

ที่ฐานปัทม์โดยรอบตกแต่งด้วยครุฑชุกุนาคหล่อด้วยสำริดในสมัยรัชกาลที่ ๓ มีจำนวน ๑๑๒ ตน

ที่บันไดทางขึ้นพระอุโบสถตั้งแต่งด้วยสิงห์สำริด ๖ คู่ สิงห์คู่กลางด้านหน้าพระอุโบสถนำมาจากเมืองบันทายมาศ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ส่วนอีก ๕ คู่ ที่เหลือเป็นสิงห์จำลองจากคู่กลาง

บานพระทวารและพระบัญชา เป็นบานประดับมุขฝีมือช่างในสมัยรัชกาลที่ ๑

ฝาผนังด้านในทั้ง ๔ ด้าน มีจิตรกรรมฝาผนังเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ และ ๓ ผนังหุ้มกลองด้านหน้าพระแก้วมรกต เป็นภาพมารผจญ ผนังหุ้มกลองด้านหลังเป็นภาพไตรภูมิ ผนังด้านข้าง

เป็นภาพพระปฐมสมโพธิกถาและชาดก รวมทั้งภาพกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคและทางสถลมารค

พระแก้วมรกตและพระพุทธรูปอื่น ๆ

ภายในพระอุโบสถจะเห็นบุษบกทองคำเหนือฐานชุกชี ประดิษฐานพระพุทธรูปมหายานรัตนปัทมากร หรือพระแก้วมรกต ซึ่งพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ โปรดฯ อัญเชิญมาจากพระวิหารน้อย วัดอรุณราชวราราม เมื่อวันที่ ๗ มีนาคม พุทธศักราช ๒๓๒๗ พระแก้วมรกตมีพระพุทธรูปลักษณะเป็นศิลปะแบบล้านนาตอนปลาย ประทับนั่งปางสมาธิ จัดสมาธิราบ องค์พระแกะสลักจากเนื้อหยกสีเขียวทึบชิ้นเดียว มีขนาดหน้าตักกว้าง ๔๘.๓ เซนติเมตร สูงจากฐานถึงพระรัศมี ๖๖ เซนติเมตร

ตามประวัติกล่าวว่า ได้พบพระแก้วมรกตครั้งแรกที่เมืองเชียงรายได้ในปีพุทธศักราช ๑๕๙๗ โดยพบอยู่ในเจดีย์องค์หนึ่งซึ่งถูกฟ้าผ่า ครั้นนั้นพระแก้วมรกตถูกหุ้มด้วยปูนปิดทอง เจ้าอาวาสจึงอัญเชิญไปประดิษฐานภายในกุฏิของท่าน ต่อมาปูนที่ปลายพระนาสิกกะเทาะออก ทำให้เห็นเนื้อหยกสีเขียว เจ้าอาวาสจึงให้กะเทาะเนื้อปูนออกทั้งหมด เห็นเป็นพระพุทธรูปหยกสีเขียวทึบทั้งองค์ ความนี้ทราบไปถึงพระเจ้าสามฝั่งแกน เจ้าเมืองเชียงใหม่ จึงโปรดฯ ให้อัญเชิญพระแก้วมรกตประทับบนหลังช้างมายังเมืองเชียงใหม่ แต่ปรากฏเป็นอัศจรรย์ว่าเมื่อกระบวนช้างมาถึงทางแยกสามแพร่ง ช้างที่อัญเชิญพระแก้วมรกตจะวิ่งขึ้นไปทางเมืองลำปาง แม้จะมีการเปลี่ยนช้างทรง ๒ ครั้ง ช้างนั้นก็วิ่งไปทางเมืองลำปางอยู่ตนเอง พระเจ้าสามฝั่งแกนจึงทรงพระดำริว่า ชะรอยเทวดาผู้รักษาพระแก้วมรกตมีความประสงค์จะไปเมืองลำปางมากกว่า จึงโปรดฯ ให้อัญเชิญพระแก้วมรกตไว้ที่เมืองลำปาง เป็นเวลา ๓๒ ปี ต่อมาในสมัยพระเจ้าติโลกราช โปรดฯ ให้อัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานที่วัดเจดีย์หลวงเมืองเชียงใหม่ ซึ่งประดิษฐานอยู่เป็นเวลา ๘๔ ปี จนถึงสมัยพระเจ้าไชยเชษฐา โปรดฯ ให้อัญเชิญพระแก้วมรกตไปประดิษฐานที่เมืองหลวงพระบางและเมืองเวียงจันทน์ กรุงศรีสัตนาคนหุตหรือล้านช้าง (ประเทศลาว) เป็นเวลา ๒๒๖ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๓๒๑ เจ้าพระยาจักรีซึ่งต่อมาคือ พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ได้ยกทัพตีได้เมืองเวียงจันทน์ และได้อัญเชิญพระแก้วมรกตและพระบางมาประดิษฐานที่พระวิหารน้อย วัดอรุณราชวราราม

พระแก้วมรกตจะมีเครื่องทรง ๓ ถู คือ ถูร้อน ถูฝน และถูดุหนาว ในอดีตเครื่องทรง ถูร้อนและถูฝน สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ส่วนเครื่องทรงถูดุหนาวสร้างในสมัยพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ แต่เครื่องทรงทั้ง ๓ ถู ในปัจจุบัน สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน โดยกรมธนารักษ์และเงินบริจาคจากประชาชนทั่วทั้งประเทศ สร้างทูลเกล้าถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโรกาสที่ทรงครองราชย์ ๕๐ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๕ เครื่องทรงทั้ง ๓ ถู ทำด้วยทองคำประดับนาวรัตน์

การเปลี่ยนเครื่องทรงพระแก้วมรกต ปีหนึ่งเปลี่ยน ๓ ครั้ง คือ

วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๔

วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ (วันเข้าพรรษา)

วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ (หลังวันลอยกระทง ๑ วัน)

ที่ด้านหน้าฐานชุกชีจะประดิษฐานพระพุทธรูปยืนทรงเครื่อง ปางห้ามสมุทร ๒ องค์ สร้างโดยพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ เนื่องจากในสมัยนั้นประชาชนเรียกรัชสมัยของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ว่า แผ่นดินตัน และเรียกรัชสมัยของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๒ ว่า แผ่นดินกลาง รัชกาลที่ ๓ ทรงพระดำริว่าประชาชนจะเรียกรัชสมัยของพระองค์ว่า แผ่นดินปลาย ซึ่งไม่เป็นมงคล จึงโปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูป ๒ องค์นี้ขึ้น เพื่ออุทิศถวายเป็นพระราชกุศลแด่สมเด็จพระอัยกา และสมเด็จพระบรมชนกนาถ โดยโปรดพระราชทานนามพระพุทธรูปองค์ทางด้านขวามือของเรา (หรือองค์ด้านทิศเหนือ) ว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และองค์ทางด้านซ้าย (หรือด้านทิศใต้) ว่า พระพุทธเลิศหล้านภาลัย และโปรดฯ ให้ประชาชนขนานพระนามพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ และ ๒ ตามพระนามพระพุทธรูปทั้ง ๒ แทนการเรียกว่า “แผ่นดินตัน” และ “แผ่นดินกลาง” ที่คุ้นเคยมาแต่เดิม

ที่ฐานชุกชีจะเห็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง ปางห้ามสมุทร อีก ๑๐ องค์ ซึ่งพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างอุทิศถวายเป็นพระราชกุศลแด่เจ้านายฝ่ายหน้าและฝ่ายใน จะสังเกตได้ว่า พระพุทธรูปที่อุทิศถวายเจ้านายฝ่ายหน้า ชายจีวรจะสอบ ส่วนพระพุทธรูปที่อุทิศถวายเจ้านายฝ่ายใน ชายจีวรจะผายออก

ที่ด้านหน้าฐานชุกชีมีพระพุทธรูปสำคัญอีกองค์หนึ่ง คือ พระสัมพุทธพรรณี สร้างขึ้นโดยพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ เมื่อครั้งยังทรงผนวชและจำพรรษาอยู่ที่วัดราชาธิวาส พระพุทธรูปองค์นี้มีพุทธลักษณะที่แตกต่างจากพระพุทธรูปองค์อื่นๆ คือ ไม่มีพระเกตุมาลา พระรัศมีเป็นเปลวไฟ มี ๓ องค์ คือ สีทองสำหรับฤดูร้อน สีน้ำเงินสำหรับฤดูฝน และสีหยาดน้ำค้าง (แก้วใส) สำหรับฤดูหนาว ห่มจีวรเฉียงมีริ้ว ประทับนั่งปางสมาธิ จัดสมาธิราบ

หอพระคันธารราษฎร์ และมณฑปยอดปรางค์

หอพระคันธารราษฎร์เป็นสถาปัตยกรรมทรงไทยขนาดเล็ก ทรงตรีมุข มุขด้านหน้ายาวกว่ามุขด้านข้าง หลังคาแบ่งเป็น ๒ ตอน ตอนหน้าเป็นหลังคาจั่วมุงกระเบื้องดินเผา ตอนหลังเป็นหลังคายอดปรางค์ประดับกระเบื้องถ้วย ภายในประดิษฐานพระคันธารราษฎร์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางขอฝน พระหัตถ์ขวากวักเรียกเมฆฝน พระหัตถ์ซ้ายรองรับเมฆฝน พระพุทธรูปองค์นี้ พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ โปรดฯ ให้หล่อขึ้นในปีพุทธศักราช ๒๓๒๖ ปัจจุบันจะอัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้ประทับเหนือพระธรรมมาสน์ศิลาอาสน์ในพระอุโบสถ เพื่อการพระราชพิธีพืชมงคล ซึ่งเป็น

พระราชพิธีทางศาสนาพุทธ กระทำก่อนวันพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญที่ท้องสนามหลวง ซึ่งเป็นพิธีทางศาสนาพราหมณ์ ๑ วัน ภายในหอพระคันธารราษฎร์มีจิตรกรรมฝาผนังเล่าเรื่องเกี่ยวกับฝนชนิดต่างๆ เช่น ฝนโบกขรภัจน์ และฝนรัตนชาติ เป็นต้น ที่บานพระทวารและพระบัญชรเป็นไม้จำหลักลายที่แสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์

ที่ด้านหลังหอพระคันธารราษฎร์มีมณฑปยอดปราศั ประดิษฐานพระเจดีย์โบราณกาไหล่ทอง ที่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้อัญเชิญมาจากหัวเมืองทางเหนือ

หอระฆัง

เมื่อแรกสร้างวัดพระแก้ว หอระฆังที่สร้างในสมัยพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ สร้างด้วยเครื่องไม้ ต่อมาได้ชำรุดไปตามกาลเวลา หอระฆังที่เห็นในปัจจุบัน สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ เป็นสถาปัตยกรรมไทยทรงมณฑป ก่ออิฐถือปูนประดับกระเบื้องถ้วยและกระเบื้องดินเผา สำหรับระฆังที่แขวนอยู่นี้ สันนิษฐานได้ ๒ นาย คือ นายหนึ่งกล่าวว่าป็นระฆังที่พบในการขุดสระเพื่อสร้างหอไตรที่วัดระฆังโฆสิตาราม อีกนายหนึ่งกล่าวว่าป็นระฆังจากวัดสระเกศ คือในครั้งที่สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก (รัชกาลที่ ๑) ยกทัพกลับมาจากเมืองเขมร และพักทัพก่อนเข้าพระนครที่วัดสระเกศ เหล่าเสนาบดีผู้ใหญ่มาเชิญให้ท่านขึ้นครองราชย์แทนสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ในครั้งนั้นพระภิกษุในวัดได้ย่ำระฆัง ซึ่งสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกได้ยินเสียงระฆังมีความรู้สึกว่าย่นอายมีความไพเราะมาก จึงอธิษฐานว่าหากแผ่นดินได้ขึ้นครองราชย์จะอัญเชิญระฆังองค์นี้ไปประดิษฐานภายในพระอารามหลวง

การวิเคราะห์จุดแข็งและจุดอ่อนของบทบรรยายวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

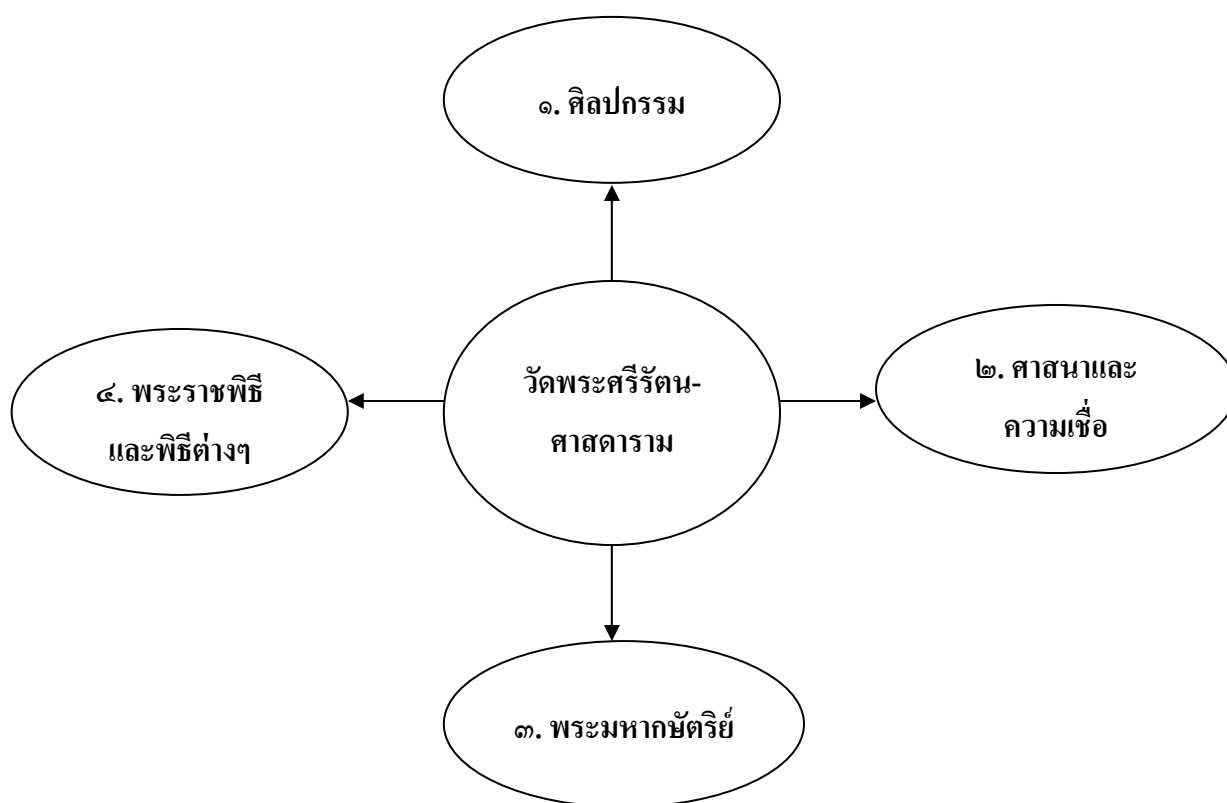
จากการศึกษาบทบรรยายวัดพระศรีรัตนศาสดารามดังกล่าว เมื่อนำมาวิเคราะห์เพื่อหาจุดแข็งและจุดอ่อน และนำไปเป็นข้อมูลสำหรับตอบวัตถุประสงค์การวิจัย เพื่อการจัดทำชุดความรู้ใหม่ของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่ความสมบูรณ์ในเนื้อหา เป็นชุดความรู้ที่ทันสมัย และมีความเหมาะสม สำหรับเป็นข้อมูลในการนำเสนอและนำไปเผยแพร่ นั้น สามารถหาจุดแข็งและจุดอ่อนของบทบรรยายวัดพระศรีรัตนศาสดารามได้ดังนี้

ตารางที่ ๑ การวิเคราะห์จุดแข็งและจุดอ่อนของบทบรรยายวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

จุดแข็ง	จุดอ่อน
๑. เป็นชุดความรู้ที่มีแก่นของความรู้ ที่ผู้รับบริการนำชมควรได้รับ คือ ชื่อของอาคาร ผู้สร้าง ปีที่สร้าง ลักษณะทางศิลปกรรม และวัตถุประสงค์ของการก่อสร้าง เป็นต้น ๒. เป็นชุดความรู้ที่มีความกระชับ สามารถเข้าใจได้ง่าย ๓. การเรียบเรียงเนื้อหาข้อมูลของบทบรรยาย ดำเนินไปตามเส้นทางที่ใช้สำหรับการนำชม	๑. เนื่องจากข้อมูลที่ใช้สำหรับการบรรยายส่วนใหญ่เป็นแก่น ไม่มีเกร็ดของความรู้ เช่น คำานาน เรื่องเล่า และความเชื่อต่างๆ ทำให้ผู้รับบริการนำชมเกิดความเบื่อหน่าย จึงส่งผลให้เจ้าหน้าที่นำชมขาดความมั่นใจในการนำชม ๒. วัดพระศรีรัตนศาสดารามสร้างขึ้นมาเพื่อเป็นสถานที่สำหรับพระมหากษัตริย์ทรงประกอบพระราชพิธีทางพระพุทธศาสนา และเป็นศูนย์การของการปกครอง แต่บทบรรยายที่ใช้อยู่แล้วยังมีขาดการให้ความสำคัญของพระมหากษัตริย์ ความรู้เกี่ยวกับพระราชพิธี และปูชนียสถานวัตถุต่างๆ ทำให้เจ้าหน้าที่ไม่สามารถให้ความรู้ที่ถูกต้อง และตอบข้อซักถามของผู้รับบริการนำชมได้

จากการวิเคราะห์จุดแข็งและจุดอ่อนของบทบรรยายวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลสำหรับการศึกษา ทำให้สามารถจำแนกและจัดหมวดหมู่ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ออกเป็น ๔ หมวดหมู่ ได้แก่

๑. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศิลปกรรม
๒. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศาสนาและความเชื่อ
๓. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านสถาบันพระมหากษัตริย์
๔. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านพระราชพิธีและพิธีต่างๆ

ภาพที่ ๓ การกระจายความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

การประเมินชุดความรู้ubenำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ผู้ศึกษาได้จัดทำแบบประเมินความรู้ ทรัพยากรวัฒนธรรมของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วให้เจ้าหน้าที่นำชม จำนวน ๒๐ คน ทำการประเมินบทบรรยายที่ใช้สำหรับนำชม ตลอดจนผู้ศึกษาได้เข้าร่วมสังเกตการณ์การนำชมและให้นักท่องเที่ยวผู้ใช้บริการ จำนวน ๒๐ คน ประเมินความรู้ที่ได้รับจากการฟังบรรยายด้วย

รูปแบบของการประเมิน เป็นแบบสอบถามให้เจ้าหน้าที่นำชมและนักท่องเที่ยวที่ใช้บริการนำชม แสดงความคิดเห็นความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่ได้รับจากบทบรรยายของงานนำชม และการนำชมของเจ้าหน้าที่ แบบประเมินนี้ได้แบ่งออกเป็น ๔ หัวข้อ ตามความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดารามที่กำหนดไว้คือ

๑. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศิลปกรรม
๒. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศาสนาและความเชื่อ
๓. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านสถาบันพระมหากษัตริย์
๔. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านพระราชพิธีและพิธีต่างๆ

ผลสรุปการประเมินความคิดเห็น ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ของเจ้าหน้าที่นำชม จำนวน ๒๐ คน และนักท่องเที่ยวผู้ให้บริการนำชม จำนวน ๒๐ คน รวมเป็น
๔๐ คน ดังนี้

ตารางที่ ๒ แสดงผลการประเมินความคิดเห็นบทบรรยายวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ที่	หัวข้อประเมิน	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด	ค่าเฉลี่ย
๑.	ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม ด้านศิลปกรรม	๔	๑๖	๑๕	๕	-	๓.๔๓
	คิดเป็นร้อยละ	๑๐	๔๐	๓๗.๕	๑๒.๕	-	
๒.	ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม ด้านศาสนาและความเชื่อ	๓	๑๓	๒๐	๓	๑	๓.๓๕
	คิดเป็นร้อยละ	๗.๕	๓๒.๕	๕๐	๗.๕	๒.๕	
๓.	ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม ด้านสถาบันพระมหากษัตริย์	๓	๑๐	๑๕	๑๐	๒	๓.๐๕
	คิดเป็นร้อยละ	๗.๕	๒๕	๓๗.๕	๒๕	๕	
๔.	ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม ด้านพระราชพิธีและพิธีต่างๆ	๒	๕	๑๕	๑๐	๔	๒.๘๓
	คิดเป็นร้อยละ	๕	๑๒.๕	๓๗.๕	๒๕	๑๐	

เกณฑ์การพิจารณา	๑.) ๔.๕ – ๕.๐	ดีมาก
	๒.) ๓.๕ – ๔.๔๕	ดี
	๓.) ๒.๕ – ๓.๔๕	พอใช้
	๔.) ๑.๐ – ๒.๔๕	ควรปรับปรุง

จากตารางแสดงข้อมูลการวัดระดับ ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ที่เจ้าหน้าที่นำชมและนักท่องเที่ยวผู้รับบริการนำชม รวมจำนวน ๔๐ คน โดยแสดงจำนวนค่าร้อยละ
และค่าเฉลี่ยความคิดเห็น รวม ๔ หัวข้อ มีรายละเอียด คือ

๑. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศิลปกรรม อยู่ในระดับพอใช้ (ค่าเฉลี่ย = ๓.๔๓) โดยส่วนใหญ่ความคิดเห็นอยู่ในระดับมาก จำนวน ๑๖ คน คิดเป็นค่าร้อยละ ๔๐ รองลงมาอยู่ในระดับปานกลาง ร้อยละ ๓๗.๕ ระดับน้อย ร้อยละ ๑๒.๕ และระดับมากที่สุด ร้อยละ ๑๐ สำหรับระดับน้อยที่สุด ไม่มีผู้ลงความเห็น

๒. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศาสนาและความเชื่อ อยู่ในระดับพอใช้ (ค่าเฉลี่ย = ๓.๓๕) โดยส่วนใหญ่ความคิดเห็นอยู่ในระดับปานกลาง จำนวน ๒๐ คน คิดเป็นค่าร้อยละ ๕๐ รองลงมาอยู่ในระดับมาก ร้อยละ ๓๒.๕ ระดับมากที่สุดและระดับน้อย ร้อยละ ๗.๕ และระดับน้อยที่สุด ร้อยละ ๒.๕

๓. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านสถาบันพระมหากษัตริย์ อยู่ในระดับพอใช้ (ค่าเฉลี่ย = ๓.๐๕) โดยส่วนใหญ่ความคิดเห็นอยู่ในระดับปานกลาง จำนวน ๑๕ คน คิดเป็นค่าร้อยละ ๓๗.๕ รองลงมาอยู่ในระดับมากและระดับน้อย ร้อยละ ๒๕ ระดับมากที่สุด ร้อยละ ๗.๕ และระดับน้อยที่สุด ร้อยละ ๕

๔. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านพระราชพิธีและพิธีต่างๆ อยู่ในระดับพอใช้ (ค่าเฉลี่ย = ๒.๘๓) โดยส่วนใหญ่ความคิดเห็นอยู่ในระดับปานกลาง จำนวน ๑๕ คน คิดเป็นค่าร้อยละ ๓๗.๕ รองลงมาอยู่ในระดับน้อย ร้อยละ ๒๕ ระดับมาก ร้อยละ ๒๒.๕ ระดับน้อยที่สุด ร้อยละ ๑๐ และระดับมากที่สุด ร้อยละ ๕

จากผลการประเมินชุดความรู้บทบรรยาย ที่ใช้สำหรับการนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จากเจ้าหน้าที่นำชม และผู้เข้ารับบริการนำชม รวมทั้ง ๔๐ ราย นั้น ผลที่ได้ คือ ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทั้ง ๔ หัวข้อดังกล่าว อยู่ในระดับพอใช้ทั้งหมด เมื่อศึกษาถึงวัตถุประสงค์ของการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทำให้ทราบว่าชุดความรู้บทบรรยายที่ใช้อยู่ในปัจจุบันนั้น เป็นชุดความรู้ที่ยังไม่สมบูรณ์ ขาดข้อมูลความรู้ที่เป็นส่วนสำคัญต่างๆ เช่น บทบาทของพระมหากษัตริย์ ความรู้เกี่ยวกับพระราชพิธีต่างๆ ตลอดจนเกร็ด ตำนาน และความเชื่อ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยชักจูงผู้รับบริการนำชม ให้มีความสนใจในเนื้อหาความรู้ที่ถ่ายทอดออกไป ทำให้การปฏิบัติหน้าที่นำชมมีประสิทธิภาพ เจ้าหน้าที่นำชมมีความมั่นใจ และมีความสุขในการนำชม

บทที่ ๕

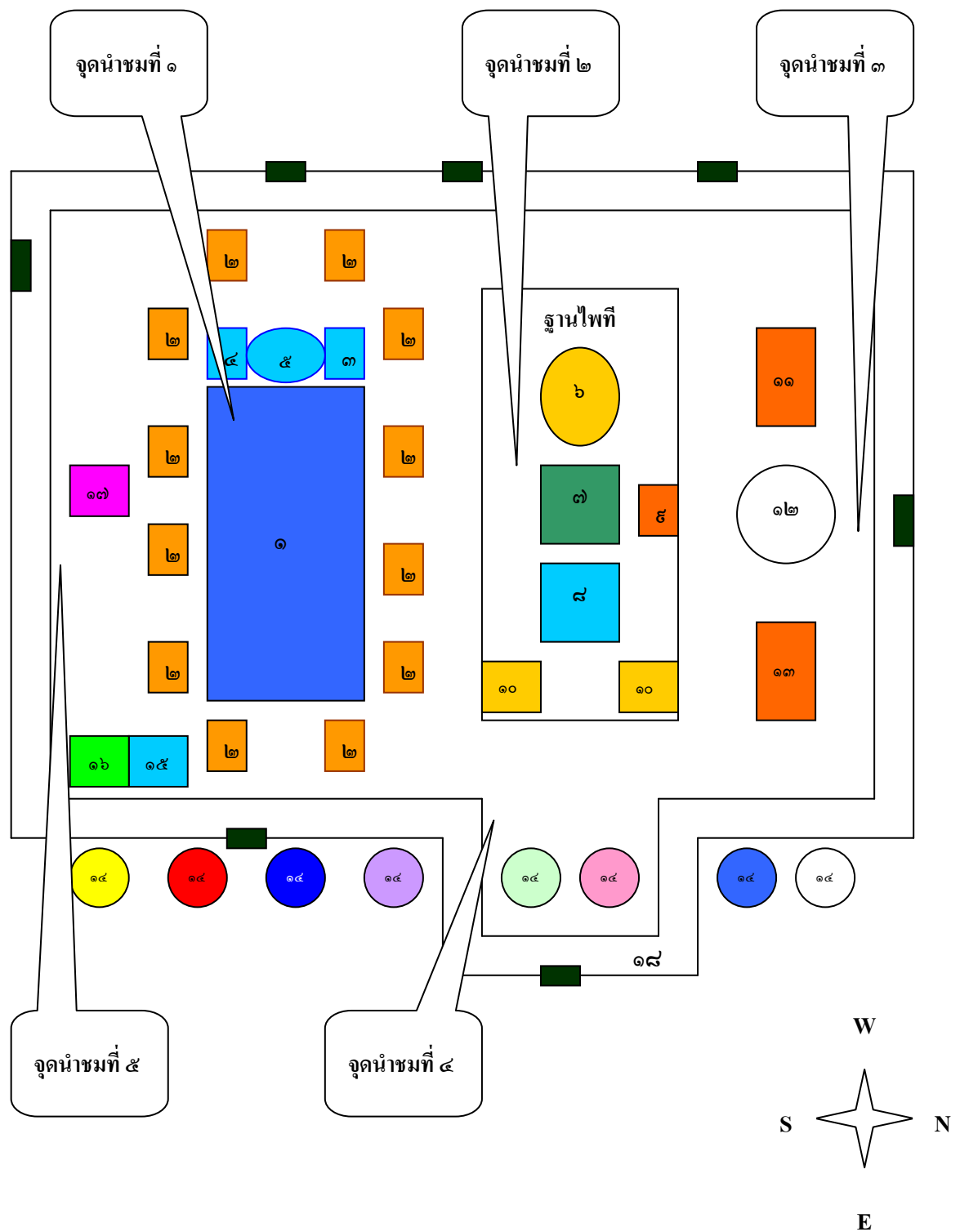
การสังเคราะห์ชุดความรู้ใหม่สำหรับการนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

จากการผลการประเมินชุดความรู้วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่สำหรับใช้นำชมในปัจจุบัน โดยให้เจ้าหน้าที่นำชมและนักท่องเที่ยวผู้ใช้บริการนำชม ได้แสดงความคิดเห็นต่อความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทั้ง ๔ หัวข้อ คือ

๑. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศิลปกรรม
๒. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศาสนาและความเชื่อ
๓. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านสถาบันพระมหากษัตริย์
๔. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านพระราชพิธีและพิธีต่างๆ

ทำให้ทราบว่าข้อมูลที่เจ้าหน้าที่ใช้สำหรับการนำชมในปัจจุบันนั้น อยู่ในระดับปานกลาง ซึ่งยังไม่ครอบคลุมทรัพยากรวัฒนธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดารามที่มีความสำคัญ ผู้ศึกษาจึงได้ศึกษาค้นคว้าความรู้ทั้งจากเอกสารอ้างอิง และการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ผู้มีความรู้และประสบการณ์โดยตรงจากการปฏิบัติงาน และได้จัดทำเป็นชุดความรู้ใหม่เพื่อใช้สำหรับการนำชม

การจัดทำชุดความรู้วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับใช้ในการนำชมครั้งนี้ จึงเป็นการสร้างชุดความรู้ โดยเรียบเรียงลำดับเนื้อหาข้อมูลตามเส้นทางของการนำชม ซึ่งเจ้าหน้าที่ได้ปฏิบัติสืบกันมา ดังแผนภาพประกอบดังนี้

ภาพที่ ๘ ผังอาคารต่างๆ ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดารามและเส้นทางการนำชม

รายละเอียดอาคารตามแผนผังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

๑. พระอุโบสถ	๑๐. พระสุวรรณเจดีย์
๒. ศาลาราย	๑๑. หอพระนาค
๓. หอพระราชกรมานุสร	๑๒. พระวิหารยอด
๔. หอพระราชพงศานุสร	๑๓. หอพระมณฑิยธรรม
๕. พระโพธิธาตุพิมาน	๑๔. พระอัยยวงค์มหาเจดีย์
๖. พระศรีรัตนเจดีย์	๑๕. หอพระคันธารราษฎร์
๗. พระมณฑป	๑๖. มณฑปยอดปรางค์
๘. ปราสาทพระเทพบิดร	๑๗. หอระฆัง
๙. นครวัดจำลอง	๑๘. พระระเบียง

ข้อมูลการนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

จุดนำชมที่ ๑

บรรยายบริเวณเหลี่ยมด้านหลังพระอุโบสถ เริ่มบรรยายประวัติการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม อาคารและปูชนียวัตถุต่างๆ ได้แก่ พระอุโบสถ ศาลาราย หอพระราชกรมานุสร หอพระราชพงศานุสร พระโพธิธาตุพิมาน รูปปั้นหม่อชีวกโกมารภัจจ์ และยักษ์ทวารบาล สำหรับชุดความรู้ ทรัพยากรวัฒนธรรมที่ใช้บรรยายในจุดนี้ ได้แก่ ชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศิลปกรรม, ชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศาสนาและความเชื่อ และชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านพระราชพิธีและพิธีต่างๆ

๑. ชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศิลปกรรม เพื่อบรรยายประวัติการสร้าง และลักษณะทางด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมของพระอุโบสถ ศาลาราย หอพระราชกรมานุสร หอพระราชพงศานุสร พระโพธิธาตุพิมาน รูปปั้นหม่อชีวกโกมารภัจจ์ และยักษ์ทวารบาล

๒. ชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศาสนาและความเชื่อ เพื่อบรรยายพระพุทธรูปสำคัญภายในพระอุโบสถ หอพระราชกรมานุสร และหอพระราชพงศานุสร ตำนานพระแก้วมรกต ทวารบาลต่าง ได้แก่ สิ่งทวารบาล เชื้อวาท ยักษ์ทวารบาล ตำนานครุฑและนาค ตำนานยักษ์เฝ้าพระแก้วมรกต ประวัติหม่อชีวกโกมารภัจจ์ การบนบานและการแก้บน

๓. ชุดความรู้ด้านพระราชพิธีและพิธีต่างๆ เพื่อบรรยายพระราชพิธีและพิธีต่างๆ ที่ประกอบขึ้นภายในพระอุโบสถ และศาลาราย ได้แก่ พระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงถวายพระพุทธรูป

มหามณิรัตน์ปฏิมากร, พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันมาฆบูชา, พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันวิสาขบูชา, พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันอาสาฬหบูชาและเทศกาลเข้าพรรษา, พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้า, พระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช, พระราชพิธีอุปสมบทนาคหลวง, พิธีสวดพระปริตรและการทำน้ำพระพุทธรมณต์, พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา, พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในรัชกาลปัจจุบัน, พระราชพิธีพืชมงคล, พระราชพิธีสงกรานต์ และพิธีสวดไอ้เอ้ศาลาราย

การสถาปนาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

วัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นพระอารามหลวง ตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นนอก ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระบรมมหาราชวัง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างพระบรมมหาราชวังและการสถาปนากรุงเทพมหานครเป็นราชธานี ในปีพุทธศักราช ๒๓๒๕ ประเพณีการสร้างพระอารามหลวงในเขตพระบรมมหาราชวังมีมาตั้งแต่อดีต เช่น วัดมหาธาตุในพระราชวังกรุงสุโขทัย วัดพระศรีสรรเพชญ์ในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา เป็นต้น ลักษณะสำคัญของพระอารามหลวงในพระราชวังคือ มีแต่เขตพุทธาวาส ไม่มีเขตสังฆาวาสสำหรับพระสงฆ์จำพรรษา

มูลเหตุแห่งการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้นนั้น เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปมหามณิรัตน์ปฏิมากรหรือพระแก้วมรกต ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ได้อัญเชิญมาจากกรุงศรีสัตนาคนหุตหรือประเทศลาว เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๒๒ แล้วนำไปประดิษฐานไว้ที่โรงด้านหน้าพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม พระอารามหลวงแห่งกรุงธนบุรีเป็นการชั่วคราว ต่อมาเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติขึ้นเป็นพระปฐมบรมกษัตริย์แห่งพระบรมราชวงศ์จักรีแล้วนั้น ในวันจันทร์ แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๔ ปีมะโรง ฉศก จุลศักราช ๑๑๔๖ ตรงกับวันที่ ๗ มีนาคม พุทธศักราช ๒๓๒๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปมหามณิรัตน์ปฏิมากรจากโรงในพระราชวังกรุงธนบุรีลงเรือพระที่นั่งกิ่ง มีเรือแห่เป็นกระบวนข้ามฟากมาเข้าพระราชวังอัญเชิญเข้ามาประดิษฐานในพระอุโบสถพระอารามใหม่ แล้วนิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะประชุมกระทำสังฆกรรมสวดผูกพัทธสีมาในวันนั้น แล้วพระราชทานนามพระอารามว่า “วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๕)

การขนานนามวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

การขนานนามวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นการขนานนามตามฉายา หรือนามขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นการสมาสนธิระหว่างคำ คือ คำว่า “ศรีรัตนศาสดา” กับคำว่า “อาราม” กลายเป็น “พระศรีรัตนศาสดาราม”

“พระศรีรัตนศาสดา” หมายถึง ฉายาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นนามที่ใช้เรียกแทนองค์ ว่าเป็นศาสดาที่เปรียบเป็นพระผู้ประเสริฐ เป็นศรีรัตน เปรียบได้กับแก้วอันประเสริฐ ซึ่งกล่าวว่า องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นเอกแห่งรัตนตรัย ซึ่งคือแก้ว ๓ ประการ ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์

“อาราม” หมายถึง วัด

คำว่า “พระศรีรัตนศาสดาราม” จึงหมายถึง วัดสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือพระอารามที่ประดิษฐานแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (ชาญวิทย์ สรรพสิริ ๒๕๔๑ : ๒๗๑)

พระอุโบสถ (อาคารหมายเลข ๑)

ภาพที่ ๕ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

การสร้างพระอุโบสถได้รับอิทธิพลตามคติความเชื่อสมมุติเทวราช และคติจักรวาลอันมีเขาพระสุเมรุเป็นแกน สร้างความรู้สึกลอยตัวเสมือนไร่น้ำหนัก และมุ่งสู่สวรรค์

โชติ กัลยาณมิตร (ม.ป.ป. : ๕๘) กล่าวว่า ช่วงรับเอาแนวนิยมแบบสร้างความเบาลอยมาใช้ เนื่องด้วยความเชื่อในคติพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับเรื่องราวในมิติของสวรรค์ อันกล่าวถึงเทพวิมาน ผสมกับความเชื่อเรื่องสมมุติเทวราชที่พระมหากษัตริย์ได้รับการยกย่อง จึงทำให้ช่างพยายามค้นคิดลักษณะสถาปัตยกรรมที่จะให้คล้อยตามความรู้สึกของอาคารบนเทวภูมิให้ได้มากที่สุด เช่น เส้นอ่อนยกปลายทั้งสองขึ้น ทำให้เกิดความรู้สึกเบาลอยเหมือนเรือที่ลอยอยู่เหนือน้ำ หรือรู้สึกลอยอยู่กลางอากาศได้ ซึ่งนิยมเรียกกันว่า “ท้องสำเภา” และเส้นอ่อนที่ทอดด้วยยกปลายขึ้นสู่ท้องฟ้า นิยมเรียกกันว่าเส้น “จอมแห” เส้นนี้ช่วยทำให้เกิดความรู้สึกที่นำขึ้นสู่เบื้องสูงชี้ทางสวรรค์ มักใช้กับสถาปัตยกรรมที่มีทรงสูงเช่น พระเจดีย์ มณฑป พระปราสาท ปันลมหลังคา และจั่ว

พระอุโบสถเป็นอาคารทรงไทยก่ออิฐถือปูน ความสูงชั้นเดียว รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีระเบียงรอบความยาวขนาด ๑๕ ห้อง (นับจากช่องเสา) หลังคาซ้อน ๓ ชั้น มีมุขลดด้านหน้า และด้านหลัง ได้มุขทั้งสองแห่งเป็นเฉลียงกว้าง ซึ่งเป็นทางเข้าพระอุโบสถ พื้นพระอุโบสถยกสูงและแบ่งเป็น ๒ ระดับ คือ

ระดับแรก เป็นระดับพื้นเฉลียง ทำเป็นฐานทักษิณ บุด้วยหินอ่อนสีเทา มีทางขึ้นพระอุโบสถ ๖ ทาง ทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ด้านละ ๑ ทาง ด้านทิศเหนือและทิศใต้ด้านละ ๒ ทาง ราวบันไดก่ออิฐฉาบปูนตอนปลายทำเป็นเสาเม็ดทรงมันช์ ส่วนของบันไดทั้งหมดบุด้วยหินอ่อนสีเทา

ระดับที่สอง เป็นระดับพื้นพระอุโบสถตอนล่างยกสูงทำเป็นฐานปัทม์อีกชั้นหนึ่ง มีบันไดทางขึ้นมุขทิศตะวันออกและตะวันตกด้านละ ๑ ทาง บันไดกลางตรงกับพระทวารใหญ่เป็นทางเสด็จพระราชดำเนินโดยเฉพาะ บันไดข้างอีก ๒ ข้าง สำหรับประชาชนทั่วไปขึ้นไปนมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร

บริเวณพื้นเฉลียงสองข้างบันไดตั้งสิ่งสำคัญศิลปะแบบเขมร มีทั้งสิ้น ๖ คู่ ตั้งอยู่หน้าพระทวารพระอุโบสถทั้ง ๖ บาน สิ่งคู่ตรงพระทวารกลางด้านหน้าพระอุโบสถ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช นำมาจากเมืองบันทายมาศ ประเทศเขมร เมื่อคราวทำสงครามกับประเทศเขมรและได้รับชัยชนะกลับมา และโปรดเกล้าฯ ให้มาตั้งที่พระทวารบานกลางของพระอุโบสถ ส่วนสิ่งสำคัญอีก ๕ คู่ นั้น โปรดเกล้าฯ ให้ทำเลียนแบบ เพื่อตั้งเป็นทวารบาลให้ครบพระทวารทั้ง ๖ ของพระอุโบสถ (สำนักราชเลขาธิการ ๒๕๓๑ : ๒๔๒)

สิงห์ทวารบาล

สิงห์เป็นสัตว์ในวรรณคดี มีรูปร่างสง่า น่าเกรงขาม มีพลังอำนาจ แสดงถึงความยิ่งใหญ่ เมื่อร้องคำรามสัตว์ใดได้ยินก็ต้องพาไม่เว้นแต่สัตว์ใหญ่อย่างช้าง นอกจากนี้สิงห์ยังมีความแตกต่างจากสัตว์อื่น คือ

๑. เป็นสัตว์สะอาด ไม่ยอมให้ร่างกายสกปรก
๒. เที้ยวไปด้วยเท้าทั้ง ๔ เชื่องกายอย่างกล้าหาญ
๓. มีรูปร่างโอ้อ่า ขนแผงที่คอสะสวย
๔. ไม่น้อมให้กับสัตว์ทุกชนิดแม้จะต้องเสียชีวิต
๕. หาอาหารไปโดยลำดับพบปะอาหารที่ใดก็จะกินจนอิ่มในที่นั้น
๖. ไม่สะสมอาหาร
๗. หาอาหารไม่ได้ก็ไม่คืนรน ไม่ทะยาน และไม่กินจนเกินต้องการ

ในด้านความเชื่อของคนจีน กล่าวว่าพระพุทธเจ้าเคยเกิดเป็นสิงห์มา ๑๐ ชาติ และชาวจีนถือว่าเป็นเครื่องหมายทางศาสนา (เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล ๒๕๔๕ : ๖๑)

ภาพที่ ๑๐ สิงห์ทวารบาลศิลปะแบบเขมร

หลังคาพระอุโบสถเป็นหลังคาทรงไทยมีมุขลด ๓ ชั้น โครงสร้างทำด้วยไม้ มุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสีมีพื้นสีน้ำเงิน ลวดสีเหลือง เจึงสีแดง ประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาคสะดุ้ง ปัดทองประดับกระจกสีทอง เจึงชาวยเป็นไม้ทาสีชาด ประดับด้วยไม้แกะลายเป็นรูปดอกจอก ปลายเจึงชาวย แขนงกระดิ่งใบโพธิ์โดยรอบ หน้าบันเป็นไม้จำหลักลายรูปพระนารายณ์ทรงครุฑยุดนาคปัดทอง บนพื้นกระจกสีน้ำเงิน มีลายกระหนกเครือเถาปัดทองเป็นลายก้านขดโดยปลายลายเป็นรูปเทพนมประดับอยู่โดยรอบ

เสาดานที่มุขหน้าและหลังของพระอุโบสถ เป็นเสาปูนย่อมุมไม้สิบสอง ฐานเสาทำเป็นฐานปัทม์ทรงเครื่องตอนล่างประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสี ลายดอกไม้วินมุกลายแบบไทย ซึ่งสันนิษฐานว่าทำมาจากประเทศจีน (สำนักราชเลขาธิการ ๒๕๓๑ : ๒๔๓) ถัดขึ้นมาเป็นฐานสิงห์ปัดทองประดับกระจก ผนังเสาประดับกระจกเกรียบสีขาว สีเจึงิว สีเหลือง และสีแดง เป็นลายประจำยามก้านแย่งดอกสี่กลีบ ครีบเสาเป็นลายรกร้อยปัดทองประดับกระจกสีขาว หัวเสาเป็นบัวปลายเสापัดทองประดับกระจกสีขาว

นายเเกรียงไกร วิสวมิตร (สัมภาษณ์ ๕ พฤษภาคม ๒๕๕๔) กล่าวว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ มีช่างสำหรับหุงกระจกเเกรียบขึ้นเอง แต่กระจกสีที่ประดับอยู่ในปัจจุบัน เป็นกระจกที่นำเข้าจากประเทศญี่ปุ่น เมื่อคราวบูรณปฏิสังขรณ์วัดในคราวสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ในปี พุทธศักราช ๒๕๒๕ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนกระจกสีบริเวณเสาพระอุโบสถทั้งหมด และโปรดเกล้าฯ รวบรวมกระจกเเกรียบชุดเก่าที่ยังคงสภาพดีอยู่นั้น มาประดับเป็นลายก้านแย่งดอกสี่กลีบไว้ที่เสาดาน บริเวณเฉลียงมุขด้านทิศตะวันตกทั้ง ๔ เสา ซึ่งยังปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้

ส่วนเสานางจรัลรอบพระอุโบสถ มีลักษณะเหมือนเสาดานแต่ฐานเสาแต่ไม่ได้ทำเป็นฐานปัทม์ทรงเครื่อง ด้านนอกทำเป็นลายท้องไม้แบบลายก้ามปูปัดทองประดับกระจก ระหว่างเสามีพนักระเบียงก่ออิฐฉาบปูนทาสีขาว ตอนบนเป็นบัวหลังเจึงฉลุลายกระจังและลายก้ามปูปัดทองบนพื้นกระจกสีน้ำเงิน ด้านในตอนล่างประดับด้วยหินอ่อนแกะเป็นลายเครื่องบูชารูปแจกันประดับดอกไม้วินมุก ด้านนอกประดับกระเบื้องเคลือบสี เป็นรูปดอกไม้วินมุกต่อเนื่องกันโดยรอบ ทั้งเสาดานและเสานางจรัลมีคันทวยรับปลายเด้า เป็นรูปพญานาคปัดทองมีเกล็ดเป็นกระจก

ผนังพระอุโบสถด้านนอก ประดับด้วยดินเผาหลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่งปัดทอง ประดับด้วยกระจกสีขาว สีแดงและสีน้ำเงิน ระหว่างลายประดับด้วยกระจกสีเหลือง ซึ่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ เขียนลายรดน้ำบนพื้นสีแดงชาด (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๑๐) และมีการซ่อมแปลงเป็นการประดับด้วยดินเผาหลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่งปัดทองประดับกระจกที่เห็นในปัจจุบัน เมื่อคราวบูรณปฏิสังขรณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่ง

เกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๓๕) ระหว่างหน้าต่างเป็นเสาอิงย่อมุม ครีบทเสาเป็นลายกร้อย พนักเสาเป็นลายประจายามลี้กลีบประดับกระจกเช่นเดียวกับเสานางจรัส พนักพระอุโบสถตอนล่างได้หน้าต่างเป็นฐานบัวตั้งรูปครุฑชุกฉัตรเครื่องรูปสังวาลโดยรอบ มีจำนวน ๑๑๒ ตน ตอนล่างประดับกระเบื้องเคลือบสีเขียวลายต้นไม้นาคอกไม้ลวดลายแบบจีน ซึ่งกระเบื้องเหล่านี้สั่งมาจากประเทศจีน หน้ากระดานเป็นลายก้ามปูปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสีน้ำเงิน พื้นเฉลียงพระอุโบสถปูด้วยหินอ่อนสีเทาเป็นลายทแยงมุม

ครุฑ

ครุฑเป็นพาหนะของพระนารายณ์ เป็นเครื่องหมายที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์โดยตรง เพื่อแสดงศักดิ์ของพระองค์ในฐานะที่เป็นสมมุติเทวราช และทรงเป็นเหมือนพระนารายณ์อวตารมาสู่โลกมนุษย์เพื่อปราบยุคเข็ญ

โชติ กัลยาณมิตร (ม.ป.ป. : ๑๕) กล่าวว่า การมีรูปครุฑประดับอยู่ในสถาบันทางศาสนาด้วยนั้นเป็นเพราะพระมหากษัตริย์ทรงถวายรูปครุฑเป็นพุทธบูชา ในฐานะที่พระองค์ทรงมีชาติกำเนิดเป็นกษัตริย์ และเพื่อให้ปรากฏว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้สร้าง จึงได้ทรงกำหนดให้มีรูปครุฑเป็นเครื่องหมาย

นอกจากนี้ การประดับรูปครุฑที่ฐานพระอุโบสถนั้น เป็นคติความเชื่อเรื่องภูมิจักรวาล เนื่องจากพระอุโบสถเปรียบเสมือนเขาพระสุเมรุ ครุฑอาศัยอยู่ที่วิมานนิมพลีบริเวณดินเข้าพระสุเมรุ

ที่อยู่ของพญาครุฑนั้นอยู่ที่ป่าจักริมสระสิมพลีหรือนิมพลี ในอาณาบริเวณหนึ่งของเขาพระสุเมรุ ซึ่งเข้าพระสุเมรุนั้นมี ๕ ยอด กล่าวว่ายอดเขาชั้นที่ ๒ เป็นที่อยู่ของพญาครุฑ เรียกว่าวิมานนิมพลี ตั้งอยู่บนยอดไม้จ้าวใหญ่

สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ (ม.ป.ป. : ๖) กล่าวว่า ครุฑอยู่ดินเข้าพระสุเมรุบนป่าจ้าวสูง ๑๐๐ โยชน์ พ้นจากสระสิมพลี

นาค

ในพุทธศาสนาเล่าเรื่องเกี่ยวกับพญานาคไว้มาก และพญานาคที่นับถือศาสนาพุทธนี้ ครุฑไม่กล้าทำร้าย เรียกว่ามีศาสนาคุ่มภัย พญานาคในศาสนาพุทธตัวแรก คือ พญานาคชื่อมุจรินทร์ มาขัดตัวเป็นพระแท่นและแผ่พังพานกันแดดฝนถวายพระพุทธองค์ เราเรียกพระพุทธรูปปางนี้ว่า “พระนาคปรก”

อีกตอนหนึ่งของพระพุทธประวัติ เมื่อนางสุชาดานำข้าวมธุปายาสมาถวายพระพุทธองค์ ณ แม่น้ำเนรัญชรา ถัดนั้นก็ลอยทวนน้ำจมลงที่เมืองพญานาค พญากาลกษัตริย์ผู้ครองแคว้น ได้

ยินเสียงถาดกระทบกันก็ตกใจตื่น กล่าวว่าเมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้ครั้งหนึ่งพญากาลกษัตริย์ก็ตื่นขึ้นครั้งหนึ่ง (เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล ๒๕๔๕ : ๔๓)

อีกตอนหนึ่งคือนาคมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และมีศรัทธามากถึงขนาดแปลงกายเป็นมนุษย์มาขอบวช แต่สัญชาติญาณหนึ่งของนาค คือ เมื่อหลับขาดสติจะคืนร่างเดิม และคืนหนึ่งก่อนที่จะอุปสมบทเป็นพระภิกษุ นาคตนนั้นได้หลับหมดสติทำให้กลับสู่ร่างเดิม เมื่อพระพุทธองค์ทอดพระเนตรเห็นก็ไม่อนุญาตให้อุปสมบทโดยถือว่าเป็นสัตว์เดรัจฉาน นาคมีความอาลัยมากแต่จำเป็นต้องสึก จึงขอฝากนามไว้ในพระพุทธศาสนา ขอว่าหากใครมาบวชให้ใช้นามก่อนบวชว่า “นาค” ตามนามของตน (เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล ๒๕๔๕ : ๔๓)

เมืองของพญานาคอยู่ใต้บาดาล มีชื่อเรียกสองชื่อ คือ โภควดีและหิรัญญวดี ประดุจเมืองนาคประดับด้วยทับทิมและโมรา ปราสาททำด้วยแก้วมณี ปกคลุมด้วยรัตนแกมทองคำ มีต้นไม้เหมือนกับเมืองมนุษย์ แต่พื้นที่ที่มีต้นไม้ขึ้นนั้น ว่ากันว่ามิได้แก่กรด มิได้ทรายรัตน มีทอง เงิน แก้วมณี แก้วมณีสระโบกขรณีคายไปด้วยดอกบัวหลากหลายชนิด น้ำในสระเขียวเหมือนมรกต มีมะม่วงสีทึบ มีผลตลอดกาลแสดงว่านาคที่บำเพ็ญพรตชอบกินมะม่วง (เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล ๒๕๔๕ : ๒๐)

การทำรูปครุฑยุดนาค และนำมาประดับตามอาคารต่างๆ นั้นมาจากเรื่องเล่า คือ

ตำนานครุฑและนาค

ครุฑจัดเป็นนักษัตรหนึ่งในวรรณคดี ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากเทพนิยายอินเดีย ครุฑเป็นอมมนุษย์จำพวกหนึ่งมีฤทธิ์เดชมาก เป็นบุตรฤๅษีชื่อพระกศยป ซึ่งมีภรรยา ๒ คน คือ นางวินดาและนางภัทร โดยทั้งสองเป็นพี่น้องกัน แต่ตอนมีลูกกลับผิดธรรมชาติไป คือนางวินดาออกลูกเป็นไข่ ๒ ฟอง ด้วยความใจร้อนยังไม่ถึงกำหนด นางวินดาก็ทุบไข่ใบแรกออกมาดูทำให้ลูกไม่สมบูรณ์มีครึ่งตัว ด้วยความโกรธที่แม่ทำให้ตนเองพิการ จึงสาปแม่ให้เป็นทาสนางภัทรผู้เป็นน้องสาวถึง ๕๐๐ ปี สาปเสร็จก็ขึ้นไปเป็นสารถีให้พระอาทิตย์ ด้วยเหตุนี้จึงมีนามว่า “อรุณเทพบุตร” ส่วนไข่ใบที่ ๒ นั้น นางวินดาไม่กล้าทุบดูอีก เนื่องจากกลัวถูกสาป เลยปล่อยให้อยู่ถึงกำหนดคลอดก็คลอดมาเป็นครุฑ แต่ตัวผิดไปจากพ่อแม่ คือ เมื่อแรกเกิดมีแสงรุ่งโรจน์ มีหัวและปีกเป็นนก ร่างกาย แขน ขา เหมือนมนุษย์ หน้าขาวปีกแดง ลำตัวมีสีทอง ส่วนนางภัทรมีลูกเป็นนาค เป็นเรื่องธรรมชาติที่เมียหลวง และเมียน้อยไม่ค่อยลงรอยกันและรวมไปถึงลูก วันหนึ่งมีการพนันกันเกิดขึ้น ระหว่างนาง วินดาและนาง ภัทร ว่าใครจะทายม้าเทียมรถของพระอาทิตย์ถูก ถ้าใครทายผิดจะถูกเป็นทาสของผู้ที่ทายถูก นางวินดาทายว่าเป็นม้าสีแดง นางภัทรทายว่าเป็นม้าสีดำ ม้าพระอาทิตย์จริงแล้วเป็นม้าสีเทาดำขาว นางภัทรกลัวทายผิดจึงให้นาคลูกของตนไปพนันเปลี่ยนสีม้าให้ดำ บ้างก็ว่าแปลงกายเป็นขนสีดำแซมขน

มัจจนทำให้คู่คำ ด้วยกลโกงอันนี้ทำให้นางภัทรชนนอย่างใจคิด ในที่สุดนางวินตาก็ต้องเป็นทาสรับใช้งานแก่นางภัทร

ต่อมาครุฑเกิดสงสารเมื่อยากให้แม่พ้นจากการเป็นทาส ครุฑจึงถามนาว่า จะทำอะไร แม่ตัวจึงจะพ้นจากการเป็นทาส พวกนาคก็ตอบว่าต้องเอาน้ำอมฤตซึ่งเป็นน้ำวิเศษเมื่อใครได้ดื่มกินชีวิตจะเป็นอมตะไม่ตายมาแลกเอาตัวไป แต่กว่าจะเอามาได้ก็แสนยาก วิธีเดียวที่จะเอามาได้คือไปขโมยจากเทวดาที่เป็นผู้เก็บรักษา และในขณะที่เดินทางไปเอานั้นต้องฝ่าฟันอุปสรรคต่างๆ ครุฑบินไปถึงพระจันทร์ได้เอาน้ำอมฤตซ่อนไว้ใต้ปีกและบินกลับ ในระหว่างที่บินกลับนั้นก็เจอพระอินทร์เข้าขัดขวางเกิดการต่อสู้กัน พระอินทร์สู้ไม่ไหวร้อนไปถึงพระนารายณ์ต้องออกมาช่วยรบเป็นเวลานาน ไม่มีใครแพ้ใครชนะจึงยุติการรบและตกลงเป็นพันธมิตรกัน โดยสัญญาว่าเวลานั่งพญาครุฑต้องนั่งสูงกว่า แต่ถ้าเวลาเดินทางพญาครุฑต้องเป็นพาหนะของพระนารายณ์ เมื่อตกลงกันแล้วก็วางแผนเอาน้ำอมฤตคืนแก่พระอินทร์ แต่ตัวเองต้องเอาน้ำอมฤตไปไล่ตัวแม่ก่อน เลยวางแผนไว้ว่าหากตัวเองวางหมอน้ำอมฤตให้พวกนาคตามสัญญาแล้ว ให้พระอินทร์รับยกน้ำอมฤตนี้กลับไปโดยเร็ว

เมื่อน้ำอมฤตมายังที่ซึ่งนาครอคอยอยู่แล้ว ก็กล่าวขึ้นว่าข้าพเจ้าได้นำน้ำอมฤตมาแล้ว จะวางตรงที่มีหญิงคารองรับ ท่านทั้งหลายจงชำระร่างกายให้สะอาดแล้วค่อยดื่มน้ำอมฤตนี้ และขอให้ท่านปล่อยมารดาแห่งข้าให้พ้นจากการเป็นทาสด้วยเถิด พวกนาคเมื่อเห็นน้ำอมฤตก็พากันดีใจ จึงปล่อยนางวินตาให้หลุดพ้นจากการเป็นทาส หลังจากนั้นก็พากันไปอาบน้ำชำระร่างกาย แต่ในขณะที่กำลังอาบน้ำนั้นเอง พระอินทร์ก็ยกน้ำอมฤตกลับคืนไป พวกนาคกลับมาไม่เห็นหมอน้ำอมฤตด้วยความเสียดยาก็พากันเลิหญาคาซึ่งเป็นที่รองหมอน้ำอมฤต ญาคาบาคลินนาคเป็นแฉๆ ตั้งแต่บัดนั้นมานาคและงูทั้งหลายจึงมีถิ่นเป็นแฉ (เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล ๒๕๔๕ : ๒๐)

นายเกรียงไกร วิสวามิตร (สัมภาษณ์ ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๕๔) กล่าวว่า ด้วยหญาคาเป็นที่รองรับหมอน้ำอมฤตตามตำนาน หญาคาจึงเป็นอมตะ เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่พระมหากษัตริย์เนื่องในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนั้น จึงต้องนำเอาหญาคามานูที่พระแท่นภัทรบิฐด้วย และในงานพิธีมงคลมีการประพรมน้ำมนต์ เจ้าภาพก็จะตัดใบหญาคาแล้วมัดรวมกันสำหรับพระสงฆ์ใช้ประพรมน้ำมนต์

ส่วนเรื่องที่ครุฑจับนาคกินเป็นอาหารนั้น ครุฑไม่ได้จับนาคกินทั้งตัว แต่จะกินเฉพาะมันเหลวของนาคเท่านั้นแล้วจะทิ้งร่างลงกลามหาสมุทร พวกนาคจึงหาวิธีแก้โดยการคาบหินให้ตัวหนัก พอครุฑลงมายุดนาคก็ยุดไม่ไหว โดนคลื่นซัดตายไปก็มาก พอครุฑรู้ความลับนี้เข้าจึงจับนาคทางหางให้ห้อยหัวนาคไว้ นาคก็จะคลายก้อนหินออกมา ด้วยเหตุนี้ครุฑยุดนาคในงานจิตรกรรม

ประติมากรรม จึงเป็นแบบมือครุฑจับหางนาค เพื่าครุฑจะจับหัวนาคเสมอ (เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล ๒๕๔๕ : ๒๐)

ภาพถ่ายที่ ๑๑ ครุฑนาคประดับฐานพระอุโบสถ

ซุ้มพระทวารเป็นซุ้มทรงมณฑปปิดทองประดับกระจก เพดานซุ้มพระทวารทาสีขาดประดับด้วยดอกจอกใหญ่ซ้อน ๓ ชั้น ปิดทองประดับกระจกอยู่กลาง ดอกจอกน้อยรายรอบทั้งแปดทิศ ผนังภายนอกเป็นลายปูนปั้น รูปเชี้ยวทางถือง้าวเหยียบสิงโตแต่ทรงเครื่องและสวมชุดแบบไทย

เชี้ยวทาง

เชี้ยวทาง คือ ทวารบาลที่เป็นรูปเทวดา แต่มีรูปร่างหน้าตาแปลกไปจากเทวดาแบบไทย มีหนวดเครายาวมีลักษณะทำทไปทางจีน มีทั้งที่เป็นภาพเขียน ลายปูนปั้น และไม้แกะสลัก ดังนี้

ซุ้มพระทวารทั้ง ๖ บาน ของพระอุโบสถ เป็นเทวดาปูนปั้นปิดทองประดับกระจก มีหนวดเครายาวหน้าตาน่าเกรงขามแบบจีน แต่สวมชุดและสวมชุดแบบไทย ยืนถืออาวุธอยู่บนหลังสิงโตจีน อาวุธประจำกายที่ถือมีลักษณะแตกต่างกันออกไป

ซุ้มพระทวารทางขึ้นฐานไพทีด้านทิศใต้และทิศตะวันตก เป็นบานประตูไม้แกะสลักปิดทองประดับกระจกเป็นรูปเชี้ยวทางแต่สวมชุดและชุดแบบไทย ยืนถือหอกเป็นอาวุธอยู่บนสิงโตจีน

บานประตูด้านในพระระเบียงทั้ง ๗ บาน เป็นภาพเขียนสีรูปเทพของจีนยืนถืออาวุธ มีรูปร่างหน้าตาน่าเกรงขาม แต่งกายเป็นแบบจีน อาวุธประจำกายที่ถือนั้นมีลักษณะที่แตกต่างกันไป

ซุ้มพระทวารทั้ง ๔ ด้าน ของพระมณฑป เป็นภาพเขียนสีรูปเทพหน้าดาแบบจีน มีหนวดเครายาว แต่แต่งกายแบบไทยสวมชฎาทรงสูง

ภาพที่ ๑๒ เชี่ยวกางซุ้มพระทวารทางขึ้นพระอุโบสถ

บานพระทวารด้านนอกบานกลาง เป็นบานพระทวารประดับมุกลายช่องกลมแต่ละช่องมีปลายลายเป็นภาพสัตว์หิมพานต์ครึ่งตัวออกจากช่องลาย ส่วนบานพระทวารข้างซ้ายและขวาเป็นบานประดับมุกลายเต็ม ปลายลายเป็นรูปสัตว์หิมพานต์ บานพระทวารด้านในเป็นลายรดน้ำเครือแย่งทรงข้าวบิณฑ์ดอกในปิดทอง บานแผ่นเขียนภาพสุภายิต เช่น ภาพสืขอให้ควายฟัง เป็นต้น

ซุ้มพระบัญชาเป็นซุ้มทรงมณฑป ปิดทองประดับกระจก เพดานซุ้มพระบัญชาทาสีชาด มี ดอกจอกใหญ่ซ้อน ๓ ชั้น ปิดทองประดับกระจกอยู่กลาง ดอกจอกน้อยรายรอบทั้งแปดทิศ ตอนล่าง ของซุ้มเป็นฐานสิงห์ปิดทองประดับกระจกสีน้ำเงิน ผนังภายนอกเป็นลายปั้นรูปเทวคาถืออาวุธ ยืนบนแท่น บานพระทวารเป็นบานประดับมุกลายประจายามก้านแย่ง ด้านในเป็นลายรดน้ำเครือแย่ง ทรงข้าวบิณฑ์ดอกในปิดทอง

บันไดมุขหน้าและมุขหลังทั้ง ๖ บันได ปูด้วยหินอ่อนสีเขียว ขึ้นบันไดประดับด้วย กระเบื้องเคลือบสีลายนกไม้ สองข้างบันไดประดับกระจกเป็นลายสีกลีบสีขาวสลัปลีเขียว

ฝาผนังโดยรอบทั้งสี่ด้านมีภาพจิตรกรรมฝาผนังเขียนด้วยสีฝุ่นผสมกาว (สำนัก พระราชวัง ๒๕๔๗ : ๒๐) เขียนเต็มพื้นที่ผนังตั้งแต่เพดานลงมาจนถึงเชิงด้านล่างทั้ง ๔ ด้าน โดย แสดงภาพต่างๆ ดังนี้

ผนังเหนือกรอบประตูหน้าต่างรอบพระอุโบสถ เขียนภาพปฐมสมโพธิ แสดงภาพพระ พุทธประวัติของพระสมณโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้า ตั้งต้นจากผนังทางทิศใต้ตอนใน โดยเริ่มเรื่อง ตั้งแต่ ศากยวงศ์ การวิวาห์มงคลของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา เจ้าชายสิทธัตถะ ประสูติ เสด็จออกบรรพชา เรื่อยมาจนทรงรับข้าวมธุปายาสจากนางสุชาดา ทรงอธิษฐานลอยถาด ทองคำ และทรงอธิษฐานรัตนบัลลังก์ได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์เพื่อทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ

ผนังหุ้มกลองด้านหน้า ปรากฏภาพมารผจญ ภาพพระแม่ธรณีบีบมวยผม และทรงชนะ พญามาร ตรีสูตรเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เขียนเต็มผนังอย่างงดงาม

ผนังทางด้านทิศเหนือตั้งต้นจากด้านหน้า เป็นเรื่องต่อเนื่องจากตอนตรีสูตร เริ่มจากประทับ เสวยวิมุตติสุข ณ สัตตมหาสถาน ทรงพิจารณาสัตว์โลก ทรงแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์ ทรงแสดง ธรรมโปรดพระพุทธบิดา พระประยูรญาติและพุทธบริษัท เรื่อยมาจนถึงเสด็จปรินิพพาน และการ แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ

ผนังหุ้มกลองด้านหลัง เป็นภาพไตรภูมิ โดยเขียนเฉพาะเรื่องกามภพหรือกามาวจรภูมิ (สำนักพระราชวัง ๒๕๔๗ : ๒๑) คือ ภาพของสรรพสัตว์ผู้ยังเสวยกามคุณ คือ อารมณ์ทางอินทรีย์ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส กามภพหรือกามาวจรภูมิ ประกอบด้วย อบายภูมิ ๔ มนุษย์โลก และกามาวจรสวรรค์ ๖ ดังนี้

อบายภูมิ ๔ ได้แก่ นิรยะ (นรก), ดิรัจฉานโยนิ (กำเนิดดิรัจฉาน), ปิตติวิสัย (เปรต) และ อสุรกาย (อสูร)

มนุษย์โลก

กามาวจรสวรรค์ ๖ ได้แก่ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา, สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ สวรรค์ชั้นยามา, สวรรค์ชั้นดุสิต, สวรรค์ชั้นนิมมานรดี และสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี (สำนักพระราชวัง ๒๕๔๗ : ๑๒๕)

ผนังระหว่างช่องหน้าต่าง เขียนภาพพุทธชาดกต่างๆ รวม ๒๔ ภาพ โดยไม่ปรากฏจารึกบอกเรื่องไว้ ส่วนผนังกบประตูหน้าต่างด้านในเขียนภาพสุภายิต โดยแบ่งเป็นช่องสี่เหลี่ยมซ้อนกัน เขียนภาพเป็นตอนๆ มีโคลงสุภาพจารึกในแผ่นหินอ่อนประดับไว้ได้ภาพ รวม ๒๒๐ แผ่น (สำนักพระราชวัง ๒๕๔๗ : ๒๑) ด้านล่างของหน้าต่างทางด้านทิศเหนือเป็นภาพขบวนพยุหยาตราสถลมารค และขบวนล่างหน้าต่างทางด้านทิศใต้เป็นภาพขบวนพยุหยาตราสถลมารค ส่วนเหนือของกรอบประตูหน้าต่างประดับภาพจิตรกรรมพระพุทธรูปปางต่างๆ เขียนบนแผ่นกระจกใส่กรอบไม้ฉลุลายปิดทองสวยงามประดับไว้กลุ่มละ ๓ ภาพ รวมทั้งสิ้น ๙๒ ภาพ

เชิงผนังประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีลายนกไม้แบบจีน เพดานพระอุโบสถปิดทองฉลุลายประดับดาวเพดานปิดทองประดับกระจก พื้นปูด้วยหินอ่อนสลับลีลายยลิ

รอบพระอุโบสถ สร้างซุ้มเสมาต่อเนื่องกำแพงแก้ว อยู่ทั้งหมดทั้ง ๔ มุม และกลางกำแพงแก้วอีก ๔ ซุ้ม รวมเป็น ๘ ซุ้ม สร้างเป็นซุ้มจัตุรมุข ๕ ยอด แต่ละยอดทำเป็นรูปเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองปิดทองประดับกระจกสีเขียว กำแพงแก้วประดับกระเบื้องเคลือบสีที่บัวหลังเจียด ผนังด้านนอกประดับกระเบื้องเคลือบสีเขียวลายนกไม้ ส่วนผนังด้านในประดับกระเบื้องปูลีเขียวโดยรอบ

ซุ้มเสมา

ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (๒๕๔๘ : ๑๘) กล่าวว่า เสมาเป็นสิ่งที่แสดงขอบเขตความเป็นพระอุโบสถ ได้ปรากฏหลักฐานการปักโบเสมามาแล้วตั้งแต่เมื่อแรกมีพุทธศาสนาเข้ามาในดินแดนไทยในสมัยทวารวดี ส่วนการทำซุ้มเสมาได้พบหลักฐานในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย สำหรับซุ้มเสมาวัดพระศรีรัตนศาสดารามมีรูปแบบพิเศษมากกว่าแห่งอื่นๆ คือได้รับแรงบันดาลใจในการสร้างเสมาแล้วและพัฒนาขึ้นในลักษณะของอาคารทรงปราสาท คือ มีสิ่งที่เป็นเรือนธาตุไว้โบเสมามีหลังคาจัตุรมุข เหนือหลังคาเป็นทรงปราสาท ๕ ยอด ประกอบด้วยยอดประธานที่เป็นเจดีย์ทรงเครื่องและมียอดเจดีย์อีก ๔ ยอดเหนือหลังคาจัตุรมุข ซึ่งเป็นเจดีย์ทรงเครื่องเช่นเดียวกัน ถือเป็นซุ้มเสมาที่มีการประยุกต์เอาแนวความคิดเรื่องซุ้มเสมา และอาคารทรงปราสาทมาใช้อย่างแท้จริง

นางสาวบุญเพ็ญ หว่านณรงค์ (สัมภาษณ์ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๕๔) กล่าวว่า เมื่อครั้งบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เนื่องในโอกาสฉลองสมโภชพระนครครบ ๒๐๐ ปี ในปี พ.ศ.๒๕๒๕ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนกระจกสี

เงินเป็นสินน้ำเงินทั้งหมด เพื่อให้กลมกลืนกับสีของหลังคาพระอุโบสถ ยกเว้นซุ้มเสมาที่มุมทิศตะวันตกเฉียงเหนือให้ประดับกระจกสีเขียวตามเดิม

ภายในซุ้มเสมาประดิษฐานโบเสมา อันเป็นเครื่องหมายปักเขตอุโบสถ เพื่อแสดงว่าเป็นวิสุงคามสีมา (บรรจบ เทียมทัด ๒๕๓๒ : ๑๒) แต่เดิมโบเสมาที่ประดิษฐานอยู่ภายในซุ้มเป็นเสมาศิลาทรงเครื่องซุ้มละ ๑ คู่ เนื่องจากวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นพระอารามหลวงหรือวัดหลวง (วัดราษฎร์โบเสมาจะประดิษฐานโบเสมาเดี่ยว) ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนโบเสมาศิลาทรงเครื่อง มาเป็นโบเสมาที่ทำจากโลหะตามที่เห็นในปัจจุบัน (สำนักพระราชวัง ๒๕๓๑ : ๒๔๔)

ภาพที่ ๑๓ ซุ้มเสมา

เครื่องบนประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หลังคาลดสามชั้นมุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี โดยมีพื้นหลังสีน้ำเงิน มีขอบสีเหลืองและเชิงเป็นสีแดง

การประดับตกแต่งหน้าบันในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ เป็นไม้แกะสลักปิดทองเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นไม้แกะสลักปิดทองประดับกระจกรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ ล้อมรอบด้วยลายกระหนก้านขดเครือเถา ปลายเป็นรูปเทพพนม (ชาญวิทย์ ศรพลศิริ ๒๕๔๑ : ๕๔)

ภายในพระอุโบสถ มีลักษณะเป็นโถงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีทางเข้าอยู่ทางทิศตะวันออก หอโถงเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิ พระพุทธรูปทรงเครื่องจักรพรรดิราชาธิราชและพระพุทธรูปสำคัญอื่นๆ นอกจากนี้ยังมีเครื่องสักการบูชา และเครื่องหมักหมกภัณฑ์ต่างๆ ที่ถวายเป็นพุทธบูชาอีกเป็นจำนวนมาก แต่เดิมพระพุทธรูปปางสมาธิประดิษฐานในบุษบกทองคำต่อกับฐานชุกชี และมีพระพุทธรูปฉลองพระองค์ตั้งบังอยู่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำไม้ที่สร้างเป็นเบญจารองรับพระโกศพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ มาสร้างขึ้นเป็นเบญจาสูง ๓ ชั้น หนุนบุษบกทองคำให้สูงขึ้นดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ที่ฐานบุษบกโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปฉลองพระองค์ประดิษฐานไว้ทั้งสี่มุม พร้อมทั้งประดิษฐานพระพุทธรูปฉลองพระองค์ ถวายพระนามว่าพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระพุทธรูปปางสมาธิ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น เพื่ออุทิศถวายพระอัยกาและสมเด็จพระบรมชนกนาถ ลักษณะเป็นพระพุทธรูปยืนทรงเครื่องต้นอย่างพระจักรพรรดิ หล่อด้วยสัมฤทธิ์ หุ้มทองคำ ลงยาราชาวดี ประดับด้วยเนาวรัตน์อันมีค่า แล้วบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ในพระเมาลีทั้งสองพระองค์ (สำนักราชเลขาธิการ ๒๕๔๑ : ๒๔๑)

พระพุทธรูปสำคัญที่ประดิษฐานในพระอุโบสถ

พระพุทธรูปปางสมาธิ

พระพุทธรูปปางสมาธิหรือพระแก้วมรกต เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ศิลปะแบบล้านนา รุ่นหลัง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ มีหน้าตักกว้าง ๔๘.๓๐ เซนติเมตร สูงจากฐานถึงพระรัศมี ๖๖ เซนติเมตร (ม.ร.ว.ศุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ๒๕๓๕ : ๔๑) มีพระพักตร์ค่อนข้างกลม พระขนงโก่ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์อมยิ้ม มีอุณาโลมที่กลางพระนลาฏ พระหนุเป็นปม พระเศียรประกอบด้วยเกตุมาลาเกลี้ยงปราศจากขมวดพระเกศา โดยมีพระรัศมีรูปบัวตูมขนาดเล็ก ใบพระกรรณยาวเกือบจรดพระอังสา องค์พระพุทธรูปมีพระอังสาใหญ่บนพระองค์เล็ก ครองจีวรห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวามีสังฆาฏิพาดบนพระอังสาซ้ายปลายจรดพระนาภี พระพุทธรูปประทับนั่งในท่าขัดสมาธิราบเหนือฐานหน้ากระดานเกลี้ยง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้

ถวายเพชรเม็ดใหญ่ราคา ๖๐ ชั่ง ซึ่งประดับแทนพระอุณาโลมเดิม เมื่อวันจันทร์ที่ ๕ พฤศจิกายน ในปี พ.ศ. ๒๓๕๗ (ม.ร.ว.ศุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ๒๕๓๕ : ๔๕)

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ได้ทรงอัญเชิญพระพุทธรูปมหายานพระพุทธรูปปางสมาธิประดิษฐานเหนือฐานชุกชี ประดับด้วยลายกลีบบัว ลายแข่งสิงห์โดยมีผ้าทิพย์ห้อยประกอบทางเบื้องหน้าภายในบุษบกไม้แกะสลักหุ้มทองคำ องค์พระพุทธรูปมีสุวรรณฉัตรคันดาล ๕ ชั้น กางกันอยู่เบื้องบน ประดิษฐานภายในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

พระพุทธรูปมหายานพระพุทธรูปปางสมาธิเครื่องทรงมีเครื่องทรง ๓ ชุด ได้แก่ คิมหันตฤดู (ฤดูร้อน) และ วสันตฤดู (ฤดูฝน) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงสร้างถวายส่วนเครื่องทรงสำหรับเหมันตฤดู (ฤดูหนาว) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างถวาย (ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล ๒๕๓๔ : ๒๒) โดยจะมีพระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงทุกฤดูจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

การเปลี่ยนเครื่องทรงประจำฤดูกาลนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงถือเป็นพระราชภารกิจสำคัญที่จะเสด็จพระราชดำเนินทรงปฏิบัติด้วยพระองค์เอง หรือทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชวงศ์เสด็จแทนพระองค์ เมื่อมีอาจเสด็จพระราชดำเนินได้

นายเกรียงไกร วิศวามิตร (สัมภาษณ์ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๕๔) กล่าวว่า กำหนดการเสด็จพระราชดำเนินมาประกอบพระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธรูปมหายานพระพุทธรูปปางสมาธิประดิษฐานนี้

เปลี่ยนเครื่องทรงสำหรับฤดูร้อน ในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๔

เปลี่ยนเครื่องทรงสำหรับฤดูฝน ในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ หรือวันเข้าพรรษา

เปลี่ยนเครื่องทรงสำหรับฤดูหนาว ในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ หรือหลังวันลอยกระทง

๑ วัน

ประวัติพระพุทธรูปมหายานพระพุทธรูปปางสมาธิ

ตำนานรัตนพิมพวงศ์กล่าวว่า ได้ค้นพบพระพุทธรูปมหายานพระพุทธรูปปางสมาธิในสุโขทัยหนึ่งในเมืองเชียงราย ในปีพุทธศักราช ๑๘๗๗ ภายหลังที่สุโขทัยแห่งนี้ถูกอสูรนิบาตฟาดลง ชาวเมืองเชียงรายได้เห็นพระพุทธรูปปูนปั้นปิดทองสำคัญว่าเป็นพระพุทธรูปสามัญชรธรรมดา จึงอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ในวิหารแห่งหนึ่ง ต่อมาราวสามเดือนปรากฏว่า ปูนปั้นที่ลงรักปิดทองนั้นได้กะเทาะออกที่ปลายพระนาสิกเห็นเป็นแก้วสีเขียวงดงาม เจ้าอาวาสจึงได้กะเทาะปูนนั้นออกทั้งองค์ จึงเป็นที่ประจักษ์ว่าเป็นพระพุทธรูปแก้วทิพย์แห่งบิสุทธี จึงทำให้พลเมืองทั้งปวงพากันมานุชาสักการะ เจ้าเมืองเชียงรายจึงมีใบบอกมาทูลพระเจ้าสามฝั่งแกน เจ้าเมืองเชียงใหม่ ในตอนแรกพระเจ้าสามฝั่ง

แกนประสงค์จะให้เชิญพระแก้วมรกตไปประดิษฐานที่เมืองเชียงใหม่ จึงได้จัดขบวนช้างไปอัญเชิญเมื่อเดินทางมาถึงทางสามแพร่ง ช้างทรงพระแก้วมรกตไม่ยอมเดินมายังแพร่งที่ไปเมืองเชียงใหม่ แม้ว่าควาญช้างจะพยายามด้อนช้างแล้วก็ตาม แต่ช้างทรงพระแก้วมรกตกลับวิ่งไปเมืองลำปางถึง ๓ ครั้ง ในสมัยนั้นชาวล้านนามีความเชื่อเรื่องอำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติมาก พระเจ้าสามฝั่งแกนทรงเห็นว่าเทพเทวดาประจำองค์พระแก้วคงไม่อยากประดิษฐาน ณ เมืองเชียงใหม่ ดังนั้นพระเจ้าสามฝั่งแกนจึงโปรดให้อัญเชิญพระพุทธรูปมหายานนิรรัตนปฏิมากรไปประดิษฐาน ณ วัดพระแก้ว เมืองลำปางเป็นระยะเวลาถึง ๓๒ ปี

ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๐๑๑ พระเจ้าติโลกราชแห่งนครเชียงใหม่ โปรดฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปมหายานนิรรัตนปฏิมากรมาประดิษฐาน ณ เมืองเชียงใหม่ พระองค์โปรดฯ ให้สร้างพระอารามราชกุญเจดีย์ถวาย แล้วโปรดฯ ให้สร้างหอพระแก้วเป็นที่ประดิษฐานกับทั้งได้ทรงเสริมสร้างหอพระแก้วให้เป็นปราสาท อย่างไรก็ดีการดังกล่าวหาได้เป็นที่สมประสงค์ไม่ ด้วยมีเหตุอุณิบาตฟาดทำลายยอดปราสาทที่สร้างขึ้นหลายคราว พระเจ้าติโลกราชจึงโปรดให้อัญเชิญพระพุทธรูปมหายานนิรรัตนปฏิมากรไปไว้ในพระวิหาร มีซุ้มจรนันทิ์ผนังด้านหลัง เพื่อเป็นที่ประดิษฐานองค์พระพร้อมทั้งเครื่องอาภรณ์ เครื่องประดับ มีบานพับเก็บเหมือนตู้รักษาไว้ เปิดออกให้ประชาชนทั่วไปถวายสักการะเป็นครั้งคราวตลอดระยะเวลา ๘๔ ปี

ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๐๕๕ พระเจ้าเชียงใหม่องค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าพระเจ้าไชยเชษฐา ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าโพธิสารแห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต ล้านช้าง กับพระนางยอดคำ ซึ่งเป็นราชธิดาของเจ้าเมืองเชียงใหม่องค์ก่อน ได้เสด็จไปยังเมืองหลวงพระบางเพื่อระงับเหตุจลาจลในเมืองนั้น พระเจ้าไชยเชษฐาจึงอัญเชิญพระพุทธรูปมหายานนิรรัตนปฏิมากรไปด้วย ครั้นพระองค์เสด็จถึงเมืองหลวงพระบาง เสนาบดีและอาณาประชาราษฎร์ได้พร้อมใจกันอัญเชิญให้เสวยราชสมบัติครองกรุงศรีสัตนาคนหุต ณ เมืองหลวงพระบาง เถลิงพระนามว่า พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ด้วยเหตุที่ทรงเป็นราชาธิราชทั้งสอง คือ ล้านช้าง ล้านนา

ฝ่ายท้าวพระยาเมืองเชียงใหม่ ขัดใจจึงได้อัญเชิญพระเมกุฏ ณ เมืองนาย ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ของพระเจ้าเชียงใหม่องค์ก่อนมาครองเมืองเชียงใหม่ จึงเป็นเหตุให้เกิดยุทธสงครามขึ้นระหว่างเมืองเชียงใหม่และกรุงศรีสัตนาคนหุต พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชไม่สามารถปราบเมืองเชียงใหม่ให้ราบคาบได้ จึงรักษาพระพุทธรูปมหายานนิรรัตนปฏิมากรไว้ ณ เมืองหลวงพระบาง เป็นเวลา ๑๒ ปี

ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๑๐๓ พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง มีอำนาจขึ้นในพุกามประเทศ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงพระดำริว่า การตั้งราชธานีอยู่ ณ เมืองหลวงพระบาง จะสู้ศึกมอญมิได้จึงย้ายราชธานีลงไปตั้งยังเมืองเวียงจันทน์กับทั้งได้อัญเชิญพระพุทธรูปมหายานนิรรัตนปฏิมากรลงไปด้วย

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พระพุทธรูปหามณีรัตน์ปฏิมากรประดิษฐานอยู่ ณ เมืองเวียงจันทน์ เป็นระยะเวลาถึง ๒๑๔ ปี

จนกระทั่งถึงแผ่นดินกรุงธนบุรี ในปีพุทธศักราช ๒๑๒๑ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้โปรดฯ ให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก เป็นจอมทัพยกขึ้นไปตีกรุงศรีสัตนาคนหุตได้เมืองเวียงจันทน์แล้ว จึงอัญเชิญพระพุทธรูปหามณีรัตน์ปฏิมากรกลับมายังสยามประเทศอีกครั้งหนึ่ง สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้โปรดฯ ให้ประดิษฐานพระพุทธรูปหามณีรัตน์ปฏิมากรไว้ ณ โรงพระแก้วในพระราชวังเดิม กรุงธนบุรี ครั้นต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีแล้ว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระอารามหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง แล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปหามณีรัตน์ปฏิมากรมาประดิษฐานในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ณ วันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ ปีมะโรง ปีพุทธศักราช ๒๓๒๓ (ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ๒๕๓๕ : ๔๖)

ในพระพุทธรูปหามณีรัตน์ปฏิมากร ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ๓ องค์ จากตำนานรัตนพิมพวงศ์ ซึ่งปรากฏในพระราชนิพนธ์ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับตำนานพระแก้วมรกตว่า

“พระมหายมณีรัตน์ปฏิมากรองค์นี้ เทวดาได้สร้างถวายพระอรหันต์องค์หนึ่ง มีนามว่าพระนาคเสนเถระในเมืองปาตลีบุตร จึงพระนาคเสนเถระเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์อัมมฤทธิสำเร็จด้วยอภิญญา ได้อธิษฐานอาราธนาพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ให้ประดิษฐานอยู่ในองค์พระมหายมณีรัตน์ปฏิมากรถึงเจ็ดองค์ คือ ในพระโมฬีพระองค์หนึ่ง ในพระนลาฏพระองค์หนึ่ง ในพระอุระพระองค์หนึ่ง ในพระอังสาทั้งสองข้างสองพระองค์ ในพระขานูทั้งสองข้างสองพระองค์ เป็นเจ็ด เนื้อแก้วก็ปดมีคชิตสนิทเป็นเนื้อเดียวดังเดิมไม่มีแผลมีช่องแลเห็น” (กรมศิลปากร ๒๕๐๔ : ๒๖๕)

พระพุทธรูปหามณีรัตน์ปฏิมากรนั้นกล่าวได้ว่า เป็นพระพุทธรูปที่มีความสำคัญสูงสุดในกรุงรัตนโกสินทร์ ดังเหตุการณ์เช่นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้ไปประดิษฐานบนพระแท่นมณฑลในโรงพระราชพิธี เนื่องในงานพระราชพิธีสำคัญๆ ภายนอกพระอุโบสถทุกคราว

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ โปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีอาพาธพินาศขับไล่โรคระบาด โดยอัญเชิญพระแก้วมรกตแห่ทั่วพระนครใน

คราวเกิดหิวขาดโรคระบาดในแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงมีพระราชศรัทธาให้สร้างชั้นพระเบญจาหนนุญชบกทองคำให้สูงขึ้น โดยช้อนเหนือฐานชุกชีเดิมดังที่ปรากฏในปัจจุบัน ในรัชกาลนี้เมื่อมีงานพระราชพิธีสำคัญๆ ภายนอกพระอุโบสถก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปมหรณพนิรันดร์ปฏิมากรไปตั้งในมณฑลพระราชพิธีเหมือนแต่ก่อน

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงพระราชดำริว่า พระพุทธรูปมหรณพนิรันดร์ปฏิมากรเป็นของหนัก และเป็นของวิเศษหากามีได้ หากให้อัญเชิญออกเสมอๆ อาจเป็นอันตรายแก่พระพุทธรูปได้ จึงมิได้ทรงให้อัญเชิญออกเมื่อมีงานพระราชพิธีใหญ่ๆ ดังเช่นรัชกาลก่อน แต่ได้โปรดให้โยงสายลัญจณ์ออกมาสู่มณฑลพระราชพิธีกับโปรดให้อัญเชิญพระพุทธรูปมหรณพนิรันดร์จักรพรรดิพิมลมณีนัย มาตั้งแทนที่เป็นธรรมเนียมประเพณีสืบต่อมา ตั้งแต่บัดนั้นจึงมิได้มีการอัญเชิญพระพุทธรูปมหรณพนิรันดร์ปฏิมากร ออกภายนอกพระอุโบสถอีกเลย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรูปปางค์ปราสาทขึ้น เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปมหรณพนิรันดร์ปฏิมากรให้สมศักดิ์ที่เป็นศรีแห่งพระมหานคร กับทั้งมีพระราชประสงค์จะตั้งพระพุทธรูปมหรณพนิรันดร์ปฏิมากรให้ต่ำลง พอเห็นเนื้อแก้วได้ถนัด นอกจากนี้ทรงพระราชดำริว่า ที่มุขพระพุทธรูปปางค์ปราสาทเล็กไม่พอทำการพระราชพิธี เช่น ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาได้ เมื่อถึงเวลาพิธีก็ต้องอัญเชิญพระพุทธรูปมหรณพนิรันดร์-ปฏิมากรกลับไปพระอุโบสถอีก การอัญเชิญออกเช่นนี้เป็นการเสี่ยงในที่สุดจึงได้ระงับไว้เพียงนั้น

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ช่วงเวลากลางคืนของวันที่ ๙ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๔๖ ได้เกิดเพลิงไหม้พระพุทธรูปปางค์ปราสาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงเกรงว่าไฟจะลุกลามไปถึงพระอุโบสถ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปมหรณพนิรันดร์ปฏิมากรออกมาพ้นอันตราย โดยย้ายไปประดิษฐานภายในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เมื่อเหตุการณ์กลับคืนเป็นปกติแล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้มีงานฉลองสมโภชอัญเชิญพระพุทธรูปมหรณพนิรันดร์ปฏิมากรขึ้นประดิษฐานไว้ในพระบุษบก ภายในพระอุโบสถตามเดิม (ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ๒๕๓๕ : ๔๗)

ปัจจุบันพระพุทธรูปมหรณพนิรันดร์ปฏิมากรนั้น เป็นพระพุทธรูปมาประธานในการพระราชพิธีทั้งปวงที่กระทำในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม อาทิเช่น พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พระราชพิธีมาฆบูชา วิสาขบูชา อาสาฬหบูชา รวมทั้งพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอื่นๆ

ภาพที่ ๑๔ พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรทรงเครื่องฤดูร้อน

ภาพที่ ๑๕ พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรทรงสำหรับฤดูฝน

ภาพที่ ๑๖ พระพุทธมหายานนิรัตนปฎิมากรทรงเครื่องสำหรับฤดูหนาว

พระแก้ววังหน้า

พระแก้ววังหน้าเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ มีขนาดหน้าตักกว้าง ๓๓ เซนติเมตร สูงเฉพาะองค์พระ ๕๘ เซนติเมตร สูงรวมฐาน ๘๓ เซนติเมตร ทำจากหินสีหม่น (ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ๒๕๓๕ : ๔๕) พระพุทธรูปมีพระพักตร์ค่อนข้างกลม พระขนงโค้ง พระนาสิกแหลม พระโอษฐ์เรียวกับทั้งพระกรณยาวจรดพระอังสา พระเศียรประดับด้วยพระศกทองคำ ขมวดพระเกศาเป็นเม็ดพระศกขนาดเล็ก มีพระรัศมีลงยาราชวดีเป็นรูปเปลวไฟประกอบอยู่บนสุด องค์พระพุทธรูปครองจีวรห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวา มีสังฆาฏิพาดบนพระอังสาซ้ายยาวจรดพระนาภี ปลายตัดเป็นจีวรตะขบ จีวรเรียบไม่มีริ้ว พระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิราบเหนือปัทมาสน์จำหลักบัวหงายซ้อนกันหลายชั้นบนฐานปัทม์ ประดับด้วยเข่งสิงห์ มีผ้าทิพย์ขนาดใหญ่จำหลักลายเครือเถาห้อยประดับอยู่เบื้องหน้าฐานพระปฎิมาองค์นี้ ประดิษฐานหน้าฐานชุกชีพระพุทธมหายานนิรัตนปฎิมากร ภายในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

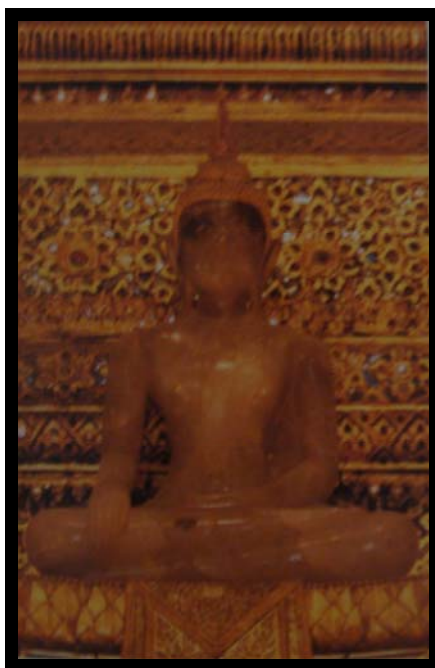
ประวัติพระแก้ววังหน้า

ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (๒๕๓๕ : ๕๐) เขียนไว้ว่า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ มีการแห่พระแก้วพลีจากพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามไปยังไป

ยังพระบรมราชวังสถานมงคล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเชื่อว่า พระพุทธรูปที่กล่าวถึงนี้คงเป็นพระพุทธรูปองค์เดียวกับพระแก้วผลัก ซึ่งพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นตั้งประดิษฐานอยู่ข้างหน้าพระพุทธสิหิงค์ ซึ่งมีขนาดใกล้เคียงกับพระพุทธรูปยรัตนจักรพรรดิพิมลมณีมัย เป็นแต่เนื้อแก้วไม่ใช่โลหะเหมือนพระพุทธรูปยรัตนจักรพรรดิพิมลมณีมัยเท่านั้น พระแก้วผลักองค์นี้ คงได้แห่ไปจากวัดพระศรีรัตนศาสดารามในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับทั้งทรงพระดำริว่า พระแก้วองค์นี้เดิมคงตั้งเรียงอยู่กับพระแก้วองค์อื่นบนชั้นพระเบญจานุสนทของพระพุทธรูปยรัตนปฏิมากร ตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือก่อนหน้านั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานแก่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะได้ขนาดและคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปยรัตนจักรพรรดิพิมลมณีมัย ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบรมชนกนาถ พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไปเป็นพระพุทธรูปยรัตนจักรพรรดิพิมลมณีมัยในพระบรมราชวัง

ครั้นสิ้นตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแล้ว พระแก้วผลักองค์นี้หากจะเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานก็เกรงจะเสี่ยงภัยด้วยเป็นของมหัศจรรย์ ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงทรงอัญเชิญกลับไปประดิษฐานไว้หน้าฐานชุกชีของพระพุทธรูปยรัตนปฏิมากรในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ เป็นต้นมา

ภาพที่ ๑๑ พระแก้ววังหน้า

พระชัยหลังช้าง

พระชัยหลังช้างเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะอยุธยาตอนปลาย หน้าตักกว้าง ๑๕ เซนติเมตร สูงเฉพาะองค์พระ ๒๑.๕๐ เซนติเมตร สูงจากฐานถึงพระรัศมี ๓๗ เซนติเมตร บูด้วยเงิน (ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ๒๕๓๕ : ๑๘) ฐานเป็นทองคำ ฉัตรฉลุทอง ประทับนั่งแบบวัชรसनะ หรือนั่งขัดสมาธิเพชร ทรงถือตาลปัตรในพระหัตถ์ซ้ายเหนือพระเพล่า และทรงคว่ำพระหัตถ์ขวาเหนือพระชานุ มีพระพักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏกว้าง พระขนงโก่ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียว และพระกรรณยาวเกือบจรดพระอังสา พระเศียรประดับด้วยขมวดพระเกศา เวียนขวามีเกตุมาลา และมีรัศมีเป็นรูปเปลวไฟประดับด้วยกลีบบัว มีไรพระศกเป็นเส้นขนาดเล็กปรากฏเหนือพระนลาฏ องค์พระพุทธรูปครองอุตราสงค์หรือจีวรห่มเฉียงเรียบ เปิดพระอังสาขวา มีสังฆาฏีก่อนข้างใหญ่ ซ้อนทบพาดเหนือพระอังสาซ้าย ปลายตัดเป็นเส้นตรง อันตรสาวกหรือผ้าสบงที่ทรงปรากฏขอบสองชั้นใต้พระนาภี และบริเวณพระขมวดทั้งสองข้าง ตาลปัตรที่ทรงถือเบื้องหน้ามีลักษณะเป็นเรียวแหลมคล้ายรูปใบโพธิ์จำหลักลาย ประทับนั่งเหนือปัทมาสน์ประกอบด้วยกลีบบัวซ้อนกันสามชั้นเหนือฐานแข้งสิงห์ องค์พระพุทธรูปมีฉัตรทองคำลายฉลุ ๕ ชั้น กางกั้นอยู่เบื้องบน ประดิษฐานในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ประวัติพระชัยหลังช้าง

ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (๒๕๓๕ : ๒๑) เขียนไว้ว่า เชื่อว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระชัยหลังช้างขึ้นเมื่อครั้งที่ยังไม่ได้เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ พระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะเชิญพระชัยองค์นี้ ประดิษฐานเหนือช้างในการเสด็จพระราชดำเนินทรงกระทำศึกสงคราม การอัญเชิญพระชัยไปในการทัพก็ด้วยจุดประสงค์ เพื่อที่จะให้บังเกิดความเป็นสิริมงคล หรือใช้ประกอบพิธีบางอย่างที่จัดขึ้นในระหว่างการกรีธาทัพ เช่น พิธีสาบาน เป็นต้น จากการที่พระพุทธรูปองค์นี้ประดิษฐานเหนือช้างศึก จึงเป็นมูลเหตุให้เรียกขานพระชัยองค์นี้ว่า “พระชัยหลังช้าง” ปัจจุบันพระชัยหลังช้างประดิษฐานด้านหน้าบุษบกพระพุทธรูปมหารัตนปฎิมากร ในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ภาพที่ ๑๘ พระชัยหลังช้าง

พระสัมพุทธพรณี

พระสัมพุทธพรณีเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปีพุทธศักราช ๒๓๗๓ ขนาดหน้าตักกว้าง ๔๕ เซนติเมตร สูงเฉพาะองค์พระ ๖๗.๕๐ เซนติเมตร สูงจากฐานถึงพระรัศมี ๙๓ เซนติเมตร สูงจากฐานถึงยอดฉัตร ๒๐๖ เซนติเมตร (ม.ร.ว.ศุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ๒๕๓๕ : ๓๒๔) เป็นพระพุทธรูปกาไหล่ทอง ประทับนั่งแบบขัดสมาธิราบ พระชงฆ์ขวาซ้อนเหนือพระชงฆ์ซ้าย แสดงสมาธิพระหัตถ์ขวาช้อนเหนือพระหัตถ์ซ้าย พระพุทธรูปมีพระพักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏค่อนข้างแคบ พระขนงโค้ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียว มีพระกรรณยาวเกือบจรดพระอังสา มีอุณาโลมอยู่ระหว่างพระขนง พระเศียรประดับด้วยขมวดพระเกศาเวียนขวาวขนาดค่อนข้างเล็กปราศจากเกตุมาลา เนื้อพระเศียรมีรัศมีรูปเปลวไฟ องค์พระพุทธรูปมีลักษณะสะอิดสะเอ้งครองจีวรห่มเฉียงจีบรวีเหมือนร้วผ้าตามธรรมชาติ เปิดพระอังสาขวา มีสังฆาฏิก่อนข้างใหญ่ซ้อนทบพาดเหนือพระอังสาซ้ายยาวจรดพระนาภี ปลายตัดเป็นเส้นตรง ผ้าสบงที่ทรงปรากฏที่บั้นพระองค์มีร้วจีบเล็กน้อย

พระพุทธรูปประทับนั่งบนฐานหน้ากระดานเกลี้ยงเหนือแท่นสิงห์จำหลักลาย มีคำจารึกบนฐานเบื้องหน้าโดยมีม่านคลี่ออกทั้งสองข้าง และมีพวงบุปผาห้อยย้อยอยู่เบื้องบน ประดิษฐานภายในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ประวัติพระสัมพุทธพรณี

ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (๒๕๓๕ : ๓๒๖) เขียนไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หล่อสร้างในปีพุทธศักราช ๒๓๙๑ เมื่อครั้งยังทรงผนวชในรัชกาลสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะที่ประทับ ณ วัดสมอราย ปัจจุบันคือวัดราชาธิวาส พระองค์ได้ทรงสอบสวนแบบอย่างพุทธลักษณะว่าพระพุทธรูปนี้มีควรมีเกตุมาลา ดังนั้นพระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระสัมพุทธพรณีที่ปราศจากพระเกตุมาลา และครองจีวรจีบเป็นริ้วดังริ้วผ้าตามธรรมชาติ เช่นเดียวกับการครองผ้าของพระภิกษุในธรรมยุติกนิกาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบรรจุดวงพระชนมพรรษาและพระสุพรรณบัฏภายในพระสัมพุทธพรณี ภายหลังได้ทรงบรรจุพระบรมสารีริกธาตุซึ่งมีปาฏิหาริย์ และประดิษฐานพระสัมพุทธพรณีไว้ในพระตำหนัก เป็นที่ทรงนมัสการและเป็นหอสวดมนต์ของพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายตลอดมา จนกระทั่งได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับจำพรรษา ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ต่อมาเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระสัมพุทธพรณีไปตั้งในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ภายหลังการพระราชพิธีแล้วจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญไปประดิษฐานบนฐานชุกชีพระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากร ภายในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แทนพระพุทธรูปสี่องค์ ซึ่งได้อัญเชิญขึ้นไปประดิษฐาน ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ในพระบรมราชวัง อันเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ (หม่อมเจ้าชายดิศ) ได้ทรงแก้ไขแบบพระพุทธรูปให้มีพระรัศมี โดยพระรัศมีนั้นมี ๓ องค์ๆ ละสี่ คือ กาไหล่ทอง แก้วขาวหนึ่ง และแก้วน้ำเงิน พร้อมทั้งมีการเปลี่ยนพระรัศมีตามฤดูกาล คือ พระรัศมีองค์กาไหล่ทองสำหรับฤดูร้อน องค์สีขาวหรือสีนากสำหรับฤดูหนาว และสีน้ำเงินสำหรับฤดูฝน ในการนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินทรงเปลี่ยนพระรัศมีพระสัมพุทธพรณี ในคราวเดียวกับการเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากร

ภาพที่ ๑๕ พระพุทธสัมปรารักษ์

พระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา ๕ รอบ

พระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา ๕ รอบ เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ แต่มีพระพุทธรูปลักษณะคล้ายกับพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลปัจจุบัน ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ หน้าตักกว้าง ๔๖ เซนติเมตร สูง ๖๔.๕๐ เซนติเมตร หล่อจากโลหะผสมทองแดง แล้วกาไหล่ทอง (ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ๒๕๓๕ : ๔๗๒) เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิราบ มีพระพักตร์เป็นวงรี พระนลาฏค่อนข้างกว้าง พระขนงโก่ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียว พระกรรณยาว พระเศียรประดับด้วยขมวดพระเกศาเป็นก้นหอย มีพระเกตุมาลา และรัศมีรูปเปลวไฟอยู่เหนือพระเศียร พระพุทธรูปครองจีวรเรียบไม่มีริ้ว ห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวา ชายจีวรพาดบนพระอังสาซ้ายยาวจรดพระนาภี ผ้าสบงที่ทรงก็เรียบเหมือนจีวร ประทับนั่งบนปัทมาสน์จำหลักกลีบบัวคำและกลีบบัวหงาย นอกจากนี้ยังมีพระพิมพ์ ๑ องค์ ประดับอยู่ที่กลีบบัวหงายหน้าพระพุทธรูป พระพุทธรูปกางก้นด้วยฉัตรปรุ ๕ ชั้น

ประวัติพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา ๕ รอบ

ม.ร.ว.ศุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (๒๕๓๕ : ๔๗๓) เขียนไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา ๕ รอบ ตามแบบพระพุทธรูปราชูปถัมภ์ โดยมีนายแก้ว หนองบัว เป็นผู้ปั้นหล่อ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทอดพระเนตรหุ่นปั้นและทรงแก้ไขตามพระราชประสงค์แล้ว ได้เสด็จพระราชดำเนิน ทรงเททองหล่อพระพุทธรูปองค์นี้ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันที่ ๑๐ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐ ภายหลังที่ช่างตกแต่งพระพุทธรูปเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบรรจุพระพิมพ์ผงจิตรลดาไว้ที่กลีบบัวฐานพระพุทธรูป และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการฉลองสมโภช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในวันที่ ๔ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐

ปัจจุบันพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา ๕ รอบ ประดิษฐาน ณ พุทธบัลลังก์ข้างพระสัมพุทธพรรณี ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ภาพที่ ๒๐ พระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา ๕ รอบ

พระพุทธรูปทรงเครื่องจักรพรรดิราชาธิราช

พระพุทธรูปทรงเครื่องจักรพรรดิราชาธิราชนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาขึ้นเป็นจำนวนมาก พระพุทธรูปทรงเครื่องเหล่านี้หล่อด้วยสัมฤทธิ์หุ้มด้วยทองคำประดับอัญมณีมีค่าและลงยาราชาวดี โดยมีพุทธลักษณะเช่นเดียวกับพระพุทธรูปทรงเครื่อง ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงสร้างขึ้น พระพุทธรูปดังกล่าวแสดงเป็นพระพุทธรูปประทับยืน ทรงเครื่องจักรพรรดิราชาธิราช แสดงปางห้ามสมุทรด้วยพระหัตถ์ทั้งสองข้าง พระพักตร์เรียวมน พระขนงโก่ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียว และพระกรรณยาวเกือบจรดพระอังสา ทรงชฎามุกฎประกอบด้วยกรรเจียกจร ส่วนองค์พระพุทธรูปนั้นครองจีวรทั้งห่มคลุมและห่มเฉียง ทรงกรองศอสังวาลเฉียง พระอังสาทั้งสองข้าง มีทับทรวงรูปสี่เหลี่ยม ทรงพาหุรัด ทองกร พระขำมรงค์ทุกนิ้วพระหัตถ์ ทรงสายรัดพระองค์ซึ่งมีปิ่นหนึ่งเป็นรูปดอกไม้ประดับ ด้านล่างของปิ่นหนึ่งมีสุวรรณกระดอบห้อยย้อยอยู่ เบื้องหน้าเหนือจีวรซึ่งจับหน้านาง มีเจียรระเบิดและชายไหวชายแครงเป็นลายกนกใบเทศซ้อนกัน ๓ ชั้น ทรงทองพระบาทและฉลองพระบาทเชิงงอน

ภายในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องจักรพรรดิราชาธิราชขึ้นสองหมู่

พระพุทธรูปทรงเครื่องหมู่แรก ประกอบด้วยพระพุทธรูปประทับยืนขนาดใหญ่สององค์ คือ พระพุทธรูปพระพุทธรูปยอดฟ้าจุฬาโลก และพระพุทธรูปพระพุทธรูปเลิศล้ำภักดี มูลเหตุของการสร้างพระพุทธรูปทั้งสององค์นี้ สืบเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชปรารภถึงพระราชพงสาวดารว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งพระนครศรีอยุธยาทรงหล่อพระศรีสรรเพชญ์หุ้มด้วยทองคำสูงแต่พระบาทถึงยอดพระรัศมี ๘ วา ใช้ทองคำสัมฤทธิ์หล่อหนักห้าหมื่นสามพันซั่ง และมีทองคำหุ้มหนัก ๒๘๖ ซั่ง ประการหนึ่ง และพระเจ้าแผ่นดินภายหลังก็ได้ทรงหล่อพระบรมรูปสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ซึ่งเป็นปฐมบรมราชาธิราชผู้สถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นไว้เป็นที่นมัสการอีกประการหนึ่ง (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๔๓)

ด้วยอาศัยเหตุ ๒ ประการนี้ จึงทรงพระราชสัทธิจะทรงสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่หุ้มด้วยทองคำให้เป็นพระราชกุศลใหญ่ และเป็นพระเกียรติยศบ้าง โดยทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้เป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศล้ำภักดี แทนพระพุทธรูปพระศรีสรรเพชญ์ และพระบรมรูปพระเชษฐบิดรที่สร้างขึ้นครั้งกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นจึงได้ทรงปรึกษาด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ครั้งยังทรงผนวชอยู่ ในเวลานั้นเป็นช่วงที่คิดจะสวนสืบค้นจะให้ได้ความว่า พระพุทธเจ้ามีความสูงเท่าใด และเป็นที่ตกลงกันว่าอยู่ราวหกศอกข้างไม้ ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถวาย

พระพรจนทรงเห็นชอบตกลง โดยลดส่วนพระพุทธรูปให้ย่อมลง และสร้างพระพุทธรูปเป็น ๒ องค์ เพื่อที่จะสามารถตกแต่งให้งดงามดีกว่าจะมีขนาดใหญ่ตั้งแต่ก่อนแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างจักรพรรดิราชาธิราช ๒ พระองค์ สูง ๖ ศอก หล่อด้วยสัมฤทธิ์ เป็นแกนภายในแล้วหุ้มด้วยทองคำหนักองค์ละ ๖๓ ชั่ง ๑๔ ตำลึง เครื่องต้นประดับด้วยเนวรัตน์ ด้วยฝีมือช่างอย่างประณีตวิจิตร เมื่อสำเร็จบริบูรณ์แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ถวายพระนามองค์ที่อยู่ด้านทิศเหนือของฐานชุกชี พระพุทธรูปนามนิรัตนปฎิมากรว่า พระพุทธรูปยอผ้าจุฬาโลก ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระอัยยการาชจักรพรรดินาถบพิตร หรือรัชกาลที่ ๑ ส่วนองค์ที่อยู่ด้านใต้ถวายพระนามว่า พระพุทธรูปเลิศล้ำสุราลัย ต่อมาแปลงเป็นพระพุทธรูปเลิศล้ำในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกพระบรมสารีริกธาตุบรรจุในพระเมาฬีพระพุทธรูปทั้งสององค์นั้น แล้วมีการสมโภชเมื่อเดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีวอก ปีพุทธศักราช ๒๓๕๑ (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๔๓)

ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (๒๕๓๕ : ๑๐๒) นอกจากนี้ยังมีเหตุอีกอย่างหนึ่งด้วย เมื่อในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ คนทั้งหลาย เมื่อกล่าวถึงรัชกาลที่ ๑ มักเรียกว่าแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงหรือแผ่นดินก่อน ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๓ มีรัชกาลที่เป็นอดีตขึ้นเป็น ๒ รัชกาล จึงเกิดเรียกรัชกาลที่ ๑ อย่างเขียนหนังสือหรือพูดทางราชการว่า แผ่นดินพระพุทธรูปเจ้าหลวงในพระบรมโกศ หรือสมเด็จพระไอยกา แต่ถ้าเป็นคำพูดเรียกว่า แผ่นดินต้น เรียกรัชกาลที่ ๒ อย่างเขียนหนังสือหรือพูดทางราชการว่า แผ่นดินพระพุทธรูปเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ แต่ถ้าเป็นคำพูดเรียกว่า แผ่นดินกลาง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงไม่พอพระราชหฤทัยด้วย ทรงมีพระราชดำริว่า ถ้ารัชกาลที่ ๑ เป็นแผ่นดินต้น รัชกาลที่ ๒ เป็นแผ่นดินกลาง รัชกาลที่ ๓ ก็จะต้องเป็นแผ่นดินปลาย เป็นอัมภกมล จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเรียกนามอดีตรัชกาลตามพระนามของพระพุทธรูปปฏิมากรทั้งสององค์นี้คือ เรียกรัชกาลที่ ๑ ว่า แผ่นดินพระพุทธรูปยอผ้าจุฬาโลก และเรียกรัชกาลที่ ๒ ว่า แผ่นดินพระพุทธรูปเลิศล้ำสุราลัย ตั้งแต่นั้น

ครั้นต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เรียกพระนามสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๑ ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธรูปยอผ้าจุฬาโลก เรียกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๒ ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธรูปเลิศล้ำสุราลัย เรียกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นเหตุให้มีการเรียกพระนามพระเจ้าแผ่นดินติดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับพระพุทธรูปทรงเครื่องจักรพรรดิราชาธิราชอีกหมู่หนึ่ง ซึ่งประดิษฐานที่มุมพระเบญจางของฐานชุกชีพระพุทธรูปนิรัตนปฎิมากรอีก ๑๐ องค์ ซึ่งมีขนาดย่อมกว่าพระพุทธรูปพระ

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระพุทธรูปพระพุทธรูปเลิศล้ำน่ายกย่อง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างอุทิศพระราชกุศลถวายและพระราชทานสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้า สมเด็จพระบวรราชเจ้า สมเด็จพระบรมราชวงศ์และพระบรมราชวงศ์ ดังต่อไปนี้คือ

พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ประดิษฐาน ณ มุมพระเบญจาชั้นบนทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ

พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประดิษฐาน ณ มุมพระเบญจาชั้นรองทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ

พระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ประดิษฐาน ณ มุมพระเบญจาชั้นบนทางด้านตะวันออกเฉียงใต้

พระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ ประดิษฐาน ณ มุมพระเบญจาชั้นรองทางด้านตะวันออกเฉียงใต้

พระพุทธรูปฉลองพระองค์กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข ประดิษฐาน ณ มุมพระเบญจาชั้นรองทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือ

พระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมสมเด็จพระเทพสุภาวดี ประดิษฐาน ณ มุมพระเบญจาชั้นบนทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือ

พระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมสมเด็จพระศรีสุदारักษ์ ประดิษฐาน ณ มุมพระเบญจาชั้นบนทางด้านตะวันตกเฉียงใต้

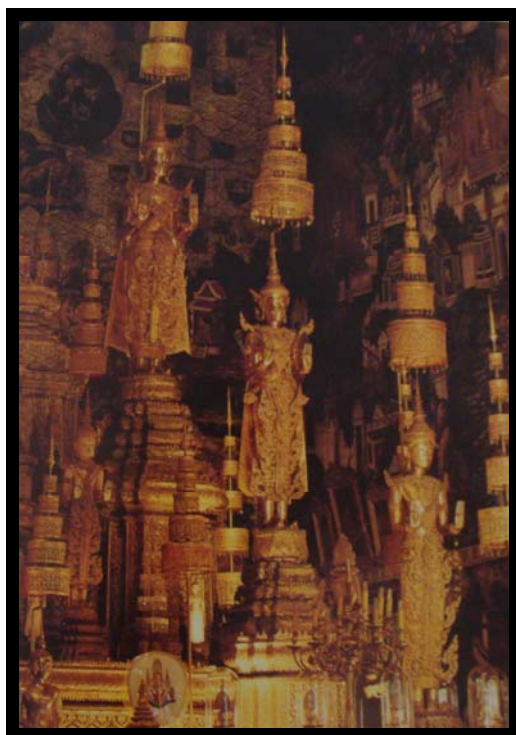
พระพุทธรูปฉลองพระองค์กรมสมเด็จพระศรีสุลาสัย ประดิษฐาน ณ ฐานปูนด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

พระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ ประดิษฐาน ณ มุมพระเบญจาชั้นรองทางด้านตะวันตกเฉียงใต้

พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ประดิษฐาน ณ ฐานปูนด้านตะวันออกเฉียงใต้

พระพุทธรูปฉลองพระองค์เหล่านี้ มีพุทธลักษณะ ขนาด และรูปแบบทางศิลปกรรมคล้ายคลึงกันทุกองค์โดยมีข้อแตกต่างว่า พระพุทธรูปฉลองพระองค์ที่ครองจีวรห่มคลุมนั้น ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า ส่วนพระพุทธรูปฉลองพระองค์ที่ครองจีวรห่มเฉียงทรงอุทิศพระราชกุศลถวายพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน อย่างไรก็ตามการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์พระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ทั้ง ๑๐ พระองค์ ที่ประดิษฐานรายรอบฐานชุกชีพระพุทธรูปมหารัตนปฎิมากรดังกล่าวนี้ เป็นเพียงการคาดคะเนขึ้น

เท่านั้นด้วยมิได้ปรากฏหลักฐานจากจารึกหรือเอกสารชั้นต้นกล่าวถึงความถึงเรื่องนี้แต่อย่างใด ส่วนคำกล่าวที่ว่ากรณีที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเหล่านี้แสดงปางห้ามสมุทร ด้วยมีพระราชประสงค์จะมีให้เกิดการวิวาทบาดหมางกัน ระหว่างพระราชวงศ์นั้น ก็ไม่น่าจะต้องด้วยเหตุผล ด้วยเหตุที่ประพุทธรูปทรงเครื่องปางห้ามสมุทรได้ปรากฏเป็นที่นิยมมาแล้วแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา

ภาพที่ ๒๑ พระพุทธรูปทรงเครื่องบริเวณฐานพระเบญจาในพระอุโบสถ

พระพุทธรูปพระพุทธรูปยอฟ้าจุฬาโลก

พระพุทธรูปพระพุทธรูปยอฟ้าจุฬาโลก เป็นพระพุทธรูปยืนปางห้ามสมุทร สูง ๖ ศอกหล่อด้วยสัมฤทธิ์เป็นแกนในแล้วหุ้มทองคำหนัก ๖๓ ชั่ง ๑๔ ตำลึง ทรงเครื่องคันจักรพรรดิราชาธิราช ศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ราวปี พุทธศักราช ๒๓๘๕ หรือ ๒๓๘๖ ขนาดสูงจากฐานถึงยอดชฎา ๓๐๐ เซนติเมตร ทำจากสัมฤทธิ์หุ้มด้วยทองคำ เครื่องต้นเป็นทองคำลงยาราชาวดี ประดับเนวรัตน์ (ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ๒๕๓๕ : ๑๒๑) พระพุทธรูปมีพระพักตร์เป็นรูปวงรี พระขนงโค้ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียว แย้มสรวล และพระกรรณค่อนข้างยาว มีอุณาโลมบนพระนลาฏ ทรงชฎา ประกอบด้วยกรรเจียกจร พระหัตถ์ทั้งสองข้างยกขึ้นเสมอพระอุระ ตั้งฝ่าพระหัตถ์ยื่นออกไปข้างหน้า นิ้วพระ

หัตถ์ยาวเสมอกันทั้งสี่นิ้ว องค์พระพุทธรูปครองจีวรห่มเฉียง เปิดพระอังสาขวา มีชายจีวรซ้อนทบ พาดเหนือพระอังสาซ้ายปลายจรดพระนาภี เครื่องแต่งพระองค์ประกอบด้วยกรองศอมีช่อดอกไม้ประดับด้านหน้าพระศอ สังวาลเฉียงพระอังสาทั้งสองข้างประดับด้วยทับทรวงบริเวณกึ่งกลางพระอุระ ทรงพาหุรัด ทองกร พระธำมรงค์ทุกนิ้วพระหัตถ์ ทรงสายรัดพระองค์ซึ่งมีปิ่นหนึ่งรูปลูกไม้แปดเหลี่ยมประดับเบื้องหน้า ด้านล่างของปิ่นหนึ่งมีสุวรรณกระดอบห้อยอยู่เบื้องหน้าของเจียรบรรด และผ้าสบง มีชายไหว ชายแครงเป็นลายกนกใบเทศซ้อนกัน ๓ ชั้น ทรงทองพระบาท และฉลองพระบาทเชิงงอน

พระพุทธรูปประทับยืนบนปัทมาสน์ ประดับด้วยกลีบบัวและเกสรบัวเหนือฐานแข่งสิงห์ จำหลักลายมีสิงห์แบก กรูขนาบและเทวดาแบก ลดหลั่นกันตามลำดับ ประดิษฐานหน้าฐานชุกชี พระพุทธรูปหามณีนรัตนปฏิมากรทางทิศเหนือ ภายในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ประวัติพระพุทธรูปพระพุทธรูปยอดฟ้าจุฬาโลก

ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (๒๕๓๕ : ๑๐๒) เขียนไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรูปพระพุทธรูปยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้นด้วยมูลเหตุการสร้างสำคัญ คือ

๑. ทรงพระราชศรัทธาจะทรงสร้างพระพุทธรูปหุ้มด้วยทองคำ ให้เป็นพระราชมงคลใหญ่ และเป็นพระเกียรติยศ โดยทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้เป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ ของพระบาทสมเด็จพระอัยกาธิราช เช่นเดียวกับการสร้างพระพุทธรูปพระศรีสรรเพชญ์และพระบรมรูปพระเชษฐาธิราชครั้งกรุงศรีอยุธยา

๒. เพื่อเปลี่ยนการขนานพระนามพระเจ้าแผ่นดิน ดังที่เคยเรียกรัชกาลที่ ๑ ว่า แผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวงในพระบรมโกศ หรือแผ่นดินต้น เป็นแผ่นดินพระพุทธรูปยอดฟ้าจุฬาโลก ครั้นต่อมาในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นามพระนามสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธรูปยอดฟ้าจุฬาโลก

ภาพที่ ๒๒ พระพุทธรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

พระพุทธรูปพระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย

พระพุทธรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นพระพุทธรูปประทับยืนปางห้ามสมุทร สูง ๖ ศอกหล่อด้วยสัมฤทธิ์เป็นแกนในแล้วหุ้มทองคำหนัก ๖๓ ชั่ง ๑๔ ตำลึง ทรงเครื่องต้นจักรพรรดิราชาธิราช ศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ราวปีพุทธศักราช ๒๓๘๕ หรือ ๒๓๘๖ ขนาดสูงจากฐานถึงยอดชฎา ๓๐๐ เซนติเมตร ทำจากสัมฤทธิ์หุ้มด้วยทองคำ เครื่องต้นเป็นทองคำ ลงยาราชาวดี ประดับเนาวรัตน์ (ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ๒๕๓๕ : ๑๒๔) พระพุทธรูปมีพระพักตร์รูปวงรี พระนลาฏกว้าง พระขนงโก่ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียว พระกรณยาวเกือบจรดพระอังสา มีอุณาโลมบนพระนลาฏ ทรงชฎาประกอบด้วยกรรเจียกจร

พระพุทธรูปแสดงปางห้ามสมุทรด้วยการยกพระหัตถ์ขึ้นทั้งสอง ตั้งฝ่าพระหัตถ์เสมอพระอุระ นิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่ยาวเสมอกัน องค์พระพุทธรูปครองจีวรห่มเฉียง เปิดพระอังสาขวา ชายจีวรซ้อนทบคาดเหนือพระอังสาซ้าย ปลายจรดพระนาภี เครื่องแต่งพระองค์ประกอบด้วย กรองศอประกอบข้อคอกไม้ประดับด้านหน้าพระศอ สังวาลเฉียง พระอังสาทั้งสองข้างประดับด้วยทับทรวงบริเวณกึ่งกลางพระอุระ ทรงพาหุรัด ทองกร พระขัอมรงค์ทุกนิ้วพระหัตถ์ ทรงสายรัดพระองค์ ซึ่งมีปิ่นแห่งรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนประดับเบื้องหน้า ด้านล่างของปิ่นแห่งมีสุวรรณกระถอบห้อยย้อยอยู่เบื้องหน้าของเจียรบาตและผ้าสบง มีชายไหว ชายแครงเป็นลายกนกใบเทศซ้อนกัน ๓ ชั้น ทรงทองพระบาทและฉลองพระบาทเชิงงอน

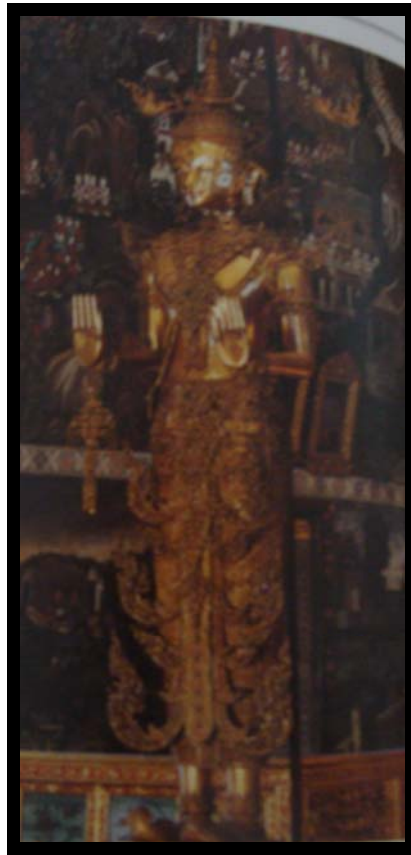
พระพุทธรูปประทับยืนบนปัทมาสน์ ประดับด้วยกليبัวและเกสรบัวเหนือฐานแข่งสิงห์ จำหลักลายมีสิงห์แบก ครุฑแบก และเทวดาแบก ลดหลั่นกันตามลำดับ ประดิษฐานหน้าฐานชุกชี พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร ทางทิศใต้ ภายในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ประวัติพระพุทธรูปพระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย

ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (๒๕๓๕ : ๑๒๕) เขียนไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรูปพระพุทธรูปเลิศล้ำสุราลัย หรือพระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย ขึ้นด้วยมูลเหตุสำคัญคือ

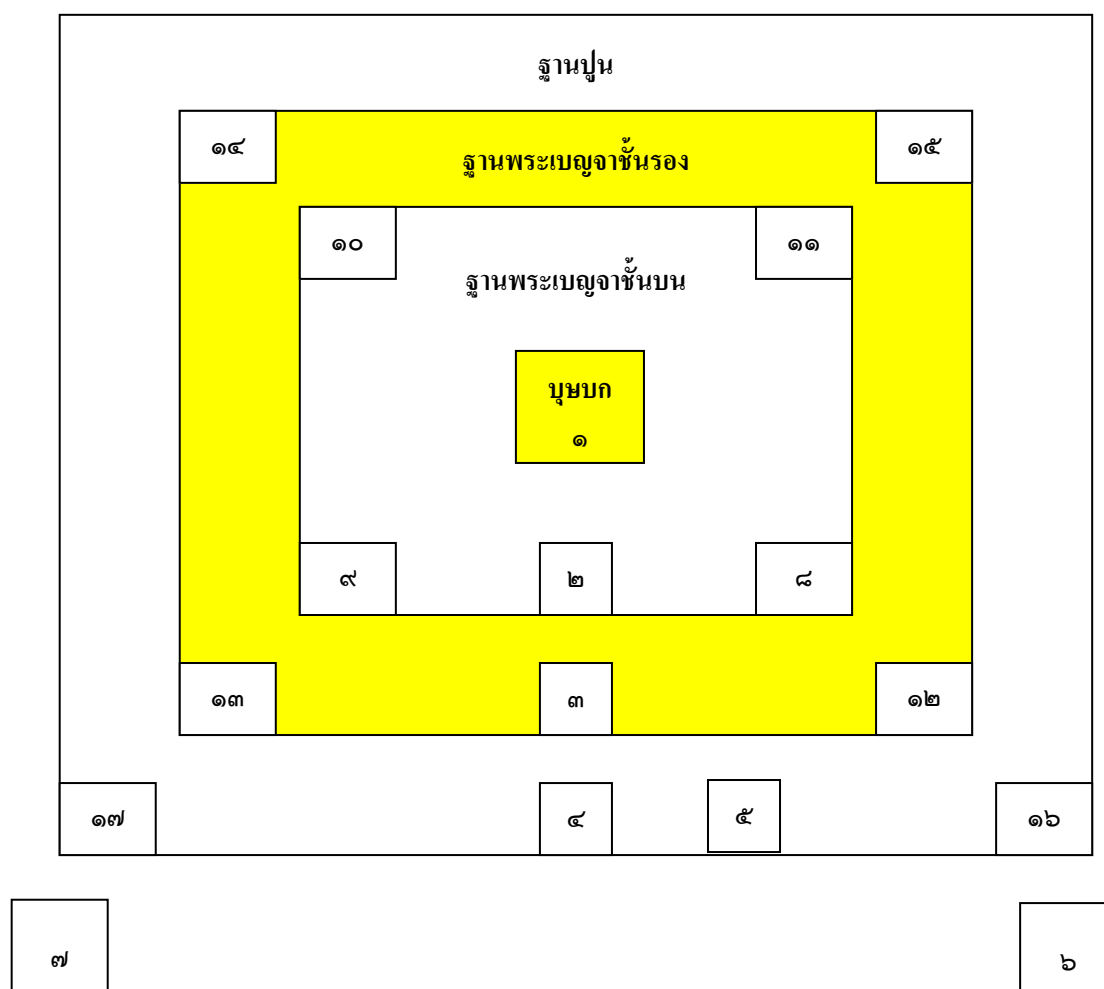
๑. ทรงพระราชศรัทธาจะทรงสร้างพระพุทธรูปหุ้มด้วยทองคำให้เป็นพระราชากุศลใหญ่ และเป็นพระเกียรติยศ โดยทรงมีพระราชประสงค์จะให้พระพุทธรูปฉลองพระองค์ ของพระบาทสมเด็จพระบรมราชชนกนาถเช่นเดียวกับการสร้างพระพุทธรูปพระศรีสรรเพชญ์ และพระบรมรูปพระเชษฐาธิราชครั้งกรุงศรีอยุธยา

๒. เพื่อเปลี่ยนการขนานพระนามเจ้าแผ่นดินดังที่เคยเรียกรัชกาลที่ ๒ ว่า แผ่นดินพระพุทธเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ หรือแผ่นดินกลาง เป็นแผ่นดินพระพุทธรูปเลิศล้ำสุราลัย ต่อมาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขนานพระนามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๒ ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย

ภาพที่ ๒๓ พระพุทธรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

นอกจากนี้ ยังมีพระพุทธรูปทรงเครื่องจักรพรรดิราชาธิราชขนาดย่อมอีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งปัจจุบันประดิษฐานเบื้องหน้าพระพุทธรูปพระพุทธรูปยอฟ้าจุฬาโลก และพระพุทธรูปเลิศหล้านภาลัย ภายในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระพุทธรูปเหล่านี้มีพุทธลักษณะ และเครื่องทรง คล้ายคลึงกับพระพุทธรูปพระพุทธรูปยอฟ้าจุฬาโลก และพระพุทธรูปพระพุทธรูปเลิศหล้านภาลัยด้วย เป็นการสร้างจำลองพระพุทธรูปทั้ง ๒ องค์นั้น ด้วยทองคำที่คงเหลือจากการสร้างพระพุทธรูปข้างต้น

ภาพที่ ๒๔ ผังพระพุทธรูปในพระอุโบสถ

พระพุทธรูปในพระอุโบสถ

๑. พระพุทธรูปมหายานรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต)
๒. พระแก้วว้างหน้า
๓. พระชัยหลังช้าง
๔. พระสัมพุทธพรรณี
๕. พระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา ๕ รอบ
๖. พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
๗. พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
๘. พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

๘. พระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท (วังหน้าในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช)

๑๐. พระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมสมเด็จพระศรีสุตธารักษ์ (สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช)

๑๑. พระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมสมเด็จพระเทพสุทนต์ (สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช)

๑๒. พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

๑๓. พระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ (วังหน้าในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

๑๔. พระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ (สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช)

๑๕. พระพุทธรูปฉลองพระองค์กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมสมเด็จพระเทพสุทนต์)

๑๖. พระพุทธรูปฉลองพระองค์กรมสมเด็จพระศรีสุทนต์ (พระมเหสีในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย หรือพระบรมราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว)

๑๗. พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ (สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว)

พระราชพิธีที่ประกอบในพระอุโบสถ

พระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงถวายพระพุทธรูปมหามณิรัตน์ปฏิมากร

การพระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงถวายพระพุทธรูปมหามณิรัตน์ปฏิมากร ประกอบขึ้นปีละ ๓ ครั้ง ในวันเริ่มต้นของฤดูกาลใหม่ตามจันทรคติ คือ

วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ เปลี่ยนเครื่องทรงฤดูหนาวพระพุทธรูปมหามณิรัตน์ปฏิมากรเพื่อทรงเครื่องสำหรับฤดูร้อน

วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ เปลี่ยนเครื่องทรงฤดูร้อนพระพุทธรูปมหามณิรัตน์ปฏิมากรเพื่อทรงเครื่องสำหรับฤดูฝน

วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ เปลี่ยนเครื่องทรงฤดูฝนพระพุทธรูปมหามณิรัตน์ปฏิมากรเพื่อทรงเครื่องสำหรับฤดูหนาว

พระพุทธมหายานนิรัตนปฎิมากร หรือ พระแก้วมรกต เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิทำด้วยเนื้อหยกสีเขียวเนื้อเดียวทั้งองค์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ได้อัญเชิญกลับคืนมาจากนครเวียงจันทน์ เมื่อคราวเสด็จไปปราบปรามแคว้นล้านช้าง ในปี พ.ศ. ๒๓๒๑ ขณะดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ภายหลังได้ปราบดาภิเษกเป็นปฐมบรมกษัตริย์แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายพระนครจากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยามายังฝั่งตะวันออก และสร้างพระราชฐานพร้อมทั้งพระอารามหลวงประดิษฐานพระพุทธมหายานนิรัตนปฎิมากร ต่อมาได้ทรงสร้างเครื่องทรงสำหรับคิมหันตฤดู (ฤดูร้อน) และเครื่องทรงสำหรับวสันตฤดู (ฤดูฝน) ถวายเป็นพุทธบูชา และเสด็จพระราชดำเนินเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธมหายานนิรัตนปฎิมากรปีละ ๒ ฤดู ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ได้ทรงสร้างเครื่องทรงสำหรับเหมันตฤดู (ฤดูหนาว) เพิ่มขึ้นอีกหนึ่งฤดู รวมเป็น ๓ ฤดู (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๕)

ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (๒๕๓๕ : ๔๓) พระพุทธมหายานนิรัตนปฎิมากร ทรงมีเครื่องทรงสามฤดู อันได้แก่ คิมหันตฤดู และวสันตฤดู ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสร้างถวาย และเครื่องทรงของเหมันตฤดูที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างถวาย

เครื่องทรงคิมหันตฤดู (ฤดูร้อน) ประกอบด้วย มงกุฎทองคำลงยาฝังเพชร พลอย และทับทิม พระกรรเจียกทองคำฝังเพชร ทับทิม ไพฑูรย์ และพลอย

กรองศอทองคำลงยาราชวดีพื้นประดับบุษราคัม ดอกกระหว่างลายก้ามปูฝังทับทิม ใบเทศฝังมรกต มุกดา มีพระนพทองคำลงยาฝังพลอย กนกข้างขวาและซ้ายลงยาประดับเพชรและพลอย

ทับทรวงทองคำลงยาประดับทับทิมขนาดใหญ่เล็ก สั้ววลทับทรวงฝังบุษย์น้ำเพชร กลางฝังบุษราคัม

ดาบข้างทองคำฝังเพชรและทับทิม สั้ววลต่อดาบฝังบุษย์น้ำเพชร กลางฝังบุษราคัม

ตาลหลังทองคำฝังนิล ไพฑูรย์ มุกดา ทับทิม สั้ววลต่อดาบฝังบุษย์น้ำเพชร กลางฝังบุษราคัม

พระสังวาลทองคำ ดอกและลูกคลื่นฝังมุกดา

พระสังวาลดอกจิกสายคู่ มีดอกประจำยามฝังเพชร กลางดอกฝังทับทิม เพชร มรกต บุษราคัม ไพฑูรย์ นิล มุกดา โกเมน

พระกรขวาซ้ายทองคำลงยารอบฝังบุษราคัม ไพฑูรย์ มุกดา กระจิงฝังบุษย์น้ำเพชร ดอกประจำยามฝังเพชร

กรองเชิงครึ่งซีกทองคำลงยา ฝังมุกดา โกเมน

รัตพระองค์ด้านหน้าครึ่งซีกทองคำลงยาฝังนิล พลอยสี

เชิงสนับเพลาขวาซ้ายทองคำลงยา ฝังโกเมน ลงยาขอบฝังบุษย์น้ำเพชร

ปลายพระกรครึ่งซีกขวาซ้ายทองคำลงยาฝังมุกดา พลอยสี

พระข้อมรงค์ทองคำฝังเพชร

พระข้อมรงค์ทองคำหุ้มฉาบยอคฝังเพชร พลอย

พระข้อมรงค์ทองคำฝังไพฑูรย์ บุษย์น้ำเพชร

พระข้อมรงค์ทองคำมงคเฑาะพร ขอดฝังเพชร

เครื่องทรงวสันตฤดู (ฤดูฝน) ประกอบด้วย พระศกสิราภรณ์ทองคำประดับเพชร พระรัศมีทองคำลงยา ต้นพระรัศมีพลอย มีดอกผักตบขอดฝังเพชร

ตั้งฉาภูทองคำ มีดอกไม้กลางฝน ขอดดอกไม้ประดับเพชร นอกนั้นประดับพลอยสีต่างๆ ซ้อนทับบนผ้าห่มดอกทองคำลงยา

เครื่องทรงเหมันตฤดู ประกอบด้วย พระศกสิราภรณ์ทองคำประดับเพชร พระรัศมีทองคำลงยา ต้นพระรัศมีฝังเพชร ขอดฝังเพชร

ผ้าคลุมทองคำลงยาริมสองด้านและชายสองชายประดับเพชรและพลอยสีต่างๆ กลางพื้นเป็นดอกชิงดวง กลีบลงยากลางฝังพลอย คุมทองคำประดับเพชร สายสร้อยทองคำ ๔ สาย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว เสด็จไปยังบันไดเกยที่ฐานชุกชีด้านหลังบุษบกที่ประดิษฐานพระพุทธรูปมหายานรัตนปฏิมากร เมื่อเสด็จฯ ขึ้นถึงบุษบกทรงกราบ แล้วทรงเปลื้องมงกุฎหรือพระศกสิราภรณ์ออกจากพระเศียร ทรงหลังพระสุคันธด้วยพระมหาสังข์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างถวายไว้ประจำพระพุทธรูปมหายานรัตนปฏิมากร มีมั่งสีเป็นคันทวย ตั้งอยู่หน้าบุษบก แล้วทรงหลังพระสุคันธด้วยพระมหาสังข์เพชรน้อย เสร็จแล้วทรงขับองค์พระด้วยผ้าขาว ๔ ผืน จากนั้นถวายมงกุฎแล้วเสด็จฯ ลงจากเกยไปประทับพระเก้าอี้ข้างมุกฐานชุกชี ด้านเหนือ ทรงจุ่มผ้าขาวที่ขับองค์พระลงในหม้อพระสุคันธ แล้วทรงบีบน้ำลงในโอแก้วและหม้อน้ำเพื่อเป็นน้ำพระพุทธรูปมนต์ต่อจากนั้นเสด็จฯ ออกหน้าฐานชุกชี ทรงเปลี่ยนขอดพระรัศมีพระสัมพุทธพรณี (พระรัศมีพระสัมพุทธพรณี มี ๓ องค์ จะเปลี่ยนพร้อมกับการเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธรูปมหายานรัตนปฏิมากร พระรัศมีพระสัมพุทธพรณีสำหรับฤดูร้อนกาไหล่อง ฤดูฝนเป็นแก้วสีน้ำเงิน และฤดูหนาวเป็นแก้วขาว) ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างไว้ แล้วทรงจุดธูปเทียนบูชาพระพุทธรูปมหายานรัตนปฏิมากร พระสัมพุทธพรณี พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า

นภลัยแล้วทรงจุดรูปเทียนเครื่องนมัสการทองใหญ่บูชาพระรัตนตรัย แล้วเสด็จฯ ไปประทับพระราชอาสน์ เจ้าหน้าที่ภูษามาลาทูลเกล้าฯ ถวายพระมหาสังข์เพชรน้อยบรรจุพระสุคันธ์ที่ทรงองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหลังน้ำพระมหาสังข์ที่พระเศียรของพระองค์เอง และพระบรมวงศานุวงศ์ตามลำดับ แล้วทรงพระสุหร่ายพระราชทานแก่ข้าทูลละอองพระบาทซึ่งเฝ้าฯ อยู่ภายในพระอุโบสถ แล้วประทับพระราชอาสน์ หัวหน้าพราหมณ์เบิกแว่น พราหมณ์เป่าสังข์ พนักงานประโคมมโหรีทีก สังข์ แตร ครุฑขึง แล้วเวียนเทียนสมโภชจนครบ ๓ รอบ หัวหน้าพราหมณ์ขึ้นบันไดเกยไปเจิมพระพุทธรูปหามณีนรัตนปฏิมากร หลังจากนั้นเจ้าหน้าที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ผู้ซึ่งเปลื้องเครื่องทรงพระพุทธรูปหามณีนรัตนปฏิมากรออก ก่อนเวลาที่เสด็จพระราชดำเนินมาประกอบพระราชพิธี ได้แต่งเครื่องทรงฤดูใหม่ถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงกราบที่หน้าเครื่องนมัสการอีกครั้ง ก่อนจะเสด็จพระราชดำเนินออกไปพระราชทานน้ำพระพุทธรูปด้วยพระสุหร่ายแก่ประชาชนรอบพระอุโบสถ ตลอดพระราชพิธีมหาดเล็กจะถือเชิญตามเสด็จฯ ด้วยพระแสงดาบคาบค่ายที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงสร้างขึ้น ซึ่งเจ้าหน้าที่พระแสงต้น กองพระราชพิธีจะถวายเมื่อเสด็จพระราชดำเนินมาประกอบพระราชพิธีนี้ และพระองค์จะพระราชทานคืนก่อนเสด็จพระราชดำเนินกลับทุกครั้ง

นายเกรียงไกร วิศวามิตร (สัมภาษณ์ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๕๔) กล่าวว่า พระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงถวายพระพุทธรูปหามณีนรัตนปฏิมากร ถือเป็นพระราชกรณียกิจสำคัญ ที่จะต้องเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเปลี่ยนเครื่องทรงด้วยพระองค์เอง เว้นแต่มีพระราชกรณียกิจจำเป็นไม่อาจเสด็จได้ จึงจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์เสด็จไปปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ และการเปลี่ยนเครื่องทรงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หรือผู้แทนพระองค์จะเปลี่ยนเฉพาะพระมงกุฎและพระศกสิราภรณ์เท่านั้น ส่วนเครื่องทรงนั้นเจ้าพนักงานวัดพระศรีรัตนศาสดารามจะเป็นผู้เปลี่ยนเองหลังจากที่เสด็จพระราชดำเนินกลับแล้ว

นายปรีชาญ อินทรไพโรจน์ (สัมภาษณ์ ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๕๔) กล่าวว่า นอกจากพระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธรูปหามณีนรัตนปฏิมากรแล้ว ในแต่ละปีจะมีพิธีสังเวชพระพุทธรูปหามณีนรัตนปฏิมากรด้วย ซึ่งจะถือปฏิบัติปีละ ๑ ครั้ง ในวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๔ พิธีสังเวชนีจะกระทำเป็นการภายในสำหรับสำนักงานวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ภาพที่ ๒๕ พระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร

พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันมาฆบูชา

วันมาฆบูชา ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ หากในปีใดมีเดือน ๘ สองหน วันมาฆบูชาจะเลื่อนเป็นวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ เป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏเหตุการณ์ที่น่าอัศจรรย์ ๔ ประการ เรียกว่า “จาตุรงคสันนิบาต” คือ

๑. เป็นวันที่พระภิกษุจำนวน ๑,๒๕๐ รูป มาประชุมเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพร้อมกัน โดยไม่ได้นัดหมาย

๒. พระภิกษุทั้งหมดล้วนเป็นพระอรหันต์

๓. พระภิกษุเหล่านั้นล้วนเป็นพระภิกษุซึ่งพระพุทธเจ้าบวชให้

๔. เป็นวันที่ดวงจันทร์เสวยฤกษ์มาฆบูชาบุรณมี

การพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันมาฆบูชา เริ่มขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ซึ่งปรากฏรายละเอียดในพระราชพิธี ๑๒ เดือน ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ในสมัยนั้นมีพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเวลาเช้า ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เวลาค่ำทรงจุดรูปเทียน เครื่องนมัสการ พระสงฆ์ทำวัตรเย็นและสวดมนต์ต่อ แล้วสวดคาถาโอวาทปาติโมกข์ มีการจุดเทียนตามราวยรอบพระอุโบสถ จำนวน ๑,๒๕๐ เล่ม ซึ่งปัจจุบันเปลี่ยนเป็นกรอบบัว ทำด้วยกระเบื้องแก้วขาวสลักรูป ตั้งรอบบนสันกำแพงระหว่างช่องเสาพระอุโบสถ มีประโคมสังข์ แตร ดุริยางค์ แล้วจึงเทศนาโอวาทปาติโมกข์ ๑ กัณฑ์

เป็นภาษาบาลีและภาษาไทย เครื่องไทยธรรมบูชาภัณฑ์เทศน์ มีจีวร ๑ ผืน เงิน ๓ ตำลึง และขนมต่างๆ เมื่อเทศน์จบพระสงฆ์สาวกมนต์รับลัทธิ

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ จนถึงปัจจุบัน การพระราชพิธีจะปฏิบัติดังนี้ คือ ก่อนถึงวันมาฆบูชา เจ้าหน้าที่กองพระราชพิธีจะมีหน้าที่นำเทียนรุ่งคือเทียนจุฑามาศตลอดคืน ขนานจี๊ผึ่งหนัก ๑๓ บาท สูง ๔๕ เซนติเมตร ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อทรงเจิมและพระราชทานอุทิสไปบูชาพระรัตนตรัย ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดบวรนิเวศวิหาร วัดเบญจมบพิตร วัดราชประดิษฐ์ วัดราชบพิธ และวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ (กรมศิลปากร ๒๕๔๓ : ๒๔)

นายเกรียงไกร วิสวามิตร (สัมภาษณ์ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๕๔) กล่าวว่า การทรงบำเพ็ญพระราชกุศลนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปยังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระรัตนตรัย ประทับพระราชอาสน์ ทรงจุดเทียนชนวนพระราชทานผู้อำนวยการกองพระราชพิธี เพื่อเชิญไปถวายเจ้าอาวาสจุดเทียนรุ่ง ที่ได้ทรงพระราชอุทิศบูชาพระรัตนตรัยตามพระอารามหลวง พระสงฆ์ ๓๐ รูป เจริญพระพุทธมนต์แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงโปรยมะลิ ๑,๒๕๐ ดอก เท้ากับจำนวนพระอรหันต์ที่ธรรมาสันนิศิลา สำหรับพระราชาคณะนั่งถวายพระธรรมเทศนา แล้วทรงจุดธูปเทียน เครื่องทรงธรรม พระราชาคณะถวายศีล และถวายพระธรรมเทศนา ๑ กัณฑ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก เป็นการเสร็จพระราชพิธี

ภาพที่ ๒๖ พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันมาฆบูชา

พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันวิสาขบูชา

วันวิสาขบูชาตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ เป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากเป็นวันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พุทธศาสนิกชนจึงถือเอาวันสำคัญที่จะต้องบำเพ็ญกุศล และเป็นพระราชประเพณีของพระมหากษัตริย์มาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ดังปรากฏในตำนานของนางนพมาศ จนกระทั่งถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ให้มีการบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โปรดเกล้าฯ ให้จัดตกแต่งโต๊ะหมู่บูชา โคมเทียน และเทียนต้นประดับดอกไม้สด ตั้งและแขวนรายรอบศาลาราย ระเบียบและกำแพงแก้วพระอุโบสถทั้งข้างล่างและข้างบนเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา แล้วมีการเวียนเทียนสวนมนต์ สรรเสริญพระพุทธคุณเป็นครั้งแรก พิธีสำหรับฝ่ายหน้าจัดในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ และฝ่ายในจัดในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๖ ซึ่งถือเป็นพระราชประเพณีสืบมา

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างพระอุโบสถพระพุทธรัตนสถานขึ้นในพระบรมมหาราชวังชั้นใน ซึ่งอยู่ใกล้กับที่ประทับ การวิสาขบูชาของฝ่ายในซึ่งเคยจัดในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามจึงเปลี่ยนไปจัดที่พระอุโบสถพุทธรัตนสถาน

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนปีซึ่งใช้รัตนโกสินทร์ศก เป็นปีพระพุทธศักราช เนื่องจากทรงถือความสำคัญของพระพุทธศักราช ที่เริ่มนับตั้งแต่วันปรินิพพานของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ให้เริ่มขึ้นปีใหม่ในวันที่ ๑ เมษายน และโปรดเกล้าฯ ให้ทำบัตรอวยพรในวันวิสาขบูชาด้วย

เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ โปรดเกล้าฯ ให้มีการประกวดแต่งหนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาสำหรับสอนเด็ก พิมพ์พระราชทานในวันวิสาขบูชา ซึ่งยังคงถือปฏิบัติสืบมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนการทำบัตรอวยพรเนื่องในวันวิสาขบูชานั้น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงฟื้นฟูขึ้นใหม่ เพื่อดำเนินตามพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรมศิลปากร ๒๕๔๓ : ๓๔)

นายเกรียงไกร วิศวามิตร (สัมภาษณ์ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๕๔) กล่าวว่า พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชาจัดเป็นงานต่อเนื่อง ๒ วัน วันแรกคือ วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ เป็นพิธีทรงตั้งพระภิกษุสามเณรเปรียญ และวันต่อมาคือวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ เป็นวันทรงพระราชกุศลวิสาขบูชา ซึ่งมีกำหนดพระราชพิธี ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ส่วนพิธีการนั้น ทรงปฏิบัติดังที่มีมาแต่โบราณ โปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์จัดเทียนต้นดอกไม้สดไปตั้งบูชา บรรดาข้าราชการหน่วยงานต่างๆ จัดโคมประทีปแขวนที่กำแพงแก้วและที่ศาลารายรอบพระอุโบสถ เมื่อทรงจุดธูปเทียนพระพุทธรูปสำคัญแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดเทียนและถือไว้เพื่อให้พระบรม

วงศานุวงศ์และข้าราชการทุกหมู่เหล่าเข้าไปขอพระราชทานต่อไฟ สำหรับบูชาพระรัตนตรัยและ เวียนเทียน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงนำสวดบูชาพระรัตนตรัยและเวียนเทียนรอบพระ อุโบสถ จนครบ ๓ รอบ แล้วเสด็จขึ้นพระอุโบสถ ทรงโปรยดอกมะลิและกลีบดอกกุหลาบที่ ธรรมาสันศิลา พระราชาคณะถวายศีล และถวายพระธรรมเทศนา ๑ กัณฑ์ ทรงประเคนจตุปัจจัยไทย ธรรม ทรงหลังทักษิณาทก พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก และเสด็จพระราชดำเนินกลับ

ภาพที่ ๒๗ พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันวิสาขบูชา

พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันอาสาฬหบูชาและเทศกาลเข้าพรรษา

พระราชพิธีทำบุญทางพระพุทธศาสนา ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ และวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ เป็นพระราชพิธีที่มีมาแต่โบราณ ในรัชกาลปัจจุบันพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราช ดำเนินไปจุดเทียนพรรษาและถวายพุ่มเทียนบูชาพระพุทธรูปสำคัญ พระพุทธรูปสำคัญ สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะ พระฐานานุกรมเปรียญ พระภิกษุनाคหลวง ณ พระ อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงเปลี่ยนเครื่องทรงฤดูร้อนเพื่อทรงเครื่องสำหรับฤดูฝนถวาย พระพุทธรูปสำคัญ

วันอาสาฬหบูชาตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ต่อเนื่องกับเทศกาลเข้าพรรษา เริ่มตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ วันอาสาฬหบูชาเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา คือ เป็นวันที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาหลังจากที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ ส่วนวันเข้าพรรษาเป็นวันที่พระสงฆ์หยุดพักการเดินทางและอยู่ปฏิบัติพระธรรมวินัย ณ ที่ใดที่หนึ่งเป็นเวลา ๓ เดือน เรียกว่าเข้าพรรษา พุทธศาสนิกชนจะทำบุญตั้งแต่วันอาสาฬหบูชาต่อเนื่องถึงวันเข้าพรรษา ในระยะเวลาเข้าพรรษา พุทธศาสนิกชนนิยมรักษาศูโบสถศีล และนำเครื่องสักการบูชา เช่น เทียนพรรษาหรือเครื่องใช้จำเป็นแก่พระสงฆ์ไปถวายที่วัดตามประเพณีที่ปฏิบัติสืบมาจนปัจจุบัน (กรมศิลปากร ๒๕๔๓ : ๔๑)

พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันอาสาฬหบูชาและเทศกาลเข้าพรรษา ในรัชกาลปัจจุบัน ก่อนถึงพระราชพิธีเข้าพรรษา ๔๕ วัน สำนักพระราชวังจะดำเนินการหล่อเทียนพรรษา โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงเทขีผึ้งหล่อเทียนพรรษา จำนวน ๓๓ เล่ม เป็นเทียนพรรษาเล่มใหญ่ ๑๑ เล่ม เล่มเล็ก ๒ เล่ม กระจุบยอดเทียนสลัก ๕๐ เล่ม จนกระทั่งก่อนวันพระราชพิธีประมาณ ๗ วัน เจ้าพนักงานสำนักพระราชวังจะนำเทียนที่ทรงหล่อนั้นไปตั้ง ณ พระราชฐานที่ประทับ เพื่อให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระสุหร่ายและทรงเจิมเทียนพรรษา กระจุบยอดเทียนสลัก เทียนชนวน และไม้ขีดไฟที่จะพระราชทานแก่ปวงนิยัตถุในพระบรมมหาราชวัง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระพุทธสิหิงค์ที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ และพระอารามหลวงรวม ๑๓ แห่ง

การพระราชพิธีกระทำในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงจุดไฟจากโคม สำหรับถวายเจ้าอาวาสไปจุดเทียนพรรษาที่ทรงพระราชอุทิศไว้แล้ว ทรงจุดเทียนพรรษามหาพระรัตนตรัย ทรงถวายพุ่มเทียนบูชาพระพุทธมหามณีรัตนปฎิมากร พระสัมพุทธพรรณี พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และทรงจุดรูปเทียนเครื่องนมัสการ ทรงประเคนถาดบรรจุพุ่มเทียน ถวายใส่ดอกไม้ รูป ๑ กล้อง เทียน ๕๐ เล่มแด่สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะ พระฐานานุกรมเปรียญ พระภิกษุภาคหลวง จำนวน ๓๐ รูป ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชวงศ์ทรงประเคนพุ่มเทียนแด่พระสงฆ์ ๓๐ รูป พุ่มเทียนที่เหลือในการพระราชพิธีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เช่น องคมนตรี รัฐมนตรี และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ถวายจนหมดจำนวนพระสงฆ์ประมาณ ๓๐๐ รูป เป็นการเสร็จพระราชพิธี ส่วนเทียนพรรษาสำหรับบูชาปวงนิยัตถุในพระบรมมหาราชวัง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพระพุทธสิหิงค์ ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชวงศ์ทรงจุดเทียนพรรษาและถวายพุ่มเทียน

รุ่งขึ้นวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ เป็นวันเข้าพรรษา เวลาเช้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นิมนต์พระสงฆ์ ๑๕๐ รูป เข้าไปรับพระราชทานอาหารบิณฑบาตของหลวงในพระบรมมหาราชวัง เวลาเย็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงฤดูร้อนเพื่อทรงเครื่องสำหรับฤดูฝน ถวายพระพุทธรูปหามณีรัตนปฎิมากร ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และเสด็จพระราชดำเนินไปทรงจุดเทียนพรรษาและถวายพุ่มเทียนแด่พระพุทธรูปชินสีห์ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร

นายเกรียงไกร วิสวามิตร (สัมภาษณ์ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๕๔) กล่าวว่า ในการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เนื่องในวันอาสาฬหบูชาและเทศกาลเข้าพรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะทรงเสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพระราชพิธีเป็นประจำทุกปี ยกเว้นบางปีหากทรงมีพระราชภารกิจหรือทรงพระประชวรก็จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชวงศ์เสด็จไปประกอบพระราชพิธีแทนพระองค์

ภาพที่ ๒๘ พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันอาสาฬหบูชาและเทศกาลเข้าพรรษา

พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้า

พระราชพิธีบูชาองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เดิมเป็นส่วนหนึ่งของพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา ตรงในวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ หรือวันอัฐมีบูชา เป็นวันที่พุทธสาวก

องค์สำคัญ พระอรหันตสาวกและพระภิกษุ ๕๐๐ รูป พร้อมกันถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หลังจากพระองค์เสด็จปรินิพพานแล้ว ๗ วัน

การบำเพ็ญกุศลของพุทธศาสนิกชนเนื่องในวันอัฐมีบูชา สืบเนื่องมาจากตำนานที่กล่าวว่า เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ที่เมืองกุสินารา พระอานนท์ พระอรหันตสาวกผู้รับใช้ใกล้ชิดพระพุทธองค์ ได้จัดการพระบรมศพโดยห่อพระบรมศพด้วยผ้าเนื้อดี ๒ ชั้น มัดด้วยด้ายแล้วห่อทับด้วยผ้าอีก ๕๐๐ ชั้น บรรจุในหีบทองโปรยด้วยเครื่องหอมต่างๆ แล้วครอบด้วยหีบทองอีกชั้นหนึ่ง ตั้งบำเพ็ญกุศลเป็นเวลา ๗ วัน แล้ววันแรม ๘ ค่ำ จึงอัญเชิญพระบรมศพไปประดิษฐานบนพระจิตกาธานทำด้วยไม้จันทน์เตรียมถวายพระเพลิง แต่ไม่สามารถจุดไฟให้ติดได้ พระสาวกทั้งหลายจึงคิดว่าเทพดาที่รักษาพระบรมศพปรารถนาจะให้พระมหากัสสปเดินทางมาถึงก่อน เมื่อพระมหากัสสปเดินทางมาถึงจิตกาธานที่ประดิษฐานพระบรมศพ ได้กล่าวสรรเสริญพระพุทธคุณ แล้วอาลัยถวายสักการะ ณ ปลายพระบาทแล้ว พระเพลิงจึงลุกโผลงพวยพุ่งขึ้น

อัฐมีบูชาเป็นการบำเพ็ญกุศลบูชาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หลังจากวันวิสาขบูชาแล้ว ๘ วัน คือ ตรงกับวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ พุทธศาสนิกชนจะไปทำบุญที่วัด ฟังพระธรรมเทศนา และเวียนเทียนบูชาพระรัตนตรัยที่วัด และบางปีบางวัดมีพิธีกรรมในวันอัฐมีบูชาเป็นการพิเศษ เช่น มีการเวียนเทียนและจุดดอกไม้ไฟบูชาพระบรมศพพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จำลองขนาดเท่าคนจริงประดิษฐานในโลงจำลอง ให้พระบาทยื่นออกมานอกโลง มีพระมหากัสสปนั่งคุกเข่ากราบอยู่ปลายพระบาท (กรมศิลปากร ๒๕๔๓ : ๓๕)

นายเกรียงไกร วิสวามิตร (สัมภาษณ์ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๕๔) สำหรับพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชอุทิศและทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชวงศ์เสด็จไปทรงจุดเทียนรุ่งบูชาพระรัตนตรัย ณ พระอารามหลวง ๗ อาราม ได้แก่ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม วัดบวรนิเวศวิหาร วัดนิเวศธรรมประวัติ และวัดบรมนิวาส พระอารามละ ๓๐๐ เล่ม

พระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช

การปกครองคณะสงฆ์ไทยได้มีแบบแผนมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย มีการจัดคณะคามวาสีเป็นฝ่ายฆราวา คณะอรัญวาสีเป็นฝ่ายช้าย มีพระสังฆราชเจ้าเป็นเจ้าคณะทั้งสองฝ่าย ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีตำแหน่งสังฆปริณายก ๒ องค์ คือ

๑. พระสังฆราชช้าย คือ พระพนรัตน์ ปกครองคณะใต้

๒. พระสังฆราชขวา คือ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณราชาธิบดี ปกครองคณะเหนือ
โดยนับจากราชาธานีเป็นเกณฑ์ เกียรติยศมีพระสุพรรณบัฏจารึกนามทั้งสององค์ แต่พระพนรัตน์
ไม่ได้เป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณราชาธิบดีทุกองค์ จึงเรียกว่าสมเด็จพระสังฆราช มี
ศักดิ์สูงกว่าสังฆราชฝ่ายซ้าย และเป็นดังนี้มาจนตลอดสมัยกรุงธนบุรี (สำนักเลขาธิการคณะ
รัฐมนตรี ๒๕๓๔ : คำปรารภ)

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ ทรงเป็น
อัครศาสนูปถัมภก เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
ประกอบพิธีสถาปนาตามโบราณราชประเพณี ตั้งแต่การสถาปนากรุงเทพฯ เป็นราชธานี ตั้งแต่ปี
พ.ศ. ๒๓๒๕ จนถึงปัจจุบัน มีพระสังฆราช รวม ๑๕ พระองค์

ทรงสรรค์ นิลกำแหง (๒๕๕๒ : ๑๒๕) ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชมีคำเรียกเป็น ๓
อย่าง คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า และสมเด็จพระสังฆราช

๑. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า

สำหรับเรียกพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ที่ได้รับมหาสมณุตมาภิเษก สถาปนาเป็นสมเด็จพระ-
สังฆราช ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มี ๓ พระองค์ คือ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ทั้ง ๓ พระองค์ ได้รับพระราชทานเสวตฉัตรประกอบพระอิสริยยศ เป็นเสวตฉัตรลายทอง ๕ ชั้น

๒. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

สำหรับเรียกพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ที่ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช แต่ไม่ได้รับ
มหาสมณุตมาภิเษก มี ๒ พระองค์ คือ

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราวุธศิริวัฒน ได้รับพระราชทานเสวตฉัตรลายทอง ๕
ชั้น เป็นเครื่องประกอบพระอิสริยยศ เป็นกรณีพิเศษ

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้รับพระราชทานเสวตฉัตรคาดเหลือง
๕ ชั้น เป็นเครื่องประกอบพระอิสริยยศ

๓. สมเด็จพระสังฆราช

สำหรับเรียกพระมหาเถระผู้ได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช ที่ไม่ได้เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ ได้รับพระราชทานเศวตฉัตรเป็นเครื่องประดับพระอิสริยยศ เป็นเศวตฉัตร ๓ ชั้น

พระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช กำหนดได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ พระราชพิธีมหาสมณุตมาภิเษก และพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช

พระราชพิธีมหาสมณุตมาภิเษก

เป็นพระราชพิธีที่จัดเป็นการใหญ่คล้ายพระราชพิธีราชาภิเษกอย่างย่อ สำหรับพระสังฆเถระ ที่เป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ ที่ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า หรือสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ประกอบด้วยพระราชพิธีจารึกพระสุพรรณบัฏ ซึ่งกระทำ ณ พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพระราชพิธีสถาปนา กระทำ ณ พระอุโบสถของพระอารามที่เสด็จสถิต กำหนดพิธีประมาณ ๕ ถึง ๗ วัน มีพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์และพราหมณ์ทำพิธีไสยเวท ครั้น ณ วันพระฤกษ์สถาปนา สมเด็จพระสมณเจ้าหรือสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ประทับเหนือตั่งมหาสมณอาสน์ อุทุมพร พระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานน้ำจากพระเต้าและพระมหาสังข์ทักษิณาวัตร แล้วเสด็จประทับ ณ พระแท่นเศวตฉัตร ๕ ชั้น ในพระอุโบสถ โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศพระบรมราชโองการมหาสมณุตมาภิเษก เสด็จพระนามสถาปนาพระอิสริยยศจบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงถวายพระสุพรรณบัฏ เครื่องยศสมณศักดิ์ เครื่องสักการะดอกไม้ธูปเทียน ต้นไม้เงินทอง มีเวียนเทียนสมโภชพระสุพรรณบัฏ

พระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช แยกเป็น ๒ ลักษณะ

ลักษณะที่ ๑ ประกอบด้วยพระราชพิธีจารึกพระสุพรรณบัฏ และพระราชพิธีถวายพระนาม กำหนดพระราชพิธีหลังจากพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งจะมีการเฉลิมพระยศเจ้านาย ตั้งกรมเลื่อนกรม และตั้งข้าราชการผู้มีความชอบในแผ่นดิน หรือเป็นการต่อท้ายพระราชพิธีประจำปี หรือไม่กี่สุดแต่พระราชอัธยาศัย เพราะบางครั้งตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชจะว่างอยู่เป็นเวลานาน มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดขึ้นดำรงตำแหน่ง นอกจากนี้พระราชพิธีสถาปนาสมณศักดิ์ มักจะทรงสถาปนาสมเด็จพระราชาคณะและพระราชาคณะหลายรูปด้วยในคราวเดียวกัน

พิธีจารึกพระสุพรรณบัฏ เมื่อโหรคำนวณวันพระฤกษ์ที่จะจารึกแล้ว อาลักษณ์ทำพิธีจารึกในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น หอพระมณเฑียรธรรม หรือ พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ และพราหมณ์ทำพิธีไสยเวท มีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ร่วมเป็นสักขีพยาน

พิธีสถาปนา ต้องคำนวณวันพระฤกษ์ ประกอบพิธี ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม บ้าง ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ บ้าง (ถ้าเป็นการเนื่องในพระราชพิธีประจำปี) ณ พระอารามที่เสด็จสถิต บ้าง อาลักษณ์อ่านประกาศพระบรมราชโองการแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จไปถวายพระสุพรรณบัฏ เครื่องยศสมณศักดิ์ บางครั้งโปรดเกล้าฯ ให้เชิญไปถวาย ณ พระอารามในภายหลัง นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ ยังมีประเพณีให้เชิญสมเด็จพระสังฆราชจากพระอารามเดิมไปสถิต ณ วัดมหาธาตุ อีกด้วย

ลักษณะที่ ๒ เป็นพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชโดยเฉพาะ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๕๐๕ มาตรา ๗ บัญญัติไว้ว่าพระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช และมาตรา ๘ บัญญัติว่า สมเด็จพระสังฆราชทรงดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก ทรงบัญชาการคณะสงฆ์ (ทรงสรรค์ นิลกำแหง ๒๕๕๒ : ๑๓๐)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน จึงทรงมีพระดำริว่า ในการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชนั้น สมเด็จพระสังฆราชทรงดำรงตำแหน่งสูงสุด เป็นสกลมหาสังฆปริณายก ประธานาธิบดีแห่งสงฆ์ และเป็นที่เคารพสักการะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ รัฐบาล และพุทธศาสนิกชนชาวไทยและชาวต่างประเทศ จึงทรงอาศัยพระราชอำนาจ ทรงสถาปนาสมเด็จพระเถระขึ้นทรงดำรงสมณศักดิ์สมเด็จพระสังฆราช และสมควรที่จะถวายพระเกียรติยศ โดยการตั้งพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช ณ พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นพระราชพิธีต่างหากโดยเฉพาะ และให้มีลักษณะการพระราชพิธีแตกต่างจากก่อน ซึ่งเดิมมีเพียงเจ้าพนักงานอาลักษณ์ อ่านกระแสพระบรมราชโองการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช และถวายพระสุพรรณบัฏ พัดยศ และเครื่องสมณศักดิ์ การพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชต่อแต่นี้ มีพระราชดำริให้ประกาศกระแสพระบรมราชโองการและถวายพระสุพรรณบัฏ พัดยศ และเครื่องสมณศักดิ์ ท่ามกลางมหาสังฆสันนิบาต ประกอบด้วยสมเด็จพระราชาคณะ พระกรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัดทั่วราชอาณาจักร และทางราชอาณาจักรก็ครบทุกสถาบัน นับแต่พระบรมวงศานุวงศ์ ประธานฝ่ายบริหาร ตุลาการ และนิติบัญญัติ ตลอดจนข้าราชการทั้งมวล เป็นเอกฉันท์อนุกรมพร้อมกัน อนุโมทนาสาธุการ สมกับที่จะเป็นองค์พระประมุขปกครองคณะสงฆ์ เป็นที่เชิดชูพระพุทธศาสนาสืบไป

พระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช ตามกระแสพระราชดำริข้างต้น เริ่มในการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๑๖ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (จวน ศิริสม) จนถึงสมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบัน การพระราชพิธีประกอบด้วยพระราชพิธีจารึกพระสุพรรณบัฏ และพระราชพิธีสถาปนา (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ๒๕๓๔ : ๗)

พระราชพิธีจารึกพระสุพรรณบัฏ กระทำ ณ พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โหรคำนวณพระฤกษ์ที่จารึก ขณะเจ้าพนักงานอาลักษณ์จารึกพระสุพรรณบัฏ พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา ชาวพนักงานประโคมฆ้องชัย สังข์ แตร ดุริยางค์เมื่อเสร็จการ จากนั้นเชิญพระสุพรรณบัฏขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ทรงเจิม

พระราชพิธีสถาปนา กระทำ ณ พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เช่นเดียวกัน เมื่อทรงศีลแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานอาลักษณ์อ่านประกาศกระแสพระบรมราชโองการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช ณ ท่าวัดกลางสังฆมณฑล และฝ่ายราชอาณาจักร สมเด็จพระราชาคณะนำสวดสังฆานุโมทนา พระกรรมกรมหาเถรสมาคมรับอนุโมทนาสาธุการแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จไปถวายน้ำพระมหาสังข์ทักษิณาวัฏแด่สมเด็จพระสังฆราช ถวายพระสุพรรณบัฏ พัดยศ เครื่องสมณศักดิ์ และพระตราตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช พระสงฆ์สังฆมณฑลเจริญชัยมงคลคาถา ชาวพนักงานประโคมฆ้องชัย สังข์ แตร ดุริยางค์ พระสงฆ์ตามพระอารามทั่วราชอาณาจักร ชุมนุมในพระอุโบสถ เจริญชัยมงคลคาถาและย่ำระฆังพร้อมกัน เสร็จแล้ว สมเด็จพระสังฆราชทรงรับเครื่องสักการะจากพระเถระผู้ใหญ่ฝ่ายมหานิกายและธรรมยุต ผู้แทนพระบรมวงศานุวงศ์ ประธานองคมนตรี นายกรัฐมนตรี ประธานรัฐสภา ประธานศาลฎีกา และบรรพชิตญวนและจีน เป็นต้น เป็นการเสร็จพิธี

ตารางที่ ๓ รายพระนามสมเด็จพระสังฆราช ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ลำดับ	รัชกาล	รายพระนาม	สถาปนา ปี พ.ศ.	สถิต ณ วัด
๑	รัชกาลที่ ๑	สมเด็จพระสังฆราช (ศรี)	๒๓๒๕	วัดระฆังโฆสิตาราม
๒	รัชกาลที่ ๑	สมเด็จพระสังฆราช (สุก)	๒๓๓๖	วัดมหาธาตุ
๓	รัชกาลที่ ๒	สมเด็จพระอริยวงษญาณ ปรียัติวรา สังฆราชาธิบดี ศรีสมณุตมปรีนายก (มี)	๒๓๕๕	วัดมหาธาตุ
๔	รัชกาลที่ ๒	สมเด็จพระอริยวงษญาณ ปรียัติวรา สังฆราชาธิบดี ศรีสมณุตมปรีนายก (สุก ญาณสังวร)	๒๓๖๓	วัดมหาธาตุ
๕	รัชกาลที่ ๒	สมเด็จพระสังฆราช (ค่อน)	๒๓๖๕	วัดมหาธาตุ

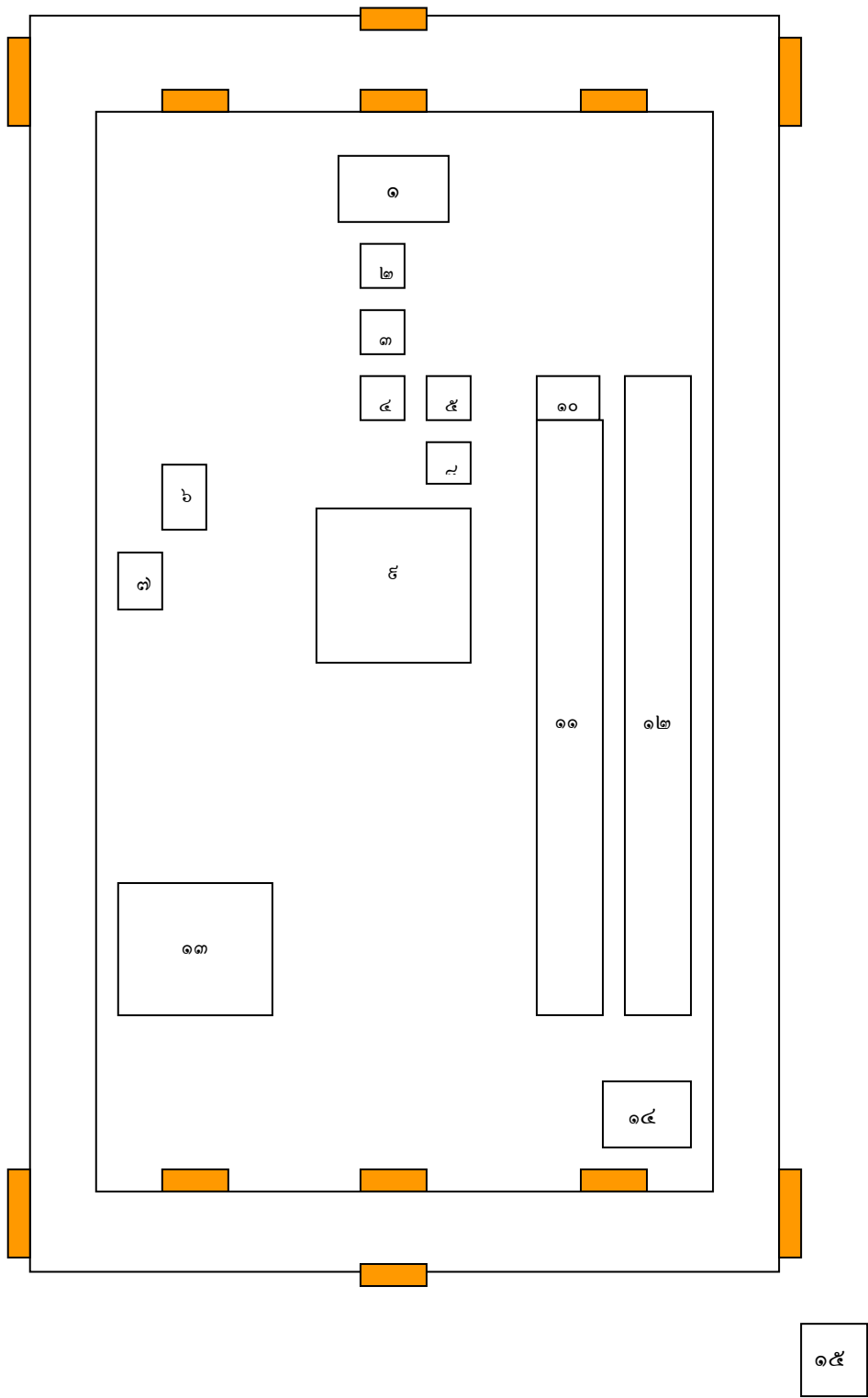
ตารางที่ ๓ (ต่อ)

ลำดับ	รัชกาล	รายพระนาม	สถาปนา ปี พ.ศ.	สถิต ณ วัด
๖	รัชกาลที่ ๓	สมเด็จพระอริยวงษญาณ ปรียัติวรา ลังฆราชาธิบดี ศรีสมณุตมปรีนายก (นาค)	๒๓๘๖	วัดมหาธาตุ และย้าย ไปประทับที่วัดราช บูรณะ
๗	รัชกาลที่ ๔	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมา นุชิตชิโนรส (พระองค์เจ้าวสุกรี)	๒๓๙๔	วัดพระเชตุพน วิมลมังคลาราม
๘	รัชกาลที่ ๕	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปว เรศวริยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์)	๒๔๓๔	วัดบวรนิเวศวิหาร
๙	รัชกาลที่ ๕	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระ สังฆราช มหาสงฆปรีนายก (ปุสส เทโว สา ป.๕)	๒๔๓๖	วัดราชประดิษฐ์ สถิตมหาสีมาราม
๑๐	รัชกาลที่ ๖	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา วชิรญาณวโรรส (พระองค์เจ้ามุนัย นาคมานพ)	๒๔๕๓	วัดบวรนิเวศวิหาร
๑๑	รัชกาลที่ ๖	สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง ชินวรศิริวัฒน์ (หม่อมเจ้าภูษงค์ ชมพูนุท)	๒๔๖๔	วัดราชบพิธสถิต มหาสีมาราม
๑๒	รัชกาลที่ ๘	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระ สังฆราช สกลสงฆปรีนายก (แพ พงษ์ปาละ)	๒๔๘๑	วัดสุทัศนเทพวร าราม
๑๓	รัชกาลที่ ๘	สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิร ญาณวงศ์ (หม่อมราชวงศ์ชื่น นพวงศ์)	๒๔๘๘	วัดบวรนิเวศวิหาร
๑๔	รัชกาลที่ ๙	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระ สังฆราช สกลมหาสงฆปรีนายก (ปลด เกตุทัต)	๒๕๐๓	วัดเบญจมบพิตร

ตารางที่ ๓ (ต่อ)

ลำดับ	รัชกาล	รายพระนาม	สถาปนา ปี พ.ศ.	สถิต ณ วัด
๑๕	รัชกาลที่ ๕	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสงฆปรินายก (อยู่ ช้างโสภา)	๒๕๐๖	วัดสระเกศ
๑๖	รัชกาลที่ ๕	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสงฆปรินายก (จวน ศิริสม)	๒๕๐๘	วัดมกุฏกษัตริยาราม
๑๗	รัชกาลที่ ๕	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสงฆปรินายก (ปุ่น สุขเจริญ)	๒๕๑๕	วัดพระเชตุพน วิมลมังคลาราม
๑๘	รัชกาลที่ ๕	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสงฆปรินายก (วาสน์ นิลประภา)	๒๕๑๗	วัดราชบพิธสถิต มหาสีมาราม
๑๙	รัชกาลที่ ๕	สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสงฆปรินายก (เจริญ คุชวัตร)	๒๕๓๒	วัดบวรนิเวศวิหาร

ภาพที่ ๒๕ ฟังการตั้งแต่งพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช

๑. ฐานเบญจามุขบกประดิษฐาน พระพุทธรูปมหาณัฏฐนปฏิมากร	๙. อาสนสงฆ์ยกพื้นปูผ้าขาวและนุรอบด้วย ผ้าขาวปิดทองแผ่ลวดฉลุลายดอกกลอย
๒. ธรรมาสันศิลา	๑๐. พระแท่นเศวตฉัตรสมเด็จพระสังฆราช
๓. เครื่องนมัสการทองใหญ่	๑๑. อาสนสงฆ์เก้าอี้
๔. พระแท่นทรงกราบ	๑๒. อาสนสงฆ์ยกพื้นปูผ้าขาว
๕. ที่ทรงกราบสำหรับผู้แทนพระองค์	๑๓. เก้าอี้สำหรับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ใฝ่ๆ
๖. พระราชอาสน์	๑๔. หมอนชัย
๗. เก้าอี้ที่ประทับสำหรับผู้แทนพระองค์	๑๕. ศาลเทวดา
๘. โต๊ะจารึกพระสุพรรณบัฏ	

พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุปสมบทนาคหลวง

พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศล อุปสมบทพระราชวงศ์ ราชินิกุล ราชสกุล ข้าราชการ สัญญาบัตร ซึ่งได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ได้รับพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็น นาคหลวง และสามเณรเปรียญธรรม ๙ ประโยค เป็นพระราชพิธีมีมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ สืบมาจนถึงปัจจุบัน

ก่อนเทศกาลเข้าพรรษามีประเพณีนิยมอุปสมบทในพระพุทธศาสนา เพื่อรับการอบรม บ่มนิสัย ศึกษาและปฏิบัติพระธรรมวินัย การอุปสมบทครั้งนี้ ถ้าเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ตั้งแต่ หม่อมเจ้าขึ้นไป ราชาศัพทใช้ว่า “ทรงผนวช” ส่วนราชสกุล ข้าราชการ และบุคคลทั่วไป เรียกว่า “อุปสมบท” พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ เมื่อจะทรงผนวชหรืออุปสมบท ต้องขอพระบรม ราชานุญาต และกราบบังคมทูล การนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชศรัทธาโปรด เกล้าฯ ให้ทรงผนวชหรืออุปสมบท ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเป็นพุทธาวาสในพระบรม- มหาราชวัง เรียกว่า “นาคหลวง” (เพลินพิศ คำราญ ๒๕๕๐ : ๕)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ และมหาดเล็กเมื่ออายุครบอุปสมบท พระองค์ก็ทรงเป็นพระธุระในการจัดให้อุปสมบท ถ้ายังไม่ได้ อุปสมบทแล้วจะยังไม่ได้รับราชการ พระราชพิธีอุปสมบทนาคหลวงครั้งแรกคือ ทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ครั้งยังทรงดำรงพระอิสริยยศ เป็น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ทรงผนวช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตน ศาสดาราม ในพุทธศักราช ๒๓๓๑

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวว่า “ครั้นเมื่อถึงเดือน ๘ ในปีวอก สัมฤทธิศกนั้น สมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ เจ้าฟ้ากรมหลวง

อิสรสุนทร พระชนมายุได้ ๒๑ พรรษา ควรจะทรงผนวชอุปสมบท และสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรเทษ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ทั้งสองพระองค์พระชนมายุเกินอุปสมบทแล้ว ยังหาได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุไม่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดอนุญาตให้ออกทรงผนวช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม หลังจากนั้นก็ตั้งกระบวนแห่กรมหลวงอิสรสุนทรขึ้นไปประทับอยู่วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส)

ตั้งแต่นั้นจึงเป็นพระราชประเพณีที่พระบรมวงศานุวงศ์จะต้องทรงผนวชที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนาคหลวง ทั้งนี้มีหลักฐานเป็นพระราชนิพนธ์ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือนว่า “การทรงผนวชเจ้านายในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเป็นพระองค์แรกที่เดิวนั้น คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพราะฉะนั้นบรรดาเจ้านายภายหลังที่เป็นเจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า ทั้งในวังหลวง วังหน้า ไม่มีพระองค์ใดที่ได้ทรงผนวชที่อื่น นอกจากวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เว้นแต่พิการหรือเป็นที่น่ารังเกียจอย่างหนึ่งอย่างใด เพราะฉะนั้นจึงได้ถือกันว่า ถ้าเจ้านายพระองค์ใดไม่ได้ทรงผนวชในวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว ย่อมเป็นคนที่ไม่เลิคนแล้วหรือจะเลิคนต่อไปเป็นแน่ ส่วนนาคหลวงที่เป็นมหาดเล็ก ข้าราชการนั้นเริ่มมีขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้านายสรภักย์สถยภูการ (เจิม แสง-ชูโต) บุตรพระยาสุรศักดิ์มนตรี (แสง แสง-ชูโต) เป็นนาคหลวงอุปสมบทต่อท้ายหม่อมเจ้า หลังจากนั้นจึงถือเป็นหลักเกณฑ์ว่า ข้าราชการที่มียศบรรดาศักดิ์ ซึ่งเป็นบุตรข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ หรือเป็นราชสกุล เมื่อจะอุปสมบทต้องกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตก่อน เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนาคหลวงอุปสมบทในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (เพลินพิศ กำราบ ๒๕๕๐ : ๖) สำหรับสามเณรถ้าสอบได้เปรียญธรรม ๕ ประโยค เมื่อมีอายุครบอุปสมบท โปรดเกล้าฯ ให้เป็นนาคหลวง อุปสมบท ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และให้จัดรถยนต์หลวงไปส่งยังวัดที่จำพรรษา

กรมศิลปากร (๒๕๔๓ : ๓๘) การทรงผนวชและอุปสมบทนาคหลวงในรัชกาลก่อนๆ กำหนด ๓ วัน คือ วันกราบถวายบังคมลา วันสมโภช วันทรงผนวชและอุปสมบท มีรายละเอียดดังนี้

วันกราบบังคมลา กระทรงวังจะแจ้งกำหนดให้ผู้ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนาคหลวงทราบ เพื่อเข้าเฝ้าฯ พร้อมกันในวันที่เสด็จฯ ออกขุนนาง ซึ่งสมัยก่อนเสด็จออกสัปดาห์ละ ๑ ครั้ง ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมหิสวยพิมาน พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท หรือพระที่นั่งอนันตสมาคม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับพระราชอาสน์หน้าพระแท่นนพปฎลมหาเศวตฉัตร ผู้

เป็นนาคหลวงนำพานดอกไม้ธูปเทียนแพเข้าไปกราบถวายบังคม ณ ที่ประทับเป็นรายบุคคล หลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมราโชวาท จบแล้วเสด็จขึ้น

วันสมโภช กำหนดก่อนวันทรงผนวชและอุปสมบท ๑ วัน การสมโภชนี้ไม่ได้สมโภชทุกคน แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับพระราชอาสน์ หน้าพระแท่นนพปฎลมหาเศวตฉัตร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับพระราชอาสน์หน้าพระแท่นนพปฎลมหาเศวตฉัตร พราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียน กรันเวียนเทียนเสร็จแล้ว พราหมณ์ดับเทียนและเจิมนาคหลวง นาคหลวงเข้าเฝ้าฯ รับพระราชทานน้ำสังข์และทรงเจิม แล้วเสด็จขึ้น

วันทรงผนวชและอุปสมบท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมาประทับทรงเป็นประธานในพระราชพิธี พระราชทานผ้าไตรในการทรงผนวชและอุปสมบท โดยสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ทั้งนาคหลวงมหานิกายและธรรมยุต และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถวายเครื่องสมณบริวารแก่พระภิกษุนาคหลวง และโปรดฯ ให้พระภิกษุนาคหลวงไปรับของถวายจากพระราชวงศ์ฝ่ายในด้วย หลังจากนั้นพระภิกษุนาคหลวงธรรมยุตไปทำพิธีทบทวนกรรม หมายความว่าทำให้เป็นธรรมยุตบริสุทธิ์ ณ วัดที่จำพรรษา

ระเบียบของสำนักพระราชวัง กำหนดไว้ว่า การอุปสมบทนาคหลวงในปัจจุบัน ผู้ที่ขอพระราชทานพระมหากรุณาเป็นนาคหลวงต้องทำหนังสือถึงเลขาธิการพระราชวังหรือราชเลขาธิการพร้อมด้วยหลักฐาน คือ

๑. หนังสือจากต้นสังกัดให้ลาอุปสมบท
๒. หนังสือจากวัดที่ให้จำพรรษา
๓. ประวัติของผู้ที่ขอพระราชทานพระมหากรุณา

นายเกรียงไกร วิสวามิตร (๑๒ กรกฎาคม ๒๕๕๔) กล่าวว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนาคหลวงแล้ว สำนักพระราชวังจะได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานกำหนดวันเข้าเฝ้าฯ กราบถวายบังคมลา โดยงดการสมโภช ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าฯ กราบถวายบังคมลาในวันที่เสด็จออกทางjemเทียนพรรษา ณ พระราชนิเวศน์มฤคทายวัน สำหรับวันอุปสมบท สำนักพระราชวังไม่ได้ออกเป็นหมายกำหนดการเช่นในรัชกาลก่อนๆ แต่จะออกเป็นหมายรับสั่งกำหนดการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุปสมบทนาคหลวง ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชกรณียกิจอื่นๆ ไม่สามารถเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเป็นประธานในการอุปสมบทนาคหลวงได้ ก็จะเสด็จฯ มาถวายเครื่องสมณบริวารแก่พระภิกษุนาคหลวงภายหลังจากที่อุปสมบทเรียบร้อยแล้ว

ภาพที่ ๓๐ พระราชพิธีอุปสมบทนาคหลวง

พิธีสวดพระปริตร และการทำน้ำพระพุทธมนต์

การสวดพระปริตร

การสวดพระพุทธรูปที่พระสงฆ์สวดในงานต่างๆ แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ การสวดพระธรรมเพื่อรักษาพระศาสนา และการสวดพระปริตรซึ่งเป็นการสวดเพื่อคุ้มครองป้องกันภัยอันตราย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๕๑๑ : ๘) ปริตร มาจากคำว่า “ปริตฺต” ในภาษาบาลีแปลว่า คุ้มครอง การสวดพระปริตรจึงหมายความว่าสวดเพื่อคุ้มครอง ป้องกันภัยอันตราย ประเพณีที่พระสงฆ์สวดพระปริตรเกิดขึ้นในลังกาทวีป ในตำนานพระพุทธศาสนากล่าวไว้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วได้ ๓๐๐ ปีเศษ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา แล้วแต่งตั้งทูตเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังนานาประเทศ พระเจ้าเทวณัมปิยดิสซึ่งครองกรุงลังกาเกิดเลื่อมใส จึงทูลขอให้พระเจ้าอโศกมหาราชส่งคณะสงฆ์มาเผยแผ่พระพุทธศาสนายังลังกาทวีป พระเจ้าอโศกจึงทรงอาราธนาพระมหินทรเถระผู้เป็นพระราชบุตรพระองค์หนึ่ง ซึ่งออกผนวชอยู่ให้เป็นประธานนำคณะสงฆ์ไปสั่งสอนพระธรรมวินัย แต่เนื่องจากชาวลังกาไม่รู้ภาษาบาลีอย่างแพร่หลายเหมือนชาวอินเดีย การสอนและการรักษาพระธรรมวินัยในลังกาจึงต้องใช้ ๒ ภาษา คือสอนด้วยภาษาสิงหลอันเป็นภาษาของชาวลังกา แต่ท่องจำพระธรรมวินัย

ด้วยภาษาบาลีตามเดิม ต่อมาภายหลังพระสงฆ์ในลังกาทวีปช่วยกันเขียนพระธรรมวินัยเป็นอักษร ทำให้ความจำเป็นในการท่องจำน้อยลงกว่าแต่ก่อน แต่ถึงอย่างไรก็ตามการศึกษาพระธรรมวินัยต้องเรียนภาษาบาลีจนรู้แตกฉานก่อน จึงสามารถอ่านพระไตรปิฎกให้รอบรู้พระธรรมวินัยได้ การเรียนภาษาบาลีจึงถือว่าเป็นกิจของผู้ออกบวชจะต้องเรียน และนับถือกันว่าภาษาบาลีเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์ เพราะทรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา แม้ผู้ที่ไม่ได้เรียนรู้ภาษาบาลี เมื่อได้ยินพระสงฆ์สาธยาย ก็รู้ว่าเป็นพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า พวกกันอุโมทนาสาธุและถือว่าเป็นสิริมงคล แต่ที่ลังกานั้นมีพวกทมิฬที่นับถือไสยศาสตร์มาอยู่มาก พาศาสนาพราหมณ์มาสั่งสอนในลังกาทวีปด้วย ตามคติของศาสนาพราหมณ์นิยมว่าผู้ทรงพระเวทอาจจะร้ายมนต์ให้เกิดสิริมงคลหรือป้องกันภัยอันตรายแก่มหาชนได้ แม้ชาวลังกาที่นับถือพระพุทธศาสนาก็ยังต้องการความเป็นสิริมงคลและก็ยังหวาดหวั่นต่อภัยอันตรายต่างๆ ตามธรรมดาของมนุษย์ คงจะขอให้พระสงฆ์เถระลังกาช่วยหาทางในพระพุทธศาสนาสงเคราะห์เพื่อเป็นสิริมงคลและป้องกันภัยอันตรายให้แก่ตนบ้าง พระสงฆ์จึงค้นในพระไตรปิฎก เลือกอพาพระสูตร และพระคาถาสรรเสริญคุณพระศรีรัตนตรัย อันมีตำนานอ้างว่าเกิดขึ้นด้วยเหตุการณ์ต่างๆ มาสวดเป็นมนต์ เช่น พระอานนทที่เคยถือเอารัตนสูตรมาสวดเป็นมนต์ระงับโรคระบาดอันเกิดจากความอดอยากที่เมืองเวสาลี เป็นต้น

นายเกรียงไกร วิสวามิตร (สัมภาษณ์ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๕๔) กล่าวว่า การสวดพระปริตรจะสวดบทอะไรหรือคาถาอะไรก็ขึ้นอยู่กับเหตุการณ์ เช่น นิมนต์สวดให้เป็นมงคลก็สวดมงคลสูตร ถ้านิมนต์ไปสวดให้คนเจ็บไข้ฟังก็นิมนต์สวดโฆฆมงคล เป็นต้น เมื่อมีการสวดพระปริตรเกิดขึ้นแล้วคนทั้งหลายก็นิยมกันแพร่หลาย พระสงฆ์ก็ค้นหาพระสูตรและพระคาถาในพระไตรปิฎกมาสวดเป็นพระปริตรมากขึ้นเป็นลำดับ

เมื่อพระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองในลังกาทวีป และแพร่กระจายมายังประเทศไทย จึงมีการเดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยในลังกาทวีป และอุปสมบทเป็นพระสงฆ์ลัทธิลังกาวงศ์ หลังจากนั้นก็นำหลักธรรมคำสอนมาเผยแผ่ จนมีผู้นับถือและสมัครเรียนตามลัทธิลังกาวงศ์กันมากขึ้น จนถึงพระเจ้าแผ่นดินทรงรับอุปถัมภ์ เห็นได้ว่าพระธรรมวินัยข้อวัตรปฏิบัติที่พระสงฆ์ไทยประพฤติตั้งแต่กรุงสุโขทัยเป็นต้นมา การสวดพระปริตรในประเทศไทยได้มีการคัดเลือกจากพระไตรปิฎกและแต่งขึ้นมาใหม่แล้วเอามาสวดเพิ่ม เพื่อจะให้เกิดความเป็นสิริมงคล พิธีสวดพระปริตรมีอยู่ ๒ อย่าง คือ พิธีทางพุทธศาสนา และพิธีทางพุทธศาสนาเจ้าไสยศาสตร์

๑. พิธีทางพุทธศาสนา คือ การสวดมนต์ในงานมงคลอย่างสามัญ เช่น การทำบุญบ้าน การฉลองพระ พิธีโกนจุก เป็นต้น

ราชพิธีที่พระอุโบสถของพระอารามในพระราชวังหลวงด้วย เนื่องจากเป็นที่ประดิษฐาน พระพุทธรูปอันศักดิ์สิทธิ์ ที่บรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระบรมมหากษัตริยาธิราช ซึ่งถือได้ว่าเป็นการข่มขวัญไม่ให้เกิดการกระด้างกระเดื่องในราชอาณาจักร จึงทำให้เกิดพระราชพิธีที่สำคัญ คือ พระราชพิธีศรีสังฆปานกาลหรือพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สังจา

กรมศิลปากร (๒๕๑๔ : ๒๐๒-๒๔๕) พระราชพิธีศรีสังฆปานกาล หรือพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สังจา เป็นพิธีใหญ่ซึ่งมีมาแต่โบราณ และทำกันถึงปีละ ๒ ครั้ง คือ ในวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๕ และวันแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๐ การถือน้ำนี้มีเค้ามูลว่า ใช้กันในหมู่ทหารเป็นวิธีของขัตติยะ ชาติ ขัตติยะหาเลี้ยงชีวิตด้วยคมอาวุธแต่มิใช่ผู้ร้าย รักการต่อสู้อย่างซึ่งหน้า และประกาศให้รู้ตัว ครั้นเมื่อมีชัยชนะเหนือขัตติยะทั้งปวง จึงได้รับการสถาปนาเป็นพระราชหรือพระมหากษัตริย์ เพื่อให้ปกครองบ้านเมืองสืบไป

พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา หรือพระราชพิธีศรีสังฆปานกาล ถือปฏิบัติมาตั้งแต่โบราณ คือ ซึ่งถูกยกเลิกไปหลังจากมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีนี้ขึ้นอีกครั้ง เมื่อวันที่ ๒๔ และ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ แต่ผู้ที่ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในครั้งนี้ เฉพาะผู้ที่ป็นสมาชิกราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดีเท่านั้น และไม่ได้เรียกพระราชพิธีนี้ว่า พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา หรือพระราชพิธีศรีสังฆปานกาลเหมือนแต่ก่อน แต่เรียกว่า “พระราชพิธีพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดี” ซึ่งเป็นการผนวกรวมพระราชพิธีพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดี กับพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเข้าด้วยกัน

พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เป็นพระราชพิธีที่รวมพิธีทางศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ ในสมัยโบราณกำหนดถือปีละ ๒ ครั้ง คือ กระทำในตอนท้ายพระราชพิธีสารท และท้ายพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ (พระราชพิธีเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่พระนครและพระมหากษัตริย์ ซึ่งกระทำในเดือน ๔ ต่อในเดือน ๕) ต่อมาได้เปลี่ยนมากระทำ วันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๕ และแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๐

น้ำพระพิพัฒน์สัตยาเป็นน้ำชำระพระแสง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พระราชทานพระบรมราชาธิบายว่า คงเริ่มด้วยวิธีขัตติยะ หรือกษัตริย์ คือ ทหาร เมื่อชาติขัตติยะถือคมอาวุธเป็นอาชีพอยู่เช่นนี้ ก็จำเป็นอยู่เองที่จะต้องเสาะแสวงหาศาสตราวุธที่ดีเลิศกว่าผู้อื่นมาใช้ และมีความรักอาวุธนั้นยิ่งกว่าทรัพย์สินสมบัติทั้งหลาย เมื่อใช้อาวุธนั้นไปทำการสงครามได้ชัยชนะแก่ผู้ใด ก็จะถือว่าอาวุธนั้นเป็นของคิมิคุณวิเศษและเอาน้ำล้างอาวุธนั้น ให้ผู้ที่ยินยอมอยู่ใต้อำนาจเดิม คู่กับการให้สัตย์ปฏิญาณตน และถ้าผู้คิมิน้ำนั้นเกิดคิดทรยศต่อขัตติยะนั้นก็เชื่อว่าอาวุธ

นั้นสามารถลงโทษแก่ผู้ทรยศได้ และมีเกล้าที่มาจากทางหนึ่ง คือ ในประกาศเขนทร์สวนานกล่าว ว่า น้ำที่ล้างพระแสงขรรค์ ชื่อ ชีมาวู ใช้ดื่มเพื่อเป็นสิริมงคลเหมือนน้ำมนต์

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ทำเช่นเดียวกับในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ข้าราชการถือน้ำที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ แล้วย้ายไปที่วิหารมงคลพิตร เมื่อถือน้ำแล้ว นำดอกไม้ธูปเทียนเข้าถวายบังคมพระบรมรูปสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ หรือพระบรมรูปพระเจ้าอยู่ทอง แล้วจึงเข้าเฝ้าถวายบังคม

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เสด็จขึ้นเถลิงราชสมบัตินั้น เป็นเวลายังทรงผนวชอยู่ ได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับอยู่ใน พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการทำสัตยาณูสัตย์ถวายครั้งแรก ก็ทำที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ไม่ได้มาทำที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยเหมือนอย่างรัชกาลก่อนๆ หรืออย่างในรัชการที่ ๕ โดยถือว่าการประชุมพร้อมกัน ต่อหน้าพระพุทธรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และพระพุทธรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระบรมอัยกาธิราช และสมเด็จพระบรมชนกนาถทั้ง ๒ พระองค์นั้นดูเป็นการสวดคิมงคล และพร้อมเพรียงกันดีกว่าที่จะต้องมีการแยกย้ายกันเหมือนอย่างในรัชกาลอื่น จึงเสด็จพระราชดำเนินออกวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในเวลาถือน้ำตลอดมา

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการพระราชพิธีภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม บนพระมณเฑียรสถานในพระอุโบสถ ประดิษฐานพระพุทธรูปชัยวัฒน์รัชกาลที่ ๑ และพระชัยวัฒน์รัชกาลที่ ๕ พระชัยวัฒน์เนาโลหะน้อย พระปริยัติธรรมสามพระคัมภีร์ เทวรูปพระอิศวร พระอุมา พระนารายณ์ และพระพรหม พระแสงที่อัญเชิญออกประดิษฐานโดยพาดบนบันไดแก้ว คือพระแสงศรสามองค์ พระแสงหอกเพชรรัตน เทวรูปเชิญพระแสงขรรค์ ชารพระกร เทวรูปอีกองค์เชิญหีบพระสุพรรณบัฏ พระแสงองค์อื่นๆ บรรจุหีบมุก ตั้งอยู่หน้าโต๊ะหมู่พระพุทธรูป ขันหยก เทียนพระราชพิธี และพระถั้วโมราจันรองกรอบทองคำประดับเพชรเครื่องต้น ที่ริมฐานพระพุทธรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชตั้งโต๊ะเก้าอี้ทองเหลือง วางหมอน้ำเงิน ๑๒ หมอน ขันสาครตั้งข้างล่าง ๒ ขัน โยงสายสิญจน์ถึงกัน

พระราชพิธีวันแรก เมื่อเสด็จออกแล้วอาลักษณ์อ่านคำประกาศ ซึ่งเป็นคำสรรเสริญพระพุทธรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สดุดีพระมหากษัตริย์คุณพระมหากษัตริย์ทั้ง ๕ รัชกาล ตอนท้ายเป็นคำตักเตือนข้าราชการ และอธิษฐานขอพระเทพยดา เมื่อจบประกาศ พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ มหาราชปริตรสิบสองตำนาน เมื่อเจริญพระพุทธมนต์จบ พราหมณ์อ่านคฤศน์คำฉันท์ เป็นคำสรรเสริญพระพุทธรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สดุดีพระเกียรติและอธิษฐานจบแล้ว ราชบัณฑิตทำอธิษฐานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาต่อไปจนเสร็จการพระราชพิธีวันแรก

วันรุ่งขึ้นเมื่อเสด็จออก พราหมณ์พระมหाराชครูพิธ้อ่านโองการแข่งน้ำ เมื่อเวลาจะอ่านเชิญพระขันหยกที่มีรูปพระนารายณ์ทรงธนูตั้งอยู่กลางขัน เชิญพระแสงศรประนมมือ อ่านบทสรรเสริญพระนารายณ์ แล้วชูปพระแสงศร ๓ ครั้ง ทั้ง ๓ องค์ เมื่อจบแล้วประนมมืออ่านโองการ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา หรือพระราชพิธีศรีสังฆปานกาล กระทำรวมในพระราชพิธีตะรุยะสงกรานต์ และแต่งตั้งองคมนตรี กำหนดการพระราชพิธีออกเป็น ๒ วัน วันแรกเป็นการสวดมนต์ถือน้ำ ตั้งการพระราชพิธีที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงสร้างน้ำพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร แล้วทรงจุดรูปเทียนเครื่องนมัสการ ทรงศีลและสร้างน้ำพระพุทธรูปสำคัญในพระอุโบสถ ต่อจากนั้นพระสงฆ์ จำนวน ๔๐ รูป เจริญพระพุทธมนต์ทวาทศปริตรในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา หรือพระราชพิธีศรีสังฆปานกาล

วันรุ่งขึ้น ตั้งการพระราชพิธีที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามเช่นเดียวกัน เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินเข้าพระอุโบสถ ทรงจุดรูปเทียนเครื่องนมัสการ ทรงศีล พราหมณ์พิธ้อ่านโองการแข่งน้ำ เมื่อจบแล้วเชิญพระแสงศรชูปในน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พราหมณ์พฤติบาตเชิญพระแสงต่างๆ แทงน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์สังคายนา เจ้าพนักงานประโคมประโคมสังข์แตร ถันฆ้องชัย เครื่องดุริยดนตรี จากนั้นเจ้าพนักงานเบิกผู้ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งเป็นองคมนตรีเข้าถวายสัตย์ปฏิญาณ พระราชทานตราตั้งเป็นองคมนตรี พราหมณ์พิธ้อวยน้ำพระพิพัฒน์สัตยา แล้วพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาต่อไป แล้วเจ้ากรมพฤติบาตรับพระแสงจากเจ้าพนักงานกรมแสง มีผ้าขาวรองมือ เชิญพระแสงออกจากฝักชูปน้ำในหม้อเงิน และขันสาครทุกหม้อทุกขัน พระแสงที่นำมาชูปน้ำคือ พระแสงขรรค์ชัยศรี พระแสงหอกเพชรรัตน พระแสงดาบคาบค่าย พระแสงดาบใจเพชร พระแสงดาบเวียด ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นพระแสงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ พระแสงดาบญี่ปุ่น ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๒ พระแสงแฝดและพระแสงขรรค์เนาวโลหะ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ พระแสงทรงเดิมฝักประดับมุก พระแสงตรีเพชรธารพระกรเทวรูป ธารพระกรศักดิ์สิทธิ์ พระแสงกันหยัง พระแสงปิ่นนพรัตน์ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ พระแสงทรงเดิมในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ขณะที่พระมหाराชครูเท่งน้ำ พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์สังคายนา เจ้าพนักงานประโคมประโคมสังข์แตรดุริยางค์ จนเสร็จพิธี เมื่อชูปพระแสงแล้วพระมหाराชครูแบ่งน้ำที่ชูปพระแสงลงในถ้วยโมราเครื่องด้น เจือกับน้ำพระราชพิธีพราหมณ์ แล้วเจ้ากรมพฤติบาตรับพระขันหยกไปเทเจือปนในหม้อเงินและขันสาคร เมื่ออลักษณ์อ่านประกาศจบ ข้าราชการขึ้นไปอ่านคำสาบาน น้ำชำระพระแสงนี้ แต่เดิมพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ได้เสวย แต่ต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ และ

รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญขึ้นเพื่อพระองค์เสวยก่อน เพราะถือน้ำนั้นเป็น สวัสดิมงคลอย่างหนึ่ง และเพื่อจะแสดงความเที่ยงธรรมให้ปรากฏอีกอย่างหนึ่งด้วย เมื่อ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสวยแล้ว จึงได้พระราชทานน้ำชำระพระแสงในหม้อเงินทั้งปวงแก่ พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการดื่มน้ำต่อไป อันซึ่งพระบรมวงศานุวงศ์ทรงใช้เสวยนั้น เป็นขันลง ยาเชิงชาย สำหรับข้าราชการใช้ขันทองขันถม ส่วนถ้วยสำหรับดื่มน้ำเป็นถ้วยหูกาไหล่ทองบ้าง สัมฤทธิ์บ้าง จารึกอักษรขอมว่า “สัจจเว อมตา วาจา” เป็นต้น นอกจากนี้ภรรยาของข้าราชการที่มี ตักดินาตั้งแต่ ๕๐๐ ขึ้นไปก็ต้องมาถือน้ำด้วย

พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในรัชกาลปัจจุบัน

เมื่อพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา หรือพระราชพิธีศรีสังฆปาณกาล ถูกยกเลิกไป หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีนี้ขึ้นมาอีกครั้ง เมื่อวันที่ ๒๔ และ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ โดยรวมเข้ากับพระราชพิธีพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดี และถือน้ำเฉพาะผู้ ที่เป็นสมาชิกราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดีเท่านั้น ซึ่งมีจำนวน ๒๐ ท่าน คือ ได้รับ พระราชทานในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ จำนวน ๑๐ ท่าน และได้รับพระราชทาน ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน จำนวน ๑๐ ท่าน พระราชพิธีกำหนดเป็น ๒ วัน (กรมศิลปากร ๒๕๔๓ : ๒๔๓)

วันแรก (วันจันทร์ที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๑๒) เป็นการเสกน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ทำที่พระ อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทย ลาทภฤตยากร ประธานองคมนตรี เสด็จไปปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ เมื่อเสด็จถึงพระ อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการ พระราชาคณะประธานสงฆ์ถวาย คีล แล้วพระสงฆ์ ๕ รูป เจริญพระพุทธมนต์ทวาทศปริตร จบแล้ว ผู้แทนพระองค์ถวายใบปวารณา แทนจตุปัจจัยไทยธรรม พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก แล้วออกจากพระอุโบสถ หลังจาก นั้นพระครูพรหมมณเฑียรานุสวณอันันทสาคูดี

การตั้งแต่งเครื่องพระราชพิธีในวันนี้ดังนี้ บนฐานชุกชีพระสัมพุทธพรรณีตั้งเครื่อง นมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร ท้ายที่นั่งบนธรรมาสน์ศิลาตั้งโต๊ะหมู่ประดิษฐานพระพุทธ ปฐมอภัยวัฒน์ รัชกาลที่ ๑ ทางเหนือ และพระพุทธปฐมอภัยวัฒน์รัชกาลปัจจุบันทางใต้ หน้าโต๊ะหมู่ ประดิษฐานคัมภีร์พระธรรม หน้าคัมภีร์พระธรรมตั้งพานทอดพระแสง ได้แก่ พระแสงรัชกาลที่ ๑ พระแสงดาบคาบค่าย และพระแสงขรรค์ชัยศรี ตอนหน้าสุดประดิษฐานพระแสงศร ๓ องค์ สองข้าง โต๊ะหมู่ตั้งบันไดแก้วทอดพระแสงเรียงจากบนด้านทิศเหนือ ได้แก่ พระแสงรัชกาลที่ ๒ พระแสง

รัชกาลที่ ๓ และพระแสงรัชกาลที่ ๔ ทางด้านทิศใต้ ได้แก่ พระแสงรัชกาลที่ ๕ พระแสงรัชกาลที่ ๖ และพระแสงรัชกาลที่ ๗ ต่อจากธรรมเนียมสร้างเครื่องนมัสการและพระแท่นทรงกราบ และที่ทรงกราบสำหรับผู้แทนพระองค์ หน้าพระแท่นทรงกราบตั้งชั้นสาคร เป็นชั้นถมตะทอง มีผ้าขาวคลุมฝ่า มีสายสิญจน์โยงจากมณฑลพิธี หน้าชั้นสาครตั้งโต๊ะปูผ้าขาวสำหรับวางถ้วยคั้นน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ด้านใต้ทอดพระราชอาสน์ ต่ำลงมาตั้งเก้าอี้ผู้แทนพระองค์

วันที่สอง หลังจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในการพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดี ที่ท้องพระโรงกลางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทเสร็จเรียบร้อยแล้ว เสด็จพระราชดำเนินมายังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เสด็จพระราชดำเนินเข้าพระอุโบสถ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดธูปเทียนทำที่นั่งบูชาพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร พระสัมพุทธพรรณี พระพุทธรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และพระพุทธรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย ทรงกราบ แล้วประทับพระราชอาสน์ สมเด็จพระสังฆราชถวายศีล เมื่อถวายศีลจบแล้ว พระราชครูวามเทพมุนีอ่านโอวาทแข่งน้ำเจ้าพนักงานราชูปโภคเชิญพระแสงศรด้วยพานมามอบพระราชครู พระราชครูโหว้พระประจำพระแสงศร แล้วถอดฝักรับมาเชิญประนมมืออ่านโอวาทจบแล้ว จับพระแสงศร ๒ มือ มือขวาอยู่ต้นพระแสง แขนงน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ๓ ครั้ง พราหมณ์เป่าสังข์ พนักงานภูษามาลาแกว่งบันท้าวพนักงานประโคมฆ้องชัย สังข์แตร ครุฑยักแล้ว เจ้าพนักงานราชูปโภคเชิญพานมารับพระแสง พระราชครูหยิบผ้าในพานเช็ดพระแสงสวมฝักแล้ววางบนพาน เจ้าพนักงานเชิญไปประดิษฐานไว้ที่เดิม ทำเช่นนั้นจนครบ ๓ องค์ พระราชครูอ่านโอวาทต่อไปจนจบ ต่อจากนั้นเจ้าพนักงานเชิญพระแสงราชศาสตรามอบพระราชครูแขนงน้ำพระพิพัฒน์สัตยา โดยเรียงลำดับดังนี้ พระแสงขรรค์ชัยศรี พระแสงดาบคาบค่าย พระแสงราชศาสตรารัชกาลที่ ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖ และ ๗ เมื่อครบทุกองค์แล้ว พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ตั้งจากลา เมื่อเจริญพระพุทธมนต์จบ ผู้ที่ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดี ทั้ง ๒๐ ท่าน ออกไปยืนเรียงแถวหน้ากระดาน แล้วผู้บัญชาการทหารสูงสุดนำถวายสัตย์ปฏิญาณสาบานตน สมาชิกราชอิสริยาภรณ์รามาธิบดีกล่าววาม

เมื่อกล่าวคำถวายสัตย์ปฏิญาณสาบานตนจบแล้ว พระราชครูวามเทพมุนีดักน้ำพระพิพัฒน์ สัตยาด้วยแก้ว แล้วรินลงพระถ้วยอีกองค์หนึ่งที่วางบนพานทองทั้งคู่ แล้วเชิญพานพระถ้วยน้ำพระพิพัฒน์สัตยาไปทูลเกล้าฯ ถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับ แล้วประทับยืนเบื้องพระพักตร์ไปยังพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร แล้วทรงเสวยน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เมื่อประทับพระราชอาสน์แล้ว สมาชิกราชอิสริยาภรณ์รามาธิบดีถวายคำนับ แล้วเดินไปยังชั้นสาคร พระราชครูวามเทพมุนีดักน้ำพระพิพัฒน์สัตยาส่งให้ ผู้ดื่มรับ โหว้พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร แล้วดื่ม

น้ำพระพิพัฒน์สัตยาจนครบทุก หลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ ไปทรงประเคน จตุปัจจัยไทยธรรม ทรงหลังทักษิณทก พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ลงจากอาสนสงฆ์ กลับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงกราบหน้า เครื่องนมัสการ ทรงรับการถวายความเคารพของผู้มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท แล้วเสด็จพระราช ดำเนินกลับ

คำถวายสัตยปฏิญาณสาบานตนเนื่องในการพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

“ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า (ออกชื่อผู้ถวายสัตยปฏิญาณ) ขอพระราชทาน กระทำสัตยปฏิญาณสาบานตัว ต่อประเทศชาติและประชาชนชาวไทย เฉพาะ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เฉพาะพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร ท่ามกลางมหาสันนิบาตนี้ ว่า

ข้าพระพุทธเจ้า ผู้เป็นสมาชิกแห่งเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์ รามาธิบดี จะจงรักภักดีต่อชาติบ้านเมือง จะซื่อสัตย์ต่อประชาชน และต่อ หน้าที่ จะปฏิบัติกรทุกอย่างโดยเต็มกำลัง สติปัญญา ความสามารถ และโดย ความเสียสละ เพื่อความเจริญ ความสงบสุข และความมั่นคงไพบูรณ์ของ ประเทศชาติไทย จนตราบเท่าชีวิตร่างกายจะหาไม่

หากข้าพระพุทธเจ้าประพฤติปฏิบัติ ผิดคำสัตยปฏิญาณนี้เมื่อใด ขอ ความวิบัติจงเกิดแก่ข้าพระพุทธเจ้าเมื่อนั้น โดยฉับพลันทันที อย่าให้มีความ สุขสวัสดิ์ด้วยประการใดๆ

หากข้าพระพุทธเจ้าดำรงมั่นในสัตยปฏิญาณนี้ยั่งยืนไป ขอให้ อานุภาพพระรัตนตรัยและเทพดาอารักษ์ มีพระสยามเทวาธิราชเป็นด้น จง บันดาลความสุขสวัสดิ์แก่ข้าพระพุทธเจ้าทุกเมื่อ ให้ข้าพระพุทธเจ้ามีความ เจริญในหน้าที่ราชการ ได้เป็นกำลังทะนุบำรุงประเทศชาติสืบไป สมตาม ปณิธานปรารถนาทุกประการ

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ”

ภาพที่ ๓๑ ธรรมเนียมศิลปประดิษฐานพระพุทธรูปถวายวัดนันทบุรีพระธรรม และพระแสงราช
ศาสตราวุธ

ที่มา : หม่อมหลวง ปีย์ มาลากุล, พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ๒๕๑๒ (กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, ๒๕๑๒), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ภาพที่ ๓๒ พระราชครูวามเทพมุนีเชิญพระแสงแทงน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

ที่มา : หม่อมหลวง ปีย์ มาลากุล, พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ๒๕๑๒ (กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, ๒๕๑๒), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

พระราชพิธีพืชมงคล

พระราชพิธีนี้ คือ พิธีทำขวัญพืชและพิธีไถนา พิธีทำขวัญพืชตรงกับพืชมงคลเป็นพิธีสงฆ์ เคยทำที่สนามหลวง ส่วนพิธีไถนาตรงกับจรดพระนังคัลเป็นพิธีพราหมณ์เคยทำกันที่ทุ่งสัมปอ แต่เป็นพิธีที่ทำในวันเดียวกัน จึงเรียกกันว่าพระราชพิธีพืชมงคล และจรดพระนังคัลหรืออย่างที่ชาวบ้านทั่วไปเรียกกันว่าแรกนาขวัญ

กรมศิลปากร (๒๕๒๕ : ๓๕๘-๓๖๓) ประวัติความเป็นมาของการพระราชพิธีนี้ ในหนังสือพนมามาเมื่อครั้งกรุงสุโขทัยมีความว่า “ในเดือนหกพระราชพิธีไพศาวย์ (เดือนหก) จรดพระนังคัล พราหมณ์ประชุมกันผูกพรตเชษฐเทวรูปเข้าโรงพิธี ณ ท้องทุ่งละหานหลวงหน้าพระตำหนักข้างเขา กำหนดฤกษ์แรกนาว่าใช้วันอาทิตย์ พระเจ้าแผ่นดินทรงเครื่องคั่นอย่างเทศ ทรงม้าพระที่นั่ง พยุหยาตรา เป็นกระบวนเพชรพวงพระอัครชายาและพระราชวงศานุวงศ์พระสนมกำนัล เลือกแต่ที่ ต้องพระราชหฤทัย ขึ้นรถประเทียบตามเสด็จไปในกระบวนหลัง ประทับที่พระตำหนักข้าง จึงโปรดฯ ให้ออกญาพลเทพบิดรแต่งตัวอย่างลูกหลวงมีกระบวนแห่ ประดับด้วยกรชิงบังสุริยพราหมณ์เป่าสังข์โปรยข้าวตอกหน้าหน้า ครั้งเมื่อถึงมณฑลหนองสะพาน ก็นำพระโคอุสุภราช (โคผู้) มาเทียมไถทอง พระครูพิธีมอขามไถและปลูกทองให้ออกญาพลเทพเป็นผู้ไถที่หนึ่ง พระศรีมโหสถซึ่งเป็นบิดานางพนมมาศเองแต่งตั้งเครื่องข้าวอย่างพราหมณ์ ถือไถเงินเทียมเองแต่งตัวเครื่องข้าวอย่างพราหมณ์ ถือไถเงินเทียมด้วยพระโคเสวตร (โคสีขาว) พระพรเดินไถเป็นที่สอง พระวदनเศรษฐีแต่งกายอย่างคหบดี ถือไถหุ้มด้วยผ้ารัดกัมพลแดง (ผ้าขนสัตว์) เทียมด้วยโคกระวิล (สีน้ำตาล) ทั้งไม่ปลูก พระโหราธิบดีนั่งห้อยขี้ประโคน ครุฑยางค์ คนตรือออกเดินไถเวียนซ้ายไปขวา ซี่พื่อพราหมณ์โปรยข้าวตอกดอกไม้ บันลือเสียงสังข์ไม้บันฑะแวว (กลองเล็กใช้ลูกตุ้มแกว่งให้กระทบหน้ากลองทั้งสองหน้า) นำหน้าไถ ขุนบริบูรณ์รัษฎานายพนักงานนาหลวงแต่งตัวนุ่งผ้าเปลาะคาดรัดประคด (ผ้าคาดอกของบรรพชิต) สวมหมวกสาน ถือกระเช้าโปรยปรายหว่านพืชธัญญาหาร ตามทางไถจรดพระนังคัลถ้วนสามรอบ ในขณะที่มีการมหรสพพระเบงระบำ โมงครุ่หมกคะเมน ไล่ลวดลอดบ่วง รำแพนแทงวิสัยไถป่าช้าหังสรัยรอบปริมณฑลแรกนาขวัญ แล้วจึงปล่อยพระโคทั้งสามอย่างออกกินเลี้ยงเสียงทายของ ๗ สิ่ง แล้วโหรพราหมณ์ก็ทำนายตามตำรับไตรเพท ในขณะที่พระอัครชายาก็ดำรัสสั่งพระสนม ให้เชิญเครื่องพระสุพรรณภาชน์มรุปาษาขึ้นถวายพระเจ้าอยู่หัวเสวยราชมัล (เจ้าพนักงานมีหน้าที่ลงโทษคน) ก็ยกมรุปาษาสเลียงลูกขุนทั้งปวง

แต่ในกฎมณเฑียรบาลมีกล่าวไว้ว่า “เดือนไพศาลจรดพระนังคัล เจ้าพระยาจันทกุมารถวายบังคม ณ หอพระ ทรงพระกรุณาขึ้นพระขรรค์ พระพลเทพถวายบังคับสังข์อาญาสิทธิ์ ทรงพระกรุณาลดพระบรมเดชมิได้กระดากอาย มิได้ตรัสคดีถ้อยความ มิได้เบิกลูกขุน มิได้เสด็จออก ส่วนเจ้าพระยาจันทกุมารมีเกยข้างหน้าพุททาวาส ขัดแห่ขึ้นช้าง แต่นั้นให้สมโภชสามวัน ลูกขุนหัวหมื่น

พันนา นาร้อยนาหมื่น กรมการในกรมนาเฝ้า และขุนหมื่นชาวศาลทั้งปวงเฝ้าตามกระบวน” ตามกฎมณเฑียรของกรุงศรีอยุธยาที่ย่อมากจนอ่านแล้วไม่เกิดความเข้าใจว่าทำพิธีกันอย่างไร ได้ความแต่ว่าพระเจ้าแผ่นดินนั้นเมื่อมอบอำนาจ ให้เจ้าพระยาไปแล้วก็ถือศีลเสวยสามวัน

การแรกนาคีเท่าที่สืบคู่ก็ได้ ความว่า เป็นธรรมเนียมมาแต่โบราณ เช่น ในประเทศจีนเมื่อสิ้นปีมาแล้ว พระเจ้าแผ่นดินก็ลงทรงไถนาเองเป็นคราวแรก ส่วนพระมเหสีเลี้ยงตัวใหม่ เพื่อจะได้เป็นตัวอย่างแก่ราษฎรให้หมั่นประกอบการกสิกรรม อันเป็นสิ่งสำคัญที่จะได้อาศัยเลี้ยงชีวิต และถือว่าเป็นต้นเหตุของความตั้งมั่นและความเจริญไพบูลย์ของประเทศชาติ แต่ส่วนที่มีการพิธีเจี๊ยนก็เพื่อแก้ความหวาดหวั่นต่อภัยอันตรายของธรรมชาติ จึงได้ต้องแสหาทางที่จะแก้ไข โดยอาศัยคำอธิษฐาน เอาความสัตย์เป็นที่ตั้ง ทำการซึ่งไม่มีโทษ นับว่าเป็นการสวดมนต์ตามแนวทางของพระพุทธศาสนาบ้าง และบ้างก็บูชาเช่นสรวงสังเวศตามความเชื่อของลัทธิพราหมณ์ หรือไสยศาสตร์บ้าง

แต่ประโยชน์ที่ได้กับผู้แรกนา อย่างเห็นกันชัดๆนั้น ทราบว่าพระราชทานเบี้ยเลี้ยงให้แก่แรกนา ๑๐ ตำลึง และเมื่อเกิดมีภาษีโรงร้านตึกแพขึ้น ก็โปรดให้หักเงินภาษีเป็นค่าเลี้ยงเกาเหลาในการแรกนาอีกชั้นหนึ่ง ต่อมาถึงสมัยพระยาอภัยรณฤทธิ์ (แย้ม บุญยรัตพันธุ์) ซึ่งได้แรกนาต่อจากเจ้าพระยาภูธราภัยผู้เป็นบิดา ด้วยเป็นตระกูลพราหมณ์มาแต่กรุงศรีอยุธยา นั้นได้รับพระราชทานครวละ ๕ ชั่ง และว่าการที่พระยาอภัยรณฤทธิ์ ได้แรกนาสืบต่อจากเจ้าพระยาภูธราภัยนั้นก็เนื่องด้วยในสมัยเจ้าพระยาภูธราภัย เป็นผู้แรกนาคีเป็นที่ชอบใจของราษฎรเพราะฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาลเสมอมา

การแรกนาในส่วนพิธีพิธีมงคลนั้น มีขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปลูกพลับพลาขึ้นที่ท้องสนามหลวงและสร้างหอพระเป็นที่ไว้พระคันธารราษฎร์และให้มีนางเทพีสี่คนจัดให้ เจ้าจอมเกล้าฯ ที่มีบุตรธิดาพะเพอะแต่งตัว และมีเครื่องใช้สอยติดตามให้ไปหากกระเช้าข้าวโปรยและให้เทพีทั้งสี่นั้นได้ฟังพระสวดมนต์พร้อมพระยาผู้จะแรกนาคด้วย อนึ่งเพื่อความสวัสดิมงคลจึงให้กรมราชบัณฑิต เชิญพระเต้าเทวบิฐซึ่งเป็นพระเต้าเกิดขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔ ประพรมน้ำมนต์ลงบนพื้นดินหน้าพระยาแรกนาอีกชั้นหนึ่ง ในสมัยก่อนรัชกาลที่ ๔ นั้นพระยาแรกนาไม่ได้ฟังพระสวดมนต์ เป็นแต่กราบถวายบังคมลาแล้วก็ไปเข้าพิธีเหมือนตริยัมพวาย กระเช้าข้าวโปรยก็ใช้เจ้าพนักงานกรมนาหาบ ไม่ได้มีนางเทพีเหมือนในสมัยรัชกาลที่ ๔

พระราชพิธีพิธีมงคลและจรดพระนังคัลนี้ ตามเค้าเรื่องกล่าวว่าการดูฤกษ์กันเป็นการพิเศษจริงๆ ฤกษ์ที่กำหนดนั้นมี ๔ อย่าง คือ อย่าให้ตรงกับวันผีเพ็ญ, ให้ได้สุกคิถี, ให้ได้บูรณฤกษ์ และให้ได้วันสมภพเคราะห์

พระราชพิธีพืชมงคลเท่าที่ทำกันในสมัยรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ นั้น ในเวลาบ่ายวันที่จะสวดมนต์มีกระบวนแห่พระพุทธรูปออกไปจากวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กระบวนแห่นี้เกิดขึ้นด้วยเรื่องแห่เทวรูปออกไปสู่โรงพระราชพิธีที่ทุ่งสัมปอ ซึ่ง เป็นธรรมเนียมเดิมมาแล้ว ครั้งจะไม่มีกระบวนแห่พระพุทธรูปบ้างก็ดูจะด้อยน้อยหน้าไปกว่าเทวรูป จึงได้มีกระบวนแห่พระพุทธรูปกันขึ้น กระบวนแห่นี้กำหนดไว้ว่ามีธงมังกร ๑๐๐ ธง ธงตะขาบ ๑๐๐ ธง กลองชนะ ๒๐ จำปี จำกลอง แตรวง ๑๐ แตรฝรั่ง ๘ สังข์ ๒ เครื่องสูงสำหรับหนึ่ง คู่แห่ ๑๐๐ พิณพาทย์ ๒ สำหรับ ราชยานกง ๑ เสลี่ยงโกล ๑ มีคนหามพร้อม มีราชบัณฑิตประคองและภูษามาลาเชิญพระกลด พระพุทธรูปที่ตั้งในพิธีแห่ออกไปจากพระราชวัง คือ พระคันธารราษฎร์นั่ง กะไหล่ทององค์ใหญ่ที่อยู่ในหอที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามองค์หนึ่ง พระคันธารราษฎร์ยืนกะไหล่ทององค์หนึ่งพระคันธารราษฎร์อย่างพระชนม พรธยาเงิน องค์หนึ่ง และพระพุทธรูปอื่นๆ อีกโดยแห่เชิญไปขึ้นตั้งไว้บนโต๊ะทองใหญ่ที่พลับพลาท้องสนามหลวง และมีเครื่องบูชาพระและเมล็ดพืชต่างๆ เช่น ข้าวเหนียว ข้าวเจ้า เมล็ดน้ำเต้า ถั่วต่างๆ ข้าวโพด ข้าวฟ่าง ลูกเดือย และงา ซึ่งกำหนดไว้สิ่งละ ๒ ทะนาน เพื่อกันต่างๆอีกสิ่งละ ๑๐ เ่ง รอบโรงพระราชพิธีปกราชวัตรัตตรกระดาษวงสายสิญจน์

เวลาค่ำวันนั้น เสด็จออกทรงถวายผ้าสบงจีวร กราบพระ พระสงฆ์ที่มาสวดมนต์ ๑๑ รูป ล้วนแต่เป็นพระราชาคณะ ต่อจากนั้นก็ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการทรงตั้งสัตยาธิษฐาน ในการพระราชพิธีแล้วทรงศีล พระยาแรกน่านั่งท้ายพระ มีพาน รูปเทียน ดอกไม้ ขึ้นไปจุดบูชาพระรับศีลและฟังพระสวดมนต์ โดยมีสายสิญจน์พาดที่หัวพระยาแรกนาด้วย นางเทพี ๔ คน ถิ่นนั่งฟังสวดในม่านหลังพระแท่นมณฑล เมื่อทรงศีลแล้ว ทรงจุดเทียนพานเครื่องนมัสการที่พระแท่นมณฑล และที่หอพระที่พลับพลา ทรงสุหรัยประพรมน้ำหอม และเจิมพระพุทธรูป และเทวรูปทุกองค์ ในขณะนั้น อาลักษณ์นั่งขวามือขวา รับทางสายสิญจน์พาดว่า อ่านคำประกาศสำหรับพระราชพิธี ซึ่งส่วนมากเป็นเรื่องการทำนาที่มีมาในพระพุทธศาสนา

กล่าวโดยสังเขปก็คือ ในการทวาชสูตรดำเนินความว่ามีพราหมณ์ผู้หนึ่งชื่อ กสิภารทวาชะ กำลังทำนาอยู่ พระพุทธเจ้าทรงเห็นอุปนิสัยว่าจะได้มรรคผลเวลาบิณฑบาต จึงเสด็จไปยังที่พราหมณ์ทำนาอยู่ แล้วตรัสปราศรัย แต่พราหมณ์นั้นกลับพูดจาเป็นทำนองว่าสมณะมีแต่ความเกียจคร้าน ไม่เอางานเอาการเที่ยวแต่ขอเขากินเขาใช้ ไม่จักทำนา พระองค์จึงตอบว่าการทำนาเราก็กินใช้ เราได้ทำนาเสร็จแล้ว แต่การทำนาของเราไม่เหมือนอย่างของท่าน เครื่องที่เป็นอุปกรณ์ในการทำนาของเรามีครบทุกสิ่ง คือ ศรธธา ความเชื่อเป็นพืชปลูกข้าว ตะบะธรรมซึ่งเผือกเลศให้ไหม้หมดไป และอินทรียัสวรรณ์ ความระวังรักษาอินทรียัสกับทั้งโภชนะมัตตัญญู รู้ประมาณในโภชนาหารเป็นน้ำฝนปัญญาเป็นคู่แอกและไถ หิริเป็นงอนไถ ใจเป็นเชือกสติเป็นปลักสำหรับเตือน ความสัตย์เป็นท่อนสำหรับไขส่งน้ำ ความเพียรที่กล้าหาญสำหรับชักแอกไถ ความสำรวมใจเป็นของสำหรับปลด

แอกไถ นำไปสู่ที่แห่งความเกษมปราศจากกิเลส อันเป็นเครื่องร้อยรัดสัตว์ทั้งหลายเป็นการไปถึงสถานที่ที่ไม่อยากกลับ เป็นสถานที่ไม่เศร้าโศก มีแต่ความชื่นชมเป็นเบื้องต้น การไถนาของเราอย่างนี้มีผลเป็นอมตะ บุคคลผู้มาประกอบการไถตามแนวที่เปรียบเทียบกับให้ฟังนี้ ย่อมพ้นจากทุกข์สิ้นทุกประการ ใจความในพระสูตรมีเท่านี้ การที่ยกมาอธิบายฐานในคำประกาศพระราชพิธีนั้น การที่ยกมาอธิบายฐานในคำประกาศพระราชพิธีนั้น เฉพาะแต่พระคาถาที่รับว่าเป็นความจริง ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ จึงขออำนาจแห่งความศักดิ์สิทธิ์ให้ข้าวที่หวานงอกงามทั่วไปหมด และให้ฝนอุดมตลอดฤดูกาล คำอธิฐานนี้เป็นข้อที่ ๒ เพราะในคำประกาศนั้นมีข้ออธิฐานอยู่ ๔ ข้อ ข้อที่ ๑ ได้แก่การสรรเสริญพระพุทธคุณเพราะพระองค์ท่านได้ตรัสรู้ธรรม อันเป็นเครื่องระงับความทุกข์ จึงขอให้ความทุกข์ความชั่วร้ายอย่างใดงอกงามแต่พืชเป็นฝ่ายกุศลนั้น ขอให้งอกงามด้วยดี

ส่วนคำอธิฐานข้อที่ ๓ เป็นคาถาซึ่งมีมาในเตมียชาดกมีข้อความว่าพระเจ้าพาราณสี มีพระราชโอรสพระองค์หนึ่งชื่อเตมียกุมาร เมื่อยังทรงพระเยาว์อยู่พระบิดาอุ้มประทับในพระเพลา ในเวลาเสด็จออกว่าราชการ จึงได้เห็นการลงโทษผู้กระทำความผิดต่างๆ เมื่อเช่นนั้นจึงทำให้เตมียกุมารมีพระหฤทัยทอดลอยไม่อยากรับราชสมบัติต่อไป จึงแกล้งทำเป็นง่อยเปลี้ยเสียสติ จรกระทั้งทรงพระเจริญเป็นผู้ใหญ่ขึ้น พระบิดาจึงรับสั่งให้เอาไปฝังเสียในป่า พระเตมียกุมารจึงกล่าวคาถาแสดงผลของบุคคลผู้ไม่ประทุษร้ายต่อมิตรสหายว่ามีเนื้อความในคาถาหนึ่งว่า ศาสตราผู้เป็นใบ้และเป็นง่อยได้ทายาทไว้ว่า ผู้ใดไม่ประทุษร้ายต่อมิตรแล้ว โคที่เป็นกำลังในการทำนาของผู้นั้น จะมีแต่ความเจริญปราศจากภัยอันตราย และพืชพรรณของผู้นั้นก็งอกงามมีผลดีสมความประสงค์ และอีกคาถาหนึ่งว่า ผู้ไม่ประทุษร้ายต่อมิตรนั้น แม้มีศัตรูหมู่ปฏิกามิตรคิดจะทำร้ายก็คงทำไม่สำเร็จ เพราะเปรียบเสมือนต้นไม้ใหญ่มีรากหยั่งลึกลงแน่นหนา แม้จะถูกพายุใหญ่ก็ไม่อาจโค่นทำลายลงได้

คำอธิฐานข้อที่ ๔ นั้นอ้างเอาพระราชหฤทัยพระเจ้าแผ่นดินผู้เปี่ยมไปด้วยพระเมตตา กรุณาแก่ประชาราษฎร เพราะหวังจะให้อยู่เย็นเป็นสุขกันทั่วหน้าด้วย อำนาจความศักดิ์ทั้ง ๔ ข้อนั้น จึงขอให้ข้าวงอกงามบริบูรณ์ทั่วพระราชอาณาเขต

ครั้งเมื่ออ่านคำประกาศจบแล้ว พระสงฆ์จึงได้สวดมนต์มหาพรตสิบสองค่านาน เมื่อสวดมนต์จบแล้วพระราชทานน้ำสังข์โบมะตูม ทรงเจิมหน้าเจิมมือพระยาแรกนาและนางเทพีทั้งสี่ แต่พระยาแรกนานั้นได้รับพระราชทานธำมรงค์ มณฑปนพเก้าให้ไปสวามในเวลาแรกนาด้วยสองวง แล้วพระครูพราหมณ์ พุทธิบาสมารคนน้ำสังข์ ให้โบมะตูมต่อไป ขณะเมื่อพระราชทานน้ำสังข์นั้น พระสงฆ์สวดชยันโต ประโคมพิณพาทย์เป็นเสร็จการในเวลาค่ำ รุ่งขึ้นเลี้ยงพระสงฆ์แล้วแห่พระพุทธรูปกลับ เป็นการเสร็จพระราชพิธีส่วนที่เรียกว่าพิธีมงคล

ส่วนพระราชพิธีจรดพระนังคัลนั้นเริ่มแต่เวลาบ่ายวันเดียวกับวันสวดมนต์พระราชพิธีพิธีมงคล คือ เริ่มทำพร้อมกันด้วยการมีขบวนแห่ๆ พระเทวรูปอัสวร ๑ พระอุมาภาควดี ๑ พระนารายณ์ ๑

พระมหาวินเนศวร ๑ พระพลเทพแบกไถ ๑ กระบวนแห่ก็คล้ายกับแห่พระพุทธรูป แต่ไม่ได้มีอตราเหมือนกระบวนแห่พระพุทธรูป กระบวนแห่ออกจากพระบรมมหาราชวังไปโดยทางบก เพื่อไปยังโรงพิธีที่ทุ่งสัมปอณาหลวง (ทุ่งมหาเมฆ) เวลาค่ำพระมหाराชครูพิธีทำการเหมือนพิธีพราหมณ์ทั้งปวง

รุ่งขึ้นเช้า ตั้งกระบวนแห่สำหรับแห่พระยาแรกนา กำหนดให้มีคนในกระบวนเป็นจำนวน ๕๐๐ คนซึ่งไม่มากเหมือนกับแห่ยี่นซิงช้า มีธงตราตำแหน่งของพระยาแรกน่านำกระบวนบโตน (ผู้ติดตาม) นุ่งดาโงสวมเสื้อสีแดงสะพายดาบฝักแดงฝักแดงฝักเขียวสองแถว กระบวนสวมเสื้อเสนาภูกู กางเกงริ้วสองแถวๆละ ๑๕ ถัดมาบโตนขุนหมื่น สวมเสื้อเข้มขาบอัดดัดสะพายดาบฝักเงินแถวละ ๑๕ กลองชนะ ๑๐ จำปี ๑ กรรชิง (รูปเป็นชั้นของฉัตร มีคันถือคล้ายร่ม) หน้า ๑ คู่ เสลี่ยงพระยาแรกนา สัปทนบังสุริย์ มีข้าราชการชั้นหลวงในมหาดไทยคู่ ๑ กลาโหมคู่ ๑ กรมท่าคู่ ๑ กรมนาคู่ ๑ กรมเมืองคู่ ๑ เป็นคู่เคียง ๑๒ คู่ นุ่งผ้าไหมสวมเสื้อเยียรบับ กรรชิงหลังคู่ ๑ บ่าวถือเครื่องยศและถืออาวุธตามหลังเสลี่ยง คู่แห่หลังถือดาบเขลยแถวละ ๑๕ ถือหอกคู่แถวละ ๑๕ ถือกระบองแถวละ ๑๕ พระยาแรกนาแต่งตัวเหมือนยี่นซิงช้า เมื่อถึงโรงพระราชพิธี เข้าไปจุดธูปเทียนบูชาเทวรูป แล้วตั้งสัตยาธิษฐานจับฟ้ลายสามผืน แต่ละผืนยาวหกสิบห้าคืบสี่คืบตามลำดับ เมื่อจับได้ผืนใดก็นุ่งผืนนั้นทับฟ้ผืนเดิมเป็นการนุ่งอย่างบ่าวขุนออกไปแรกนา ฟ้กว้างทำนายว่าน้ำจะน้อย ฟ้แคบน้ำจะมาก

ขณะนั้นจะมีราชบัณฑิตคนหนึ่ง เชิญพระเต้าเทวบิฐพรมน้ำพระพุทธรมนต์ไปข้างหน้าพราหมณ์เชิญพระพลเทพคนหนึ่ง เป่าสังข์ ๒ คน พระยาจับยามไถพระมหाराชครูพิธียืนปักด้ามหุ้มแดง ไถจะไปโดยริสามรอบแล้วไถแปรโดยกว้างสามรอบ นางเทพีทั้ง ๔ หาบกระเช้าข้าวปลูก กระเช้าทอง ๒ คน กระเช้าเงิน ๒ คน นำไปให้พระยาโปรยหว่านข้าวแล้วไถกลับอีกสามรอบ จึงกลับเข้ามายังที่พัก ปลดพระโคออกกินเลี้ยงของเลี้ยงทย ๗ อย่าง คือ ข้าวเปลือก ข้าวโพด ถั่ว งา เหล้า น้ำ และหญ้า ถ้าพระโคกินอย่างใดก็มักทำนายว่าของสิ่งนั้นจะอุดมสมบูรณ์ เพียงเท่านั้นก็นับว่าเสร็จการพระราชพิธีจรดพระนังคัล และมีการแห่พระยาและแห่เทวรูปกลับไป เมื่อพระยากลับไปแล้วพวกคนคู่ก็พากันเข้าไปแย่งข้าว จนไม่มีเหลืออยู่ในท้องนาเลย พวกที่เก็บข้าวไปนั้น บ้างก็นำไปผสมกับข้าวของตน เพื่อนำไปทำข้าวกล้า ให้เป็นการสวัสดิมงคลแก่นาของต้นบ้างก็เก็บไปไว้ ในถุงเงิน เพื่อความเจริญรุ่งเรือง การแรกนານี้นับว่าเป็นที่นิยมของคนทั้งปวง

พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญได้ปฏิบัติเป็นพระราชพิธีสืบมาจนถึงปี พ.ศ. ๒๔๗๕ หลังเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ อย่างไรก็ตามในปี พ.ศ. ๒๔๘๓ รัฐบาลยุคนั้นได้กำหนดให้มีพระราชพิธีพืชมงคลอย่างเดียว โดยประกอบพระราชพิธีที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตามราชประเพณีที่เคยปฏิบัติมา ต่อมาในปี พ.ศ.

๒๕๐๓ เลขาธิการพระราชวังรับพระบรมราชโองการเหนือเกล้าฯ สั่งว่าพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ แต่เดิมมาจัดเป็นงาน ๒ วัน แล้วได้ระงับไปคงไว้แต่พิธีพืชมงคลจัดเป็นงานประจำปีทุกปี สำหรับปี พ.ศ. ๒๕๐๓ ทางรัฐบาลเห็นควรจัดให้มีการแรกนาขวัญอย่างเดิม เพื่อรักษาบูรพประเพณี อันเป็นมิ่งขวัญของการเกษตรไว้สืบไป สำนักพระราชวังและกระทรวงเกษตรฯ จึงได้กำหนดงานพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ตามพระราชประเพณีเดิมขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ จนถึงปัจจุบันนี้ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเป็นประธานการพระราชพิธีทุกปี ทรงมีพระราชกระแสให้ปรับปรุงพระราชพิธีเพื่อความเหมาะสมตามยุคสมัยด้วย พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญแต่เดิมมาทำที่ทุ่งนาพญาไท เมื่อได้มีการฟื้นฟูพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญขึ้นใหม่ จึงจัดให้มีขึ้นที่ท้องสนามหลวง ซึ่งเคยเป็นที่ประกอบพิธีในสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓

กรมศิลปากร (๒๕๔๓ : ๓๐) ปัจจุบันพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญจัดขึ้นเป็น ๒ วัน ติดต่อกัน พระราชพิธีพืชมงคลจัดขึ้นในวันแรกเป็นพระราชพิธีทางพระพุทธศาสนา ประกอบพิธีที่พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และวันรุ่งขึ้นเป็นพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ซึ่งเป็นพิธีพราหมณ์ ประกอบพิธี ณ ท้องสนามหลวง

การประกอบพระราชพิธีพืชมงคล เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินมายังวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว ทรงจุดธูปเทียนถวายนมัสการพระพุทธรูปสำคัญ พระราชาคณะถวายศีล จบแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระสุหร่าย ถวายดอกไม้มงคลพระราชทานรายพระที่นั่งเพื่อความอุดมสมบูรณ์ แห่งพืชผลของราชอาณาจักรไทย แล้วหัวหน้าพราหมณ์อ่านประกาศพระราชพิธี ซึ่งในประกาศนั้น กล่าวถึงความสำคัญที่เริ่มพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ อ้างถึงสมัยพระพุทธกาลคราวเกิดฝนแล้ง ด้วยพระพุทธานุภาพแห่งองค์สัมมาสัมพุทธเจ้าทรงลดบันดาลให้ฝนตก สามารถทำนาทำไร่ ปลูกพืชผลได้ตามปกติ และกล่าวถึงตำนานการสร้างพระคันธารราษฎร์ อันเกี่ยวกับพุทธานุภาพที่ทรงบันดาลให้มีฝนตกในเมืองคันธารราษฎร์ แล้วกล่าวสดุดีพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ที่ทรงสร้างพระคันธารราษฎร์ ขึ้นไว้เพื่อประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญตามตำนานที่มีมาแต่โบราณกาล ซึ่งเป็นพระราชประเพณีสืบต่อมา สุดท้ายประกาศถวายพระพรชัยมงคลและขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพบูชา เทพดาทั้งปวง ประสิทธิ์ประสาทให้พืชพรรณธัญญาหารในราชอาณาจักรอุดมสมบูรณ์ งอกงามเจริญดี ขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล จบประกาศแล้ว พระสงฆ์ ๑๑ รูป เจริญพระพุทธมนต์ เป็นคาถาพิเศษสำหรับพืชมงคลโดยเฉพาะ เพื่อเสกพืชพันธุ์ต่างๆ และ ถั่ว เผือก มัน ฝ้าย เป็นต้น เมื่อจบแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหลั่งน้ำสังข์ ทรงเจิม และพระราชทานชำมรงค์กับพระแสงปลักแก่พระยาแรกนา พระราชทานใบ

มะตูมศักดิ์ชอกหูขวา แล้วทรงหลังน้ำสังข์ ทรงจิม และพระราชทานใบมะตูมศักดิ์ชอกหูขวาแก่ เทพีกุหาบทอง และคู่หาบเงินทั้ง ๔ คน พระสงฆ์เจริญพระชัยมงคลคาถา จนเสร็จการพระราชทาน น้ำสังข์ แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ออกจากพระอุโบสถ เสด็จพระราชดำเนินกลับ จากนั้นคณะพราหมณ์นำพิธีพันธุ์ต่างๆ พร้อมด้วยเครื่องพิธีตามลัทธิพราหมณ์ไปประกอบพิธี ณ โรงพิธีพราหมณ์ท้องสนามหลวง คณะพราหมณ์ประกอบพิธีกรรม สวดบูชาพระเวทตลอดคืน

พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นพิธีพราหมณ์ ประกอบพิธีในวันรุ่งขึ้น ณ ท้องสนามหลวง ในตอนเช้าพระยาแรกนาพร้อมด้วยเทพีแต่งกายด้วยชุดเข้าพิธี พระยาแรกนาสวมสนับเพลาปลายขอบปักดินทอง ถุงเท้าขาว รองเท้าหุ้มสันสีดำไม่ผูกเชือกมีกรอบทำด้วยโลหะสีทองติดคล้ายใบ นุ่งผ้าเยียรบับชายพกพับจีบ ไม่จีบโจง ใช้เชือกสายแถบรัดเอว สวมเสื้อเยียรบับพื้นเขียว ปลายทองแขนยาวแบบราชการ กระดุม ๕ เม็ด สวมสายสะพายและประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ คาดเข็มขัดทำด้วยโลหะสีทองรัดเอวนอกเสื้อ สวมเสื้อครุยผ้าโปร่งปักดินทอง แล้วกลัดดวงตราปักอักษรย่อ จจจ. เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า ส่วนเทพีนุ่งจีบหน้านางผ้าเยียรบับหรือผ้าไหม ไทยทอยกดอกลายสีทองพื้นสีตามความเหมาะสม สวมเสื้อไหมไทยรัดรูปแขนยาว คาดเข็มขัดทำด้วยโลหะเป็นเกลียวเกี่ยวขัดสีทอง ห่มผ้าสไบปักทองแต่งประดับอาภรณ์และเครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ได้รับพระราชทาน สวมถุงเท้าสีเนื้อ รองเท้าหนังหุ้มสันสีทองปลายงอน เสร็จแล้วพระยาแรกนาขึ้นรถยนต์ หลวงออกจากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ไปยังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เทพีและข้าราชการ (แต่งเครื่องแบบเต็มยศประดับราชอิสริยาภรณ์) เชิญเครื่องยศตามเป็นกระบวน เพื่อเข้าสู่พระอุโบสถ แล้วพระยาแรกนาและเทพีจูดรูปเทียนถวายนมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร แล้วไปที่ปราสาทพระเทพบิดร ถวายสักการะพระบรมรูปสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราช แล้วขึ้นรถยนต์หลวงเป็นกระบวนออกจากวัดพระศรีรัตนศาสดารามไปยังมณฑลพิธีท้องสนามหลวง

เมื่อพระยาแรกนาเข้าสู่โรงพิธีพราหมณ์ หัวหน้าพราหมณ์เชิญพระยาแรกนาไปที่แท่นเบญจามณฑลท้องพิธี จูดรูปเทียนบูชาเทวรูปพระผู้เป็นเจ้าที่เชิญมาประดิษฐานในการประกอบพิธี จรดพระนังคัลแรกนาขวัญ คือ พระอิศวร พระนารายณ์ พระอุมา พระพรหม พระพิฆเนศวร พระพลเทพ พระโคอุสุภราช พระยาแรกนาจูดรูปเทียนสักการบูชาแล้วไปนั่งพัก หัวหน้าพราหมณ์เข้าไปหลังน้ำสังข์ที่มือและให้ใบมะตูมแก่พระยาแรกนาและเทพีทั้ง ๔ ต่อจากนั้นหัวหน้าพราหมณ์เชิญโต๊ะเงินใส่ฟ้านุ่งสำหรับเลี้ยงทามมีผ้าคลุมให้พระยาแรกนาสอดมือเลือกหยิบดึงออกมา เมื่อเลือกแล้วเข้าไปในห้องเพื่อนุ่งทับผ้าที่นุ่งอยู่เดิม ฟ้านุ่งเลี้ยงทามมี ๓ ผืน ขนาดกว้าง ๔ คืบ ๕ คืบ และ ๖ คืบ มีคำพยากรณ์ ดังนี้

ผ้า ๔ คืบ พยากรณ์ว่าน้ำจะมาก นาในที่ดอนจะได้ผลบริบูรณ์ดี นาในที่ลุ่มอาจจะเสียหายบ้างได้ผลไม่เต็มที่

ผ้า ๕ คืบ พยากรณ์ว่าน้ำในปีนี้มีปริมาณพอดี ข้าวกล้าในนาจะได้ผลสมบูรณ์และผลาหาร มังสาหาร จะอุดมสมบูรณ์ดี

ผ้า ๖ คืบ พยากรณ์ว่าน้ำน้อย นาในที่ลุ่มจะได้ผลบริบูรณ์ดี แต่นาในที่ดอนอาจจะเสียหายบ้างได้ผลไม่เต็มที่

ครั้งพระยาแรกนาณึ่งผ้าเสี่ยงทายทับอีกชั้นหนึ่งแล้ว ออกมานั่งรอ ณ ที่เดิม

ในตอนสาย ตามเวลาพระฤกษ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่ง จากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ไปยังพลับพลาท้องสนามหลวง พระยาแรกนาจะได้อาคราพร้อมเทพี ออกจากโรงพิธีพราหมณ์ มีราชบัณฑิตและพราหมณ์นำผ่านพลับพลาหน้าพระที่นั่ง พระยาแรกนาเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายบังคมแล้วไปยังลานแรกนา เจ้าพนักงานจูงพระโคเทียมแอก พระยาแรกนาเฒ่าพระโคและคันไถ แล้วจึงไถตะไปโดยรี ๓ รอบ โดยขวาง ๓ รอบ แล้วนำเมล็ดพันธุ์พืชในกระบุงที่เทพีทั้ง ๔ หาบตาม หว่านลงในลานแรกนา ไถกลับอีก ๓ รอบ เสร็จการหว่านไถ เจ้าพนักงานปลดพระโคออกจากแอก เพื่อให้พระโคกินอาหารเสี่ยงทาย ๑ สิ่ง คือ ข้าวเปลือก ข้าวโพด ถั่ว งา เหล้า น้ำ และหญ้า พระโคกินอะไร พราหมณ์ถือถาดกระทวงอาหารจะได้แจ้งแก่โหรหลวง อาหารเสี่ยงทายมีคำพยากรณ์ดังนี้

ถ้าพระโคกินข้าวเปลือกหรือข้าวโพด พยากรณ์ว่าธัญญาหาร ผลาหาร บริบูรณ์ดี

ถ้าพระโคกินถั่วหรืองา พยากรณ์ว่าผลาหาร ภักษาหารจะอุดมสมบูรณ์ดี

ถ้าพระโคกินน้ำ หรือหญ้า พยากรณ์ว่า น้ำท่าจะบริบูรณ์พอควร พร้อมด้วยธัญญาหาร ผลาหาร ภักษาหาร มังสาหาร อุดมสมบูรณ์ดี

ถ้าพระโคกินเหล้า พยากรณ์ว่า ไตรศมนาคมนสะดวกยิ่งขึ้น การค้าขายกับต่างประเทศดีขึ้น ทำให้เศรษฐกิจเจริญรุ่งเรือง

โหรหลวงถวายคำพยากรณ์การเสี่ยงผ้าของพระยาแรกนา และการเสี่ยงทายพระโคกินอาหารก็จะทราบว่าเป็นๆ ฝนฟ้าจะตกตามฤดูกาล และน้ำจะมากหรือน้อย ตลอดจนพืชพันธุ์ธัญญาหารจะอุดมสมบูรณ์หรือไม่

นายเกรียงไกร วิสวามิตร (สัมภาษณ์ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๕๔) กล่าวว่า ในการพระราชพิธีนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานรางวัลแก่เกษตรกรชาวนาผู้ชนะการประกวดผลผลิตข้าวทั้ง ๔ ภาค และพระราชทานโล่เกียรตินคุณแก่เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานสหกรณ์ดีเด่นด้วย หลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยา

แรกนำมาเมล็ดพันธุ์ข้าวไปหว่านในแปลงนา ในพระราชวังดุสิตเพื่อเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวจากต้นข้าว ซึ่งจะงอกงามขึ้นไว้ในพระราชพิธีต่อไป จากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินกลับ

การกำหนดวันพืชมงคล

เจ้าหน้าที่ฝ่ายโหรพราหมณ์ (สัมภาษณ์ ๓ พฤษภาคม ๒๕๕๔) กล่าวว่า ในแต่ละปีวันพืชมงคลจะไม่ตรงกัน เนื่องจากไม่ได้มีกำหนดวันที่ชัดเจนแน่นอน จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ฝ่ายโหรพราหมณ์ กองพระราชพิธี สำนักพระราชวัง ทำให้ทราบว่า การกำหนดวันพืชมงคล เพื่อประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญนั้น พระราชครูวามเทพมุนีจะเป็นผู้ที่ดูฤกษ์ยามและหาวันที่เป็นมงคลในเดือน ๖ จำนวน ๓ วัน แล้วขอประทานเสนอท่านเลขาธิการพระราชวังเพื่อโปรดพิจารณา แล้วกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อทรงมีพระราชวินิจฉัยเลือกวันอันเป็นมงคล

ภาพที่ ๓๓ พระราชพิธีพืชมงคล

พระราชพิธีสงกรานต์

วันสงกรานต์เป็นขึ้นปีใหม่ของไทยในสมัยโบราณโดยนับวัน เดือน ปี ทางจันทรคติ ซึ่งเริ่มตั้งแต่วันที่ ๑๓ เมษายน เป็นต้นไป ประเพณีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันสงกรานต์มีมาแต่โบราณตามประเพณีของชาวพุทธ

กรมศิลปากร (๒๕๔๓ : ๒๓) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนวิธีนับวัน เดือน ปี เป็นทางสุริยคติ คือใช้วันที่ ๑ เมษายน เป็นวันเริ่มต้นปีใหม่ ส่วนประเพณีการบำเพ็ญกุศลสงกรานต์ยังคงเดิม

ต่อมารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้รวมพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ เถลิงศกสงกรานต์ พระราชพิธีศรีสังฆปานกาลถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเข้าด้วยกัน เรียกพระราชพิธีตรุษะสงกรานต์ โดยเริ่มงานตั้งแต่วันที่ ๒๘ มีนาคม ถึงวันที่ ๓ เมษายน และจัดงานพระราชพิธีตรุษะสงกรานต์ในวันที่ ๑๓ เมษายน ที่เคยมีมาแต่เดิม

พระราชพิธีสงกรานต์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่ต้น จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหลักการพระราชพิธีคล้ายสมัยสุโขทัยตามเรื่องของนางนพมาศ เว้นแต่บางปีที่มีพระราชโอรส พระราชธิดาเจริญพระชนมายุที่จะโสกันต์ ก็โปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีโสกันต์ในวันแรกที่มีการสวดมนต์ในงานพระราชพิธีตรุษะสงกรานต์ด้วย

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ ได้เปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่เป็นวันที่ ๑ มกราคม และจัดให้มีพระราชพิธีขึ้นปีใหม่เป็นเวลา ๓ วัน โดยเริ่มตั้งแต่วันที่ ๓๑ ธันวาคม และวันที่ ๑-๒ มกราคม ของปีถัดไป และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการพระราชพิธีต่างๆ เช่นเคยที่ปฏิบัติในพระราชพิธีตรุษะสงกรานต์ ได้แก่ การบำเพ็ญพระราชกุศลเสด็จพระราชดำเนินทรงนำพระพุทธรูปหามฉัตรคนโทมากราบ เวียนเทียน สดับปกรณ์ผ้าคู่พระบรมอัฐิ สมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราช พระอัฐิพระบรมวงศานุวงศ์ พระบรมอัฐิสมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวร และพระอัฐิพระราชวงศ์

ต่อมารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลปัจจุบัน ได้ทรงฟื้นฟูพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลเทศกาลสงกรานต์ขึ้นมาใหม่ เรียกว่า “พระราชพิธีสงกรานต์” เริ่มตั้งแต่วันที่ ๑๓ เมษายน ถึงวันที่ ๑๖ เมษายน ซึ่งเป็นการบำเพ็ญพระราชกุศลและการพระราชพิธีต่างๆ ตามพระราชพิธีที่เคยปฏิบัติมาแต่เดิม นอกจากนี้ยังมีการจัดให้มีเครื่องราชสักการะประกอบด้วยต้นไม้ทอง ๔ ต้น ต้นไม้เงิน ๔ ต้น แพรแดงติดขลิบ ๔ ผืน ผ้าแพรดอก ๒ ผืน เทียนหนักเล่มละ ๑๘๐ กรัม ๔๘ เล่ม รูปไม้ระกำ ๔๘ ดอก น้ำหอมทรงพระ ๒ หม้อ เทียนหนักเล่มละ ๑๕ กรัม ๖๐๐ เล่ม รูป ๒ กล้อง เพื่อพระราชทานให้กระทรวงมหาดไทยนำไปบูชาพระปฐมเจดีย์ พระธาตุพนม พระธาตุหริภุญชัย พระธาตุนครศรีธรรมราช พระพุทธรูป พระพุทธรูป พระศรีสรรเพชญ์ พระพุทธรูปถ้าประทุน พระพุทธรูปถ้าวิมานจักรี พระพุทธรูปวัดพนัญเชิง พระพุทธรูปวัดสุวรรณดาราราม

ภาพที่ ๓๔ พระราชพิธีสงกรานต์

การบนบานและการ แก້บน

การติดสินบนสิ่งศักดิ์สิทธิ์และการแก้บนเป็นความเชื่อของวิถีชีวิตของคนไทย การติดสินบนนั้นเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ต้องการประสบความสำเร็จในสิ่งที่ตนเองต้องการ อยากมี อยากได้ โดยการขอความช่วยเหลือจากอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเมื่อความกลัวในการที่จะไม่ได้สิ่งที่เราขอจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันมีอำนาจเหนือธรรมชาติจึงมีการติดสินบน มีการให้คำสัญญาที่จะแลกเปลี่ยนสิ่งของที่ตนเองคิดว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เราขอร้องให้ช่วยนั้นชื่นชอบ เพื่อเป็นแรงจูงใจให้ท่านช่วยเรา และเมื่อเราได้สิ่งที่เป็นไปตามที่เราอธิษฐานแล้ว ก็จะมีการแก้บน คือ นำสิ่งของที่เราสัญญาไว้ว่าจะให้มาถวายท่าน เพื่อเป็นการขอบคุณที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นดลบันดาลให้ตามคำอธิษฐาน และยังมีความเชื่ออีกว่าห้ามลืมสิ่งที่เราติดสินบนไว้ มิฉะนั้นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ท่านช่วยเราจะบันดาลให้เกิดสิ่งที่ไม่ดีงามต่างๆ แก่ผู้ที่ติดสินบนได้

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม อันเป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากร หรือพระแก้วมรกต จึงเป็นอีกสถานที่หนึ่งที่คนไทยนิยมเข้ามาติดสินบนกันมาก เนื่องจากเชื่อว่าอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของพระแก้วมรกตและสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ สามารถดลบันดาลให้สิ่งที่ต้องการได้

จากการในการลงสำรวจพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูล พบว่าในแต่ละวันจะมีประชาชนมาแก้บนสิ่งแก่ศักดิ์สิทธิ์ภายในวัดเป็นจำนวนมาก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการมาแก้บนแก่พระแก้วมรกต และถายี่ชีวกโกมารภัจจ์ ซึ่งสิ่งของที่นำมาแก้บนก็มีลักษณะที่แตกต่างกันตามความเชื่อของแต่ละบุคคล

การแก้บนพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร หรือพระแก้วมรกต

จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่สำนักงานวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในการดูแลอำนวยความสะดวกแก่ผู้ที่มาแก้บนพระแก้วมรกต

นายพิระ ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา (สัมภาษณ์ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๕๔) พบว่าประชาชนที่มาบนพระแก้วนั้น ส่วนใหญ่จะมาอธิฐานขอเรื่องเกี่ยวกับการเรียนและการงาน เช่น ในเรื่องการเรียนก็จะขอให้สอบผ่านข้อเขียนและสัมภาษณ์อย่างราบรื่น เพื่อเข้าศึกษาในโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยในสาขาที่ต้องการ ในช่วงที่มีการประกาศผลสอบจะมีนักเรียน นักศึกษามาแก้บนเป็นจำนวนมาก ส่วนเรื่องการทำงาน สำหรับผู้ที่กำลังหางานก็จะขอให้ได้งานทำที่ดีมีความมั่นคง ส่วนผู้ที่ทำงานแล้วก็จะขอให้มีความสุขก้าวหน้าในหน้าที่การงาน ได้เลื่อนยศเลื่อนตำแหน่ง เป็นที่รักใคร่ของผู้บังคับบัญชา สำหรับผู้ที่เป็เจ้าของกิจการก็จะขอให้กิจการดำเนินไปด้วยความราบรื่นอย่าได้มีอุปสรรคใดๆ มาขัดข้อง มีผลกำไรประจำปีตามเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้ เป็นต้น

สิ่งของที่นำมาแก้บนพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร หรือพระแก้วมรกต ได้แก่

๑. ข้าวเหนียวกับน้ำพริกปลาร้า เพราะมีความเชื่อกันว่าพระแก้วมรกตชอบอาหารลาว เนื่องจากประดิษฐานอยู่ที่ประเทศลาวเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน

๒. ไข่ต้ม มีความนิยมเป็นอย่างมาก ทุกวันต้องมีคนนำไข่มาแก้บน เพราะบางคนเชื่อกันว่าไข่เป็นสิ่งที่บริสุทธิ์ ในงานพิธีมงคลต่างๆ มักนำไข่ต้มเสียบไม้ที่ยอดบายศรีเพื่อความเป็สิริมงคล บางคนบอกว่าไข่เป็นสิ่งที่หาได้ง่ายและมีทั่วๆ ไป เมื่อแก้บนเสร็จเรียบร้อยแล้วก็จะลา และสามารถแจกจ่ายให้กับคนอื่นๆ ได้ ถือว่าเป็นการสร้างกุศลอีกอย่างหนึ่ง ส่วนจะแก้บนไข่จำนวนเท่าไรก็สุดแล้วแต่ผู้บน

๓. น้ำมัน เชื่อกันว่าผู้ที่มีปัญหาและอุปสรรคในชีวิตทั้งหน้าที่การงานและการดำเนินชีวิต เมื่อสิ่งที่ตนเองขอไว้เป็นจริงตามต้องการก็จะนำน้ำมันมาถวาย เพราะเชื่อว่าน้ำมันเปรียบเสมือนการหล่อลื่น เพื่อให้การดำเนินชีวิตมีความราบรื่น เป็นต้น

๔. ดอกไม้และพวงมาลัย ส่วนใหญ่จะเป็นดอกไม้สดและพวงมาลัยดอกไม้อสด เช่น ดอกบัว พวงมาลัยดอกมะลิ ดอกดาวเรือง เป็นต้น จำนวนก็สุดแล้วแต่ผู้บน

๕. อาหารคาวหวานอื่นๆ และผลไม้ เช่น หัวหมูต้ม ไก่ต้ม ปลาต้ม ขนมและผลไม้ที่ใช้ในงานมงคลและมีความหมายเป็นมงคล เช่น ทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง ขนมชั้น ขนมถ้วยฟู ขนุน ส้ม เป็นต้น

และกระแสดความนิยมไหว้พระขอพร ๘ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในกรุงเทพฯ จากการโฆษณาและประชาสัมพันธ์ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยและกองการท่องเที่ยวกรุงเทพมหานคร โดยมีการชักจูงว่า ไหว้พระแก้บนมรกต พระพุทธรูปสำคัญในภูมิภาคเอเชีย เป็นศูนย์กลางความศรัทธาไทย-

ลาว “ให้พระแก้วมรกต แก้วแหวนไพลมาเทมาตลอดปี” ด้วยดอกบัวคู่และรูปเทียน ทำให้วัดพระศรีรัตนศาสดารามเนืองแน่นไปด้วยผู้ที่มาไหว้พระแก้วเพื่อขอพรให้มีแก้วแหวนเงินทอง ดังชื่อของพระแก้วมรกตอีกด้วย

คาถาสำหรับบูชาพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร

บริเวณลานนอกกำแพงแก้วด้านหน้าพระอุโบสถ นอกจากจะเป็นลานสำหรับตั้งเครื่องนมัสการและบูชาพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรหรือพระแก้วมรกตแล้ว ยังพบป้ายจารึกคาถาสำหรับบูชาพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร โดยมีข้อความ คือ “นะโม ๓ จบ วาละลูกัง สังวาดังวา (๓ จบ)”

นายปรีชา อินทรไฟโรจน์ (สัมภาษณ์ ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๕๔) กล่าวว่า คาถาบูชาพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร แปลว่า “อันพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ เปรียบประดุจคั้งเม็ดทราย” หมายถึง พระมหากรุณาคุณของพระแก้วมรกตนั้นมีมากมายเหนือที่จะนับได้

ภาพที่ ๓๕ แผ่นป้ายจารึกคาถาบูชาพระแก้วมรกต

ภาพที่ ๓๖ สิ่งของที่ชาวบ้านนำมาแก้บน

ศาลาราย (อาคารหมายเลข ๒)

ภาพที่ ๓๗ ศาลารายรอบพระอุโบสถ

ศาลารายเป็นศาลาโถงไม่มีฝา จำนวน ๑๒ หลัง สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๑๓) ตั้งอยู่รายรอบพระอุโบสถ ด้าน

ทิศเหนือและทิศใต้มีจำนวนด้านละ ๔ หลัง ทิศตะวันออกและทิศตะวันตกมีจำนวนด้านละ ๒ หลัง ศาลารายทั้ง ๑๒ หลังนี้มีลักษณะเหมือนกันทั้งรูปร่าง ขนาดและความสูง ลักษณะเป็นศาลาโถง ขนาด ๒ ห้อง หลังคาทรงไทยมุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี โดยมีพื้นสีน้ำเงินขอบสีส้ม หน้าบันเป็นรูปเทพนม ปิดทองบนพื้นกระจกสีขาว มีลายกระหนกประกอบโดยรอบบนกระจกพื้นสีน้ำเงินประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์และนาคสะดุ้งทำด้วยไม้ มีคันทวยไม้จำหลักลายเป็นรูปพญานาครองรับชายคาโดยรอบ เพดานฉลุลายปิดทองบนพื้นชาด เสาเป็นเสาสี่เหลี่ยมฉาบปูนย่อเหลี่ยม ระหว่างเสาทำเป็นคาน้ำค้ำตอนมุมพื้นซึ่งทำเป็น ๒ ระดับปูด้วยหินอ่อน

นางสาวสุวรรณี แก้วพิงทรัพย์ (สัมภาษณ์ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๕๔) กล่าวว่า ศาลารายนอกจากจะใช้สำหรับนักเรียนสวดไอ้เอ๋ในเทศกาลเข้าพรรษา ซึ่งยังคงสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันแล้วยังใช้เป็นที่นั่งพักผ่อนสำหรับพุทธศาสนิกชนที่เข้ามานมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร และนักท่องเที่ยว

การสวดไอ้เอ๋ศาลาราย

การสวดไอ้เอ๋ศาลารายมีที่มาจากการสวดมหาชาติคำหลวง ซึ่งเป็นธรรมเนียมมาแต่แผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม แต่เดิมมีจุดมุ่งหมายเพื่อสวดมหาชาติคำหลวงให้พระเจ้าอยู่หัวทรงฟัง แต่นักสวดมีฝีมือในการสวดไม่ไพเราะ ภายหลังจึงเปลี่ยนเป็นสวดชาดกเรื่องต่างๆ ที่แต่งเป็นกาพย์ ให้บรรดาอุบาสกอุบาสิกาที่ไปรักษาศีลอุโบสถในวันพระได้ฟัง

นันทนา ขุนภักดี (๒๕๓๐ : ๔๖) การสวดไอ้เอ๋ศาลารายเป็นพระราชดำริของพระเจ้าทรงธรรม ที่กำหนดให้มีประเพณีการอ่านหนังสือสวดนี้ขึ้น โดยให้มีพนักงานอ่านประจำวิหารหรือศาลารายในพระอารามหลวง สำหรับอุบาสกอุบาสิกาฟัง จะได้มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และเป็นทางให้ได้ศึกษาหาความรู้ด้านศีลธรรม นอกจากนี้พระองค์ยังทรงโปรดฯ ให้ขอแรงพวกกวีแต่งกาพย์เรื่องชาดกต่างๆ เพิ่มขึ้นอีกเป็นอันมาก ทำให้การแต่งหนังสือสวดเป็นประเพณีที่นิยมสืบต่อกันมา อย่างแพร่หลาย ดังนั้นหนังสือสวดหรือกลอนสวดจึงมีความใกล้ชิดกับสังคมไทยมาช้านาน โดยเฉพาะในการหัดให้เด็กอ่านออกเขียนได้ และการชักจูงใจประชาชนให้เลื่อมใสในหนังสือพระพุทธศาสนา ในสมัยโบราณเมื่อเด็กสามารถหัดอ่านประสมอักษรได้แล้ว ครูผู้สอนจะให้หัดอ่านกลอนสวดเรื่องต่างๆ เพราะนิทานสนุกและคำกลอนอ่านง่าย ด้วยมักใช้คำไทยเป็นพื้น เป็นการล่อให้นักเรียนมีใจอยากฝึกซ้อมอ่านหนังสือ เด็กสมัยก่อนจึงอ่านหนังสือได้แตกฉานเพราะกลอนสวดอีกประการหนึ่งนิยายไทยบางเรื่องถือเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นเพราะบุญกรรม ผู้แต่งต้องการสั่งสอนพระธรรมและต้องการอานิสงส์ทางศาสนา ดังนั้นการอ่านกลอนสวดในวัดจึงถือเป็นประเพณีนิยมของคนไทยแต่ก่อน ที่จะจัดคนอ่านกลอนสวดให้เหล่าอุบาสกอุบาสิกาฟังในระหว่างคอยเวลาพระเทศน์

ต่อมาประเพณีนับวันจะสูญหาย กลอนสวดก็ไม่ค่อยมีใครได้รู้จัก ปัจจุบันมีการสวดเฉพาะในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จึงอาจกล่าวได้ว่าปัจจุบันจุดประสงค์ของการสวดไอ้เอวี่หารรายคงมีเพียงเพื่อรักษาประเพณีเดิมไว้เท่านั้น

กรมการศาสนา (๒๕๕๓ : ๑) การสวดไอ้เอวี่หารรายที่มีมาตั้งแต่แผ่นดินของพระเจ้าทรงธรรม ในช่วงเวลาที่ทำกรฝึกซ้อมสวดมหาชาติคำหลวง คงจะซ้อมพร้อมกันที่ละหลายๆ คน แล้วจึงคัดเลือกผู้ที่ซ้อมได้ดี ถูกต้องตามทำนองสมพระราชประสงค์เข้าไปสวดถวายในพระวิหารใหญ่ ส่วนที่พวกที่ไม่ได้รับการคัดเลือกก็ให้ไปสวดตามวิหารรายสำหรับอุบาสกอุบาสิกาได้ฟัง ซึ่งผู้ที่สวดเหล่านั้นอาจจะสวดได้ดีบ้างไม่ดีบ้าง จึงเรียกว่า “ไอ้เอวี่หารราย” หมายความว่า การสวดที่วิหารรายไม่ดีเหมือนสวดในวิหารใหญ่ เปรียบเสมือนนักสวดที่วิหารรายเป็นนักสวดสมัครเล่น แต่นักสวดในพระวิหารใหญ่เป็นนักสวดมืออาชีพ

เกรียงไกร วิสวามิตร (๒๕๕๐ : ๔๖) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงตั้งโรงเรียนสอนหนังสือไทยขึ้นเป็นครั้งแรกที่โรงทานข้างประตูต้นสน (ประตูศรีสุนทร) ด้านหลังพระบรมมหาราชวัง เมื่อถึงเทศกาลสวดมหาชาติคำหลวงในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จึงโปรดฯ ให้จัดเด็กที่โรงทานมาสวดไอ้เอวี่หารรายอย่างโบราณที่ศาลาราย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงมีพระราชดำริว่า ด้วยทุกวันนี้ไม่ค่อยมีผู้ใคร่ชอบฟัง ด้วยฟังก็ไม่ใคร่จะเข้าใจ จึงได้โปรดฯ ให้นักเรียนโรงทานอ่านหนังสือสวดตามที่เล่าเรียนมาเป็นทำนองยานี ฉบับ สุรางคนางค์ ตามแต่ผู้ใดจะถนัดสวดเรื่องใดทำนองใด ทุกศาลาราย ศาลาละ ๒ คน และพระราชทานเงินเป็นรางวัล คนหนึ่งวันละสลึง ถ้าผู้ใดสวดดีอาจารย์ก็ยกมาไว้ที่ศาลารายที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินผ่าน ถ้าได้รับใดสวดดี บางปีก็พระราชทานรางวัลเพิ่มเติมบ้าง เป็นการล่อให้นักเรียนมีใจฝึกซ้อมในการอ่านหนังสือ ส่วนที่สวดมหาชาติคำหลวงสำหรับใหญ่ คงสวดอยู่ในพระอุโบสถตามอย่างแต่ก่อน ต่อมาเมื่อยกเลิกโรงเรียนที่โรงทาน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงสั่งให้โรงเรียนชั้นประถมศึกษาของหลวงที่ตั้งขึ้น ณ ที่ต่างๆ ให้จัดเด็กมาสวดไอ้เอวี่หารรายแทนโรงเรียนละศาลารายรอบพระอุโบสถ ตั้งแต่นั้นมา จนเป็นธรรมเนียมสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน โดยจะสวดในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา ๓ วัน กลางพรรษา ๓ วัน และออกพรรษา ๓ วัน โดยเริ่มตั้งแต่วันขึ้น ๑๔ ค่ำ จนถึงแรม ๑ ค่ำ

ภาพที่ ๓๘ การสวดไอ้เอ้ศาลาราย

หอพระราชมานูสร หอพระราชพงศานุสร และพระโพธิธาตุพิมาน

ปูชนียสถานทั้ง ๓ ตั้งอยู่ในกำแพงแก้วทางด้านทิศตะวันตกของพระอุโบสถ โดยหอพระราชมานูสรอยู่ทางทิศเหนือ หอพระราชพงศานุสรอยู่ทางทิศใต้ และพระโพธิธาตุพิมานอยู่ตรงกลาง ซึ่งสร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

หอพระราชมานูสรานุสร (อาคารหมายเลข ๓)

ภาพที่ ๓๙ หอพระราชมานูสร

หออพระราชกรมานุสรเป็นหออพระ ประดิษฐานพระพุทธรูป จำนวน ๓๔ องค์ เป็น พระพุทธรูปทรงอุทิศถวายพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ๓๓ องค์ และกรุงธนบุรี ๑ องค์ มี ลักษณะเป็นอาคารทรงไทยขนาดเล็กยกพื้นต่ำกว่ากำแพงแก้วของพระอุโบสถเล็กน้อย มีบันได ๕ ชั้น ปูด้วยหินอ่อนขึ้นฐานไพที

หลังคาเป็นโครงไม้ด้านข้างลดลง ๓ ตับ มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสีโดยมีพื้นสีน้ำเงินขอบสีแดง ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาคสะดุ้ง ปิดกระจกลีทอง มีคันทวยรับแต่ปีกนกโดยรอบ เชิงชายประดับกระจกลีทอง หน้าบันของหออพระทั้ง ๒ หลังมีไม้จำหลักลายเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์รูปอุณาโลมของรัชกาลที่ ๑ ด้านทิศเหนือ และพระบรมราชสัญลักษณ์รูปครุฑขุดนาคราชของรัชกาลที่ ๒ ด้านทิศใต้ พระบรมราชสัญลักษณ์นี้ประดิษฐานอยู่บนพานในซุ้มบนพื้นกระจกลีน้ำเงิน ล้อมรอบด้วยลายกระหนกเปลว

ผนังตอนล่างเป็นฐานปัทมคือนบนฉาบปูนเรียบ ภายนอกทาสีขาวภายในเป็นจิตรกรรมฝาผนัง ซุ้มหน้าต่างและประตูเป็นซุ้มบันแถลง ๒ ชั้น มีการนำรูปใบไม้แบบตะวันตกผสมผสานกับลายดอกพุดตานมาผูกกลายเป็นซุ้ม โดยช่อฟ้าและหางหงส์ผูกกลายเป็นรูปดอกไม้ ใบระกาทำเป็นรูปใบไม้ หน้าบันของซุ้มปูนปั้นเป็นลายดอกพุดตานแต่ผูกลายแบบตะวันตกบนพื้นกระจกลีขาว ซึ่งลักษณะเช่นนี้ แสดงให้เห็นความสามารถของช่างไทยที่นำลวดลายแบบตะวันตกมาผูกเป็นซุ้มแบบไทยได้อย่างลงตัว บานประตูเป็นบานไม้ปิดทองจำหลักลายเป็นรูปเทวดายืนบนแท่น องค์หนึ่งถือกระบอง อีกองค์หนึ่งถือพระขรรค์บนพื้นกระจกลีสีแดง บานหน้าต่างเป็นรูปเทวดาถือพระขรรค์ยืนบนแท่นบนพื้นกระจกลีสีแดงเช่นกัน

ภายในหออพระประดิษฐานพระพุทธรูปองค์เล็กๆ ปางต่างๆ ในซุ้มเรือนแก้วซึ่งเป็นรูปพระวิมาน ๓ หลัง ตั้งอยู่บนแท่นลด ๓ ชั้นปิดทองประดับกระจก พระพุทธรูปปางต่างๆ เหล่านี้ในหออพระราชกรมานุสรมี ๓๔ องค์ แท่นลดหน้าซุ้มเรือนแก้วตั้งเครื่องบูชา เช่น พุ่มเทียน แจกันปักดอกไม้ รูป เทียน ทำด้วยแก้วเจียรไน และต้นไม้เงินทอง

พระพุทธรูปปางต่างๆ ที่ประดิษฐานในหออพระนี้ สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ โดยมีพระราชประสงค์จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลให้เหมือนอย่างโบราณกษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยาได้ทรงเคยบำเพ็ญมานั้น ด้วยมีความปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้เคยทรงสร้างรูปพระโพธิสัตว์ตามเรื่องนิบาตชาดกทั้ง ๕๕๐ ชาติ แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรังเกียจว่ารูปพระโพธิสัตว์ตามนิบาตชาดกนั้น เป็นรูปเทวดาก็มี มนุษย์ก็มี สัตว์เดียรัจฉานก็มี ไม่สมควรสร้างเป็นเจดีย์วัตถุ จึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ทรงเลือกกันในคัมภีร์ มีเรื่องพุทธประวัติคัดเลือกพุทธอิริยาบถปางต่างๆ เพิ่มเติมขึ้น นับรวมกับ

แบบเดิมเป็น ๔๐ ปาง แล้วสร้างพระพุทธรูปปางต่างๆ ตามระเบียบนั้นด้วยทองแดง ซึ่งได้มาจาก
 อำเภोजันทิก รวมเป็นพระพุทธรูป ๓๗ ปาง กับมีปางพระนาคปรกอันเป็นปางเกร็ดเพิ่มเข้าด้วย เมื่อ
 หล่อเสร็จแล้วจึงให้ตั้งไว้ในหอพระปริตร ภายหลังมาทรงพระราชศรัทธาสร้างพระพุทธรูปด้วยเงิน
 ทรงสร้างถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
 นภลัย (กรมศิลปากร ๒๕๓๐ : ๑๕) พระพุทธรูปปางต่างๆ ซึ่งอยู่ในหอพระปริตรนั้น พระราชดำริ
 เดิมของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงประการใดก็หาทราบไม่ แต่พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงพระราชดำริเห็นว่าเป็นเค้าเงื่อนชอบกลอยู่ จึงโปรดเกล้าฯ
 ให้หล่อฐานเขียนและกะไหล่ทองคำ ทั้ง ๓๗ ปาง เมื่อเสร็จแล้วจึงโปรดฯ ให้จารึกทรงพระราชอุทิศ
 แด่พระเจ้าแผ่นดินในกรุงเทพมหานครศรีอยุธยาโบราณ และกรุงธนบุรี ๓๔ องค์ ในกรุงรัตนโกสินทร์ ๓
 องค์ (กรมศิลปากร ๒๕๓๐ : ๑๖) เมื่อเสร็จแล้วโปรดฯ ให้ไฟตั้งไว้ในพระอุโบสถ แต่แบ่งเป็นสอง
 พวก พวกกรุงเก่าและกรุงธนบุรี ตั้งบนโต๊ะเงินหน้าแลบแล้งจากด้านเหนือ อีก ๓ องค์ ตั้งไว้บนโต๊ะ
 เงินหน้าแลบแล้งจากด้านใต้ ต่อเมื่อปลายรัชกาลจึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างหอพระ ๒ หลังขึ้นที่หลัง
 พระอุโบสถ เมื่อสร้างเสร็จจึงอัญเชิญพระพุทธรูปมาประดิษฐานไว้ในหอพระนั้น (กรมศิลปากร
 ๒๕๓๐ : ๑๕)

ผนังตอนล่างได้หน้าต่างด้วยหินอ่อนรูปตามเหลี่ยมลายทแยงมุม ตอนบนจดเพดาน มี
 ภาพจิตรกรรมฝาผนังฝีมือ พระอาจารย์อิน (ขรัวอินโข่ง) แห่งวัดราชบูรณะฯ (สำนักราชเลขาธิการ
 ๒๕๓๑ : ๓๐๓) เขียนภาพพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา ที่สำคัญคือภาพพระนเรศวรทรงกระทำ
 ยุทธหัตถิ์

บานหน้าต่างเป็นลายรดน้ำรูปดอกพุดตาน มีอักษรจารึกเรื่องพระราชพงสาวดารกรุงศรี
 อยุธยา บานแผละเป็นลายรดน้ำ บางช่องเป็นรูปกอบัวและนก บางช่องเป็นรูปกระถางปลูกดอก
 พุดตาน ตอนบนเป็นลายช่อเฟื่อง

หอพระราชพงศานุสร (อาคารหมายเลข ๔)

ภาพที่ ๔๐ หอพระราชพงศานุสร

หอพระราชพงศานุสรเป็นหอพระ สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปที่ทรงอุทิศถวาย พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จำนวน ๘ องค์ มีลักษณะเหมือนกับหอพระราชมานุสรทั้ง ขนาด ความสูงและการตกแต่งทั้งภายนอกภายใน แตกต่างเฉพาะหน้าบันเป็นไม้จำหลักลายเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ของ รัชกาลที่ ๓ คือรูปพระวิมาน ด้านทิศเหนือ และพระบรมราชสัญลักษณ์ของ รัชกาลที่ ๔ คือรูปพระมหามงกุฎ ด้านทิศใต้ ประดิษฐานอยู่บนพานในซุ้มบนพื้นกระจุกสีน้ำเงิน ล้อมรอบด้วยลายกระหนกเปลว และจิตรกรรมฝาผนังซึ่งเป็นฝีมือช่างมหาดเล็ก เขียนภาพพระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น การขุดคลอง การสร้างพระศรีรัตนเจดีย์ การสร้างวัดสระปทุม การบูรณะพระปฐมเจดีย์ เป็นต้น (สำนักกราชเลขาธิการ ๒๕๓๑ : ๓๐๓)

พระพุทธรูปที่ประดิษฐานภายในหอพระราชมานุสร และหอพระราชพงศานุสร

ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (๒๕๓๕ : ๑๐๔) เขียนไว้ว่า พระพุทธรูปเหล่านี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น ด้วยทรงมีพระราช

ประสงค์จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ให้เหมือนอย่างโบราณกษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยาได้เคยทรงบำเพ็ญ ทรงมีพระราชดำริตามความในพระราชพงศาวดารว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงสร้างรูปพระโพธิสัตว์ตามเรื่องนิบาตชาดกทั้ง ๕๕๐ พระชาติ (ซึ่งเรียกว่าพระเจ้าห้าร้อยพระชาติ) แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรังเกียจว่ารูปพระโพธิสัตว์ตามนิบาตชาดกนั้น สร้างเป็นรูปเทวดาก็มี มนุษย์ก็มี สัตว์เครื่องนาก็มี ไม่สมควรจะสร้างขึ้นเป็นเจดีย์วัตถุ จึงดำรัสให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ครั้นยังทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรสทรงเลือกค้นในคัมภีร์ต่างๆ ถึงพระอิริยาบถของพระพุทธเจ้าเพิ่มเติมขึ้นนับรวมกับแบบเดิมเป็น ๔๐ ปาง ครั้นสำเร็จแล้วจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรูปปางต่างๆ ตามที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้นทรงบัญญัติขึ้นได้รวม ๓๗ ปาง ด้วยแร่ทองแดงจากเมืองจันทิก จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งค้นพบใหม่ในขณะนั้นแล้วประดิษฐานไว้ที่หอพระปริตร ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หล่อฐานเชิงชั้นล่างเพิ่มขึ้นอีกชั้นหนึ่ง แล้วให้กาไหล่ทองคำทุกปางและให้จารึกข้อความทรงอุทิศพระราชกุศลถวายพระเจ้าแผ่นดินในกรุงศรีอยุธยา และกรุงธนบุรี รวม ๓๔ องค์ และพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๓ องค์ ดังนี้

๑. พระพุทธรูปปางประทานเอหิภิกขุ ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ต้นราชวงศ์เชียงราย

๒. พระพุทธรูปปางทรงพิจารณาชาธรรม ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายพระเจ้าพุดดิเดช ซึ่งทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) ต้นราชวงศ์สุพรรณภูมิ

๓. พระพุทธรูปปางนาคปรก ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายเจ้าทองจันทร์ (สมเด็จพระเจ้าทองล้าน)

๔. พระพุทธรูปปางพระเกษราตุ ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระรามศวร

๕. พระพุทธรูปปางขับพระวักกลี ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระรามราชาธิราช

๖. พระพุทธรูปปางทรงรับผลมะม่วง ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระมหานครินทราราช (สมเด็จพระนครินทราราช)

๗. พระพุทธรูปปางภูตคกิจ ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระเจ้าสามพระยาหรือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒

๘. พระพุทธรูปปางซื่อครสาวก ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

๙. พระพุทธรูปปางประสานบาตร ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระอินทรราชาธิราช (สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓)

๑๐. พระพุทธรูปปางห้ามมาร ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

๑๑. พระพุทธรูปปางทรงรับอุทกัฏฐ ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระบรมราชามหา
พุทธานุการ (สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔)
๑๒. พระพุทธรูปปางเสวยมธุปายาส ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายพระเจษฎาราชกุมาร
หรือสมเด็จพระรัษฎาธิราชกุมาร
๑๓. พระพุทธรูปปางนันทสมอ ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระไชยราชาธิราช
(สมเด็จพระชัยราชาธิราช)
๑๔. พระพุทธรูปปางปลงอายุสังขาร ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายพระยอดฟ้า (สมเด็จพระ
ยอดฟ้า)
๑๕. พระพุทธรูปปางโอฬาริกนิมิต ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายพระมหาจักรพรรดิ
ราชาธิราช (สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ)
๑๖. พระพุทธรูปปางสนเข็ม ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระมหินทราธิราช
๑๗. พระพุทธรูปปางนาคาวโลก ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระมหาธรรม
ราชาธิราช ต้นราชวงศ์สุโขทัย
๑๘. พระพุทธรูปปางห้ามสมุทร ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
๑๙. พระพุทธรูปปางถวายเนตร ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระเอกาทศรถ
๒๐. พระพุทธรูปปางห้ามพระแก่นจันทน์ ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระศรีเสาว
ภาค
๒๑. พระพุทธรูปปางประทับเรือขนาน ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระบรมไตร
โลกนาถทรงธรรม (สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม)
๒๒. พระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์ ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายพระเชษฐาธิราช
๒๓. พระพุทธรูปปางทรงรับมธุปายาส ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายพระอาทิตย์วงษ
อนุชาธิราช (สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์)
๒๔. พระพุทธรูปปางลอยถาด ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระรามธิเบศปราชสาท
ทอง (สมเด็จพระเจ้าปราชสาททอง) ต้นราชวงศ์ปราชสาททอง
๒๕. พระพุทธรูปปางทรงรับหญ้าคา ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายเจ้าฟ้าไชย (สมเด็จพระเจ้าฟ้า
ชัย)
๒๖. พระพุทธรูปปางรำพึงธรรม ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายพระศรีสุธรรมราชา (สมเด็จพระ
ศรีสุธรรมราชา)
๒๗. พระพุทธรูปปางจงกรมแก้ว ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระนารายณ์มหา
เอกาทศรถราช (สมเด็จพระนารายณ์มหาราช)

๒๘ พระพุทธรูปปางลงกรรมฐาน ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายพระศาสดาธิเบศ (สมเด็จพระเพทราชา) ต้นราชวงศ์บ้านพลูหลวง

๒๙. พระพุทธรูปปางสงฆ์สนัสน์ ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระสุริเยนทราธิบดี (สมเด็จพระเจ้าเสือ)

๓๐. พระพุทธรูปปางอุ้มบาตร ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระภูมินทรมหาราช (สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ)

๓๑. พระพุทธรูปปางประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ)

๓๒. พระพุทธรูปปางเปิดโลก ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระอุทุมพรมหารพินิตราช (สมเด็จพระเจ้าอุทุมพร)

๓๓. พระพุทธรูปปางลีลา ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายพระบรมเอกทัศอนุรักษมณเฑียรราช (สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ)

๓๔. พระพุทธรูปปางทศกิริยา ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (บรมราชาที่ ๔) ต้นราชวงศ์กรุงธนบุรี

พระพุทธรูปทั้ง ๓๔ องค์นี้ไม่มีฉัตรกางกั้น หากแต่พระพุทธรูปอีก ๓ ปางซึ่งตรงกับพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาทั้ง ๓ รัชกาลแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ โปรดให้มีฉัตรเพิ่มขึ้นแล้วจารึกพระนามที่ทรงขนานถวายใหม่ ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจารึกว่า ทรงพระราชอุทิศถวายฉลองพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระปรโมรราชมหাজักรบรมนารถ นเรศร์ราชวิวัฒนามงษ์ประทุมพงษาราชรามธิเบศรินทร์ สยามพิชิตินทรวโรดม บรมบพิตร

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจารึกว่า ทรงพระราชอุทิศถวายฉลองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระบรมราชพงษเชษฐมหเสวรสุนทร ไตรยเสวตรคชาดิศร มหาสวามินทร์ สยามรัษฎินทรวโรดม บรมจักรพรรดิราช พิลาศธาดา ราชาราชบรมนารถบพิตร

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจารึกว่า ทรงพระราชอุทิศถวายฉลองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระบรมราชวรเสฐมหาเจษฎาบดินทร สยามินทรวโรดมบรมธรรมิกมหาราชาราช บรมนารถบพิตร

พระพุทธรูปทั้ง ๓๗ พระองค์นี้ เมื่อการพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาภิเษกมีรูปเทียนดอกไม้วัดเครื่องนมัสการทรงบูชาตามส่วนองค์พระ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นพระพุทธรูปซึ่งเกี่ยวข้องในการพระราชพิธีถือน้ำเช่นเดียวกัน

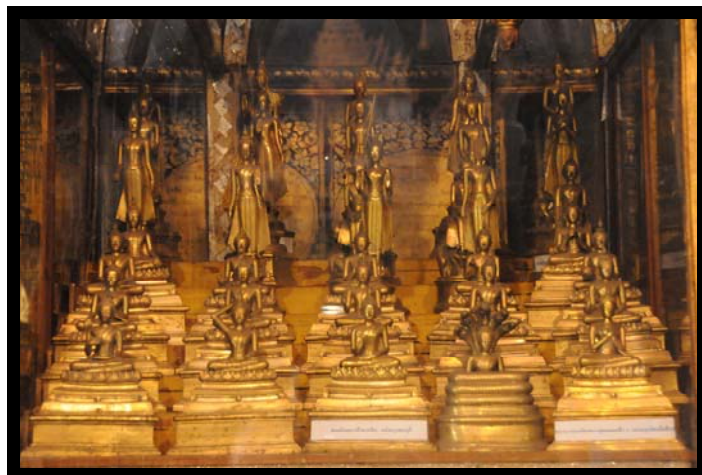
การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้ทรงใช้กฎเกณฑ์อันใดในการเลือกสรรพระพุทธรูปปางใดถวายพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดนั้น ยังไม่อาจทราบพระราชดำริอย่างถ่องแท้ได้ แต่กระนั้นก็ดีปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยเกี่ยวกับพระพุทธรูปปางดังกล่าวนี้ว่า “แต่พระอาการของพระพุทธรูปนั้นยังเป็นข้อวินิจฉัยอยู่ด้วยมีคำเล่ามาว่า เมื่อจะจารึกพระพุทธรูปต่างๆ ทรงพระราชอุทิศถวายพระเจ้าแผ่นดินกรุงเก่า นั้น ทรงกะพระปางนั้นจะจารึกถวายของคั่น ได้มีพระกระแสประกาศว่าชั้นหลังๆ ลงมาให้ยืน ให้เดินบ้างก็ได้ เอาพระพุทธรูปที่ประทับนั่งไปถวายชั้นแรก เพราะชั้นแรกท่านยังนั่งแน่นอยู่ ท่านองที่ว่ำนั้นดูเหมือนหนึ่งว่า ถ้าพระเจ้าแผ่นดินองค์ใดอยู่ในราชสมบัติยังยืนหรือเป็นต้นพระราชวงศ์จะใช้พระนั่ง องค์ใดที่มีราชสมบัติน้อยหรือมีเหตุอันตรายซึ่งเป็นการหมดแผ่นดินไปโดยไม่ปรกติให้ใช้พระพุทธรูปประทับยืน แต่เมื่อวิเคราะห์ดูตามรายพระนามก็ไม่เป็นเช่นนั้น พระเจ้าแผ่นดินในบรมราชวงศ์เชียงรายตั้งแต่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ลงมาจนถึงพระมหินทราธิราชเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ๑๖ พระองค์ ใช้พระพุทธรูปนั่งทั้ง ๑๖ องค์ และพระเจ้าแผ่นดินใน ๑๖ พระองค์นี้เจ้าทองจันทร์ได้ราชสมบัติเพียง ๓ วัน พระรามศวกก็ฆ่าเสีย พระเจ้ารามอยู่ในสมบัติ ๑๕ ปี ต้องนิรเทศ พระรัชฎาธิราชอยู่ในสมบัติ ๕ เดือน พระไชยราชาที่ฆ่าเสีย พระยอดฟ้าอยู่ในสมบัติพิเศษ ขบถภายในฆ่าเสีย พระมหินทราธิราชอยู่ในสมบัติพิเศษเสียกรุงเก่า ก็ถ้าจะใช้พระประทับยืนเป็นที่หมายอันตรายจริงเช่นนั้น ท่านเหล่านี้ก็ควรจะใช้พระยืนเหตุใดจึงใช้พระพุทธรูปประทับนั่ง

ส่วนพระมหาธรรมราชา พระนเรศวร พระเอกาทศรถ พระศรีเสาวภาค เป็นพระพุทธรูปประทับยืนทั้ง ๔ องค์ ถ้าจะว่าตามเค้าที่ว่าก็ควรเป็นพระพุทธรูปประทับยืนเพียงพระศรีเสาวภาคองค์เดียว ครั้นต่อมาในวงศ์พระเจ้าทรงธรรม ๓ องค์ก็คือนุภาพพระเจ้าทรงธรรมพระองค์เดียวต่อมาอีก ๒ พระองค์ไม่เป็นการ ทำไมจึงเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งไปด้วยกันทั้ง ๓ องค์ แต่ชั้นวงศ์พระเจ้าปราสาททองมีตั้งแต่พระเจ้าปราสาททององค์เดียวที่เป็นพระพุทธรูปประทับนั่ง นอกนั้นเป็นพระพุทธรูปประทับยืนทั้งสิ้น จึงเห็นความว่าชะรอยผู้ที่ฟังพระกระแสรับสั่งนั้นจะไม่เข้าใจชัดเจน ที่มีพระกระแสดังนั้นจะทรงหมายความว่าพระพุทธรูปทั้ง ๓๔ ปางนี้ จะตั้งอยู่ในที่แห่งเดียวกันก็คงจะต้องเรียงเป็นแถวๆ พระเจ้าแผ่นดินแรกๆ คงต้องอยู่แถวหน้า พระเจ้าแผ่นดินชั้นหลังๆ ก็ต้องอยู่แถวหลัง ถ้าจะใช้พระพุทธรูปประทับนั่งไว้แถวหลัง พระพุทธรูปประทับยืนอยู่แถวหน้าก็คงบังแถวหลัง จึงรับสั่งว่าชั้นแรกๆ ให้เป็นพระพุทธรูปประทับนั่ง ชั้นหลังๆ ให้เป็นพระพุทธรูปประทับยืน เมื่อตั้งในหมู่เดียวกันจะได้มองเห็นตลอดไม่บังกัน พระราชดำริคงเป็นแต่หมายความว่าเพียงชั้นเท่านี้แต่ผู้ฟังคิดมากไปแล้ว ไม่ได้ตรึงตรองเทียบเคียงดูจึงได้กล่าวไปตามความเข้าใจของตัว”

สำหรับพุทธลักษณะและรูปแบบทางศิลปกรรมของพระพุทธรูปทั้ง ๓๔ ปางนี้ มีลักษณะคล้ายกัน ต่างกันเฉพาะแสดงปางหรืออิริยาบถแตกต่างกัน คือ พระพุทธรูปส่วนใหญ่มีพระพักตร์

เป็นวงรี พระนลาฏค่อนข้างแคบ พระขนงโก่ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียว และพระกรรณยาว พระเศียรประกอบด้วยเม็ดพระศกเป็นคุ่มแหลม มีเกตุมาลาและรัศมีเป็นรูปเปลวไฟ องค์พระพุทธรูปมักครองจีวรห่มเฉียงเรียบ เปิดพระอังสาขวามีชายจีวรซ้อนทับพระอังสาซ้าย ห้อยยาวจรดพระนาภี ปลายเป็นลายจีวรตะขบพระพุทธรูปประทับเหนือปัทมาสน์ ประกอบด้วยกลีบบัวซ้อนกัน ๓ ชั้น เหนือฐานแข่งสิงห์บนฐานปัทมรูปเหลี่ยม

พระพุทธรูปทั้งหมดนี้ เมื่อสร้างเสร็จแล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญไปตั้งในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยจำแนกออกเป็น ๒ หมู่ คือ พระพุทธรูปทรงอุทิศพระราชกุศลถวายพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรีตั้งโต๊ะจีนหน้าลับแลบังฉากข้างเหนือ ส่วนพระพุทธรูปทรงอุทิศพระราชกุศลถวายพระมหากษัตริย์ทั้ง ๓ รัชกาล ของกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งโต๊ะจีนอยู่หน้าลับแลบังฉากข้างใต้ ครั้นเมื่อใกล้จะเสด็จสวรรคตจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างหอพระขึ้นที่กำแพงแก้ว ๒ หอ หลังพระอุโบสถ โดยหลังข้างทิศเหนือเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ๓๔ องค์ และผนังเขียนเรื่องพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา กับทั้งหลังบานหน้าต่างมีพระราชพงสาวดารย่อบอกเรื่องที่เขียนพระราชทานนามว่า หอราชกรมานุสร หลังข้างทิศใต้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ๓ องค์ ผนังเขียนเรื่องพระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ และหลังบานหน้าต่างมีพระราชพงสาวดารย่อบอกเรื่องที่เขียนเช่นเดียวกัน พระราชทานนามว่า หอราชพงศานุสร สืบมาจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ ๔๑ พระพุทธรูปในหอพระราชกรมานุสร

พระโพธิธาตุพิมาน (อาคารหมายเลข ๕)

ภาพที่ ๔๒ พระโพธิธาตุพิมาน

พระโพธิธาตุพิมานตั้งอยู่ตรงกลาง ระหว่างหอพระราชมานุสรและหอพระราชพงศานุสร มีลักษณะเป็นบุษบกยอดมงกุฎซึ่งแต่เดิมเป็นยอดปราสาท ต่อมามีการก่อแก้เป็นยอดมงกุฎในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ (สำนักกราชเลขธิการ ๒๕๓๑ : ๓๐๓) บุษบกนี้ตั้งอยู่บนฐานไพทีมีฐานทักษิณก่ออิฐถือปูนบุหินอ่อน โดยรอบฐานปัทม์เป็นฐานสิงห์ประดับด้วยกระเบื้องถ้วย เสาบุษบกก่ออิฐฉาบปูนย่อมุมไม้สิบสองประดับด้วยกระเบื้องถ้วยยกเป็นลายดอกไม้ ตอนล่างเป็นกาบพรหมศรตอนบนเป็นบัวปลายเสา ระหว่างเสาประดับด้วยสาหร่ายรวงผึ้งปลายลายเป็นเทพนมปิดทอง ผนังภายในบุษบกประดับกระจกสีน้ำเงินและสีทอง เพดานเป็นรูปโค้งสอบไปตามทรงมงกุฎ มีปูนปั้นปิดทองเป็นลวดลายบนพื้นกระจกสีขาว ส่วนยอดของบุษบกทรงมงกุฎประดับด้วยกระเบื้องถ้วยเป็นรูปดอกไม้และใบไม้ ภายในบุษบกประดิษฐานพระปรางค์โบราณขนาดเล็กซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอัญเชิญมาจากเมืองเหนือขณะยังทรงผนวช ภายในองค์พระปรางค์มีปูชนียวัตถุบรรจุอยู่ภายใน คือ

๑. ผอบศิลาขนาดกว้างประมาณ ๕ นิ้ว สูงประมาณ ๖ นิ้ว ภายในบรรจุพระศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยา

๒. ผอบศิลาขนาดเล็กหุ้มด้วยจี๊ผึ้ง บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

๓. พระพุทธรูปขนาดหน้าตักประมาณ ๒ นิ้ว สูงจากฐานถึงพระเกตุประมาณ ๕ นิ้ว รวม ๑๓ องค์ เป็นพระพุทธรูปทอง ๓ องค์ เงิน ๕ องค์ และพระพุทธรูปนาก ๕ องค์ (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๕๐)

รูปปั้นหมอชีวกโกมารภัจจ์

ภาพที่ ๔๓ รูปปั้นหมอชีวกโกมารภัจจ์ และหินบดยา

รูปปั้นชีวกโกมารภัจจ์ทำจากสำริด ปั้นขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ชีวกโกมารภัจจ์เป็นหมอที่ถวายการรักษาพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งพุทธกาล ซึ่งคนไทยได้ยกย่องให้เป็นบิดาการแพทย์แผนโบราณ ที่ด้านหน้าหมอชีวกโกมารภัจจ์ตั้งแท่นหินบดยา ซึ่งคนไทยในสมัยโบราณจะนำสมุนไพรมาบดที่นี่ โดยเชื่อว่าจะทำให้ยาสมุนไพรนั้นมีสรรพคุณมากขึ้น

ประวัติหมอชีวกโกมารภัจจ์

หมอชีวกโกมารภัจจ์ เป็นบุตรนางสาวลวดี คณิกาผู้มีรูปโฉมงดงามมีความฉลาดเฉลียวและเชี่ยวชาญในเรื่องการเดินรำ บรรเลง และการประโคมขานเสียงประสาน อาศัยอยู่ที่กรุงราชคฤห์ ต้องรับรองชายที่ต้องการในกามารมณ์ อยู่มาไม่ช้านาก็มีครรภ์ นางจึงมาคิดว่า ธรรมดาผู้ชายย่อมไม่ชอบสตรีมีครรภ์ ถ้ามีใครรู้เรื่องแล้ว รายได้ก็จะขาดหายไป นางจึงสั่งยามเฝ้าประตูห้ามผู้ชายใดๆ เข้ามา

ภายในบ้าน ถ้ามีใครถามถึงนางให้บอกว่ำนางนั้นป่วย เมื่อนางคลอดลูกแล้วจึงนำลูกไปทิ้งที่กองขยะมูลฝอย บังเอิญวันนั้นเจ้าชายอภัยเสด็จไปเฝ้าพระเจ้าพิมพิสาร ทอดพระเนตรเห็นเด็กทารกที่มีฝูงกาล้อมตอมอยู่ เห็นว่าเด็กทารกนั้นยังมีชีวิตอยู่จึงนำไปเลี้ยงในวังแล้วมอบให้นางนมเลี้ยงไว้ แล้วขนานนามว่า “ชีวก” แปลว่า ผู้ยังเป็นอยู่ ยังไม่ตาย เป็นผู้รอดตาย แล้วเจ้าชายอภัยทรงเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม จึงได้นามว่า โกมารภักจ์ เรียกรวมกันว่า ชีวกโกมารภักจ์ (เพ็ญภา ทรัพย์เจริญ และคณะ ๒๕๓๗ : ๓) เมื่อเติบโตได้เดินทางไปเรียนวิชาแพทย์ที่นครคักกสิลา ด้วยเป็นกุลบุตรที่สมบูรณ์ด้วยบุญญาภินิหารและความเฉลียวฉลาด จึงใช้เวลาเพียง ๗ ปี ก็สามารถเรียนวิชาจากอาจารย์จนหมด ซึ่งต่างจากคนอื่นๆ ที่ต้องใช้เวลาราว ๑๖ ปี ท่านอรธกถาจารย์ได้กล่าวว่า นายชีวก โกมารภักจ์นี้ ในเบื้องหน้าจะเป็นพุทธอุปัฏฐากผู้สนิทสนมคุ้นเคยกับพระพุทธเจ้า ดังนั้นจึงได้สอนวิชาปรัญญาให้ด้วย เมื่อเรียนเสร็จก็รักษาผู้คนละมาสร้างบ้านอยู่ในวังของเจ้าชายอภัย ต่อมาพระเจ้าพิมพิสารได้ทรงประชวรด้วยโรคริดสีดวงทวาร ท่านชีวกโกมารภักจ์ก็มาถวายการรักษาจนหายเป็นปกติ (เพ็ญภา ทรัพย์เจริญ และคณะ ๒๕๓๗ : ๑๑)

สำหรับการถวายการรักษาแผลที่พระบาทพระพุทธเจ้านั้น สมัยหนึ่งพระเทวทัตต์สมรู้ร่วมคิดกับพระเจ้าอชาตศัตรูมีจิตคิดประทุษร้าย ขึ้นเข้าศิษณูชนแล้วกลืนหินด้วยหวังจักปลงพระชนม์พระศาสดา แต่เดชะบุญที่ยอดเขาสูงยอดครองรับหินนั้นไว้เสีย จึงเป็นเพียงสะเก็ดที่กระเทาะแตกจากหินนั้นกระเด็นไปกระทบพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้า ยังพระโลหิตให้ห้อขึ้น ทำให้เกินทุกเวทนาอย่างสาหัส พระพุทธเจ้าทรงประสงค์จะเสด็จไปยังสวนมะม่วงของแพทย์ชีวกโกมารภักจ์ เมื่อหมอชีวกทราบเรื่องราว ก็มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งปรัญญาถวายการรักษาพอกแผลเสร็จแล้ว ก็ทูลพระพุทธเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์วางยาชายคนหนึ่งไว้ที่ภายในเมือง ข้าพระองค์จะไปหาเขาเสียก่อนแล้วจึงจะกลับมาขอให้ทั้งยาพอกนี้ไว้อย่างนี้ จันทว่าข้าพระองค์จะกลับมา” หมอชีวกก็ไปทำการที่ควรทำแก่ชายคนนั้นแล้ว มาไม่ทันเวลาปิดประตู ก็นึกเสียใจว่า แ่จริง การที่เราปรัญยาอย่างแรงพอกแผลที่พระบาทของพระศาสดา ดูพอกแผลกับเท้าบุรุษอื่นนั้น เป็นการทำหนักมือไปเสียแล้ว นี่ถึงเวลาแก้พอกยานั้นแล้ว เมื่อไม่แก้ความทรมานจะเกิดขึ้นในพระวรกายของพระศาสดาตลอดทั้งคืน พร้อมกันนั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสเรียกพระอานนท์เถระเจ้า ตรัสว่า “อานนท์ เมื่อเย็นนี้หมอชีวกมาแต่ไม่ทันประตู และเขาคิดว่า นี่เป็นเวลาแก้แผล ฉะนั้นเธอแก้แผลนี้ได้” พระอานนท์ก็แก้แผลตามพระพุทธประสงค์ แผลได้ล่อนหลุดประดุจสะเก็ดไม้หลุดออกจากต้นฉะนั้น (เพ็ญภา ทรัพย์เจริญ และคณะ ๒๕๓๗ : ๓๘)

การแก้บนหมอชีวกโกมารภัจจ์

ในสมัยพระพุทธกาลกล่าวว่า ชีวกโกมารภัจจ์เป็นหมอถวายการรักษาองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระเจ้าพิมพิสาร และประชาชนทั่วไป เป็นเอตทัคคะ คือเป็นที่รักของปวงชน รูปปั้นหมอชีวกโกมารภัจจ์ด้านหลังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จึงเป็นอีกแห่งหนึ่งที่ประชาชนทั่วไปมากราบไหว้และแก้บน โดยเฉพาะผู้ที่เจ็บป่วยหรือญาติของผู้เจ็บป่วย เพราะเชื่อว่าอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของหมอชีวกโกมารภัจจ์ สามารถช่วยให้ผู้ที่เจ็บป่วยมีอาการทุเลาหรือหายจากอาการเจ็บป่วยได้ ในสมัยก่อนประชาชนมักจะนำสมุนไพรมานบนที่หินบดยาหน้ารูปปั้นด้วย

คาถาสำหรับบูชาหมอชีวกโกมารภัจจ์

นะโมตัสสะ ณะกะวะโต อาระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ (๓ จบ)

“โอม นะโม ชีวะโก สิริสา อะหัง ะรุณโก สัพพะสัตตตานัง โอสะถะ ทิพพะมันตัง ปะภาโส สุริยาจันตัง โกมาระภจโจ ปะกาเสสิ วันทามิ ปันนิตโต สุมะระโส อะโรคา สุมะนา โหมิ”

คำอธิษฐาน

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้วันมัสการ บูชาต่อองค์บรมครูหมอชีวกโกมารภัจจ์หมอหลวงประจำองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อครั้งสมัยพุทธกาล ข้าพเจ้า (ชื่อ-นามสกุล) ขอตั้งจิตอธิษฐานกราบไหว้บูชาด้วยความเคารพ ขออธิษฐานแผ่ทองแดงจารึกชื่อ นามสกุล ร่วมสร้างองค์ท่าน โดยน้อมรำลึกถึงองค์พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรวณะ เป็นที่พึ่ง คุณดั่งที่บรมครูหมอมิสิริทธาเป็นมั่นคงต่อองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาล ขออธิษฐานว่าให้บรรดาโรคภัยไข้เจ็บที่เกิดขึ้นในร่างกาย บรรดาโรคภัยไข้เจ็บที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ ที่ทำให้เป็นทุกข์ และโรคภัยไข้เจ็บที่เกิดจากโรคเวรโรครกรรมทั้งหมดทั้งมวลนั้น ทำให้เกิดความทุกข์กายทุกข์ใจแก่ข้าพเจ้า บิดา มารดา ครูอุปัชฌาย์ อาจารย์ ผู้มีพระคุณ ญาติสนิทมิตรสหายของข้าพเจ้า จงมลายหายสิ้นไปด้วยบารมีบรมครูหมอชีวกโกมารภัจจ์

ขอบารมีของบรมครูหมอชีวกโกมารภัจจ์ จงคุ้มครองพิทักษ์รักษาข้าพเจ้า (ชื่อ-นามสกุล) ไปตลอดปีตลอดไป

ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ขอให้ประสบความสำเร็จ สุขภาพแข็งแรง สุขภาพกาย สุขภาพใจ มีความสมบูรณ์เป็นสุข คุณดั่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “อะโรคะยา ประมาลาภา” ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ ขอให้มีความมีลาภอันประเสริฐ จงบังเกิดขึ้นตามคำอธิษฐานของข้าพเจ้า ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปด้วยเถิด

สิทธิกิจจัง สิทธิกัมมัง สิทธิลาโภ ชะโยนิจจัง ะวะตุสัพพะทา

หลังจากผู้ที่มาบนบานกล่าวคำอธิษฐานเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็จะเอามือไปลูบที่หินบดยาที่ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้ารูปปั้นฤาษีชีวกโกมารภัจจ์

สิ่งของที่นำมาแก้บนฤาษีชีวกโกมารภัจจ์

นายสุทัศน์ วนะสิทธิ์ (สัมภาษณ์ ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๕๔) กล่าวว่า เมื่อคำอธิษฐานได้สำเร็จตามตั้งใจแล้ว ผู้ที่มาบนบานก็จะนำสิ่งของต่างๆ มาแก้บน ซึ่งส่วนมากมีความเชื่อกันว่าสิ่งที่นำมาแก้บนฤาษีชีวกโกมารภัจจ์ ได้แก่

๑. ผ้าขาวหนึ่งฝืน เพื่อเป็นเครื่องนุ่งห่มสำหรับฤาษีชีวกโกมารภัจจ์ ซึ่งในสมัยก่อนจะอนุญาตให้นำไปพันรอบองค์รูปปั้น แต่ปัจจุบันจะให้วางใส่พานถวายเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย

๒. หมากพลูและยาเส้น เพราะเชื่อว่าฤาษีกินหมาก

๓. ผลไม้และน้ำดื่ม เนื่องจากฤาษีเป็นนักบวช กินผลไม้และน้ำดื่มเป็นอาหาร

๔. พวงมาลัยดอกไม้ สำหรับเป็นเครื่องบูชา

ช่วงวิกฤตเศรษฐกิจกำลังชะลอตัวในขณะนี้ ทำให้คนจำนวนมากหันไปเชื่อเรื่องการพยากรณ์และโหราศาสตร์ หมอดูบางท่านให้คำแนะนำแก่ผู้ที่เกิดราศีต่างๆ มาไหว้ฤาษีชีวกโกมารภัจจ์ เพื่อให้ดวงแคล้วคลาดจากการเจ็บป่วยที่จะเกิดขึ้น จึงมีประชาชนจำนวนมากมาไหว้ฤาษีชีวกโกมารภัจจ์เป็นประจำทุกวัน

ภาพที่ ๔๔ ผ้าขาวและผลไม้ที่นำมาแก้บนหมอชีวกโกมารภัจจ์

ภาพที่ ๔๕ หมากพลูและยาเส้นที่นำมาแก้บนหมอชีวกโกมารภัจจ์

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีประตูทางเข้าทั้งสิ้น ๓ ประตู บริเวณหน้าประตูด้านในตั้งรูปปั้นยักษ์ทวารบาล รวม ๖ คู่ คือ ประตูละ ๑ คู่ ยกเว้นประตูด้านพระวิหารยอด เนื่องจากเป็นบริเวณที่คับแคบ ไม่สามารถสร้างยักษ์ทวารบาลได้ และเนื่องจากบริเวณด้านหน้าประตูทางเข้าพระวิหารยอดทางด้านทิศเหนือ มียักษ์กุมภัณฑ์ปูนปั้นขนาดเล็กสีน้ำตาล จำนวน ๑ คู่ คอยเฝ้าดูแลรักษาสถานที่อยู่แล้ว

ยักษ์ทวารบาลบริเวณหน้าประตูพระระเบียง

สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เป็นยักษ์ปูนปั้นประดับด้วยกระเบื้องเคลือบ สูง ๖ เมตร มือทั้งสองกุมกระบอง แขนในเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กในคราวบูรณะในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๗๕) ซึ่งเป็นตัวละครสำคัญในเรื่องรามเกียรติ์ มีจำนวนทั้งสิ้น ๖ คู่ คือ

คู่ที่ ๑ บริเวณหน้าประตูภายใน (ด้านหลังพระอุโบสถ) คือ จักรวรรดิ และอัศรกรรมมาลา

จักรวรรดิ มีกายสีขาว เป็นพญายักษ์ครองกรุงมะลิวัน มีสี่พักตร์ แปดกร เป็นเพื่อนกับทศกัณฐ์ มีมเหสีชื่อวชิราสูตร มีโอรส ๓ คน คือ สุริยาภพ บรรลัษจักร นนยุพัตร์ และธิดา ๑ คน

ชื่อ รัตนมาลี เมื่อทราบวาทศกัณฐ์ตาย ไพนาสुरิวงษ์พระโอรสขอให้จักรวรรดิยกกองทัพไปรบเพื่อ
กู้เอาเมืองลงกาคืน ท้าวจักรวรรดิจึงยกทัพไปกรุงลงกา จับพิเภกผู้ครองกรุงลงกาในขณะนั้นขังคุก
แล้วอภิเษกให้ไพนาสुरิวงษ์เป็นเจ้ากรุงลงกา และตั้งชื่อใหม่ว่า ท้าวทศพิน ต่อมาพระพรตปราบ
ท้าวทศพิน และยกทัพไปเมืองมะลิวัน บรรดาลูกๆ และท้าวจักรวรรดิก็ถูกพระพรตฆ่าตายในสนาม
รบ (อศักรณมालา ๒๕๒๕ : ๒๗๖)

อศักรณมालา เป็นพญายักษ์ครองกรุงครุฑ มีกายสีม่วงแก่ มีเศียรสองชั้นเจ็ดพักตร์ เป็น
เพื่อนกับทศกัณฐ์ เป็นผู้เลี้ยบทศศิริวัน และทศศิริธร ซึ่งเป็นโอรสของทศกัณฐ์ (พัฒนา พุทธิพงษ์
๒๕๔๘ : ๑๑๒) พญายักษ์ตนนี้ถ้าร่างกายขาดจะเพิ่มเป็นคู่ เช่น ร่างกายขาดสองท่อน ก็จะเพิ่มเป็น
สองตน หรือถ้าร่างกายขาดมากกว่านั้นกายก็จะเพิ่มขึ้นไปเรื่อยๆ จนถึงพันตน ทั้งนี้เนื่องจากได้รับ
พรจากพระอิศวรมาอย่างนั้น แต่ถ้าถูกตัวแล้วกวาดทิ้งแม่น้ำคงคาก็จะตาย (พัฒนา พุทธิพงษ์
๒๕๔๘ : ๑๑๔) พระรามแผลงศรพรหมาสตร์ตัวหัวทั้งพันของยักษ์ตนนี้ แล้วเกิดลมหอบร่างไปทิ้ง
ที่แม่น้ำคงคาจนหมด พญายักษ์ตนนี้จึงตาย (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๗๗)

ภาพที่ ๔๖ ยักษ์ทวารบาลบริเวณหน้าประตูอุทยาน จักรวรรดิ และอศักรณมालา

คู่ที่ ๒ บริเวณหน้าประตูเกษเด็จ (ด้านศาลาสหทัยสมาคม) คือ ทศกัณฐ์ และสหัสเดชะ

ทศกัณฐ์ พญายักษ์ครองกรุงลงกา กายมีสีเขียว มีสิบเศียรยี่สิบกร ทศกัณฐ์ คือ นนทุก
กลับชาติมาเกิด เป็นโอรสของท้าวลัสเตียนกับนางรัชฎา มีน้องร่วมครรรค์ คือ กุมภกรรณ พิเภก

ทูลย์ ธร ตรีเศียร และนางสามนักษา มีมเหสีชื่อนางมณฑิลา เป็นศิษย์ของฤาษีโคบุตร มีฤทธาานุภาพมากถึงกับเอาเทวดามารับใช้ได้ ทศกัณฐ์มีชีวิตเป็นอมตะ เนื่องจากถอดหัวใจไปฝากไว้กับฤาษีโคบุตรที่ยอดเขานิลคีรี เมื่อถอดหัวใจแล้วไม่สามารถมีใครฆ่าให้ตายได้ จึงเกิดกำเริบรบใครต่อใครไม่เลือก รวมทั้งยังชอบร่วมประเวณีกับบรรดาสาวสวรรค์ชั้นฟ้าเรื่อยไปจนถึงสัตว์ จึงมีลูกหน้าตาแปลกประหลาดหลายคน มีลูกกับนางมณฑิลาชื่อนางสีดา เมื่อแรกเกิดโหราทำนายว่าจะเป็นกาลกนิณีเกิดมาเพื่อทำลายล้างผลาญพวกอสูรพรหมวงศ์ ดังนั้นจึงจับนางสีดาใส่หอบลอยน้ำไป ต่อมานางสีดาอภิเษกสมรสกับพระราม ด้วยความงามของนางสีดาทำให้ทศกัณฐ์ลักพาตัวมาที่กรุงลงกา เป็นเหตุต้องทำศึกกับพระรามเป็นระยะเวลายาวนานมาก เนื่องจากทั้งสองมีฤทธิเดชมาก แต่สุดท้ายทศกัณฐ์ต้องตายด้วยศรของพระราม (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๗๘)

สหัสเดชะ เป็นพญารากษส ครองกรุงปางตาล มีกายสีเขียว มีอาวุธวิเศษประจำตน คือ ตะบองวิเศษ ถ้าชี้ใครด้วยคันตะบองผู้นั้นจะต้องตาย แต่ถ้าชี้ด้วยปลายตะบองผู้นั้นจะฟื้น เรียกคุณวิเศษของตะบองนี้ว่าชี้ตันตายชี้ปลายเป็น เป็นเพื่อนกับทศกัณฐ์ ถูกหนุมานหักตะบองวิเศษ แล้วจับมัดด้วยหาง แล้วตัดเศียรตาย (พัฒนาะ พุทธิพงษ์ ๒๕๔๘ : ๑๒๖)

ภาพที่ ๔๑ ยักษ์ทวารบาลบริเวณหน้าประตูเกยเสด็จ ทศกัณฐ์ และสหัสเดชะ

คู่ที่ ๓ บริเวณหน้าประตูสนามชัย (ด้านหอนพระนาค) คือ มัยราพณ์และวิรุพจำบัง

มัยราพณ์ เป็นพญาอักษักรองกรุงบาดาล มีกายสีม่วงอ่อน ฐานันดรสะกดทัพ และมีเครื่องสรรพพาเป่ากลอง และถอดหัวใจไว้ที่เขาตริภุญ เป็นผู้นำมัจฉานุลูกของหนุมานไปเลี้ยง ทศกัณฐ์

ขอให้ไปตัดศึกพระราม มัธราพันธ์จึงสะกดทัพลี้ภัยพระรามไปยังไวกูที่กรุงบาดาล แต่หนุมานตามลงไปมาได้ และตั้งไวยวิกเป็นเจ้าครองกรุงบาดาล และตั้งมัจฉานุให้เป็นอุปราช (พัฒนาะ พุทธิพงษ์ ๒๕๔๘ : ๒๖)

วิรุพจำบัง เป็นโอรสของพญาทูลย์ (น้องทศกัณฐ์) แห่งกรุงจาริก แคว้นชนบท มีกายสีมอ หรือสีขาวเงิวดำมีน้ำใจชื่อนิลพาหุ สามารถหายตัวได้ทั้งตนและม้า ถูกหนุมานฆ่าตายที่เชิงเขาอัสกรรม ขณะยกทัพช่วยศึกที่กรุงลงกา (พัฒนาะ พุทธิพงษ์ ๒๕๔๘ : ๖๔)

ภาพที่ ๔๘ ยักษ์ทวารบาลบริเวณหน้าประตูสนามชัย มัธราพันธ์และวิรุพจำบัง

คู่ที่ ๔ บริเวณหน้าประตูเกษเสด็จ (ด้านปราสาทพระเทพบิดร) คือ สุริยาภพและอินทรชิต

สุริยาภพ เป็นโอรสของจักรวรรดิกับนางวัณนีสูตร กายมีสีแดงชาด มีหอกเมฆพัทเป็นอาวุธวิเศษประจำตน เมื่อพระพุทธรูปพระสัตรุดยยกทัพมาตีเมืองมะลิวันของท้าวจักรวรรดิ พระสัตรุดถูกหอกของสุริยาภพจนสลบ ต่อสู้ขึ้นออกรบกับพระพรต และถูกพระพรตฆ่าตาย (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๗๕)

อินทรชิต เป็นโอรสของทศกัณฐ์กับนางมณโฑ มีกายสีเขียว เดิมชื่อธรมพัคค์ เรียนวิชาศิลปศาสตร์ที่สำนักฤาษีโคบุตร ภายหลังเรียนมนต์ชื่อ มหากาลอัคคี สำหรับบูชาพระเจ้าทั้งสาม คือ พระศิวะ พระนารายณ์ และพระพรหม และได้รับพรจากเทพเจ้าทั้งสาม คือ ศรพรหมาศตร์จากพระอิศวร ศรนาคบาศจากพระพรหม และศรวิญญูปาณัมจากพระนารายณ์ เมื่อได้รับศรวิเศษสามเล่ม

และเวทมนต์แล้วก็เป็นความสำเร็จการศึกษา ครั้งหนึ่งทศกัณฐ์ให้ไปปราบพระอินทร์เพื่อให้อ่อนน้อม เมื่อรบชนะพระอินทร์ ทศกัณฐ์ก็เปลี่ยนชื่อให้ใหม่ว่า “อินทรชิต” สุดท้ายถูกศรของพระลักษมณ์ตาย ที่เนินเขาจักรวาล (ทรงวิทย์ คลประสิทธิ์ ๒๕๔๑ : ๓๐)

ภาพที่ ๔๘ ยักษ์ทวารบาลบริเวณหน้าประตูเกษศังข์ สุริยาภพ และอินทรชิต

คู่ที่ ๕ บริเวณหน้าประตูหน้าวัด (ด้านหน้าพระอุโบสถ) คือ มังกรณัฏฐ์และวิรุพหก

มังกรณัฏฐ์ เป็นโอรสของพญาธร (น้องชายทศกัณฐ์) มีกายสีเขียว ทรงมงกุฎเศียรนาค เมื่อคราวที่อินทรชิตทำพิธีชุบศรนาคบาศ ทศกัณฐ์จึงให้มังกรณัฏฐ์ไปรบขัดตาทัพไว้ก่อน จึงถูกศรพรหมศาสตร์พระรามเสียดขาดตายในสนามรบ (พัฒนาะ พุทธิพงษ์ ๒๕๔๘ : ๔๘)

วิรุพหก มีกายสีขาบหรือสีน้ำเงินแก่ เป็นเจ้าแห่งกุมภัณฑ์ มีมงกุฎและเครื่องประดับกายเป็นนาคพิข อยู่ใต้ดินระหว่างเขาครีฑู (กรมศิลป์ฯ ๒๕๒๕ : ๒๗๖)

ภาพที่ ๕๐ ยักษ์ทวารบาลบริเวณหน้าประตูหน้าวัด มังกรกัณฐ์และวิรุพห

คู่ที่ ๖ บริเวณหน้าประตูวิรัตนศาสตร์ คือ ทศศิริวันและทศศิริธร

ทศศิริวัน มีกายสีเขียว

ทศศิริธร มีกายสีหมีใหม่

ทั้งสองเป็นพี่น้องฝาแฝด มีจมูกเป็นวงช้าง เนื่องจากไปโอรสของทศกัณฐ์ที่เกิดกับนางช้าง เมื่อเขาวัวขี้เท้าอัศรกรรมมาล่านำไปเลี้ยง และครั้งหนึ่งเกิดคิดถึงทศกัณฐ์ผู้เป็นบิดา จึงเดินทางไปที่กรุงลงกาเพื่อเยี่ยมเยือน ขณะนั้นนางมณโฑหุงน้ำทิพย์ เลยเข้ากองทัพอทศกัณฐ์ไปรบกับกองทัพพระราม และถูกศรของพระลักษมณ์ตาย (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๗๕)

ภาพที่ ๕๑ ยักษ์ทวารบาลบริเวณหน้าประตูศรีรัตน ทศศิริวันและทศศิริธร

จากสังเกตจะเห็นว่ายักษ์ทวารบาลที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม จะต่างจากยักษ์ทวารบาลวัดอื่นๆ คือ วัดโดยทั่วไปยักษ์ทวารบาลหรือทวารบาลอื่นๆ จะอยู่นอกวัดหรือหันหน้าออกจากอาคาร เพื่อปกป้องรักษาสถานที่ เช่น ยักษ์ทวารบาลบริเวณประตูทางเข้าวัดอรุณราชวราราม แต่ยักษ์ทวารบาลทั้ง ๒ คู่ นี้ หันหน้าเข้าสู่วัดทุกตน เนื่องจากการสร้างยักษ์เหล่านี้ขึ้นมา ก็เพื่อให้มีหน้าที่เฝ้ารักษาพระพุทธรูปพระมหามณีรัตนปฏิมากร หรือพระแก้วมรกต เหตุที่มีการสร้างยักษ์โดยหันหน้าเข้าหาวัดเพื่อทำหน้าที่เฝ้าพระพุทธรูปพระมหามณีรัตนปฏิมากรนี้ ก็เพื่อให้สอดคล้องกับตำนานการสร้างพระแก้วมรกตนั่นเอง

ตำนานยักษ์รักษาพระแก้ว

พระนาคเสนเถระเจ้าปรารภจะสร้างพระพุทธรูปปฏิมากร เพื่อจะยังพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองไปในอนาคต ครั้นจะสร้างพระพุทธรูปด้วยเงินหรือทองแล้ว ก็เกรงพวกโจรอันมากด้วยโลภะ โทสะ โมหะ จะกระทำการอันไม่เหมาะสมและทำลายได้ ด้วยเหตุนี้พระนาคเสนเถระเจ้าจึงจะกระทำพระพุทธรูปอันมีเดชานุภาพด้วยแก้ว ขณะที่พระนาคเสนเถระอยู่นั้น พระอมรินทราธิราชก็เสด็จลงมาจากดาวดึงส์พร้อมด้วยพระเวสุกรรมสู่สำนักพระนาคเสนด้วยอิริยาบถอันวิเศษ แล้วตรัสถามว่าจะสร้างพระพุทธรูปอันประเสริฐด้วยแก้ว อันมีเดชานุภาพเป็นที่เทพามนุษย์บูชา ให้เป็น

ประโยชน์แก่สัตว์โลกทั้งปวงหรือ พระนาคเสนตอบว่ามีปรารถนานั้น พระอมรินทราธิราชจึงตรัสว่าถ้าปรารถนาอย่างนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจะให้พระเวสุกรรมไปเอาแก้วอันประกอบด้วยเดชานุภาพที่เขาวิบูลพรตมาถวาย พระเวสุกรรมก็ทูลสนองว่า ข้าพระพุทธเจ้าผู้เดียวมีอาจเอาแก้วอันมีเดชมายถวายได้ เหตุด้วยหมุกุมกัณฑ์ทั้งปวงที่อาศัยอยู่ที่เขาวิบูลนั้น เมื่อเห็นข้าพระพุทธเจ้าผู้เดียวเหล่ากุมกัณฑ์คงไม่ยอมให้แก้วอันมีเดช ถ้าพระองค์เสด็จไปด้วยหมุกุมกัณฑ์ทั้งหลายเห็นพระองค์แล้วก็จะถวายแก้วอันมีเดชแก่พระองค์ พระอมรินทราธิราชเมื่อฟังคำพระเวสุกรรม ก็เสด็จไปด้วยกัน เมื่อทอดพระเนตรเห็นเหล่ากุมกัณฑ์อันรักษาแก้ว ก็ตรัสว่าเรามาที่นี่เพื่อจะแก้วแก้วมณีโชติไปถวายแก่พระนาคเสน อันมีศีลานุคุณอันประเสริฐ เพื่อจะกระทำพระพุทธรูป ท่านทั้งหลายจงให้แก้วแก่เราบัดนี้ ขณะนั้นเหล่ากุมกัณฑ์ทั้งหลายเมื่อได้ฟังเทวโองการก็ทูลตอบว่า แก้วมณีโชตินี้เป็นเครื่องบริโภคนแห่งสมเด็จพระจักรพรรดิ แก้วนี้เป็นบริวารแวดล้อม และมีเดชานุภาพหนักหนา ถ้าแก้วไปอยู่ในที่ใด พระจักรพรรดิก็อยู่ในที่นั้น เป็นคู่สำหรับกัน เมื่อกุมกัณฑ์กราบทูลดังนี้แล้ว ก็สำแดงซึ่งแก้วมรกตอันมีสีเขียวเลื่อมประภัสสร และกราบทูลว่า พระองค์จะเอาแก้วไปถวายพระนาคเสนเถรเจ้า อันปรารถนาจะกระทำพระรูปสมเด็จพระพุทธเจ้าให้จิตรอันสุราสุรฤทธิบูชา พระองค์จึงเว้นแล้วซึ่งแก้วมณีโชติ อันเป็นของพระบรมจักรพรรดิบริโภคน เอาซึ่งแก้วมรกตนี้ไปเถิด (กรมศิลปากร ๒๕๐๔ : ๔๐)

จะเห็นว่า ก่อนที่จะนำแก้วมรกตมาสร้างเป็นพระพุทธรูปพระพุทธรูปพระพุทธรูปพระพุทธรูปพระพุทธรูปนั้น แก้วมรกตนี้มีเหล่ากุมกัณฑ์ซึ่งมีอิทธิฤทธิ์มากคอยเฝ้ารักษาอยู่ แม้กระทั่งพระเวสุกรรมผู้มีฤทธิ์เดชยังต้องเกิดความหวั่นเกรง จึงต้องกราบทูลเชิญพระอมรินทราเสด็จไปเอาแก้วอัญมณีนี้อย่าง และด้วยศรัทธาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างยักษ์ เพื่อเฝ้ารักษาพระพุทธรูปพระพุทธรูปพระพุทธรูปพระพุทธรูปพระพุทธรูป ดังตำนานที่กล่าวมา

จุดนำชมที่ ๒

บรรยายบริเวณบนฐานไพที บรรยายสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ที่อยู่บนฐานไพที ได้แก่ เจดีย์ทรงเครื่อง พนมหมาก พระนุชบก พระศรีรัตนเจดีย์ พระมณฑป ปราสาทพระเทพบิดร พระสุวรรณเจดีย์ สัตว์หิมพานต์ และนครวัดจำลอง สำหรับชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมที่ใช้บรรยายในจุดนี้ได้แก่ ชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศิลปกรรม, ชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศาสนาและความเชื่อ และชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านพระมหากษัตริย์ ได้แก่

๑. ชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศิลปกรรม เพื่อบรรยายประวัติการสร้าง ลักษณะทางด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมของเจดีย์ทรงเครื่อง พนมหมาก พระนุชบก พระศรีรัตนเจดีย์ พระมณฑป ปราสาทพระเทพบิดร พระสุวรรณเจดีย์ สัตว์หิมพานต์ และนครวัดจำลอง

๒. ชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศาสนาและความเชื่อ เพื่อบรรยายพระพุทธรูป พระชนานิพุทธหินภูเขาไฟ พระเทพบิดร พระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่ ความเชื่อเรื่องสัตว์หิมพานต์ และตุ๊กตาหินจีน

๓. ชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านพระมหากษัตริย์ เพื่อบรรยายพระราชสัญลักษณ์ พระราชลัญจกร พระบรมรูปพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้า ช้างสำคัญ และคาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์

ฐานไฟทิ

ภาพที่ ๕๒ ฐานไฟทิ

ฐานไฟทิเป็นฐานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าย่อมุมไม้สิบสองทั้ง ๔ ด้าน ยกสูง ๓ ชั้น มีกำแพงแก้วโดยรอบประดับด้วยกระเบื้องปรางขึ้นมี ๑ ทาง ทำเป็นบันไดใหญ่ ด้านทิศเหนือมี ๒ ทาง ทิศใต้ ๓ ทาง โดยเฉพาะทางขึ้นตรงกลางซึ่งตรงกับพระมณฑปเป็นซุ้มประตูยอดทรงมณฑป เป็นของเดิมสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทิศตะวันออก ๑ ทาง และทิศตะวันตก ๑ ทาง ลักษณะเป็นซุ้มประตูยอดมณฑปที่สร้างขึ้นใหม่ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แต่มาแล้วเสร็จในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ (สำนักพระราชเลขานุการ ๒๕๓๑ : ๒๘๖)

ฐานไพทีแต่เดิมในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ เป็นฐานประทักษิณของพระมณฑปสูง ๓ ชั้น ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้ถมฐานประทักษิณของพระมณฑปเสีย ๒ ชั้นแล้วขยายไปทางด้านทิศตะวันออกและตะวันตก สร้างพระพุทธรูปรางค์ปราสาทและพระศรีรัตนเจดีย์บนฐานที่ขยายออกไป รวมเรียกฐานที่สร้างอาคารทั้งสามหลังว่า “ฐานไพที” พร้อมทั้งโปรดเกล้าฯ ให้ถ่ายแบบนครวัดจำลองไว้ให้ประชาชนได้ดู แต่การสร้างศาสนสถานจำลองนี้ได้มาสำเร็จบริบูรณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕

เมื่อคราวฉลองสมโภชพระนครครบ ๑๐๐ ปี ในปี พ.ศ. ๒๔๒๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ บรมปฏิสังขรณ์ฐานไพที ปูนหินขัดและสิ่งตกแต่งอีกหลายอย่าง เช่น หล่อรูปสัตว์หิมพานต์ และสร้างบุษบกประดิษฐานพระบรมราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรีบรมราชเจ้ากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้น ๓ บุษบก

ในรัชกาลปัจจุบันเมื่อเตรียมงานสมโภชพระนครครบ ๒๐๐ ปี ในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระบุษบกประดิษฐานพระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๖ ถึงรัชกาลปัจจุบันเพิ่มขึ้นอีก ๑ บุษบก (สำนักราชเลขาธิการ ๒๕๓๑ : ๒๘๖)

ซุ้มประตูฐานไพทีด้านทิศใต้

ซุ้มนี้เดิว่าเป็นซุ้มของเดิมที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๑๖๘) มีลักษณะเป็นซุ้มก่ออิฐถือปูน ตรงกลางเป็นซุ้มใหญ่ทรงยอดมณฑป มีมุขลดสองข้าง หลังคาปูนปั้นเป็นรูปกระเบื้องทาสีแดง หน้าบันปูนปั้นเป็นรูปพระวิมานปิดทองบนพื้นกระจกสีน้ำเงิน ซึ่งเป็นพระราชสัญลักษณ์ของรัชกาลที่ ๓ ซ่อฟ้าเป็นนาคหางหงส์เป็นนาคเบือน บานประตูด้านนอกเป็นไม้แกะสลักปิดทองรูปเชือกวงจันแต่สวมชฎาและแต่งกายแบบไทยถือง้าวยืนเหยียบสิงห์ ด้านในเป็นลายก้ามปูเขียนทองเป็นลายดอกไม้แบบจีนบนพื้นสีแดง

ภาพที่ ๕๓ ชุ่มประตูลานไฟที่ด้านทิศใต้

ชุ่มประตูลานไฟฐานทิศตะวันตก

เป็นชุ่มก่ออิฐถือปูนทรงจัตุรมุขขนาดใหญ่ มุขข้างยาวกว่ามุขหน้าและมุขหลัง มีที่พักรองข้างประตู ลักษณะเป็นชุ่มยอดทรงมณฑปประดับด้วยกระเบื้องถ้วย หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี โดยมีพื้นสีเขียวขอบสีเหลือง หน้าบันประดับกระเบื้องเป็นลายดอกพุดตาน สีน้ำเงินแดง และม่วงบนพื้นโมเสกสีทอง ซ่อฟ้าเป็นนาคประดับด้วยกระเบื้องถ้วย ผนังภายนอกประดับด้วยกระเบื้องสีขาวสลับเหลือง ภายในทาสีขาว ตอนมุมของชุ่มประตูและเสาอิงประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียว ลายเป็นดอกไม้ซึ่งสั่งทำมาจากเมืองจีน หัวยาวประดับด้วยกระเบื้องถ้วย ทางเข้าทำเป็นชุ่มโค้ง มีบานประตูเป็นไม้ ด้านนอกเป็นลายปั้นรูปทวารบาลทรงเครื่องแบบไทยหน้าจันทน์ถือง้าวเหยียบสิงห์ ด้านในเป็นลายกำมะลอเขียนทองเป็นลายนกไม้แบบจีนบนพื้นสีแดง ที่พักรองข้างประตูด้านหน้าและด้านข้างเป็นชุ่มโค้งมีผนังกระเบื้องทำเป็นลูกกรงกระเบื้องเคลือบสีขาว ด้านหลังบุด้วยกระเบื้องปูลีขาว

ภาพที่ ๕๔ ชุ่มประตูลานไฟทิศด้านทิศตะวันตก

พระเจดีย์ทรงเครื่อง

พระเจดีย์ทรงเครื่อง มีทั้งสิ้น ๔ องค์ แต่เดิมเป็นพระเจดีย์ที่ประดับอยู่ที่มุมทั้ง ๔ ของพระมณฑปที่บูรณะในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างปราสาทพระเทพบิดร และพระศรีรัตนเจดีย์ พระเจดีย์ทั้ง ๔ องค์ คงจะกีดขวางการก่อสร้าง จึงย้ายไปประดิษฐานไว้ด้านหลังของพระศรีรัตนเจดีย์ตรงย่อมุขฐานไฟทิศตะวันออกและทิศตะวันตก (สำนักกราชเลขาธิการ ๒๕๓๑ : ๒๘๘)

ลักษณะเป็นพระเจดีย์ก่ออิฐฉาบปูนทรงเครื่องย่อมุมไม้สิบสอง ตั้งอยู่บนฐานสิงห์ ๓ ชั้น ฉาบปูนทาสีขาว มีฐานบัวหงายรอบรับองค์พระเจดีย์ซึ่งปิดทองประดับกระจก ตอนบนเป็นบัวกลุ่ม ๓ ชั้น เหนือบัวกลุ่มเป็นปลีมีลูกแก้วคันถึงเม็ดน้ำค้างประดับกระจก

ภาพที่ ๕๕ เจดีย์ทรงเครื่อง

พนมหมาก

สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เมื่อคราวฉลองสมโภชพระนครครบ ๑๐๐ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๔๒๓ (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๑๖๗) หมากเป็นเครื่องตกแต่งฐานไพทีตรงส่วนย่อมุมด้านทิศตะวันออกและตะวันตก รวมทั้งสิ้น ๑๘ พุ่ม ตั้งบนฐานสี่เหลี่ยมประดับด้วยหินอ่อน พนมหมากสร้างด้วยการก่ออิฐฉาบปูน ประดับกระเบื้องถ้วย ลักษณะคล้ายกรวยใบตอง ตั้งบนพานแว่นฟ้าย่อมุมไม้สิบสอง ๒ ชั้น

นายเกรียงไกร วิสวามิตร (สัมภาษณ์ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๕๔) พนมหมากทำเหมือนรูปกรวยมีริ้วเหมือนใบตอง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงสร้างขึ้นเพื่อถวายเป็นพระพุทธรูป

ภาพที่ ๕๖ พนมหมาก

พระนุชบก

พระนุชบกใช้สำหรับประดิษฐานพระบรมราชสัญลักษณ์ และพระราชลัญจกรประจำรัชกาลพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระนุชบกขึ้น ๓ องค์ เพื่อเป็นที่ระลึกเมื่อทรงปฏิสังขรณ์พระอารามในโอกาสฉลองพระนครครบ ๑๐๐ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๔๒๕ โดยโปรดฯ ให้จำลองพระราชลัญจกรประจำพระองค์ รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ มาพระราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาล ประดิษฐานด้านใน (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๑๗๖)

นายเกรียงไกร วิสวามิตร (สัมภาษณ์ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๕๔) ในสมัยนั้นพระราชลัญจกรประจำพระองค์ใช้เป็นตราแผ่นดิน

ในรัชกาลปัจจุบันสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โปรดเกล้าฯ ในสร้างนุชบกพระราชลัญจกรรัชกาลที่ ๖ รัชกาลที่ ๗ รัชกาลที่ ๘ และรัชกาลปัจจุบัน อีก ๑ องค์ เมื่อคราวฉลองสมโภชพระนครครบ ๑๐๐ ปี

พระนุชบกทั้ง ๔ องค์ มีลักษณะที่เหมือนกัน คือ ทำเป็นรูปนุชบกทรงรักปิดทองประดับกระจก ภายในนุชบกประดิษฐานพระบรมราชสัญลักษณ์บนพานแว่นฟ้า ๒ ชั้น ตอนล่างเป็นแท่นก่ออิฐฉาบปูนบุหินอ่อนก่อลดหลั่นกัน ๓ ชั้น ชั้นบนจารึกคำอุทิศถวายพระมหากษัตริย์พร้อมกับพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการสร้าง และการปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามของรัชกาลนั้นๆ

ฐานชั้นกลางทั้ง ๔ มุมเป็นฐานแปดเหลี่ยมตั้งฉัตร ๓ ชั้น ทำด้วยโลหะลูปรงปิดทอง ฐานชั้นล่างทั้ง ๔ มุมทำเป็นฐานแปดเหลี่ยมตั้งฉัตรโลหะลูปรง ๕ ชั้น ระหว่างฐานแปดเหลี่ยมทั้ง ๔ ด้าน ก่อเป็นแท่นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตั้งรูปจำลองสำริดมคัฒาซ้างเผือกและซ้างสำคัญประจำรัชกาลนั้นๆ

พระนุชบกองค์ตะวันตกเฉียงเหนือ ประดิษฐานพระราชสัญลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๓ รัชกาล คือ รัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ โดยมีตราแผ่นดินเป็นรูปพระมหามงกุฎไม่มีกรเจิกจอนแทน รูปอุณาโลม รูปพญาครุฑยุดนาค และรูปพระวิมาน ตามลำดับ โดยรูปพระมหามงกุฎอยู่เบื้องบน รูปพญาครุฑยุดนาค และรูปพระวิมานเบื้องล่างหันหลังชนกัน

พระนุชบกองค์ตะวันออกเฉียงใต้ ประดิษฐานพระราชสัญลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เป็นรูปพระมหามงกุฎ แต่ต่างจากพระมหามงกุฎในรัชกาลที่ ๑ ด้วยเป็นมงกุฎที่มีกรเจิกจอนประกอบด้วย คือ เหมือนพระมหาพิชัยมงกุฎในเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์

พระนุชบกองค์ตะวันตกเฉียงใต้ ประดิษฐานพระราชสัญลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เป็นรูปพระจุลมงกุฎ หรือพระเกี้ยวยอด

พระนุชบกองค์ตะวันออกเฉียงเหนือ ประดิษฐานพระราชสัญลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ รัชกาลที่ ๗ รัชกาลที่ ๘ และรัชกาลปัจจุบัน โดยมีตราแผ่นดินรูปพระราชสัญลักษณ์ คือ รูปพระราชสัญลักษณ์ทวารวดี รูปพระราชสัญลักษณ์สามเศียร รูปพระราชสัญลักษณ์ดุสิตเทพบุตร และรูปพระราชสัญลักษณ์อัฐิสุทุมพรราชอาสน์ มีเลข ๙ ไทยอยู่ในวงจักรตามลำดับ

ภาพที่ ๕๑ พระนุชบกประดิษฐานพระราชสัญลักษณ์

พระราชลัญจกรประจำพระองค์

ลัญจกร คือ ตราหรือเครื่องหมายเป็นรูปสัญลักษณ์ต่างๆ ซึ่งสร้างขึ้นสำหรับใช้ตีหรือประทับหรือปิดผนึกบนเอกสาร ด้วยประสงค์ให้เป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่งแทนบุคคลหรือคณะบุคคลหรือประเทศชาติ เพื่อแสดงความเป็นเจ้าของหรือเพื่อรับรองความถูกต้องหรือเพื่อแสดงความสำคัญของเอกสารนั้น ซึ่งทั่วไปหมายถึงเฉพาะเอกสารหรือหนังสือสำคัญทางราชการแผ่นดิน ส่วนพระตราที่พระมหากษัตริย์ที่ทรงใช้สำหรับประทับในเอกสารทั้งที่เป็นเอกสารทางราชการและเอกสารส่วนพระองค์ เรียกว่า พระราชลัญจกร (ส.พลาชน้อย ๒๕๒๗ : ๑๓)

พระราชลัญจกรประจำพระองค์ หมายถึง ตราที่ใช้ประทับกำกับพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์ในต้นเอกสารส่วนพระองค์ ซึ่งไม่เกี่ยวกับราชการแผ่นดิน เช่น ในประกาศนียบัตรกำกับเหรียญรัตนาภรณ์ เป็นต้น ซึ่งพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์จะมีพระราชลัญจกรประจำพระองค์ที่ไม่เหมือนกัน พระราชลัญจกรประจำรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๕ รัชกาล ในพระบรมราชวงศ์จักรี ได้แก่

๑. พระราชสัญลักษณ์ประจำพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่

๑ คือ รูป “ปทุมธูปาโลม”

๒. พระราชสัญลักษณ์ประจำพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ คือ

รูป “ครุฑยุดนาค”

๓. พระราชสัญลักษณ์ประจำพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ คือ รูป

“ปราสาท”

๔. พระราชลัญจกรประจำพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ คือ รูป

“พระมงกุฏ”

๕. พระราชลัญจกรประจำพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ คือ รูป

“พระจุลมงกุฏ หรือพระเกี้ยว”

๖. พระราชลัญจกรประจำพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ คือ รูป

“วชิราวุธ”

๗. พระราชลัญจกรประจำพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ คือ รูป

“พระแสงศร ๓ เล่ม”

๘. พระราชลัญจกรประจำพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ คือ

รูป “พระโพธิสัตว์ประทับบนบัลลังก์ดอกบัว”

๙. พระราชลัญจกรประจำพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบัน

คือ รูป “พระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรบวรราชอาสน์”

พระราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๑

พระราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๑ เป็นรูป ปทุมธูณาโลม มีอักษร “อุ” อยู่กลาง ล้อมรอบด้วยกลีบบัว ซึ่งเป็นพุทธพฤษชาติที่เป็นสิริมงคลในพระพุทธศาสนา ธราธูณาโลมที่ใช้ตี ประทับเงินพดด้วงมีรูปร่างคล้ายสังข์เวียนขวาในกรอบที่มีพื้นเป็นลายกนก ผลิดอกใช้คราวพระ ราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๒๘ เหตุเพราะเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา พระเจ้าน้อง ยาเธอต่างพระมารดา ทรงนำพระมหาสังข์ที่เป็นของเก่ามาจากกรุงศรีอยุธยาและพระอังคารสมเด็จพระ ปฐมบรมราชชนกมาถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ ทรงโปรดพระมหาสังข์นี้ มาก จึงทรงพระกรุณาให้ใช้เป็นพระราชสัญลักษณ์ของพระองค์ ส่วนกรอบที่ทำเป็นรูปดอกบัวหรือ ปทุม มีเรื่องเล่าในบันทึกความทรงจำของพระยากระสาปนิกิจโกศล (โหมด อมาตยกุล) ตอนหนึ่งว่า “พระพุทธยอดฟ้าฯ ทำตราเงินเป็นรูปดอกบัวนั้น ท่านทรงเห็นว่านิมิตของท่านเป็นมงคล เมื่อจวนจะ ได้เป็นเจ้า ที่บ้านเก่าของท่านที่บ้านของท่านมีดอกบัวตูมผุดขึ้นกลางบ้านของท่าน ๑ ดอก จึงทำตรา บัวเป็นการเจริญ” (ส.พลาญน้อย ๒๕๒๗ : ๑๕)

พระราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๑ จะปรากฏอยู่ที่พระบุษบกทองคำ บริเวณมุมพระ มณฑปด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ หน้าบันทางด้านทิศเหนือของหอพระราชกรมานุสร หน้าบัน ทางด้านทิศเหนือ ลายปูนปั้นปิดทองกรอบพระบัญชา และจิตรกรรมฝาผนังด้านในของปราสาท พระเทพบิดร

ภาพที่ ๕๘ พระราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๑

พระราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๒

พระราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๒ เป็นรูป ครุฑยุดนาค เป็นพระราชสัญลักษณ์ของพระบรมนามาภิไธยว่า “ฉิม” ตามความหมายของวรรณคดีไทย คือ พญาครุฑ ซึ่งเป็นเทพนิยายท้าวกำเนิด เป็นเทพองค์หนึ่งที่มีฤทธิ์มากแต่ยอมเป็นพาหนะสำหรับพระนารายณ์ ปกติอาศัยอยู่ที่วิมานฉิมพลี ดังนั้นจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้รูปครุฑยุดนาคเป็นพระราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์ (ส.พลายน้อย ๒๕๒๗ : ๑๖)

พระราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๒ จะปรากฏอยู่ที่พระบุษบกทองคำ บริเวณมุมพระมณฑปด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ หน้าบันทางด้านทิศใต้ของหอพระราชกฤษฎีกา หน้าบันทางด้านทิศใต้ และลายปูนปั้นปิดทองกรอบพระบัญชาของปราสาทพระเทพบิดร และรูปหล่อสำริดปิดทองบริเวณฐานพระอุโบสถ

ภาพที่ ๕๕ พระราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๒

พระราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๓

พระราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๓ เป็นรูป ปราสาท เป็นพระราชสัญลักษณ์ของพระบรมนามาภิไธยว่า “ทับ” หมายความว่าที่อยู่หรือเรือน จึงทรงพระกรุณาให้ใช้เป็นพระราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์ (ส.พลายน้อย ๒๕๒๗ : ๑๕)

พระราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๓ จะปรากฏอยู่ที่ พระนุชบกทองคำ บริเวณมุมพระมณฑปด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ หน้าบันทางด้านทิศเหนือของหอพระราชพงศานุสร หน้าบันพระทวารทางขึ้นฐานไพทีด้านพระอุโบสถ หน้าบันทางด้านทิศตะวันตกและลายปูนปั้นปิดทองกรอบพระบัญชาของปราสาทพระเทพบิดร

ภาพที่ ๖๐ พระราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๓

พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๔

พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๔ เป็นรูปวงลีตรงกลางเป็นรูป พระมงกุฎ เป็นพระราชสัญลักษณ์ของพระบรมนามาภิไธยว่า “มงกุฎ” ซึ่งเป็นสิริภรณ์สำคัญของพระมหากษัตริย์อยู่ในเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ มีฉัตรบริวารตั้งขนานทั้ง ๒ ข้าง มีพานทองสองชั้นวางพระแว่นสุริยกานต์หรือเพชรข้างหนึ่ง และวางสมุดตำราข้างหนึ่ง พระแว่นสุริยกานต์หรือเพชรมาจากฉายาที่ทรงผนวชว่า “วชิรญาณ” ส่วนสมุดตำรามาจากเหตุที่ได้ทรงศึกษาเชี่ยวชาญในทางอักษรศาสตร์และดาราศาสตร์

พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๔ จะปรากฏอยู่ที่ พระนุชบกทองคำ บริเวณมุมพระมณฑปด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ หน้าบันทางด้านทิศเหนือของหอพระราชพงศานุสรณ์ หน้าบันทางด้านทิศตะวันออก ลายปูนปั้นปิดทองกรอบพระบัญชร และยอดปราสาทของปราสาทพระเทพบิดร

ภาพที่ ๖๑ พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๔

พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๕

พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๕ เรียกว่าพระราชลัญจกรพระเกี้ยว เป็นรูปพระจุล-
มงกุฎเปล่งรัศมี (พระเกี้ยว) ประดิษฐานบนพานแว่นฟ้า เป็นสัญลักษณ์ของพระบรมนามาภิไธยว่า
“จุฬาลงกรณ์” ซึ่งแปลความหมายว่าเป็นสิริภรณ์ชนิดหนึ่งอย่างมงกุฎ มีฉัตรขนากข้าง ที่ริมขอบทั้ง
๒ ข้าง มีพานแว่นฟ้าวางพระแว่นสุริยกานต์หรือเพชรข้างหนึ่ง และวางสมุดตำราข้างหนึ่ง เป็นการ
เจริญรอยจำลองพระราชลัญจกรประจำพระองค์ของสมเด็จพระบรมชนกนาถ

พระราชลัญจกรพระเกี้ยว จะปรากฏอยู่ที่พระบุษบกทองคำ บริเวณมุมพระมณฑปด้านทิศ
ตะวันออกเฉียงใต้ ชุ่มประตู่หน้าต่างพระวิหารยอด และลายปูนปั้นปิดทองกรอบพระบัญชาของ
ปราสาทพระเทพบิดร

ภาพที่ ๖๒ พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๕

พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๖

พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๖ เรียกว่าพระราชลัญจกรพระวชิระ เป็นรูปวชิราวุธ ยอดมีรัศมี ประดิษฐานบนพานแว่นฟ้าตั้งอยู่เหนือตั่ง มีฉัตรกลีบบัวตั้งอยู่ทั้ง ๒ ข้าง เป็นสัญลักษณ์ของพระบรมนามาภิไธย “วชิราวุธ” ซึ่งหมายถึง ศาสดาจารย์ของพระอินทร์

พระราชลัญจกรวชิราวุธปรากฏอยู่ที่พระนุชบกทอง บริเวณมุมพระมณฑปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

ภาพที่ ๖๑ พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๖

พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๗

พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๗ เรียกว่าพระราชลัญจกรพระแสงศร เป็นรูปพระแสงศร ๓ เล่ม คือ พระแสงศรพรหมศาสตร์ พระแสงศรประลัยวาต และพระแสงศรอัคนีวาต เหนือราวพาดพระแสงศรเป็นดวงตราจักรบรมราชวงศ์ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฏ ด้านข้างทั้ง ๒ ตั้งบังแทรกสอดแทรกด้วยลายกนก เป็นสัญลักษณ์ของพระบรมนามาภิไธย “ประชาธิปกศักดิเดชน์” ซึ่งคำว่า เดชน์ หมายถึง ลูกศร

พระราชลัญจกรพระแสงศรปรากฏอยู่ที่พระบุษบกทอง บริเวณมุมพระมณฑปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

ภาพที่ ๖๔ พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๗

พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๘

พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๘ เป็นรูป พระโพธิสัตว์ประทับบนบัลลังก์ดอกบัว ห้อยพระบาทขวาเหนือบัวบานหมายถึงแผ่นดิน พระหัตถ์ซ้ายถือดอกบัวตูม และมีเรือนแก้วด้านหลัง แทนรัศมี มีแท่นรองรับ ตั้งฉัตรบริวารทั้ง ๒ ข้าง เป็นสัญลักษณ์ของพระบรมนามาภิไธย “อานันทมหิดล” ซึ่งแปลความว่าเป็นที่ยินดีของแผ่นดิน เพราะพระองค์ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตย โดยความยกย่องยินดีของชาวไทย ประหนึ่งพระโพธิสัตว์เสด็จมาประทานความร่วมมือเป็นสุขแก่ประชาชน

พระราชลัญจกรพระโพธิสัตว์ปรากฏอยู่ที่พระนุชบกทอง บริเวณมุมพระมณฑปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

ภาพที่ ๖๕ พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๘

พระราชลัญจกรประจำรัชกาลปัจจุบัน

พระราชลัญจกรประจำพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน เป็นรูป **พระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรบวรราชอาสน์** ประกอบด้วยวงจักร กลางวงจักรมีอักษร อ รอบวงจักรมีรัศมีเปล่งออกโดยรอบ เหนือจักรเป็นรูปเศวตฉัตร ๗ ชั้น เนื่องจากในวันพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ตามโบราณราชประเพณีได้เสด็จประทับเหนือพระที่นั่งอัฐทิศฯ สมาชิกรัฐสภาถวายน้ำอภิเษกจากทิศทั้ง ๘ ซึ่งนับว่าเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่พระมหากษัตริย์ทรงรับน้ำอภิเษกจากสมาชิกรัฐสภา แทนที่จะทรงรับน้ำอภิเษกจากพราหมณ์เหมือนกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลก่อนๆ

พระราชลัญจกรพระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรบวรราชอาสน์ ปรากฏอยู่ที่พระบุษบกทองบริเวณมุมพระมณฑปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

ภาพที่ ๖๖ พระราชลัญจกรประจำรัชกาลปัจจุบัน

ข้างเผือกและข้างสำคัญ

ประเทศไทยมีประเพณีเชื่อถือกันมาแต่โบราณว่า ข้างเผือกเป็นเครื่องเชิดชูพระเกียรติยศตลอดจนพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ ข้างเผือกจะเกิดขึ้นในรัชกาลใดก็ถือกันว่าพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นทรงมีพระบุญญาบารมีอันสูงส่ง ถ้าพระมหากษัตริย์พระองค์ใดมีข้างเผือกมาสู่พระบารมีจะได้รับการยกย่องเลื่องลือในพระราชอำนาจและพระเกียรติยศ ปรากฏแผ่ไพศาลไปในนานาประเทศ และถือเป็นมิ่งขวัญของราษฎรที่จะพึงพระบุญญาธิการ ดังนั้นจึงเป็นพระราชประเพณีที่พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติสืบต่อกันมา โดยเฉพาะในประเทศไทย เมื่อได้ข้างเผือกมาสู่พระบารมี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยื่นธงข้างต้นประจำพระราชฐาน

คนส่วนมากเข้าใจว่าจะต้องมีสีขาว หรือขาวผุดกว่าปกติ แต่ในทางราชการและกรมพระคชบาลถือตามตำราคชศาสตร์ที่กล่าวว่าข้างเผือกมีหลายสี ได้แก่ ขาว เหลือง เขียว แดง ดำ ม่วง เมฆ และต้องประกอบด้วยลักษณะอื่นๆ อีก เช่น ตา เพดาน อันทโกศ เล็บ ขน คางใน (ร่องผิว) ไร เล็บ สันบงา ช่องแมลงงู จึงจะเข้าเป็นลักษณะข้างเผือกได้ แต่ทางราชการหรือกรมพระคชบาลไม่เรียกว่า “ข้างเผือก” เรียกว่า “ข้างสำคัญ” เมื่อได้ตรวจลักษณะต้องตามตำราเป็นที่พอใจ รวมทั้งกิริยามารยาทอื่นๆ สมบูรณ์พร้อมแล้ว ทางราชการจึงจะได้กำหนดให้มีพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางพระราชทานนามเป็นพระยาข้างคั่นหรือนางพระยาข้างคั่น (เพลินพิศ กำราบญ ๒๕๒๑ : ๕)

ลักษณะอวัยวะที่เป็นมงคล ๗ ประการ ของข้างสำคัญ

โดยทั่วไปข้างสำคัญจะมีลักษณะอวัยวะที่เป็นมงคล ๗ ประการ ซึ่งมีสีขาว หรือที่เรียกว่า ข้างเผือก คือ

๑. ตาสีขาว
๒. เพดานในปากสีขาว
๓. เล็บสีขาว
๔. ขนสีขาว
๕. ผิวหนังสีขาว หรือสีชมพูแดงคล้ายสีหม้อใหม่
๖. ขนหางขาว
๗. อันทโกศ (อวัยวะเพศ) สีขาว หรือสีคล้ายหม้อใหม่ (ม.ล.กัลยาภัก นาวิณฤทธิเดช

๒๕๔๗ : ๑๐๘)

คติความเชื่อเรื่องช้างเผือก

คติความเชื่อในเรื่องช้างเผือกที่แพร่มาจากราชอาณาจักรไทย มีต้นกำเนิดมาจากความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ ปรากฏหลักฐานในพระเวทและไตรเพท ในเรื่องที่ว่าด้วยวิชาคชศาสตร์ ซึ่งวิชานี้ประกอบด้วยเรื่องคชลักษณ์และคชกรรม

คชลักษณ์ เป็นตำราเกี่ยวกับลักษณะต่างๆ ของช้าง ทั้งช้างที่มีลักษณะเป็นมงคลให้คุณ และช้างที่มีลักษณะอัปมงคลให้โทษ

คชกรรม เป็นตำราที่รวบรวมเวทมนต์ที่ใช้ในการจับช้าง การควบคุมช้าง และขจัดเสนียดจัญไรความไม่ดีไม่เป็นมงคลต่างๆ (ม.ล.กัลยาณิก นาวิณฤทธิเดช ๒๕๔๗ : ๘๑)

ช้างเผือกเป็นช้างที่มีลักษณะต่างจากช้างธรรมดาทั่วไป จัดว่ามีลักษณะที่หาได้ยากจึงเป็นที่เชื่อกันว่าช้างเผือก เป็นสัตว์ที่เป็นมงคลให้แก่ผู้เป็นเจ้าของ และเป็นเครื่องมงคลชนิดหนึ่งใน “สัปตรัตนะ” แห่งพระมหากษัตริย์ ซึ่งได้แก่ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้ว นางแก้ว ขุนคลังแก้ว และขุนพลแก้ว จากความเชื่อนี้จึงถือได้ว่าช้างเผือกเป็นสัตว์คู่บ้านคู่เมือง เมื่อเมืองใดได้พบช้างเผือกเมืองนั้นจะเกิดความอุดมสมบูรณ์ ความเจริญรุ่งเรืองมั่นคง ดังนั้นช้างเผือกจึงมีความสำคัญยิ่งต่อพระมหากษัตริย์ และเมื่อได้ช้างเผือกเข้ามาสู่พระบารมี ก็จะประกอบพระราชพิธีขึ้นระวางสมโภชเป็นพญาช้างต้น มีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยา หรือพระยา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับตระกูล (ลักษณะ) ของช้างเผือกเชือกนั้นๆ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการตราพระราชบัญญัติรักษาช้างป่า พุทธศักราช ๒๔๖๔ ขึ้น ในมาตรา ๑๒ ของพระราชบัญญัตินั้น ระบุว่าผู้ใดมีช้างสำคัญ หรือช้างสีประหลาด หรือช้างเนียม โดยเหตุที่คนจับได้ หรือโดยแม่ช้างของตนตกออกมา หรือโดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี ต้องนำทูลเกล้าถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และจะได้รับพระราชทานบำเหน็จตามสมควร การกำหนดให้ช้างป่าเป็นของหลวงสำหรับแผ่นดิน ก็เพื่อมุ่งหมายที่จะช่วยบำรุงรักษาช้างป่า และในพระราชบัญญัติดังกล่าว ได้กำหนดช้างลักษณะพิเศษไว้ ๓ ชนิด คือ

๑. ช้างสำคัญ มีคชลักษณ์ ๗ ประการ คือ ตาขาว เพดานขาว เล็บขาว ขนขาว พื้นหนังขาวหรือสีคล้ายหม้อใหม่ ขนหางขาว และอันทโกสขาวหรือสีหม้อใหม่

๒. ช้างสีประหลาด คือ ช้างที่มีมงคลลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๗ อย่าง ที่กำหนดไว้ในลักษณะช้างสำคัญ

๓. ช้างเนียม มีคชลักษณ์ ๓ ประการ คือ พื้นหนังดำ งามีลักษณะดังรูปปลีกล้วย เล็บดำ ช้างทั้ง ๓ ชนิดนี้ถือเป็นช้างคู่บารมีของพระมหากษัตริย์ และเป็นสิ่งคู่บ้านคู่เมือง (วิสนุ ทรัพย์สุวรรณ ๒๕๓๖ : ๒๔)

ช้างเผือกเป็นสิ่งที่หายากยิ่ง มีความเชื่อกันว่า พระมหากษัตริย์พระองค์ใดขึ้นครองราชย์แล้วมีช้างเผือกมาสู่หลายเชือก นับว่ามีบุญบารมีมาก ทำให้ประเทศมีความเจริญรุ่งเรือง ขณะเดียวกันมีเหตุเกิดขึ้นกับช้างเผือก เช่น เจ็บ งาหัก หรือล้ม (ตาย) ก็เชื่อว่าเป็นลางร้ายของแผ่นดิน

นายเกรียงไกร วิศวามิตร (สัมภาษณ์ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๕๔) กล่าวว่า ช้างเผือกต้องผ่านการตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญการตรวจสอบคชลักษณ์ ก่อนทำพิธีสมโภชขึ้นระวางเป็นช้างทรงแล้วขนานนามเป็นพระยาช้างต้น หรือพระยาช้างเผือก การตรวจสอบต้องทำอย่างละเอียด เพราะนอกจากมงคลลักษณะทั้ง ๓ ประการแล้ว ยังมีลักษณะพิเศษที่เป็นรายละเอียดอีกหลายประการ คนส่วนใหญ่มักเข้าใจว่า ช้างเผือก คือช้างที่มีสีผิวเหมือนควายเผือก แต่ช้างเผือกในความหมายที่เป็นช้างสำคัญจริงๆ ไม่อาจดูหรือกำหนดได้จากสีผิวเพียงอย่างเดียว

ภาพที่ ๖๗ ช้างสำคัญที่ประดับบริเวณฐานพระนุชบก

นอกจากนี้บริเวณบันไดทางขึ้นฐานไพทีและลานโดยรอบ ตั้งรูปตุ๊กตาหินซึ่งนำมาจากเมืองจีน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ อีกเป็นจำนวนมาก เช่น ลั่นถัน ละคร ตุ๊กตารูปสัตว์ และภาชนะหิน เป็นต้น

ตุ๊กตาหินและภาชนะหินจีน

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ถือว่าเป็นยุคที่มีความรุ่งเรืองทางด้านเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก เนื่องจากการติดต่อค้าขายกับนานาประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับ

ประเทศจีน สังเกตได้จากภายในพระบรมมหาราชวัง และพระอารามหลวงสำคัญต่างๆ มักประดับตกแต่งไปด้วยตุ๊กตาหินแกะสลัก และตุ๊กตาปูนปั้นเป็นจำนวนมาก ในสมัยนั้นการเดินทางติดต่อค้าขายกับประเทศจีนโดยทางน้ำ ไทยเรานำสินค้าประเภทข้าว และไม้สักซึ่งมีน้ำหนักมากบรรทุกลงเรือสำเภาไปเป็นสินค้าซื้อขายแลกเปลี่ยน ในขณะที่เดียวกันเราก็นำสินค้าประเภทเครื่องถ้วยชาม และผ้าแพรไหมต่างๆ จากประเทศจีนใส่เรือสำเภากลับมา แต่ปรากฏว่าสินค้าที่นำกลับมามีน้ำหนักเบา ไม่เพียงพอสำหรับเรือที่ต้องคลื่นและพายุฝนลมแรงกลางทะเลเป็นระยะเวลานานได้ เรือสำเภาที่บรรทุกสินค้ามากก็จะโคลงเคลงทำให้เครื่องถ้วยชามแตกเสียหาย และอาจเกิดอุบัติเหตุเรือล่มได้ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ จึงโปรดเกล้าฯ ให้นำตุ๊กตาปูนปั้นและหินแกะสลักเป็นรูปต่างๆ ตลอดจนแผ่นหินที่ปูอยู่ในพระบรมมหาราชวัง สำหรับเป็นอับเฉาเพื่อถ่วงเรือสำเภาไม่ให้โคลงเคลงขณะต้องคลื่นลมและพายุฝนกลางทะเล (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์ ๒๕๔๘ : ๕๙) ปรากฏว่าในรัชสมัยของพระองค์นั้น มีอับเฉาเป็นรูปต่างๆ มากมาย ทั้งที่เป็นเครื่องประดับสถานที่ ตุ๊กตารูปคนและสัตว์นานาชนิด

นอกจากนี้ รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังเป็นยุคที่พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองอีกด้วย เนื่องจากพระองค์ทรงบริจาคนิคมทรัพย์ที่ได้จากการค้าขายมาสร้าง และทำนุบำรุงพระอารามหลวงต่างๆ มากมาย เห็นได้จากภาพจิตรกรรมฝาผนังที่มีลวดลายอย่างไทยผสมกับศิลปะแบบจีน ตลอดจนอาคารต่างๆ ที่ประดับด้วยเครื่องถ้วยชามและกระเบื้องเคลือบที่แตกหักจากการค้าขาย ซึ่งเป็นศิลปะตามพระราชนิยมของพระองค์ และด้วยความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานตุ๊กตาจีนปูนปั้นและหินแกะสลักรูปต่างๆ เช่น ฤๅษี (นักบวช) ตุ๊กตาจีนแต่งกายแบบฝรั่ง ตุ๊กตาขุนนางจีนฝ่ายขุน นักปราชญ์ สามัญชน ผู้หญิง สิ่งหยาบแก้ว สุนัข วัว ควาย ลิง ม้า เป็นต้น ไปประดับตามวัดหรือพระอารามหลวงที่พระองค์ทรงสร้างและพระราชทานทรัพย์ในการทำนุบำรุงปฏิสังขรณ์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาและประดับตกแต่งบริเวณวัดให้มีความสวยงาม เช่น วัดพระเชตุพลวิมลมังคลาราม วัดอรุณราชวราราม วัดราชโอรสาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม ฯลฯ (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์ ๒๕๔๘ : ๖๖)

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระอารามหลวงในพระบรมมหาราชวัง ก็เป็นสถานที่สำคัญอีกที่หนึ่ง ซึ่งมีตุ๊กตาจีนปูนปั้นและหินแกะสลักเป็นรูปต่างๆ อยู่มากมาย ได้แก่

ละ คือ เจดีย์ศิลปะแบบจีน มีหลายแบบตามอายุสมัย มีหลายแบบ เช่น เจดีย์ทรงสี่เหลี่ยม ทรงหกเหลี่ยม เป็นต้น มีอายุตั้งแต่สมัยราชวงศ์ถังถึงสมัยราชวงศ์ชิง (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์ ๒๕๔๘ : ๖๐๐) แต่ที่นำมาเป็นเจดีย์ขนาดเล็กสามารถถอดแยกชิ้นได้ สำหรับละหรือเจดีย์จีนที่ตั้งบริเวณลานวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ระหว่างฐานไพทีและหอพระนาก มีจำนวน ๒ องค์ เป็นเจดีย์สูง ๕ ชั้น ตั้งอยู่บนฐานบัว

ลั่นถัน คือ ตุ๊กตาหินทั้งขุนนางแต่งกายเต็มยศ ทั้งขุนนางฝ่ายบู๊ และขุนนางฝ่ายนุ๋น ขุนนางฝ่ายบู๊ เป็นนักรบหน้าตาดูเหมือนจ้องมอง หนวดเครายาวเป็นแผง สวมเสื้อผ้ารัดกุม มีเสื้อเกราะรัดตัวอย่างทะมัดทะแมง สวมรองเท้าหนา มือถืออาวุธ เช่น ง้าว ทวน พลอง หรือดาบ สำหรับขุนนางฝ่ายนุ๋นนั่น เป็นขุนนางฝ่ายพลเรือน ตำแหน่งเสนาบดี ใบหน้าสะอาดเรียบร้อย สายตาไม่ดุร้าย มีหนวดเครายาวเป็นระเบียบ มือถือพัดถือหนังสือ แต่งกายเต็มยศภูมิจานเสื้อผ้าตัวใหญ่คลุมตัวหลายชั้น สวมหมวกตามลำดับชั้นยศ และแตกต่างกันไปตามยุคสมัย ชิง (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์ ๒๕๔๘ : ๑๐๕) ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดารามพบได้ที่บริเวณบันไดทางขึ้นฐานไพที ด้านพระศรีรัตนเจดีย์ ฝั่งพระอุโบสถ จำนวน ๑ คู่ ฝั่งหอพระนาก จำนวน ๑ คน และด้านปราสาทพระเทพบิดรฝั่งพระอุโบสถ อีกจำนวน ๑ คู่

ตุ๊กตารูปสิงโต คือ รูปสลักสิงโตแบบจีน ในทางพระพุทธศาสนา ยกย่องสิงโตว่ามีพลังอำนาจและว่องไว จึงจัดเป็นพาหนะ (สิงหอาสน์) ของพระมัญชุศรีมหาโพธิสัตว์ฝ่ายมหายาน และพุทธศาสนิกชนถือว่า สิงโตเป็นสัตว์ชั้นสูงและมีบารมีเกียรติยศ จึงมีหน้าที่พิทักษ์ขับไล่สิ่งชั่วร้าย สร้างความศรัทธา จึงมีประเพณีนิยมตั้งสิงโตประดับตามวัดและอาคารสำคัญ ชิง (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์ ๒๕๔๘ : ๑๕๕) ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สามารถพบเห็นได้ทั่วไป เช่น ที่พระระเบียงบริเวณประตูเกยเสด็จ (ด้านศาลาสหทัยสมาคม) จำนวน ๑ คู่, ประตูหน้าวิ (ด้านหน้าพระอุโบสถ) จำนวน ๑ คู่, ประตูศรีรัตน (ทางออกมายังเขตพระราชฐานชั้นกลาง) จำนวน ๑ คู่, บริเวณบันไดทางขึ้นปราสาทพระเทพบิดรทางด้านทิศตะวันออก เป็นสิงโตแกะสลักจากหินสีขาว จำนวน ๑ คู่, บริเวณบันไดทางขึ้นหอพระมณเฑียรธรรม เป็นสิงโตแกะสลักจากหินสีขาว จำนวน ๑ คู่, บริเวณบันไดทางขึ้นหอพระคันธารราษฎร์ จำนวน ๒ คู่ และพบตุ๊กตารูปสิงโตตัวเล็กอีกเป็นจำนวนมากที่ตั้งประดับตามอาคารต่างๆ เช่น พระวิหารยอด จำนวน ๖ คู่ อยู่บริเวณบันไดทางขึ้นทั้ง ๓ ด้านๆ ละ ๒ คู่ บริเวณบันไดระเบียงทางขึ้นฐานไพทีด้านปราสาทพระเทพบิดร ทั้ง ๖ บันไดๆ ละ ๑ คู่ และที่หอพระคันธารราษฎร์ จำนวนทั้งสิ้น ๓๑ ตัว เป็นต้น ตุ๊กตาสิงโตนี้ ช่างสลักทำไว้ทั้ง ๒ เพศ คือ ตัวเมียมีลูกเล็กๆ อยู่ที่ซอกอกและเท้าเป็นสัญลักษณ์ ส่วนตัวผู้อยู่ในท่าวางเท้ามีงเล็บจับลูกแก้วหรือลูกโลกหรือสิ่งมงคลตามความเชื่อในคติจีน

ตุ๊กตาจิณรูปคนและสัตว์ รูปสลักและรูปปั้นศิลาแบบจีน นอกจากมีรูปลักษณะเหมือนคนแล้ว ยังมีเป็นรูปสัตว์ต่างๆ อีก ช้าง ม้า ควาย ลิง หมู เป็นต้น ตั้งประดับตามลานบริเวณด้านข้างฐานไพทีฝั่งพระอุโบสถ ซึ่งจัดเป็นสวนหินและไม้ดัด ทุกตัวนั้นไม่เพียงแต่เป็นตัวแทนแห่งศิลปกรรมจีนเท่านั้น ยังบอกถึงฝีมือช่างสลักช่างปั้นว่ามีชั้นเชิงแฝงด้วยภูมิธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญาไว้ด้วย

ภาชนะหิน คือ มีลักษณะเป็นกระถางมีทั้งขนาดใหญ่และเล็ก นำมาเป็นภาชนะสำหรับปักธูปเพื่อบูชาหรือสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และสำหรับปลูกไม้ประดับประเภทไม้แคระ พบได้โดยรอบวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ภาพที่ ๖๘ ถะหรือเจดีย์ศิลปะจีน

ภาพที่ ๖๙ ลั่นถันหรือตุ๊กตาทินขุนนางจีน

ภาพที่ ๓๐ ตุ๊กตาหินจีนรูปคน

ภาพที่ ๓๑ ตุ๊กตาหินจีนรูปสัตว์ต่างๆ

พระศรีรัตนเจดีย์ (อาคารหมายเลข ๖)

ภาพที่ ๗๒ พระศรีรัตนเจดีย์

พระศรีรัตนเจดีย์ตั้งอยู่บนฐานไพทีด้านทิศตะวันตก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในปีพุทธศักราช ๒๓๙๘ ตามแบบพระมหาเจดีย์ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ ในพระราชวังหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยา เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ทรงได้มาจากลังกา พระราชทานนามว่า พระศรีรัตนเจดีย์ (สำนักราชเลขาธิการ ๒๕๓๑ : ๒๘๔)

ในคราวฉลองพระนครครบ ๑๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้เสริมพอกแก้รูปทรงพระศรีรัตนเจดีย์ ประดับกระเบื้องทองภายนอกและเขียนผนังภายในทำบานประตูและปูพื้นหินอ่อนภายใน และโปรดเกล้าฯ ให้ประดับกระเบื้องทองภายนอกทั้งองค์ (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๑๕๒)

นายเกรียงไกร วิศวามิตร (สัมภาษณ์ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๕๔) ในรัชกาลปัจจุบันได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์พระศรีรัตนเจดีย์ โดยเปลี่ยนกระเบื้องทองที่ประดับภายนอกใหม่ และนำกระเบื้องทองชุดเก่าไปประดับที่สระแก้วในพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

พระศรีรัตนเจดีย์เป็นพระเจดีย์ทรงกลมแบบลังกา รูปแบบเดียวกับเจดีย์ ๓ องค์ ที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ ในพระราชวังหลวงกรุงศรีอยุธยา เป็นพระเจดีย์ก่ออิฐถือปูนประดับกระเบื้องทองทั้งองค์ ภายในกลวงเป็นที่ประดิษฐานพระเจดีย์องค์เล็กบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

องค์พระเจดีย์ประกอบด้วยฐานเขียง มีมัลลิกา ๓ ชั้น สลับด้วยฐานบัวคว่ำบัวหงายรองรับองค์ระฆัง เหนือขึ้นไปเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยมเสาด้านรองรับปล้องไฉนซึ่งทำเป็นบัวลูกแก้วจากใหญ่ขึ้นไปหาเล็กซ้อนกัน ๒๐ ชั้น จากนั้นเป็นปลีและยอดเม็มน้ำค้างตามลำดับ เม็มน้ำค้างนิยมทำปลายสุดของปลียอดพระเจดีย์ทรงลังกา มีความหมายให้เป็นดวงนิพพานอันเป็นจุดปลายทางของคติทางพระพุทธศาสนา (โชติ กล้ายามมิตร ๒๕..? : ๒๒)

พระศรีรัตนเจดีย์มีซุ้มประตูทางเข้า ๔ ทิศ ภายในซุ้มบุด้วยหินอ่อน ลักษณะของทางเข้าเป็นรูปโค้งแหลม เหนือซุ้มเป็นลายปูนปั้นรูปช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาคสะดุ้ง ตอนบนของซุ้มตั้งพระเจดีย์องค์เล็ก ลักษณะเดียวกับพระศรีรัตนเจดีย์บนฐานสี่เหลี่ยม มีมุข ๔ ด้านทำเป็นหน้าบันประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาคสะดุ้ง บานประตูเป็นประติมากรรมทำด้วยไม้ปิดทองประดับประจกกลายเป็นลายช่อดอกไม้สี่เหลี่ยม แก้ว สีแดงเข้มและสีน้ำเงิน เหนือประตูเป็นช่องลมสำหรับระบายอากาศ กรอบประตูตอนบนจำหลักเป็นรูปพญานาค ๒ ตัวหางชนกันตั้งกลางหอยเศียรลงด้านข้าง

ภายในองค์พระเจดีย์เป็นห้องโถงกลม ผนังโบกปูนทาสีขาวสอปไปตามความสูงของพระเจดีย์ ตรงกลางหอยฉัตรสีขาวตรงกับพระเจดีย์ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ผนังตอนล่างประดับหินอ่อนสีเทา สูงจากพื้นประมาณ ๖๐ ซม. พื้นปูหินอ่อนสีเทารูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสลายทแยงมุม

ตรงกลางห้องประดิษฐานพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ตั้งอยู่บนฐานก่ออิฐถือปูน ๒ ชั้น ฐานล่างเป็นรูปแปดเหลี่ยมมีมุขสี่มุข ฐานบนเป็นฐานบัวหงาย องค์เจดีย์มีลักษณะเหมือนกับพระศรีรัตนเจดีย์ทุกประการ ยกเว้นแต่เป็นเจดีย์ลงรักสีคำทั้งองค์

ภาพที่ ๗๓ บานประตูทางเข้าพระศรีรัตนเจดีย์

พระมณฑป (อาคารหมายเลข ๗)

ภาพที่ ๗๔ พระมณฑป

พระมณฑปตั้งอยู่บนฐานไพทีตรงกลางระหว่างพระศรีรัตนเจดีย์และปราสาทพระเทพบิดร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๒๓๓๒ ตรงตำแหน่งที่ตั้งของหอพระมณฑิยธรรมองค์เดิมที่ถูกเพลิงไหม้ เพื่อประดิษฐานพระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่ ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สังคายนาขึ้นไว้สำหรับแผ่นดิน (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๑๘๑)

พระมณฑปนี้มีลักษณะเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมทรงมณฑป ตั้งอยู่บนฐานยกพื้นซึ่งเป็นฐานสิงห์ย่อมุมไม้สิบสองก่ออิฐประดับหินอ่อนขัดมัน หลังคาเป็นยอดจอมแหให้ความรู้สึกไฉนน้ำหนักล่องลอยสู่สวรรค์ หลังคาเป็นชั้นซ้อนรูป ๗ ชั้น

โชติ กัลยาณมิตร (๒๕๒๕ : ๓๒๘) กล่าวว่า ตรงยอดของสิเนรุบรรพตนั้นเป็นที่ตั้งของเมืองไตรตรึงศ อันเป็นที่ประทับของพระอินทร์ผู้เป็นใหญ่แห่งสวรรค์ และเป็นเทพผู้รักษาพระพุทธศาสนา ดังนั้นตามคติที่ว่าพระมหากษัตริย์เป็นสมมุติเทพเทียบเท่าพระอินทร์ การนำเอาสัญลักษณ์ของเมืองไตรตรึงศ อันเป็นที่ประทับของพระอินทร์มาสร้างเป็นเครื่องยอดของอาคารเพื่อเฉลิมพระเกียรติจึงนับว่าเหมาะสม ยอดมณฑป ๗ ชั้นซ้อนทำขึ้นสำหรับอาคารสำคัญในพุทธศาสนา โดยถือว่าเป็นบริโกเจดีย์ และทำขึ้นสำหรับอาคารสำคัญในสถาบันพระมหากษัตริย์

พระมณฑปมีบันไดที่กึ่งกลางด้านทั้ง ๔ ด้านละ ๖ ชั้น พื้นบันไดปูด้วยหินแกรนิตขัดมัน พลสิงห์บันไดตกแต่งประติมากรรมรูปนาคจำแลง ก้อนาคที่มีหน้าเป็นมนุษย์สวมมงกุฏ ตัวนาคปั้นปูนปิดทองประดับกระจก หัวนาคทั้ง ๕ หัวและหางนาคเป็นโลหะหล่อลงรักปิดทอง ปลายพลสิงห์บันไดก่อเป็นฐานบัวเล็กๆ ประดับหินอ่อนตั้งประติมากรรมรูปยักษ์ถือกระบอง ซึ่งเป็นฝีมือครุฑาประติมากรในรัชกาลที่ ๑ (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๑๘๐) ยักษ์พลสิงห์แต่ละทิศทำเป็นรูปต่างๆ กันดังนี้

ทิศเหนือ	เป็นรูป	พญาภูเวรุราช
ทิศใต้	เป็นรูป	พญาทศกัณฐ์ หรือทศกัณฐ์
ทิศตะวันออก	เป็นรูป	พญาอินทรีชิต
ทิศตะวันตก	เป็นรูป	พญาบรรลัยจักร (สำนักกราชเลขาธิการ ๒๕๓๑ : ๒๕๕)

ยักษ์ทวารบาลบริเวณหน้าประตูพระมณฑป

สร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างพระมณฑป ในปีพุทธศักราช ๒๓๓๒ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ หล่อจากโลหะปิดทองประดับกระจก (สำนักกราชเลขาธิการ ๒๕๓๒ : ๒๕๕) มีจำนวน ๔ คู่ ดังนี้

คู่ที่ ๑ บริเวณประตูด้านทิศเหนือ คือ กุเวรราช เป็นเจ้าเมืองกาลวฐ ทรงมงกุฎน้ำเต้ากลม มีมเหสีชื่อเกศินี โอรสชื่อ ตริปักกัพ เมื่อโอรสถูกพระลักษมณ์ฆ่าตาย จึงออกทัพไปแก้มือจึงถูกศร พระรามตาย

คู่ที่ ๒ บริเวณประตูด้านทิศใต้ คือ ทศกัณฐ์

คู่ที่ ๓ บริเวณประตูด้านทิศตะวันออก คือ อินทรชิต

คู่ที่ ๔ บริเวณประตูด้านทิศตะวันตก คือ บรรลัยจักร เป็นลูกที่สองของท้าวจักรวรรดิ กับ นางวัชนีสูตร น้องร่วมครรภ์กับสุริยาภพ ทรงมงกุฎหางไก่ เมื่อสุริยาภพถูกศรพระรามล้มแล้ว จึงออกรบเพื่อแก้แค้นแต่แพ้พระพรต แล้วไปตั้งพิธีบูชาพระพรตที่เนินเขาจักรวาล ถูกองคตกับ อสูรทำลายพิธี รุ่งขึ้นยกทัพออกรบกับพระพรต แผลงศรเป็นหรามิเศียรหนึ่งพันรวบเอาพระศัตรุต ลอยปลิวขึ้นไปในอากาศ แล้วเปลี่ยนผ้าโพกเศียรเป็นดัวแทนอยู่ แล้วตนเองเหาะตามเหราขึ้นไป นำ ตัวพระศัตรุตไปไว้ที่ยักษ์ราหู ทหารพระพรตตามไปแก้เอาพระศัตรุตคืน รุ่งขึ้นออกรบอีกจึงถูกศร พระพรตตาย

ภาพที่ ๗๕ ยักษ์กุเวรราช

ภาพที่ ๗๖ ยักษ์ทศกัณฐ์

ภาพที่ ๗๗ ยักษ์อินทรชิต

ภาพที่ ๓๘ ยักษ์บรรลัจักร

ยักษ์ทวารบาลบริเวณประตูทั้ง ๔ ด้าน ของพระมณฑปนี้ นับว่าเป็นต้นแบบของคติความเชื่อที่ใช้ยักษ์ตัวละครสำคัญที่มีความน่าเกรงขามในเรื่องรามเกียรติ์มาเป็นทวารบาล เนื่องจากช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์นั้น วรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์เป็นที่ต้องพระราชนิมของพระมหากษัตริย์เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

รอบองค์พระมณฑปมีเสาเหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้สิบสอง จำนวน ๒๐ ต้น ด้านละ ๕ ต้น และที่มุมทั้ง ๔ อีกมุมละ ๑ ต้น ฐานของเสาเป็นกระหนกเท้าสิงห์ประดับกระจกสีเขียวและขาว ตัวเสาและบัวหัวเสาประดับกระจกสีขาว เขียวและแดง

ฐานปัทม์ขององค์พระมณฑปเป็นรูปสี่เหลี่ยม หน้ากระดานฐานปัทม์ตอนล่างประดับด้วยหิน ต่อจากนั้นเป็นกระจิงและกระหนกเท้าสิงห์ประดับด้วยกระจกสีเขียวและขาว หลังกระจิงเป็นครุฑพนมและอสุรทรงเครื่องนั่งพนมมือสลับกัน ครุฑและอสุรด้านละ ๑๘ ตัว เหนือลวดบัวหลังครุฑและอสุรมีเทพนมทรงเครื่อง หล่อด้วยทองแดงปิดทอง อีกด้านละ ๑๘ ตัว

ภาพที่ ๗๘ ครุฑพนม อสุรนั่งพนมมือ และเทพพนม ที่ฐานพระมณฑป

ผนังองค์พระมณฑปเป็นลายเทพนมทรงข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง ปิดทองบนพื้นกระจกสีเขียว เพดานภายนอกเป็นลายกระหนกก้านแย่งปิดบนพื้นชาด เเชิงกลอนปิดทอง ด้านล่างของเชิงกลอน ห้อยกระดิ่งใบโพธิ์ปิดทองด้านละ ๔๔ ใบ รวมทั้งที่มุมอีก ๔ มุม ลักษณะหลังคาเป็นทรงมณฑป ๗ ชั้น ที่ยอดมุมไม้สิบสองมีนาค ๓ เศียร ประดับกระจกเขียว ส่วนหลังคามุงกระเบื้องสีเขียวขลิบทองถึง คอหม่ ตัวหม่ประดับกระจกสีขาวและแดง ปลีและยอดประดับกระจกสีขาว เหลืองและแดงเป็น ลายกริช มีลูกแก้วทอง ๕ ชั้น ประดับยอดด้วยฉัตร ๕ ชั้น

ซุ้มพระทวารเป็นซุ้มยอดทรงมณฑปปิดทองประดับกระจก บานแผละกว้างเขียนลาย กำมะลอมีพื้นสีม่วงลายทองเป็นรูปเชี้ยวทางถือหอก และตรียันเหยียบหลังสิงโตบนเนินผาและหญ้า ประกอบลายนกไม้ มีสีนเทาหุ้มมงกุฎทั้ง ๒ ข้าง เพดานของซุ้มพระทวารประดับด้วยดาวเพดานเป็น รูปดาวล้อมเดือนประดับกระจกสีขาว

กรอบเข็ดหน้าพระทวารด้านนอกเขียนลายรดน้ำทรงข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง ตอนริมเป็นลาย กำปู ด้านในร่องชาด บานพระทวารเป็นบานประดับมุก ที่อกเลาพนมล่างประดับมุกเป็นรูปท้าวฤเว รุราชทรงคราฑบนแท่นสี่เหลี่ยมเป็นลายมังกรหันหัวลงล่างมีหางเป็นกระหนกเครือเถา พนมกลาง เป็นรูปวายุบุตรแบกวิมานในวิมานมีแท่นอุณาโลมประดับด้วยฉัตร ๒ ข้าง พนมบนเป็นรูปวายุบุตร ถือพระขรรค์

บานพระทวารด้านนอกเป็นบานประดับมุกล มีแม่ลายเป็นกระหนกก้านขนนกคาบ ตรงกลางเป็นราชสีห์ บานพระทวารนี้มีภาพจับเป็นลายประดับมุกลที่สำคัญอยู่ในกรอบวงกลม ๘ ดวงด้วยกันทั้ง ๒ บานคือ

ดวงที่ ๑	เป็นรูป พญาพิเภกยืนถือกระบอง
ดวงที่ ๒	เป็นรูป มังกรกระหนกยืนถือศร
ดวงที่ ๓	เป็นรูป วาสุบุตรยืนถือตรีและธงกำลังเหาะ
ดวงที่ ๔	เป็นรูป สุกรีพถือพระขรรค์กำลังเหาะ
ดวงที่ ๕	เป็นรูป พาลีถือกระหนกเครือ
ดวงที่ ๖	เป็นรูป องคตเหาะ
ดวงที่ ๗	เป็นรูป พระรามถือพระขรรค์ถือกระหนกเครือ
ดวงที่ ๘	เป็นรูป หงส์จันทน์

บานประตูประดับมุกลนี้เป็นฝีมือช่างสมัยรัชกาลที่ ๑ ซึ่งทำขึ้นคราวเดียวกับบานประตูประดับมุกลที่พระมณฑปพระพุทธบาทจังหวัดสระบุรี ลักษณะลวดลายได้จากแบบบานประตูประดับมุกลครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งมีเมืองดงามและมี ๒ แบบ คือ ลายเต็มบานมีเทวรูปอยู่ตรงกลางและลายช่องกลมหัวรูปสัตว์ (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๑๘๕)

ภายในองค์พระมณฑป เพดานทำเป็นเพดาน ๒ ชั้น ที่คอสองทำเป็นลายก้านแย่งแบบดาวล้อมเดือนปิดทองบนพื้นชาดกลางเพดานประดับด้วยเพดานซ้อน ๕ ชั้น มีดาวเล็กล้อมรอบ ๘ ดวง ตรงกลางห้อยโคมแก้ว ๖ เหลี่ยม ใส่ประทีป ผนังโดยรอบเป็นลายรดน้ำปิดทองทรงข้าวบิณฑ์ บนพื้นสีชาด ตอนล่างเป็นลายกรวยเชิงรูปกระหนกก้านขด พื้นพระมณฑปปูด้วยเสื่อเงินสานเต็มทั้งห้องถึงฐานตู้ที่ประดิษฐานพระไตรปิฎก ตอนริมปูเหล็กขนาด ๑ นิ้วโดยรอบ

ตรงกลางห้องประดิษฐานตู้พระไตรปิฎกประดับมุกลทรงมณฑปใหญ่ บรรจุพระไตรปิฎก ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น ที่มุมห้องยังตั้งตู้เขียนลายรดน้ำเรื่องพระกัศสปะประชุมพระสงฆ์ทรงสังคายนา สำหรับใส่พระไตรปิฎกฉบับต่างๆ ไว้ทั้งสิ้น

พระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่

พระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่ เป็นพระไตรปิฎกฉบับที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ พร้อมด้วยสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงมีพระราชศรัทธาปรารถนาจะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคงสืบไป และได้ทรงทราบจากพระสงฆ์ ซึ่งมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานว่า เวลานั้นพระไตรปิฎกมีข้อผิดพลาด

เคลื่อนมาก แม้พระสงฆ์จะมีความประสงค์จะทำนุบำรุงให้สมบูรณ์ ก็ไม่มีกำลังพอจะทำให้สำเร็จได้ พระองค์จึงได้ทรงอาราธนาสมเด็จพระสังฆราชประชุมพระสงฆ์พร้อมทั้งราชบัณฑิต ให้รับภาระในเรื่องนี้ ดังนั้นพระสงฆ์อันมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน จึงได้เริ่มทำการสังคายนาพระธรรมวินัย ตรวจชำระพระไตรปิฎกพร้อมทั้งคัมภีร์สหทวิเสส หรือคัมภีร์ไวยากรณ์บาลี ณ พระอุโบสถวัดพระศรีสรรเพชญ์คาราม ปัจจุบัน คือ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีพุทธศักราช ๒๓๓๑ จนถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ ใช้เวลาในการสังคายนาพระไตรปิฎก ๕ เดือน จึงสำเร็จบริบูรณ์ ผู้ร่วมประชุมสังคายนาประกอบไปด้วยสมเด็จพระสังฆราชและพระสงฆ์ทรงคุณความรู้ทางพระปริยัติธรรมรวม ๒๑๘ รูป ราชบัณฑิต ๓๒ ท่าน จัดแบ่งเป็น ๔ กอง คือ

๑. กองสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดระฆังโฆสิตาราม เป็นแม่กองชำระพระสูตรคัมภีร์ปิฎก หรือพระสูตร คือ พระธรรมเทศนา คำบรรยายธรรมต่างๆ

๒. กองพระวันรัตน์ (สุก) วัดพระศรีสรรเพชญ์คาราม หรือวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ในปัจจุบัน เป็นแม่กองชำระพระวินัยปิฎก เพื่อประมวลพุทธพจน์หมวดพระวินัย คือ พุทธบัญญัติเกี่ยวกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมและการดำเนินกิจการต่างๆ ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์

๓. กองพระพิมลธรรม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามหรือวัดโพธิ์ เป็นแม่กองชำระพระสหทวิเสสหรือคัมภีร์ไวยากรณ์บาลี

๔. กองพระพุฒาจารย์ (เป่า) วัดอินทาราม เป็นแม่กองชำระพระปรมาัตถปิฎก มีพระธรรมไตรโลก (ขึ้น) วัดหงส์หรือวัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารในปัจจุบัน เป็นผู้ช่วย

เมื่อการสังคายนาแล้วเสร็จสมบูรณ์แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จารึกพระไตรปิฎกที่ชำระบริสุทธ์แล้วลงบนแผ่นลานใหญ่ แล้วปิดทองทึบทั้งใบตลอดจนปกหน้า ปกหลัง และกรอบด้านข้าง มีจำนวน ๓๕๔ พระคัมภีร์ เป็นหนังสือใบลาน ๓,๖๘๖ ผูก (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๑๘๘) นายเกรียงไกร วิสวามิตร (สัมภาษณ์ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๕๔) กล่าวว่า การเรียกนามพระไตรปิฎกฉบับนี้ว่า ฉบับทอง หรือ ทองใหญ่ เพราะภายหลังยังโปรดให้สร้างพระไตรปิฎกอีก ๒ ชุด คือ ฉบับรองทองหรือฉบับข้างลาย และฉบับชุบทอง การสังคายนาในครั้งนี้ นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๒ ในประเทศไทย หลังจากการสังคายนาในสมัยพระเจ้าติโลกราช ณ เมืองเชียงใหม่ ในปีพุทธศักราช ๒๐๒๐

บริเวณฐานพระมณฑปทั้ง ๔ มุม ประดิษฐานพระพุทธรูปศิลาอมลละ ๑ องค์ พระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิพระหัตถ์ทำมุทราต่างๆ กัน มีพุทธลักษณะตามคติมหายาน มีประภาณวลรูปเสมาขอบสลักลายบนฐานบัวคว่ำบัวหงาย พระพุทธรูปศิลาเหล่านี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า-

อยู่หัว ทรงได้มาจากชาวเมือครั้งเสด็จประพาสประเทศอินโดนีเซีย ครั้งที่ ๒ ในปีพุทธศักราช ๒๔๓๕ (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๑๕๐)

นางสาวบุญเพ็ญ หว่านณรงค์ (สัมภาษณ์ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๕๔) กล่าวว่า พระพุทธรูปทั้ง ๔ องค์ ที่มัมพระมณฑปเป็นการจำลองขึ้นมาใหม่ เมื่อครั้งสมโภชพระนครครบ ๒๐๐ ปี โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โปรดฯ ให้ทำจำลองและตั้งแทนพระพุทธรูปศิลาองค์เดิมซึ่งย้ายไปตั้งที่พิพิธภัณฑวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

พระพุทธรูปพระธยานิพุทธหินภูเขาไฟ

พระพุทธรูปพระธยานิพุทธ ทั้ง ๔ องค์ ที่ประดิษฐานบริเวณมัมพระมณฑป ทั้ง ๔ มุมๆ ละ ๑ องค์ ทำจากหินภูเขาไฟ เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งแสดงมุทหรือปางต่างๆ สร้างขึ้นตามคติพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายาน

ประวัติพระพุทธรูปพระธยานิพุทธหินภูเขาไฟ

พุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายาน ไม่ได้มีพระพุทธรูปเจ้าเฉพาะสมเด็จพระมหาสมณโคดมแต่พระองค์เดียวเท่านั้น ยังมีพระพุทธรูปเจ้า และพระโพธิสัตว์อีกจำนวนมาก ทั้งที่มีอยู่แล้วและที่จะมีต่อไปในอนาคต แต่ก่อนจะถึงการอุบัติเป็นพระพุทธรูปเจ้า นั้น ก็เป็นพระโพธิสัตว์มาก่อนเช่นเดียวกัน ทรงชัยแห่งธรรมมุงไปสู่ทางแห่งพระโพธิสัตว์ก่อน อันจะได้เสวยสุขในสรวงสวรรค์และดูแลบำบัดทุกข์ให้แก่มวลมนุษย์ ซึ่งต่างจากฝ่ายเถรวาทที่มุ่งบรรพชาเพื่อสำเร็จพระอรหันตผล (วิทย์ พินคันเงิน ๒๕๓๘ : ๒๔) ตามคติมหายานถือว่า การเริ่มมีพระพุทธรูปเจ้าเริ่มด้วยการมีพระอาทิพุทธ คือ พระพุทธรูปเจ้าเป็นองค์ปฐม ส่วนพระพุทธรูปเจ้าองค์อื่นๆ รวมทั้งพระโพธิสัตว์ และสรรพสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ย่อมถือถืออุบัติขึ้นโดยอำนาจของพระพุทธรูปเจ้า ที่เรียกว่าพระอาทิพุทธ คือ เกิดขึ้นเองไม่มีต้นและปลาย เป็นอุปปาติก คือ เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องมีบิดามารดาให้กำเนิด (บรรจบ เทียมทัต ๒๕๓๒ : ๓๔) ประจำอยู่ในโลกนิรันดร์ ส่วนพระพุทธรูปเจ้าองค์อื่นๆ แบ่งเป็น ๓ จำพวก คือ

๑. พระมานุสิพุทธ คือ พระพุทธรูปเจ้าที่อุบัติในโลกมนุษย์ ตรงกับสภาวะแห่งสมเด็จพระสมณโคดม

๒. พระธยานิพุทธ คือ พระพุทธรูปเจ้าที่บำเพ็ญเพียรทางภาวนาสมาธิ ตรงกับสภาวะแห่งพระปัจเจกพุทธเจ้า คือ ไม่ได้สั่งสอนผู้อื่น

๓. พระธยานิพุทธ คือ พระพุทธรูปเจ้าที่อุบัติในสวรรค์ มิได้ลงมาตรัสรู้ในโลกมนุษย์ พระธยานิพุทธของฝ่ายมหายานมีมากมายด้วยกัน แต่ที่สำคัญมีอยู่ ๕ องค์ คือ

พระไวโรจนพุทธ พระกายสีขาว ปางปฐมเทศนา มีสิงห์เป็นพาหนะ ประทับบนดอกบัว

พระอักโษภย พระกายสีน้ำเงิน ปางมารวิชัย ทรงวัชระ มีช้างเป็นพาหนะ ประทับบนดอกบัวขาว

พระรัตนสัมภพ พระกายสีเหลือง ปางประทานพร ทรงจินดามณี มีม้าเป็นพาหนะ ประทับเหนือดอกบัวเหลือง

พระอมิตาภะ พระกายสีแดง ปางสมาธิ ทรงบาตร มีนกยูงเป็นพาหนะ ประทับเหนือดอกบัวขาว

พระอมลลิตธิ พระกายสีเขียวใบไม้ ปางประทานอภัย ทรงวัชระ

พระชยานิพุทธเหล่านี้ เรียกกันโดยมากว่า “พระเจ้า ๕ พระองค์” มีความศักดิ์สิทธิ์ไปทางคุณไสย คือ ให้คุณในทางไสยศาสตร์ด้วย (วิทย์ พินคันเงิน ๒๕๓๘ : ๒๕) ไม่ใช่พระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาตรัสรู้ในมนุษยโลก แต่สถิตอยู่บนสวรรค์ เรียกว่า พุทธเกษตร หรือสุขาวดี เพื่อดูแลทุกข์สุขของมนุษย์ (บรรจบ เทียมทัด ๒๕๓๒ : ๓๔) ในบรรดาพระชยานิพุทธเหล่านี้ พระอมิตาภะได้รับการยกย่องเป็นพิเศษ ดังปรากฏในคัมภีร์อมิตายุรณาสสูตร คือ คัมภีร์สำหรับภาวนา หมายถึง พระสูตรที่ว่าด้วยการเพ่งพระอมิตาภะเป็นอารมณ์ พระพุทธเจ้าองค์นี้ประทับอยู่บนสรวงสวรรค์แดนสุขาวดี มีเสียงทิพย์ดุริยางค์ดังกังวานอยู่โดยรอบ หันพระพักตร์มาทางทิศตะวันออก ไม่ทรงเข้าสู่นิพพาน แต่จะเสด็จประทับอยู่ในแดนสุขาวดีตลอดไป เพื่อดูแลทุกข์สุขของมนุษย์ ดังนั้นการสร้างโบสถ์หันหน้าไปทางทิศตะวันออกก็ดี การประดับเชิงชายด้วยกระดิ่งที่ต้องลมแล้วดังกังวานก็ดี ล้วนมีส่วนได้รับอธิติพลมาจากความเชื่อในองค์พระอมิตาภะด้วย (วิทย์ พินคันเงิน ๒๕๓๘ : ๒๖)

สำหรับพระพุทธรูปทั้ง ๔ องค์ ที่ประดิษฐานบริเวณมุ่มพระมณฑป ทั้ง ๔ มุม เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิพระหัตถ์ทำมุทรต่างๆ ตามคติมหายาน เดิมตั้งอยู่ริมประตูกำแพงไปวังหน้า ในเมืองไซโล ประเทศอินโดนีเซีย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทอดพระเนตรเห็นเมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๔๓๕ เสด็จพระราชดำเนินประพาสเกาะชวา ครั้งที่ ๒ ทรงชมว่างาม เจ้าครองเมืองก๊น้อมเกล้าฯ ถวาย (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๑๕๐) เมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับมาถึงสยามแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์นี้ที่มุ่มพระมณฑป ซึ่งตั้งอยู่บนฐานไพที ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ต่อมาเมื่อมีการปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เนื่องในวโรกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ ๒๐๐ ปี ในพุทธศักราช ๒๕๒๕ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปชวานี้ประดิษฐานภายในพิพิธภัณฑวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้พระพุทธรูปนี้ต้องตากแดดตากฝน จนเกิดความชำรุดแก่องค์พระพุทธรูปอีกต่อไป นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรูปจำลองขึ้น และนำไปประดิษฐานที่มุ่มพระมณฑปตามเดิมแทนพระพุทธรูปองค์

จริง พระพุทธรูปหินภูเขาไฟนี้มี ๔ องค์ ประดิษฐานที่มุมพระอุโบสถทั้ง ๔ มุม (ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ๒๕๓๕ : ๓๖๓)

พระชนานิพุทธรูปไวโรจนะ หรือพระไวโรจนพุทธรูป

ภาพที่ ๘๐ พระชนานิพุทธรูปไวโรจนะ

พระชนานิพุทธรูปไวโรจนะ เป็นพระพุทธรูปทำจากหินภูเขาไฟ ศิลปะแบบชาวภาคกลางในประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งได้อิทธิพลจากศิลปะอินเดียแบบปาละ มีอายุราวศตวรรษที่ ๑๔ – ๑๕ มีหน้าตักกว้าง ๕๓.๓๐ เซนติเมตร สูงเฉพาะองค์พระ ๗๕ เซนติเมตร สูงจากฐานถึงปลายประภามณฑล ๑๐๔.๓๐ เซนติเมตร (ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ๒๕๓๕ : ๔๐๕) พระพุทธรูปประทับนั่งแบบขัดสมาธิเพชร แสดงธรรมจักรมุทรา หรือปางแสดงธรรมเทศนา ด้วยการจับนิ้วพระหัตถ์ขวาเป็นวงกลม และพระหัตถ์ซ้ายประคองเบื่องล่างทำท่ากำลังจะหมุน อันหมายถึงการหมุนพระธรรมจักรตามความเชื่อในพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกาย มหายาน พระพุทธรูปมีพระพักตร์ค่อนข้างกลม พระเนลาฏกว้าง พระโขนงเป็นสัน พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียว พระกรรณยาวเกือบจรดพระอังสา พระเศียรประดับด้วยขมวดพระเกศาเป็นก้นหอย มีเกตุมาลาขนาดใหญ่ และรัศมีรูปดอกบัวตูม ขนาดเล็กประคอบเบื่องบน พระพุทธรูปครองจีวรเรียบไม่มีริ้วห่มเฉียง ชายจีวรสั้นห้อยเหนือพระอังสาซ้าย มีชายย่อยลงมาเบื่องล่างคลุมพระอังสา

พระพุทธรูปประทับนั่งเหนือปัทมาสน์ ประกอบด้วยกลีบบัวคว่ำและกลีบบัวหงาย มีเกสรประดับเบื้องบน มีประภาณฉัตรหรือรูปรัศมีบริเวณพระเศียรประกอบเบื้องหลัง จำหลักลายดอกไม้วัวและเปลวไฟประกอบอยู่โดยรอบ

พระธยานิพุทธอัครโศภะหรือพระอัครโศภะ

ภาพที่ ๘๑ พระธยานิพุทธอัครโศภะ

พระธยานิพุทธอัครโศภะ เป็นพระพุทธรูปทำจากหินภูเขาไฟ ศิลปะชวาภาคกลาง ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียแบบปาละ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ – ๑๕ มีความสูง ๔๒.๕๐ เซนติเมตร สูงเฉพาะองค์พระ ๖๗.๕๐ เซนติเมตร สูงจากฐานถึงปลายประภาณฉัตร ๑๐๑.๒๐ เซนติเมตร (ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ๒๕๓๕ : ๔๐๘) ประทับนั่งแบบขัดสมาธิเพชร แสดงปางมารวิชัย ด้วยการวางพระหัตถ์ซ้ายหงายบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาคำบนพระชานุ พระพุทธรูปมีพระพักตร์ค่อนข้างกลม พระเนลาฏกว้าง พระขนงเป็นสัน พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียว พระกรรณยาวเกือบจรดพระอังสา พระเศียรประดับด้วยขมวดพระเกศาเป็นก้นหอย และมีพระเกตุมาลาขนาดใหญ่ และรัศมีดอกบัวตูมขนาดเล็กประกอบอยู่เบื้องบน องค์พระพุทธรูปครองจีวร

เรียบไม่มีริ้ว ห่มเฉียงเว้าลงมากเกือบถึงพระโสณี มีชายจีวรสั้นอยู่เหนือพระอังสาซ้าย ปลายเป็น
เจี้ยวตะขาบ

พระพุทธรูปประทับนั่งเหนือปัทมาสน์ประกอบด้วยกลีบบัวคว่ำและบัวหงาย มีเกสร
ประดับเบื้องบน นอกจากนี้พระพุทธรูปยังมีประภามณฑลประกอบเบื้องหลังประกอบเบื้องหลัง
จำหลักลายดอกไม้อันและลายเปลวไฟประกอบอยู่โดยรอบ

พระธยานิพุทธรัตนสัมภะหรือพระรัตนสัมภะ

ภาพที่ ๘๒ พระธยานิพุทธรัตนสัมภะ

พระธยานิพุทธรัตนสัมภะ เป็นพระพุทธรูปทำจากหินภูเขาไฟ ศิลปะชวาภาคกลางซึ่ง
ได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียแบบปาละ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ – ๑๕ สูง ๕๕ เซนติเมตร สูง
เฉพาะองค์พระ ๖๘.๓๐ เซนติเมตร สูงจากฐานถึงปลายประภามณฑล ๑๐๑.๒๐ เซนติเมตร (ม.ร.
ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ๒๕๓๕ : ๔๑๐) ประทับนั่งแบบจตุสมธิเพชร แสดงปางประทานพร ด้วยการ
วางพระหัตถ์ซ้ายหงายบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาหงายเหนือพระชานุข้างขวา พระพุทธรูปมีพระ
พักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏกว้าง พระขนงเป็นสัน พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาลิกโด่ง พระโอษฐ์

เรียว พระกรณยาวเกือบจรดพระอังสา พระเศียรประดับด้วยขมวดพระเกศาเป็นก้นหอย และมีพระเกตุมาลาขนาดใหญ่ และรัศมีดอกบัวตูมขนาดเล็กประกอบอยู่เบื้องบน องค์พระพุทธรูปครองจีวรเรียบไม่มีริ้ว ห่มเฉียงเว่าลงมากเกือบถึงพระโสณิ มีชายจีวรขนาดสั้นอยู่เหนือพระอังสาซ้าย ปลายเป็นจีวตะขาบ และคลีทพพระอังสาซ้าย

พระชยานิพุทธรอมิตาภะหรือพระอมิตาภะ

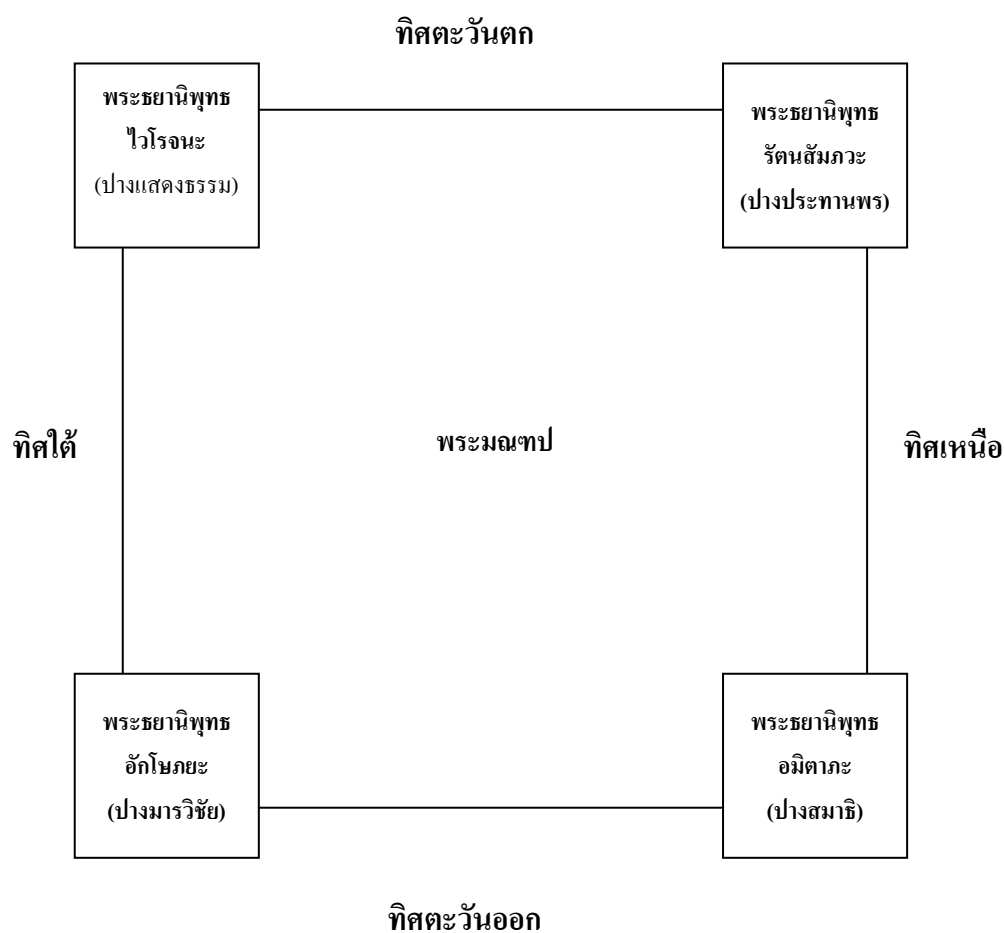

ภาพที่ ๘๓ พระชยานิพุทธรอมิตาภะ

พระชยานิพุทธรอมิตาภะเป็นพระพุทธรูปทำจากหินภูเขาไฟ ศิลปะชวาภาคกลาง ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียแบบปาละ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ – ๑๕ สูง ๕๒.๕๐ เซนติเมตร สูงเฉพาะองค์พระ ๖๖.๒๐ เซนติเมตร สูงจากฐานถึงปลายประภามณฑล ๑๐๒.๕๐ เซนติเมตร (ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ๒๕๓๕ : ๔๑๒) ประทับนั่งแบบขัดสมาธิเพชร แสดงปางสมาธิ ด้วยการวางพระหัตถ์ซ้อนเหนือพระหัตถ์ซ้ายบนพระเพลลา พระพุทธรูปมีพระพักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏกว้าง พระขนงเป็นสัน พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียว พระกรณยาวเกือบจรดพระอังสา พระเศียรประดับด้วยขมวดพระเกศาเป็นก้นหอย และมีพระเกตุมาลาขนาดใหญ่ และรัศมีดอก

บัวตูมขนาดเล็กประกอบอยู่เบื้องบน องค์พระพุทธรูปครองจีวรเรียบ ไม่มีริ้วห่มเฉียงเว้าลงมากเกือบถึงพระโสณิ มีชายจีวรขนาดสั้นอยู่เหนือพระอังสาซ้ายปลายเป็นจีวรตะขาบ

ภาพที่ ๘๔ ผังพระพุทธรูปพระยานิพุทธรูปที่ประดิษฐานบริเวณมุมทั้ง ๔ ของพระมณฑป

ปราสาทพระเทพบิดร (อาคารหมายเลข ๘)

ภาพที่ ๘๕ ปราสาทพระเทพบิดร

ปราสาทพระเทพบิดรตั้งอยู่บนฐานไฟทิศด้านทิศตะวันออก ตรงกับประตูเกยเสด็จทางทิศตะวันออก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในปี พุทธศักราช ๒๓๕๘ พระราชทานนามว่าพระพุทธปรารักษ์ปราสาท มีพระราชประสงค์ที่จะอัญเชิญพระพุทธรูปหามณีนรัตนปฏิมากรมาประดิษฐาน ในการก่อสร้างครั้งนี้โปรดเกล้าฯ ให้นำกระเบื้องที่สั่งมาจากเมืองจีนตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ ที่มีพระราชประสงค์จะนำมาประดับพระอุโบสถ วัดอรุณราชวราราม มาประดับที่พระพุทธปรารักษ์ปราสาทด้วย (สำนักพระราชพิธี ๒๕๓๑ : ๒๗๕) แต่การก่อสร้างยังไม่แล้วเสร็จ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน

การก่อสร้างพระพุทธปรารักษ์ปราสาทสำเร็จลงในปีพุทธศักราช ๒๔๒๕ พร้อมกับงานฉลองพระนครครบ ๑๐๐ ปี แต่เมื่อสร้างเสร็จแล้วทรงเห็นว่า พระพุทธปรารักษ์ปราสาทมีขนาดเล็กเพียงพอกับพระราชพิธีต่างๆ จึงมิได้อัญเชิญพระพุทธรูปหามณีนรัตนปฏิมากรมาประดิษฐาน ตามพระราชดำริเดิมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระเจดีย์กาไหล่ทองของรัชกาลที่ ๔ ที่เคยตั้งเป็นประธานในพระพุทธรูปมณฑลในบริเวณสวนขวาเดิม มาประดิษฐานเป็นประธานในพระพุทธปรารักษ์ปราสาท เมื่อวันที่ ๕ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๔๖ เกิดเพลิงไหม้อันเนื่องจากไฟฟ้าลัดวงจรทำให้เครื่องบนหลังคาพระพุทธปรารักษ์ปราสาทไหม้จนหมด

สิ้น รวมไปถึงพระเจดีย์กาไหล่ทององค์ประธานก็หลอมไปด้วย ขณะเพลิงไหม้ได้โปรดเกล้าฯ ให้ถอดพระทวารและพระบัญชาประดับมุกออกทั้งหมด หลังจากนั้นโปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมหลังคาและส่วนที่ชำรุดเสียหาย ส่วนบานพระทวารและพระบัญชาประดับมุก โปรดเกล้าฯ ให้นำไปประดับที่พระอุโบสถวัดราชบพิธฯ (สำนักราชเลขาธิการ ๒๕๓๑ : ๒๗๖) การบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งนี้ยังไม่แล้วเสร็จได้เสด็จสวรรคตเสียก่อน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์จนสำเร็จบริบูรณ์ แล้วตกแต่งภายในแก้ไขเป็นที่ประดิษฐานพระบรมรูปสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้าในพระบรมราชจักรีวงศ์ทั้ง ๕ พระองค์ และให้แปลงนามเรียกว่า “ปราสาทพระเทพบิดร” ในการแปลงนามครั้งนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสไม่ทรงเห็นชอบด้วย อ้างว่าของเดิมเป็นพุทธรูปไม่ควรจะตัดคำว่าพุทธรูปออกไป ในท้ายที่สุดสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงยอมให้กันมุขหลังเป็นห้องหนึ่งต่างหากที่เรียกกันในปัจจุบันว่าท้ายจรณา แล้วเชิญพระพุทธรูปพระเทพบิดรที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ แปลงจากเทวรูปพระเจ้าอุทองมาตั้งเป็นประธานในห้องนั้น เพื่อให้สัมพันธ์กับนามที่เรียกว่าปราสาทพระเทพบิดร (สำนักราชเลขาธิการ ๒๕๓๑ : ๒๗๖)

พระเทพบิดร

พระเทพบิดร คือ พระรูปสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ หรือ พระเจ้าอุทอง ปฐมบรมกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ โปรดฯ ให้อัญเชิญมาจากกรุงศรีอยุธยา และโปรดเกล้าฯ ให้แปลงเป็นพระพุทธรูปหุ้มเงินปิดทองประดิษฐานไว้ที่พระวิหาร และพระราชทานนามพระวิหารว่าหอพระเทพบิดร ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่มุกทางด้านทิศตะวันตกของปราสาทพระเทพบิดร ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (อ้างอิงในคณะกรรมการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๒๕๑๓ : ๒๕) ได้ทรงอธิบายเกี่ยวกับพระเทพบิดรไว้ ๓ ข้อ คือ

๑. พระเทพบิดรเดิมนั้นเป็นเทวรูป จึงแปลงเป็นพระพุทธรูป
๒. พระเทพบิดรเมื่ออัญเชิญลงมากรุงเทพฯ คงชำรุดเหลือแต่เป็นชิ้น จึงเป็นมูลเหตุที่ต้องบูรณปฏิสังขรณ์
๓. เมื่อปฏิสังขรณ์แล้วโปรดให้สร้าง “หอพระเทพบิดร” เป็นที่ประดิษฐานไว้ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตรงกับความในร่างจารึกเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๓

พระเทพบิดรเดิมนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวว่า เมื่อครั้งที่พระองค์เสด็จเที่ยวที่วัดพุทไธสวรรย์ เครื่องสักการะวางทิ้งอยู่ จึงถามคนชาวอยุธยาที่ตามไปด้วยนั้นว่าพวกนี้เขาเอามาทำอะไร ได้คำตอบว่าคนชอบมาบูชาพระเทพบิดร เมื่อทรงเปิดประตู ชุ่มจรนำเข้าไปก็เห็นองค์พระเทพบิดร เป็นพระพุทธรูปยืนยกพระหัตถ์ สูงเท่ากับคน ปั้นปิดทองติดกับฝาผนังด้านใน คำบอกเล่าของชาวกรุงเก่าเล่าว่า พระเทพบิดรองค์นั้นเดิม คือ เทวรูป พวกชาวกรุงเก่าเรียกกันว่า “พระเจ้าอุทอง” มีความศักดิ์สิทธิ์ผู้คนมักชอบมาบนบานเส้นสรวงเสมอ แต่อยู่มาพระเจ้าอุทององค์นั้นเกิดครุร้ายจนชาวกรุงเก่าพากันหวาดกลัว กรมหลวงเทพพลภักดิ์ ซึ่งเป็นอธิบดีกรมช่างเสด็จขึ้นบัญชาการซ่อมเพนียดทรงทราบ จึงโปรดให้ปั้นแปลงรูปพระเจ้าอุทองเป็นพระพุทธรูปตั้งแต่นั้นนั้นก็หายครุร้าย

เมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยาหอพระเทพบิดรอยู่ภายในวัดพระศรีสรรเพชญ์ ในการถือน้ำประจำปี บรรดาข้าราชการต้องไปบูชาพระเทพบิดรเสมอมาจนกระทั่งเสียกรุงในปีพุทธศักราช ๒๓๑๐ ครั้งเสียกรุงไปใหม่วัดพระศรีสรรเพชญ์หมดทั้งวัด ของที่หล่อด้วยโลหะ เช่น พระพุทธรูปพระศรีสรรเพชญ์ดาญาณ เป็นต้น ตลอดจนรูปพระโพธิสัตว์ต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงสร้างก็ถูกไฟไหม้ละลายเหลืออยู่แต่ซากเป็นท่อนๆ แทบทั้งนั้น พระเทพบิดรก็คงเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน จนถึงปีพุทธศักราช ๒๓๒๗ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้อัญเชิญพระเทพบิดรลงมากรุงเทพฯ ในสมัยกรุงธนบุรีพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงปรารภถึงพระเทพบิดรซึ่งเคยนับถือว่าเป็นรูปพระมหากษัตริย์ของไทย แต่ยังทำให้คันติเหมือนอย่างเดิมไม่ได้ เพราะเป็นเวลาที่ยังมีการศึกสงครามและยังในช่วงการสร้างราชธานีใหม่ จึงโปรดให้อัญเชิญไปปฏิสังขรณ์อย่างติดต่อปั้นพอกพองเป็นรูป ประดิษฐานไว้ที่ชุ่มพระปรางค์วัดพุทไธสวรรย์ อันเป็นวัดที่พระเจ้าอุทองทรงสร้าง (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๑๖) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีความเห็นว่า เมื่ออัญเชิญพระเทพบิดรลงมากรุงเทพฯ นั้น คงอัญเชิญมาจากวัดพุทไธสวรรย์ และเลาะเอาแต่ชิ้นโลหะของเดิมมา และสาเหตุที่แปลงเป็นพระพุทธรูปนั้น ทรงมีความเห็นว่า ในการถือน้ำประจำปีในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชการถวายบังคมพระอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกแทนพระเทพบิดรมา ๓ ปีแล้ว ถ้าหล่อพระเทพบิดรเป็นเทวรูปอย่างเดิม เกรงจะเกิดปัญหาว่าควรถวายบังคมพระบรมมหาชนก หรือกลับถวายบังคมพระเทพบิดรตามประเพณีเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา ทรงพระวิตกเกรงจะเกิดเกียจแก่งกันขึ้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้หล่อเป็นพระพุทธรูปเพื่อตัดปัญหานี้ (คณะกรรมการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๒๕๑๓ : ๒๕)

ภาพที่ ๘๖ พระเทพบิดร

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ โปรดเกล้าฯ ให้ปั้นหล่อพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ในปราสาทพระเทพบิดรในปีพุทธศักราช เมื่อเตรียมงานสมโภชพระนครครบ ๑๕๐ ปี ก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมแซมกระเบื้องที่ชำรุด ซ่อมซ่อมฟ้า ใบระกา หน้าบันและลายฉลุปิดทองที่ฟ้าเพดาน ซ่อมลงรักปิดทองประดับกระจกเสานาคพลึงหับันไค ซ่อมฐานบัวให้เหมือนเดิม

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ โปรดเกล้าฯ ให้หล่อพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว การยังไม่แล้วเสร็จ ยังไม่ได้บรรจุเส้นพระเจ้าดวงพระบรมราชสมภพ ดวงพระบรมราชาภิเษก และยังไม่ได้เชิญขึ้นประดิษฐานบนปราสาทพระเทพบิดรก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีบรรจุและอัญเชิญพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

รัชกาลที่ ๑ ขึ้นประดิษฐานในปราสาทพระเทพบิดร เมื่อวันที่ ๓ เมษายน ๒๕๐๒ พร้อมพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หล่อขึ้น (สำนักพระราชพิธีการ ๒๕๓๑ : ๒๗๕)

ลักษณะสถาปัตยกรรมปราสาทพระเทพบิดร เป็นอาคารจัตุรมุขทรงไทย ยกยอดปราสาทเป็นทรงปราสาทประดับกระเบื้องเคลือบสีทั้งหลังตั้งแต่ยอดถึงฐาน โดยมุขด้านทิศตะวันออก ทิศเหนือ และทิศใต้ มีความยาวเท่ากัน ส่วนมุขด้านทิศตะวันตกซึ่งเรียกกันว่าท้ายจระนำสั้นกว่ามุขอื่นทางเข้าสำคัญอยู่ทางด้านทิศตะวันออก มีทางขึ้นจากฐานไพทีทั้ง ๔ ทิศด้วยบันได ๗ ขั้น ปูด้วยหินอ่อน พนักบันไดบุกระเบื้องเคลือบขาว พลสีหีบับได้นี้เป็นนาค ๕ เศียร สวมมงกุฎปิดทองประดับกระจก ซึ่งเป็นของเดิมที่ประดับที่ฐานทักษิณพระมณฑป (สำนักพระราชพิธีการ ๒๕๓๑ : ๒๘๐)

หลังคาที่เป็นแบบจัตุรมุขนั้นมีมุขลด ๔ ชั้น เฉพาะมุขด้านทิศตะวันออกมีมุขลดเพิ่มอีกชั้นหนึ่งเพื่อบังทางเข้า กลางจัตุรมุขเป็นยอดปราสาทประดับกระเบื้องเคลือบมีลวดลายสีเขียวอ่อนตลอดตั้งแต่หลังคาถึงยอด มุขเด็จรับยอดปราสาทเป็นเสาอมมูมไม้สิบสองประดับกระเบื้องเคลือบสีเขียวกัน ยอดคนพสุตเป็นโลหะปิดทองรูปพระมหามงกุฎพระราชลัญจกรของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังคาโดยทั่วไปมุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสีโดยมีพื้นสีแดงขอบสีเขียวประดับด้วยข้อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาคสะดุ้ง

หน้าบันโดยทั่วไปแบ่งพื้นที่เป็นรูปสามเหลี่ยมเล็กอยู่กึ่งกลาง มีกรอบสามเหลี่ยมล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง หน้าบันมุขด้านทิศตะวันออกและมุขลด พื้นที่ภายในรูปสามเหลี่ยมตรงกลางประดิษฐานพระมหามงกุฎ ประดับฉัตรสองข้างบนพื้นกระจกสีน้ำเงินซึ่งเป็นพระราชลัญจกรของรัชกาลที่ ๔ หน้าบันมุขด้านทิศเหนือเป็นรูปอุณาโลม พระราชสัญลักษณ์ของรัชกาลที่ ๑ มุขด้านทิศใต้เป็นรูปครุฑชุกฉัตร พระราชสัญลักษณ์ของรัชกาลที่ ๒ มุขด้านทิศตะวันตกเป็นรูปพระวิมาน พระราชสัญลักษณ์ของรัชกาลที่ ๓ พระบรมราชสัญลักษณ์เหล่านี้ประดิษฐานอยู่ในซุ้มรองรับด้วยฐานสิงห์ ล้อมรอบด้วยลายกระหนกเปลว

ฝ้าเพดานชายคารอบนอก ปิดทองฉลุลายกุดั่นบนพื้นชาด ปลายเชิงชายมีกระดิ่งห้อยใบโพธิ์ทองรอบชายคาโดยรอบ เฉพาะมุขลดด้านทิศตะวันออกประดับด้วยราวผึ้งและสาหร่ายปลายลายเป็นเทพนม ปิดทองประดับกระจกเพื่อบังทางเข้า

เสานางจรัสและเสานางรอบอาคารรวมทั้งรับมุขลดด้านทิศตะวันออก เป็นเสาก่ออิฐถือปูนอมมูมไม้สิบสอง พื้นเสาประดับกระเบื้องเคลือบเป็นลายแปดกลีบบนพื้นสีขาว ดอกสีเขียวอ่อนเขียวแก่ เหลืองและฟ้า ขอบเสาพื้นปูนเป็นลายรักร้อยปิดทองประดับกระเบื้องเคลือบสีเขียวเป็นลายไทย ซึ่งสั่งทำมาจากเมืองจีน

ผนังปราสาทก่ออิฐฉาบปูนด้านนอกประดับกระเบื้องเคลือบสีเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ มีพื้นสีเลือดหมูมีดอกเป็นรูปดอกบัวสีน้ำเงิน แดงแก่ และม่วง พื้นลายสีน้ำเงินสด ฐานปัทม์เป็นรูปฐานสิงห์ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียวแบบเดียวกับฐานเสา เสาอิงเป็นเสาย่อมุมไม้สิบสอง พื้นเสาประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียวลายไทย ขอบเสาป็นปูนเป็นลายรักร้อยปิดทองประดับกระจก ฐานฐานทำเป็นกาบพรหมศรปิดทองประดับกระจกสีเขียว

ซุ้มประตูหน้าต่างเป็นซุ้มยอดทรงมงกุฎปิดทองประดับกระจกสีหลายสี ซุ้มเหล่านี้ผิวด้านซุ้มโดยทั่วไปโดยที่เสาของซุ้มประดับด้วยแผ่นโลหะลงยา ลายดอกบัวโดยมีพื้นสีเขียว ดอกสีน้ำเงิน และแดง บานแผ่นทั้ง ๒ ข้างป็นปูนปิดทองเป็นลายพระราชสัญลักษณ์ของรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ บนพื้นกระจกสีขาว เพดานของซุ้มเป็นลายดวงดาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ๕ ดวงมี คารานพรัตน์ เป็นศูนย์กลาง ล้อมรอบด้วยดาราจกรี ดาราจุลจอมเกล้า ดาราช้างเผือก และดารามงกุฎไทยบนพื้นกระจกสีขาว ดาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เป็นเครื่องหมายแสดงเกียรติยศและบำเหน็จความชอบ ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงสร้างขึ้น สำหรับพระราชทานเป็นบำเหน็จความชอบในราชการแผ่นดิน หรือพระราชทานเป็นการส่วนพระองค์

การประดับตกแต่งปราสาทพระเทพบิดร ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ได้นำสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องด้วยพระมหากษัตริย์มาตกแต่งด้วย ลวดลายดาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ประดับตกแต่งอยู่ที่เพดานซุ้มประตูและหน้าต่างปราสาทพระเทพบิดร ยังเป็นอีกเครื่องหมายหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระมหากษัตริย์

ประวัติเครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทย

สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (๒๕๓๕ : ๑) เครื่องราชอิสริยาภรณ์ คือ สิ่งที่เป็นเครื่องหมายแสดงเกียรติยศและบำเหน็จความชอบ เป็นของพระมหากษัตริย์ทรงสร้างขึ้นสำหรับพระราชทานเป็นบำเหน็จความชอบในราชการหรือส่วนพระองค์ ในราชอาณาจักรไทยเครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่มีรูปลักษณะอย่างตะวันตก ถือกำเนิดครั้งแรกในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ซึ่งพระองค์ทรงเข้าพระทัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมตะวันตกอย่างลึกซึ้ง เมื่อทรงทราบว่าพระมหากษัตริย์ของชาวยุโรปมีประเพณีการประดับเครื่องหมายแสดงพระเกียรติยศที่ฉลองพระองค์ พระองค์จึงมีพระราชดำริที่จะทรงสร้างเครื่องหมายแบบชาวตะวันตก จากรูปแบบของสิ่งที่เป็นมงคลดั้งเดิมของไทย เช่น พลอย ๕ ชนิด หรือ นพรัตน์ และจากแบบอย่างของตราที่ประทับในหนังสือราชการ ซึ่งแสดงถึงเครื่องหมายแทนพระองค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง ดาราไอยราพตเครื่องต้น และดาราดำแหน่ง ใช้สำหรับประดับที่อกเสื้อทำด้วยทองคำจำลองยาราชาวดี ประดับเพชรพลอย ในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ ต่อมาพระเจ้าไปเลียนที่ ๓

แห่งฝรั่งเศส ได้ทรงส่งเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ชื่อ ลีจอง คอนเนอร์ ชั้นแกรนด์ครอส (Grand Cross) ประกอบด้วยสายสะพาย ดวงตรา และคารา มาถวายเป็นการเจริญพระราชไมตรี ในปีพุทธศักราช ๒๔๐๖ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม ภายในพระบรมมหาราชวัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงสร้างคารานพรัตน์เครื่องต้น สำหรับถวายพระเจ้าโปเลียนที่ ๓ เพื่อเป็นการตอบแทนในปีพุทธศักราช ๒๔๐๗ ซึ่งปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ์พระราชวังฟงแตนโบล ประเทศฝรั่งเศส ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง ปรับปรุง และเพิ่มเติมคารา ตราตำแหน่งและเครื่องประดับสำหรับยศ ซึ่งให้เรียกว่า “เครื่องราชอิสริยยศ” และในที่สุดเปลี่ยนมาเรียกว่า “เครื่องราชอิสริยาภรณ์” มาจนปัจจุบัน

ในปีพุทธศักราช ๒๔๑๒ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างสายสะพายเครื่องราชอิสริยาภรณ์ขึ้นครั้งแรก คือ สายสะพายสำหรับเครื่องราชอิสริยยศสำหรับราชตระกูล นพรัตนราชวรารักษ์ และได้โปรดเกล้าให้ตราระเบียบเครื่องราชอิสริยยศสยามขึ้นเป็นครั้งแรก

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เครื่องราชอิสริยาภรณ์นับว่าเป็นพระราชนิยม เนื่องจากพระองค์ทรงพยายามพัฒนาประเทศสยามให้มีความเจริญรุ่งเรืองทัดเทียมกับประเทศในยุโรป ทรงสร้างเครื่องราชอิสริยาภรณ์เพิ่มขึ้นอีกหลายตระกูล และมีการทำลวดลายเครื่องราชอิสริยาภรณ์เพื่อประดับในสถานที่สำคัญๆ เช่น เพดานซุ้มประตูและหน้าต่างปราสาทพระเทพบิดร ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ฐานพระพุทธรูปในพระอุโบสถวัดเทพศิรินทร์ และบานประตูพระอุโบสถ วัดราชบพิธฯ เป็นต้น

ภาพที่ ๘๗ คาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์

คาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ที่ประดับอยู่ที่เพดานซุ้มประตูและหน้าต่างปราสาทพระเทพ
บิทร เป็นลายปูนปั้นปิดทองเหนือพื้นกระຈก ประกอบด้วยคาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ๕ ตระกูล
ได้แก่

คาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นโบราณมงคลนพรัตนราชวราภรณ์

คาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นที่เชิดชูยิ่งช้างเผือก

คาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติยศยิ่งมงกุฎไทย

คาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า

คาราเครื่องขัตติยราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติคุณรุ่งเรืองยิ่งมหาจักรีบรมราชวงศ์

คาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นโบราณมงคลนพรัตนราชวราภรณ์

สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (๒๕๓๕ : ๒๓) หลังจากทีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างคาราประจำตำแหน่งเลียนแบบรูปลักษณ์
และวิธีการประดับอย่างสากลประเทศขึ้นแล้ว ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างคารานพรัตน์ มี
รูปลักษณะเป็นดอกจันทน์ประดับพลอย ๕ อย่าง เครื่องราช อิสริยาภรณ์นี้มีความเป็นมาสืบแต่ครั้ง
กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีลักษณะเป็นสายสร้อยพระสังวาลประดับนพรัตน์ ทำด้วยทองคำล้วน
เป็นเครื่องราชูปโภคสำหรับพระพิชัยสงคราม และสำหรับพระมหากษัตริย์ทรงในพระราชพิธีบรม
ราชาภิเษก เมื่อคราวพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ
ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นปฐมบรมกษัตริย์แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี ก็ทรงรับ “พระสังวาลพระนพ”
ดังกล่าวเป็นของสำหรับแผ่นดิน ต่อมาพระองค์โปรดเกล้าฯ ให้สร้าง “พระมหาสังวาลนพรัตน์
ราชวราภรณ์” เพิ่มขึ้นอีกสายหนึ่ง เป็นสังวาลแผ่ทำด้วยทองคำล้วน มีดอกประจำยามทำด้วย
ทองคำประดับด้วยนพรัตน์ ได้แก่ เพชร ทับทิม มรกต บุษราคัม โกเมน นิล มุกดา เพทาย ไพฑูรย์
ดอกละชณิดสลักกันดังนี้ตลอดสาย

คารานพรัตน์ มีลักษณะเป็นรูปคารา ๘ แฉก ทำด้วยเงินจําหลักเป็นเพชรทรง ตรงกลาง
เป็นดอกประจำยามฝักพลอยแปดอย่าง ได้แก่ ทับทิม มรกต บุษราคัม โกเมน นิล มุกดา เพทาย และ
ไพฑูรย์ ใจกลางเป็นเพชร ใช้ประดับที่อกเสื้อเบื้องซ้าย

พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจ ที่จะพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์นพรัต
นราชวราภรณ์ แก่พระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่เป็นพุทธมามกะ พร้อมทั้ง
พระราชทานประกาศนียบัตรที่ลงพระปรมาภิไธย และประทับพระราชลัญจกร และยังทรงไว้ซึ่ง
พระราชอำนาจที่จะเรียกคืนเครื่องราชอิสริยาภรณ์นี้ เมื่อผู้ที่ได้รับพระราชทานวายชนม์ ผู้ที่ได้รับ
มรดกจะต้องส่งคืนเครื่องราชอิสริยาภรณ์นี้ภายในกำหนด ๓๐ วัน หากไม่สามารถส่งคืนได้ด้วย

ประการใดๆ จะต้องชดใช้เป็นเงินแทนตามราคาที่กำหนด (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ๒๕๓๕ : ๓๘)

ภาพที่ ๘๘ ดาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นโบราณมงคลนพรัตนราชวราภรณ์

ดาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นที่เชิดชูยิ่งช้างเผือก

เป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์สำหรับพระมหากษัตริย์ พระราชทานเป็นบำเหน็จความชอบในราชการแผ่นดิน เดิมเรียกว่า “เครื่องราชอิสริยยศความชอบอย่างสูงสุดช้างเผือกสยาม” ดาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกสร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เป็นแผ่นทองคำสลักเป็นรูปช้างเผือก ซึ่งเป็นเครื่องหมายของแผ่นดินสยาม และมีพระมหามงกุฎหมายถึง พระบรมนามาภิไธยของพระองค์ ดาราช้างเผือกนี้ได้ส่งไปถวายตอบแทนพระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศ พระราชทานพระบรมวงศานุวงศ์ และพระราชทานแก่ผู้ที่มีความชอบยิ่งใหญ่ให้แก่แผ่นดิน รวมทั้งข้าราชการที่ไปทำงานต่างประเทศ และราชทูตที่เข้ามาเจริญพระราชมิตรไมตรีในกรุงเทพฯ เมื่อผู้ที่ได้รับพระราชทานวายนม ผู้ที่ได้รับมรดกจะต้องส่งคืนเครื่องราชอิสริยาภรณ์นี้ภายในกำหนด ๓๐ วัน หากไม่สามารถส่งคืนได้ด้วยประการใดๆ จะต้องชดใช้เป็นเงินแทนตามราคาที่กำหนด (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ๒๕๓๕ : ๕๕)

ภาพที่ ๘๘ ดาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นที่เชิดชูยิ่งช้างเผือก

ดาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติยศยิ่งมงกุฎไทย

เป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๑๒ สำหรับพระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการและผู้ที่มีความชอบในราชการมากน้อยตามสมควร เพื่อใช้ประดับในงานพระราชพิธีและในงานพิธีมงคลต่างๆ ทั้งที่เป็นงานของหลวงหรือของราษฎร เป็นเครื่องเชิดชูพระเกียรติยศ และเป็นแบบอย่างธรรมเนียมอันดีงามของบ้านเมือง เดิมมีชื่อว่า “เครื่องราชอิสริยาภรณ์ความชอบอย่างสูงสุดมงกุฎสยาม” ตามกระแสพระราชดำริที่ทรงสถาปนาเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติยศยิ่งมงกุฎสยามว่า “เมื่อได้ทรงสถาปนาตราช้างเผือกสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ทรงปรารภว่าควรจะมีเครื่องราชอิสริยาภรณ์ของรัชกาลพระองค์ด้วย อีกอย่างหนึ่งให้เชิดชูเกียรติยศบ้านเมือง จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างตรามงกุฎสยามขึ้นอนุโลมตามลักษณะตราช้างเผือกด้วยประการทั้งปวง...” (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ๒๕๓๕ : ๖๕)

คาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์นี้มีลักษณะเป็นกลีบบัวทองแวว ลงยาสีแดงสีกลีบ มีมหา
 วชิราวุธเงินแทรกสลับ ตรงกลางควมมีอักษรพระปรมาภิไธยย่อ ร.ร. กับเลข ๖ เป็นเพชรสร้างเนื่อง
 เงินล้อมรอบ อยู่ภายใต้หมามงกุฎทอง เบื้องบนมีเศวตฉัตรรัศมีทอง เมื่อผู้ที่ได้รับพระราชทานวาช
 ชนม์ ผู้ที่ได้รับมรดกจะต้องส่งคืนเครื่องราชอิสริยาภรณ์นี้ภายในกำหนด ๓๐ วัน หากไม่สามารถ
 ส่งคืนได้ด้วยประการใดๆ จะต้องชดใช้เป็นเงินแทนตามราคาที่กำหนด (สำนักเลขาธิการคณะ
 รัฐมนตรี ๒๕๓๕ : ๗๕)

ภาพที่ ๕๐ คาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติยศยิ่งมงกุฎไทย

คาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า

เป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่สถาปนาขึ้น โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 รัชกาลที่ ๕ เนื่องจากพระองค์ทรงรำลึกถึงว่า การที่พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ ได้ทรง
 อยู่ในราชสมบัติต่อเนื่องกันจนมาถึงพระองค์ โดยมิได้มีการแย่งชิงอำนาจนั้น นับว่าเป็นผลแห่ง
 ความจงรักภักดีของพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการทั้งปวง เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ ต่อ
 จากพระบรมชนกนาถนั้น พระองค์มีพระชนม์เพียง ๑๕ พรรษา และกำลังทรงพระประวัตรหนัก
 อย่างน่าวิตก แต่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการทุกท่านต่างตั้งมั่นอยู่ในความกตัญญูจงรักภักดี

ต่อพระองค์ และท่านเหล่านั้นได้ช่วยกันรักษาความมั่นคงของราชบัลลังก์ไว้ได้ เพื่อตอบแทนคุณงามความดีของบุคคลทั้งหลายที่กล่าวมา จึงมีพระราชดำริที่จะสร้างเครื่องหมายอันเป็นเกียรติในพระนามของพระองค์ สำหรับพระราชทานผู้ที่มีความชอบในรัชกาลของพระองค์และบุตรหลานทายาทของผู้ที่มีความชอบในการรับใช้ประเทศชาติ และพระบรมราชวงศ์จักรี ตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชลงมาจนถึงรัชสมัยของพระองค์ และโปรดเกล้าให้ทายาทเหล่านั้นได้รับราชการ จะทรงชุบเลี้ยงให้ทายาทมีความเจริญเป็นเกียรติต่อวงศ์ตระกูลของตนสืบไป (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ๒๕๓๕ : ๕๒)

คาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า มีลักษณะเป็นรัศมีทอง ๘ แฉก รัศมีเงิน ๘ แฉก กลางคาราพื้นสีชมพูมีอักษรพระปรมาภิไธยย่อ จ.จ.จ. ไขว้กัน ทำด้วยทองคำประดับเพชร ขอบรอบพระปรมาภิไธยย่อลงยาราชาวดีสีขาบ และมีอักษรทองว่า “เราจะบำรุงตระกูลวงศ์ให้เจริญ” รอบขอบเป็นเพชรสร้างเงิน คาราใช้ประดับที่อกเสื้อเบื้องซ้าย (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ๒๕๓๕ : ๑๐๘)

นายเกรียงไกร วิสวามิตร (สัมภาษณ์ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๕๔) ผู้ที่ได้รับพระราชทานต้องเข้ารับต่อพระหัตถ์ ท่ามกลางแห่งสมาคมที่แวดล้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ องคมนตรี รัฐมนตรี ข้าราชการผู้ใหญ่ และสมาชิกแห่งเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า ซึ่งในรัชกาลปัจจุบันตรงกับวันที่ ๕ พฤษภาคม ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เมื่อรับพระราชทานเสร็จเรียบร้อยแล้ว สมาชิกใหม่ต้องนำพานดอกไม้ธูปเทียน ซึ่งมีกระถางดอกไม้ ๑ กระถาง ธูปเทียนแพ ๑ ถวาย ให้เทียนอยู่ล่างสุด ธูปอยู่เหนือเทียน กระถางดอกไม้ตั้งอยู่เหนือธูป มาถวายบังคมพระบรมรูปสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราช เพื่อตั้งสัตยาธิษฐานว่าจะปฏิบัติราชการแผ่นดินด้วยความซื่อสัตย์สุจริต และจงรักภักดีต่อเบื้องพระยุคลบาทตลอดไปแล้วจึงถวายบังคม

ภาพที่ ๕๑ คาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า

คาราเครื่องขัตติยราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติคุณรุ่งเรืองยิ่งมหาจักรีบรมราชวงศ์

เครื่องราชอิสริยาภรณ์นี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อวันที่ ๒๑ เมษายน ๒๔๒๕ พร้อมกับการสมโภชกรุงเทพมหานครครบ ๑๐๐ ปี สำหรับพระราชทานพระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งสืบเนื่องตามพระราชวงศ์โดยตรงในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และผู้ที่ได้เสกสมรสกับพระบรมวงศานุวงศ์ดังกล่าว (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ๒๕๓๕ : ๑๓๕)

คาราจักรีมีลักษณะเป็นรูปจักรสิบกลีบ ลงยาราชาวดีสีขาว มีรูปตรีศูลเงินและรัศมีเปลวเงินสลับกันในรอบกลีบจักร ตรงกลางคาราเป็นรูปพุ่มอุณาโลมประดับเพชร ขอบลงยาราชาวดีและมีคาถาภายิต อันมีคำแปลว่า “ความนับถือรักใคร่ในพระรัตนตรัยก็ดี ในรัฐของตนก็ดี ในวงศ์ตระกูลของตนก็ดี มีจิตซื่อตรงในพระราชาของตนก็ดี ย่อมเป็นเครื่องทำให้รัฐของตนเจริญยิ่ง” ใช้ประดับที่อกเสื้อเบื้องซ้าย เมื่อผู้ที่ได้รับพระราชทานวายนม ผู้ที่ได้รับมรดกจะต้องส่งคืนเครื่องราชอิสริยาภรณ์นี้ภายในกำหนด ๓๐ วัน หากไม่สามารถส่งคืนได้ด้วยประการใดๆ จะต้องชดใช้เป็นเงินแทนตามราคาที่กำหนด (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ๒๕๓๕ : ๑๔๘)

ภาพที่ ๕๒ ดาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติคุณรุ่งเรืองยิ่งมหาจักรีบรมราชวงศ์

บานประตูและหน้าต่าง แต่เดิมด้านนอกเป็นบานประดับมุกลายเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เช่นเดียวกับเพดานของซุ้ม ปัจจุบันเป็นลายรดน้ำพุ่มข้าวบิณฑ์เทพนม ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลง หลังจากไฟไหม้ในปีพุทธศักราช ๒๔๔๖ ด้านในเป็นทวารบาลรูปเทวดาเหยียบสิงห์ กรอบเซ็ดหน้า เป็นลายรดน้ำ

ภายในปราสาทพระเทพบิดรแบ่งเป็น ๔ มุข มุขหลังกันเป็นทำยจรนำด้วยผนังก่ออิฐถือปูนอีก ๓ มุขเป็นห้องโถงติดต่อกันตรงกลางเป็นรูปแปดเหลี่ยมประดิษฐานพระบรมรูปสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้าแห่งพระราชวงศ์จักรี บนฐานย่อเก็จทำเป็นฐานสิงห์รองรับด้วยรูปมารแบกและรูปครุฑแบกตามลำดับ แต่ครุฑแบกดังกล่าวนี้มีลักษณะพิเศษคือเป็นรูปครุฑกางปีกแผ่กว้างซึ่งเป็นพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๖ กึ่งกลางแท่นมีแท่นเล็กยกขึ้นอีกชั้นหนึ่งรองรับด้วยเทพนมประดิษฐานพระบรมรูปรัชกาลที่ ๑ เพดานเหนือพระบรมรูปแขวนพระมหาเศวตฉัตร ๕ ชั้น แท่นด้านทิศใต้ประดิษฐานพระบรมรูปรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๘ ทานด้านทิศเหนือประดิษฐานพระบรมรูปรัชกาลที่ ๕ และ รัชกาลที่ ๗ ส่วนด้านหลังของพระบรมรูปดังกล่าวแล้ว เป็นผนังทึบก่อเป็นซุ้มจรนำ ๓ ซุ้ม ยกพื้นสูงระดับเสมอกับแท่นฐานย่อเก็จ ภายในซุ้มฉาบปูนทาสีแดง ซุ้มกลางตอนบนประดับด้วยตราอุณาโลมประดิษฐานพระบรมรูปรัชกาลที่ ๒ ซุ้มทิศใต้ประดิษฐานพระบรมรูปรัชกาลที่ ๔ ซุ้มทิศเหนือประดิษฐานพระบรมรูปรัชกาลที่ ๓ แต่ละซุ้มติดม่านสองไข

พระบรมรูปรัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๒ รัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ หล่อด้วยสำริดปิดทอง พระบรมรูปรัชกาลที่ ๕ รัชกาลที่ ๖ รัชกาลที่ ๗ และรัชกาลที่ ๘ หล่อด้วยสำริดรมดำ

พระบรมรูปหล่อสมเด็จพระพุทธบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว

ตามประเพณีโบราณ การสร้างพระบรมรูปพระเจ้าแผ่นดินเพื่อเป็นอนุสรณ์นั้น จะทำเป็น พระพุทธรูปหรือเทวรูป เรียกว่า พระพุทธรูปหรือเทวรูปฉลองพระองค์

การสร้างพระบรมรูปเหมือนพระองค์จริงนี้ เริ่มขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ด้วยในสมัยนั้นมีพระเจ้าแผ่นดินทางยุโรป ส่งพระรูปปั้นเหมือนพระองค์เข้ามาถวายเป็นบรรณาการ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราชดำริที่จะทำพระบรมรูปเพื่อทรงพระราชทานตอบแทน ได้โปรดเกล้าฯ ให้ส่งพระบรมฉายาลักษณ์ออกไปให้ช่างฝรั่งปั้น แต่เมื่อทองพระนครแล้วก็ไม่โปรด ด้วยฝรั่งได้แต่พระบรมฉายาลักษณ์ไป จึงปั้นผิดเพี้ยนไปจากพระองค์จริงมาก จึงได้ทรงให้ช่างปั้นพระบรมรูปเท่าพระองค์จริงขึ้นใหม่ การสร้างพระบรมรูปเป็นรูปมนุษย์จึงได้เริ่มแต่ในรัชกาลนี้ (ทองต่อ กล้ายไม้ ณ อยุธยา ๒๕๔๐ : ๒๑)

ส่วนการสร้างพระบรมรูปทั้ง ๔ รัชกาล คือ พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว โลภมหาราช พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้น สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ในปีพุทธศักราช ๒๔๑๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงสันนิษฐานว่า อาจจะเป็นพระราชดำริของรัชกาลที่ ๔ ซึ่งได้มีพระราชปรารภไว้กับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรืออาจจะเป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง ทำนองเดียวกับการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ รัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่คราวนี้มีพระบรมรูป รัชกาลที่ ๔ หล่อเป็นรูปเหมือนจริงอยู่ จึงได้ทรงพระราชดำริที่จะสร้างพระบรมรูปโดยตรงขึ้นทั้ง ๔ รัชกาล

การสร้างพระบรมรูปทั้ง ๔ รัชกาล นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ อธิบดีกรมช่างสิบหมู่ เป็นผู้อำนวยการปั้นและหล่อ เมื่อปั้นหุ่น เมื่อหล่อพระบรมรูปแล้วเสร็จ ได้อัญเชิญขึ้นประดิษฐานไว้ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททางมุขตะวันออก มีเสวตฉัตรกั้นถวายทุกพระองค์ และได้ทรงพระราชปรารภให้มีการถวายบังคมพระบรมรูปเนื่องกับการพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ จึงโปรดให้ย้ายพระบรมรูปไปประดิษฐานในพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เพื่อความสะดวกในการถวายบังคม ทั้งได้ทรงพระราชดำริสืบไปว่าควรจะ มีปราสาทสำหรับประดิษฐานโดยเฉพาะ ได้กะการสร้างปราสาทในบริเวณระหว่างพระพุทธรัตนต

ถานกับพระภูฏี เป็นปราสาทยอดปรางค์ เรียกกันว่า ปราสาทพระรูป แต่ทำค้างอยู่ คงเห็นขัดขวาง ด้วยเป็นที่อยู่ข้างใน ข้าราชการเข้าไปถวายบังคมไม่สะดวก จึงได้สร้างพระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาท ขึ้น และมีพระราชพิธีอัญเชิญพระบรมรูปไปประดิษฐานที่พระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาท ในปี พุทธศักราช ๒๔๒๕ อันเป็นพระราชพิธีเนื่องในการสมโภชพระนครร้อยปี

ครั้งถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า รัชกาลที่ ๖ ทรงพระราชดำริว่าพระบรมรูป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๕ รัชกาล ซึ่งประดิษฐาน ณ พระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาท ยังไม่ เหมาะแก่การพระราชพิธี จึงโปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมแปลงพระพุทธรูปปรางค์ปราสาท ในวัดพระศรีรัตน ศาสคารามเพื่อเป็นที่ประดิษฐาน และพระราชทานนามใหม่ว่า ปราสาทพระเทพบิดร ได้มีพระราช พิธีอัญเชิญพระบรมรูปเมื่อวันที่ ๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๖๑ อันเป็นวันมงคลแห่งพระบรมราช จักรวงศ์ (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๑๒)

พระบรมรูปรัชกาลที่ ๑ – ๓

หล่อด้วยสำริดปิดทอง ในพระอิริยาบถประทับยืนตรง ทรงพระภูษาจีบ ไม่มีฉลอง พระองค์ มีสายรัดพระองค์และมีหวั่นบนแท่นทับ

รัชกาลที่ ๑ ทรงพระแสงใจเพชร

รัชกาลที่ ๒ ทรงพระแสงเวียด

รัชกาลที่ ๓ ทรงพระแสงพินปลา (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๐๘)

พระบรมรูปแต่ละพระองค์ประดิษฐานบนแท่นฐานสิงห์ มีพระนามจารึกที่ท้องไม้ โดยมี พระองค์เจ้าประดิษฐวรการเป็นประติมากร การปั้นพระบรมรูปรัชกาลที่ ๑ นั้น ก่อนข้าง ยากลำบาก เพราะประติมากรผู้ปั้นไม่เคยเห็นพระองค์ท่าน ต้องอาศัยปั้นจากคำบอกเล่าของผู้ที่อยู่ ใกล้ชิดพระองค์มาก่อน ซึ่งในเวลานั้นเหลือเพียง ๔ ท่าน คือ พระองค์เจ้าหญิงปุก พระราชธิดา ในรัชกาลที่ ๒ ซึ่งในเวลานั้นมีพระชันษา ๘๑ ปี, สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (โต) วัดระฆัง อายุ ๘๓ ปี, เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี หรือบุญศรี บุญศิริ และเจ้าพระยาธรรมธรัตน์ หรือมั่ง สนธิรัตน์ (กรม ศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๑๑)

นายเกรียงไกร วิศวามิตร (สัมภาษณ์ ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๕๔) เล่าให้ฟังว่าพระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ จะทรงพระภูษาจีบไม่เหมือนกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ ตรงที่ปลายจีบพระภูษาด้านบนของรัชกาลที่ ๓ ลงมาปิดหวั่นบนแท่น เนื่องจาก รัชกาลที่ ๓ นั้น ถึงแม้ว่าพระองค์จะมีพระปรีชาสามารถในเรื่องการค้าขาย ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ ที่ร่ำรวยมาก แต่พระองค์กลับทรงมัธยัสถ์ ไม่อวดพระองค์

พระบรมรูปรัชกาลที่ ๔

หล่อด้วยสำริดปิดทองในพระอิริยาบถประทับยืนตรง ทรงพระภูษาโจงกระเบนขอบเชิงฉลองพระองค์เสื้อเยียรบับ มีสายสะพายของฝรั่งเศส ฉลองพระบาทและพระหัตถ์ซ้ายทรงพระแสงหัตถ์นารายณ์ พระหัตถ์ขวาทอดลงข้างพระองค์ แต่เดิมนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้พระยาจินดารังสรรค์ปั้นขึ้น เพื่อถวายสมเด็จพระเจ้าบรมโกศแห่งฝรั่งเศส แต่ปั้นไม่งามจึงไม่ได้หล่อ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าประดิษฐวรการแก้ไขส่วนที่บกพร่อง แล้วจึงหล่อขึ้นจนแล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๔๑๖ (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๐๘)

พระบรมรูปรัชกาลที่ ๕

หล่อด้วยสำริดถมคำในพระอิริยาบถประทับยืนพักซ้าย เครื่องทรงชุดจอมพล พระหัตถ์ซ้ายกุมปลายด้ามพระแสงกระบี่ ปลายกระบี่แตะพื้นเบื้องหน้า พระหัตถ์ขวาทือพระมาลากระรอก ประดิษฐานบนแท่นทรงกลม มีพระนามจารึกที่ขอบ พระบรมรูปหล่อขึ้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปั้นหล่อมาจากต่างประเทศ (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๐๘)

พระบรมรูปรัชกาลที่ ๖

หล่อด้วยสำริดถมคำในพระอิริยาบถประทับยืนพักซ้าย เครื่องทรงชุดจอมพลทหารม้า พระหัตถ์ขวาทรงถือพระคทาจอมพล พระหัตถ์ซ้ายทรงกุมถุงฉลองพระหัตถ์ และด้ามพระแสงกระบี่ ปลายพระแสงแตะพื้นด้านหลัง ประดิษฐานบนแท่นแบบเดียวกับพระบรมรูปรัชกาลที่ ๕ พระบรมรูปรัชกาลที่ ๖ นี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมศิลปากรหล่อขึ้นตามแบบของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และมีศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นประติมากร (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๑๔)

พระบรมรูปรัชกาลที่ ๗

หล่อด้วยสำริดถมคำในพระอิริยาบถประทับยืนพักขวา เครื่องทรงชุดจอมพล พระหัตถ์ซ้ายทรงกุมพระแสงกระบี่ ปลายพระแสงกระบี่แตะพื้นเบื้องหน้า พระหัตถ์ขวาทรงพระคทาจอมพล และเหนือพระหัตถ์ซ้าย ประดิษฐานบนแท่นแบบเดียวกับพระบรมรูปรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมศิลปากรดำเนินการหล่อ โดยศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นผู้ออกแบบและเป็นประติมากร (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๑๕)

มุขตะวันตกเบื้องหน้าพระแท่นประดิษฐานพระบรมรูปทำเป็นชุ้มคูหาหักโค้งเป็นลายปูนปั้นปิดทอง เหนือเสามุมซ้ายเป็นรูปครุฑพยอม มุมขวาเป็นรูปขุนกระบี่พนม ดอนกลางเป็นรูปช้างเอราวัณ ตอนบนเป็นรูปอุณาโลม มุขทิศเหนือและทิศใต้เป็นชุ้มคูหาเช่นเดียวกับมุขทิศตะวันออก แต่ขอบชุ้มทำเป็นลายดอกพุดตานบนพื้นกระจกสีเขียวแก่

ผนังภายในโดยทั่วไปเขียนลายอุณาโลมพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่งบนพื้นชาด เชิงผนังด้วยไม้เป็นฐานบัว ระหว่างผนังทั่วไปกับเชิงผนังเขียนลายกรวยเชิง ผนังตอนบนเจาะเป็นช่องแสงสว่าง รูปสี่เหลี่ยมกรอบไม้เขียนเป็นรูปพระวิมาน

ฝาเพดานตรงส่วนที่ตั้งพระบรมรูปเป็นไม้รูปแปดเหลี่ยมตรงกลางห้อยพระนพปฎลมหาเศวตฉัตรล้อมรอบด้วยดวงโคม ๘ ดวงบนลายกระจัง ๘ กลีบ มีเพ็ญอุษะในตอนล่าง ส่วนเพดานของมุขทั้ง ๓ ด้าน เป็นไม้ปิดทองเป็นลายกุดั่น

บริเวณลานบนฐานไพทีทั้งทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ตั้งประดับด้วยรูปสัตว์หิมพานต์ ได้แก่ สิงหพานร, อสุรายุภักดิ์, อสุรปักษี, กิณร, เทพนรสิงห์, เทพปักษี และอัปสรลีห์ ซึ่งหล่อด้วยสำริดปิดทองประดับกระจกสี ซึ่งรูปปั้นสัตว์หิมพานต์เหล่านี้ ปั้นขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕

นายเกรียงไกร วิศวามิตร (สัมภาษณ์ ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๕๔) กล่าวว่า คติความเชื่อการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เปรียบกับเจ้าพระสุเมรุ คือ เขาที่ตั้งอยู่ท่ามกลางจักรวาล มีทิวเขาและทะเลล้อมรอบ ซึ่งทิวเขามีชื่อต่างๆ ดังนี้ ยุคนธร, อิตินธร, กรวิก, สุธัสน์, เนมินธร, วินันตค และอัศรธร ซึ่งเป็นเขารอบนอกสุด ทิวเขาเหล่านี้รวมเรียกว่าเขา “สัตตบริภัณฑ์” ส่วนทะเลที่รายล้อมอยู่ ๗ ชั้น เรียกว่า มหานทีสีทันดร ถัดจากทิวเขาอัศรธรออกมาเป็นมหาสมุทรอยู่ทั่วทุกด้านแล้วจะมีภูเขาหลักกั้นทะเลนี้ไว้รวมเรียกว่า ขอบจักรวาล ผนังไปนอกนั้นเป็นนอกขอบจักรวาล บนยอดเขาพระสุเมรุเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ที่ตั้งของนครไตรตรึงษ์ หรือนครแห่งเทพ รอบเข้าพระสุเมรุจะมีป่าหิมพานต์ ซึ่งเป็นที่อยู่ของสัตว์หิมพานต์ เพื่อคอยป้องกันเหล่าเทพเทวดาให้พ้นจากการรุกรานของผู้ที่เดินทางเข้ามายังเขาแห่งนี้

สัตว์หิมพานต์บนฐานไพที

สิงหพานร

สิงหพานรเป็นสัตว์ประเภทสิงห์ รูปร่างลักษณะเป็นครึ่งสิงห์ครึ่งวานร คือ ท่อนบนถึงศีรษะเป็นวานร ท่อนล่างเป็นสิงห์ สวมมงกุฎยอดแหลม ยืนถือกระบอง (เศรฐฐมันตร์ กาญจนกุล

๒๕๔๕ : ๖๒) พบบนฐานไพทีทางด้านทิศตะวันตก เป็นประติมากรรมลอยตัว หล่อด้วยสำริดปิดทองประดับกระจก

ภาพที่ ๕๔ สิงหพานร

อสุรวายุภักดิ์

อสุรวายุภักดิ์เป็นสัตว์ประหลาด มีลักษณะเป็นสัตว์ผสม ท่อนบนตั้งแต่ลำตัวเป็นยักษ์ ท่อนล่างเป็นนกอินทรีมีปีก (เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล ๒๕๔๕ : ๗๐) สองมือกุมตะบอง พบได้บนฐานไพที มีจำนวน ๑ คู่ คือบริเวณมุขทางทิศเหนือของปราสาทพระเทพบิดร ๑ ตน และทางทิศใต้ของปราสาทพระเทพบิดร ๑ ตน หล่อด้วยสำริดปิดทองประดับกระจก

ภาพที่ ๕๕ อสุรวายุภักดิ์

อสุรปักษี

อสุรปักษีเป็นสัตว์ประหลาด มีลักษณะเป็นสัตว์ผสม ท่อนบนตั้งแต่ลำตัวเป็นยักษ์ มีปีก มีหางเหมือนนก ท่อนล่างเป็นไก่ สังเกตว่าที่ขาจะมีเดือยอยู่ด้วย (เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล ๒๕๔๕ : ๗๑) พบได้บนฐานไพที มีจำนวน ๑ คู่ คือ บริเวณด้านทิศตะวันตกของพระสุวรรณเจดีย์ ด้านละ ๑ ตน หล่อด้วยสำริดปิดทองประดับกระจก

ภาพที่ ๕๖ อสุรปักษี

เทพนรสิงห์

เทพนรสิงห์เป็นสัตว์ประเภทสิงห์ นรสิงห์เชื่อกันว่าเป็นอวตารของพระนารายณ์ ครั้งที่ ๔ เพื่อปราบยักษ์หิรัญยกศิปุ เรื่องเล่าว่า ยักษ์หิรัญยกศิปุบำเพ็ญตบะอย่างแก่กล้า อยู่คงกระพัน อาวุธอะไรก็ไม่สามารถทำร้ายได้ มีบุตรชายชื่อ ประหลาท เป็นผู้ที่เลื่อมใสบูชาพระนารายณ์อย่างมั่นคง แม้ยักษ์บิดาจะห้ามปรามและลงโทษอย่างไรก็ไม่เปลี่ยนแปลงความคิด และพันภัยทั้งปวง ด้วยอำนาจเทพฤทธิ์ของพระนารายณ์ พระอินทร์เชิญให้พระนารายณ์ไปปราบยักษ์หิรัญยกศิปุ พระนารายณ์จึงแปลงกายเป็นเทพนรสิงห์ คือมีท่อนหัวเป็นมนุษย์ ท่อนล่างเป็นสิงห์ และฆ่ายักษ์หิรัญยกศิปุตาย (เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล ๒๕๔๕ : ๔๖)

ในประเทศเทศพม่าเรียกเทพนรสิงห์ว่า “มนุษย์สิงห์” มีเรื่องเล่าเป็นนิทานชาดกว่า เมื่อพระโสนะและและอูดตรเถระ ซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราชให้มาสอนและเผยแพร่พระพุทธศาสนาในประเทศพม่า เมื่อเดินทางมาถึงเมืองสะเทิม ซึ่งเป็นเวลาที่นางยักษ์ขนิเทียหาเด็กเกิดใหม่กินเป็น

อาหาร เป็นที่เดือนร้อนแก่ราษฎรไปจนถึงพระราชมหากษัตริย์ พระเถระทั้งสองได้ทราบเรื่อง จึงคิดช่วยเหลือให้ชาวบ้านปลอดภัยจากนางยักษ์จิณี จึงจำแลงกายเป็น “มนุษย์สิงห์” คุนากลัวกว่านางยักษ์ พอนางยักษ์จิณีเห็นก็หวาดกลัว เลยหลบหนีหายสาบสูญไป ยังความสุขแก่ราษฎรทั้งหลาย แต่ก็กลัวนางยักษ์จิณีกลับมาอีก จึงทำรูปมนุษย์สิงห์ไว้ป้องกันภัยอันตราย จะเห็นว่ามีรูปมนุษย์สิงห์ประดิษฐานอยู่ตามเจดีย์และปูชนียสถานของพม่ามาจนทุกวันนี้ (เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล ๒๕๔๕ : ๔๖)

เทพนรสิงห์มีลักษณะท่อนบนเป็นมนุษย์หรือเทพสวามงกุฏยอดแหลม ท่อนล่างเป็นสิงห์ ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามมี จำนวน ๑ คู่ หล่อด้วยสำริดปิดทองประดับกระจกพบได้บนฐานไพทีทางทิศตะวันออก ด้านหน้าปราสาทพระเทพบิดร ด้านละ ๑ คน

ภาพที่ ๕๗ เทพนรสิงห์

เทพกนิษฐ

เทพกนิษฐเป็นสัตว์ประเภทนก ท่อนบนเป็นมนุษย์หรือเทพสวมมงกุฎยอดแหลม ท่อนล่างเป็นนก เมื่อจะเดินทางไปไหนก็จะใส่ปีกใส่หางและบินไป เชื่อว่าอาศัยอยู่เชิงเขาพระสุเมรุ มีอายุ ๑,๐๐๐ ปี (เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล ๒๕๔๕ : ๑๐) ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามมี จำนวน ๑ คู่ หล่อด้วยสำริดปิดทองประดับกระจก พบได้ที่บนฐานไฟที่ทางทิศตะวันออก ด้านหน้าปราสาทพระเทพบิดร ด้านละ ๑ คน

ภาพที่ ๕๘ เทพกนิษฐ

เทพปักษี

เทพปักษีเป็นสัตว์ประหลาด ท่อนบนและร่างกายเป็นมนุษย์ มีหางเป็นนก ปีกจะอยู่บนตะโพก ข้อมือถึงปลายข้อมือมีขนแซม (เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล ๒๕๔๕ : ๓๓) ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามมี จำนวน ๑ คู่ หล่อด้วยสำริดปิดทองประดับกระจก พบได้ที่บนฐานไพทีทางทิศตะวันออก ด้านหน้าปราสาทพระเทพบิดร ด้านละ ๑ ตน

ภาพที่ ๕๕ เทพปักษี

อัปสรลีห์

อัปสรลีห์เป็นสัตว์ประหลาดสิงห์ ลักษณะลำตัวเป็นอัปสรหรือผู้หญิงสวมชฎาขอลแหลม ท่อนล่างเป็นสิงห์ ตัวและแขนเป็นมนุษย์ (เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล ๒๕๔๕ : ๗๒) ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามมี จำนวน ๑ คู่ หล่อด้วยสำริดปิดทองประดับกระจก ยกมือประนม พบได้ที่บนฐานไพทีทางทิศตะวันออก ด้านหน้าปราสาทพระเทพบิดรบริเวณทางเสด็จฯ ด้านละ ๑ คน

ภาพที่ ๑๐๐ อัปสรลีห์

นครวัดจำลอง (อาคารหมายเลข ๕)

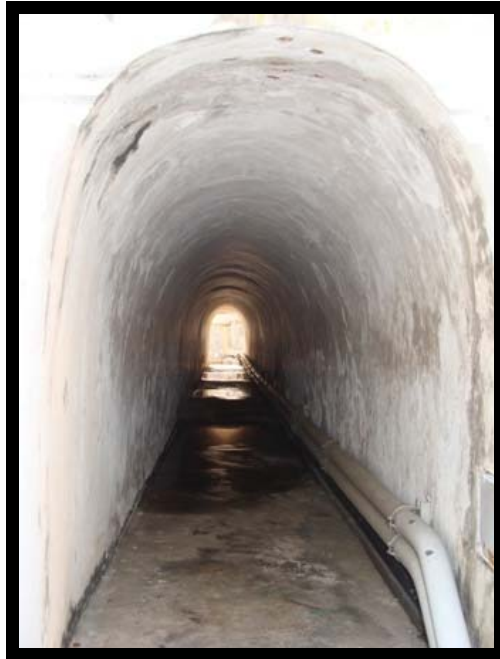
ภาพที่ ๑๐๑ นครวัดจำลอง

นครวัดจำลองเป็นสถาปัตยกรรมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้จำลองไว้บนฐานไพทีทางด้านทิศเหนือ ตรงข้ามกับพระมณฑป เพื่อจะให้คนทั้งหลายเห็นว่าเป็นของมหัศจรรย์ทำด้วยศิลาทั้งสิ้น

ปราสาทนครวัดเป็นปูชนียสถานที่ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ประเทศกัมพูชา ซึ่งสร้างขึ้นในราวพุทธศักราช ๑๖๕๐ – ๑๗๐๐ ประกอบด้วยกลุ่มอาคารต่างๆ บนฐานรูปสี่เหลี่ยม ตรงกลางมีปรางค์ประธานองค์ใหญ่ มีระเบียงล้อมรอบ ๓ ชั้น มีปรางค์ขนาดเล็กกว่าอยู่บริเวณมุมพระระเบียง มีหลังคาคลุมต่อเนื่องกันโดยตลอด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พระสามภพพาย ออกไปถ่ายแบบปราสาทที่นครวัด จำจะลองขึ้นไว้ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อให้คนทั้งหลายดูว่าเป็นของอัศจรรย์ ทำด้วยศิลาทั้งสิ้น (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๑๗๔) แต่การก่อสร้างยังไม่แล้วเสร็จ ก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ จึงโปรดเกล้าฯ พระยาเพชรพิไชย (หนู หงสกุล) ออกแบบนครวัดจำลอง และโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าประวิช ขุนสาย สร้างหล่อปูนตามแบบจนแล้วเสร็จ ในคราวฉลองสมโภชพระนคร ครบ ๑๐๐ ปี

บริเวณใต้ฐานนครวัดจำลอง มีอุโมงค์ขนาดเล็กซึ่งสามารถลอดเข้าไปได้ ปัจจุบันได้มีหมอดูแนะนำให้ผู้ที่มีเคราะห์มาลอดอุโมงค์ เพื่อให้หลุดพ้นและแคล้วคลาดจากสิ่งที่ไม่ดีและอุปสรรคต่างๆ และเป็นการสะเดาะเคราะห์ด้วย ทำให้มีนักท่องเที่ยวชาวไทยจำนวนมากมาลอดอุโมงค์นี้

ภาพที่ ๑๐๒ อุโมงค์ใต้ฐานนครวัดจำลอง

พระสุวรรณเจดีย์ หรือพระเจดีย์ทอง (อาคารหมายเลข ๑๐)

ภาพที่ ๑๐๓ พระสุวรรณเจดีย์

พระเจดีย์ทอง มีอยู่ ๒ องค์ ตั้งอยู่บนฐานไพที ทางด้านทิศตะวันออกของปราสาทพระเทพบิดรในปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นอุทิศถวายสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก และพระราชมารดา แต่เดิมพระเจดีย์ทอง ๒ องค์ นี้ตั้งอยู่ที่บริเวณปราสาทพระเทพบิดรในปัจจุบัน (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๑๕) เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างปราสาทพระเทพบิดรขึ้นที่ด้านหน้าของพระมณฑป พระเจดีย์ทองทั้งสององค์จะกีดขวางการสร้างพระพุทธปรางค์ปราสาท จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปไว้ที่ด้านหน้ามุนีและใต้ของปราสาทพระเทพบิดรในบริเวณที่เรียกว่ารักแร้ปราสาท เมื่อเตรียมงานฉลองพระนครครบ ๑๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้นุรักษ์พระเจดีย์ทองทั้งสององค์ และโปรดเกล้าฯ ให้หุ้มทองแดงใหม่ และลงรักปิดทอง รวมทั้งสร้างรูปมารแบกพระเจดีย์นี้ขึ้นใหม่ด้วย ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เมื่อคราวบูรณะปราสาทพระเทพบิดร พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ชะลอพระเจดีย์ทอง ๒ องค์ จากรักแร้ปราสาทไปไว้ที่มูรฐานทักษิณปราสาทพระเทพบิดรดังที่ปรากฏในปัจจุบัน (สำนักพระราชเลขานุการ ๒๕๓๑ : ๒๕๕)

พระเจดีย์ทองทั้ง ๒ องค์ เป็นเจดีย์ที่มีลักษณะเหมือนกันทั้งขนาดรูปร่างและความสูง เป็นพระเจดีย์ทรงเครื่องย่อมุมไม้ยี่สิบหุ้มด้วยแผ่นทองแดงหรือที่เรียกว่าทองจังโก แล้วลงรักปิดทองทับอีกชั้นหนึ่ง ลักษณะของพระเจดีย์ย่อมุมไม้ยี่สิบ เป็นแบบที่สืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย ฐานของพระเจดีย์เป็นรูปแปดเหลี่ยมมุมด้วยหินอ่อนจำหลักลายเป็นรูปกากบาท เหนือฐานแปดเหลี่ยมตั้งประติมากรรมรูปยักษ์แบกและสิงห์แบกด้านละ ๓ คน และทุกย่อมุมอีกมุมละ ๒ คน รวมทั้งหมด ๒๐ คน เฉพาะตัวกลางทั้ง ๔ ด้านที่ไม่สวมรองเท้าเป็นสิงห์ นอกจากนั้นเป็นยักษ์หมด แต่ละคนมีใบหน้า เครื่องแต่งตัวและสีของกายเป็นไปตามลักษณะในเรื่องรามเกียรติ์ เหนือขึ้นไปเป็นฐานสิงห์ ๓ ชั้น มีหน้ากระดานสลักระหว่างฐานสิงห์ ๖ ชั้น ตอนบนเป็นองค์ธาตุทองจอมแห แต่งลายที่ทองจังโกเป็นรูปดอกบัวที่กึ่งกลางทั้ง ๔ ด้าน รองรับด้วยฐานบัวหงาย ยอดเป็นรัตนบัลลังก์ทำเป็นบัวกลุ่ม ๕ ชั้น มีปลียอดกลม ตอนปลายยอดประดับด้วยฉัตรเป็นโลหะลวักโปร่งปิดทองทรงพุ่มข้าวบิณฑ์

ภาพที่ ๑๐๔ ยักษ์แบกและสิงห์แบกรอบฐานพระสุวรรณเจดีย์

จุดนำชมที่ ๓

บรรยายบริเวณลานด้านทิศเหนือของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม บรรยายสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ได้แก่ หอพระนาค พระวิหารยอด และหอพระมณฑิยธรรม สำหรับชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมที่ใช้บรรยายในจุดนี้ ได้แก่ ชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศิลปกรรม, ชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศาสนาและความเชื่อ และชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านพระราชพิธีและพิธีต่างๆ

๑. ชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศิลปกรรม เพื่อบรรยายประวัติการสร้าง ลักษณะทางด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมของหอพระนาค พระวิหารยอด และหอพระมณฑิยธรรม

๒. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศาสนาและความเชื่อ เพื่อบรรยายพระนาค และทวารบาล และสัตว์หิมพานต์

๓. ชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านพระราชพิธีและพิธีต่างๆ เพื่อบรรยายประเพณีการเก็บรักษาพระบรมอัฐิและพระอัฐิ

หอพระนาก (อาคารหมายเลข ๑๑)

ภาพที่ ๑๐๕ หอพระนาก

หอพระนากเป็นอาคารทรงไทย สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ มีขนาด ๗ ห้อง ยกพื้นสูง มีบันไดขึ้น ๕ ชั้น อยู่ทางทิศเหนือและทิศใต้ ทางเข้าด้านหน้าอยู่ทางด้านทิศตะวันออก ทำเป็นซาลากว้างปูด้วยหินอ่อนลายทแยงมุมไม่มีหลังคาคลุม พนักกระเบื้องก่ออิฐถือปูนทาสีขาว มีเสาสี่เหลี่ยมย่อมุมหุ้มเสาทำเป็นเม็ดทรงมณฑปที่ปิดทองข้างละ ๒ ต้น ตั้งอยู่ริมบันได ประตูทางเข้ามีประตูเดียวเป็นซุ้มทรงมณฑปที่เน้นความสำคัญของทางเข้า

หลังคาเป็นทรงไทยโครงสร้างไม้ หลังคาด้านข้างลด ๓ ชั้น มีมุขลดทั้งด้านหน้าและด้านหลัง มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี โดยมีพื้นสีแดงขอบสีเดียว ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาคสะดุ้ง ปิดทองประดับกระจก มีคันทวยรับชายคาโดยรอบหน้าบันเป็นไม้จำหลักลายเป็นรูปเทพนมครึ่งองค์ลอยจากบัวจกกล ล้อมรอบด้วยกระหนกก้านขดปลายลายเป็นรูปเทพนมบนพื้นกระจกสีน้ำเงิน

ผนังก่ออิฐฉาบปูนทาสีขาว มีเสาอิงรอบอาคาร ทุกช่วงเสาเป็นเสาย่อมุมหุ้มเสาเป็นบัวจกกลปิดทองประดับกระจกสี ประตูทางเข้ามีประตูเดียวทำเป็นซุ้มทรงมณฑปปิดทองประดับกระจกกรอบเช็ดหน้าปิดทอง บานประตูด้านนอกเขียนลายรดน้ำพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง ด้านในเป็น

ภาพเทวดาถือพระขรรค์ขึ้นบนแท่นมีมารแบก หน้าต่างเป็นซุ้มทรงบันแถลงนาคสามเศียร ๒ ชั้น บานหน้าต่างด้านนอกเขียนลายรดน้ำเช่นเดียวกับบานประตู มีบานหน้าต่างกระจกรอบบานทาสีแดงอยู่ด้านนอกของบานหน้าต่างลายรดน้ำอีกชั้นหนึ่ง

ภายในหอพระนาคแบ่งได้เป็นสามส่วน ส่วนที่หนึ่งอยู่ตรงมุขลดเป็นห้องโถงเล็ก มีประตูทางเข้า ๒ ทาง ส่วนที่สองเป็นห้องโถงใหญ่ ปลายสุดของห้องมีลักษณะเป็นซุ้มคูหาคล้ายกับเป็นเวทียกพื้น ปิดกั้นด้วยเหล็กม้วน ส่วนที่สามทำเป็นซุ้มคูหาปูนปั้นเป็นลายอุบะ ๒ ข้าง ตอนบนเป็นลายกระหนก ตรงกลางทำเป็นตราจักรี ส่วนยกพื้นเป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิและพระอัฐิ สองข้างซุ้มคูหาเป็นประตูไม้ ตอนบนเป็นช่องลมรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าทางตั้งติดลูกกรงเหล็ก

ผนังภายในทาสีขาว ตอนบนเขียนลายเฟื่องมีพวงมาลัยและอุบะห้อยเป็นระยะ ตอนใต้หน้าต่างบุหินอ่อนสีเทารูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าวางแนวนอน พื้นที่ระหว่างใต้หน้าต่างและผนังบุหินอ่อนกั้นด้วยภาพเขียนเป็นลายทองไม้ ตอนล่างเป็นอุบะปิดทอง พื้นภายในปูด้วยหินอ่อนสีเทารูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเป็นลายทแยง บานหน้าต่างด้านในเป็นภาพทวารบาลขึ้นบนแท่น ขอบหน้าต่างเขียนลายพวงมาลัย เพดานประดับด้วยดาวเพดานประดับกระจกในขอบบัวไม้รูปสี่เหลี่ยมย่อมุมซึ่งบรรจุระหว่างซุ้มทาสีชาดลายทองมีเชิงหัวท้าย ตรงกลางดาวเพดานห้อยโคมระย้า ๔ ดวง ผนังตอนกลางระหว่างมุขลดข้างหน้ากับห้องโถงกลางมีตู้ในผนัง บานตู้เขียนสีเป็นลายเครื่องบูชาแบบจีนซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นภาพเขียนของเดิมตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ ส่วนผนังที่เคยปรากฏว่ามีการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ ๗ เป็นผนังเขียนลายเครื่องบูชาแบบจีนซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นภาพเขียนของเดิมตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ ส่วนผนังที่เคยปรากฏว่ามีการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ ๗ เป็นผนังเขียนลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ปัจจุบันเป็นผนังโบกปูนทาสีขาว และเขียนลายประดับที่ขอบหน้าต่าง ใต้หน้าต่างและลายเชิงเล็กน้อยซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในภายหลัง

แต่เดิมหอพระนาค พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระนาค ซึ่งเป็นพระพุทธรูปหล่อและแผ่ลงด้วยนาค อัญเชิญมาจากพระนครศรีอยุธยา และใช้เป็นที่เก็บอัฐิเจ้านายฝ่ายในตามแบบอย่างกรุงศรีอยุธยา และถือพระนาคเป็นพระประธาน ในการพิธีเปิดพลีหรือการอุทิศกุศลแก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว (สำนักราชเลขาธิการ ๒๕๓๑ : ๒๖๑)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ หอพระนาคชำรุดทรุดโทรมจึงโปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมแซมหอพระนาค แล้วประดิษฐานพระพุทธรูปต่างๆ หลายสิบองค์ มีทั้งหุ้มทองบ้าง หุ้มเงินบ้าง หุ้มนาคบ้าง รวมทั้งรูปพระเชษฐาธิราช คือรูปสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ซึ่งสร้างกรุงศรีอยุธยา ที่แปลงเป็นพระพุทธรูปแล้วนั้นก็ประดิษฐานอยู่ด้วย ส่วนพระอัฐิเจ้านายนั้นเก็บอยู่ในตู้ผนังข้างหลังพระวิหาร

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้ทำพระโกศทรงพระอัฐิในหอพระนากทั้งหมด ส่วนพระพุทธรูปทั้งหมดที่ประดิษฐานอยู่ในหอพระนาก โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญไปประดิษฐานไว้ที่พระวิหารยอด (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๓๙) แต่ยังคงเรียกว่าหอนี้ว่า “หอพระนาก” ตามเดิมจนกระทั่งถึงทุกวันนี้

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ เมื่อเตรียมงานสมโภชพระนครครบ ๑๕๐ ปี โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์ทั้งภายนอกและภายในทั้งหลาย เขียนลายผนังด้านในใหม่เป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์อย่างของเดิม แล้วทำพระโกศทรงพระอัฐิเจ้านายที่ยังไม่มีพระโกศที่บรรจุทั้งหมด สิ่งที่เพิ่มเติมคือ เจาะผนังด้านทิศตะวันตกให้เป็นช่องสร้างเป็นพระวิมานประดิษฐานพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ เบื้องหน้าพระวิมานสร้างเป็นซุ้มคูหาตั้งพระเบญจาแบบย่อเก็จด้านหน้า ด้านหลังคิดผนังสำหรับเป็นที่ประดิษฐานพระโกศทรงพระอัฐิเจ้านายในพระบรมราชจักรีวงศ์ ระหว่างการบูรณะหอพระนากได้อัญเชิญพระบรมอัฐิและพระอัฐิไว้พักไว้ท้ายจรรนำปราสาทพระเทพบิดรเป็นการชั่วคราว เมื่อการบูรณะสำเร็จแล้วจึงได้เชิญพระบรมอัฐิและพระอัฐิขึ้นประดิษฐานในหอพระนากตามตำแหน่งที่จัดไว้ (สำนักกราชเลขาธิการ ๒๕๓๑ : ๒๖๑)

ประเพณีการเก็บรักษาพระอัฐิ

ประเพณีการเก็บรักษาพระอัฐิสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้า สมเด็จพระอัครมเหสี สมเด็จพระบรมราชชนก สมเด็จพระราชชนนี และพระอัฐิเจ้านายชั้นพระบรมวงศ์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีธรรมเนียมการเก็บรักษาแตกต่างไปจากสมัยกรุงศรีอยุธยา

ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีนั้น เมื่อได้ถวายพระเพลิงพระบรมศพหรือพระราชทานเพลิงพระศพพระมหากษัตริย์ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงแล้ว จะอัญเชิญพระบรมอัฐิไปบรรจุไว้ ณ ท้ายจรรนำพระอุโบสถวัดพระศรีสรรเพชญ์ ในพระราชวังหลวง ส่วนพระอัฐิก็อัญเชิญไว้ในพระเจดีย์วัดพระศรีสรรเพชญ์

เมื่อถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ประเพณีดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ เมื่อเสด็จขึ้นเสวยราชย์เป็นพระปฐมบรมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎาได้อัญเชิญพระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมราชชนกเข้ามาถวาย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระราชดำริว่า พระองค์เองก็ดี สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคลก็ดี และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอทั้ง ๒ พระองค์ ยังมิได้ทรงกระทำการถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระบรมราชชนก เพราะบ้านเมืองเป็นจลาจล แม้การจลาจลสงบลงแล้วก็ยังทรงติดราชการสงคราม

กอบกู้บ้านเมือง สร้างความเป็นปึกแผ่นแก่ประเทศชาติตลอดมา เมื่อได้ทรงสร้างราชธานีขึ้นมาใหม่ และราชธานีใหม่ก็มีความสงบพอสมควรแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระเมรุมาศ ณ ท้องสนามหลวง ถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชชนกตามแบบอย่างการถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระมหาจักรีบรมราชเจ้าแห่งกรุงศรีอยุธยา ครั้นถวายพระเพลิงแล้ว ทรงพระราชปรารภว่า พระบรมอัฐินี้ถ้าอัญเชิญไปบรรจุทำจรรยาในพระอุโบสถหรือเจดีย์ในพระอารามหลวงในพระราชวังตามธรรมเนียมครั้งกรุงศรีอยุธยา แม้จะเป็นพระเกียรติยศและเปิดโอกาสให้ปวงชนได้สักการบูชาก็จริงอยู่ แต่กรุงรัตนโกสินทร์ก็เพิ่งสถาปนาใหม่ ยังไม่มั่นคงแข็งแรงมากนัก หากเกิดข้าศึกศัตรูมารุกรานจนไม่สามารถรักษาเมืองไว้ได้ อพยพหลบหนีไม่ว่าจะเป็นกาลเวลานานหรือชั่วคราว ก็ต้องทิ้งกระดูกพระบรมราชบุพการีไว้ให้ถูกเหยียบย่ำทำลาย และระหว่างรอนแรมก็ไม่มีกระดูกพระบรมราชบุพการีจะกราบไหว้บูชา ฉะนั้นจะเชิญไว้ที่พระราชมณเฑียรที่ประทับเพื่อที่จะได้หยิบฉวยติดไปกับพระองค์ได้ง่าย จึงโปรดให้อัญเชิญประดิษฐานไว้ ณ หอพระธาตุมณเฑียร ในการพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เมื่อคัมมน้ำเฉพาะพระพักตร์พระพุทธรูปแล้ว ผู้ที่คัมมน้ำพระพิพัฒน์ฯ ทั้งปวงจะต้องเข้าไปถวายบังคมพระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกที่ชานชาลาข้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ ทรงพระบัญชาหอพระธาตุมณเฑียรที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิ สำหรับพระอัฐิสมเด็จพระบวรราชเจ้า และกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข และพระบรมวงศานุวงศ์ที่ออกวังไปประทับเป็นการส่วนพระองค์ เมื่อสิ้นพระชนม์และพระราชทานเพลิงพระศพแล้ว ก็โปรดฯ ให้อัญเชิญพระอัฐิ ไปประดิษฐานไว้ในแต่ละวัง ส่วนพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ที่ทรงศักดิ์เสมอพระองค์เจ้าที่ไม่มีเจ้าพี่เจ้าน้องออกวังเป็นส่วนพระองค์ ก็จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระอัฐิประดิษฐานไว้ ณ หอพระนาก ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (ม.ร.ว.แสงสุริย์ ลดาวัลย์ ๒๕๒๘ : ๗)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ โปรดฯ ให้นุรณปฏิสังขรณ์ หอพระนากและอาคารต่างๆ ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม นั้น พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระนากที่เคยประดิษฐานอยู่ในหอพระนากนี้ไปประดิษฐานในพระวิหารยอด ส่วนหอพระนากเดิมโปรดเกล้าฯ ให้จัดเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิพระบรมวงศานุวงศ์ เพราะมีเพิ่มมากขึ้นทุกรัชกาล แต่พระบรมอัฐิของพระมหาจักรีฯ พระบรมราชบุพการีและพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงยังคงโปรดฯ ให้ประดิษฐานที่หอพระธาตุมณเฑียรตามเดิม

พระอัฐิเจ้านายชั้นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข และพระราชวงศ์ฝ่ายหน้า ที่พระราชทานวังให้เสด็จออกจากวังหลวงไปแล้ว เมื่อสิ้นพระชนม์ลงและได้รับพระราชทานเพลิงพระศพแล้ว ก็เก็บรักษาพระอัฐิไว้ในวังของแต่ละพระองค์ ที่อัญเชิญกลับพระบรมมหาราชวังก็เฉพาะเจ้านายฝ่ายใน สำหรับเจ้านายฝ่ายหน้าที่มีวังเป็นที่หลวง พระทายาทที่มี

อยู่ยังไม่สมควรได้รับวังนั้นเป็นที่ยู่ ถ้าพระทนายทไม่สามารถจะอัญเชิญพระอัฐิไว้ในที่สมควรได้ จะขอถวายไว้ภายใต้พระบารมีพระมหากษัตริย์ ก็โปรดให้รับไว้ในหอพระนาก เมื่อถึงเทศกาล สงกรานต์ ซึ่งเป็นพระราชประเพณีที่พระมหากษัตริย์จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศพระราชทาน โปรดเกล้าฯ ให้พระสงฆ์สดับปกรณ์ผ้าคู่อุทิศส่วนกุศลพระราชทาน นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานไปอัญเชิญพระโกศทรงพระอัฐิตามวังเจ้านายต่างๆ เข้ามาบำเพ็ญพระราชกุศลพร้อมกัน ณ หอพระนาก พระอัฐิบางพระองค์เมื่ออัญเชิญมาแล้วพระทนายทหรือพระประยูรญาติก็ไม่ขอรับกลับ ขอถวายไว้ภายใต้พระบารมีพระมหากษัตริย์ พระอัฐิในหอพระนากจึงมีมากขึ้น

เมื่อมีการพระราชทานเพลิงพระศพแล้ว ต้องเป็นหน้าที่ของพระทนายทหรือพระประยูร ญาติที่ต้องหาพระโกศมาทรงพระอัฐิเอง จะทำด้วยทองคำหรือโลหะอื่นใดขึ้นอยู่กับความศักดิ์ของ พระทนายท ทางราชประเพณีกำหนดเพียงว่า เจ้านายพระยศพระองค์เจ้าลูกหลวง ทรงพระโกศ ทองคำได้ พระองค์เจ้าต่างกรมชั้นสมเด็จกรมพระยาขึ้นไป ทรงพระโกศทองคำลงยาได้ แต่เจ้านายที่ ยากจนมีเป็นจำนวนมาก ในการเก็บพระอัฐิพระทนายทไม่มีพระโกศถวายทรงพระอัฐิ เจ้าพนักงาน ภูษามาลาก็ไม่ทราบว่าจะต้องทำอะไร ก็ต้องถวายเสวตรพัสดร์หุ้มห่อไว้ เวลาเชิญเข้าสู่ที่ ประดิษฐานในหอพระนากก็ต้องจารอักษรพระนามลงในใบลานผูกไว้ที่คอรูปพระเสวตรพัสดร์

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ทรงเห็นว่าพระอัฐิเจ้านายที่ ยังไม่มีพระโกศทรงมีอยู่มาก ก็ทรงสดพระราชหฤทัย มีพระบรมราชโองการให้จัดทำพระโกศของ หลวงถวายทรงพระอัฐิให้ครบถ้วนทั้งฝ่ายพระบรมมหาราชวัง และฝ่ายพระราชวังบวร และเมื่อมี งานฉลองพระนคร ๑๕๐ ปี ได้มีการดำเนินงานบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และได้ โปรดเกล้าฯ บูรณปฏิสังขรณ์หอพระนากจัดทำพระวิมานประดิษฐานพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระ ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบวรราชสถานมงคล ในรัชกาลที่ ๑-๓ (ม.ร.ว.แสงสุริย์ ลดาวัลย์ ๒๕๒๕ : ๑๓)

นายเกรียงไกร วิสวามิตร (สัมภาษณ์ ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๕๔) ในการพระราชพิธีพระราช กุศลฉลองพระอัฐิ ณ หอพระนาก เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมาประทับ ยังหอพระนาก ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยถวายสักการะพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระ ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระอัฐิสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนา นุรักษ์ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ และสมเด็จพระราชวังบวรวิชัยชาญ และทรงจุด เครื่องนมัสการทองทิพบูชาพระพุทธรูปแล้ว ทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์ ๑๐ รูป เจริญพระพุทธมนต์ สดับปกรณ์ แล้วทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพร ลา โปรดเกล้าฯ ให้สังฆการีนิมนต์พระสงฆ์ ๔๕ รูป สดับปกรณ์พระบรมอัฐิและพระอัฐิ เสด็จพระ ราชดำเนินกลับ

พระวิหารยอด (อาคารหมายเลข ๑๒)

ภาพที่ ๑๐๖ พระวิหารยอด

พระวิหารยอดตั้งอยู่ตรงกลางระหว่างหอพระมณเฑียรธรรมและหอพระนาก ที่ตั้งของพระวิหารหลังนี้ แต่เดิมเป็นที่ตั้งของหอพระเชษฐาธิราช หรือเรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่าวิหารขาว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในระยะที่ ๒ ของการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อประดิษฐานพระเทพบิดร ซึ่งแต่เดิมเป็นเทวรูปสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ หรือพระเจ้าอู่ทอง พระปฐมกษัตริย์ผู้ทรงสร้างกรุงศรีอยุธยา เรียกพระวิหารนี้ว่าพระวิหารขาว เนื่องจากฝาผนังโบกปูนขาว (สำนักราชเลขาธิการ ๒๕๓๑ : ๒๖๘)

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้รื้อลงเนื่องจากทรุดโทรมมาก แล้วโปรดฯ ให้สร้างใหม่เป็นวิหารมีหลังคายอดทรงมณฑป ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีเป็นลายดอกพุดตานและลายใบไม้ (ชาญวิทย์ สรรพสิริ ๒๕๔๑ : ๑๐๓) เรียกว่าพระเศวตวรรษันตะพิมานวิหารยอดบ้าง พระบรมมหาเศวตภูฏาคารวิหารยอดบ้าง (พระศรีภูริปริชา

อ้างอิงในกรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๓๒) ในการสร้างพระวิหารยอดนี้ โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายพระเทพบิดรและพระนาคจากหอพระนาคมาประดิษฐานภายในพระวิหารแห่งนี้

พระนาค

พระนาคเป็นพระพุทธรูป ศิลปะอยุธยาตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓ สูง ๔๘๐ เซนติเมตร ทำจากนาก (ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ๒๕๓๕ : ๖๘) ประทับยืนแสดงปางห้ามสมุทร ด้วยพระหัตถ์ทั้งสองข้างยกมือขึ้นเสมอกันบริเวณพระอุระ และตั้งฝ่าพระหัตถ์ยื่นออกไปข้างหน้า พระพุทธรูปมีพระพักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏกว้าง พระขนงโก่ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียว พระกรรณยาวเกือบจรดพระอังสา พระเศียรประดับด้วยเม็ดพระศกขนาดเล็ก มีเกตุมาลา และมีรัศมีรูปเปลวไฟแหลมโดยมีกลีบบัวรองรับ มีไรพระศกเป็นเส้นขนาดเล็กปรากฏเหนือพระนลาฏ พระหัตถ์ทั้งสองข้างมีนิ้วพระหัตถ์ทั้งสิ้นยาวเสมอกัน องค์พระพุทธรูปครองจีวรห่มคลุมเรียบไม่มีริ้วเหนือผ้าสบงจีบทบห้อยทางเบื้องหน้าคาดทับด้วยรัดประคดเรียบที่บนพระองค์ ขอบสบงห้อยตกลงมาเบื้องล่างเป็นเส้นตรงในแนวเฉียงขนานพระขมทั้งสองข้าง ซึ่งคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปปางห้ามสมุทรที่กล่าวถึงข้างต้น แต่มีขนาดสูงใหญ่กว่ามาก ประดิษฐานภายในวิหารยอด วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ประวัติพระนาค

ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (๒๕๓๕ : ๖๕) เขียนไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ัญเชิญพระนาคมาจากวัดพระศรีสรรเพชญ์ ในพระราชวังหลวงของกรุงศรีอยุธยา และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐานพระนาคไว้ในหอพระที่สร้างขึ้นทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จึงได้พระราชทานนามหอพระนี้ตามนามของพระพุทธรูปว่า “หอพระนาค” ต่อมาจึงได้อนุญาตมาประดิษฐาน ณ พระวิหารยอด ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในปี พ.ศ. ๒๔๒๕

ภาพที่ ๑๐๗ พระนาค

เมื่อคราวบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในโอกาสฉลองสมโภชพระนครครบ ๑๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์พระวิหารยอด โดยซ่อมแซมหลังคาและยอดมณฑป ถีป็นประดับกระเบื้องถ้วยขึ้นใหม่ ซ่อมซุ้มประตูและบานหน้าต่างภายนอกและภายในพร้อมทั้งประดับพระปรมาภิไธยย่อ “จปร.” ภายได้พระเกี้ยวยอดบนยอดโค้งแหลมของซุ้มโค้งรอบพระวิหาร(สำนักราชเลขาธิการ ๒๕๓๑ : ๒๖๘)

พระเศวตภูฏาคารวิหารยอด หรือพระวิหารยอด เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตรงกลางยื่นออกมาเป็นจัตุรมุขเพื่อรับหลังคาซุ้มยอดทรงมณฑป พระวิหารนี้ตั้งอยู่บนฐานประทักษิณซึ่งมีทางขึ้นอยู่ ๓ ทางคือทิศเหนือ ทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ทางขึ้นแต่ละทางมีบันไดปูหินทราย ๓ ขั้น พนักกระเบื้องประดับกระเบื้องปรางเคลือบสีเขียวแบบจีน

ฐานปัทม์ยกพื้นขึ้น ๓ ชั้น มีผนัง ๒ ตอน ตอนนอกเป็นผนังฉาบปูนทาสีขาว เสาอิงและเสาย่อมุมไม้สิบสองตรงจัตุรมุขทั้งสี่ด้านประดับด้วยกระเบื้องถ้วยหลากสียาวตลอดตั้งแต่ฐานถึงหัวเสา ซึ่งทำเป็นบัวจกกล ผนังระหว่างช่วงเสาจะเป็นช่องโค้งแหลมทำเป็นซุ้มประดับด้วยกระเบื้องถ้วย ยอดของซุ้มประดับพระปรมาภิไธยย่อ “จปร.” ภายใต้พระเกี้ยวยอดระหว่างซุ้มโค้งแหลมเป็นพนักระเบียงประดับด้วยลูกกรงกระเบื้องเคลือบทำเป็นรูปสี่เหลี่ยม ตอนบนเป็นบัวหลังเจ็ดยศฉาบปูน ตอนหน้าประดับด้วยกระเบื้องถ้วยหลากสีเช่นกัน

ภาพที่ ๑๐๘ พระปรมาภิไธยย่อ “จปร.” ภายใต้พระเกี้ยว

ผนังตอนในก่ออิฐฉาบปูนทาสีขาว มีซุ้มหน้าต่างทุกช่วงเสาทั้งทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ส่วนทิศเหนือเป็นซุ้มประตูซึ่งเป็นทางเข้าทางเดียวของพระวิหารหลังนี้ ซุ้มหน้าต่างเป็นซุ้มยอดทรงมงกุฎประดับกระเบื้องถ้วย ได้ขอบหน้าต่างบานกลางของด้านทิศตะวันออกและตะวันตกก่อฐานเป็นรูปฝ่าพิภพประดับด้วยกระเบื้องถ้วย เพดานซุ้มเขียนลายลูปิดทองบนพื้นสีแดง บานหน้าต่างด้านนอกเขียนลายรดน้ำเป็นลายเครื่องศาสตราวุธ ด้านในเขียนรูปเครื่องบูชาแบบจีน กรอบเซ็ดหน้าเป็นลายรดน้ำปิดทองทำเป็นลายพุดตาน ซุ้มประตูเป็นซุ้มยอดทรงมงกุฎ ประดับกระเบื้องถ้วยเช่นเดียวกับซุ้มหน้าต่าง แต่บานประตูเป็นประตูประดับมุกลายช่องกลม ฝีมือช่างสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งได้นำมาจากวิหารพระนอนวัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง (สำนักราชเลขาธิการ ๒๕๓๑ : ๒๗๒) บานประตูด้านในเขียนลายรดน้ำเป็นรูปเชี้ยวกาง ซึ่งแต่งตัวแบบไทย

หลังคาตรงกลางเป็นซุ้มยอดทรงมงกุฎ ประดับกระเบื้องถ้วยหลากสีเป็นลายดอกไม้ ตลอดทั้งซุ้มรวมไปถึงหน้าบันทั้งสี่ด้าน ยอดของซุ้มเป็นปลีประดับด้วยกระจกลี มียอดนกศูลเป็นโลหะฉลุโปร่งเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ส่วนหลังคาอีก ๒ ด้านเป็นมุขลด ๒ ชั้น ทั้งด้านหน้าและหลัง มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี โดยมีพื้นสีเหลืองขอบเขียว ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา นาคสะดุ้ง หางหงส์เป็นรูปนกเจ้า ประดับด้วยกระเบื้องถ้วยหลากสีเช่นกัน

ภายในพระวิหารแบ่งเป็น ๓ ส่วน ส่วนแรกเป็นโถงทางเข้าอยู่ทางมุขเหนือเป็นห้องรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ส่วนกลางเป็นห้องโถงรูปแปดเหลี่ยม ส่วนในสุดอยู่ทางมุขใต้เป็นห้องรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีแท่นยกสูงประมาณ ๑ เมตร เป็นที่ตั้งพระพุทธรูปยืนเรียงจากต่ำไปหาสูง ยกเว้นแถวกลางเป็นพระพุทธรูปนั่ง

เพดานเขียนลายทองตัดขอบคำเป็นลายก้านต่อดอกเป็นรูปดอกพุดตาน ผนังทั่วไปเขียนลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง ผนังตอนบนและตอนล่างเขียนลายกรวยเชิง ผนังใต้หน้าต่างฉาบปูนทาสีเซาะร่อง ทำผิวหน้าคล้ายนูนด้วยหินอ่อน บานประตูด้านในเป็นลายรดน้ำภาพเชืงวงแสงแดตะวันแบบไทย เหนือบานประตูเป็นภาพเครื่องมงคลแบบจีน ประกอบด้วยภาพสัตว์ ผลไม้และดอกไม้ ส่วนห้องโถงกลางเขียนภาพเครื่องมงคลแบบจีน เป็นภาพสัตว์และภาชนะต่างๆ บานแผละเป็นเขียนแบบจิณรูปกระถางมังกรปลุกต้นพุดตาน มินกเกาะ บานหน้าต่างตรงมุขทางเข้าด้านทิศเหนือสองข้าง ประตูเป็นลายรดน้ำภาพเครื่องศาสตราวุธ บานแผละเป็นภาพเขียนแบบจิณรูปกระถางมังกรปลุกต้นพุดตานเหมือนห้องโถงกลาง

ภาพที่ ๑๐๕ บานประตูประดับมุก

ภาพที่ ๑๑๐ บานหน้าต่างลายรดน้ำ

นกทัณทิม

นกทัณทิมเป็นสัตว์ประหลาด มีหัวและหน้าเป็นนก มีอาวุธติดตัวเป็นไม้เท้าหรือตะบอง ตัวเล็กปากยาวดุจไม้เท้าจรดอยู่บนใบบัว (เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล ๒๕๔๕ : ๓๕) จึงได้นำมาเป็นสัญลักษณ์ของผู้คอยคุ้มกันอันตราย พบได้ที่หน้าประตูพระวิหารยอด เป็นประติมากรรมลอยตัว หล่อด้วยสำริด

ภาพที่ ๑๑๑ นกทัณทิม

หอพระมณเฑียรธรรม (อาคารหมายเลข ๑๓)

ภาพที่ ๑๑๒ หอพระมณเฑียรธรรม

หอพระมณเฑียรธรรมเป็นอาคารทรงไทย สร้างขึ้นหลังจากที่หอพระมณเฑียรธรรมเดิม ซึ่งอยู่กลางสระน้ำถูกเพลิงไหม้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างหอพระมณเฑียรธรรมขึ้นใหม่ โดยย้ายที่ไปสร้างที่มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระอุโบสถ โดยมีสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลที่ ๑ ทรงจัดช่างวังหน้ามาสมทบสร้างด้วย เมื่อสร้างเสร็จโปรดฯ ให้ใช้เป็นที่พักพระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่ที่เหลือจากพระมณฑป พระไตรปิฎกฉบับครุเดิมและฉบับอื่นๆ รวมทั้งเป็นที่บอกหนังสือพระภิกษุสามเณร เป็นที่พักของราชบัณฑิตสำหรับบอกพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณร พร้อมทั้งเป็นที่แปลพระราชสาส์นด้วย (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๒๓) ในสมัยต่อมายังปรากฏหลักฐานว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ก็ได้ทรงศึกษาพระบาลีที่หอพระมณเฑียรธรรมองค์นี้ด้วย (สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า ๒๕๓๑ : ๒๔๖)

หอพระมณเฑียรธรรมเป็นอาคารทรงไทย ก่ออิฐถือปูนชั้นเดียวรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีเฉลียงรอบ หลังคาซ้อน ๒ ชั้นมีปีกนกกลดลำดับมีมุขลดด้านหน้าและด้านหลัง ได้มุขลดทั้ง ๒ แห่งนี้เป็น

เฉลี่ยกว้าง โดยเฉลี่ยด้านทิศตะวันตกเป็นทางเข้าที่สำคัญ หอพระหลังนี้ตั้งอยู่บนฐานทักษิณยกพื้น มีเสาด้านและเสาด้านจรดโดยรอบ ทางขึ้นฐานทักษิณมี ๖ ทางคือ ด้านทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ด้านละ ๑ ทาง ทิศเหนือและทิศใต้ด้านละ ๒ ทาง ผนังด้านทิศตะวันตกมีซุ้มประตู ๓ ซุ้ม โดยมีซุ้มใหญ่ทรงมณฑปอยู่กลาง ซุ้มเล็กสองข้างเป็นซุ้มทรงบันแถลงทิศตะวันออกมีซุ้มประตู ๒ ซุ้มเป็นซุ้มทรงบันแถลง ทิศเหนือและทิศใต้เป็นหน้าต่างในซุ้มทรงบันแถลงเช่นเดียวกัน

หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี มีพื้นสีเหลือง ลวดสีน้ำเงิน เชิงสีแดง มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาคสะดุ้ง หน้าบันประดับกระจกสีขาวหน้าบันเป็นไม้จำหลักลาย ตอนบนเป็นรูปพระพรหมทรงหงส์ ตอนล่างเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ บนพื้นกระจกสีน้ำเงิน ล้อมรอบด้วยกระหนกก้านขดปลายลายเป็นเทพนม ส่วนที่แผงแรคอสองมีเทพนม ๕ องค์ ในซุ้มบนพื้นกระจกสีชมพู ระหว่างซุ้มเป็นเทพนมองค์เล็กเรียงสลับกัน ส่วนหน้าอุคมีกระหนกเทพนม ๓ องค์ นั่งเรียงกัน มีลายกระหนกก้านขดปลายลายเป็นเทพนมประดับด้านข้าง บนพื้นกระจกสีน้ำเงิน ใต้หน้าอุคปีกนกเป็นลายกระหนกก้านขด ปลายลายเป็นรูปสิงห์

เสาด้านและเสาด้านจรด เป็นเสาก่ออิฐถือปูนย่อมุมไม้สิบสองทาสีขาว หัวเสาเป็นบัว ปลายเสาปิดทองประดับกระจกสีขาวและเขียวระหว่างเสาเป็นพนักลูกกรง ก่ออิฐฉาบปูนทาสีขาว ตกแต่งตอนบนเป็นบัวหลังเจียด ทวยรับหลังคาเป็นรูปพญานาคปิดทองประดับกระจกสีเขียว

ซุ้มประตูใหญ่บานกลางด้านทิศตะวันตก เป็นซุ้มทรงมณฑปปิดทองประดับกระจก บานประตูด้านนอกเป็นบานไม้ประดับมุกเป็นลายพระพรหมทรงหงส์ พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ พระนารายณ์ทรงครุฑ ประกอบลายกระหนกก้านขด ปลายลายเป็นสัตว์หิมพานต์รูปต่างๆ ซึ่งบานประตูนี้ นำมาจากวัดบรมพุทธาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๒๘) บานประตูด้านในเป็นลายทองฉลุ เป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่งบนพื้นสีแดง ซุ้มประตูทางเข้ารอบทั้งด้านหน้า และหลังเป็นซุ้มทรงบันแถลง ๒ ชั้น นาค ๓ เศียร บานประตูด้านนอกเป็นลายรดน้ำพุ่มข้าวบิณฑ์ หน้าสิงห์ ก้านแย่งลงรักปิดทอง ด้านในเป็นภาพทวารบาลบนฐานสิงห์ ที่กรอบเขตหน้าตอนบนเป็นไม้จำหลักลายเป็นรูปพระยาอุมาภัณฑ์และขุนกระบี่บนลายกระหนกก้านขด

ภาพที่ ๑๑๓ ชุ่มประตูทางเข้าหอพระมณเฑียรธรรม

ชุ่มหน้าต่างเป็นชุ่มทรงบันแถลง ๒ ชั้นนาค ๓ เศียร เช่นเดียวกับประตู ตอนบนประดับด้วยไม้จำหลักลายเป็นสำหรับารวมผึ้ง เป็นรูปพระยาकुณภักษ์และขุนกระบี่สลับกันคนละหน้าต่าง ตอนล่างเป็นหย่องไม้จำหลักลายดังกล่าวนี้ เป็นพระราชนิยมของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท (ล้านกราชเลขาธิกร ๒๕๓๑ : ๒๕๔๐) บานหน้าต่างด้านนอกเป็นลายรดน้ำปิดทอง ด้านในเป็นภาพเทวดาถือพระขรรค์รองรับด้วยพญาวานรแบกแท่น บานแผละเป็นภาพสุภายิด

ภาพที่ ๑๑๔ ชุ่มหน้าต่างหอพระมณเฑียรธรรม

ภายในหอพระมณเฑียรธรรมเป็นห้องโถง มีตู้ประดับมุกเรียงรายอยู่ ๒ แถว รวมทั้งหมด ๕ ตู้ ลักษณะเด่นของหอหลังนี้อีกประการหนึ่ง คือ ภาพจิตรกรรมฝาผนังโดยรอบซึ่งเป็นลักษณะของจิตรกรรมสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ยุคแรก โดยตอนบนเหนือหน้าต่างเป็นรูปเทพชุมนุม ๓ ชั้นบนพื้นสีคำสลับกับสีแดง ส่วนที่ขีดฝาเพดานเป็นรูปถักรอกบัว ถัดลงมาอีก ๒ ชั้นเป็นรูปเทวดาและนางฟ้าสลับกันเป็นคู่ๆ คั่นด้วยตาลปัตร ระหว่างหน้าต่างตอนบนเป็นรูปเทพบุตรและเทพธิดาประนมมือ ตอนล่างเป็นรูปเวสสันดรชาดกกันต์ต่างๆ เพดานประดับด้วยเพดานปิดทองประดับกระจกมีดวงใหญ่อยู่กลาง มีดวงเล็ก ๘ ดวงเป็นบริวาร

หอพระมณเฑียรธรรมหลังนี้มีลักษณะพิเศษ คือ ชุ่มพระทวารและชุ่มพระบัญชาจะมีทั้งสำหรับวางสิ่งและหย่องจำหลักลาย ซึ่งตามปกติแล้วจะไม่ปรากฏในพระบรมมหาราชวังมาก่อน แต่ที่เป็นดังนี้เนื่องด้วยสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ทรงส่งช่างวังหน้ามาสมทบสร้างถวาย จึงได้เน้นการประดับหน้าต่างและประตูด้วยสำหรับวางสิ่งและหย่องจำหลักลาย เช่นเดียวกับหมู่พระวิมานที่ประทับ ซึ่งยังปรากฏอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (สำนักงานเลขาธิการ ๒๕๓๑ : ๒๕๐)

จิตรกรรมฝาผนังภายในหอพระมณเฑียรธรรม ตอนล่างเป็นภาพเล่าเรื่องมหาชาติชาดก ตอนกลางระหว่างช่องหน้าต่างเขียนเป็นภาพลอยตัวเทพบุตรและเทพธิดายืนประนมมือ ส่วนตอนบนเป็นภาพเทพชุมนุม บริเวณบานและหน้าต่างตอนบนเป็นภาพต่อเนื่องกับภาพเทพชุมนุม ซึ่งเขียนเป็นภาพเทวดากำลังเหาะเหินอยู่บนท้องฟ้า ส่วนตอนล่างซึ่งเป็นภาพพื้นดิน เขียนภาพเล่าเรื่องสุภาษิตคำพังเพย

จุดนำชมที่ ๔

บรรยายบริเวณลานด้านทิศตะวันออกของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สำหรับบรรยายพระอัฐมหาราชเจดีย์ โดยใช้ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศิลปกรรม

พระอัมมมหาเจดีย์ (อาคารหมายเลข ๑๔)

ภาพที่ ๑๑๕ พระอัมมมหาเจดีย์

พระอัมมมหาเจดีย์หรือพระปรางค์ ๘ องค์ ตั้งเรียงกันอยู่หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ภายนอกพระระเบียง ๖ องค์ ภายในพระระเบียง ๒ องค์ พระอัมมมหาเจดีย์เป็นชื่อที่คณะกรรมการอำนวยการปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามเมื่อฉลองพระนครครบ ๒๐๐ ปี มีมติให้เรียกชื่อรวมเป็นทางการตามชื่อที่ปรากฏในการบูรณปฏิสังขรณ์สมัยรัชกาลที่ ๓ ของพระศรีสุริยปริชา (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๓๑๑)

พระมหาเจดีย์ทั้ง ๘ องค์ นี้ไม่ปรากฏหลักฐานการสร้างที่แน่นอน อาจจะสันนิษฐานได้เป็น ๒ นัยคือ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ พร้อมๆ กับพระอุโบสถ หอพระมณฑปเจ็ยธรรมองค์เดิม พระระเบียง ศาลาราย และปูชนียสถานอื่นๆ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชวิจารณ์แผนที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามในรัชกาลที่ ๑ เกี่ยวกับพระมหาเจดีย์นี้ว่า “ด้านตะวันออกนอกพระระเบียงมีพระปรางค์ ๘ องค์ เดิมประดับกระจกสีต่างๆ” แต่ร่างหมายในรัชกาลที่ ๓ กล่าวว่า “เจ็ยไวยวรรณารับพระราชโองการใส่เกล้าฯ สั่งว่า “ทรงพระราชศรัทธาสร้างพระปรางค์หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดารามรวม ๘ องค์ ลงรักปิดทองเสร็จแล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระราชวิจารณ์ต่อไปว่า “เมื่อได้ความเช่นนี้น่าจะสันนิษฐานว่าเพิ่งสร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๓ ท่วงทีฐานก็เป็นมารเจ็กแบกทั้งกำแพงก่อเพิ่มออกไปอีกชั้นหนึ่ง เก้งบอก

หนังสือก็เป็นอย่างจีน กำลังเป็นเวลาที่เล่นการช่างอย่างจีน จึงควรสันนิษฐานว่าเป็นของรัชกาลที่ ๓”
(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างถึงในสำเนาพระราชเลขานุการ ๑๕๓๑ : ๒๗๓)

วัตถุประสงค์ในการสร้างพระมหาเจดีย์เหล่านี้ก็เพื่ออุทิศเป็นที่ระลึกถึงปวงชนนิยบุคคลและ
พระธรรม (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๓๑๔) พระมหาเจดีย์ทั้ง ๘ องค์เป็นเจดีย์ทรงปราสาท ก่ออิฐถือปูน
ประดับกระเบื้องเคลือบสี ยกเว้นเฉพาะฐาน ๒ ชั้น ก่ออิฐฉาบปูนทาสี พระมหาเจดีย์ทั้ง ๘ องค์นี้มี
ขนาดรูปร่างและความสูงเหมือนกันทุกประการ ต่างกันเฉพาะสีของกระเบื้องเคลือบที่ประดับองค์
พระเจดีย์เท่านั้น แต่ละองค์มีสีและชื่อประจำ นับจากทิศเหนือไปได้ (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๓๑๔)
คือ

พระสัมมาสัมพุทธเจดีย์	สีขาว
พระสังฆกรรมปริยัติวรมหาเจดีย์	สีขาบ
พระอริยสงฆ์สาวกมหาเจดีย์	สีชมพู
พระอริยสาวกภิกษุณีสังฆมหาเจดีย์	สีเขียว
พระปัจเจกโพธิสัมพุทธมมหาเจดีย์	สีม่วงแก่
พระบรมจักรวรรดิราชามหาเจดีย์	สีฟ้า
พระโพธิสัตว์กฤษณามหาเจดีย์	สีน้ำตาลแดง
พระศรีอริยเมตขมมหาเจดีย์	สีเหลือง

พระมหาเจดีย์แต่ละองค์แบ่งได้เป็น ๓ ส่วนคือ ส่วนฐานส่วนเรือนธาตุและส่วนยอด
ปราสาท ส่วนฐานประกอบด้วยฐานทักษิณเป็นฐานแปดเหลี่ยม ก่ออิฐฉาบปูนทาสีเทา ด้านยาวมีซุ้ม
ปรก ๕ ซุ้ม ด้านแคบมี ๓ ซุ้ม สำหรับตามประทีป (สำเนาพระราชเลขานุการ ๒๕๓๑ : ๒๗๔) ภายในซุ้ม
ทาสีแดง ฐานนั้นมีพนักระเบียงโดยรอบ ทุกมุมมีเสาประดับหัวเสาด้วยดอกบัวจำหลักหิน

ฐานชั้นที่สองเป็นฐานแปดเหลี่ยมก่ออิฐฉาบปูนทาสีเทา มีซุ้มปรกเช่นเดียวกับฐาน
ทักษิณ แต่มีขนาดเล็กกว่า ภายในซุ้มทาสีแดง ฐานปัทมเป็นฐานย่อมุมไม้สิบสอง ลักษณะเป็นฐาน
สิงห์ ๓ ชั้น มีฐานบัวคั่นเป็นช่วงๆ เหนือฐานสิงห์มีฐานบัวคว่ำ บัวหงายรองรับเรือนธาตุ

เรือนธาตุเป็นแบบย่อมุมไม้สิบสอง มีซุ้มจรนำประดิษฐานเทวคายันถือพระขรรค์ทั้งสี่ทิศ
เหนือเรือนธาตุเป็นส่วนองค์ปราสาท แบ่งเป็น ๓ ชั้น รองรับด้วยमारแบกปูนปั้นด้านละ ๒ ตัว ตอน
มุม ๑ ตัว รวมทั้งสิ้น ๑๒ ตัว ยอดคนกษัตริย์ทำด้วยโลหะเป็นรูปฝักเพกา

จุดนำชมที่ ๕

บรรยายบริเวณลานด้านทิศใต้ของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม บรรยายสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ได้แก่ หอพระคันธารราษฎร์ พระมณฑปยอดปรางค์ หอระฆัง และพระระเบียง สำหรับชุดความรู้ ทรัพยากรวัฒนธรรมที่ใช้บรรยายในจุดนี้ ได้แก่ ชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศิลปกรรม และชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศาสนาและความเชื่อ

๑. ชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศิลปกรรม เพื่อบรรยายประวัติการสร้าง ลักษณะทางด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมของหอพระคันธารราษฎร์ พระมณฑปยอดปรางค์ หอระฆัง และพระระเบียง

๒. ชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศาสนาและความเชื่อ เพื่อบรรยายพระพุทธรูป พระคันธารราษฎร์ พระคันธารราษฎร์จีน ฝนโบกขรพรรษและฝนสัตรีตนมาศ

หอพระคันธารราษฎร์ (อาคารหมายเลข ๑๕)

ภาพที่ ๑๑๖ หอพระคันธารราษฎร์และพระมณฑปยอดปรางค์

หอพระคันธารราษฎร์ สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เพื่อประดิษฐานพระคันธารราษฎร์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญและพระราชพิธีพืชมงคล พระราชทานนามว่า “หอพระคันธารราษฎร์” ตามนามพระพุทธรูป (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๖๐)

หอพระคันธารราษฎร์เป็นอาคารทรงไทยขนาดเล็กชั้นเดียวรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขเล็ก ๓ มุข มุขด้านทิศเหนือเป็นพระคูทางเข้า มุขด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกเป็นหน้าต่าง ส่วนหลังคาแบ่งเป็น ๒ ตอน ตอนหน้าเป็นหลังคามุงกระเบื้องดินเผาเคลือบสี ตอนหลังเป็นซุ้มยอดปรangkประดับกระเบื้องถ้วย

หอนี้ตั้งอยู่บนฐานไพทีและฐานปัทม์ซึ่งเป็นฐานก่ออิฐฉาบปูนทาสีขาว ทางขึ้นหอพระอยู่ทางด้านทิศเหนือ มีบันไดปูหินอ่อนจำนวน ๕ ขั้นขึ้นยังฐานไพที และมีบันไดปูหินอ่อนอีก ๓ ขั้นขึ้นยังหอพระ พลสิงห์บันไดเป็นรูปพญานาค ทุกมุมขอบฐานไพทีตั้งสิงโตจำหลักหินแบบจีนบนหัวเสาโดยรอบ พนักกระเบื้องเป็นลูกแก้วกระเบื้องเคลือบ นอกจากนั้นยังมีเสาสูงสำหรับตามประทีปอีก ๒ เสาทำด้วยกระเบื้องเคลือบลายดอกไม้เป็นปล้องๆ ต่อกัน

หลังคาหอพระมุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสีโดยมีพื้นสีเขียว ขอบสีแดง โครงหลังคาเป็นไม้แต่ก่อปูนปิด ทำเป็นรูปหลังคาทรงบันแถลง ๒ ชั้น ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์และช่อฟ้าปูนปั้นเป็นรูปห้วนาค หน้าบันประดับด้วยกระเบื้องถ้วยสีต่างๆ เป็นลายดอกพุดตานบนพื้นกระจกสีน้ำเงิน ส่วนที่เป็นซุ้มยอดปรangkทำเป็นซุ้มย่อเก็จโดยรอบ ตอนบนเป็นยอดปรangkซ้อน ๔ ชั้น ประดับกระเบื้องถ้วยสีขาว เหลืองและแดง ยอดนพศูลเป็นโลหะรูปผักเพกา

ผนังมุงด้วยกระเบื้องสีน้ำเงินและเขียวสลับเหลืองเป็นลายทแยงมุม ตอนมุมทำเป็นเสาอิงประดับด้วยกระเบื้องสีเดียวกันขอบเสาอิงประดับด้วยกระเบื้องถ้วยสีต่างๆ เป็นลายรักร้อยโคนเสาเป็นรูปกาบพรหมศร หัวเสาเป็นบัวปลายเสา

ซุ้มหน้าต่างและซุ้มประตูเป็นทรงบันแถลง ๒ ชั้น โดยมีช่อฟ้าและหางหงส์เป็นห้วนาคประดับด้วยกระเบื้องถ้วยผูกลายเป็นดอกไม้สีต่างๆ บนพื้นกระจกสีน้ำเงิน ได้ซุ้มเป็นผนังโค้งนูนกระเบื้องเคลือบลายเดียวกับผนังทั่วไป บานหน้าต่างเป็นไม้ด้านนอกจำหลักลายเป็นรูปพระวรุณทรงนาค (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๖๒) บนพื้นกระจกสีน้ำเงินตอนล่างเป็นรวงข้าว มีหอย ปู ปลา ผุดในท้องน้ำทำด้วยกระจกสีขาว บานด้านในเขียนลายรดน้ำภาพเทวดายืนบนหลังสัตว์บนพื้นลายพุดตาน บานประตูด้านนอกจำหลักลายเหมือนหน้าต่างด้านในเป็นภาพเทวดาหาค้านหลังบนพื้นลายพุดตาน

ภายในหอพระแบ่งเป็น ๒ ตอน ตอนหน้าเป็นห้องโถงยาวตอนในเป็นห้องแปดเหลี่ยมผนังด้านหลังเป็นอักษณัทรก่ออิฐถือปูน ๓ ชั้น ประดิษฐานพระพุทธรูปสำหรับใช้ตั้งในพระราชพิธีพืชมงคลและพิธีศาสนาตร์ เหนืออักษณัทรประดิษฐานซุ้มเรือนแก้วปิดทองเป็นรูปพระวิมาน ๓ ห้อง ประดิษฐานพระคันธารราษฎร์

พระคันธารราษฎร์

พระคันธารราษฎร์เป็นพระพุทธรูปแบบรัตนโกสินทร์ สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในปีพุทธศักราช ๒๓๒๖ มีหน้าตักกว้าง ๕๗.๔๐ เซนติเมตร สูง เฉพาะองค์พระ ๖๓.๑๐ เซนติเมตร สูงรวมฐาน ๘๗.๕๐ เซนติเมตร ทำจากสัมฤทธิ์ลงรักปิดทอง (ม.ร.ว. สิริวิบูลิ สุขสวัสดิ์ ๒๕๓๕ : ๓๒) ประทับนั่งแบบขัดสมาธิราบ แสดงปางขอฝนด้วยการยก พระหัตถ์ขวาขึ้นเพื่อกวักเรียกฝน และหงายพระหัตถ์ซ้ายสำหรับรองรับน้ำฝน พระคันธารราษฎร์มี พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระขนงโก่ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียว พระกรณ ยาวเกือบจรดพระอังสา พระเศียรประดับด้วยขมวดพระเกศาเรียงตามแนวตั้ง มีเกตุมาลาและรัศมีรูป ดอกบัวตูมเกลี้ยง องค์พระพุทธรูปครองจีวรห่มเฉียง เปิดพระอังสาขวาปราศจากสังฆาฏิบนพระ อังสาซ้าย จีวรเป็นริ้วคล้ายจีวรของพระพุทธรูปแบบจีน พระคันธารราษฎร์ประทับนั่งเหนือ ปัทมาสน์ ประกอบด้วยกลีบบัวคว่ำและกลีบบัวหงายเหนือฐานแข่งสิงห์ ประดิษฐานภายในหอพระ คันธาร-ราษฎร์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ประวัติพระคันธารราษฎร์

ม.ร.ว. สิริวิบูลิ สุขสวัสดิ์ (๒๕๓๕ : ๓๓) เขียนไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา โลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระคันธารราษฎร์ ในปีพุทธศักราช ๒๓๒๖ เพื่อเข้าพิธีพืชมงคลและพระราชพิธีพืชมงคล ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กาไหล่ทองขึ้นใหม่ พระพุทธรูปพระ คันธารราษฎร์องค์นี้กล่าวกันว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทอดพระเนตร เห็นพระพุทธรูปโบราณ จึงให้ช่างถ่ายอย่างแล้วหล่อให้เหมือนพระพุทธรูปองค์นั้น

พระคันธารราษฎร์พระพุทธรูปปางขอฝนนี้ โดยทั่วไปคงสืบเนื่องมาจากเรื่องราวที่กล่าว ว่า “ในแคว้นคันธาระทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย มีพระยานาคตนหนึ่งชื่อ เอ ลาปัตตร์ หรืออรวาลเป็นผู้ให้น้ำ แต่เดิมนั้นพระยานาคตนนี้ได้ทำให้เกิดอุทกภัยในแคว้นนั้น แต่ ต่อมาเมื่อหันมานับถือพุทธศาสนาแล้ว จึงเป็นผู้ให้น้ำเพื่อทำให้แคว้นนั้นเกิดความอุดมสมบูรณ์” ด้วยเหตุนี้จึงเรียกพระพุทธรูปปางขอฝนว่า พระคันธารราษฎร์ แต่นั้นมา

ส่วนความในพระราชพิธีสิบสองเดือนกล่าวถึงเรื่องพระพุทธรูปซึ่ง เรียกว่า คันธารราษฎร์ โดยยกนิทานในวาริชชาดกมาอธิบายว่า

“เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ ณ พระเชตวันในเมืองสาวัตถี เกิดฝนแล้งข้าวกล้าในนาแห้งทั่ว ทั้งเมือง น้ำในลำธารห้วยคลองหนองบึงทุกแห่งก็แห้ง จนถึงสระโบกขรณีที่เคยเป็นพุทธรูปบริโภคน้ำ ก็แห้งจนเห็นตม ปลาทั้งหลายก็ได้รับความลำบากด้วยฝูงกามาจิกกินเป็นอาหาร ต้องมุดซ่อนอยู่ใน

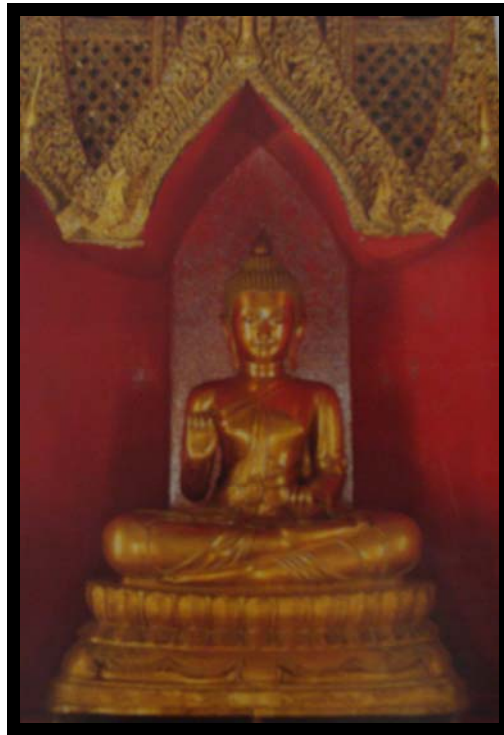
คม ในขณะที่พระพุทธรูปเจ้าเสด็จไปทรงบิณฑบาต ได้ทอดพระเนตรเห็นเหตุดังนั้น ก็มีพระหฤทัย
 กรุณา เมื่อเสด็จกลับมาทำภัตกิจหรือฉันภัตตาหารแล้ว จึงตรัสเรียกพระอานนทให้นำผ้าอุทกสาฎก
 หรือผ้าอาบมาถวาย พระอานนทกราบทูลว่าน้ำในสระแห้งเสียหลายวันแล้ว พระพุทธรูปก็ตรัส
 เรียกผ้าอุทกสาฎกยื่นคำอยู่ พระอานนทจึงได้นำมาถวาย พระพุทธรูปทรงรับผ้ามาชายส่วนหนึ่งนั้น
 ทรง ส่วนหนึ่งนั้นตระหวัดขึ้นบนพระอังสประเทศ เสด็จประทับยืนที่ฝั่งตรงแสดงพระอาการพระ
 หัตถ์ขวากวักเรียกฝน พระหัตถ์ซ้ายหงายรองน้ำฝน ขณะนั้นฝนก็ตกลงมาเป็นอันมาก ท่วมในที่ซึ่ง
 ควรจะขังน้ำทุกแห่ง มนุษย์และสัตว์ทั้งปวงก็มีความชื่นชมยินดีกล่าวคำสรรเสริญต่างๆ เมื่อพระ
 พุทธรูปทรงทราบจึงตรัสว่า แต่กาลปางก่อนพระปะมังจะชาติ คือ ปลาซ่อนก็อาจตั้งสัตยาธิษฐาน
 ให้ฝนตกลงได้ แต่ในคำประกาศนี้หาได้ยกกาลานพระปะมังจะชาติมากว่าไว้ไม่ ด้วยท้องเรื่องของ
 กาลานนั้นเป็นเรื่องขอฝน”

เมื่อพระพุทธรูปเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วได้สองร้อยปีเศษ มีพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่งได้
 ครอบครองเป็นใหญ่ในคันธารราษฎร์ มีความเลื่อมใสในพระมัทสน์คิระเถระ จึงได้รับ
 พระพุทธรูปไปถือสืบทอดกันมาหลายชั่วแผ่นดิน ภายหลังพระเจ้าแผ่นดินในคันธารราษฎร์องค์
 หนึ่ง ได้ทรงฟังเรื่องพระพุทธรูปเจ้าทรงบันดาลให้ฝนตกนั้นก็ทรงเลื่อมใส จึงให้สร้างพระพุทธร
 ปฐมมามีอาการอย่างจะทรงน้ำทำปริศนาเรียกฝนเช่นนั้น ครั้นเมื่อปีใดฝนแล้งก็ให้เชิญพระพุทธร
 ปฐมมานั้นออกตั้งบูชาขอฝน ฝนก็ตกลงได้ดังประสงค์ ภายหลังมาผู้มีที่นับถือพระพุทธรูป
 สร้างพระพุทธรูปมีอาการเช่นนั้น ซึ่งต่อมาเรียกว่าสมญาว่า พระพุทธรูปคันธารราษฎร์ เพราะเหตุที่ได้
 สร้างขึ้นในเมืองคันธารราษฎร์

ถึงแม้ว่านามพระคันธารราษฎร์นี้ มีความพ้องกับพระพุทธรูปแบบคันธาระ หรือ
 คันธารราษฎร์ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดียก็จริง แต่จากรูปแบบทางศิลปกรรมของ
 พระพุทธรูปองค์นี้ มิได้สร้างขึ้นในศิลปะซึ่งได้รับอิทธิพลจากกรีกโรมัน รวมทั้งการแสดงปางขอ
 ฝนซึ่งแตกต่างไปจากปางของพระพุทธรูปแบบคันธาระ จึงกล่าวได้ว่าพระพุทธรูปองค์นี้มิได้มี
 ความสัมพันธ์กับพระพุทธรูปแบบคันธาระแต่ประการใด

ปัจจุบันอัญเชิญพระคันธารราษฎร์ปางขอฝนนี้เข้าในพระราชพิธีพืชมงคลในพระอุโบสถ
 วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ภาพที่ ๑๑๗ พระคันธารราษฎร์

พระคันธารราษฎร์จีน

พระคันธารราษฎร์จีนเป็นพระพุทธรูปศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ มีขนาดหน้าตักกว้าง ๒๕.๓๐ เซนติเมตร สูงเฉพาะองค์พระ ๓๗.๘๐ เซนติเมตร สูงรวมฐาน ๔๘.๑๐ เซนติเมตร ทำจากทองคำ (ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (๒๕๓๕ : ๓๕) ประทับนั่งแบบขัดสมาธิราบ แสดงปางขอฝนด้วยการยกพระหัตถ์ขวาขึ้นทักเรียกเมฆฝน ส่วนพระหัตถ์ซ้ายทรงถือบาตรวางหงายอยู่เหนือพระเพลา พระพักตร์กลม ปลายพระขนงชี้พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกแหลม พระโอษฐ์เรียวและพระกรรณยาวประดับด้วยกนกหรือคุ่มหูรูปกลม พระเศียรประดับด้วยเม็ดพระศกขนาดเล็กเรียงเป็นเส้นตามแนวนอน เกตุมาลามีขนาดกว้าง พระรัศมีเป็นรูปบัวตูมขนาดเล็กอยู่เบื้องบน องค์พระพุทธรูปครองจีวรห่มคลุมพระอังสาทั้งสองข้างแหวกกว้างที่พระอุระ จีวรเป็นริ้วคล้ายกับจีวรของพระพุทธรูปแบบจีน ประทับนั่งเหนือปัทมาสน์ ซึ่งประกอบด้วยกลีบบัวคว่ำและกลีบบัวหงาย มีเกสรบัวประดับทั้งเบื้องบนและเบื้องล่าง ประดิษฐานภายในหอพระคันธารราษฎร์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ประวัติพระคันธารราษฎร์จีน

ม.ร.ว. สิริวิบูลิ สุขสวัสดิ์ (๒๕๓๕ : ๓๗) เขียนไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระคันธารราษฎร์จีน เพื่อเข้าพิธีพิรุณศาสตร์และพระราชพิธีพืชมงคล เช่นเดียวกับพระคันธารราษฎร์ปางขอฝน แต่มีลักษณะคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปแบบจีน ทั้งในลักษณะของพระพักตร์ พระเศียร รวมทั้งเครื่องทรง และฐานปัทมาสน์ที่รองรับ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงนับถือพระคันธารราษฎร์จีนเป็นอย่างมาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำจอกน้ำมันดวงในพระหัตถ์ซ้าย ช้อนสำหรับตักน้ำมันตั้งย่นตักสอดในหว่างนิ้วพระหัตถ์ขวา แล้วโปรดเกล้าฯ ให้กาไหล่ทองทั้งพระองค์และเครื่องประดับ

ปัจจุบันอัญเชิญพระคันธารราษฎร์จีนองค์นี้ เข้าในพระราชพิธีพืชมงคลในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในวันประกอบพระราชพิธีนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงนำน้ำมันตักกับดอกมะลิหรือดอกพิกุลลงในบาตรของพระพุทธรูปองค์นี้ด้วย

ภาพที่ ๑๑๘ พระคันธารราษฎร์จีน

พื้นปูหินอ่อนรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสสี่เทาเข้ม สลับกับหินอ่อนแผ่นเล็กรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าสีขาว เป็นลายทแยงมุม ผนังเป็นภาพจิตรกรรมเกี่ยวกับพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และพระราชพิธีพืชมงคล เรื่องราวเกี่ยวกับฝนโบกขรพรรษ และฝนสัตว์ตนมาต ซึ่งเป็นฝน มงคลที่ถูกกล่าวถึงในพุทธชาดก และพระพุทธรูปประวัติ ฝีมือพระอาจารย์อิน (ขรัวอินโข่ง) แห่งวัด ราชบูรณะฯ ต่อมาได้รับการเขียนซ่อมใหม่ในรัชกาลที่ ๕ (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๖๓)

ฝนโบกขรพรรษ

ฝนโบกขรพรรษ คือ ฝนอันเป็นมงคล ซึ่งมีลักษณะพิเศษดังนี้

๑. น้ำฝนนี้มีสีแสดดังแท่นกพิราบ หลังไหลเสียงสนั่นลั่นออกไปไกลเหมือนเสียงสาย ฝนธรรมดา
๒. ถ้าผู้ใดปรารถนาจะให้เปียกกายจึงจะเปียก หากมิได้ปรารถนาแม้แต่เม็ดหนึ่งก็มิได้ เปียก
๓. เมื่อถูกกายแล้วจะหล่นสู่พื้นดินเสมือนหยาดน้ำที่ตกลงสู่ใบบัว แล้วกลิ้งตกลงไป ฉะนั้น
๔. ไม่เจ็นองพื้นดิน เมื่อตกลงแล้วก็ซึมหายไปในพื้นที่ (สำนักพระราชวัง ๒๕๔๓ : ๘๓)

ฝนนี้ตกเมื่อคราวสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จไปโปรดพระราชบิดาและพระญาติ วงศ์ที่เมืองกบิลพัสดุ์ แล้วทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ปราบพญายักษ์พระญาติวงศ์ผู้ใหญ่ ที่แสดงความ กระด้างกระเดื่อง ให้เกิดฝนโบกขรพรรษตกลงมา จึงทำให้พระญาติเหล่านั้นละทิฐิมานะ ถวายมนัส การแด่พระองค์โดยทั่วกัน (สำนักพระราชวัง ๒๕๔๓ : ๘๓) ในครั้งนั้นเหล่าภิกษุสงฆ์ที่ตามเสด็จ ต่างบังเกิดความพิศวง ด้วยมิเคยเห็นมาก่อน สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสแก้ข้อกังขาว่า ฝน โบกขรพรรษนี้ ในอดีตกาลเมื่อครั้งพระองค์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรบรมโพธิสัตว์ ก็เคยได้ ตกลงมาแล้วในท่ามกลางที่ประชุมพระประยูรญาติเหมือนครั้งนี้ แล้วพระบรมศาสดาจึงแสดงพระ ธรรมเทศนาเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ยกพระมหาทานบารมีที่ได้ทรงบำเพ็ญเพียร โปรดเหล่า พระภิกษุสงฆ์และพระประยูรญาติให้ได้รับความเบิกบานโสมนัสต่อไป เมื่อทรงแสดงพระธรรม เทศนาเรื่องมหาเวสสันดรชาดกอันประกอบด้วยพระคาถาหนึ่งพันจบลงแล้ว ก็มีพระพุทธดำรัสว่า

“ภิกษุเว อูกรสงฆ์ทั้งปวงอันว่าห้วงแห่งมหาเมฆพลาหกให้ตกถึง
ท่าฝนโบกขรพรรษปวัตนาการลง ในตำแหน่งบรรพตพฐพงศ์สมาคมแต่ในการ
ก่อน ครั้นตถาคตเสวยพระชาติเป็นบรมขัตติยเวสันดรด้วยประการดังนี้”

ซึ่งฝนโบกขรพรรษปรากฏอยู่ในกัณฑ์ที่ ๑๒ หรือ กัณฑ์ถกษัตริย์ โดยกล่าวถึงกษัตริย์ทั้ง
๖ พระองค์ ได้แก่ พระเจ้ากรุงสุยชัย พระนางมุสสติ พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลี และ
พระกัณหา สรุปได้ว่าหลังจากพระเจ้ากรุงสุยชัยได้พบพระชาลีและพระกัณหา แล้วทรงสดับ
เรื่องราวจากพระราชนัดดาทั้งสองที่ต้องตระการกำลับากร่วมกับพระชนกชนนี พระเจ้ากรุงสุยชัยก็
ทรงเตรียมยกพยุหยาตราไปรับพระเวสสันดรและพระนางมัทรีกลับพระนคร ในวันที่ไปรับเสด็จนั้น
พราหมณ์ชาวเมืองกลิงคราษฎร์ ๘ คน นำช้างปัจจัยนาเคนทร์มาถวายคืบ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระ
นัคนางช้างปัจจัยนาเคนทร์นำขบวนเข้าสู่เขาวงกต เมื่อพระเจ้ากรุงสุยชัยเสด็จถึงเขาวงกต ทรง
พระราชดำริว่า หากเสด็จเข้าไปพร้อมกันทุกพระองค์ จะเป็นเหตุให้ทุกขัโสกลสาหัสจนระงับมิได้ จึง
เข้าพระอาศรมแต่พระองค์เดียวก่อน พอทุเลาโสกลลงได้บ้างแล้วก็ให้พระนางมุสสติและพระนัคนา
ทั้งสองพระองค์ เมื่อทั้งสามพระองค์เสด็จเข้าไปในพระอาศรม พระนางมัทรีซึ่งไม่เคยหวังว่าจะได้
พบสองพระกุมารอีก ครั้นได้ทรงพบกัน จึงต่างกันแสงพิโรธรำพัน ทั้งโสกลเศร้าและยินดีจนข่ม
พระทัยไว้ไม่ได้ ก็สลับสัณสนธิ ณ ที่ตรงนั้นทั้งสามพระองค์ ฝ่ายพระเจ้ากรุงสุยชัย พระนางมุสสติ
และพระเวสสันดร ทอดพระเนตรเห็นเช่นนั้น ทรงกลืนโสกลไม่ได้ กันแสงและสลับสัณสนธิไปเช่นกัน
เหล่าข้าราชการบริพารที่ตามเสด็จก็ต่างพากันเศร้าโสกลสลับสัณสนธิไปด้วย เหตุครั้งนั้นทำให้แผ่นดินสุธา
ไหวทั่วพิภพ เมื่อพระอินทร์ทราบเหตุ จึงทรงแก้วกุดเหตุที่อุบัติขึ้น ทรงบันดาลให้ฝนโบกขรพรรษ
ตกลงมา ณ ที่แห่งนั้น กษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์ และข้าราชการบริพารผู้ตามเสด็จต่างพินาศโดยทั่วกัน

“...ขณะนั้นพระกัณหาชาติภากิไยขนาด ก็แวดล้อมด้วยอนเณกุมาร
ราชบริพาร เสด็จถึงพระอาศรมสถานทิพย์นิเวศน์ ส่วนพระนางมัทรีได้
ทอดพระเนตรเห็นพระเจ้าลูกทั้งสองพระองค์ มีอาภรณ์ที่จำรองพระสรีรกาย ให้
ระส่ำระสายเลี้ยวสั่นหวั่นๆ พระทรวง ทรงพระกันแสง เสด็จเล่นจนสุดพระ
แรงไม่รอรั้ง วาจา พาลาว มาตรึ เสมือนหนึ่งแม่โคนมอันนิราศบุตร ครั้น
เห็นลูกแล้วก็แสนสุดกำสรดทเวษ สมเด็จพระอัครเรศราชมารดา มีพระสกลกา
ยานี้ก็กัมปนาทดุจแม่มคธอันปีศาจเข้าสู่สิง ส่วนสองกุมารก็วางว้างเข้าทอด
พระชนนี สามกษัตริย์ก็ทรงโสกลีรำพันพิลาป จนถึงวิสัยญีภาพสลดลง ดูนีก็น่า
พิสวงสังเวช จีรชารา อันว่ากระแสรสวารศศิโรทก ก็ไหลตกออกจากพระเศว

เข้าในคลองพระโขนงสองกุมาร ผิดว่าพระชาลิกันหาญได้เสวยชีวรวิรส พระ
 หฤทัยก็จะระทวยระทดเหือดแห้งหาย นสฺสึสุ ก็จจะวอควายวางพระชนมชีวิต
 ส่วนสมเด็จพระบรมพิตรเพสสันดร เมื่อทอดพระเนตรเห็นสองบังอรอักรปิโยรส
 ก็ทรงกำสลดสิ้นสมปฤาดี ทั้งสมเด็จพระอัยกาอัยยิกีกักกันแสงสุดแสนพิลาป
 จนถึงวิสัญญ์ภาพทั้งหกพระองค์บรรดาพวกลงตรงกราชมன்றรี ทั้งแสน
 สาวพระสนมณรีนิกกรำนำล ก็ชวนกันโศกศัลย์ล้มสลบชบเสียนสังเวช สิ้นทั้ง
 บริวารจังหวัดสักกทัตติยศัสดิยาศรมเปรียบปานประหนึ่งว่ากำลังลมยุคนัด
 วาต อันพัดสาละวันให้ล้มเนรนาคนเป็นมหัศจรรย์

ขณะนั้นก็บังเกิดโกลาหล ทั่วสกลกำเริบรอบ สะท้านสะเทือนถึง
 ขอบเขตจักรวาล พื้นพสุธานี้ก็มากับปนาทตลอดจนถึงพิภพสุทธาวาสอัน
 สูงสุด สากโร ทั้งพระมหาสาครสมุทรก็ตีฟองนองละลอก กระทบกระทั้งฝั่ง
 กระลอกกระฉาดฉาน สีนรุปรพพตราชา ทั้งขุนเขาพระหิมพานต์สถกัณท์สินธุ
 ราช ก็น้อมยอดอย่างจะอภิวาทพระบารมี สกโก เทวราช ส่วนสมเด็จพระวิชรปณิ
 มกุฎเทวศ ทรงพระอาวัชนาการก็ทราบเหตุแห่งมหัศจรรย์ จึงบันดาลท่าฝน
 โบกขรวัสสันต์สวัสดิการา ให้ตกลงในที่ชุมนุมชุ่มชื้น ต่างๆ ก็ได้สดิพื้นถิ่น
 สมฤดีพื้นจากวิสัญญ์นั้นแล...” (กรมศึกษาธิการ ๒๕๒๗ : ๓๒๐)

ฝนสัตว์รัตนมาศ

ฝนสัตว์รัตนมาศ เป็นฝนมงคล คือ ห่าฝนที่ตกลงมาเป็นแก้ว ๗ อย่าง ได้แก่ สุวรรณ
 หิรัญ มุกดา ไพฑูรย์ วิเชียร มณี และประพาพ (กรมศึกษาธิการ ๒๕๒๗ : ๓๔๓) ฝนสัตว์รัตนมาศ
 ถูกกล่าวถึงในเรื่องมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ที่ ๑๓ หรืออนครกัณฑ์ ซึ่งเป็นกัณฑ์สุดท้ายของการ
 เทศน์มหาชาติ เป็นตอนที่พระเวสสันดรเสด็จกลับกรุงสัพี พร้อมด้วยพระเจ้ากรุงสญชัย พระนาง
 ผุสสดี พระนางมัทรี พระชาลิและพระกัณหาว่า

“...หกกษัตริย์ก็เสด็จประเวศราชธานีพร้อมด้วยแสนสุรชาติ

โยธินันท์แทน ตามท้องถนนแน่นอยู่เนืองนันต์ จิตตา ขานปาท อสุ ผุ่ง
 ประชาชนก็ประชุมชวนกันสิ้นทั้งปวง มานั่งเบียดเสียดสองข้างถนนหลวงอยู่
 อย่างแออัด ต่างคนก็โสมมนัสยินดี คอยรับเสด็จพระยอชัตติยาภิเษกศรี
 สมมุติวงศ์ อันอาจให้สรรพสิ่งประสงคัทรพย์โภโคย เจลูกเขไป ปวดเตตุ
 บ้างก็เปลื้องผ้าห่มทำเป็นธงชัยขึ้นโบกโบยเหนือเศียรเกล้า บูชาสมเด็จพระลูก
 จอมกษัตริย์ ต่างๆ ก็อวยสิริสวัสดิ์ถวาย พระท้าวเธอก็เสด็จขึ้นสู่ถฤหนัดลง

กรณีกาญจนพิมาน ประคับด้วยมศุรยศฤงคารควรจะเปรมปรีดิ์ เสด็จเสวยอุพาริ
 ราชทานสมังคีศรีสุขุมสุขแสนสารภิมย์ อันยิ่งด้วยพระยศอุดมคุณวิลาส
 นนที เพลสี จึงให้เอาอานันทเกร็ดประกาศแก่ประชาชนชาวพระนคร ให้ปล่อย
 สัตว์นกที่กักขัง โดยดำมีกำหนดตั้งแต่วันเสาร์ อย่างไว้ให้ทุกขเวทนาเร่ง
 ปล่อยไป ปจจุสกาล ครั้นเมื่อราตรีภาคปัจจุสมยจึงทรงพระปริวิตกว่า เสว
 เวลาพຼ່ງนี้ผู้เฝ้าจากทั่วทั้งปวง แจ้งว่าอาตมาเสด็จขึ้นยังเมืองหลวงจะชวนกัน
 ปรีดา ต่างๆ ก็จะแตกตื่นกันมากอยรับพระราชทาน จะพຼ่นเพิ่มบรร
 กฤดาภินิหารมหาบริจาค เออไฉนจะได้ทรัพย์อันใดมาแจกจ่าย ให้ผู้มีกมลที่มุ่ง
 หมายในครั้งนี ติสุมี ขณ ขณะนั้นก็ร้อนถึงอาสน์โกสีย์สักกเทวราช จึงยังหา
 ฝนสัตว์รัตนมาสมิพรรณนานา คือ สุวรรณ หิรัญมูดาเวทुरย์จำรัส ทั้งวิเชียรมณิ
 รัตน์ประพาฬ ก็ครบเจ็ดประการสรรพสิ่งวิเศษ ให้ตกเต็มสกลนครศทั่วทุก
 ลำเนา ชานุมุดต ลึกประมาณเพียงเข้าควรจะยินดี แต่ในบริเวณจังหวัดรัตนปรา
 สาทศรีทวมถึงสะเอวคู่อศจรรยจึงป่าวประกาศให้ราษฎรชวนกันมาค้ำยขน เป็น
 ของประชาชนตามคามเขต เหลื่อนั้นให้ขนเข้าพระคลังหลวง ผู้ชนทั้งปวงก็
 ชวนกันขึ้นบาน...” (กรมศึกษาธิการ ๒๕๒๙ : ๓๔๓)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ด้านหน้าหอพระคันธาร-
 ราชูรณ์นี้ โปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐานพระแท่นมณฑลคิลาอาสน์ของสมเด็จพระร่วงเจ้า กรุงสุโขทัย
 ซึ่งทรงอัญเชิญมาจากเมืองเหนือ ที่หน้าหอพระคันธารราชูรณ์นี้ด้วย (สำนักกราชเลขาธิการ ๒๕๓๑ :
 ๒๕๕) ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญไป
 ประกอบเป็นพระราชบัลลังก์ภายใต้ต้นพญาลมहाเสวตฉัตร ในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ต่อมา
 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญไปประดิษฐานไว้ที่พระที่
 นังอนันตสมาคมพระราชวังดุสิต แต่หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในปีพุทธศักราช ๒๔๗๕ ได้
 อัญเชิญมาไว้ที่พระวิหารยอดในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ปัจจุบันสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ
 สยามบรมราชกุมารี โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญจากพระวิหารยอดไปประดิษฐานที่พิพิธภัณฑวัดพระศรี
 รัตนศาสดาราม เมื่อคราวบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในโอกาสฉลองสมโภชพระ
 นครครบ ๒๐๐ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ (สำนักกราชเลขาธิการ ๒๕๓๑ : ๒๕๕)

พระมณฑปยอดปรางค์ (อาคารหมายเลข ๑๖)

ภาพที่ ๑๑๕ เจดีย์ทรงลังกาประดิษฐานในมณฑปยอดปรางค์

พระมณฑปยอดปรางค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นพร้อมกับหอพระคันธารราษฎร์ เพื่อประดิษฐานพระเจดีย์โบราณที่ทรงได้มาจากเมืองเหนือ (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๖๔) ตั้งอยู่บนฐานไพทีและฐานทักษิณ ๒ ชั้นรูป ๘ เหลี่ยม แต่ละชั้นมีชานกว้างประมาณ ๑ เมตร รอบผนังของฐานทักษิณแต่ละชั้นเป็นลูกแก้วกระเบื้องเคลือบสีขาวย มีบันไดสูงชันเป็นทางแคบๆ ขึ้นไปยังพระมณฑปทางด้านทิศเหนือซึ่งอยู่หลังหอพระคันธารราษฎร์ พื้นบันไดปูด้วยหินอ่อน

พระมณฑปประดิษฐานองค์พระเจดีย์เป็นมณฑปยอดปรางค์ย่อมุมไม้สิบสอง ก่ออิฐฉาบปูนภายในทาสีขาว ภายนอกประดับกระเบื้องเคลือบสีเหลี่ยมจัตุรัสสีน้ำเงินสลับเขียวและเหลือง ส่วนย่อมุมทำเป็นบัวโคนเสาและบัวปลายเสาประดับกระเบื้องถ้วยสีเขียวสลับขาว ผนังตรงกลางเจาะเป็นช่องโค้ง ๓ โค้งใหญ่อยู่กลาง โค้งเล็กอยู่ ๒ ข้างทั้ง ๔ ด้านมีผนังทึบกระเบื้องเคลือบ ๓ ด้าน ยกเว้นทางขึ้น ยอดมณฑปเป็นซุ้มย่อเก็จโดยรอบตอนบนเป็นยอดปรางค์ ๓ ชั้น ประดับด้วยกระเบื้องถ้วยสีเขียวบนพื้นสีขาวดอกสีแดง ยอดคนกฐลเป็นโลหะรูปฝักเพกา ภายในพระมณฑป

ประดิษฐานพระเจดีย์ทรงกลมแบบลังกา มีชั้นจระนำ ๔ ทิศ เหนือขึ้นไปเป็นบัลลังก์ ๘ เหลี่ยมรับ
ปล้องไฉน ตอนบนเป็นปรีและเม็ดน้ำค้าง ยอดบนสุดเป็นโลหะรูปมงกุฎ

หอระฆัง (อาคารหมายเลข ๑๓)

ภาพที่ ๑๒๐ หอระฆัง

หอรระฆังนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้
สร้างขึ้น เพื่อให้ครบบริบูรณ์ตามลักษณะของวัดทั่วไป คือ ประกอบด้วย โบสถ์ วิหาร เจดีย์ และหอ
ระฆัง ซึ่งระฆังเป็นเครื่องบอกเวลาและสัญญาณแห่งสิริมงคล (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๕๕) ต่อมา
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นใหม่ สันนิษฐานว่าสร้าง

ขึ้นในตำแหน่งเดิมโดยรื้อหอรบทิ้งเก่าออกไป แต่การก่อสร้างยังไม่แล้ว ได้เสด็จสวรรคตเสียก่อน เมื่อเตรียมก่อสร้างยังไม่แล้วเสร็จ ได้เสด็จสวรรคตเสียก่อน เมื่อเตรียมงานสมโภชพระนครครบ ๑๐๐ ปี ในรัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้ประดับกระเบื้องหอรบทิ้งหลัง (สำนักราชเลขาธิการ ๒๕๓๑ : ๒๕๔)

หอรบเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส สร้างเป็นนุชบกทรงมณฑป ตั้งบนฐานทักษิณแบบปรangk้อย่อมุมไม้สิบสอง ที่ฐานนี้มีประตูทางเข้า ๔ ด้านทำเป็นซุ้มจระนำรูปโค้งแหลมประดับด้วยกระเบื้องถ้วย หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสีเขียวขอบสีแดง ตอนบนของซุ้มเป็นทรงบันแถลงนาค ๓ เศียร ๒ ชั้น มีช่อฟ้าและหางหงส์เป็นรูปหัวนาค กรอบประตูเป็นไม้ทาสีเขียวเป็นรูปโค้งแหลมตามรูปซุ้มจระนำ ตอนล่างเป็นบานประตู ๒ บานทาสีเขียวเปิดเข้าใน ตอนบนเป็นช่องลมกรุด้วยลวดตาข่าย ตรงกลางมีแผ่นไม้รูปกลมรีจำหลักเป็นลายพุดตาน

ส่วนล่างของฐานทักษิณประดับด้วยหินอ่อนสีเทารูปเหลี่ยมผืนผ้าโดยรอบ ผนังของฐานทักษิณประดับด้วยกระเบื้องกั้นด้วยรูปกลมสีขาวเป็นพื้น ตกแต่งเป็นดอกด้วยกระเบื้องถ้วยสีต่างๆ เฉพาะตรงส่วนย่อมุมไม้สิบสองประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียวแบบลายไทย ซึ่งสั่งทำมาจากเมืองจีน พร้อมกับการนำมาประดับที่ปราสาทพระเทพบิดร ตอนบนและล่างทำเป็นบัวหัวเสาและบัวปลายเสาประดับกระเบื้องถ้วย ขอบนอกประดับด้วยกระเบื้องถ้วยเป็นลายรักร้อย

นุชบกประดิษฐานระฆังตั้งอยู่บนฐานเชิงและฐานสิงห์ ๒ ชั้น กั้นด้วยหน้ากระดานฐานบัว ประดับด้วยกระเบื้องถ้วยสีต่างๆ ส่วนนุชบกย่อมุมไม้สิบสองเป็นไม้ปิดทองประดับกระจกฐานเสาทำเป็นกาบพรหมสร หัวเสามีคันทวยรับชายคาโดยรอบระหว่างเสาตอนบนประดับด้วยสาหร่ายรวงผึ้งปลายลายเป็นพญานาคปิดทอง ตอนล่างประดับด้วยกระจังปูนปั้นประดับกระจก เพดานนุชบกปิดทองฉลุลายเป็นรูปดาวเพดานแขวนระฆังไว้ตรงกลาง

ระฆังที่ประดิษฐานในหอนี้ เป็นระฆังที่พบในการขุดสระเพื่อสร้างหอไตรที่วัดระฆังโฆสิตาราม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯให้นำมาประดิษฐาน เนื่องจากมีเสียงดังกังวานไพเราะ แล้วทรงทำพาดิกรรรมสร้างถวายเป็นระฆังใหม่ (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๕๓)

พระระเบียง (อาคารหมายเลข ๑๘)

ภาพที่ ๑๒๑ พระระเบียง

พระระเบียงสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ พระระเบียงเป็นอาคารโถงยาวติดต่อกันไป ล้อมรอบเป็นอาณาเขตวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีซุ้มประตูทางเข้าออกทั้ง ๔ ทิศ ประตูแต่ละทิศมียักษ์ยืนประตูลั่นหน้าเข้าหาพระอุโบสถ ยกเว้นประตูด้านทิศเหนือ โดยทั่วไปพระระเบียงมักจะสร้างขึ้นล้อมรอบพระสถูปเจดีย์ พระอุโบสถ หรือพระวิหาร ใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและเดินประทักษิณ แต่สำหรับวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระระเบียงเป็นอาคารที่สร้างขึ้นโอบล้อมอาคารทุกหลัง ยกเว้นแต่พระปรางค์ ๖ องค์ ด้านทิศตะวันออกเท่านั้น เนื่องจากได้มีการขยายพระระเบียงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ด้วยมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างพระพุทธรูปปางปราสาทและพระศรีรัตนเจดีย์ บริเวณด้านหน้าและด้านหลังของพระมณฑป พร้อมทั้งถมฐานทักษิณของพระมณฑป ขยายเป็นไฟที่ร่วมของอาคารทั้ง ๓ หลัง ในการขยายเป็นฐานไฟทีครั้งนี้ทำให้เป็นฐานที่มีขนาดใหญ่กินพื้นที่ยาวเลยไปจดพระระเบียงของเดิมทั้งทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ขยายพระระเบียงออกไป โดยด้านทิศตะวันออกได้โอบล้อมเอาพระปรางค์หน้าวัดไว้ในวงพระระเบียง ๒ องค์ ส่วนด้านทิศตะวันตกขยายไปในสนามหลังวัด ในการขยายพระระเบียงครั้งนี้ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างซุ้มประตูและพลับพลาเปลื้องเครื่องไว้ที่ซุ้มประตูที่ทำใหม่ทั้ง ๒ ด้าน ซุ้มประตูด้านทิศตะวันออกทำ

เป็นซุ้มยอดทรงมงกุฎประดับกระเบื้องเคลือบมีพลับพลาเปลื้องเครื่องพร้อมกันเกยอยู่ ๒ ด้าน ซุ้มประตูด้านทิศตะวันตกทำเป็นซุ้มประตูหลังคาคีรีมุข มีพลับพลาเปลื้องเครื่องพร้อมกันเกยอยู่ด้านเดียว (สำนักราชเลขาธิการ ๒๕๓๑ : ๒๖๕)

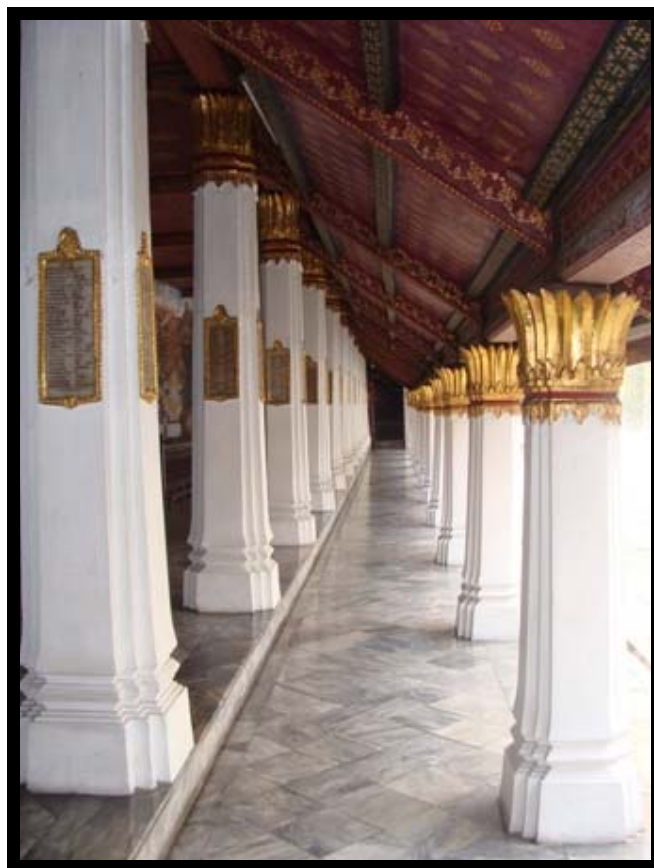
หลังคาเป็นทรงไทย มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี มีพื้นสีเขียวขอบสีเหลือง ตรงประตูทางเข้าทำเป็นหลังคาคีรีมุข เฉพาะประตูด้านทิศตะวันออกตรงกับปราสาทพระเทพบิดรทำเป็นซุ้มยอดทรงมงกุฎ หน้าบันของซุ้มประตูเป็นไม้จำหลักลายรูปเทพนมปิดทองบนพื้นกระจกลี้น้ำเงินมีลายกระหนก้านขดประดับอยู่ ๒ ข้าง มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ปิดทองประดับกระจกลีเหลือง กันทวยเป็นไม้จำหลักลายเป็นรูปพญานาครับหลังคาและพาไลปีกนกโดยรอบ

ผนังมีเฉพาะด้านนอก ก่ออิฐฉาบปูนตั้งแต่พื้นจรดเพดาน ด้านนอกทาสีขาว ด้านในเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์ทั้งหมดมี ๑๗๘ ห้องภาพ โดยเริ่มตั้งแต่ประตูทิศเหนือซึ่งตรงกับพระวิหารยอด เวียนไปทางทิศตะวันตกจนมาจบที่ห้อง ๑๗๘ แต่ละห้องมีอักษรจารึกเรื่องราวของภาพโดยสังเขปประจำไว้ทุกห้อง นอกจากภาพทั้ง ๑๗๘ ห้องแล้วยังมีภาพพระนารายณ์ปางต่างๆ ก่อนจะอวตารมาเป็นพระราม ตลอดจนภาพตัวละครสำคัญในเรื่องรามเกียรติ์อยู่บนผนังซุ้มคดพระระเบียง ต่อมาภาพกิจกรรมฝาผนังมีการลบและวาดขึ้นใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เนื่องจากภาพเดิมลบเลือน (สำนักราชเลขาธิการ ๒๕๓๑ : ๒๖๕) บานประตูทุกบานด้านในเขียนเป็นภาพทวารบาลแบบจีน บานด้านนอกเขียนลายรดน้ำพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง

เสามี ๒ แถว แถวในเป็นเสานขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนพื้นระดับบน แถวนอกเป็นเสานขนาดเล็กตั้งอยู่บนพื้นระดับล่าง เป็นเสาก่ออิฐฉาบปูนย่อมุมไม้สิบสองตั้งอยู่บนฐานบัว หัวเสาทำเป็นบัวปลายเสาปิดทอง ผนังของเสาแถวในทั้งสี่ด้านมีจารึกโคลงสี่สุภาพ เรื่องรามเกียรติ์ในแผ่นหินอ่อนจำนวน ๗๑๒ แผ่น พื้นพระระเบียงปูด้วยหินอ่อนเป็นลายทแยงมุม

ภาพที่ ๑๒๒ จิตรกรรมฝาผนังพระระเบียงเล่าเรื่องรามเกียรติ์

ภาพที่ ๑๒๓ เสาพระระเบียงทั้ง ๒ แถว

จากการสังเกตการณ์การนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พบว่าส่วนใหญ่เจ้าหน้าที่ใช้เวลาในการนำชมประมาณ ๑ ชั่วโมง ๓๐ นาที (๕๐ นาที) และเนื่องจากวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นพระอารามหลวงที่สร้างขึ้นในพระบรมมหาราชวัง สำหรับเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญ รัตนปฏิมากร เป็นศาสนสถานสำหรับพระมหากษัตริย์ประกอบพระราชพิธีทั้งทางพระพุทธศาสนา และทางด้านความเป็นสิริมงคลของบ้านเมือง และความเป็นอยู่ของประชาชน วัดพระศรีรัตนศาสดารามจึงเป็นแหล่งทรัพยากรวัฒนธรรมที่รวบรวมความรู้ด้านต่างๆ อย่างมากมายตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

เพื่อให้การจัดการความรู้สำหรับการนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีความเหมาะสมกับระยะเวลาของการนำชมนั้น การจัดระดับความสำคัญของความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม ที่ต้องการเผยแพร่และการกำหนดเวลาในการบรรยายแต่ละจุด จึงมีความจำเป็นสำหรับการสร้างชุดความรู้ที่เหมาะสมแก่การนำชม

ตารางที่ ๔ รายละเอียดการกำหนดจุด และใช้เวลาในการนำชม

จุดที่	บริเวณที่นำชม	สิ่งที่ต้องบรรยาย	ระยะเวลาการนำชม
๑.	เฉลียงด้านหลังพระอุโบสถ	ประวัติการสร้าง พระอุโบสถ ศาลาราย หอพระราชมานุสร หอพระราชพงศานุสร พระโพธิธาตุพิมาน รูปปั้นหมอชิวโกมารภักดิ์ และยักษ์ทวารบาล	๓๐ นาที
๒.	บนฐานไพที	เจดีย์ทรงเครื่อง พนมหมาก พระบุษบก พระศรีรัตนเจดีย์ พระมณฑป ปราสาทพระเทพบิดร พระสุวรรณเจดีย์ สัตว์หิมพานต์ และนครวัดจำลอง	๓๐ นาที
๓.	ลานด้านทิศเหนือ	หอพระนาก พระวิหารยอด และหอพระมณเฑียรธรรม	๑๕ นาที
๔.	ลานด้านทิศตะวันออก	พระอัฐมมหาเจดีย์	๕ นาที
๕.	ลานด้านทิศใต้	หอพระคันธารราษฎร์ พระมณฑปยอดปราสาท หอระฆัง และพระระเบียง	๑๐ นาที
รวม			๕๐ นาที

จากข้อมูลวัดพระศรีรัตนศาสดารามดังกล่าว ได้นำมาสังเคราะห์เป็นชุดความรู้เพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับเนื้อหา และสอดคล้องกับระยะเวลาสำหรับการนำชม และเพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการศึกษา จึงได้จัดทำเป็นชุดความรู้สำหรับการนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ดังนี้

การนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

จุดนำชมที่ ๑

บรรยายบริเวณเจดีย์ด้านหลังพระอุโบสถ เริ่มบรรยายประวัติการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม อาคารและปูชนียวัตถุต่างๆ ได้แก่ พระอุโบสถ ศาลาราย หอพระราชกรมานุสร หอพระราชพงศานุสร พระโพธิธาตุพิมาน รูปปั้นหมอซึกโกมารภักจ์ และยักษ์ทวารบาล

การสถาปนาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

วัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นพระอารามหลวง ตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นนอก ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระบรมมหาราชวัง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างพระบรมมหาราชวัง และการสถาปนากรุงเทพมหานครเป็นราชธานี ในปีพุทธศักราช ๒๓๒๕ ประเพณีการสร้างพระอารามหลวงในเขตพระบรมมหาราชวังมีมาตั้งแต่อดีต เช่น วัดมหาธาตุในพระราชวังกรุงสุโขทัย วัดพระศรีสรรเพชญ์ในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา เป็นต้น ลักษณะสำคัญของพระอารามหลวงในพระราชวัง คือ มีแต่เขตพุทธาวาส ไม่มีเขตสังฆาวาสสำหรับพระสงฆ์จำพรรษา

มูลเหตุแห่งการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้นนั้น เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรหรือพระแก้วมรกต ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ได้ัญเชิญมาจากกรุงศรีสัตนาคณหุตหรือประเทศลาว เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๒๒ แล้วนำไปประดิษฐานไว้ที่โรงदानหน้าพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม ต่อมาเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติขึ้นเป็นพระปฐมบรมกษัตริย์แห่งพระบรมราชวงศ์จักรีแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อนุเชิญพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร เข้ามาประดิษฐานในพระอุโบสถพระอารามใหม่ ในวันจันทร์ที่ ๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๓๒๓ แล้วพระราชทานนามพระอารามว่า “วัดพระศรีรัตนศาสดาราม”

พระอุโบสถ

การสร้างพระอุโบสถได้รับอิทธิพลตามคติความเชื่อสมมุติเทวราช และคติจักรวาลอันมีเขาพระสุเมรุเป็นแกน สร้างความรู้สึกเบาลอยตัวเสมือนไร้น้ำหนัก และมุ่งสู่สวรรค์ โดยข้างรับเอา

แนวนิยมแบบสร้างความเบาโลยมาใช้ เนื่องด้วยความเชื่อในคติพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับเรื่องราวในมิติของสวรรค์ ซึ่งกล่าวถึงเทพวิมานผสมกับความเชื่อเรื่องสมมุติเทวราช ที่พระมหากษัตริย์ได้รับการยกย่อง จึงทำให้ช่างพยายามค้นคิดลักษณะสถาปัตยกรรมที่จะให้คล้ายตามความรู้สึกของอาคารบนเทวภูมิให้ได้มากที่สุด เช่น เส้นอ่อนนขบปลายทั้งสองขึ้น ทำให้เกิดความรู้สึกเบาโลยเหมือนเรือที่ลอยอยู่เหนือน้ำ หรือรู้สึกว่าลอยอยู่กลางอากาศได้ ซึ่งนิยมเรียกกันว่า “ท้องสำเภา” และเส้นอ่อนที่ทอดด้วยปลายขึ้นสู่ท้องฟ้า นิยมเรียกกันว่าเส้น “จอมแห” เส้นนี้ช่วยทำให้เกิดความรู้สึกที่นำขึ้นสู่เบื้องสูงชี้ทางสวรรค์ มักใช้กับสถาปัตยกรรมที่มีทรงสูงเช่น พระเจดีย์ มณฑป พระปรางค์ ปันลม หลังกา และจั่ว

พระอุโบสถเป็นอาคารทรงไทยก่ออิฐถือปูน ความสูงชั้นเดียว รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีระเบียบรอบความยาวขนาด ๑๕ ห้อง (นับจากช่องเสา) พื้นพระอุโบสถยกสูงและแบ่งเป็น ๒ ระดับ คือระดับพื้นเฉลียง ทำเป็นฐานทักษิณ มีทางขึ้นพระอุโบสถ ๖ ทาง ราวบันไดก่ออิฐฉาบปูนตอนปลายทำเป็นเสาเม็ดทรงมันท์ และระดับพื้นพระอุโบสถ มีบันไดทางขึ้นมุขทิศตะวันออกและตะวันตก ด้านละ ๓ ทาง บันไดกลางตรงกับพระทวารใหญ่เป็นทางเสด็จพระราชดำเนินโดยเฉพาะ บันไดข้างอีก ๒ ข้าง สำหรับประชาชนทั่วไปขึ้นไปนมัสการพระพุทธรูปหามณิรัตน์ปฎิมากร

บริเวณพื้นเฉลียงสองข้างบันไดตั้งสิงห์สำริดซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ศิลปะแบบเขมร มีทั้งสิ้น ๖ คู่ ตั้งอยู่หน้าพระทวารพระอุโบสถทั้ง ๖ บาน สิงห์เป็นสัตว์ในวรรณคดี มีรูปร่างสง่า น่าเกรงขาม มีพลังอำนาจ แสดงถึงความยิ่งใหญ่ เมื่อร้องคำรามสัตว์ใดได้ยินก็ต้องพวา

หลังกาพระอุโบสถเป็นหลังกาทรงไทยมีมุขลด ๓ ชั้น โครงสร้างทำด้วยไม้ มุงหลังกาด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี ประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาคสะดุ้ง ปิดทองประดับกระจกสีทอง เเชิงชายเป็นไม้ทาสีชาด ประดับด้วยไม้แกะลายเป็นรูปดอกจอก ปลายเชิงชาย แขนงกระดิ่งใบโพธิ์โดยรอบ หน้าบันเป็นไม้จำหลักลายรูปพระนารายณ์ทรงครุฑขุด ซึ่งเป็นการยกย่องสถาบันพระมหากษัตริย์ สร้างตามคติความเชื่อเรื่องพระนารายณ์อวตาร และเป็นสัญลักษณ์ว่าเป็นอาคารที่พระมหากษัตริย์เป็นผู้สร้าง โดยมีลายกระหนกเครือเถาปิดทองเป็นลายก้านขด ปลายลายเป็นรูปเทพนมประดับอยู่โดยรอบ

เสาดานที่มุขหน้าและหลังของพระอุโบสถ เป็นเสาปูนย่อมุมไม้สิบสอง ฐานเสาทำเป็นฐานบัวทรงเครื่องตอนล่างประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสี ลายดอกไม้วินมุกลายแบบไทย ถัดขึ้นมาเป็นฐานสิงห์ปิดทองประดับกระจก ผนังเสาประดับกระจกเกี๋ยบเป็นลายประจายามก้านแย่งดอกสี่กลีบ ครัวเสาดานเป็นลายรักร้อยปิดทองประดับกระจกสีขาว หัวเสาดานเป็นบัวปลายเสาดานปิดทองประดับกระจกสีขาว

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ช่วงได้หุงกระจกเก็บขึ้นใช้เอง แต่กระจกที่ประดับอยู่ในปัจจุบันเป็นการนำเข้าจากประเทศญี่ปุ่น เมื่อคราวบูรณปฏิสังขรณ์วัดในคราวสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนกระจกสิบบริเวณเสาทั้งหมด และโปรดเกล้าฯ รวบรวมกระจกเก็บชุดเก่าที่ยังคงสภาพดีอยู่มาประดับเป็นลายก้านแย่งดอกสี่กลีบไว้ที่เสาด้านบริเวณเจดียงมุขด้านทิศตะวันตกทั้ง ๔ เสา ซึ่งยังปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้

ส่วนเสานางจรัลรอบพระอุโบสถ มีลักษณะเหมือนเสาด้านแต่ฐานเสาแต่ไม่ได้ทำเป็นฐานปัทม์ทรงเครื่อง ด้านนอกทำเป็นลายท้องไม้แบบลายก้ามปูปิดทองประดับกระจก ระหว่างเสามีพนักกระเบียงก่ออิฐฉาบปูนทาสีขาว ตอนบนเป็นบัวหลังเจียคล้ายกระจกและลายก้ามปูปิดทองบนพื้นกระจกสีน้ำเงิน ด้านในตอนล่างประดับด้วยหินอ่อนแกะเป็นลายเครื่องบุษารูปเจกันประดับดอกไม้แบบจีน ด้านนอกประดับกระเบื้องเคลือบสี เป็นรูปดอกไม้แบบจีนต่อเนื่องกันโดยรอบ ทั้งเสาด้านและเสานางจรัลมีคันทวยรับปลายเท้า เป็นรูปพญานาคปิดทองมีเกล็ดเป็นกระจก

ผนังพระอุโบสถด้านนอก ประดับด้วยดินเผาหลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่งปิดทองประดับกระจก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ เขียนลายรดน้ำบนพื้นสีแดงชาด แต่มีการซ่อมแปลงเป็นการประดับด้วยดินเผาหลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง ปิดทองประดับกระจก เมื่อคราวบูรณปฏิสังขรณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ตามที่เห็นในปัจจุบัน ระหว่างหน้าต่างเป็นเสาอิงย่อมุม ตรีเศวตเป็นลายรักร้อย ผนังเสาเป็นลายประจายามสี่กลีบประดับกระจก ผนังพระอุโบสถตอนล่างได้หน้าต่างเป็นฐานปัทม์ตั้งรูปครุฑขนาดทรงเครื่องโดยรอบ จำนวน ๑๑๒ คน ตอนล่างประดับกระเบื้องเคลือบสีเขียนลายต้นไม้ดอกไม้ลวดลายแบบจีน หน้ากระดานเป็นลายก้ามปูปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสีน้ำเงิน

ครุฑ

ครุฑเป็นพาหนะของพระนารายณ์ เป็นเครื่องหมายที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์โดยตรง เพื่อแสดงศักดิ์ของพระองค์ในฐานะที่เป็นสมมุติเทวราช และทรงเป็นเหมือนพระนารายณ์อวตารมาสู่โลกมนุษย์เพื่อปราบยุคเข็ญ การมีรูปครุฑประดับอยู่ในสถาบันทางศาสนาด้วยนั้น เป็นเพราะพระมหากษัตริย์ทรงถวายรูปครุฑเป็นพุทธบูชาในฐานะที่พระองค์ทรงมีชาติกำเนิดเป็นกษัตริย์ และเพื่อให้ปรากฏว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้สร้าง

นอกจากนี้การประดับรูปครุฑที่ฐานพระอุโบสถนั้น เป็นคติความเชื่อเรื่องภูมิจักรวาล เนื่องจากพระอุโบสถเปรียบเสมือนเขาพระสุเมรุ ครุฑอาศัยอยู่ที่วิมานฉิมพลีบริเวณดินเข้าพระสุเมรุที่อยู่ของพญาครุฑนั้นอยู่ที่ป่าจ้วมสระฉิมพลีหรือฉิมพลี ในอาณาบริเวณหนึ่งของเขาพระสุเมรุ ซึ่ง

เข้าพระสุเมรุนั้นมี ๕ ยอด กล่าวว่ายอดเขาชั้นที่ ๒ เป็นที่อยู่ของพญาครุฑ เรียกว่าวิมานฉิมพลี ตั้งอยู่บนยอดไม้จ้าวใหญ่

นาค

ในพุทธศาสนาเล่าเรื่องเกี่ยวกับพญานาคไว้มาก และพญานาคที่นับถือศาสนาพุทธนี้ ครุฑไม่กล้าทำร้าย เรียกว่ามีศาสนาคุ้มภัย พญานาคในศาสนาพุทธตัวแรก คือ พญานาคชื่อมุจรินทร์ มาขัดตัวเป็นพระแท่นและแผ่พังพานกันแดดฝนถวายพระพุทธองค์ เราเรียกพระพุทธรูปปางนี้ว่า “พระนาคปรก”

อีกตอนหนึ่งของพระพุทธประวัติ เมื่อนางสุชาดานำข้าวมธุปายาสมาถวายพระพุทธองค์ ณ แม่น้ำเนรัญชรา ถัดนั้นก็ลอยทวนน้ำจมลงที่เมืองพญานาค พญากาลกุชคินทร์ผู้ครองแคว้น ได้ยินเสียงถาดกระทบกันก็ตกใจตื่น กล่าวว่าเมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้ครั้งหนึ่งพญากาลกุชคินทร์ก็จะตื่นขึ้นครั้งหนึ่ง อีกตอนหนึ่งคือนาคมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และมีศรัทธามากถึงขนาดแปลงกายเป็นมนุษย์มาขอบวช แต่สัทธาติญาณหนึ่งของนาค คือ เมื่อหลับขาดสติจะคืนร่างเดิม และคืนหนึ่งก่อนที่จะอุปสมบทเป็นพระภิกษุ นาคคนนั้นได้หลับหมดสติทำให้กลับสู่ร่างเดิม เมื่อพระพุทธองค์ทอดพระเนตรเห็นก็ไม่อนุญาตให้อุปสมบทโดยถือว่าเป็นสัตว์เดรัจฉาน นาคมีความอาลัยมากแต่จำเป็นต้องสึก จึงขอฝากนามไว้ในพระพุทธศาสนา ขอว่าหากใครมาบวชให้ใช้นามก่อนบวชว่า “นาค” ตามนามของตน

เมืองของพญานาคอยู่ใต้บาดาล มีชื่อเรียกสองชื่อ คือ โภควดีและหิรัญญวดี ประดุจเมืองนาคประดับด้วยทับทิมและโมรา ปราสาททำด้วยแก้วมณี ปกคลุมด้วยรัตนแกมทองคำ มีต้นไม้เหมือนกับเมืองมนุษย์ แต่พื้นที่ที่มีต้นไม้ขึ้นนั้น ว่ากันว่ามิแต่กรวด มิแต่ทรายรัตน มีทอง เงิน แก้วมณี แลมีสระโบกขรณีคาศายไปด้วยดอกบัวหลากหลายชนิด น้ำในสระเขียวเหมือนมรกต มีมะม่วงสีทิพย์ มีผลตลอดกาลแสดงว่านาคที่บำเพ็ญพรตชอบกินมะม่วง

การทำรูปครุฑขุดนาค และนำมาประดับตามอาคารต่างๆ นั้น เป็นเพราะครุฑจับนาคกินเป็นอาหาร แต่ไม่ได้จับนาคกินทั้งตัว จะกินเฉพาะมันเหลวของนาคเท่านั้น แล้วจะทิ้งร่างลงกลางมหาสมุทร พวกนาคจึงหาวิธีแก้โดยการคาบหินให้ตัวหนัก พอครุฑลงมายุดนาคก็ยุดไม่ไหว โดนคลื่นซัดตายไปก็มาก พอครุฑรู้ความลับนี้เข้าจึงจับนาคทางหางให้ห้อยหัวนาคไว้ นาคก็จะคลายก้อนหินออกมา ด้วยเหตุนี้ครุฑขุดนาคในงานจิตรกรรมประติมากรรม จึงเป็นแบบมีครุฑจับหางนาค แท้ครุฑจะจับหัวนาคเสมอ

ชুমพระทวารเป็นชুমทรงมณฑปปิดทองประดับกระจก เพดานชুমพระทวารทาสีชาดประดับด้วยดอกจอกใหญ่ปิดทองประดับกระจกอยู่กลาง ดอกจอกน้อยรายรอบทั้งแปดทิศ ผนังกบ

ภายนอกเป็นลายปูนปั้น รูปเชี้ยวทางถือง้าวเหยียบสิงโตแต่ทรงเครื่องและสวมชฎาแบบไทย การที่ เชี้ยวทางทรงเครื่องและสวมชฎาแบบไทยนั้น เพื่อให้ดูว่ามีความอ่อนช้อยไม่ดูตันจนเกินไป

บานพระทวารด้านนอกบานกลาง เป็นบานพระทวารประดับมุกลายช่องกลมแต่ละช่องมี ปลายลายเป็นภาพสัตว์หิมพานต์ครึ่งตัวออกจากช่องลาย ส่วนบานพระทวารข้างซ้ายและขวาเป็นบาน ประดับมุกลายเต็ม ปลายลายเป็นรูปสัตว์หิมพานต์ บานพระทวารด้านในเป็นลายรดน้ำเครือแย่งทรง ข้าวบิณฑ์ดอกในปิดทอง บานแผ่นเขียนภาพสุภายิต

ซุ้มพระบัญชาเป็นซุ้มทรงมณฑป ปิดทองประดับกระจก เพดานซุ้มพระบัญชาทาสีชาด มี ดอกจอกใหญ่และดอกจอกน้อยรายรอบทั้งแปดทิศ ผนังภายนอกเป็นลายปูนรูปเทวคถืออาวูร ชินบนแท่น บานพระทวารเป็นบานประดับมุกลายประจำยามก้านแย่ง ด้านในเป็นลายรดน้ำเครือแย่ง ทรงข้าวบิณฑ์ดอกในปิดทอง

ฝาผนังโดยรอบทั้งสี่ด้านมีภาพจิตรกรรมฝาผนังเขียนด้วยสีฝุ่นผสมกาว เขียนเต็มพื้นที่ ผนังตั้งแต่เพดานลงมาจนถึงเชิงด้านล่างทั้ง ๔ ด้าน โดยแสดงภาพต่างๆ ดังนี้

ผนังเหนือกรอบประตูหน้าต่างรอบพระอุโบสถ เขียนภาพปฐมสมโพธิ แสดงภาพพระ พุทธประวัติของพระสมณโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้า

ผนังหุ้มกลองด้านหน้า ปรางค์ภาพมารผจญ ภาพพระแม่ธรณีบีบมวยผม และทรงชนะ พญามาร คริสต์เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เขียนเต็มผนังอย่างงดงาม

ผนังทางด้านทิศเหนือตั้งต้นจากด้านหน้า เป็นเรื่องต่อเนื่องจากตอนตรัสรู้ เรื่อยมาจนถึง เสด็จปรินิพพาน และการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ

ผนังหุ้มกลองด้านหลัง เป็นภาพไตรภูมิ โดยเขียนเฉพาะเรื่องกามภพหรือกามาจรภูมิ

ผนังระหว่างช่องหน้าต่าง เขียนภาพพุทธชาดกต่างๆ รวม ๒๔ ภาพ ผนังกรอบประตูหน้าต่าง ด้านในเขียนภาพสุภายิต ตำมด้านล่างขอบหน้าต่างทางด้านทิศเหนือเป็นภาพขบวนพยุหยาตรา สถลมารค และขอบล่างหน้าต่างทางด้านทิศใต้เป็นภาพขบวนพยุหยาตราสถลมารค ส่วนเหนือของ กรอบประตูหน้าต่างประดับภาพจิตรกรรมพระพุทธรูปปางต่างๆ เขียนบนแผ่นกระจกใ้กรอบไม้ ฉลุลายปิดทองสวยงาม ประดับไว้กลุ่มละ ๓ ภาพ รวมทั้งสิ้น ๑๒ ภาพ

เพดานพระอุโบสถปิดทองฉลุลาย ประดับดาวเพดานปิดทองประดับกระจก พื้นปูด้วยหินอ่อนสลับลีลายสี่

รอบพระอุโบสถล้อมด้วยกำแพงแก้วประดับกระเบื้องเคลือบสีที่บัวหลังเจียด ผนังด้าน นอกประดับกระเบื้องเคลือบสีเขียวลายนกไม้ ส่วนผนังด้านในประดับกระเบื้องปฐิเขียวโดยรอบ บริเวณกำแพงแก้วตั้งซุ้มเสมาปิดทองประดับกระจกทั้ง ๘ ซุ้ม เสมาเป็นสิ่งที่แสดงขอบเขตความเป็น พระอุโบสถ สำหรับซุ้มเสมาวัดพระศรีรัตนศาสดารามมีรูปแบบพิเศษมากกว่าแห่งอื่นๆ คือได้รับ

แรงบันดาลใจในการสร้างเสมาแล้วและพัฒนาขึ้นในลักษณะของอาคารทรงปราสาท คือ มีส่วนที่เป็นเรือนธาตุไว้โบเสมา มีหลังคาจัตุรมุข เหนือหลังคาเป็นทรงปราสาท ๕ ยอด ประกอบด้วยยอดประธานที่เป็นเจดีย์ทรงเครื่องและมียอดเจดีย์อีก ๔ ยอดเหนือหลังคาจัตุรมุข ซึ่งเป็นเจดีย์ทรงเครื่องเช่นเดียวกัน ถือเป็นซุ้มเสมาที่มีการประยุกต์เอาแนวความคิดเรื่องซุ้มเสมา และอาคารทรงปราสาทมาใช้อย่างแท้จริง

เมื่อครั้งบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เนื่องในโอกาสฉลองสมโภชพระนครครบ ๒๐๐ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนกระเจดีย์เขียวเป็นสีน้ำเงินทั้งหมด เพื่อให้กลมกลืนกับสีของหลังคาพระอุโบสถ ยกเว้นซุ้มเสมาที่มุขทิศตะวันตกเฉียงเหนือให้ประดับกระเจดีย์เขียวตามเดิม ภายในซุ้มเสมาประดิษฐานโบเสมา อันเป็นเครื่องหมายปักเขตพระอุโบสถ เพื่อแสดงว่าเป็นวิสุงคามสีมา แต่เดิมโบเสมาที่ประดิษฐานอยู่ภายในซุ้มเป็นเสมาศิลาทรงเครื่องซุ้มละ ๑ คู่ เนื่องจากวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นพระอารามหลวงหรือวัดหลวง (วัดราษฎร์โบเสมาจะประดิษฐานโบเสมาเดี่ยว) ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนโบเสมาศิลาทรงเครื่อง มาเป็นโบเสมาที่ทำจากโลหะตามที่เห็นในปัจจุบัน

ภายในพระอุโบสถ มีลักษณะเป็นโถงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีทางเข้าอยู่ทางทิศตะวันออก หอโถงเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปนามนิรันดร์ปฏิมากร พระพุทธรูปทรงเครื่องจักรพรรดิราชาธิราชและพระพุทธรูปสำคัญอื่นๆ นอกจากนี้ยังมีเครื่องสักการบูชา และเครื่องมหัทธภัณฑ์ต่างๆ ที่ถวายเป็นพุทธรูปอีกเป็นจำนวนมาก แต่เดิมพระพุทธรูปนามนิรันดร์ปฏิมากรประดิษฐานในบุษบกทองคำต่อกับฐานชุกชี และมีพระพุทธรูปฉลองพระองค์ตั้งบังอยู่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำไม้ที่สร้างเป็นเบญจารองรับพระโกศพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ มาสร้างขึ้นเป็นเบญจาสูง ๓ ชั้น หนุนบุษบกทองคำให้สูงขึ้นดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ที่ฐานบุษบกโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปฉลองพระองค์ประดิษฐานไว้ทั้งสี่มุม พร้อมทั้งประดิษฐานพระพุทธรูปฉลองพระองค์ ถวายพระนามว่าพระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลกและพระพุทธรูปเสลาสุลาสัย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น เพื่ออุทิศถวายพระอัยกาและสมเด็จพระบรมชนกนาถ ลักษณะเป็นพระพุทธรูปยืนทรงเครื่องต้นอย่างพระจักรพรรดิ หล่อด้วยสัมฤทธิ์ หุ้มทองคำ ลงยาราชาวดีประดับด้วยเนาวรัตน์อันมีค่า แล้วบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ในพระเมาลีทั้งสองพระองค์

พระพุทธรูปสำคัญที่ประดิษฐานในพระอุโบสถ

พระพุทธรูปมหายานนิรัตนปฏิมากร

พระพุทธรูปมหายานนิรัตนปฏิมากรหรือพระแก้วมรกต เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ศิลปะแบบล้านนารุ่นหลัง มีหน้าตักกว้าง ๔๘.๓๐ เซนติเมตร สูงจากฐานถึงพระรัศมี ๖๖ เซนติเมตร มีพระพักตร์ค่อนข้างกลม พระขนงโก่ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์อมยิ้ม มีอุณาโลมที่กลางพระนลาฏ พระหนุเป็นปม พระเศียรประกอบด้วยเกตุมาลาเกลี้ยงปราศจากขมวดพระเกศา โดยมีพระรัศมีรูปบัวตูมขนาดเล็ก ใบพระกรณยาวเกือบจรดพระอังสา องค์พระพุทธรูปมีพระอังสาใหญ่ขึ้นพระองค์เล็ก ครองจีวรห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวามีสังฆาฏิพาดบนพระอังสาซ้ายปลายจรดพระนาภี ประทับนั่งในท่าขัดสมาธิราบเหนือฐานหน้ากระดานเกลี้ยง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้ถวายเพชรเม็ดใหญ่ราคา ๖๐ ชั่ง ซึ่งประดับแทนพระอุณาโลมเดิม พระพุทธรูปมหายานนิรัตนปฏิมากรมาประดิษฐานเหนือฐานชุกชี ประดับด้วยลายกลีบบัว ลายแข่งสิงห์โดยมีผ้าทิพย์ห้อยประกอบทางเบื้องหน้าภายในบุษบกไม้แกะสลักหุ้มทองคำ องค์พระพุทธรูปมีสุวรรณฉัตรคันดาล ๕ ชั้น กางกั้นอยู่เบื้องบน

พระพุทธรูปมหายานนิรัตนปฏิมากรทรงมีเครื่องทรง ๓ ฤดู ได้แก่ คิมหันตฤดู (ฤดูร้อน) และวสันตฤดู (ฤดูฝน) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงสร้างถวายส่วนเครื่องทรงสำหรับเหมันตฤดู (ฤดูหนาว) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างถวายโดยจะมีพระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงทุกฤดู จนกระทั่งถึงปัจจุบัน

การเปลี่ยนเครื่องทรงประจำฤดูกาลนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงถือเป็นพระราชภารกิจสำคัญที่จะเสด็จพระราชดำเนินทรงปฏิบัติด้วยพระองค์เอง หรือทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชวงศ์เสด็จแทนพระองค์ เมื่อมีอาจเสด็จพระราชดำเนินได้ กำหนดการเสด็จพระราชดำเนินมาประกอบพระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธรูปมหายานนิรัตนปฏิมากร ถือปฏิบัติดังนี้

เปลี่ยนเครื่องทรงสำหรับฤดูร้อน ในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๔

เปลี่ยนเครื่องทรงสำหรับฤดูฝน ในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ หรือวันเข้าพรรษา

เปลี่ยนเครื่องทรงสำหรับฤดูหนาว ในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒

ประวัติพระพุทธรูปมหายานนิรัตนปฏิมากร

ตำนานรัตนพิมพวงศ์กล่าวว่า ได้ค้นพบพระพุทธรูปมหายานนิรัตนปฏิมากรภายในสถูปองค์หนึ่งในเมืองเชียงราย ในปีพุทธศักราช ๑๘๑๑ ภายหลังที่สถูปแห่งนี้ถูกอสุณิบาดฟาดลง ชาวเมืองเชียงรายได้เห็นพระพุทธรูปปูนปั้นปิดทองสำคัญว่าเป็นพระพุทธรูปสามัญธรรมดา จึงอัญเชิญไป

ประดิษฐานไว้ในวิหารแห่งหนึ่ง ต่อมาราวสามเดือนปรากฏว่า ปูนปั้นที่ลงรักปิดทองนั้น ได้กะเทาะออกที่ปลายพระนาสิกเห็นเป็นแก้วสีเขียวงดงาม เจ้าอาวาสจึงได้กะเทาะปูนนั้นออกทั้งองค์ จึงเป็นที่ประจักษ์ว่าเป็นพระพุทธรูปแก้วทิพย์แห่งบริสุทธิ์ จึงทำให้พลเมืองทั้งปวงพากันมานุชาสักการะ เจ้าเมืองเชียงรายจึงมีใบบอกมาทูลพระเจ้าสามฝั่งแกน เจ้าเมืองเชียงใหม่ ในตอนแรกพระเจ้าสามฝั่งแกนประสงค์จะให้เชิญพระแก้วมรกตไปประดิษฐานที่เมืองเชียงใหม่ จึงได้จัดขบวนช้างไปอัญเชิญเมื่อเดินทางมาถึงทางสามแพร่ง ช้างทรงพระแก้วมรกตไม่ยอมเดินมายังแพร่งที่ไปเมืองเชียงใหม่ แม้ว่าความขี้ขลาดจะพยายามดื้อนช้างแล้วก็ตาม แต่ช้างทรงพระแก้วมรกตกลับวิ่งไปเมืองลำปางถึง ๓ ครั้ง ในสมัยนั้นชาวล้านนามีความเชื่อเรื่องอำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติมาก พระเจ้าสามฝั่งแกนทรงเห็นว่าเทพเทวดาประจำองค์พระแก้วคงไม่อยากประดิษฐาน ณ เมืองเชียงใหม่ ดังนั้นพระเจ้าสามฝั่งแกนจึงโปรดให้อัญเชิญพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรไปประดิษฐาน ณ วัดพระแก้ว เมืองลำปางเป็นระยะเวลาถึง ๓๒ ปี

ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๐๑๑ พระเจ้าติโลกราชแห่งนครเชียงใหม่ โปรดฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรมาประดิษฐาน ณ เมืองเชียงใหม่ พระองค์โปรดฯ ให้สร้างพระอารามราชกุฎีเจดีย์ถวาย แล้วโปรดฯ ให้สร้างหอพระแก้วเป็นที่ประดิษฐานกับทั้งได้ทรงเสริมสร้างหอพระแก้วให้เป็นปราสาท อย่างไรก็ดีการดังกล่าวหาได้เป็นที่สมประสงค์ไม่ ด้วยมีเหตุอุณิบาตฟาดทำลายยอดปราสาทที่สร้างขึ้นหลายคราว พระเจ้าติโลกราชจึงโปรดให้อัญเชิญพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรไปไว้ในพระวิหาร มีชุมจระนำที่ผนังด้านหลัง เพื่อเป็นที่ประดิษฐานองค์พระพร้อมทั้งเครื่องอาภรณ์ เครื่องประดับ มีบานพับเก็บเหมือนตู้รักษาไว้ เปิดออกให้ประชาชนทั่วไปถวายสักการะเป็นครั้งคราวตลอดระยะเวลา ๘๔ ปี

ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๐๕๕ พระเจ้าเชียงใหม่องค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าพระเจ้าไชยเชษฐา ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าโพธิสารแห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต ล้านช้าง กับพระนางยอดคำ ซึ่งเป็นราชธิดาของเจ้าเมืองเชียงใหม่องค์ก่อน ได้เสด็จไปยังเมืองหลวงพระบางเพื่อระงับเหตุจลาจลในเมืองนั้น พระเจ้าไชยเชษฐาจึงอัญเชิญพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรไปด้วย ครั้นพระองค์เสด็จถึงเมืองหลวงพระบาง เสนาบดีและอาณาประชาราษฎร์ได้พร้อมใจกันอัญเชิญให้เสวยราชสมบัติครองกรุงศรีสัตนาคนหุต ณ เมืองหลวงพระบาง เถลิงพระนามว่า พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ด้วยเหตุที่ทรงเป็นราชาธิราชทั้งสอง คือ ล้านช้าง ล้านนา

ฝ่ายท้าวพระยาเมืองเชียงใหม่ ขัดใจจึงได้อัญเชิญพระเมกุฏ ณ เมืองนาย ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ของพระเจ้าเชียงใหม่องค์ก่อนมาครองเมืองเชียงใหม่ จึงเป็นเหตุให้เกิดยุทธสงครามขึ้นระหว่างเมืองเชียงใหม่และกรุงศรีสัตนาคนหุต พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชไม่สามารถปราบเมืองเชียงใหม่ให้ราบคาบได้ จึงรักษาพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรไว้ ณ เมืองหลวงพระบาง เป็นเวลา ๑๒ ปี

ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๑๐๓ พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง มีอำนาจขึ้นในพุกามประเทศ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงพระดำริว่า การตั้งราชธานีอยู่ ณ เมืองหลวงพระบาง จะสู้ศึกมอญมิได้จึง ย้ายราชธานีลงไปตั้งยังเมืองเวียงจันทน์กับทั้งได้อัญเชิญพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรลงไปด้วย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรประดิษฐานอยู่ ณ เมืองเวียงจันทน์ เป็นระยะเวลา ถึง ๒๑๔ ปี

จนกระทั่งถึงแผ่นดินกรุงธนบุรี ในปีพุทธศักราช ๒๓๒๑ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้โปรดฯ ให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระ เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก เป็นจอมทัพยกขึ้นไปตีกรุงศรีสัตนาคนหุตได้เมืองเวียงจันทน์แล้ว จึง อัญเชิญพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรกลับมายังสยามประเทศอีกครั้งหนึ่ง สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้โปรดฯ ให้ประดิษฐานพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรไว้ ณ โรงพระแก้ว ในพระราชวังเดิม กรุง ธนบุรี ครั้นต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสถาปนากรุง รัตนโกสินทร์เป็นราชธานีแล้ว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระอารามหลวงขึ้นใน พระบรมมหาราชวัง แล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรมาประดิษฐานใน พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ณ วันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ ปีมะโรง ปีพุทธศักราช ๒๓๒๓

พระแก้ววังหน้า

พระแก้ววังหน้าเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ ทำจากหินสีหม่น ประทับนั่งขัดสมาธิราบเหนือปัทมาสน์จำหลักบัวทลายซ้อนกันหลายชั้นบนฐานปัทม์ ประดับด้วย แข็งสิ่ง มีผ้าทิพย์ขนาดใหญ่จำหลักลายเครือเถาห้อยประดับอยู่เบื้องหน้าฐานพระปฏิมาองค์นี้ ประดิษฐานหน้าฐานชุกชีพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ มีการแห่พระแก้วผลึกจากพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามไปยังไปยัง พระบรมราชวังสถานมงคล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเชื่อว่า พระพุทธรูปที่กล่าวถึงนี้คงเป็นพระพุทธรูปองค์เดียวกับพระแก้วผลึก ซึ่งพระองค์ได้ทอดพระเนตร เห็นตั้งประดิษฐานอยู่ข้างหน้าพระพุทธสิหิงค์ ซึ่งมีขนาดใกล้เคียงกับพระพุทธรูปรัตนจักรพรรดิ พิมลมนิมัย เป็นแต่เนื้อแก้วไม่ใช่สะอาดเหมือนพระพุทธรูปรัตนจักรพรรดิพิมลมนิมัยเท่านั้น พระแก้วผลึกองค์นี้ ทรงพระดำริว่า พระแก้วองค์นี้เดิมคงตั้งเรียงอยู่กับพระแก้วองค์อื่นบนชั้นพระ เบญจานุสนทของพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร ตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือก่อนหน้านั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานแก่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะได้ขนาดและคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปรัตนจักรพรรดิพิมลมนิมัย ของ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบรมชนกนาถ พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้ไปเป็นพระพุทธรูปยัตนจักรพรรดิพิมลณัฏฐในพระบวรราชวัง

ครั้นสิ้นตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแล้ว พระแก้วพลีทองครั้งนี้หากจะเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานก็เกรงจะเสี่ยงภัยด้วยเป็นของมหัศจรรย์ ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงทรงอัญเชิญกลับไปประดิษฐานไว้หน้าฐานชุกชีของพระพุทธรูปหามณีนรัตนปฏิมากรในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ เป็นต้นมา

พระชัยหลังช้าง

พระชัยหลังช้างเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะอยุธยาตอนปลาย นุด้วยเงิน ฐานเป็นทองคำ ฉัตรลุตอง ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ทรงถือตาลปัตรในพระหัตถ์ซ้ายเหนือพระเพล และทรงคว่ำพระหัตถ์ขวาเหนือพระชานุ ตาลปัตรที่ทรงถือเบื้องหน้ามีลักษณะเป็นริ้วแหลมคล้ายรูปใบโพธิ์จำหลักลาย ประทับนั่งเหนือปัทมาสน์ประกอบ ด้วยกลีบบัวซ้อนกันสามชั้นเหนือฐานแข้งสิงห์ องค์พระพุทธรูปมีฉัตรทองคำลายฉลุ ๕ ชั้น กางกันอยู่เบื้องบน เชื่อกันว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระชัยหลังช้างขึ้นเมื่อครั้งที่ยังไม่ได้เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ พระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะเชิญพระชัยองค์นี้ประดิษฐานเหนือช้างในการเสด็จพระราชดำเนินทรงกระทำศึกสงคราม การอัญเชิญพระชัยไปในการทัพก็ด้วยจุดประสงค์ เพื่อที่จะให้บังเกิดความเป็นสิริมงคล หรือใช้ประกอบพิธีบางอย่างที่จัดขึ้นในระหว่างการกรีธาทัพ เช่น พิธิสาบาน เป็นต้น จากการที่พระพุทธรูปองค์นี้ประดิษฐานเหนือช้างศึก จึงเป็นเหตุให้เรียกขานพระชัยองค์นี้ว่า “พระชัยหลังช้าง” ปัจจุบันพระชัยหลังช้างประดิษฐานด้านหน้าบุษบกพระพุทธรูปหามณีนรัตนปฏิมากร ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

พระสัมพุทธพรณี

พระสัมพุทธพรณีเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ เป็นพระพุทธรูปกาไหล่ทอง ประทับนั่งแบบขัดสมาธิราบแสดงสมาธิ พระพุทธรูปประทับนั่งบนฐานหน้ากระดานเกลี้ยงเหนือแข้งสิงห์จำหลักลาย มีคำจารึกบนฐานเบื้องหน้าโดยมีม่านคลี่ออกทั้งสองข้าง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หล่อสร้างในปีพุทธศักราช ๒๓๗๓ เมื่อครั้งยังทรงผนวชในรัชกาลสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะที่ประทับ ณ วัดสมอราย ปัจจุบันคือวัดราชาธิวาส พระองค์ได้ทรงสอบสวนแบบอย่างพุทธลักษณะว่า พระพุทธรูปนี้มีควรมีเกตุมาลา ดังนั้นพระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง

พระสัมพุทธพรรณีที่ปราศจากพระเกตุมาลา และครองจีวรจีบเป็นริ้วดังริ้วผ้าตามธรรมชาติ เช่นเดียวกับการครองผ้าของพระภิกษุในธรรมยุติกนิกาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบรรจุดวงพระชนมพรรษาและพระสุพรรณบัฏภายในพระสัมพุทธพรรณี ภายหลังได้ทรงบรรจุพระบรมสารีริกธาตุซึ่งมีปาฏิหาริย์ และประดิษฐานพระสัมพุทธพรรณีไว้ในพระตำหนัก เป็นที่ทรงนมัสการและเป็นหอสวดมนต์ของพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายตลอดมา จนกระทั่งได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับจำพรรษา ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ต่อมาเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระสัมพุทธพรรณีไปตั้งในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ภายหลังการพระราชพิธีแล้วจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญไปประดิษฐานบนฐานชุกชีพระพุทธรูปมหายานรัตนปัทมากร ภายในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แทนพระพุทธรูปซึ่งได้อัญเชิญขึ้นไปประดิษฐาน ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ในพระบรมราชวัง อันเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ (หม่อมเจ้าชายดิศ) ได้ทรงแก้ไขแบบพระพุทธรูปให้มีพระรัศมี โดยพระรัศมีนั้นมี ๓ องค์ๆ ละสี่ คือ กาไหล่ทอง แก้วขาวหนึ่ง และแก้วน้ำเงิน พร้อมทั้งมีการเปลี่ยนพระรัศมีตามฤดูกาล คือ พระรัศมีองค์กาไหล่ทองสำหรับฤดูร้อน องค์สีขาวหรือสีนํ้าเงินสำหรับฤดูหนาว และสีน้ำเงินสำหรับฤดูฝน ในการนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินทรงเปลี่ยนพระรัศมีพระสัมพุทธพรรณี ในคราวเดียวกับการเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธรูปมหายานรัตนปัทมากร

พระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา ๕ รอบ

พระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา ๕ รอบ เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ แต่มีพระพุทธรูปลักษณะคล้ายกับพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลปัจจุบัน ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ หล่อจากโลหะผสมทองแดง แล้วกาไหล่ทอง เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิราบ ประทับนั่งบนปัทมาสน์จำหลักกลีบบัวค้ำและกลีบบัวหงาย นอกจากนี้ยังมีพระพิมพ์ ๑ องค์ ประดับอยู่ที่กลีบบัวหงายหน้าพระพุทธรูป พระพุทธรูปปางกันด้วยฉัตรปรุ ๕ ชั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา ๕ รอบ ตามแบบพระพุทธรูปราชูปถัมภ์ โดยมีนายแก้ว หนองบัว เป็นผู้ปั้นหล่อ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทอดพระเนตรหุ่นปั้นและทรงแก้ไขตามพระราชประสงค์แล้ว ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเททองหล่อพระพุทธรูปองค์นี้ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันที่ ๑๐ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐ ภายหลังที่ช่างตกแต่งพระพุทธรูปเสร็จเรียบร้อยแล้ว

เป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แทนพระพุทธรูปพระศรีสรรเพชญ์ และพระบรมรูปพระเชษฐาธิราชที่สร้างขึ้นครั้งกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นจึงได้ทรงปรึกษาดำเนินการด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ครั้งยังทรงผนวชอยู่ ในเวลานั้นเป็นช่วงที่คิดจะสวนสืบทอดจะให้ได้ว่า พระพุทธเจ้ามีความสูงเท่าใด และเป็นที่ตกลงกันว่าอยู่ราวหกศอกข้างไม้ ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถวายพระพรจนทรงเห็นชอบตกลง โดยลดส่วนพระพุทธรูปให้ย่อมลง และสร้างพระพุทธรูปเป็น ๒ องค์ เพื่อสามารถตกแต่งให้งดงามดีกว่าที่จะมีขนาดใหญ่ดังแต่ก่อนแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างจักรพรรดิราชาธิราช ๒ พระองค์ สูง ๖ ศอก หล่อด้วยสัมฤทธิ์เป็นแกนภายในแล้วหุ้มด้วยทองคำหนักองค์ละ ๖๓ ชั่ง ๑๔ ตำลึง เครื่องต้นประดับด้วยเนาวรัตน์ด้วยฝีมือช่างอย่างประณีตวิจิตร เมื่อสำเร็จบริบูรณ์แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ถวายพระนามองค์ที่อยู่ด้านทิศเหนือของฐานชุกชี พระพุทธรูปมหายานนิรัตนปฏิมากรว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระอัยกาธิราชจักรพรรดินาถบพิตร หรือรัชกาลที่ ๑ ส่วนองค์ที่อยู่ด้านใต้ถวายพระนามว่า พระพุทธเลิศหล้านภาลัย ต่อมาแปลงเป็นพระพุทธรูปเศวตฉัตรในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกพระบรมสารีริกธาตุบรรจุในพระเมาฬีพระพุทธรูปทั้งสององค์นั้น

นอกจากนี้ยังมีเหตุอีกอย่างหนึ่งด้วย เมื่อในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ คนทั้งหลาย เมื่อกล่าวถึงรัชกาลที่ ๑ มักเรียกว่าแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงหรือแผ่นดินก่อน ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๓ มีรัชกาลที่เป็นอดีตขึ้นเป็น ๒ รัชกาล จึงเกิดเรียกรัชกาลที่ ๑ อย่างเขียนหนังสือหรือพูดทางราชการว่า แผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวงในพระบรมโกศ หรือสมเด็จพระไอยกา แต่ถ้าเป็นคำพูดเรียกว่า แผ่นดินต้น เรียกรัชกาลที่ ๒ อย่างเขียนหนังสือหรือพูดทางราชการว่า แผ่นดินพระพุทธเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ แต่ถ้าเป็นคำพูดเรียกว่า แผ่นดินกลาง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงไม่พอพระราชฤทัยด้วย ทรงมีพระราชดำริว่า ถ้ารัชกาลที่ ๑ เป็นแผ่นดินต้น รัชกาลที่ ๒ เป็นแผ่นดินกลาง รัชกาลที่ ๓ ก็จะต้องเป็นแผ่นดินปลาย เป็นอัมภมคฺล จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเรียกนามอดีตรัชกาลตามพระนามของพระพุทธปฏิมากรทั้งสององค์นี้คือ เรียกรัชกาลที่ ๑ ว่า แผ่นดินพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเรียกรัชกาลที่ ๒ ว่า แผ่นดินพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ตั้งแต่นั้น

สำหรับพระพุทธรูปทรงเครื่องจักรพรรดิราชาธิราชอีกหมู่หนึ่ง ซึ่งประดิษฐานที่มณฑลเบญจางของฐานชุกชีพระพุทธรูปมหายานนิรัตนปฏิมากรอีก ๑๐ องค์ ซึ่งมีขนาดย่อมกว่าพระพุทธรูปพระพุทธรูปยอดฟ้าจุฬาโลกและพระพุทธรูปพระพุทธรูปเศวตฉัตรนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า

เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างอุทิศพระราชนุสกลถวายและพระราชทาน สมเด็จพระบรมพรมหาภักตริยราชเจ้า สมเด็จพระบรมราชเจ้า สมเด็จพระบรมราชวงศ์และพระบรมราชวงศ์ คือ

พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
 พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 พระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท
 พระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์
 พระพุทธรูปฉลองพระองค์กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข
 พระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมสมเด็จพระเทพสุทนต์
 พระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมสมเด็จพระศรีสุทนต์
 พระพุทธรูปฉลองพระองค์กรมสมเด็จพระศรีสุทนต์
 พระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ
 พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นอัปสรสุตาเทพ

พระราชพิธีที่ประกอบในพระอุโบสถ ได้แก่

พระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงถวายพระพุทธรูปมหามณิรัตน์ปฏิมากร
 พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันมาฆบูชา
 พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันวิสาขบูชา
 พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันอาสาฬหบูชาและเทศกาลเข้าพรรษา
 พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้า
 พระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช
 พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุปสมบทนาคหลวง
 พิธีสวดพระปริตร และการทำน้ำพระพุทธรูป
 พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา
 พระราชพิธีพืชมงคล
 พระราชพิธีสงกรานต์

ศาลาราย

ศาลารายเป็นศาลาโถงไม่มีฝา จำนวน ๑๒ หลัง สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ตั้งอยู่รายรอบพระอุโบสถ ศาลารายทั้ง ๑๒ หลังนี้มีลักษณะ

เหมือนกันทั้งรูปร่าง ขนาดและความสูง ลักษณะเป็นศาลาโถงขนาด ๒ ห้อง หลังคาทรงไทยมุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี หน้าบันเป็นรูปเทพนมปิดทองบนพื้นกระจกลีขาว มีลายกระหนกประกอบโดยรอบบนกระจกลีพื้นสีน้ำเงิน ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์และนาคสะดุ้งทำด้วยไม้ มีคันทวยไม้จำหลักลายเป็นรูปพญานาครองรับชายคาโดยรอบ เพดานฉลุลายปิดทองบนพื้นชาด เสาเป็นเสาสี่เหลี่ยมฉาบปูนย่อเหลี่ยม ระหว่างเสาทำเป็นคันทวยโค้งตอนมุมพื้นซึ่งทำเป็น ๒ ระดับปูด้วยหินอ่อน ใช้สำหรับนักเรียนสวดไอ้เอ๋ในเทศกาลเข้าพรรษา ซึ่งยังคงสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันแล้ว ยังใช้เป็นที่นั่งพักผ่อนสำหรับพุทธศาสนิกชนที่เข้ามานมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร และนักท่องเที่ยว

หอพระราชมานูสร หอพระราชพงศาวดาร และพระโพธิธาตุพิมาน

ปูชนียสถานทั้ง ๓ ตั้งอยู่ในกำแพงแก้วทางด้านทิศตะวันตกของพระอุโบสถ โดยหอพระราชมานูสรอยู่ทางทิศเหนือ หอพระราชพงศาวดารอยู่ทางทิศใต้ และพระโพธิธาตุพิมานอยู่ตรงกลาง ซึ่งสร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

หอพระราชมานูสรนุสร

หอพระราชมานูสรเป็นหอพระ ประดิษฐานพระพุทธรูป จำนวน ๓๔ องค์ เป็นพระพุทธรูปทรงอุทิสถวายุพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ๓๓ องค์ และกรุงธนบุรี ๑ องค์ มีลักษณะเป็นอาคารทรงไทยขนาดเล็ก หลังคาเป็นโครงไม้มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาคสะดุ้ง ปิดกระจกลีทอง มีคันทวยรับคันทวยปีกนกโดยรอบ เจริญชายประดับกระจกลีทอง หน้าบันเป็นไม้จำหลักลายเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์รูปอุณาโลมของรัชกาลที่ ๑ ด้านทิศเหนือ และพระบรมราชสัญลักษณ์รูปครุฑพุดนาคราชของรัชกาลที่ ๒ ด้านทิศใต้ ล้อมรอบด้วยลายกระหนกเปลว ผนังภายในเป็นจิตรกรรมฝาผนังฝีมือ พระอาจารย์อิน (ขรัวอินโข่ง) แห่งวัดราชบูรณะฯ เขียนภาพพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา ที่สำคัญคือภาพพระนเรศวรทรงกระทำยุทธหัตถี ชุมน้ำต่างและประติมากรรมเป็นชุ่มบันแถลง ๒ ชั้น มีการนำรูปใบไม้แบบตะวันตกผสมผสานกับลายดอกพุดตานมาผูกกลายเป็นชุ่ม แสดงให้เห็นความสามารถของช่างไทยที่นำลวดลายแบบตะวันตกมาผูกเป็นชุ่มแบบไทยได้อย่างลงตัว บานประตูเป็นบานไม้ปิดทองจำหลักลายเป็นรูปเทวดายืนบนแท่น องค์หนึ่งถือกระบอง อีกองค์หนึ่งถือพระขรรค์ บานหน้าต่างเป็นรูปเทวดาถือพระขรรค์ยืนบนแท่น ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปองค์เล็กๆ ปางต่างๆ จำนวน ๓๔ องค์ ทำจากทองแดงในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าให้กาไหล่ทอง และนำมาประดิษฐานในห่อพระนี้ พระพุทธรูปทั้ง ๓๔ องค์นี้ ทรงพระราชอุทิศแด่พระเจ้าแผ่นดินในกรุงศรีอยุธยา และกรุงธนบุรี

ห่อพระราชพงศานุสร

ห่อพระราชพงศานุสรเป็นห่อพระ ประดิษฐานพระพุทธรูปทรงอุทิศถวาย พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จำนวน ๘ องค์ มีลักษณะเหมือนกับห่อพระราชกรมานุสรทั้ง ขนาด ความสูงและการตกแต่งทั้งภายนอกภายใน แตกต่างเฉพาะหน้าบันเป็นไม้จำหลักลายเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ของ รัชกาลที่ ๓ คือรูปพระวิมาน ด้านทิศเหนือ และพระบรมราชสัญลักษณ์ของ รัชกาลที่ ๔ คือรูปพระมหามงกุฎ ด้านทิศใต้ ประดิษฐานอยู่บนพานในซุ้มบนพื้นกระຈกสีน้ำเงิน ล้อมรอบด้วยลายกระหนกเปลว และจิตรกรรมฝาผนังซึ่งเป็นฝีมือช่างมหาดเล็ก เขียนภาพพระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น การขุดคลอง การสร้างพระศรีรัตนเจดีย์ การสร้างวัดสระปทุม การบูรณะพระปฐมเจดีย์ เป็นต้น

พระโพธิธาตุพิมาน

พระโพธิธาตุพิมานมีลักษณะเป็นบุษบกยอดมงกุฎซึ่งแต่เดิมเป็นยอดปราสาท ต่อมามีการก่อแก้เป็นยอดมงกุฎในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ตั้งอยู่บนฐานไพทีมีฐานทักษิณก่ออิฐถือปูนบุหินอ่อน โดยรอบฐานปัทม์เป็นฐานสิงห์ประดับด้วยกระเบื้องถ้วยเสานบุษบกก่ออิฐฉาบปูนย่อมุมไม้สิบสองประดับด้วยกระเบื้องถ้วยยกเป็นลายดอกไม้ ตอนล่างเป็นกาบพรหมศรตอนบนเป็นบัวปลายเสา ระหว่างเสาประดับด้วยสาหร่ายรวงผึ้งปลายลายเป็นเทพนมปิดทอง เพดานเป็นรูปโค้งสอบไปตามทรงมงกุฎ ส่วนยอดของบุษบกทรงมงกุฎประดับด้วยกระเบื้องถ้วยเป็นรูปดอกไม้และใบไม้ ภายในบุษบกประดิษฐานพระปรางค์โบราณขนาดเล็กซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอัญเชิญมาจากเมืองเหนือขณะยังทรงผนวช ภายในองค์พระปรางค์มีปูชนียวัตถุบรรจุอยู่ภายใน คือ

๑. ผอบศิลาขนาดกว้างประมาณ ๕ นิ้ว สูงประมาณ ๖ นิ้ว ภายในบรรจุพระศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยา

๒. ผอบศิลาขนาดเล็กหุ้มด้วยจี๊ผึ้ง บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

๓. พระพุทธรูปขนาดหน้าตักประมาณ ๒ นิ้ว สูงประมาณ ๕ นิ้ว รวม ๑๓ องค์ เป็นพระพุทธรูปทอง ๓ องค์ เงิน ๕ องค์ และพระพุทธรูปนาก ๕ องค์

รูปปั้นหมอชีวกโกมารภัจจ์

รูปปั้นชีวกโกมารภัจจ์ทำจากสำริด ปั้นขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ชีวกโกมารภัจจ์เป็นหมอที่ถวายการรักษาพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งพุทธกาล ซึ่งคนไทยได้ยกย่องให้เป็นบิดาการแพทย์แผนโบราณ ที่ด้านหน้าหมอชีวกโกมารภัจจ์ตั้งแท่นหินบดยา ซึ่งคนไทยในสมัยโบราณจะนำสมุนไพรมาบดที่นี่ โดยเชื่อว่าจะทำให้ยาสมุนไพรนั้นมีสรรพคุณมากขึ้น

ในสมัยพระพุทธกาลกล่าวว่า ชีวกโกมารภัจจ์เป็นหมอถวายการรักษาของคัมภีร์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระเจ้าพิมพิสาร และประชาชนทั่วไป เป็นเอตทัคคะ คือเป็นที่รักของปวงชน รูปปั้นหมอชีวกโกมารภัจจ์ด้านหลังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จึงเป็นอีกแห่งหนึ่งที่ประชาชนทั่วไปมากราบไหว้และแก้บน โดยเฉพาะผู้ที่เจ็บป่วยหรือญาติของผู้เจ็บป่วย เพราะเชื่อว่าอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของหมอชีวกโกมารภัจจ์ สามารถช่วยให้ผู้ที่เจ็บป่วยมีอาการทุเลาหรือหายจากอาการเจ็บป่วยได้ ในสมัยก่อนประชาชนมักจะนำสมุนไพรมาบดที่หินบดยาหน้ารูปปั้นด้วย

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีประตูทางเข้าทั้งสิ้น ๗ ประตู บริเวณหน้าประตูด้านในตั้งรูปปั้นยักษ์ทวารบาล รวม ๖ คู่ คือ ประตูละ ๑ คู่ ยกเว้นประตูด้านพระวิหารยอด เนื่องจากเป็นบริเวณที่คับแคบ ไม่สามารถสร้างยักษ์ทวารบาลได้ และเนื่องจากบริเวณด้านหน้าประตูทางเข้าพระวิหารยอดทางด้านทิศเหนือ มียักษ์กุมกัณฑ์ปูนปั้นขนาดเล็กสีน้ำตาล จำนวน ๑ คู่ คอยเฝ้าดูแลรักษาสถานที่อยู่แล้ว

ยักษ์ทวารบาลบริเวณหน้าประตูพระระเบียง

สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เป็นยักษ์ปูนปั้นประดับด้วยกระเบื้องเคลือบ สูง ๖ เมตร มือทั้งสองกุมกระบอง แขนในเป็นคอนกรีตเสริม ซึ่งเป็นตัวละครสำคัญในเรื่องรามเกียรติ์ มีจำนวนทั้งสิ้น ๖ คู่ ยักษ์ทวารบาลที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม จะต่างจากยักษ์ทวารบาลวัดอื่นๆ คือ วัดโดยทั่วไปยักษ์ทวารบาลหรือทวารบาลอื่นๆ จะอยู่นอกวัดหรือหันหน้าออกจากอาคาร เพื่อปกป้องรักษาสถานที่ เช่น ยักษ์ทวารบาลบริเวณประตูทางเข้าวัดอรุณราชวราราม แต่ยักษ์ทวารบาลทั้ง ๖ คู่ นี้ หันหน้าเข้าสู่วัดทุกตน เนื่องจากการสร้างยักษ์เหล่านี้ขึ้นมา ก็เพื่อให้มีหน้าที่เฝ้ารักษาพระพุทธรูปมหาณิรัตนปฏิมากร หรือพระแก้วมรกต เหตุที่มีการสร้างยักษ์โดยหันหน้าเข้าหาวัดเพื่อทำหน้าที่เฝ้าพระพุทธรูปมหาณิรัตนปฏิมากรนี้ ก็เพื่อให้สอดคล้องกับตำนานการสร้างพระแก้วมรกตนั่นเอง

ตำนานยักษ์รักษาพระแก้ว

พระนาคเสนเถระเจ้าปรารถนาจะสร้างพระพุทธรูปปฏิมากร เพื่อจะยังพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองไปในอนาคต ครั้นจะสร้างพระพุทธรูปด้วยเงินหรือทองแล้ว ก็เกรงพวกโจรอันมากด้วยโลภะ โทสะ โมหะ จะกระทำการอันไม่เหมาะสมและทำลายได้ ด้วยเหตุนี้พระนาคเสนเถระเจ้าจึงจะกระทำพระพุทธรูปอันมีเดชานุภาพด้วยแก้ว ขณะที่พระนาคเสนวิตกอยู่นั้น พระอมรินทราธิราชก็เสด็จลงมาจากดาวดึงส์พร้อมด้วยพระเวสุกรรมสู่สำนักพระนาคเสนด้วยอิริยาบถอันวิเศษ แล้วตรัสถามว่าจะสร้างพระพุทธรูปอันประเสริฐด้วยแก้ว อันมีเดชานุภาพเป็นที่เทพามนุษย์บูชา ให้เป็นประโยชน์แก่สัตว์โลกทั้งปวงหรือ พระนาคเสนตอบว่ามีปรารถดั่งนั้น พระอมรินทราธิราชจึงตรัสว่าถ้าปรารถนาอย่างนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจะให้พระเวสุกรรมไปเอาแก้วอันประกอบด้วยเดชานุภาพที่เขาวิบุลพรตมาถวาย พระเวสุกรรมก็ทูลสนองว่า ข้าพระพุทธเจ้าผู้เดียวมีอาจเอาแก้วอันมีเดชมาถวายได้ เหตุด้วยหมูกุ่มกัณฑ์ทั้งปวงที่อาศัยอยู่ที่เขาวิบุลนั้น เมื่อเห็นข้าพระพุทธเจ้าผู้เดียวเหล่ากุ่มกัณฑ์คงไม่ยอมให้แก้วอันมีเดช ถ้าพระองค์เสด็จไปด้วยหมูกุ่มกัณฑ์ทั้งหลายเห็นพระองค์แล้วก็จะถวายแก้วอันมีเดชแก่พระองค์ พระอมรินทราธิราชเมื่อฟังคำพระเวสุกรรม ก็เสด็จไปด้วยกัน เมื่อทอดพระเนตรเห็นเหล่ากุ่มกัณฑ์อันรักษาแก้ว ก็ตรัสว่าเราในที่นี้เพื่อจะแก้วแก้วมณีโชติไปถวายแก่พระนาคเสน อันมีศีลानุคุณอันประเสริฐ เพื่อจะกระทำพระพุทธรูป ท่านทั้งหลายจงให้แก้วแก่เราบัดนี้ ขณะนั้นเหล่ากุ่มกัณฑ์ทั้งหลายเมื่อได้ฟังเทวโองการก็ทูลตอบว่า แก้วมณีโชตินี้เป็นเครื่องบริโภคนแห่งสมเด็จพระบรมจักรพรรดิ แก้วนี้เป็นบริวารแวดล้อม และมีเดชานุภาพหนักหนา ถ้าแก้วไปอยู่ในที่ใด พระจักรพรรดิก็อยู่ในที่นั้น เป็นคู่สำหรับกัน เมื่อกุ่มกัณฑ์กราบทูลดั่งนี้แล้ว ก็สำแดงซึ่งแก้วมรกตอันมีสีเขียวเลื่อมประภัสสร และกราบทูลว่า พระองค์จะเอาแก้วไปถวายพระนาคเสนเถระเจ้า อันปรารถนาจะกระทำพระรูปสมเด็จพระพุทธรูปให้วิจิตรอันสุราสุรฤทธิบูชา พระองค์จึงเว้นแล้วซึ่งแก้วมณีโชติ อันเป็นของพระบรมจักรพรรดิบริโกล เอาซึ่งแก้วมรกตนี้ไปเถิด

จะเห็นว่า ก่อนที่จะนำแก้วมรกตมาสร้างเป็นพระพุทธรูปพระพุทธรูปพระพุทธรูปพระพุทธรูปพระพุทธรูปนั้น แก้วมรกตนี้มีเหล่ากุ่มกัณฑ์ซึ่งมีอิทธิฤทธิ์มากคอยเฝ้ารักษาอยู่ แม้กระทั่งพระเวสุกรรมผู้มีฤทธิ์เดชยังต้องเกิดความหวั่นเกรง จึงต้องกราบทูลเชิญพระอมรินทราเสด็จไปเอาแก้วอัญมณีนี้อย่างนี้ด้วยศรัทธาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างยักษ์ เพื่อเฝ้ารักษาพระพุทธรูปพระพุทธรูปพระพุทธรูปพระพุทธรูปพระพุทธรูป ดั่งตำนานที่กล่าวมา

จุดนำชมที่ ๒

บรรยายบริเวณบนฐานไพที บรรยายสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ที่อยู่บนฐานไพที ได้แก่ เจดีย์ทรงเครื่อง พนมหมาก พระนุชบก พระศรีรัตนเจดีย์ พระมณฑป ปราสาทพระเทพบิดร พระสุวรรณเจดีย์ สัตว์หิมพานต์ และนครวัดจำลอง

ฐานไพที

ฐานไพทีเป็นฐานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าย่อมุมไม้สิบสองทั้ง ๔ ด้าน ยกสูง ๓ ชั้น มีกำแพงแก้วโดยรอบ แต่เดิมในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ เป็นฐานประทักษิณของพระมณฑปสูง ๓ ชั้น ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้ถมฐานประทักษิณของพระมณฑปเสีย ๒ ชั้นแล้วขยายไปทางด้านทิศตะวันออกและตะวันตก สร้างพระพุทธรูปรางค์ปราสาทและพระศรีรัตนเจดีย์บนฐานที่ขยายออกไป รวมเรียกฐานที่สร้างอาคารทั้งสามหลังว่า “ฐานไพที”

พระเจดีย์ทรงเครื่อง

พระเจดีย์ทรงเครื่อง มีทั้งสิ้น ๔ องค์ แต่เดิมเป็นพระเจดีย์ที่ประดับอยู่ที่มุมทั้ง ๔ ของพระมณฑปที่บูรณะในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างปราสาทพระเทพบิดร และพระศรีรัตนเจดีย์ พระเจดีย์ทั้ง ๔ องค์ คงจะกีดขวางการก่อสร้าง จึงย้ายไปประดิษฐานไว้ด้านหลังของพระศรีรัตนเจดีย์ตรงย่อมุมฐานไพทีทิศตะวันออกและทิศตะวันตก มีลักษณะเป็นพระเจดีย์ก่ออิฐฉาบปูน ทรงเครื่องย่อมุมไม้สิบสอง ตั้งอยู่บนฐานสิงห์ ๓ ชั้น ฉาบปูนทาสีขาว มีฐานบัวหงายรอบรับองค์พระเจดีย์ซึ่งปิดทองประดับกระจก ตอนบนเป็นบัวกลุ่ม ๓ ชั้น เหนือบัวกลุ่มเป็นปลีมีลูกแก้วคันถึงเมื่อน้ำค้างประดับกระจก

พนมหมาก

สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เมื่อคราวฉลองสมโภชพระนครครบ ๑๐๐ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๔๒๓ เพื่อถวายเป็นพระพุทธรูชา พนมหมากเป็นเครื่องตกแต่งฐานไพทีตรงส่วนย่อมุมด้านทิศตะวันออกและตะวันตก รวมทั้งสิ้น ๑๘ พุ่ม ตั้งบนฐานสี่เหลี่ยมประดับด้วยหินอ่อน พนมหมากสร้างด้วยการก่ออิฐฉาบปูน ประดับกระเบื้องถ้วย ลักษณะคล้ายกรวยใบตอง ตั้งบนพานแว่นฟ้าย่อมุมไม้สิบสอง ๒ ชั้น

พระนุชบก

พระนุชบกใช้สำหรับประดิษฐานพระบรมราชสัญลักษณ์ และพระราชลัญจกรประจำรัชกาลพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระนุชบกขึ้น ๓ องค์ เพื่อเป็นที่ระลึกเมื่อทรงปฏิสังขรณ์พระอารามในโอกาสฉลองพระนครครบ ๑๐๐ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๔๒๕ โดยโปรดฯ ให้จำลองพระราชลัญจกรประจำพระองค์ รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ มาพระราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาล ประดิษฐานด้านใน

ในรัชกาลปัจจุบันสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โปรดเกล้าฯ ในสร้างนุชบกพระราชลัญจกรรัชกาลที่ ๖ รัชกาลที่ ๗ รัชกาลที่ ๘ และรัชกาลปัจจุบัน อีก ๑ องค์ เมื่อคราวฉลองสมโภชพระนครครบ ๑๐๐ ปี

พระนุชบกทั้ง ๔ องค์ มีลักษณะที่เหมือนกัน คือ ทำเป็นรูปนุชบกลึงปิดทองประดับกระจก ภายในนุชบกประดิษฐานพระบรมราชสัญลักษณ์บนพานแว่นฟ้า ๒ ชั้น ตอนล่างเป็นแท่นก่ออิฐฉาบปูนหินอ่อนก่อลดหลั่นกัน ๓ ชั้น ชั้นบนจารึกคำอุทิศถวายพระมหากษัตริย์พร้อมกับพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการสร้าง และการปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามของรัชกาลนั้นๆ ฐานชั้นกลางทั้ง ๔ มุมเป็นฐานแปดเหลี่ยมตั้งฉัตร ๓ ชั้น ทำด้วยโลหะฉลุโปร่งปิดทอง ฐานชั้นล่างทั้ง ๔ มุมทำเป็นฐานแปดเหลี่ยมตั้งฉัตรโลหะฉลุโปร่ง ๕ ชั้น ระหว่างฐานแปดเหลี่ยมทั้ง ๔ ด้าน ก่อเป็นแท่นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตั้งรูปจำลองสำริดกรมคำพญาช้างเผือกและช้างสำคัญประจำรัชกาลนั้นๆ

พระนุชบกองค์ตะวันตกเฉียงเหนือ ประดิษฐานพระราชลัญลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๓ รัชกาล คือ รัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ โดยมีตราแผ่นดินเป็นรูปพระมหามงกุฎไม่มีกรเจี๊ยกจอนแทน รูปอุณาโลม รูปพญาครุฑยุดนาค และรูปพระวิมาน ตามลำดับ โดยรูปพระมหามงกุฎอยู่เบื้องบน รูปพญาครุฑยุดนาค และรูปพระวิมานเบื้องล่างหันหลังชนกัน

พระนุชบกองค์ตะวันออกเฉียงใต้ ประดิษฐานพระราชลัญจกรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เป็นรูปพระมหามงกุฎ แต่ต่างจากพระมหามงกุฎในรัชกาลที่ ๑ ด้วยเป็นมงกุฎที่มีกรเจี๊ยกจอนประกอบด้วย คือ เหมือนพระมหาพิชัยมงกุฎในเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์

พระนุชบกองค์ตะวันตกเฉียงใต้ ประดิษฐานพระราชลัญจกรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เป็นรูปพระจุลมงกุฎ หรือพระเกี้ยวยอด

พระนุชบกองค์ตะวันออกเฉียงเหนือ ประดิษฐานพระราชลัญจกรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ รัชกาลที่ ๗ รัชกาลที่ ๘ และรัชกาลปัจจุบัน โดยมีตราแผ่นดินรูปพระราชลัญจกร คือ รูปพระราชลัญจกรวชิราวุธ รูปพระราชลัญจกรสามสร รูปพระราชลัญจกรดุสิตเทพบุตร และรูปพระราชลัญจกรอัฐิศฤงคารพรราชาสน์ มีเลข ๕ ไทยอยู่ในวงจักรตามลำดับ

บริเวณฐานพระบุษบกตั้งรูปปั้นช้างเผือกหล่อด้วยสำริด ช้างเผือกเป็นเครื่องเชิดชูพระเกียรติยศตลอดจนพระบรมเชษานุภาพของพระมหากษัตริย์ ช้างเผือกจะเกิดมีขึ้นในรัชกาลใดก็ถือกันว่าพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นทรงมีพระบุญญาบารมีอันสูงส่ง ถ้าพระมหากษัตริย์พระองค์ใดมีช้างเผือกมาสู่พระบารมีจะได้รับการยกย่องเลื่องลือในพระราชอำนาจและพระเกียรติยศ ปรากฏแผ่ไพศาลไปในนานาประเทศ และถือเป็นมิ่งขวัญของราษฎรที่จะพึงพระบุญญาธิการ ดังนั้นจึงเป็นพระราชประเพณีที่พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติสืบต่อกันมา โดยเฉพาะในประเทศไทย เมื่อได้ช้างเผือกมาสู่พระบารมี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยื่นโรงช้างต้นประจำพระราชฐาน

นอกจากนี้บริเวณบันไดทางขึ้นฐานไพทีและลานโดยรอบ ตั้งรูปตุ๊กตาหินซึ่งนำมาจากเมืองจีน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ อีกเป็นจำนวนมาก เช่น ลั่นถัน ละ ตู้กตารูปสัตว์ และภาชนะหิน เป็นต้น

พระศรีรัตนเจดีย์

พระศรีรัตนเจดีย์ตั้งอยู่บนฐานไพทีด้านทิศตะวันตก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในปีพุทธศักราช ๒๓๙๘ ตามแบบพระมหาเจดีย์ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ ในพระราชวังหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยา เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ทรงได้มาจากลังกา พระราชทานนามว่า พระศรีรัตนเจดีย์ ในคราวฉลองพระนครครบ ๑๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้เสริมพอกแก้รูปทรงพระศรีรัตนเจดีย์ประดับกระเบื้องทองภายนอกและเขียนผนังภายในทำบานประตูและปูพื้นหินอ่อนภายใน และโปรดเกล้าฯ ให้ประดับกระเบื้องทองภายนอกทั้งองค์

องค์พระเจดีย์ประกอบด้วยฐานเชิง มีมัลลิกา ๓ ชั้น สลับด้วยฐานบัวคว่ำบัวหงายรองรับองค์ระฆัง เหนือขึ้นไปเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยมเสาด้านรองรับปล้องไฉนซึ่งทำเป็นบัวลูกแก้วจากใหญ่ขึ้นไปหาเล็กซ้อนกัน ๒๐ ชั้น จากนั้นเป็นปัทมและยอดเม็दन้ำค้างตามลำดับ เม็दन้ำค้างนิยมทำปลายสุดของปัทมอดพระเจดีย์ทรงลังกา มีความหมายให้เป็นดวงนิพพานอันเป็นจุดปลายทางของคติทางพระพุทธศาสนา พระศรีรัตนเจดีย์มีซุ้มประตูทางเข้า ๔ ทิศ ภายในซุ้มบุด้วยหินอ่อนลักษณะของทางเข้าเป็นรูปโค้งแหลม เหนือซุ้มเป็นลายปูนปั้นรูปช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาคสะดุ้ง ตอนบนของซุ้มตั้งพระเจดีย์องค์เล็กลักษณะเดียวกับพระศรีรัตนเจดีย์บนฐานสี่เหลี่ยม मुख ๔ ด้านทำเป็นหน้าบันประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาคสะดุ้ง บานประตูเป็นประตูช้างทำด้วยไม้ปิดทองประดับประจกลายเป็นลายช่อดอกไม้ เหนือประตูเป็นช่องลมสำหรับระบายอากาศ กรอบประตูตอนบนจำหลักเป็นรูปพญานาค ๒ ตัวหางชนกันตั้งกลางห้อยเศียรลงด้านข้าง

ภายในองค์พระเจดีย์เป็นห้องโถงกลม ผนังโบกปูนทาสีขาวสอบไปตามความสูงของพระเจดีย์ ตรงกลางห้อยฉัตรสีขาวตรงกับพระเจดีย์ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ตรงกลางห้องประดิษฐานพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ตั้งอยู่บนฐานก่ออิฐถือปูน ๒ ชั้น ฐานล่างเป็นรูปแปดเหลี่ยมมีมุขสี่มุข ฐานบนเป็นฐานบัวหงาย องค์เจดีย์มีลักษณะเหมือนกับพระศรีรัตนเจดีย์ทุกประการ ยกเว้นแต่เป็นเจดีย์ลงรักสีคำทั้งองค์

พระมณฑป

พระมณฑปตั้งอยู่บนฐานไพทีตรงกลางระหว่างพระศรีรัตนเจดีย์และปราสาทพระเทพบิดร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๓๒ ตรงตำแหน่งที่ตั้งของหอพระมณเฑียรธรรมองค์เดิมที่ถูกเพลิงไหม้ เพื่อประดิษฐานพระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่ ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สังคายนาขึ้นไว้สำหรับแผ่นดิน พระมณฑปนี้มีลักษณะเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมทรงมณฑป ตั้งอยู่บนฐานยกพื้นซึ่งเป็นฐานสิงห์ย่อมุมไม้สิบสองก่ออิฐประดับหินอ่อนขัดมัน หลังคาเป็นยอดจอมแหให้ความรู้สึกไร้น้ำหนัก ล่องลอยสู่สวรรค์ หลังคาเป็นชั้นซ้อนรูป ๗ ชั้น สร้างขึ้นตามคติเขาพระสุเมรุ คือ ตรงยอดของสิเนรุบรรพตนั้นเป็นที่ตั้งของเมืองไตรตรึงศ อันเป็นที่ประทับของพระอินทร์ผู้เป็นใหญ่แห่งสวรรค์ และเป็นเทพผู้รักษาพระพุทธศาสนา ดังนั้นตามคติที่ว่าพระมหากษัตริย์เป็นสมมุติเทพเทียบเท่าพระอินทร์ การนำเอาสัญลักษณ์ของเมืองไตรตรึงศ อันเป็นที่ประทับของพระอินทร์มาสร้างเป็นเครื่องยอดของอาคารเพื่อเฉลิมพระเกียรติจึงนับว่าเหมาะสม ยอดมณฑป ๗ ชั้นซ้อนทำขึ้นสำหรับอาคารสำคัญในพุทธศาสนาโดยถือว่าเป็นบริโศกเจดีย์ และทำขึ้นสำหรับอาคารสำคัญในสถาบันพระมหากษัตริย์

พระมณฑปมีบันไดที่กึ่งกลางทั้ง ๔ ด้าน พื้นบันไดปูด้วยหินแกรนิตขัดมัน พลสิงห์บันไดตกแต่งประติมากรรมรูปนาคจำแลง ก้อนาคที่มีหน้าเป็นมนุษย์สวมมงกุฏ ตัวนาคปั้นปูนปิดทองประดับกระจก ห้วนากทั้ง ๕ หัวและหางนาคเป็นโลหะหล่อลงรักปิดทอง ปลายพลสิงห์บันไดถือเป็นฐานบัวเล็กๆ ประดับหินอ่อนตั้งประติมากรรมรูปยักษ์ถือกระบอง ซึ่งเป็นฝีมือครูดำประติมากรในรัชกาลที่ ๑

รอบองค์พระมณฑปมีเสาเหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้สิบสอง จำนวน ๒๐ ต้น ฐานของเสาเป็นกระหนกเท้าสิงห์ประดับกระจก ตัวเสาและบัวหัวเสาประดับกระจก

ฐานปัทม์ขององค์พระมณฑปเป็นรูปสี่เหลี่ยม หน้ากระดานฐานปัทม์ตอนล่างประดับด้วยหิน ต่อจากนั้นเป็นกระจงและกระหนกเท้าสิงห์ประดับด้วยกระจกสีเขียวและขาว หลังกระจงเป็นครุฑพาวนและอสุรทรงเครื่องนั่งพนมมือสลักกัน ครุฑและอสุรด้านละ ๑๘ ตัว เหนือลาวบัวหลัง

ครุฑและอสูรมีเทพนมทรงเครื่อง หล่อด้วยทองแดงปิดทอง อีกด้านละ ๑๘ ตัว ซึ่งสร้างตามคติความเชื่อเรื่องเขาพระสุเมรุเช่นเดียวกัน

ผนังองค์พระมณฑปเป็นลายเทพนมทรงข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง ปิดทองบนพื้นกระจกสีเขียว เพดานภายนอกเป็นลายกระหนกก้านแย่งปิดบนพื้นชาด เชิงกลอนปิดทอง ด้านล่างของเชิงกลอน ห้อยกระดิ่งใบโพธิ์ปิดทองด้านละ ๔๔ ใบ รวมทั้งที่มุมอีก ๔ มุม ลักษณะหลังคาเป็นทรงมณฑป ๗ ชั้น ที่ยอดมุมไม้สิบสองมีนาค ๓ เศียร ประดับกระจกเขียว ส่วนหลังคามุงกระเบื้องสีเขียวขลิบทองถึงคอหม่ ตัวหม่และปลียอดประดับกระจก มีลูกแก้วทอง ๕ ชั้น ประดับยอดด้วยฉัตร ๕ ชั้น

ซุ้มพระทวารเป็นซุ้มยอดทรงมณฑปปิดทองประดับกระจก บานแผละกว้างเขียนลายกัมมะลอมีพื้นสีม่วงลายทองเป็นรูปเชือกวงถือหอก และตรีอินเหยียบหลังสิงโตบนเนินผาและหญ้า ประกอบลายนกไม้ มีสีนเทาหุ้มมงกุฎทั้ง ๒ ข้าง เพดานของซุ้มพระทวารประดับด้วยดาวเพดานเป็นรูปดาวล้อมเดือนประดับกระจกสีขาว

กรอบเจ็ดหน้าพระทวารด้านนอกเขียนลายรดน้ำทรงข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง ตอนริมเป็นลายกำมปู ด้านในร่องชาด บานพระทวารเป็นบานประดับมุก ที่อกเลาพนมล่างประดับมุกเป็นรูปท้าวฤเวรรุราชทรงคราวยุทธบนแท่นสี่เหลี่ยมเป็นลายมังกรหันหัวลงล่างมีหางเป็นกระหนกเครือเถา พนมกลางเป็นรูปวายุบุตรแบกวิมานในวิมานมีแท่นอุณาโลมประดับด้วยฉัตร ๒ ข้าง พนมบนเป็นรูปวายุบุตรถือพระขรรค์

บานพระทวารด้านนอกเป็นบานประดับมุก มีแม่ลายเป็นกระหนกก้านขนนกคาบ ตรงกลางเป็นราชสีห์ บานพระทวารนี้มีภาพจับเป็นลายประดับมุกที่สำคัญอยู่ในกรอบวงกลม ๘ ดวง ด้วยกันทั้ง ๒ บาน

ผนังด้านในเป็นลายรดน้ำปิดทองทรงข้าวบิณฑ์ บนพื้นสีชาด ตอนล่างเป็นลายกรวยเชิงรูปกระหนกก้านขด พื้นพระมณฑปด้วยเสื้อเงินสานเต็มทั้งห้องถึงฐานตู้ที่ประดิษฐานพระไตรปิฎก ตอนริมปูเหล็กขนาด ๑ นิ้วโดยรอบ

ตรงกลางห้องประดิษฐานตู้พระไตรปิฎกประดับมุกทรงมณฑปใหญ่ บรรจุพระไตรปิฎก ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น ที่มุมห้องยังตั้งตู้เขียนลายรดน้ำเรื่องพระกัศสปะประชุมพระสงฆ์ทรงสังคายนา สำหรับใส่พระไตรปิฎกฉบับต่างๆ ไว้ทั้งสี่มุม

บริเวณฐานพระมณฑปทั้ง ๔ มุม ประดิษฐานพระพุทธรูปศิลาขนาด ๑ องค์ พระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิพระหัตถ์ทำมุทราต่างๆ กัน มีพุทธลักษณะตามคติมหายาน มีประภามณฑลรูปเสมาขอบสลักลายบนฐานบัวคว่ำบัวหงาย พระพุทธรูปศิลาเหล่านี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้มาจากชวา เมื่อครั้งเสด็จประพาสประเทศอินโดนีเซีย ครั้งที่ ๒ ในปีพุทธศักราช

๒๔๓๕ พระพุทธรูปทั้ง ๔ องค์ ที่มุ่มพระมณฑปเป็นการจำลองขึ้นมาใหม่ เมื่อครั้งสมโภชพระนครครบ ๒๐๐ ปี โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โปรดฯ ให้ทำจำลองและตั้งแทนพระพุทธรูปศิลาองค์เดิมซึ่งย้ายไปตั้งที่พิพิธภัณฑวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ปราสาทพระเทพบิดร

ปราสาทพระเทพบิดรตั้งอยู่บนฐานไพทีด้านทิศตะวันออก ตรงกับประตูเกยเสด็จทางทิศตะวันออก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในปี พุทธศักราช ๒๓๙๘ พระราชทานนามว่าพระพุทธรูปรางค์ปราสาท มีพระราชประสงค์ที่จะอัญเชิญพระพุทธรูปมหายานนิรัตนปฏิมากรมาประดิษฐาน ในการก่อสร้างครั้งนี้โปรดเกล้าฯ ให้นำกระเบื้องที่สั่งมาจากเมืองจีนตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ ที่มีพระราชประสงค์จะนำมาประดับพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม มาประดับที่พระพุทธรูปรางค์ปราสาทด้วย แต่การก่อสร้างยังไม่แล้วเสร็จ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน

การก่อสร้างพระพุทธรูปรางค์ปราสาทสำเร็จลงในพุทธศักราช ๒๔๒๕ พร้อมกับงานฉลองพระนครครบ ๑๐๐ ปี แต่เมื่อสร้างเสร็จแล้วทรงเห็นว่า พระพุทธรูปรางค์ปราสาทมีขนาดไม่เพียงพอกับพระราชพิธีต่างๆ จึงมิได้อัญเชิญพระพุทธรูปมหายานนิรัตนปฏิมากรมาประดิษฐาน ตามพระราชดำริเดิมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระเจดีย์กาฬโศกของรัชกาลที่ ๔ ที่เคยตั้งเป็นประธานในพระพุทธรูปมณฑปในบริเวณสวนขวาเดิม มาประดิษฐานเป็นประธานในพระพุทธรูปรางค์ปราสาท ในวันที่ ๙ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๔๖ เกิดเพลิงไหม้อันเนื่องจากไฟฟ้าลัดวงจรทำให้เครื่องบนหลังคาพระพุทธรูปรางค์ปราสาทไหม้จนหมดสิ้น รวมไปถึงพระเจดีย์กาฬโศกองค์ประธานก็หลอมไปด้วย ขณะเพลิงไหม้ได้โปรดเกล้าฯ ให้ถอดพระทวารและพระบัญชาประดับมุกออกทั้งหมด หลังจากนั้นโปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมหลังคาและส่วนที่ชำรุดเสียหาย ส่วนบานพระทวารและพระบัญชาประดับมุก โปรดเกล้าฯ ให้นำไปประดับที่พระอุโบสถวัดราชบพิธฯ การบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งนี้ยังไม่แล้วเสร็จได้เสด็จสวรรคตเสียก่อน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์จนสำเร็จบริบูรณ์ แล้วตกแต่งภายในแก่เป็นที่ประดิษฐานพระบรมรูปสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้าในพระบรมราชจักรีวงศ์ทั้ง ๕ พระองค์ และให้เปลี่ยนนามเรียกว่า “ปราสาทพระเทพบิดร” ในการเปลี่ยนนามครั้งนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสไม่ทรงเห็นชอบด้วย อ้างว่าของเดิมเป็นพุทธรูปไม่ควรจะตัดคำว่าพุทธรูปออกไป ในท้ายที่สุดสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงยอมให้กันมุขหลังเป็นห้องหนึ่งต่างหากที่เรียกกันในปัจจุบันว่าท้ายจรนำ แล้วเชิญพระพุทธรูปพระเทพ

บิครที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ แปลงจากเทวรูปพระเจ้าอุทุมพรมาตั้งเป็นประธานในห้องนั้น เพื่อให้สัมพันธ์กับนามที่เรียกว่าปราสาทพระเทพบิคร

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ โปรดเกล้าฯ ให้ปั้นหล่อพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ในปราสาทพระเทพบิครในพุทธศักราช ๒๔๗๐ เมื่อเตรียมงานสมโภชพระนครครบ ๑๕๐ ปี ก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมแซมกระเบื้องที่ชำรุด ซ่อมซ่อมฟ้า ใบระกา หน้าบันและลายฉลุปิดทองที่ฝ้าเพดาน ซ่อมลงรักปิดทองประดับกระจกเสานาคพลึงหับันไค ซ่อมฐานบัวให้เหมือนเดิม

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ โปรดเกล้าฯ ให้หล่อพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว การยังไม่แล้วเสร็จ ยังไม่ได้บรรจุเส้นพระเจ้าดวงพระบรมราชสมภพ ดวงพระบรมราชาภิเษก และยังไม่ได้เชิญขึ้นประดิษฐานบนปราสาทพระเทพบิครก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีบรรจุและอัญเชิญพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ขึ้นประดิษฐานในปราสาทพระเทพบิคร เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๕๐๒ พร้อมพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หล่อขึ้น

ลักษณะสถาปัตยกรรมปราสาทพระเทพบิคร เป็นอาคารจัตุรมุขทรงไทย ยกยอดปราสาทเป็นทรงปราสาทประดับกระเบื้องเคลือบสีทั้งหลังตั้งแต่ยอดถึงฐาน โดยมุขด้านทิศตะวันออก ทิศเหนือ และทิศใต้ มีความยาวเท่ากัน ส่วนมุขด้านทิศตะวันตกซึ่งเรียกกันว่าท้ายจรนาคสั้นกว่ามุขอื่นทางเข้าสำคัญอยู่ทางด้านทิศตะวันออก มีทางขึ้นจากฐานไพทีทั้ง ๔ ทิศ พลึงหับันไคเป็นนาค ๕ เศียร สวมมงกุฎปิดทองประดับกระจก

หลังคาที่เป็นแบบจัตุรมุขนั้นมีมุขลด ๔ ชั้น เฉพาะมุขด้านทิศตะวันออกมีมุขลดเพิ่มอีกชั้นหนึ่งเพื่อเน้นทางเข้า กลางจัตุรมุขเป็นยอดปราสาทประดับกระเบื้องเคลือบมีลวดลายสีเขียวอ่อนตลอดตั้งแต่หลังคาถึงยอด มุขเด็จรับยอดปราสาทเป็นเสาอมมูมไม้สิบสองประดับกระเบื้องเคลือบสีเขียวกัน ยอดนพศูลเป็นโลหะปิดทองรูปพระมหามงกุฎพระราชลัญจกรของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังคาโดยทั่วไปมุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสีโดยมีพื้นสีแดงขอบสีเขียวประดับด้วยข้อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาคสะดุ้ง

หน้าบันโดยทั่วไปแบ่งพื้นที่เป็นรูปสามเหลี่ยมเล็กอยู่กึ่งกลาง มีกรอบสามเหลี่ยมล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง หน้าบันมุขด้านทิศตะวันออกและมุขลด พื้นที่ภายในรูปสามเหลี่ยมตรงกลางประดิษฐานพระมหามงกุฎ ประดับฉัตรสองข้างบนพื้นกระจกสีน้ำเงินซึ่งเป็นพระราชลัญจกรของรัชกาลที่ ๔ หน้าบันมุขด้านทิศเหนือเป็นรูปอุณาโลม พระราชลัญจกษัตริย์ของรัชกาลที่ ๑ มุขด้านทิศใต้เป็นรูปครุฑพุดนาคร พระราชลัญจกษัตริย์ของรัชกาลที่ ๒ มุขด้านทิศตะวันตกเป็นรูปพระวิมาน

พระราชสัญลักษณ์ของรัชกาลที่ ๓ พระบรมราชสัญลักษณ์เหล่านี้ประดิษฐานอยู่ในซุ้มรองรับด้วยฐานสิงห์ ล้อมรอบด้วยลายกระหนกเปลว

ฝาเพดานชายคารอบนอก ปิดทองฉลุลายกุดั่นบนพื้นชาด ปลายเชิงชายมีกระดิ่งห้อยใบโพธิ์สีทองรอบชายคาโดยรอบ เฉพาะมุขลดด้านทิศตะวันออกประดับด้วยราวผึ้งและสาหร่าย ปลายลายเป็นเทพนม ปิดทองประดับกระจกเพื่อเน้นทางเข้า

เสานางจรัสและเสาหানรอบอาคารรวมทั้งรับมุขลดด้านทิศตะวันออก เป็นเสาก่ออิฐถือปูนย่อมุมไม้สิบสอง พื้นเสาประดับกระเบื้องเคลือบเป็นลายแปดกลีบบนพื้นสีขาว ดอกสีเขียวอ่อนเขียวแก่ เหลืองและฟ้า ขอบเสาพื้นปูนเป็นลายรักร้อยปิดทองประดับกระเบื้องเคลือบสีเขียวเป็นลายไทย ซึ่งสั่งทำมาจากเมืองจีน

ผนังปราสาทก่ออิฐฉาบปูนด้านนอกประดับกระเบื้องเคลือบสีเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ฐานบัวเป็นรูปฐานสิงห์ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียวแบบเดียวกับฐานเสา เสาอิงเป็นเสาย่อมุมไม้สิบสอง พื้นเสาประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียวลายไทย ขอบเสาพื้นปูนเป็นลายรักร้อยปิดทองประดับกระจก ส่วนฐานทำเป็นกาบพรหมศรปิดทองประดับกระจกสีเขียว

ซุ้มประตูหน้าต่างเป็นซุ้มยอดทรงมงกุฎปิดทองประดับกระจกสีหลายสี ซุ้มเหล่านี้ผิวด้านในซุ้มโดยทั่วไปโดยที่เสาของซุ้มประดับด้วยแผ่นโลหะลงยา ลายดอกบัวโดยมีพื้นสีเขียว ดอกสีน้ำเงินและแดง บานแต่ละทั้ง ๒ ข้างพื้นปูนปิดทองเป็นลายพระราชสัญลักษณ์ของรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ บนพื้นกระจกสีขาว เพดานของซุ้มเป็นลายดวงดาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ๕ ดวงมี คารานพรัตน์เป็นศูนย์กลาง ล้อมรอบด้วยคาราจกรี คาราจุลจอมเกล้า คาราช้างเผือก และคารามงกุฎไทยบนพื้นกระจกสีขาว

บานประตูและหน้าต่าง แต่เดิมด้านนอกเป็นบานประดับมุขลายเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เช่นเดียวกับเพดานของซุ้ม ปัจจุบันเป็นลายรดน้ำพุ่มข้าวบิณฑ์เทพนม ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงหลังจากไฟไหม้ในปีพุทธศักราช ๒๔๔๖ ด้านในเป็นทวารบาลรูปเทวดาเหยียบสิงห์ กรอบเซ็ดหน้าเป็นลายรดน้ำ

ภายในปราสาทพระเทพบิดรแบ่งเป็น ๔ มุข มุขหลังกันเป็นท่ายจรนาคด้วยผนังก่ออิฐถือปูนอีก ๓ มุขเป็นห้องโถงติดต่อถึงกันตรงกลางเป็นรูปแปดเหลี่ยมประดิษฐานพระบรมรูปสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้าแห่งพระราชวงศ์จักรี บนฐานย่อเก็จทำเป็นฐานสิงห์รองรับด้วยรูปมารแบกและรูปครุฑแบกตามลำดับ แต่ครุฑแบกดังกล่าวนี้มีลักษณะพิเศษคือเป็นรูปครุฑกางปีกแผ่กว้างซึ่งเป็นพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๖ ถึงกลางแท่นมีแท่นเล็กยกขึ้นอีกชั้นหนึ่งรองรับด้วยเทพนมประดิษฐานพระบรมรูปรัชกาลที่ ๑ เพดานเหนือพระบรมรูปแขวนพระมหาเศวตฉัตร ๕ ชั้น แท่นด้านทิศใต้ประดิษฐานพระบรมรูปรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๘ ทานด้านทิศเหนือประดิษฐานพระ

บรมรูปรัชกาลที่ ๕ และ รัชกาลที่ ๗ ส่วนด้านหลังของพระบรมรูปดังกล่าวแล้ว เป็นผนังทึบก่อเป็น
ซุ้มจรนำ ๓ ซุ้ม ยกพื้นสูงระดับเสมอกับแท่นฐานย่อเก็จ ภายในซุ้มฉาบปูนทาสีแดง ซุ้มกลาง
ตอนบนประดับด้วยตราอุณาโลมประดิษฐานพระบรมรูปรัชกาลที่ ๒ ซุ้มทิศใต้ประดิษฐานพระบรม
รูปรัชกาลที่ ๔ ซุ้มทิศเหนือประดิษฐานพระบรมรูปรัชกาลที่ ๓ แต่ละซุ้มติดม่านสองใบ

พระบรมรูปรัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๒ รัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ หล่อด้วยสำริดปิดทอง
พระบรมรูปรัชกาลที่ ๕ รัชกาลที่ ๖ รัชกาลที่ ๗ และรัชกาลที่ ๘ หล่อด้วยสำริดรมดำ

บริเวณลานบนฐานไฟที่ตั้งประดับด้วยรูปปั้นสัตว์หิมพานต์ หล่อด้วยสำริดปิดทอง
ประดับกระจก ใต้แก่

สิงหพานร

สิงหพานรเป็นสัตว์ประเภทสิงห์ รูปร่างลักษณะเป็นครึ่งสิงห์ครึ่งวานร คือ ท่อนบนถึง
ศีรษะเป็นวานร ท่อนล่างเป็นสิงห์ สวมมงกุฎยอดแหลม ยืนถือกระบอง

อสุรวายุภักดิ์

อสุรวายุภักดิ์เป็นสัตว์ประเภทนก มีลักษณะเป็นสัตว์ผสม ท่อนบนตั้งแต่ลำตัวเป็นยักษ์
ท่อนล่างเป็นนกอินทรีมีปีก สองมือกุมตะบอง

อสุรปักษี

อสุรปักษีเป็นสัตว์ประเภทนก มีลักษณะเป็นสัตว์ผสม ท่อนบนตั้งแต่ลำตัวเป็นยักษ์ มี
ปีกมีหางเหมือนนก ท่อนล่างเป็นไก่ สังเกตว่าที่ขาจะมีเดือยอยู่ด้วย

เทพนรสิงห์

เทพนรสิงห์เป็นสัตว์ประเภทสิงห์ มีลักษณะท่อนบนเป็นมนุษย์หรือเทพสวมมงกุฎยอด
แหลม ท่อนล่างเป็นสิงห์

เทพกนิษฐ

เทพกนิษฐเป็นสัตว์ประเภทนก ท่อนบนเป็นมนุษย์หรือเทพสวมมงกุฎยอดแหลม ท่อน
ล่างเป็นนก เมื่อจะเดินทางไปไหนก็จะใส่ปีกใส่หางและบินไป

เทพปักษี

เทพปักษีเป็นสัตว์ประเภทนก ท่อนบนและร่างกายเป็นมนุษย์ มีหางเป็นนก ปีกจะอยู่บนตะโพก ข้อมือถึงปลายข้อมือมีขนแซม

อัปสรลีห์

อัปสรลีห์เป็นสัตว์ประเภทสิงห์ ลักษณะลำตัวเป็นอัปสรหรือผู้หญิงสวมชุดห้อยคอแหลม ท่อนล่างเป็นสิงห์ ตัวและแขนเป็นมนุษย์

นครวัดจำลอง

นครวัดจำลองเป็นสถาปัตยกรรมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้จำลองไว้บนฐานไพทีทางด้านทิศเหนือ ตรงข้ามกับพระมณฑป เพื่อจะให้คนทั้งหลายเห็นว่าเป็นของมหัศจรรย์ทำด้วยศิลาทั้งสิ้น ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระสามภพพ่าย ออกไปถ่ายแบบปราสาทที่นครวัด จำลองขึ้นไว้ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อให้คนทั้งหลายรู้ว่าเป็นของอัศจรรย์ ทำด้วยศิลาทั้งสิ้น แต่การก่อสร้างยังไม่แล้วเสร็จ ก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ จึงโปรดเกล้าฯ พระยาเพชรพิไชย (หนู หงสกุล) ออกแบบนครวัดจำลอง และโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าประวิศ ชุมสาย สร้างหล่อปูนตามแบบจนแล้วเสร็จ ในคราวฉลองสมโภชพระนคร ครบ ๑๐๐ ปี

พระสุวรรณเจดีย์ หรือพระเจดีย์ทอง

พระเจดีย์ทอง มีอยู่ ๒ องค์ ตั้งอยู่บนฐานไพที ทางด้านทิศตะวันออกของปราสาทพระเทพบิดรในปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นอุทิศถวายสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก และพระราชมารดา แต่เดิมพระเจดีย์ทอง ๒ องค์ นี้ตั้งอยู่ที่บริเวณปราสาทพระเทพบิดรในปัจจุบัน เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างปราสาทพระเทพบิดรขึ้นที่ด้านหน้าของพระมณฑป พระเจดีย์ทองทั้งสององค์ คงจะกีดขวางการสร้างพระพุทธรูปรางค์ปราสาท จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปไว้ที่ด้านหน้ามุมเหนือและใต้ของปราสาทพระเทพบิดรในบริเวณที่เรียกว่ารักแร้ปราสาท เมื่อเตรียมงานฉลองพระนครครบ ๑๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้บูรณะพระเจดีย์ทองทั้งสององค์ และโปรดเกล้าฯ ให้หุ้มทองแดงใหม่และลงรักปิดทอง รวมทั้งสร้างรูปมารแบกพระเจดีย์นี้ขึ้นใหม่ด้วย ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เมื่อคราว

บูรณะปราสาทพระเทพบิดร พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ชะลอพระเจดีย์ทอง ๒ องค์ จากรักรั้วปราสาทไปไว้ที่มูมฐานทักษิณปราสาทพระเทพบิดรดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

พระเจดีย์ทองทั้ง ๒ องค์ เป็นเจดีย์ที่มีลักษณะเหมือนกันทั้งขนาดรูปร่างและความสูง เป็นพระเจดีย์ทรงเครื่องย่อมุมไม้ยี่สิบหุ้มด้วยแผ่นทองแดงหรือที่เรียกว่าทองจังโก แล้วลงรักปิดทองทับอีกชั้นหนึ่ง ลักษณะของพระเจดีย์ย่อมุมไม้ยี่สิบ เป็นแบบที่สืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย ฐานของพระเจดีย์เป็นรูปแปดเหลี่ยมมุมด้วยหินอ่อนจำหลักลายเป็นรูปกากบาท เหนือฐานแปดเหลี่ยมตั้งประติมากรรมรูปยักษ์แบกและสิงแบกด้านละ ๓ คน และทุกย่อมุมอีกมุมละ ๒ คน รวมทั้งหมด ๒๐ คน เฉพาะตัวกลางทั้ง ๔ ด้านที่ไม่สวมรองเท้าเป็นสิงห์ นอกจากนั้นเป็นยักษ์หมด แต่ละคนมีใบหน้า เครื่องแต่งตัวและสีของกายเป็นไปตามลักษณะในเรื่องรามเกียรติ์ เหนือขึ้นไปเป็นฐานสิงห์ ๓ ชั้น มีหน้ากระดานสลักระหว่างฐานสิงห์ ๖ ชั้น ตอนบนเป็นองค์ธาตุทองจอมแห แต่งลายที่ทองจังโกเป็นรูปดอกบัวที่กิ่งกลางทั้ง ๔ ด้าน รองรับด้วยฐานบัวหงาย ยอดเป็นรัตนบัลลังก์ทำเป็นบัวกลุ่ม ๕ ชั้น มีปลียอดกลม ตอนปลายยอดประดับด้วยฉัตรเป็นโลหะฉลุโปร่งปิดทองทรงพุ่มข้าวบิณฑ์

จุดนำชมที่ ๓

บรรยายบริเวณลานด้านทิศเหนือของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม บรรยายสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ได้แก่ หอพระนาค พระวิหารยอด และหอพระมณฑิยธรรม

หอพระนาค

หอพระนาคเป็นอาคารทรงไทย สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ มีขนาด ๑ ห้อง ยกพื้นสูง มีบันไดขึ้น ๕ ชั้น อยู่ทางทิศเหนือและทิศใต้ ทางเข้าด้านหน้าอยู่ทางด้านทิศตะวันออก ทำเป็นซาลากว้างปูด้วยหินอ่อนลายทแยงมุมไม่มีหลังคาคลุม พนักกระเบื้องก่ออิฐถือปูนทาสีขาว มีเสาสี่เหลี่ยมย่อมุมห้วเสาทำเป็นเม็ดทรงมันหัดปิดทองข้างละ ๒ ต้น ตั้งอยู่ริมบันได ประตูทางเข้ามีประตูเดียวเป็นซุ้มทรงมณฑปที่เน้นความสำคัญของทางเข้า

หลังคาเป็นทรงไทยโครงสร้างไม้ หลังคาด้านข้างลด ๓ ชั้น มีมุขลดทั้งด้านหน้าและด้านหลัง มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาคสะดุ้ง ปิดทองประดับกระจก มีคันทวยรับชายคาโดยรอบหน้าบันเป็นไม้จำหลักลายเป็นรูปเทพนมครึ่งองค์ลอยจากบัวจกล ล้อมรอบด้วยกระหนกก้านขดปลายลายเป็นรูปเทพนมบนพื้นกระจกสีน้ำเงิน

ผนังก่ออิฐฉาบปูนทาสีขาว มีเสาอิงรอบอาคารทุกช่วงเสา ประตูทางเข้ามีประตูเดียวทำเป็นซุ้มทรงมณฑปปิดทองประดับกระจกกรอบเช็ดหน้าปิดทอง บานประตูด้านนอกเขียนลายรดน้ำ

พุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง ด้านในเป็นภาพเทวดาถือพระขรรค์ยืนบนแท่นมีมารแบก หน้าต่างเป็นซุ้มทรงบันแถลงนาคสามเศียร ๒ ชั้น บานหน้าต่างด้านนอกเขียนลายรดน้ำเช่นเดียวกับบานประตู

ภายในหอพระนากแบ่งได้เป็น ๓ ส่วน ส่วนที่หนึ่งอยู่ตรงมุขลดเป็นห้องโถงเล็ก มีประตูทางเข้า ๒ ทาง ส่วนที่สองเป็นห้องโถงใหญ่ ปลายสุดของห้องมีลักษณะเป็นซุ้มคูหาคล้ายกับเป็นเวทียกพื้น ปิดกั้นด้วยเหล็กม้วน ส่วนที่สามทำเป็นซุ้มคูหาปูนปั้นเป็นลายอุบะ ๒ ข้าง ตอนบนเป็นลายกระหนก ตรงกลางทำเป็นตราจักรี ส่วนยกพื้นเป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิและพระอัฐิ สองข้างซุ้มคูหาเป็นประตูไม้ ตอนบนเป็นช่องลมรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าทางตั้งติดลูกกรงเหล็ก

แต่เดิมหอพระนาก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระนาก ซึ่งเป็นพระพุทธรูปหล่อและแผลงด้วยนาก อัญเชิญมาจากพระนครศรีอยุธยา และใช้เป็นที่เก็บอัฐิเจ้านายฝ่ายในตามแบบอย่างกรุงศรีอยุธยา และถือพระนากเป็นพระประธาน ในการพิธีเปิดพลีหรือการอุทิศกุศลแก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ หอพระนากชำรุดทรุดโทรมจึงโปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมแปลงหอพระนาก แล้วประดิษฐานพระพุทธรูปต่างๆ หลายองค์ ส่วนพระอัฐิเจ้านายนั้นเก็บอยู่ในตู้ผนังข้างหลังพระวิหาร

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้ทำพระโกศทรงพระอัฐิในหอพระนากทั้งหมด ส่วนพระพุทธรูปทั้งหมดที่ประดิษฐานอยู่ในหอพระนาก โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญไปประดิษฐานไว้ที่พระวิหารยอด แต่ยังคงเรียกว่าหอนี้ว่า “หอพระนาก” ตามเดิมจนกระทั่งถึงทุกวันนี้

พระวิหารยอด

พระวิหารยอดตั้งอยู่ตรงกลางระหว่างหอพระมณเฑียรธรรมและหอพระนาก ที่ตั้งของพระวิหารหลังนี้ แต่เดิมเป็นที่ตั้งของหอพระเชษฐาธิราช หรือเรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่าวิหารขาว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในระยะที่ ๒ ของการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อประดิษฐานพระเทพบิดร ซึ่งแต่เดิมเป็นเทวรูปสมเด็จพระรามาศิบัติที่ ๑ หรือพระเจ้าอุทอง พระปฐมภักดิ์ริย์ผู้ทรงสร้างกรุงศรีอยุธยา เรียกพระวิหารนี้ว่าพระวิหารขาว เนื่องจากฝาผนังโบกปูนขาว

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้รื้อลงเนื่องจากทรุดโทรมมาก แล้วโปรดฯ ให้สร้างใหม่เป็นวิหารมีหลังคายอดทรงมงกุฏ ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีเป็นลายดอกพุดตานและลายใบไม้ เรียกว่า พระเสวตรเวชยันตพิมานวิหารยอด

บ้าง พระบรมมหาเสวตกุฎาการวิหารยอดบ้าง ในการสร้างพระวิหารยอดนี้ โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายพระเทพบิดรและพระนาจากหอพระนามาประดิษฐานภายในพระวิหารแห่งนี้

เมื่อคราวบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในโอกาสฉลองสมโภชพระนครครบ ๑๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์พระวิหารยอด โดยซ่อมแซมหลังคาและยอดมณฑป ถัดไปประดับกระเบื้องด้วยชิ้นใหม่ ซ่อมแซมประตูและบานหน้าต่างภายนอกและภายในพร้อมทั้งประดับพระปรมาภิไธยย่อ “จปร.” ภายใต้พระเกี้ยวยอดบนยอดโค้งแหลมของซุ้มโค้งรอบพระวิหาร

พระเสวตกุฎาการวิหารยอด หรือพระวิหารยอด เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตรงกลางยื่นออกมาเป็นจัตุรมุขเพื่อรับหลังคาซุ้มยอดทรงมณฑป พระวิหารนี้ตั้งอยู่บนฐานประทักษิณซึ่งมีทางขึ้นอยู่ ๓ ทางคือทิศเหนือ ทิศตะวันออกและทิศตะวันตก

ผนังตอนในก่ออิฐฉาบปูนทาสีขาว มีซุ้มหน้าต่างทุกช่วงเสาทั้งทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ส่วนทิศเหนือเป็นซุ้มประตูซึ่งเป็นทางเข้าทางเดียวของพระวิหารหลังนี้ ซุ้มหน้าต่างเป็นซุ้มยอดทรงมณฑปประดับกระเบื้องด้วย ใต้ขอบหน้าต่างบานกลางของด้านทิศตะวันออกและตะวันตกก่อฐานเป็นรูปฝ่าพิภพประดับด้วยกระเบื้องด้วย เพดานซุ้มเขียนลายฉลุปิดทองบนพื้นสีแดง บานหน้าต่างด้านนอกเขียนลายรดน้ำเป็นลายเครื่องศาสตราวุธ ด้านในเขียนรูปเครื่องบูชาแบบจีน กรอบเซ็ดหน้าเป็นลายรดน้ำปิดทองทำเป็นลายพุดตาน ซุ้มประตูเป็นซุ้มยอดทรงมณฑป ประดับกระเบื้องด้วยเช่นเดียวกับซุ้มหน้าต่าง แต่บานประตูเป็นประตูประดับมุกลายช่องกลม ฝีมือช่างสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งได้นำมาจากวิหารพระนอนวัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง บานประตูด้านในเขียนลายรดน้ำเป็นรูปเชือกวาง ซึ่งแต่งตัวแบบไทย

หลังคาตรงกลางเป็นซุ้มยอดทรงมณฑป ประดับกระเบื้องด้วยหลากสีเป็นลายดอกไม้ ตลอดทั้งซุ้มรวมไปถึงหน้าบันทั้งสี่ด้าน ยอดของซุ้มเป็นปลีประดับด้วยกระเจี๊ยบ มียอดคนกศุตเป็นโลหะฉลุโปร่งเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ส่วนหลังคาอีก ๒ ด้านเป็นมุขลด ๒ ชั้น ทั้งด้านหน้าและหลัง มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสีโดยมีพื้นสีเหลืองขอบเขียว ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา นาคสะดุ้งหางหงส์เป็นรูปนกเจ้า ประดับด้วยกระเบื้องด้วยหลากสีเช่นกัน

บริเวณทางขึ้นด้านทิศตะวันออกและตะวันตกตั้งรูปปั้นนกทณทิม่าหล่อด้วยสำริด นกทณทิม่าเป็นสัตว์ประเภทนก มีหัวและหน้าเป็นนก มีอาวุธติดตัวเป็นไม้เท้าหรือตะบอง ตัวเล็กปากยาวดุจไม้เท้าจรดอยู่บนใบบัว จึงได้นำมาเป็นสัญลักษณ์ของผู้คอยคุ้มกันอันตราย

หอพระมณเฑียรธรรม

หอพระมณเฑียรธรรมเป็นอาคารทรงไทย สร้างขึ้นหลังจากที่หอพระมณเฑียรธรรมเดิมซึ่งอยู่กลางสระน้ำถูกเพลิงไหม้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างหอพระมณเฑียรธรรมขึ้นใหม่ โดยย้ายที่ไปสร้างที่มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระอุโบสถ โดยมีสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลที่ ๑ ทรงจัดช่างวังหน้ามาสมทบสร้างด้วย เมื่อสร้างเสร็จโปรดฯ ให้ใช้เป็นที่พักพระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่ที่เหลือจากพระมณฑป พระไตรปิฎกฉบับครุเดิมและฉบับอื่นๆ รวมทั้งเป็นที่บอกหนังสือพระภิกษุสามเณร เป็นที่พักของราชบัณฑิตสำหรับบอกพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณร พร้อมทั้งเป็นที่แปลพระราชสาส์นด้วย ในสมัยต่อมายังปรากฏหลักฐานว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ก็ได้ทรงศึกษาพระบาลีที่หอพระมณเฑียรธรรมองค์นี้ด้วย

หอพระมณเฑียรธรรมเป็นอาคารทรงไทย ก่ออิฐถือปูนชั้นเดียวรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีเฉลียงรอบ หลังคาซ้อน ๒ ชั้นมีปีกนกกลดสี่ดับ มีมุขลดด้านหน้าและด้านหลัง ได้มุขลดทั้ง ๒ แห่งนี้เป็นเฉลียงกว้าง โดยเฉลียงด้านทิศตะวันตกเป็นทางเข้าที่สำคัญ หอพระหลังนี้ตั้งอยู่บนฐานทักษิณยกพื้นมีเสาด้านและเสานางจรัลโดยรอบ ทางขึ้นฐานทักษิณมี ๖ ทาง คือ ด้านทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ด้านละ ๑ ทาง ทิศเหนือและทิศใต้ด้านละ ๒ ทาง ผนังด้านทิศตะวันตกมีซุ้มประตู ๓ ซุ้ม โดยมีซุ้มใหญ่ทรงมณฑปอยู่กลาง ซุ้มเล็กสองข้างเป็นซุ้มทรงบันแถลงทิศตะวันออกมีซุ้มประตู ๒ ซุ้มเป็นซุ้มทรงบันแถลง ทิศเหนือและทิศใต้เป็นหน้าต่างในซุ้มทรงบันแถลงเช่นเดียวกัน

หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาคสะดุ้ง หน้าบันประดับกระจกสีขาบน้ำบันเป็นไม้จำหลักลาย ตอนบนเป็นรูปพระพรหมทรงหงส์ ตอนล่างเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ล้อมรอบด้วยกระหนกก้านขดปลายลายเป็นเทพนม ส่วนที่แขวงแรคอสองมีเทพนม ๕ องค์ ในซุ้มบนพื้นกระจกสีชมพู ระหว่างซุ้มเป็นเทพนมองค์เล็กเรียงสลับกัน ส่วนหน้าอุคมีกระหนกเทพนม ๓ องค์ นั่งเรียงกัน มีลายกระหนกก้านขดปลายลายเป็นเทพนมประกอบด้านข้าง บนพื้นกระจกสีน้ำเงิน ใต้หน้าอุคปีกนกเป็นลายกระหนกก้านขด ปลายลายเป็นรูปสิงห์

เสาด้านและเสานางจรัล เป็นเสาก่ออิฐถือปูนย่อมุมไม้สิบสองทาสีขาว หัวเสาเป็นบัวปลายเสาปิดทองประดับกระจกสีขาวยและเขียวระหว่างเสาเป็นพนักลูกกรง ก่ออิฐฉาบปูนทาสีขาวตกแต่งตอนบนเป็นบัวหลังเจียด ทวยรับหลังคาเป็นรูปพญานาคปิดทองประดับกระจกสีเขียว

ซุ้มประตูใหญ่บานกลางด้านทิศตะวันตก เป็นซุ้มทรงมณฑปปิดทองประดับกระจก บานประตูด้านนอกเป็นบานไม้ประดับมุกเป็นลายพระพรหมทรงหงส์ พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ พระนารายณ์ทรงครุฑ ประกอบลายกระหนกก้านขด ปลายลายเป็นสัตว์หิมพานต์รูปต่างๆ ซึ่งบานประตู

นี้ นำมาจากวัดบรมพุทธาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา บานประตูด้านในเป็นลายทองฉลุลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่งบนพื้นสีแดง ชู่มประตูทางเข้ารอบทั้งด้านหน้าและหลังเป็นชู่มทรงบันแถลง ๒ ชั้น บานประตูด้านนอกเป็นลายรดน้ำพุ่มข้าวบิณฑ์หน้าสิงห์ ก้านแย่งลงรักปิดทอง ด้านในเป็นภาพทวารบาลบนฐานสิงห์ ที่กรอบเช็ดหน้าตอนบนเป็นไม้จำหลักลายเป็นรูปพระยาकुณภัณฑ์และขุนกระบี่บนลายกระหนกก้านขด

ชู่มหน้าต่างเป็นชู่มทรงบันแถลง ๒ ชั้น ตอนบนประดับด้วยไม้จำหลักลายเป็นสาหร่ายรวมฝักรูปพระยาकुณภัณฑ์และขุนกระบี่ หน้าต่างตอนล่างเป็นหย่องไม้จำหลักลายดังกล่าวนี้ เป็นพระราชนิยมของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท บานหน้าต่างด้านนอกเป็นลายรดน้ำปิดทอง ด้านในเป็นภาพเทวดาถือพระขรรค์รองรับด้วยพญาวานรแบกแท่น บานแผ่นเป็นภาพสุภษัฒ

ภายในหอพระมณเฑียรธรรมเป็นห้องโถง มีตู้ประดับมุกเรียงรายอยู่ ๒ แถว รวมทั้งหมด ๕ ตู้ ลักษณะเด่นของหอหลังนี้อีกประการหนึ่ง คือ ภาพจิตรกรรมฝาผนังโดยรอบ ตอนบนเหนือหน้าต่างเป็นรูปเทพชุมนุมบนพื้นสีดำสลับกับสีแดง ส่วนที่ขีดฟ้าเพดานเป็นรูปถ้ายี่ถือดอกบัว ถัดลงมาเป็นรูปเทวดาและนางฟ้าสลับกันเป็นคู่ๆ คั่นด้วยตาลปัตร ระหว่างหน้าต่างตอนบนเป็นรูปเทพบุตรและเทพธิดาประนมมือ ตอนล่างเป็นรูปเวสสันดรชาดกกันต์ต่างๆ เพดานประดับด้วยเพดานปิดทองประดับกระจกมีดวงใหญ่อยู่กลาง มีดวงเล็ก ๘ ดวงเป็นบริวาร

หอพระมณเฑียรธรรมหลังนี้มีลักษณะพิเศษ คือ ชู่มพระทวารและชู่มพระบัญชารมิทั้งสาหร่ายรวงผึ้งและหย่องจำหลักลาย ซึ่งตามปกติแล้วจะไม่ปรากฏในพระบรมมหาราชวังมาก่อน แต่ที่เป็นดังนี้เนื่องด้วยสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ทรงส่งช่างวังหน้ามาสมทบสร้างถวาย จึงได้เน้นการประดับหน้าต่างและประตูด้วยสาหร่ายรวงผึ้งและหย่องจำหลักลาย เช่นเดียวกับหมู่พระวิมานที่ประทับ ซึ่งยังปรากฏอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

จุดนำชมที่ ๔

บรรยายบริเวณลานด้านทิศตะวันออกของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สำหรับบรรยายพระอัฐมहाเจดีย์

พระอัฐมहाเจดีย์

พระอัฐมहाเจดีย์หรือพระปรางค์ ๘ องค์ ตั้งเรียงกันอยู่หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ภายนอกพระระเบียง ๖ องค์ ภายในพระระเบียง ๒ องค์ พระอัฐมहाเจดีย์ เป็นชื่อที่คณะกรรมการอำนวยการปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามเมื่อฉลองพระนครครบ ๒๐๐ ปี มีมติให้เรียกชื่อรวมเป็นทางการตามชื่อที่ปรากฏในการบูรณปฏิสังขรณ์สมัยรัชกาลที่ ๓ ของพระศรีบูรปรีชา พระ

มหาเจดีย์ทั้ง ๘ องค์ นี้ไม่ปรากฏหลักฐานการสร้างที่แน่นอน อาจจะสันนิษฐานได้เป็น ๒ นัยคือ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ พร้อมๆ กับพระอุโบสถ หอพระมณฑปพระธรรมองค์เดิมพระระเบียง ศาลาราย และปูชนียสถานอื่นๆ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชวิจารณ์แผนที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามในรัชกาลที่ ๑ เกี่ยวกับพระมหาเจดีย์นี้ว่า “ด้านตะวันออกนอกพระระเบียงมีพระปรางค์ ๘ องค์ เดิมประดับกระเจี๊ยบต่างๆ” แต่ร่างหมายในรัชกาลที่ ๓ กล่าวว่า “เจดีย์ไวยวรรณารับพระราชโองการใส่เกล้าฯ สั่งว่า “ทรงพระราชศรัทธาสร้างพระปรางค์หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดารามรวม ๘ องค์ ลงรักปิดทองเสร็จแล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระราชวิจารณ์ต่อไปว่า “เมื่อได้ความเช่นนี้จะสันนิษฐานว่าเพิ่งสร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๓ ท่วงทีฐานก็เป็นมารเจ็กแบกทั้งกำแพงก่อเพิ่มออกไปอีกชั้นหนึ่ง เก๋งบอกหนังสือก็เป็นอย่างจีน กำลังเป็นเวลาที่เล่นการช่างอย่างจีน จึงควรสันนิษฐานว่าเป็นของรัชกาลที่ ๓” วัตถุประสงค์ในการสร้างพระมหาเจดีย์เหล่านี้ ก็เพื่ออุทิศเป็นที่ระลึกถึงปูชนียบุคคลและพระธรรม พระมหาเจดีย์ทั้ง ๘ องค์เป็นเจดีย์ทรงปรางค์ ก่ออิฐถือปูนประดับกระเบื้องเคลือบสี ยกเว้นเฉพาะฐาน ๒ ชั้น ก่ออิฐฉาบปูนทาสี พระมหาเจดีย์ทั้ง ๘ องค์นี้มีขนาดรูปร่างและความสูงเหมือนกันทุกประการ ต่างกันเฉพาะสีของกระเบื้องเคลือบที่ประดับองค์พระเจดีย์เท่านั้น แต่ละองค์มีสีและชื่อประจำ นับจากทิศเหนือไปได้ คือ

พระสัมมาสัมพุทธเจดีย์	สีขาว
พระสังฆกรรมปริยัติวราชมหาเจดีย์	สีขาบ
พระอริยสงฆ์สาวกมหาเจดีย์	สีชมพู
พระอริยสาวกภิกษุณีสังฆมหาเจดีย์	สีเขียว
พระปัจเจกโพธิสัมพุทธมมหาเจดีย์	สีม่วงแก่
พระบรมจักรวรรดิราชามหาเจดีย์	สีฟ้า
พระโพธิสัตว์กฤษณามหาเจดีย์	สีน้ำตาลแดง
พระศรีอริยเมตขมมหาเจดีย์	สีเหลือง

พระมหาเจดีย์แต่ละองค์แบ่งได้เป็น ๓ ส่วนคือ ส่วนฐานส่วนเรือนธาตุและส่วนยอดปรางค์ ส่วนฐานประกอบด้วยฐานทักษิณเป็นฐานแปดเหลี่ยม ก่ออิฐฉาบปูนทาสีเทาด้านยาวมีซุ้มปรก ๕ ซุ้ม ด้านแคบมี ๓ ซุ้ม สำหรับตามประทีป ภายในซุ้มทาสีแดง ฐานนี้มีผนังกระเบียงโดยรอบ ทุกมุมมีเสาประดับหัวเสาคด้วยดอกบัวจำหลักหิน

ฐานชั้นที่สองเป็นฐานแปดเหลี่ยมก่ออิฐฉาบปูนทาสีเทา มีซุ้มปรกเช่นเดียวกับฐานทักษิณ แต่มีขนาดเล็กกว่า ภายในซุ้มทาสีแดง ฐานบัวเป็นฐานย่อมุมไม้สิบสอง ลักษณะเป็นฐานสิงห์ ๓ ชั้น มีฐานบัวคั่นเป็นช่วงๆ เหนือฐานสิงห์มีฐานบัวคว่ำ บัวหงายรองรับเรือนธาตุ

เรือนธาตุเป็นแบบย่อมุมไม้สิบสอง มีซุ้มจรนำประดิษฐานเทวคาเย็นถือพระขรรค์ทั้งสี่ทิศ เหนือเรือนธาตุเป็นส่วนองค์ปราสาท แบ่งเป็น ๑ ชั้น รองรับด้วยमारแบกปูนปั้นด้านละ ๒ ตัว ตอนมุม ๑ ตัว รวมทั้งสิ้น ๑๒ ตัว ยอดคนกฤษณะทำด้วยโลหะเป็นรูปฝักเพกา

จุดนำชมที่ ๕

บรรยายบริเวณลานด้านทิศใต้ของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม บรรยายสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ได้แก่ หอพระคันธารราษฎร์ พระมณฑปยอดปราสาท หอระฆัง และพระระเบียง

หอพระคันธารราษฎร์

หอพระคันธารราษฎร์ สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เพื่อประดิษฐานพระคันธารราษฎร์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญและพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชทานนามว่า “หอพระคันธารราษฎร์” ตามนามพระพุทธรูป

หอพระคันธารราษฎร์เป็นอาคารทรงไทยขนาดเล็กชั้นเดียวรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขเล็ก ๓ มุข มุขด้านทิศเหนือเป็นพระคูทางเข้า มุขด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกเป็นหน้าต่าง ส่วนหลังคาแบ่งเป็น ๒ ตอน ตอนหน้าเป็นหลังคามุงกระเบื้องดินเผาเคลือบสี ตอนหลังเป็นซุ้มยอดปราสาทประดับกระเบื้องถ้วย

หอนี้ตั้งอยู่บนฐานไพทีและฐานปัทม์ซึ่งเป็นฐานก่ออิฐฉาบปูนทาสีขาว ทางขึ้นหอพระอยู่ทางด้านทิศเหนือ มีบันไดปูหินอ่อนจำนวน ๕ ขั้นขึ้นยังฐานไพที และมีบันไดปูหินอ่อนอีก ๓ ขั้นขึ้นยังหอพระ พลสังหับบันไดเป็นรูปพญานาค ทุกมุมขอบฐานไพทีตั้งสิงโตจำหลักหินแบบจีน

หลังคาหอพระมุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี โครงหลังคาเป็นไม้แต่ก่อปูนปิด ทำเป็นรูปหลังคาทรงบันแถลง ๒ ชั้น ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์และช่อฟ้าปูนปั้นเป็นรูปหัวนาค หน้าบันประดับด้วยกระเบื้องถ้วยสีต่างๆ เป็นลายดอกพุดตานบนพื้นกระจกลีน้ำเงิน ส่วนที่เป็นซุ้มยอดปราสาททำเป็นซุ้มย่อเก็จโดยรอบ ตอนบนเป็นยอดปราสาทซ้อน ๔ ชั้น ประดับกระเบื้องถ้วยสีขาวเหลืองและแดง ยอดคนพศุภเป็นโลหะรูปฝักเพกา

ซุ้มหน้าต่างและซุ้มประตูเป็นทรงบันแถลง ๒ ชั้น โดยมีช่อฟ้าและหางหงส์เป็นหัวนาคประดับด้วยกระเบื้องถ้วยกลายเป็นดอกไม้อื่นๆ บนพื้นกระจกลีน้ำเงิน ได้ซุ้มเป็นผนังโค้งนูนกระเบื้องเคลือบลายเดียวกับผนังทั่วไป บานหน้าต่างเป็นไม้ด้านนอกจำหลักลายเป็นรูปพระวรวงศ์ทรงนาค บนพื้นกระจกลีน้ำเงินตอนล่างเป็นรวงข้าว มีหอย ปู ปลา ผุดในท้องน้ำทำด้วยกระจกลีขาว

บานด้านในเขียนลายรดน้ำภาพเทวดายืนบนหลังสัตว์บนพื้นลายพุดตาน บานประตูด้านนอกจำหลักลายเหมือนหน้าต่างด้านในเป็นภาพเทวดาห่อด้านหลังบนพื้นลายพุดตาน

ภายในหอพระแบ่งเป็น ๒ ตอน ตอนหน้าเป็นห้องโถงยาวตอนในเป็นห้องแปดเหลี่ยมผนังด้านหลังเป็นอัฐจันทร์ก่ออิฐถือปูน ๓ ชั้น ประดิษฐานพระพุทธรูปสำหรับใช้ตั้งในพระราชพิธีพีชมงคลและพิรุณศาสตร์ เหนืออัฐจันทร์ประดิษฐานซุ้มเรือนแก้วปิดทองเป็นรูปพระวิมาน ๓ ห้อง ประดิษฐานพระคันธารราษฎร์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปแบบรัตนโกสินทร์ สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทำจากสัมฤทธิ์ลงรักปิดทอง ประทับนั่งแบบขัดสมาธิราบ แสดงปางขอฝนด้วยการยกพระหัตถ์ขวาขึ้นเพื่อกวักเรียกฝน และหงายพระหัตถ์ซ้ายสำหรับรองรับน้ำฝน

พื้นปูหินอ่อน ผนังเป็นภาพจิตรกรรมเกี่ยวกับพระราชพิธีพีชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และพระราชพิธีพิรุณศาสตร์ เรื่องราวเกี่ยวกับฝนโบกขรพรรษ และฝนสัตรัตนมาศ ซึ่งเป็นฝนมงคลที่ถูกกล่าวถึงในพุทธชาดก และพระพุทธรูปประวัติ ฝีมือพระอาจารย์อิน (ขรัวอินโข่ง) แห่งวัดราชบูรณะฯ ต่อมาได้รับการเขียนซ่อมใหม่ในรัชกาลที่ ๕

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ด้านหน้าหอพระคันธารราษฎร์นี้ โปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐานพระแท่นมณีกลีลาอาสน์ของสมเด็จพระร่วงเจ้า กรุงสุโขทัย ซึ่งทรงอัญเชิญมาจากเมืองเหนือ ที่หน้าหอพระคันธารราษฎร์นี้ด้วย ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญไปประกอบเป็นพระราชบัลลังก์ภายใต้้นพญาลมมหาเศวตฉัตรในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ต่อมาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญไปประดิษฐานไว้ที่พระที่นั่งอนันตสมาคมพระราชวังดุสิต แต่หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในปีพุทธศักราช ๒๔๗๕ ได้อัญเชิญมาไว้ที่พระวิหารยอดในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ปัจจุบันสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญจากพระวิหารยอดไปประดิษฐานที่พิพิธภัณฑวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อคราวบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในโอกาสฉลองสมโภชพระนครครบ ๒๐๐ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๕

พระมณฑปยอดปรangk

พระมณฑปยอดปรangkพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นพร้อมกับหอพระคันธารราษฎร์ เพื่อประดิษฐานพระเจดีย์โบราณที่ทรงได้มาจากเมืองเหนือ ตั้งอยู่บนฐานไพทีและฐานทักษิณ ๒ ชั้นรูป ๘ เหลี่ยม แต่ละชั้นมีชานกว้างประมาณ ๑ เมตร รอบพนักของฐานทักษิณแต่ละชั้นเป็นลูกแก้วกระเบื้องเคลือบสีขาว มีบันไดสูงชันเป็นทางแคบๆ ขึ้นไปยังพระมณฑปทางด้านทิศเหนือซึ่งอยู่หลังหอพระคันธารราษฎร์ พื้นบันไดปูด้วยหินอัคนี

พระมณฑปประดิษฐานองค์พระเจดีย์เป็นมณฑปยอดปรางค์ย่อมุมไม้สิบสอง ก่ออิฐฉาบปูนภายในทาสีขาว ภายนอกประดับกระเบื้องเคลือบสีเหลืองมัจฉฐสีน้ำเงินสลักเขียวและเหลือง ส่วนย่อมุมทำเป็นบัวโคนเสาและบัวปลายเสาประดับกระเบื้องถ้วยสีเขียวสลับขาว ผนังตรงกลางเจาะเป็นช่องโค้ง ๓ โค้งใหญ่อยู่กลาง โค้งเล็กอยู่ ๒ ข้างทั้ง ๔ ด้านมีพนักลูกกรงกระเบื้องเคลือบ ๓ ด้าน ยกเว้นทางขึ้น ยอดมณฑปเป็นซุ้มย่อเก็จโดยรอบตอนบนเป็นยอดปรางค์ ๓ ชั้น ประดับด้วยกระเบื้องถ้วยสีเขียวบนพื้นสีขาวดอกสีแดง ยอดคนกฐลเป็นโลหะรูปฝักเพกา ภายในพระมณฑปประดิษฐานพระเจดีย์ทรงกลมแบบลังกา มีซุ้มจระนำ ๔ ทิศ เหนือขึ้นไปเป็นบัลลังก์ ๘ เหลี่ยมรับปล้องไฉน ตอนบนเป็นปัทมและเม็ดน้ำค้าง ยอดคนกฐลเป็นโลหะรูปมงกุฎ

หอระฆัง

หอระฆังนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น เพื่อให้ครบบริบูรณ์ตามลักษณะของวัดทั่วไป คือ ประกอบด้วย โบสถ์ วิหาร เจดีย์ และหอระฆัง ซึ่งระฆังเป็นเครื่องบอกเวลาและสัญญาณแห่งสิริมงคล ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นใหม่ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในตำแหน่งเดิมโดยรื้อหอระฆังเก่าออกไป แต่การก่อสร้างยังไม่แล้ว ได้เสด็จสวรรคตเสียก่อน เมื่อเตรียมก่อสร้างยังไม่แล้วเสร็จ ได้เสด็จสวรรคตเสียก่อน เมื่อเตรียมงานสมโภชพระนครครบ ๑๐๐ ปี ในรัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้ประดับกระเบื้องหอรระฆังทั้งหลัง

หอรระฆังเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส สร้างเป็นบุษบกทรงมณฑป ตั้งบนฐานทักษิณแบบปรางค์ย่อมุมไม้สิบสอง ที่ฐานนี้มีประตูทางเข้า ๔ ด้านทำเป็นซุ้มจระนำรูปโค้งแหลมประดับด้วยกระเบื้องถ้วย หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสีเขียวขอบสีแดง ตอนบนของซุ้มเป็นทรงบันแถลงนาค ๓ เศียร ๒ ชั้น มีช่อฟ้าและหางหงส์เป็นรูปหัวนาค กรอบประตูเป็นไม้ทาสีเขียวเป็นรูปโค้งแหลมตามรูปซุ้มจระนำ ตอนล่างเป็นบานประตู ๒ บานทาสีเขียวเปิดเข้าใน ตอนบนเป็นช่องลมกรุด้วยลวดตาข่าย ตรงกลางมีแผ่นไม้รูปกลมรีจำหลักเป็นลายพฤกษาน

ส่วนล่างของฐานทักษิณประดับด้วยหินอ่อนสีเทารูปเหลี่ยมผืนผ้าโดยรอบ ผนังของฐานทักษิณประดับด้วยกระเบื้องกันถ้วยรูปกลมสีขาวเป็นพื้น ตกแต่งเป็นดอกด้วยกระเบื้องถ้วยสีต่างๆ เฉพาะตรงส่วนย่อมุมไม้สิบสองประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียวแบบลายไทย ซึ่งสั่งทำมาจากเมืองจีน พร้อมกับการนำมาประดับที่ปราสาทพระเทพบิดร ตอนบนและล่างทำเป็นบัวหัวเสาและบัวปลายเสาประดับกระเบื้องถ้วย ขอบนอกประดับด้วยกระเบื้องถ้วยเป็นลายรักร้อย

บุษบกประดิษฐานระฆังตั้งอยู่บนฐานเจียงและฐานสิงห์ ๒ ชั้น กั้นด้วยหน้ากระดานฐานบัว ประดับด้วยกระเบื้องถ้วยสีต่างๆ ส่วนบุษบกย่อมุมไม้สิบสองเป็นไม้ปิดทองประดับกระจกฐาน

เสาทำเป็นกาบพรหมสร หัวเสามีคันทวยรับชายคาโดยรอบระหว่างเสาตอนบนประดับด้วยสาหร่าย
รวงผึ้งปลายลายเป็นพญานาคปิดทอง ตอนล่างประดับด้วยกระจังปูนปั้นประดับกระจก เพดาน
บุษบกปิดทองฉลุลายเป็นรูปดาวเพดานแขวนระฆังไว้ตรงกลาง

ระฆังที่ประดิษฐานในหอนี้ เป็นระฆังที่พบในการขุดสระเพื่อสร้างหอไตรที่วัดระฆังโฆสิต
คาราม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าให้
นำมาประดิษฐาน เนื่องจากมีเสียงดังกังวานไพเราะ แล้วทรงทำผาติกรรมสร้างถาววัดระฆังใหม่

พระระเบียง

พระระเบียงสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑
พระระเบียงเป็นอาคารโถงยาวติดต่อกันไป ล้อมรอบเป็นอาณาเขตวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีซุ้ม
ประตูทางเข้าออกทั้ง ๔ ทิศ ประตูแต่ละทิศมียักษ์ยืนประคองหน้าเข้าหาพระอุโบสถ ยกเว้นประตู
ด้านทิศเหนือ โดยทั่วไปพระระเบียงมักจะสร้างขึ้นล้อมรอบพระสถูปเจดีย์ พระอุโบสถ หรือพระ
วิหาร ใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและเดินประทักษิณ แต่สำหรับวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
พระระเบียงเป็นอาคารที่สร้างขึ้นโอบล้อมอาคารทุกหลัง ยกเว้นแต่พระปรางค์ ๖ องค์ ด้านทิศ
ตะวันออกเท่านั้น เนื่องจากได้มีการขยายพระระเบียงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ ๔ ด้วยมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างพระพุทธรูปรางค์ปราสาทและพระศรีรัตนเจดีย์ บริเวณ
ด้านหน้าและด้านหลังของพระมณฑป พร้อมทั้งถมฐานทักษิณของพระมณฑป ขยายเป็นไพทีร่วม
ของอาคารทั้ง ๓ หลัง ในการขยายเป็นฐานไพทีครั้งนี้ทำให้เป็นฐานที่มีขนาดใหญ่กินพื้นที่ยาวเลย
ไปจดพระระเบียงของเดิมทั้งทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ขยายพระ
ระเบียงออกไป โดยด้านทิศตะวันออกได้โอบล้อมเอาพระปรางค์หน้าวัดไว้ในวงพระระเบียง ๒ องค์
ส่วนด้านทิศตะวันตกขยายไปในสนามหลังวัด ในการขยายพระระเบียงครั้งนี้ โปรดเกล้าฯ ให้สร้าง
ซุ้มประตูและพลับพลาเปลื้องเครื่องไว้ที่ซุ้มประตูที่ทำใหม่ทั้ง ๒ ด้าน ซุ้มประตูด้านทิศตะวันออกทำ
เป็นซุ้มยอดทรงมงกุฎประดับกระเบื้องเคลือบมีพลับพลาเปลื้องเครื่องพร้อมกับเกยอยู่ ๒ ด้าน ซุ้ม
ประตูด้านทิศตะวันตกทำเป็นซุ้มประตูหลังคาจัตุรมุข มีพลับพลาเปลื้องเครื่องพร้อมกับเกยอยู่ด้าน
เดียว

หลังคาเป็นทรงไทย มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี มีพื้นสีเขียวขอบสีเหลือง ตรงประตู
ทางเข้าทำเป็นหลังคาจัตุรัส เฉพาะประตูด้านทิศตะวันออกตรงกับปราสาทพระเทพบิดรทำเป็นซุ้ม
ยอดทรงมงกุฎ หน้าบันของซุ้มประตูเป็นไม้จำหลักลายรูปเทพนมปิดทองบนพื้นกระจกลีสน้ำเงินมี
ลายกระหนก้านขดประดับอยู่ ๒ ข้าง มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ปิดทองประดับกระจกลีเหลือง กัน
ทวยเป็นไม้จำหลักลายเป็นรูปพญานาครับหลังคาและพาไลปีกนกโดยรอบ

ผนังมีเฉพาะด้านนอก ก่ออิฐฉาบปูนตั้งแต่พื้นจรดเพดาน ด้านนอกทาสีขาว ด้านในเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์ทั้งหมดมี ๑๗๘ ห้องภาพ โดยเริ่มตั้งแต่ประตูทิศเหนือซึ่งตรงกับพระวิหารยอด เวียนไปทางทิศตะวันตกจนมาจบที่ห้อง ๑๗๘ แต่ละห้องมีอักษรจารึกเรื่องราวของภาพโดยสังเขปประจำไว้ทุกห้อง นอกจากภาพทั้ง ๑๗๘ ห้องแล้วยังมีภาพพระนารายณ์ปางต่างๆ ก่อนจะอวตารมาเป็นพระราม ตลอดจนภาพตัวละครสำคัญในเรื่องรามเกียรติ์อยู่บนผนังซุ้มคดพระระเบียง ต่อมาภาพกิจกรรมฝาผนังมีการลบและวาดขึ้นใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เนื่องจากภาพเดิมลบเลือน บานประตูทุกบานด้านในเขียนเป็นภาพทวารบาลแบบจีน บานด้านนอกเขียนลายรดน้ำพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง

เสามี ๒ แถว แถวในเป็นเสานาคใหญ่ตั้งอยู่บนพื้นระดับบน แถวนอกเป็นเสานาคเล็กตั้งอยู่บนพื้นระดับล่าง เป็นเสาก่ออิฐฉาบปูนย่อมุมไม้สิบสองตั้งอยู่บนฐานบัว หัวเสาทำเป็นบัวปลายเสาปิดทอง ผนังของเสาแถวในทั้งสี่ด้านมีจารึกโคลงสี่สุภาพ เรื่องรามเกียรติ์ในแผ่นหินอ่อนจำนวน ๗๑๒ แผ่น พื้นพระระเบียงปูด้วยหินอ่อนเป็นลายทแยงมุม

การประเมินชุดความรู้ชุดใหม่

จากการจัดทำชุดความรู้วัดพระศรีรัตนศาสดารามชุดใหม่ สำหรับการนำชมดังกล่าว เมื่อนำมาให้เจ้าหน้าที่นำชม จำนวน ๒๐ ราย ซึ่งเป็นคนเดียวกับการประเมินบทบรรยายก่อนการศึกษา ทำการประเมินชุดความรู้ โดยใช้หัวข้อในการประเมินเหมือนกับการประเมินชุดความรู้วัดพระศรีรัตนศาสดารามสำหรับการนำชมชุดเก่า ผลการประเมินเป็นดังนี้

ตารางที่ ๕ ผลการประเมินความคิดเห็นบทนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ชุดใหม่

ที่	หัวข้อประเมิน	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด	ค่าเฉลี่ย
๑.	ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศิลปกรรม	๑๗	๓	-	-	-	๔.๘๕
	คิดเป็นร้อยละ	๘๕	๑๕	-	-	-	
๒.	ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศาสนาและความเชื่อ	๑๕	๕	-	-	-	๔.๖๕
	คิดเป็นร้อยละ	๗๕	๒๕	-	-	-	

ตารางที่ ๕ (ต่อ)

ที่	หัวข้อประเมิน	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด	ค่าเฉลี่ย
๓.	ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม ด้านพระมหากษัตริย์	๕	๑๐	๑	-	-	๔.๔
	คิดเป็นร้อยละ	๔๕	๕๐	๕	-	-	
๔.	ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม ด้านพระราชพิธีและพิธีต่างๆ	๑๖	๕	-	-	-	๔.๘
	คิดเป็นร้อยละ	๘๐	๒๐	-	-	-	

เกณฑ์การพิจารณา	๑.) ๔.๕ – ๕.๐	ดีมาก
	๒.) ๓.๕ – ๔.๔๕	ดี
	๓.) ๒.๕ – ๓.๔๕	พอใช้
	๔.) ๑.๐ – ๒.๔๕	ควรปรับปรุง

จากตารางแสดงข้อมูลการวัดระดับ ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่เจ้าหน้าที่นำชม รวมจำนวน ๒๐ คน โดยแสดงจำนวนค่าร้อยละ และค่าเฉลี่ยความคิดเห็น รวม ๔ หัวข้อ มีรายละเอียด คือ

๑. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศิลปกรรม อยู่ในระดับดีมาก (ค่าเฉลี่ย = ๔.๘๕) โดยส่วนใหญ่ความคิดเห็นอยู่ในระดับมากที่สุด จำนวน ๑๗ คน คิดเป็นค่าร้อยละ ๘๕ รองลงมาอยู่ในระดับมาก ร้อยละ ๑๕ สำหรับระดับปานกลาง น้อย และน้อยที่สุดไม่มีผู้ลงความเห็น

๒. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศาสนาและความเชื่อ อยู่ในระดับดีมาก (ค่าเฉลี่ย = ๔.๗๕) โดยส่วนใหญ่ความคิดเห็นอยู่ในระดับดีมากที่สุด จำนวน ๑๕ คน คิดเป็นค่าร้อยละ ๗๕ รองลงมาอยู่ในระดับมาก ร้อยละ ๒๕ สำหรับระดับปานกลาง น้อย และน้อยที่สุดไม่มีผู้ลงความเห็น

๓. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านพระมหากษัตริย์ อยู่ในระดับดี (ค่าเฉลี่ย = ๔.๔) โดยส่วนใหญ่ความคิดเห็นอยู่ในระดับมาก จำนวน ๑๐ คน คิดเป็นค่าร้อยละ ๕๐ รองลงมาอยู่ในระดับมากที่สุด ร้อยละ ๔๕ และระดับปานกลาง ร้อยละ ๕ สำหรับระดับน้อย และน้อยที่สุดไม่มีผู้ลงความเห็น

๔. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านพระราชพิธีและพิธีต่างๆ อยู่ในระดับดีมาก (ค่าเฉลี่ย = ๔.๘) โดยส่วนใหญ่ความคิดเห็นอยู่ในระดับมากที่สุด จำนวน ๑๖ คน คิดเป็นค่าร้อยละ ๘๐ รองลงมาอยู่ในระดับมาก ร้อยละ ๒๐ สำหรับระดับปานกลาง น้อย และน้อยที่สุดไม่มีผู้ลงความเห็น

นางสาวบุญเพ็ญ หว่านณรงค์ หัวหน้าฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ สำนักพระราชวัง กล่าวว่า ชุดความรู้สำหรับการนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดารามที่สร้างขึ้นใหม่นี้ มีเนื้อหาข้อมูลที่ครอบคลุมทรัพยากรวัฒนธรรมของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เหมาะแก่การเผยแพร่ เนื่องจากมีการอ้างอิงจากเอกสารที่มีความน่าเชื่อถือ และจากการสัมภาษณ์บุคลากรที่เป็นที่ยอมรับของคนองค์กร นอกจากนี้จะนำไปใช้เป็นข้อมูลสำหรับการนำชมแล้ว ยังเห็นสมควรนำชุดความรู้ที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ขึ้นเว็บไซต์ของสำนักพระราชวังเพื่อเป็นการเผยแพร่ด้วย

บทที่ ๖

สรุปผล และข้อเสนอแนะ

การสถาปนาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในรัชสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ เป็นไปด้วยความรวดเร็ว แต่มีความสวยงามทางด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมเป็นอย่างมาก ทั้งๆ ที่ในช่วงนั้นเป็นช่วงที่บ้านเมืองกำลังมีศึกสงคราม ด้วยมีพระราชประสงค์ให้วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นศูนย์รวมการปกครอง เป็นศูนย์กลางทางด้านศาสนา และเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน และเป็นศูนย์รวมสำคัญของสถาบันหลักอันเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย ได้แก่ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์

การศึกษาเรื่อง “การจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมความรู้ ซึ่งเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรม ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดารามที่ยังกระจัดกระจาย และสร้างเป็นชุดความรู้ที่สมบูรณ์ มีความทันสมัย และมีความเหมาะสมสำหรับการนำชมและการเผยแพร่

ในการศึกษา ได้มีการสำรวจและเก็บข้อมูล ทั้งข้อมูลทางเอกสารอ้างอิง เพื่อความรู้ที่ได้นับที่กแล้ว (explicit knowledge) และการสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์การนำชม เพื่อให้ได้ความรู้จากตัวบุคคล (tacit knowledge) มาวิเคราะห์และรวบรวมเป็นชุดความรู้ใหม่ ที่มีความเหมาะสมสำหรับใช้เป็นข้อมูลในการนำชม โดยมีขั้นตอนการดำเนินการ ๖ ขั้นตอน คือ

๑. ประเมินบทบรรยายการนำชม
๒. ศึกษาและค้นคว้าข้อมูล
๓. กำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่าง
๔. สร้างเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย
๕. เก็บรวบรวมข้อมูลและสร้างชุดความรู้
๖. ตรวจสอบความถูกต้อง ประเมินและทดลองใช้ชุดความรู้

จากการศึกษา สามารถจำแนกความรู้ซึ่งเป็นทรัพยากรวัฒนธรรม ออกเป็น ๔ ด้าน สำหรับใช้เป็นหัวข้อในการประเมินชุดความรู้บทบรรยายสำหรับการนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม คือ

๑. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศิลปกรรม
๒. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศาสนาและความเชื่อ

๓. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านสถาบันพระมหากษัตริย์

๔. ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านพระราชพิธีและพิธีต่างๆ

การศึกษา “การจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” ในครั้งนี้เป็นการรวบรวมข้อมูลความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม ทั้ง ๔ ด้าน ทั้งที่เป็นความรู้ที่ชัดแจ้ง (explicit knowledge) และความรู้จากตัวบุคคล (tacit knowledge) และเพื่อให้ตรงกับวัตถุประสงค์ของการศึกษา คือ สร้างชุดความรู้ที่สมบูรณ์ มีความทันสมัย และมีความเหมาะสมสำหรับการนำชม ดังนั้นในการจัดทำชุดความรู้ครั้งนี้ จึงได้เรียงลำดับข้อมูลที่ได้จากการศึกษาไปตามเส้นทางของการนำชมของเจ้าหน้าที่ คือ

จุดนำชมที่ ๑ บรรยายบริเวณเจดีย์ด้านหลังพระอุโบสถ เริ่มบรรยายประวัติการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม อาคารและปูชนียวัตถุต่างๆ ได้แก่ พระอุโบสถ ศาลาราย หอพระราชกรมานุสร หอพระราชพงศานุสร พระโพธิธาตุพิมาน รูปปั้นหมอซิวโกมารภักจ์ และยักษ์ทวารบาล

จุดนำชมที่ ๒ บรรยายบริเวณบนฐานไพที บรรยายสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ที่อยู่บนฐานไพที ได้แก่ เจดีย์ทรงเครื่อง พนมหมาก พระนุชบก พระศรีรัตนเจดีย์ พระมณฑป ปราสาทพระเทพบิดร พระสุวรรณเจดีย์ สัตว์หิมพานต์ และนครวัดจำลอง

จุดนำชมที่ ๓ บรรยายบริเวณลานด้านทิศเหนือของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม บรรยายสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ได้แก่ หอพระนาค พระวิหารยอด และหอพระมณฑิยธรรม

จุดนำชมที่ ๔ บรรยายบริเวณลานทางด้านทิศตะวันออก บรรยายพระอัฐยามหาเจดีย์

จุดนำชมที่ ๕ บรรยายบริเวณลานทางด้านทิศใต้ของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม บรรยายสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ได้แก่ หอพระคันธารราษฎร์ พระมณฑปยอดปราสาท หอระฆัง และพระระเบียง

สรุปผลการวิจัย

เมื่อนำชุดความรู้ที่ได้จากการศึกษามาทำการประเมินผลชุดความรู้ ซึ่งแบบการประเมินในครั้งนี้ ได้ใช้หัวข้อการประเมินเหมือนกับการประเมินบทบรรยายการนำชม วัดพระศรีรัตนศาสดารามที่ใช้ในปัจจุบัน โดยให้เจ้าหน้าที่นำชมซึ่งเป็นคนเดียวกันกับการประเมินในครั้งแรก จำนวน ๒๐ คนเป็นผู้ทำการประเมิน ซึ่งผลการประเมินอยู่ในระดับดีมาก ๓ หัวข้อ คือ ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศิลปกรรม, ด้านศาสนาและความเชื่อ และด้านพระราชพิธีและพิธีต่างๆ และอยู่ในระดับดี ๑ หัวข้อ คือ ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านพระมหากษัตริย์

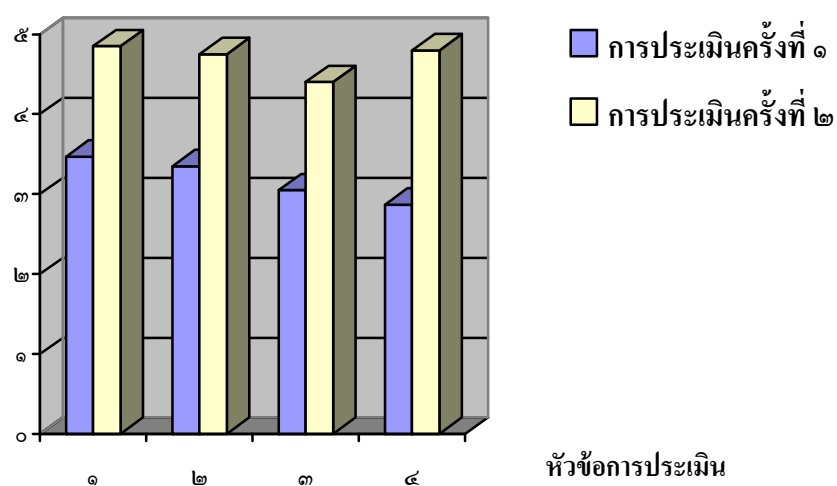
เมื่อนำผลการประเมินชุดความรู้บทบรรยายสำหรับการนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทั้ง ๒ ครั้ง คือ ผลการประเมินชุดความรู้บทบรรยายที่ใช้ในการนำชมในปัจจุบัน และชุดความรู้สำหรับการนำชมที่สร้างขึ้นใหม่ มาทำการเปรียบเทียบซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ ๖ การเปรียบเทียบผลการประเมินชุดความรู้

ที่	หัวข้อการประเมิน	ผลการประเมิน ครั้งที่ ๑		ผลการประเมิน ครั้งที่ ๒	
		ค่าเฉลี่ย	ระดับ	ค่าเฉลี่ย	ระดับ
๑.	ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้าน ศิลปกรรม	๓.๔๖	พอใช้	๔.๘๕	ดีมาก
๒.	ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านศาสนา และความเชื่อ	๓.๓๕	พอใช้	๔.๖๕	ดีมาก
๓.	ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้าน พระมหากษัตริย์	๓.๐๕	พอใช้	๔.๔	ดี
๔.	ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมด้านพระ ราชพิธีและพิธีต่างๆ	๒.๘๖	พอใช้	๔.๘	ดีมาก

ค่าเฉลี่ย

ภาพที่ ๑๒๔ แผนภูมิแสดงการเปรียบเทียบการประเมินผลชุดความรู้

จากการเปรียบเทียบผลประเมินชุดความรู้บทบรรยายวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พบว่าชุดความรู้ที่สร้างขึ้นใหม่ มีเนื้อหาข้อมูล เกร็ดความรู้ ตำนาน และความเชื่อ ที่ครอบคลุมความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทั้ง ๔ ด้าน ซึ่งเจ้าหน้าที่นำชมสามารถนำไปใช้เป็นข้อมูลสำหรับนำชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ข้อเสนอแนะ

วัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นพระอารามหลวง ตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง เป็นสถานที่ที่มีความสำคัญที่สุดแห่งหนึ่ง เนื่องจากเป็นเป็นศูนย์รวมสำคัญของสถาบันหลักอันเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย คือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ วัดพระศรีรัตนศาสดารามจึงเป็นสถานที่รวบรวมความรู้ต่างๆ ถึงแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน จะไม่ได้ประทับในพระบรมมหาราชวังแล้วก็ตาม แต่ก็ยังเสด็จพระราชดำเนินมาประกอบพระราชพิธีตามโบราณราชประเพณีเป็นประจำทุกปี

การเปิดวัดพระศรีรัตนศาสดารามให้ประชาชนและนักท่องเที่ยว เข้าชมมัสการ เยี่ยมชมและศึกษาเรียนรู้วัฒนธรรมของชาติไทย ย่อมเป็นการส่งเสริมและเผยแพร่วัฒนธรรมอันดี ข้อมูลความรู้วัดพระศรีรัตนศาสดารามมีเป็นจำนวนมาก และในแต่ละวันได้มีนักท่องเที่ยวมารับบริการนำชมจากเจ้าหน้าที่งานนำชมหลายกลุ่ม ซึ่งมีตั้งแต่นักเรียนระดับอนุบาล ประถมศึกษา มัธยมศึกษา นักศึกษาระดับปริญญาตรี กลุ่มข้าราชการ ประชาชนทั่วไป และกลุ่มผู้สูงอายุ เป็นต้น ซึ่งแต่ละกลุ่มแต่ละคณะมีจุดประสงค์และความคาดหวังที่จะได้รับความรู้จากการนำชมที่แตกต่างกันออกไป เช่น กลุ่มเด็กเล็ก ต้องการมาเรียนรู้เพื่อความบันเทิง อยากฟังเรื่องเล่าต่างๆ ที่ไม่เป็นวิชาการมากเกินไป กลุ่มเด็กมัธยมต้องการข้อมูลสำหรับทำรายงานในบทเรียน กลุ่มนักศึกษาต้องการความรู้ที่ตรงกับสาขาวิชาที่เรียน เช่น สาขาศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ และการท่องเที่ยว เป็นต้น สำหรับกลุ่มข้าราชการต้องการความรู้ที่สูงขึ้น คือต้องการทราบเรื่องราวเกี่ยวกับพระราชพิธี และกลุ่มผู้สูงอายุต้องการความรู้ที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ เป็นต้น

ชุดความรู้บทบรรยายวัดพระศรีรัตนศาสดารามฉบับนี้ มีเนื้อหาข้อมูลที่ครอบคลุมและมีความทันสมัย ซึ่งการนำชมไม่สามารถบรรยายความรู้ทั้งหมดได้ เนื่องจากระยะเวลาที่คณะผู้รับบริการหรือนักท่องเที่ยวมีจำกัด ดังนั้นก่อนการนำชมเจ้าหน้าที่นำชมควรพิจารณาภูมิหลังของคณะที่มาใช้บริการก่อนว่า ในการเข้าชมวัดพระศรีรัตนศาสดารามในครั้งนี้ นอกจากความรู้ที่มีความจำเป็นที่ทุกคนควรรู้แล้ว คณะเหล่านั้นต้องการข้อมูลความรู้ด้านใดเพิ่มเติมเป็นพิเศษ แล้วจึงนำเสนอนำความรู้เหล่านั้น มาใช้ประกอบการบรรยาย เพื่อสร้างความประทับใจให้กับผู้ที่มาใช้บริการ

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. ๘๘ ปี แห่งการสถาปนากรมศิลปากร. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เจ ฟิล์ม โปรดิวเซอร์ จำกัด, ๒๕๔๒.

..... . จดหมายเหตุการบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และ พระบรมมหาราชวัง ในการฉลองพระนครครบ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดโรงพิมพ์ยูไนเต็ดโปรดักชั่น จำกัด, ๒๕๒๕.

..... . ตำนานพระแก้วมรกต ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรบริการ, ๒๕๐๕.

..... . ไตรภูมิภคหรือไตรภูมิพระร่วง. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๖.

..... . ทวารบาลผู้รักษาศาสนสถาน. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๖.

..... . พระราชพิธีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร. กรุงเทพมหานคร : บริษัท กราฟิคฟอร์เมท (ไทยแลนด์) จำกัด, ๒๕๔๓.

..... . รายงานการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง หอพระราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม. ม.ป.ท., ๒๕๒๔.

กรรณิการ์ อัสวครเดชา. การสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ทองแก้ว วีระประจักษ์. “จารึกพระสุพรรณบัฏ” ศิลปากร ๕๑, ๔ (กรกฎาคม-สิงหาคม ๒๕๕๑) : ๑๑๔-๑๑๕.

กัลยาภัค นาวิณฤทธิเดช, หม่อมหลวง. “คติความเชื่อในเรื่องช้างเผือก” วิมานเมฆ ๗, ๔๓ (มิถุนายน-กรกฎาคม ๒๕๔๓) : ๘๐-๘๓.

..... . “ช้างคู่พระบารมี (ตอนที่ ๑)” วิมานเมฆ ๘, ๔๖ (ธันวาคม ๒๕๔๓-มกราคม ๒๕๔๔) : ๑๑๐-๑๑๒.

กัลยาภัค นาวิณฤทธิเดช, หม่อมหลวง. “ช้างคู่พระบารมี (ตอนที่ ๒)” วิมานเมฆ ๘, ๔๗ (กุมภาพันธ์-มีนาคม ๒๕๔๔) : ๕๐-๕๓.

..... . “ช้างคู่พระบารมี (ตอนที่ ๓)” วิมานเมฆ ๘, ๔๘ (เมษายน-พฤษภาคม ๒๕๔๔) : ๑๐๘-๑๑๑.

กัลยาณัท นาวินฤทธิเดช, หม่อมหลวง. “ตระกูลช่างสำคัญตามคชลักษณ์” วิมานเมฆ ๗, ๔๔

(สิงหาคม-กันยายน ๒๕๔๓) : ๑๐๔- ๑๐๖.

กุลวรา สุวรรณพิมล. หลักการมัคคุเทศก์. กรุงเทพมหานคร : โสภณการพิมพ์, ๒๕๕๒.

เกรียงไกร วิศวามิตร. เรื่องเล่าในวัง. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ไวกิ้ง จำกัด, ๒๕๕๐.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับอักษรธรรมล้านนาและอักษรขอม. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด

(มหาชน), ๒๕๔๗.

กีกฤทธิ ปราโมช, หม่อมราชวงศ์ และคณะ. ลักษณะไทย เล่ม ๑ : ภูมิหลัง. กรุงเทพมหานคร : บริษัท โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด , ๒๕๒๕.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระแก้วมรกต ดำเนินพระแก้วมรกต. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมเณศ พริ้นติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๖.

จันทน์ วรรณอนอม. หลักการมัคคุเทศก์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๔๖.

ช่อทิพย์ จ้างคังษ์. “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้พระราชทานการปฏิรูปเงินตรา และกำเนิดเครื่องราชอิสริยาภรณ์” วารสารไทย ๒๘, ๑๐๒ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๕๐) : ๖๕-๗๓.

ชัชวาล วงษ์ประเสริฐ. การจัดการความรู้ในองค์กรธุรกิจ. กรุงเทพมหานคร : เอ็กชเปอร์เน็ท, ๒๕๔๘.

โชติ กัลยาณมิตร. ทฤษฎีการกำหนดองค์ประกอบในงานศิลปและสถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ม.ป.ป.

ณรงค์ สมพงษ์. สื่อเพื่องานส่งเสริมเผยแพร่. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พริ้นติ้งเฮาส์, ๒๕๓๕.

ณัฏฐภัทร จันทวิช. “ช่างเผือกในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช” ศิลปากร ๔๙, ๑ (พฤษภาคม-มิถุนายน ๒๕๔๙) : ๑๒-๒๙.

คนัย ไชยโยธา. ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮาส์, ๒๕๕๐.
ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ตำนานพระปริตร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, ๒๕๑๑.

_____. อนุสรณ์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระเจ้าอยู่หัว. ม.ป.ท., ๒๕๑๓.

ทรงวิทย์ คลประสิทธิ์. โครตวงศ์ทัศนศิลป์. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมเณศ พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๔๑.

ทรงสรรค์ นิลกำแหง. “พระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช กรุงรัตนโกสินทร์” ศิลปวัฒนธรรม

๓๐, ๑๒ (ตุลาคม ๒๕๕๒) : ๑๒๕-๑๓๕.

ทองต่อ กล้ายไม้ ณ อรุณยา. “พระบรมรูป ณ ปราสาทพระเทพบิดร” โลกประวัติศาสตร์ ๓, ๔

(ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๕๐) : ๒๐-๒๓.

ทิพวรรณ พุ่มมณี. หลักการมัคคุเทศก์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง,

๒๕๕๓.

ทิพวรรณ หล่อสุวรรณรัตน์. องค์การแห่งการเรียนรู้ : จากแนวคิดสู่การปฏิบัติ. กรุงเทพมหานคร :

บริษัท แซทไฟร์ ฟร้นดิง จำกัด, ๒๕๔๘.

ชนวนี บุญลือ และคณะ. หลักและทฤษฎีการสื่อสาร. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย

สุโขทัยธรรมธิราช, ๒๕๔๔.

ธรรมคามภัก โกวาทิ. พระแสงราชศัตรา. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๐๕.

น.ณ ปากน้ำ. “ทวารบาล” เมืองโบราณ ๑๘, ๓ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๓๕) : ๑๐๕-๑๑๐.

นวรรตน์ รักดีคำ. เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์จีน. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ฟร้นดิงเอนด์พับลิช

ซิง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๓.

นันทนา ขุนภักดี. กิตติกรรมกรรม. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ ฟร้นดิง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๐.

นิจ หิณชิระนันท์. ปาฐกถา ชุด “สรีนทร” เรื่อง สถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

นิตดา หงส์วิวัฒน์. คู่มือชมศิลปะและสถาปัตยกรรมไทย วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพระบรม

มหาราชวัง. กรุงเทพมหานคร : พรรณีการพิมพ์, ๒๕๔๗.

นิตดา หงส์วิวัฒน์. วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพระบรมมหาราชวัง. กรุงเทพมหานคร : เอ.ที. ฟร้น

ดิง, ๒๕๔๗.

แน่นน้อย ศักดิ์ศรี, หม่อมราชวงศ์ และคณะ. รายงานผลการวิจัย เรื่อง การศึกษาวิวัฒนาการทาง

สถาปัตยกรรมในพระบรมมหาราชวัง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถึง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.๒๓๒๕ –

๒๔๕๓. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

น้ำทิพย์ วิภาวิน. การจัดการความรู้กับคลังความรู้. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอสอาร์ ฟร้นดิง แมส

โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๗.

บรรจบ เทียมทัด. กำเนิดเสมาธรรมจักรและพระโพธิสัตว์. กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานคร ฟร้นดิง กรุ๊ป,

๒๕๓๒.

บุญดี บุญญากิจ และคณะ. การจัดการความรู้จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
จิรวินน์เอ็กซ์เพรส จำกัด, ๒๕๔๕.

บุบผา คุ่มมานนท์. หลักการมัคคุเทศก์. กรุงเทพมหานคร : หน่วยงานนิเทศ กรมฝึกหัดครู, ๒๕๒๘.

ประมะ สตะเวทิน และคณะ. หลักและทฤษฎีการสื่อสาร. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
สุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๔.

ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์ และคณะ. ตุ๊กตาศิลาจินวัดโพธิ์. กรุงเทพมหานคร : วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม,
๒๕๔๘.

ประพันธ์ ผาสุขยิด. การจัดการความรู้ ฉบับจับเข่าสอน. กรุงเทพมหานคร : ไชยใหม่, ๒๕๕๐.

_____. การจัดการความรู้ ฉบับมือใหม่หัดจับ. กรุงเทพมหานคร : ไชยใหม่, ๒๕๔๗.

ประภัสร์ ชูวิเชียร. ท้าวจุลโลกบาล : เทพผู้พิทักษ์ในพุทธศาสนา. ม.ป.ท., ๒๕๔๕.

ปิยะ มาลากุล, หม่อมหลวง. พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ๒๕๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
ท่าพระจันทร์, ๒๕๑๒.

พรธิดา วิเชียรปัญญา. การจัดการความรู้ : พื้นฐานการประยุกต์ใช้. กรุงเทพมหานคร : เอ็กซ์เปอร์เน็ท,
๒๕๔๘.

พระเทพเวที. นรกรรมในพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๓๑.

พลุลวง. “เขาพระสุเมรุ” เมืองโบราณ ๑, ๑ (กันยายน ๒๕๑๗) : ๑๐๒-๑๐๗.

พัฒนะ พุทธิพงษ์. ยักษ์ในรามเกียรติ์ ชุด พรหมพงศ์และอสูรต่างเมือง. นนทบุรี : พิมพ์ทอง, ๒๕๔๘.

พัทธยากร. มงคลพิธี ๑๒ เดือน ประจำชาติไทย. กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์ไชยวัฒน์, ๒๕๐๗.

เพ็ญภา ทรัพย์เจริญ และคณะ. ประวัติหมอซึกโกมารภักข์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การ
ทหารผ่านศึก, ๒๕๓๗.

เพลินพิศ กำราญ. โรงช้างต้น. ม.ป.ท., ๒๕๒๑.

ไพฑูรย์ พงสะบุตร และคณะ. คู่มือการอบรมมัคคุเทศก์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

ไพโรจน์ ชลารักษ์. การจัดการความรู้ : สังกัปทางทฤษฎี. นครปฐม : บริษัท เพชรเกษม พรินต์ติ้ง กรุ๊ป
จำกัด, ๒๕๕๑.

ภราดร จินดาวงศ์. การจัดการความรู้. กรุงเทพมหานคร : ชีดับบลิวซี พรินต์ติ้ง, ๒๕๔๕.

ภัสวลี นิติเกษตรสุนทร และคณะ. ทฤษฎีและพฤติกรรมกรรมการสื่อสาร. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๗.

ภาวาส บุญนาค. พระปรมาภิไธยสมเด็จพระมหาภคินีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

มหาวิทยาลัยศิลปากร. มัลลเทศก์กับการนำเที่ยว. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์นิยม, ๒๕๒๕.

ยุทธยา แซ่เตียว. การวัด การวิเคราะห์ การจัดการความรู้ : สร้างองค์กรอัจฉริยะ. กรุงเทพมหานคร :

บริษัท อินโนกราฟฟิกส์ จำกัด, ๒๕๔๘.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์, ๒๕๔๒.

เล็ก พงษ์สมัครไทย. “เฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายใน ในรัชกาลปัจจุบัน” ศิลปวัฒนธรรม ๒๕, ๕

(มีนาคม ๒๕๕๑) : ๔๐-๔๓.

วิจารณ์ พานิช. การจัดการความรู้ฉบับนักปฏิบัติ. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ตลาดา พับลิเคชั่น จำกัด,

๒๕๔๕.

วิทย์ พัฒนกันเงิน. ช่างสิบหมู่. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๕.

_____. “พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ของฝ่ายมหายานและฝ่ายเถรวาท” วารสาร

ราชบัณฑิตยสถาน ๒๐, ๔ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๓๘) : ๒๒-๓๒.

_____. ศิลปกรรมและการช่างของไทย และโบราณสถานบางแห่งของไทย. กรุงเทพมหานคร :

ห้างหุ้นส่วนจำกัด โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๒.

วิศณุ ทรัพย์สุวรรณ. “ตำนานช่างเผือกและคชลักษณ์ ช่างสำคัญในรัชสมัยปัจจุบัน เฉพาะที่มีการ

น้อมเกล้าฯ ถวาย ระหว่างปี ๒๕๐๑-๒๕๒๐” วัฒนธรรมไทย ๓๑, ๒ (พฤศจิกายน

๒๕๓๖) : ๒๔-๒๕.

เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล. เทพทวารบาล. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สำนักพิมพ์แสงดาว จำกัด,

๒๕๔๘.

_____. เทพทวารบาล : ผู้ปกป้อง รักษา และคุ้มครอง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เศรษฐศิลป์,

๒๕๔๘.

_____. สรรพสัตว์ในหิมพานต์. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สงวนกิจการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๕.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระราชศรัทธาปณิธานในการสถาปนา

วัดกุสุมาลย์ในพระพุทธศาสนา. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘.

ส. พลายน้อย. ความรู้เรื่องตราต่างๆ พระราชลัญจกร. กรุงเทพมหานคร : อักษรพิทยา, ๒๕๒๗.

สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร. การจัดการความรู้. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย

ศิลปากร, ๒๕๕๐.

สมชาย เจริญวานิช. “วิทยาลัยในวังชาย : ศิลปะสร้างคน” วิมานเมฆ ๓, ๔๐ (ธันวาคม ๒๕๔๖ –

มกราคม ๒๕๔๗) : ๕๔.

สยามสมาคม. “ช่างในเครื่องราชอิสริยาภรณ์” สยามอารยะ ๒, ๑๖ (เมษายน ๒๕๔๓) : ๔๑-๔๒.

สว่าง เลิศฤทธิ์. “การจัดการทรัพยากรโบราณคดี : ภาพรวมแนวคิด” การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓.

สันติ เล็กสุขุม. งานช่าง คำช่างโบราณ. กรุงเทพมหานคร : บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๕๕๓) จำกัด, ๒๕๕๓.

สายันต์ ไพเราะจิตร์. การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ศักดิ์โสภณการพิมพ์, ๒๕๕๐.

สำนักพระราชวัง. จิตรกรรมพระพุทธรูปประดิ ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม.

กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๓.

สำนักพระราชวัง งานนำชม. คู่มือการปฏิบัติงานของงานนำชม. ม.ป.ท., ๒๕๕๒.

สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สำนักนายกรัฐมนตรี. เครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทย. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๖.

สำนักราชเลขาธิการ. สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรุงเทพ (๑๕๕๔) จำกัด, ๒๕๓๑.

สำเนียง มณีกาญจน์. หลักนักพูด : ศิลปะและหลักการพูดในโอกาสต่างๆ. กรุงเทพมหานคร : ข้าวฟ่าง, ๒๕๓๓.

สุภารัตน์ สังข์ขี้ม. เทศมณฑลมหาดุสิตเฉลิมพระเกียรติ ถวายพระราชกุศล แด่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสสมโภชฉลองเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐. กรุงเทพมหานคร : บริษัท คอมพิวเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๕.

สุพิศวง ธรรมพันทา. พื้นฐานวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : ดี.ดี.บุ๊คส์ไตร์, ๒๕๓๒.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. ประวัติวัดพระศรีรัตนศาสดาราม. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ม.ป.ป.

สุภาพร มากแจ้ง. หลักมัลลเทศก์. กรุงเทพมหานคร : โสภณการพิมพ์, ๒๕๓๔.

สุรศักดิ์ เจริญวงศ์. คติความเชื่อในงานศิลปกรรมไทย. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, หม่อมราชวงศ์. “พระคันธารราษฎร์จีน” ศิลปวัฒนธรรม ๑๓, ๑ (พฤศจิกายน ๒๕๓๕) : ๘๖-๘๗.

_____. “พระชัยหลังช้าง” ศิลปวัฒนธรรม ๑๖, ๘ (มิถุนายน ๒๕๓๘) : ๘๖-๘๘.

_____. พระพุทธรูปในพระบรมมหาราชวัง. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๕.

แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, หม่อมราชวงศ์. ประเพณีการเก็บรักษาพระบรมอัฐิและพระอัฐิในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๓๐.

แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, หม่อมราชวงศ์. พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถานในพระบรมมหาราชวัง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, ๒๕๒๕.

เสาวณีย์ สิกขาบัณฑิต. การสื่อความหมายเพื่อการเรียนรู้. กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช, ๒๕๓๒.

องค์การค้ำของคุรุสภา. มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ ๑๓ กัณฑ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๗.

อรรวรรณ ทรัพย์พลอย. พระแสงราชศัสตราประจำเมือง. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เกรท โปร กราฟฟิค จำกัด, ๒๕๓๕.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. “จิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์พุทธสถาน สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ กับคัมภีร์นารายณ์สิบปาง” เมืองโบราณ ๒๔, ๔ (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๔๑) : ๓๗-๔๘.

อ้อม ประนอม. วิทยาการสำหรับวิทยากร : หลักการพูดในที่สาธารณะและการเป็นวิทยากรที่ดี. กรุงเทพมหานคร : ข้าวฟ่าง, ๒๕๔๓.

ภาคผนวก ก

หนังสือขออนุญาตเก็บข้อมูลการนำชมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

บันทึกข้อความ

ส่วนราชการ _____ งานนำชม (โทร ๑๑๒๔,๑๘๓๐)

ที่ ป.ช.ส. ๒๔/๗ / ๒๕๕๓ วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๕๓

เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลการนำชมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

เสนอ

ด้วยกระผมนายธีระวัฒน์ ชะอุ่ม ตำแหน่ง นักจัดการงานในพระองค์ปฏิบัติกร สังกัดงาน นำชม ได้สมัครเข้ารับการศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษา สาขาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ขณะนี้อยู่ในขั้นตอนของการเก็บข้อมูลเพื่อทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การจัดการความรู้ทรัพยากร วัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม”

ในการนี้ กระผมใคร่ขออนุญาตเก็บข้อมูลจากคณะผู้เข้าชมที่ทำหนังสือขออนุญาตเข้าเยี่ยมชม พระบรมมหาราชวังอย่างเป็นทางการ ในเรื่องการจัดการความรู้จากการปฏิบัติหน้าที่นำชมของเจ้าหน้าที่ในสังกัด งานนำชมและเจ้าหน้าที่ฝ่ายรับรอง กองวัง โดยเริ่มเก็บข้อมูลตั้งแต่วันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๓ เป็นต้นไป

จึงเสนอมาเพื่อโปรดพิจารณาอนุมัติ

(นายธีระวัฒน์ ชะอุ่ม)

๒๑ ตุลาคม ๒๕๕๓

เสนอ ที่ปรึกษาฝ่ายกิจกรรมพิเศษ

เพื่อโปรดพิจารณาอนุมัติ

(น.ส.พัชรีวรรณ ศิริไสยาสน์)

๒๑ ตุลาคม ๒๕๕๓

ขอประทานเสนอ เลขาธิการพระราชวัง

เพื่อโปรดประทานอนุมัติ

(นายรัตนาวุธ วัชรไทย์)

๒๑ ตุลาคม ๒๕๕๓

พ.ร.๓ ๔๕๔/๒๒๓๕๓

สำนักพระราชวัง

เลขรับ ๒๑๐๙๐

วันที่ ๒๒ กรกฎาคม

เวลา ๑๔.๒๐ น.

ฝ่ายเลขานุการ ลทว.

เลขที่ ๒๔๒๖ ๙๕๖

วันที่ ๒๖ ต.ค. ๒๕๕๓

อนุมัติ

๒๖ ต.ค. ๒๕๕๓

๒๖ ต.ค. ๒๕๕๓

๓๐๕๓

๒

๗

ภาคผนวก ข

หนังสือขออนุญาตและผังการจัดงานพระราชพิธีในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

๑๖๕ ๕๓๒/๒๕๔๓.๑.๕๕

บันทึกข้อความ

ส่วนราชการ

งานนำชม (โทร ๑๘๓๐)

ที่

ป.ช.ส.

๖๗๗/๒๕๕๖

วันที่

เรื่อง

ขออนุญาตและผังการจัดงานพระราชพิธีในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

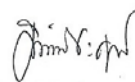
เสนอ

ด้วยกระผม นายธีระวัฒน์ ชะอุ่ม ตำแหน่ง นักจัดการงานในพระองค์ปฏิบัติกร ปฏิบัติงานที่งานนำชม ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ ได้เข้ารับการศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา สาขาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ขณะนี้กำลังอยู่ในขั้นตอนของการเก็บข้อมูลเพื่อทำวิทยานิพนธ์ในหัวข้อ “การจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” ในการนี้กระผมใคร่ขอความอนุเคราะห์ขอข้อมูลจากกองพระราชพิธี ดังนี้

๑. ข้อมูลเกี่ยวกับพระราชพิธีที่ประกอบภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

๒. แผนผังการประกอบพระราชพิธี

จึงเสนอมาเพื่อโปรดพิจารณา

(นายธีระวัฒน์ ชะอุ่ม)
๒๔ มีนาคม ๒๕๕๔

เรียน ผู้อำนวยการกองพระราชพิธี

เพื่อโปรดดำเนินการต่อไป

(นายรัตนาวุธ วัชรไธย)
๒ มีนาคม ๒๕๕๔

ภาคผนวก ค

แบบประเมินชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ของงานนำชม ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่

ส่วนที่ ๑ การประเมินชุดความรู้ บทบรรยายวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 โปรดกาเครื่องหมาย ✓ ในช่องความเห็น

ที่	ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม	ระดับความพึงพอใจ				
		มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
๑.	ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม ด้านศิลปกรรม					
๒.	ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม ด้านศาสนาและความเชื่อ					
๓.	ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม ด้านพระมหากษัตริย์					
๔.	ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม ด้านพระราชพิธีและพิธี ต่างๆ					

ส่วนที่ ๒ ท่านต้องการให้เพิ่มเติมความรู้อะไรบ้างในบทบรรยายวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 และข้อเสนอแนะอื่นๆ

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ภาคผนวก ง

แบบประเมินชุดความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ชุดใหม่

ส่วนที่ ๑ โปรดกาเครื่องหมาย ✓ ในช่องความเห็น

ที่	ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม	ระดับความพึงพอใจ				
		มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
๑.	ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม ด้านศิลปกรรม					
๒.	ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม ด้านศาสนาและความเชื่อ					
๓.	ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม ด้านพระมหากษัตริย์					
๔.	ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม ด้านพระราชพิธีและพิธี ต่างๆ					

ส่วนที่ ๒ ข้อเสนอแนะอื่นๆ

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ภาคผนวก จ

พระบรมมหาราชวัง

ประวัติการสร้างพระบรมมหาราชวัง

พระบรมมหาราชวัง เป็นพระราชनिเวศน์มณเฑียรสถานแห่งแรกของกรุงเทพมหานคร มีอาณาบริเวณเป็นเนื้อที่ ๑๕๒ ไร่ ๒ งาน มีกำแพงโอบล้อมก่ออิฐ และป้อมปราการรายล้อมอยู่โดยรอบทั้งสิ้นด้าน

ภายในพระบรมมหาราชวัง ได้แบ่งแยกอาณาบริเวณสำหรับปลูกสร้างอาคารสถานที่ไว้เป็นสัดส่วน พื้นที่ตอนเหนือซึ่งเป็นด้านหน้านั้น ทางด้านตะวันออกเป็นบริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ด้านตะวันตกเป็นอาคารสถานที่ราชการ พื้นที่ตอนกลางเป็นหมู่พระมหาลาสาท ส่วนพื้นที่ตอนในเบื้องหลังพระมหาลาสาทราชมณเฑียรเป็นเขตฝ่ายใน ซึ่งในกาลก่อนเป็นที่ประทับของสมเด็จพระอัครมเหสี พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน และข้าบาทบริจาริกาในองค์พระมหากษัตริย์

พระบรมมหาราชวังนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระปฐมบรมกษัตริย์แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างกรุงเทพมหานคร เป็นราชธานี เมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๕

มูลเหตุที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระมหานครและพระราชนิเวศน์มณเฑียรสถานใหม่ ณ ฝั่งปากตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยานี้ ก็เนื่องจากทรงพระราชดำริว่า สถานการณ์ของกรุงธนบุรีที่เกิดความเดือดร้อนระส่ำระสายถึงเกิดการจลาจลวุ่นวายนั้น หากล่วงรู้ไปยังนานาประเทศ ก็จะทำให้ศัตรูเห็นว่าไทยอ่อนกำลังลง เลยฉวยโอกาสยกกองทัพมาประชิดติดพระนครได้ ทรงพิเคราะห์เห็นว่าชัยภูมิโดยทั่วไปของกรุงธนบุรีไม่มั่นคงแข็งแรง สำหรับการจะต่อต้านข้าศึก ถ้ามีศึกมาประชิดติดพระนครก็ยากแก่การป้องกันรักษาพระนคร ผู้ชัยภูมิทางฝั่งปากตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาไม่ได้ เพราะเป็นที่แหลม มีแม่น้ำเป็นขอบเขตกว่าครึ่ง ซึ่งอาจอาศัยลำแม่น้ำเป็นปราการต่อต้านข้าศึกได้เป็นอย่างดี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายสภาพของกรุงธนบุรีไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ ว่า

“แผนที่เมืองธนบุรีครั้งเป็นราชธานีเหมือนอย่างเมืองพิษณุโลก คือ ตั้งป้อมกำแพงสองฟากเอาลำแม่น้ำไว้กลางเมือง เมืองที่เอาลำน้ำไว้กลางลำลำน้ำนั้นแคบ ก็เป็นประโยชน์ในการที่จะใช้เรือลำเลียงเข้าได้ถึงในเมือง และเวลาเมื่อศึกสงคราม ก็อาจทำเครื่องกีดกันข้าศึกได้ทางน้ำ และทำสะพานให้พลทหารข้ามฟากเข้าช่วยกันรักษาหน้าที่ได้ง่าย แต่ถ้ำลำน้ำนั้นกว้างออกจนกลายเป็นแม่น้ำประโยชน์ที่จะได้จากการป้องกันเมืองก็หมดไป กลายเป็นเมืองอกแตก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เคยทรงรักษาเมืองพิษณุโลกผู้ศึกอแซวนั้นก็ คงจะได้ทรงพระราชดำริเป็นการเสียเปรียบ

ข้าศึกดังกล่าวมานี้ จึงได้ย้ายพระนครมาตั้งข้างฝั่งตะวันออกแค่ฝั่งเดียว เาแม่นำเจ้าพระยาเป็นชื่อ **หน้ารักษาพระนคร”** (ม.ร.ว.แสงสุริย ฤควัดย์ ๒๕๒๕ : ๑)

มูลเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งคือ มีพระบรมราโชบายที่จะสร้างพระนครให้เจริญรุ่งเรือง สวยงาม ละม้ายแก่นกรุงศรีอยุธยาราชธานีเดิมโดยเร็วที่สุด ทั้งนี้เพื่อให้เป็นเกียรติยศปรากฏไปใน นานาประเทศว่า ชาติไทยได้รวบรวมกันเป็นปึกแผ่นแน่นหนาสามารถกอบกู้ความเป็นอิสระคืนมา และสามารถสร้างสรรคบ้านเมืองใหม่ให้รุ่งเรืองสวยงามเช่นในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีอยู่ นั้นได้แล้ว ข้าแแห่งความเจริญรุ่งเรืองเป็นปึกแผ่นของประชาชาติ ย่อมทำให้เป็นที่ครั้นคร้ามขามเกรง แก่ผู้ที่คิดจะรุกรานได้ประการหนึ่ง และเนื่องจากศิลปะในการก่อสร้างก็จะเป็นสัญลักษณ์ประการ หนึ่งที่จะแสดงถึงความเจริญรุ่งเรือง จึงทรงตั้งพระราชหฤทัยที่จะสถาปนาวัดวาอารามและพระราช มณเฑียรสถานในกรุงธนบุรีนั้น ตั้งอยู่ในที่ไม่เหมาะสม มีวัดขนานอยู่สองข้าง ไม่อาจที่จะขยายอาณา บริเวณและก่อสร้างพระมหาปราสาทราชมณเฑียรให้สวยงามได้ จึงได้ทรงพระราชดำริที่จะสร้างพระ ราชานิเวศน์มณเฑียรสถานขึ้นใหม่

ครั้นเมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๓๒๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เสด็จออก ประทับ ณ ท่ามกลางมุขมนตรีและเสนามัตยราชบริพารทั้งปวง แล้วมีพระบรมราชโองการเหนือเกล้าฯ สั่งให้พระยาธรรมาธิกรณ์ และพระยาวิจิตรนาวิ เป็นแม่กองคุมช่างและไพร่พลไปวัดกะที่สร้างพระ มหานคร และพระราชานิเวศน์มณเฑียรสถานใหม่ ตามที่ได้ทรงพระราชดำริไว้

สถานที่ซึ่งพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระบรมมหาราชวังขึ้นนั้น แต่เดิมเป็นที่ซึ่งพระ ยาราชาเศรษฐี และบรรดาชาวจีนซึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในครั้งนั้น ได้ตั้งเคหะสถาน บ้านเรือนอาศัยอยู่ก่อนแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชาเศรษฐี และบรรดาชาวจีนทั้ง ปวงยกย้ายสถานบ้านเรือนอยู่ใหม่ ณ ที่สวน ตั้งแต่คลองวัดสามปลื้ม ไปจนถึงคลองวัดสำเพ็ง

การก่อสร้างพระบรมมหาราชวัง ได้เริ่มดำเนินการเมื่อวันจันทร์เดือนหก แรมสิบค่ำ จุล ศักราช ๑๑๔๔ ตรงกับวันที่ ๖ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๓๒๕ ซึ่งเป็นเวลาภายหลัง การพระราชพิธียก หลักเมืองสำหรับกรุงเทพมหานครเพียงหนึ่งวัน ในตอนแรกนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง พระราชมณเฑียรสถานด้วยเครื่องไม้ และรายล้อมอาณาบริเวณด้วยปราการระเนียดไว้เป็นการ ชั่วคราว

เมื่อพระราชานิเวศน์มณเฑียรสถานชั่วคราวนั้นแล้วเสร็จ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ ตั้งการพระราชพิธีปราบดาภิเษกโดยสังเขปขึ้น มีการสวดพระปริตรพุทธมนต์ ณ พระราชมณเฑียรที่ สร้างใหม่ ๓ วัน เริ่มตั้งแต่วันจันทร์ ที่ ๑๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๓๒๕ เป็นต้นมา ครั้นถึงวัน พุธหัตถีที่ ๑๓ มิถุนายน เวลา ๖ นาฬิกา ๒๔ นาที อันเป็นเวลาอุดมมงคลฤกษ์ พระบาทสมเด็จพระ พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพระยุหยาตราทางชลมารค ข้าม

พากจากพระราชวังกรุงธนบุรี มา ณ ฟังฟากตะวันออก เสด็จขึ้นฉนวนหน้าพระบรมมหาราชวัง ประทับพระราชยานมีตำรวจหลวงหน้าตามเสด็จฯ คู่พระราชมณเฑียรสถาน ทรงประกอบการพระราชพิธีปราบดาภิเษก เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นพระปฐมบรมกษัตริย์ในพระบรมราชวงศ์จักรี และได้เสด็จพระราชดำเนินเฉลิมพระราชมณเฑียรในพระราชนิเวศน์มณเฑียรสถาน ณ กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์แต่เบื้องนั้นสืบมา

ต่อเมื่อได้เสด็จผ่านไอศูรย์ราชสมบัติ ทำนุบำรุงบ้านเมืองร่มเย็นเป็นปรกติสุขขึ้นบ้างแล้ว จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เริ่มการก่อสร้างพระราชนิเวศน์มณเฑียรสถานให้เป็นการถาวรสืบไป กล่าวคือ ในปีพุทธศักราช ๒๓๒๖ โปรดเกล้าฯ ให้เริ่มการก่อกำแพง สร้างป้อม สร้างประตู สร้างพระราชมณเฑียรสถานทั้งข้างหน้าและข้างใน ตลอดจนสร้างพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พร้อมด้วยเจดีย์ พระวิหาร ศาลาราย และหอไตร

ในปีพุทธศักราช ๒๓๒๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เริ่มก่อสร้างพระมหาปราสาทขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เมื่อการสร้างพระราชนิเวศน์มณเฑียรสถานเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเต็มตามแบบแผนและขนบธรรมเนียมประเพณี ที่มีมาแต่โบราณกาลอีกครั้งหนึ่ง ในปีพุทธศักราช ๒๓๒๘

เขตพระบรมมหาราชวังเมื่อแรกสร้าง

อาณาบริเวณพระบรมมหาราชวัง เมื่อได้สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ มีเนื้อที่ประมาณ ๑๓๒ ไร่ แนวกำแพงที่ได้สร้างไว้ในรัชกาลนั้น มีดังนี้

ด้านเหนือ เริ่มจากป้อมอินทรีรังสรรค์ มุมพระบรมมหาราชวังด้านตะวันตกเฉียงเหนือขึ้นไปทางทิศตะวันออกผ่านป้อมจันทร์เขื่อนเพชร ไปจรดป้อมเผด็จดัสกรที่มุมพระบรมมหาราชวังด้านตะวันออกเฉียงเหนือ มีความยาว ๔๑๐ เมตร

ด้านตะวันออก เริ่มจากป้อมเผด็จดัสกร ขึ้นไปทางทิศใต้ ผ่านป้อมสัญญาใจถึงป้อมสิงขรจันทร์ ไปสิ้นสุดที่ป้อมอนันตคีรี มีความยาว ๔๖๐ เมตร

ด้านตะวันตก เริ่มจากป้อมสัตบรรพต ขึ้นไปทางทิศเหนือ ผ่านป้อมโสฬสลีลาป้อมมหาโลหะ ป้อมทศนะนิกร ไปจรดป้อมอินทรีรังสรรค์ มีความยาว ๕๐๐ เมตร

ด้านใต้ เริ่มจากป้อมอนันตคีรี ขึ้นไปทางทิศตะวันตกจรดป้อมสัตบรรพต มีความยาว ๔๐๐ เมตร

ที่ดินตั้งแต่นอกกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านใต้เดิม ไปจนถึงเขตวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ ๒๖ ไร่ นั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้เสนาบดีปลูกสร้างเคหะสถานอยู่เป็นการช่วยเหลือระแวงระวังรักษาพระบรมมหาราชวังทางด้านหลังด้วย

แม้ว่าอาณาบริเวณพระบรมมหาราชวัง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ จะมีเนื้อที่ถึง ๑๓๒ ไร่ แต่ส่วนใหญ่ของพื้นที่ได้จัดเป็นอาณาบริเวณสำหรับปลูกสร้างสถานที่ราชการ ปลูกสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และปลูกสร้างพระมหาปราสาทราชมนเฑียรสถานมีอาณาบริเวณสำหรับสร้างตำหนัก และอาคารที่ประทับของพระราชวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายในอยู่เพียง ๒๒ ไร่เท่านั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบสันตติวงศ์ต่อจากสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระราชวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทในรัชกาลนี้ ก็ต้องเข้าประทับในพระบรมมหาราชวังชั้นใน ร่วมกับฝ่ายในในรัชกาลก่อน สถานที่จึงคับแคบไม่เพียงพอ โดยเหตุนี้ในปีพุทธศักราช ๒๓๖๐ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขยายเขตพระบรมมหาราชวังไปทางด้านใต้ รวมเนื้อที่ท้ายวังซึ่งรัชกาลก่อนพระราชทานให้เสนาบดีปลูกเคหะสถานบ้านเรือนอยู่นั้นเข้าเป็นเขตพระบรมมหาราชวังด้วย แม้ว่าในระยะเวลาที่โปรดเกล้าฯ ให้ขยายเขตพระบรมมหาราชวังนี้ บรรดาท่านเสนาบดีชุดที่ได้รับพระราชทานที่ท้ายวังจะได้ถึงอสัญกรรมไปแล้ว แต่ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดที่ดินแห่งใหม่พระราชทานให้บุตรหลานและเชื้อสายของเสนาบดีเก่าเป็นการแลกเปลี่ยนกับที่ดินท้ายวังที่ขอเวนคืนนั้นด้วยทุกราย

การขยายเขตพระบรมมหาราชวังครั้งนี้มิได้ขยายออกไปเต็มเนื้อที่ ๒๖ ไร่ คงขยายออกไปเพียง ๒๐ ไร่ ๒ งาน โดยสร้างกำแพงเสริมต่อจากกำแพงเดิมออกไปดังนี้

ด้านตะวันออก สร้างกำแพงต่อจากป้อมอนันตคีรีลงไปทางใต้ เป็นแนวตรงกับกำแพงเดิมเป็นระยะยาว ๕๐ เมตร

ด้านตะวันตก สร้างกำแพงต่อจากป้อมสัตบรรพตออก จากแนวกำแพงเดิมไปทางทิศตะวันออก ๑๕ องศา เป็นระยะยาว ๑๓๐ เมตร

ด้านใต้ รื้อกำแพงเดิมระหว่างป้อมอนันตคีรี และป้อมสัตบรรพตออก แล้วสร้างกำแพงสกัดด้านใต้ จากปลายกำแพงด้านตะวันออกถึงปลายกำแพงด้านตะวันตกที่สร้างใหม่เป็นระยะยาว ๓๖๐ เมตร

มุมกำแพงด้านตะวันออกบรรจุกำแพงด้านใต้ สร้างป้อมมณิปราการขึ้น ๑ ป้อม กึ่งกลางกำแพงด้านใต้สร้างป้อมพิศาลสีมา ๑ ป้อม และมุมกำแพงด้านใต้บรรจุด้านตะวันตก สร้างป้อมภูหาสุทัศน์อีก ๑ ป้อม

ส่วนภายนอกกำแพงด้านใต้ สร้างถนนตัดกลางระหว่าง เขตพระบรมมหาราชวังและเขตวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามขึ้นสายหนึ่ง เพื่อแยกอาณาเขตวัดและพระบรมมหาราชวังไว้คนละส่วน มิให้เป็นที่อยู่ร่วมกับเขตวัดเช่นพระราชวังที่กรุงธนบุรี ถนนสายนี้เรียกกันว่า ถนนท้ายวัง

เนื้อที่พระบรมมหาราชวังตั้งแต่ พุทธศักราช ๒๓๖๑ เป็นต้นมาจนถึงบัดนี้ จึงมีเนื้อที่รวมทั้งสิ้น ๑๕๒ ไร่ ๒ งาน มีกำแพงด้านเหนือยาว ๔๑๐ เมตร ด้านใต้ ๓๖๐ เมตร ด้านตะวันออก ๕๑๐ เมตรและด้านตะวันตก ๖๓๐ เมตร

พระที่นั่งและหอต่างๆ ภายในพระบรมมหาราชวัง

พระที่นั่งบรมพิมาน

พระที่นั่งบรมพิมานตั้งอยู่ในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ ซึ่งสร้างขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โดยประกอบไปด้วยพระที่นั่ง ๑๐ องค์ คือ

๑. พระที่นั่งอนันตสมาคม
๒. พระที่นั่งบรมพิมาน
๓. พระที่นั่งนงคราญสโมสร
๔. พระที่นั่งจันทรทิพโยภาส
๕. พระที่นั่งภาณุมาศจรัญ
๖. พระที่นั่งมูลมนทิยมุณี
๗. หอเสถียรธรรมปริตร
๘. หอราชฤทธิรุ่งโรจน์
๙. หอโกชนลีลาส
๑๐. พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ นั้น พระที่นั่งองค์ต่างๆ เหล่านี้ทรุดโทรมเป็นอย่างมาก พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้รื้อลงทั้งหมด และในปีพุทธศักราช ๒๔๔๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งทรงฝรั่งขึ้น ๑ องค์ เป็นสถาปัตยกรรมแบบเรอเนซซองซ์ (Renaissance) ของฝรั่งเศส หลังคาประดับด้วยกระเบื้องหินชนวน สำหรับใช้เป็นที่พักของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ซึ่งขณะนั้นยังทรงศึกษาอยู่ที่ประเทศอังกฤษ โดยพระราชทานนามว่า “พระที่นั่งภาณุมาศจรัญ” แต่หลังจากที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ เสด็จกลับมาก็มิได้โปรดฯ ให้ประทับที่พระที่นั่งองค์นี้ เนื่องจากข้าราชการบริพารผู้ติดตามพระองค์ล้วนเป็นชาย ไม่เหมาะสมที่จะพำนักในเขตพระราชฐานชั้นใน จึงทรงย้ายไปประทับที่พระราชวังสราญรมย์

หลังจากที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ได้ทรงเปลี่ยนชื่อพระที่นั่งองค์นี้จาก “พระที่นั่งภาณุมาศจรัญ” เป็น “พระที่นั่งบรมพิมาน” และใช้เป็นที่ประทับบ้างเป็นครั้งคราว ในสมัยต่อมาใช้เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ และพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ สำหรับในปัจจุบันใช้เป็นที่พักของพระราชอาคันตุกะที่มาเยือนประเทศไทยอย่างเป็นทางการ

สำหรับเขตพระราชฐานชั้นกลาง ประกอบด้วยหมู่พระที่นั่งรวม ๓ หมู่ คือ

๑. หมู่พระมหามณเฑียร
๒. หมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
๓. หมู่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

หมู่พระมหามณเฑียร

หมู่พระมหามณเฑียร สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ในปีพุทธศักราช ๒๓๒๕ แต่เดิมเป็นหมู่พระที่นั่งที่สร้างด้วยไม้ ประกอบด้วยพระที่นั่งติดต่อกัน ๗ องค์ คือ

๑. พระที่นั่งอัมรินทรวินิจฉัยมโหฬารพิมาน
๒. พระที่นั่งไพศาลทักษิณ
๓. พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน
๔. หอพระสุลาลัยพิมาน
๕. หอพระธำมณเฑียร
๖. พระที่นั่งเทพสถานพิลาศ หรือพระปรีศวัฒนา
๗. พระที่นั่งเทพอาสน์พิไล หรือพระปรีศวัฒนา

พระที่นั่งอัมรินทรวินิจฉัยมโหฬารพิมาน

พระที่นั่งอัมรินทรวินิจฉัยมโหฬารพิมาน เป็นพระที่นั่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงใช้เป็นมณฑลประกอบพระราชพิธีปราบดาภิเษก และเฉลิมพระราชมณเฑียร ในวันที่ ๑๓ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๓๒๕

พระราชบัลลังก์ประจำพระที่นั่งองค์นี้ คือ พระที่นั่งบุษบกองค์ทางด้านหลัง มีชื่อว่า “พระที่นั่งบุษบกมาลามหาจักรพรรดิพิมาน” องค์บุษบกเป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ทำด้วยไม้จำหลักปิดทองประดับกระจก ในสมัยแรกสร้างพระที่นั่งบุษบกนี้ไม่ได้สูงอย่างที่เห็นในปัจจุบัน ต่อมา

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างฐานปูนปั้นปิดทองประดับกระจก เพื่อหนุนบุษบกให้สูงขึ้นเสมอพระทวารเทวราชมเหศวร์ และต่อกรีนกนกหัวท้ายบุษบก คล้ายกับเรือกำลังล่องลอยอยู่กลางอากาศ

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงใช้พระที่นั่งบุษบกนี้ เป็นที่ประทับสำหรับรับพระราชสาส์นจากมิสเตอร์จอห์น ทรูฟอร์ด และเซอร์จอห์น เบาว์ริง ราชทูตจากประเทศอังกฤษ

สำหรับพระแท่นองค์ทางด้านหน้า มีชื่อว่า “พระแท่นมหาเศวตฉัตร” จำหลักด้วยไม้ปิดทองประดับกระจก เรียกว่าทองแกมแก้ว เป็นพระแท่นราชบัลลังก์ประจำพระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท คือ หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ที่พระที่นั่งองค์นี้แล้ว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งใหม่อีก ๑ องค์ทางด้านทิศตะวันตก (ตรงกับพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทในปัจจุบัน) เป็นองค์พระที่นั่งสร้างด้วยไม้ทั้งองค์ ถ้ายแบบมาจากพระที่นั่งสรเพชญ์ปราสาท ของพระราชวังกรุงศรีอยุธยา และทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ณ พระที่นั่งองค์นั้น ในปีพุทธศักราช ๒๓๒๘ ในครั้งนั้นทรงประทับเหนือพระที่นั่งพุดตานกาญจจินาสินหาสน์ ซึ่งทอดเหนือพระแท่นมหาเศวตฉัตรองค์นี้ ต่อมาเจ้าพระยามหาเสนา (ตันสุกุลบุณนาค) ได้สร้างพระแท่นราชบัลลังก์ประดับมุกถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ซึ่งเป็นที่โปรดปรานมาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพระแท่นราชบัลลังก์องค์นี้เป็นพระแท่นราชบัลลังก์ประจำพระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท และให้ย้ายพระแท่นมหาเศวตฉัตรมาไว้ที่ท้องพระโรงหน้าพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระแท่นมหาเศวตฉัตรมาประดิษฐานที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ เป็นครั้งแรก และประดิษฐานเป็นการถาวรตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เป็นต้นมา สำหรับเป็นที่ประทับในงานพระราชพิธีออกมหาสมาคมในวันบรมราชาภิเษก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะทรงเครื่องบรมราชภูษิตาภตามขัตติยราชประเพณี และทรงพระมหาพิชัยมงกุฎ ประทับเหนือพระที่นั่งพุดตานกาญจจินาสินหาสน์ นอกจากนี้ยังใช้ในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา และพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ

พระแท่นมหาเศวตฉัตร กางกั้นด้วยฉัตร ๕ ชั้น เรียกว่า “พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร” มีความหมาย คือ ฉัตรชั้นล่างสุด หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน ส่วนฉัตรอีก ๔ ชั้น ถัดขึ้นไป หมายถึงประชาชนทั่วทั้ง ๔ ทิศ ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงแบกไว้อันเป็นพระราชภาระในการเยี่ยมเยียนดูแลทุกข์สุข

ต้นไม้เงินต้นไม้ทองที่ดั่งเต่งนี้ เป็นต้นไม้จำลองจากต้นกล้วยพุกฤษ์ ซึ่งเปรียบเสมือนทวีป
ทั้ง ๔

จิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัย เป็นภาพเขียนสีฝุ่นลายดอกไม้ไม้ก้านแย่ง
คอสองเป็นภาพเทพชุมนุม เพดานตกแต่งด้วยไม้จำหลักรูปดาวล้อมเดือนปิดทองบนพื้นสีแดงชาด

พระที่นั่งไพศาลทักษิณ

พระที่นั่งไพศาลทักษิณ เป็นพระที่นั่งขวางอยู่ตรงกลางระหว่างพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัยฯ
และพระที่นั่งไพศาลทักษิณ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงใช้เป็น
ที่ว่าการเฉพาะขุนนางที่ใกล้ชิดไว้วางพระราชหฤทัย เป็นห้องทรงพระสำราญ และสำหรับทรง
ประกอบพระราชกุศลเป็นการส่วนพระองค์ ในตอนปลายรัชสมัยของพระองค์ ทรงใช้พระที่นั่งองค์นี้
เป็นที่ประทับเนื่องจากทรงพระชรามากแล้ว และเมื่อไม่สามารถเสด็จออกว่าราชการในพระที่นั่ง
อัมรินทร์วินิจฉัยฯ ได้ ก็ทรงใช้พระบัญชาจกพระทวารเทวราชมเหศวร์เป็นที่ยกกว่าราชการแทน
และเสด็จสวรรคตภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ เมื่อวันที่ ๗ กันยายน พุทธศักราช ๒๓๕๒

ต่อมาพระที่นั่งไพศาลทักษิณ เป็นพระที่นั่งสำหรับประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ จนถึงรัชกาลปัจจุบัน ภายในองค์พระ
ที่นั่ง ได้ทอดพระที่นั่งสำคัญ ๒ องค์ คือ

๑. พระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรบรรพราชอาสน์ เป็นพระที่นั่งทรง ๘ เหลี่ยม ทำด้วยไม้อุทุมพร
กางกั้นด้วยพระสัตตปถุสเสวตฉัตร หรือฉัตรสีขาว ๗ ชั้น เป็นที่ประทับสำหรับรับน้ำอภิเษกจาก
ผู้แทนประชาชนทั้ง ๘ ทิศ พระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรบรรพราชอาสน์นี้ เป็นพระราชสัญลักษณ์ของพระ
เจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน เพราะเป็นครั้งแรกที่พระมหากษัตริย์ประทับพระที่นั่งองค์นี้ และรับน้ำ
อภิเษกจากผู้แทนประชาชน ซึ่งในอดีตจะทรงรับน้ำจากพราหมณ์เท่านั้น

๒. พระที่นั่งภัทรบิฐ กางกั้นด้วยพระนพปฎลมหาเศวตฉัตร หรือฉัตรสีขาว ๕ ชั้น เป็นที่
ประทับสำหรับทรงรับเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์และเครื่องราชูปโภค ในการพระราชพิธีบรมราชา-
ภิเษก

นอกจากนี้ภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ยังเป็นที่ประดิษฐานของพระสยามเทวาธิราช ซึ่ง
เป็นเทวรูปถือพระขรรค์ หล่อด้วยทองคำสูง ๘ นิ้ว สร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ซึ่งพระองค์ทรงพระนิมิตว่ามีเทวดาองค์หนึ่งคอยปกป้องคุ้มครองประเทศสยาม
อยู่ ทำให้ประเทศแคล้วคลาดจากอันตรายทั้งปวง จึงพระราชทานนามเทวรูปองค์นี้ว่า “พระสยามเท-
วาธิราช” ซึ่งหมายถึง เทวดาผู้ปกป้องสยามประเทศ และโปรดเกล้าฯ ให้ถวายเครื่องสังเวทพระสยาม
เทวาธิราชเป็นประจำทุกวัน ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ โปรด

เกล้าฯ ให้มีการถวายเครื่องสังเวสัปดาห์ละ ๓ วัน คือ วันอังคาร เสาร์ และอาทิตย์ ในปัจจุบันการถวายเครื่องสังเวสได้กระทำทุกวันอังคารและวันเสาร์ช่วงเวลาก่อนเพล และโปรดเกล้าฯ ให้ทำพิธีสังเวสปีละ ๑ ครั้ง คือ ในวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ ซึ่งนอกจากถวายเครื่องสังเวสแล้ว จะมีละครรำจากกรมศิลปากรถวาย ที่บริเวณด้านหน้าหอพระสุลาลัยพิมานด้วย

พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน

พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานเป็นพระที่นั่งแฝดติดกัน ๓ องค์ เรียงจากตะวันออกไปตะวันตก สร้างแบบสถาปัตยกรรมทรงไทย ประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ใช้เป็นพระวิมานที่บรรทมของพระมหากษัตริย์ จนยึดถือเป็นราชประเพณีสืบต่อมาว่า หลังจากพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้วพระมหากษัตริย์จะต้องบรรทมภายในพระที่นั่งองค์นี้อย่างน้อย ๑ ราตรี ดังนั้นที่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานองค์ตะวันออกจึงประดิษฐานพระแท่นบรรทมท่างันด้วยพระนพปฎลมหาเศวตฉัตร ส่วนองค์ทางตะวันตกได้ทอดเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ เครื่องราชูปโภค เครื่องราชศาสตราวุธ และเครื่องราชอิสริยาภรณ์

ถัดจากพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน มีพระที่นั่งอีก ๒ องค์ คือ พระปรศรีศัฆา และพระปรศรีศัฆาย เป็นที่ประทับของพระมเหสี ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อ พระปรศรีศัฆาเป็น “พระที่นั่งเทพสถานพิลาศ” และพระปรศรีศัฆายเป็น “พระที่นั่งเทพอาสน์พิไล”

หอพระสุลาลัยพิมาน

หอพระสุลาลัยพิมาน ในอดีตเรียกว่า “หอพระเจ้า” ใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างขึ้น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปนัยรัตนจักรพรรดิพิมลฉิมมัย หรือพระพุทธรูปแก้วผลึกเพชรน้ำค้าง จากนครจำปาศักดิ์ มาประดิษฐานไว้ภายในหอพระสุลาลัยพิมานนี้ ด้วยทรงมีพระราชศรัทธาพระพุทธรูปองค์นี้เป็นอันมาก จึงเสด็จพระราชดำเนินมานมัสการทุกเช้าค่ำ วันละ ๒ เวลา เป็นประจำทุกวัน

พระที่นั่งราชฤดี

พระที่นั่งราชฤดีเป็นพระที่นั่งโถงทรงตรีมุข สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ สำหรับพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา มุขด้านทิศเหนือเป็นที่ตั้งเครื่องสังเวสเทวดา มุขด้านตะวันตกเป็นที่ตั้งพระแท่นสรงพระมูรธาภิเษกสนาน ในอดีตบริเวณนี้เคยเป็น

ที่ตั้งของพระที่นั่งราชฤดี ซึ่งเป็นอาคารทรงยุโรป ๒ ชั้น สร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ สำหรับเป็นที่ประทับเมื่อเวลาว่างออกขุนนาง โดยโปรดฯให้นำสิ่งของที่ได้รับการทูลเกล้าฯ ถวายจากนานาประเทศ มาตั้งภายในพระที่นั่งองค์นั้น สำหรับให้ทูตานุทูตและแขกชาวต่างประเทศที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าได้ชม จึงนับได้ว่าพระที่นั่งราชฤดีองค์แรกนี้เป็นต้นกำเนิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งแรกของประเทศไทย ต่อมาเมื่อได้ทรงสร้างพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ์ในพระอภิเนาว์นิเวศน์ ก็ได้ย้ายของที่พระที่นั่งราชฤดีไปรวมไว้ที่พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ์ด้วย ต่อมาในสมัยสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง โปรดฯ ให้รื้อพระที่นั่งราชฤดีองค์เดิมลงเนื่องจากมีสภาพชำรุด และทรงเห็นว่าไม่เหมาะสม เพราะเป็นอาคารทรงฝรั่งในหมู่พระที่นั่งทรงไทยที่ทรงนี้จึงปล่อยว่างไว้จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งองค์ปัจจุบันนี้ ซึ่งแต่เดิมพระราชทานนามว่า “พระที่นั่งจันทรทิพโยภาส” และมาเปลี่ยนเป็น “พระที่นั่งราชฤดี” ในภายหลัง

หอศาสตราคม

หอศาสตราคมแต่เดิมเป็นอาคารโถงเปิดโล่ง เหมือนกับพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ สันนิษฐานว่าสร้างในรัชสมัยพระพุทธรูปยอศฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้รื้อและสร้างขึ้นใหม่ เป็นพระที่นั่งทรงไทย ก่ออิฐถือปูน ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันเป็นรูปเทวดาถือพระขรรค์ บานประตูหน้าต่างเขียนรูปรัชชูปพระจำพระคชาธาร และพระแสงราชศัสตราวุธ จึงพระราชทานนามพระที่นั่งองค์นี้ว่า “หอศาสตราคม” เป็นที่พระสงฆ์ฝ่ายรามัญนิกาย ทำพิธีสวดพระพุทธรูปและพระปริตรคาถา เสกทำน้ำพระพุทธรูปสำหรับถวายเป็นน้ำสรงสำหรับพระมหากษัตริย์ และประพรมหมู่พระมหามณเฑียร ในอดีตจะกระทำเป็นประจำทุกวัน แต่ในปัจจุบันจะกระทำเฉพาะวันพระเท่านั้น

พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์

พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ สร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ แต่เดิมเป็นพระที่นั่งโถงเปิดโล่ง มาเสริมผนังก่ออิฐถือปูน ผนังเขียนสีกายุมุมข้าวบิณฑ์ หน้าสิงห์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ พระที่นั่งองค์นี้ใช้เป็นที่เปลี่ยนเครื่องทรงก่อนเสด็จประทับพระราชยานคานหามทางเกยด้านทิศเหนือ หรือประทับพระคชาธารทางเกยด้านทิศตะวันตก

พระที่นั่งสนามจันทร์

พระที่นั่งสนามจันทร์ สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ เป็นที่ประทับสำหรับเสด็จพระราชอิสริยาภรณ์ ทรงงานช่างตามที่โปรดปราน ในบางครั้งทรงใช้เป็นที่พักเสด็จออกขุนนางเพื่อว่าราชการแทนการเสด็จออกในพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัยฯ และเป็นสถานที่ที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้า ประทับก่อนเสด็จเข้าเฝ้าในท้องพระโรง ในบางโอกาสใช้เป็นที่ตั้งเครื่องสักการะ สำหรับถวายบังคมพระบรมอัฐิในหอพระธาตุมณเฑียร ในการพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา

พระแท่นที่ประทับของพระที่นั่งองค์นี้ ไปด้วยไม้สักทองขนาดใหญ่แผ่นเดียว มีความกว้าง ๑.๕๐ เมตร และมีความยาว ๒ เมตร ลายตกแต่งเพดานเขียนลายทองเป็นลายพุดตานก้านแย่งแบบต่างๆ กล่าวว่าเป็นฝีพระหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒

หอพระธาตุมณเฑียร

หอพระธาตุมณเฑียรสร้างขึ้นตามแบบสถาปัตยกรรมทรงไทย ซึ่งมีลักษณะเหมือนกับหอพระสุลาลัยพิมานทุกประการ ภายในหอพระธาตุมณเฑียรสุดผนังด้านเหนือ ตั้งพระวิมานเรือนยอดปราสาท ๑ องค์ หุ้มทองคำลงยาประดับเนาวรัตน์ เป็นที่ประดิษฐานพระบรมโกศพระบรมอัฐิ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑

สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี พระอัครมเหสีในรัชกาลที่ ๑

สมเด็จพระปฐมบรมชนก พระราชบิดาในรัชกาลที่ ๑

สมเด็จพระปฐมบรมอัยกา ในรัชกาลที่ ๑

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมสมเด็จพระศรีสุदारักษ์ พระเจ้านางเธอ ในรัชกาลที่ ๑

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมสมเด็จพระเทพสุดาดี พระเจ้านางเธอ ในรัชกาลที่ ๑

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒

สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี พระอัครมเหสีในรัชกาลที่ ๒

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓

สมเด็จพระศรีสุลาไลย พระราชมารดาในรัชกาลที่ ๓

ประเพณีการประดิษฐานพระโกศพระบรมอัฐิและพระอัฐิในสมัยอยุธยาเป็นราชธานี เมื่อได้ถวายพระเพลิงพระบรมศพหรือพระศพแล้ว จะอัญเชิญพระบรมอัฐิไว้ทำยกรนำพระอุโบสถวัดพระศรีสรรเพชญ์ สำหรับพระอัฐิพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงบรรจุไว้ในพระเจดีย์ของวัดพระศรีสรรเพชญ์เช่นเดียวกัน

เมื่อครั้งที่สมเด็จพระปฐมบรมชนกเสด็จสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงพระราชปรารภว่า พระบรมอัฐินี้หากอัญเชิญไปบรรจุท้ายจรนาในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็จะเป็นพระเกียรติยศอย่างยิ่ง แต่ในขณะนั้นกรุงรัตนโกสินทร์เพิ่งสถาปนา ยังไม่มั่นคงแข็งแรง หากมีข้าศึกศัตรูมารุกรานจนไม่สามารถรักษาบ้านเมืองไว้ได้ ก็ต้องทิ้งพระอัฐิของพระราชบุพการีให้ข้าศึกเหยียบย่ำทำลาย เป็นการเสื่อมเสียพระเกียรติยศ ดังที่ทรงเห็นเมื่อครั้งเสด็จกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๒ ในปีพุทธศักราช ๒๓๑๐ จึงโปรดเกล้าฯ ให้บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมชนกไว้ในพระบรมโกศทองคำ ประดิษฐาน ณ หอพระธาตุมณเฑียร และในการพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา เมื่อได้ดื่มน้ำพิพัฒน์สัตยาต่อหน้าพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์แล้ว ผู้ที่ดื่มน้ำต้องมาถวายบังคมพระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมชนก ที่ชานชาลาข้างพระที่นั่งอัมรินทรวินิจฉัยฯ ด้วย

สิทธิบัตร

สิทธิบัตรตั้งอยู่ระหว่างหอพระธาตุมณเฑียรกับพระที่นั่งไพศาลทักษิณ เป็นที่สำหรับพระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ให้ขุนนางเข้าเฝ้าในยามวิกาลหรือเวลาเร่งด่วน แทนการออกขุนนางในท้องพระโรง

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ หลังจากคณะทูตไทยที่เดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับสมเด็จพระบรมราชินีนาถวิกตอเรีย ณ ประเทศอังกฤษ ได้เดินทางกลับถึงประเทศสยามในตอนกลางคืน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าทันทีที่สิทธิบัตร และเข้าเฝ้าอย่างเป็นทางการอีกครั้งในวันรุ่งขึ้น ที่พระที่นั่งอัมรินทรวินิจฉัยฯ

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้จ้างสถาปนิกชาวอังกฤษจากสิงคโปร์ชื่อ มิสเตอร์ จอนห์ คลูนิซ ทำหน้าที่เป็นนายช่างออกแบบถวายตามพระราชดำริ โดยสร้างตามแบบอย่างศิลปกรรมตะวันตก มีหลังคาคลุมซึ่งเป็นที่นิยมอยู่ในขณะนั้น แต่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค เคยดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เมื่อครั้งที่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงครองราชย์ในขณะที่ยังทรงพระเยาว์) กราบบังคมทูลทัดทานว่า สมควรยกยอดปราสาทจึงจะเหมาะสม เพราะในสมัยกรุงศรีอยุธยามีการสร้างปราสาทเรียงกัน ๓ องค์ คือ พระที่นั่งวิหารสมเด็จ, พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท และพระที่นั่งสุริยาสอมรินทร์ สำหรับในกรุงรัตนโกสินทร์มีการสร้างอยู่แล้ว ๒ องค์ คือ

หมู่พระมหามณเฑียร   เปรียบได้กับ   พระที่นั่งวิหารสมเด็จ
พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท   เปรียบได้กับ   พระที่นั่งสุริยาสอมรินทร์

ขาดแต่พระที่นั่งสรรเพชญปราสาทที่อยู่ตรงกลาง นอกจากนี้การสร้างพระมหาปราสาทนั้น ถือกันมาแต่โบราณว่า เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ราชเจ้าที่ทรงสร้างด้วย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ฟังคำทัดทานก็ทรงมีพระราชดำริเห็นชอบด้วย จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทเป็นสถาปัตยกรรมแบบผสมผสาน ระหว่างสถาปัตยกรรมไทยกับสถาปัตยกรรมตะวันตก โดยองค์พระที่นั่งเป็นแบบตะวันตกส่วนหลังคายกยอดปราสาทแบบไทย เมื่อการก่อสร้างแล้วเสร็จ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรขึ้นในปีพุทธศักราช ๒๔๒๕ ซึ่งตรงกับพระนครครบ ๑๐๐ ปี

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงใช้พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทเป็นที่ประทับ และเสด็จออกให้คณะทูตานุทูตต่างประเทศเข้าเฝ้า ถวายพระราชสาส์นและอักษรสาส์นตราตั้ง ในปัจจุบันพระราชพิธีนี้ได้กระทำที่พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน และพระตำหนักเปี่ยมสุข วังไกลกังวล พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันทรงใช้พระที่นั่งจักรีฯ เป็นที่พระราชทานเลี้ยงพระกระยาหารค่ำสำหรับพระราชอาคันตุกะที่เยือนประเทศไทยอย่างเป็นทางการ และโปรดเกล้าฯ พระราชทานรางวัล สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ และรางวัลสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ณ พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ด้วย

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ประกอบด้วยพระที่นั่ง ๓ องค์ เรียงกันจากตะวันออกไปตะวันตก เชื่อมต่อกันด้วยมุขกระสัน ซึ่งมีรายละเอียดต่อไปนี้

พระที่นั่งจักรีองค์ตะวันออก

ชั้นบน เป็นที่ประดิษฐานปูชนียวัตถุที่สำคัญของพระมหากษัตริย์

ชั้นที่ ๒ เป็นห้องไพรเวต หรือห้องส่วนพระองค์ ในปัจจุบันเป็นห้องรับรองพระราชอาคันตุกะ และแลกเปลี่ยนของขวัญก่อนพระราชทานเลี้ยงพระกระยาหารค่ำที่ท้องพระโรงกลาง

ชั้นล่าง เป็นห้องสำหรับราชองครักษ์

พระที่นั่งจักรีองค์กลาง

ชั้นบน เป็นที่ประดิษฐานพระบรมโกศพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๘ พระอัครมเหสี พระบรมราชชนก และพระบรมราชชนนี และพระอัฐิสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ในรัชกาลปัจจุบัน

ชั้นที่ ๒ เป็นห้องท้องพระโรงหน้า ประดับพระบรมฉายาสาทิสลักษณ์ และพระฉายาสาทิสลักษณ์ของ

๑. พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘

๒. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙

๓. สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

๔. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช (พระราชอนุชาในรัชกาลที่ ๕ ร่วมพระอุทรพระราชมารดาเดียวกัน)

นอกจากนี้ในห้องท้องพระโรงหน้ายังตั้งแต่งด้วย พระราชยานงา สำหรับเสด็จเนื่องในงานพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศล พระราชยานถม สำหรับเสด็จในงานพระราชพิธีต่างๆ และพระสัปคัต

ชั้นล่าง เป็นห้องสำหรับกองทหารรักษาการณ์

พระที่นั่งจักรีองค์ตะวันตก

ชั้นบน เป็นที่เก็บพระอัฐิของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง

ชั้นที่ ๒ เป็นห้องทรงงานและห้องทรงพระอักษร ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ โปรดเกล้าฯ ให้ใช้ เป็นห้องสำหรับพระราชอาคันตุกะฝ่ายหญิงเข้าเฝ้าสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี

ชั้นล่าง เป็นห้องสมุด

มุขกระสันด้านตะวันออก

ชั้นบน เป็นทางเดินเชื่อมต่อกันระหว่างพระที่นั่งองค์กลางกับองค์ตะวันออก

ชั้นที่ ๒ ที่ฝาผนังประดิษฐานพระบรมสาทิสลักษณ์ (จากซ้ายไปขวา)

๑. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑

๒. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗

๓. พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒

๔. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

๕. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓

๖. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

๗. พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระอนุชาในรัชกาลที่ ๔

๘. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕

นอกจากนี้ยังตั้งแต่งพระรูปหล่อสำริดกษัตริย์ประเทศต่างๆ ที่สำคัญภายในห้องนี้ประดิษฐานพระที่นั่งสำคัญองค์หนึ่ง คือ พระที่นั่งพุดตานกาญจจินสหาสน์ สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ สำหรับเป็นที่ประทับซึ่งจะทอดอยู่เหนือพระแท่นมหาเศวตฉัตร สำหรับนางข้างคู่ด้านข้าง เป็นนางข้างที่พระเจ้าอินทรวชิยานนท์ พระบิดาของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ในรัชกาลที่ ๕ ทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เมื่อคราวขึ้นพระอัฐมเด็จพระเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ (รัชกาลที่ ๗) น้าหนักถึงละ ๒๘ ชั่ง มีความจารึกที่โคนนางข้างว่า “กึ่งนี้น้ำหนัก ๒๘ ชั่ง เป็นของพระเจ้าอินทรวชิยานนท์ เจ้านครเชียงใหม่ ถวายแด่

รัชกาลที่ ๕ เมื่อ ๑๖ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๒ จึงพระราชทานเป็นของสมโภชน์แด่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ เมื่อ ๑๖ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๓”

เดิมงานช่างนี้ตั้งแต่องค์ ๓ วังสุโขทัย ซึ่งเป็นพระราชฐานที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ จนถึงปีพุทธศักราช ๒๔๗๕ ซึ่งเป็นปีที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ ทรงสละราชสมบัติ และเสด็จพระราชดำเนินไปประทับที่ประเทศอังกฤษ งานช่างนี้จึงถูกรัฐบาลนำออกจากพระตำหนักวังสุโขทัย ไปประดับตกแต่งในห้องรับรองทำเนียบรัฐบาล ซึ่งเรียกชานห้องนั้นว่า “ห้องรับรองงานช่าง” ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๕๑๕ สมัยที่นายอานันท์ ปันยารชุน ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ในช่วงนั้นทั่วโลกมีการรณรงค์ให้มีการอนุรักษ์สัตว์ป่าสงวน ประกอบกับที่โคนงานช่างมีจารึกดังกล่าว จึงเป็นสาเหตุกระตุ้นเตือนให้รัฐบาลทำหนังสือถวายงานช่างนี้คืน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน จึงโปรดเกล้าฯ ให้นำมาประดับไว้ดังที่เห็นในปัจจุบัน จึงนับได้ว่างานช่างนี้คืนมาจากวังไปตกอยู่ ณ ทำเนียบรัฐบาลเป็นเวลานานถึง ๖๐ ปี จึงได้กลับคืนสู่พระราชวัง

ชั้นล่าง เป็นพิพิธภัณฑ์เครื่องสัตราวุธโบราณ

มุขกระสันตะวันตก

ชั้นบน เป็นทางเดินเชื่อมระหว่างพระที่นั่งองค์กลางกับองค์ตะวันตก

ชั้นที่ ๒ ที่ฝาผนังประดิษฐานพระบรมสาทิสลักษณ์และพระสาทิสลักษณ์ของเจ้านายฝ่ายใน คือ

๑. สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี (ในรัชกาลที่ ๗)
๒. สมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า (ในรัชกาลที่ ๕)
๓. สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี พระบรมราชินี (ในรัชกาลที่ ๔)
๔. สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระพันปีหลวง (ในรัชกาลที่ ๕)
๕. สมเด็จพระนางเจ้าสุทนต์มณี พระอัครราชเทวี (ในรัชกาลที่ ๕)
๖. สมเด็จพระนางเจ้าสุทนต์มณี พระอัครราชเทวี (ในรัชกาลที่ ๕)

ภายในห้องมุขกระสันนี้ ตั้งแต่วังพระที่นั่ง ๒ องค์ และพระราชยานวอสีวิภากาญจน์

ชั้นล่าง เป็นพิพิธภัณฑ์แสดงพระแสงปืนโบราณ

ท้องพระโรงกลาง

ในอดีตเป็นท้องพระโรงสำหรับพระมหากษัตริย์ออกให้คณะทูตานุทูตเฝ้า ถวายพระราชสาส์นตราตั้ง หรือเฝ้าถวายพระพรชัยมงคลในโอกาสต่างๆ ในปัจจุบันเป็นที่พระราชทานเลี้ยงพระกระยาหารค่ำแก่พระราชอาคันตุกะ ภายในท้องพระโรงกลางนี้ประดิษฐานพระราชบัลลังก์ประจำพระที่นั่งฯ มีชื่อว่า “พระที่นั่งพุดตานถม” สร้างโดยเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม ณ นคร) เจ้าเมือง

นครศรีธรรมราช และพระยาเพชรพิชัย (จีน) องค์พระที่นั่งเป็นศิลปะแบบมตะทอง ซึ่งเป็นงานศิลปะแบบเอกของภาคใต้ ส่วนนักฟิสิกส์ทำเป็นทองคำลงยาประดับเนวรัตน์ ฝีมือของพระยาเพชรพิชัย (จีน) กางกั้นพระนพปฎลมหาเศวตฉัตร ผนังด้านหลังเขียนรูปตราจักรี พระที่นั่งพุดตานถมองค์นี้ได้นำทูลเกล้าถวายสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง แต่ไม่โปรดฯ ที่จะรับไว้เลยฯ พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้จ่ายเฉพาะค่าวัสดุในการจัดสร้างทั้งหมด ยกเว้นค่าแรงในการทำ ด้านข้างพระที่นั่งพุดตานถม มีเทวคายนอยู่ ๒ องค์ ด้านขวาของพระแท่นราชลัลลึงก์ มีนามว่า “พระราชบันลือธาร” สำหรับอัญเชิญพระแสงเก้าอี้ และด้านซ้ายมีนามว่า “พระราชมูทธาร” สำหรับอัญเชิญหีบพระร่วง หรือหีบพระราชลัญจกรของพระมหากษัตริย์องค์นั้นๆ

โคมไฟระย้าขนาดใหญ่ภายในห้องท้องพระโรงกลาง แต่เดิมเป็นของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ซึ่งสั่งซื้อจากยุโรปโดยเลือกแบบจากแคตตาล็อก ปรากฏว่าเมื่อโคมไฟถูกส่งมาถึงไม่สามารถนำเข้าภายในบ้านของท่านได้ จึงให้เก็บรักษาไว้ในโรงรถ ครั้นเมื่อการก่อสร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทเสร็จเรียบร้อยแล้ว สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ จึงทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายโคมไฟระย้าชิ้นนี้ เพื่อติดตั้งภายในห้องท้องพระโรงกลาง ดังที่เห็นในปัจจุบัน นอกจากนี้โคมระย้าเหล่านี้ยังเป็นสถานแรกกำเนิดไฟฟ้าไทยในประเทศด้วย เพราะในสมัยนั้นยังไม่มีไฟฟ้าใช้ การให้แสงสว่างของโคมไฟจึงต้องอาศัยการจุดเทียนจำนวนมาก ซึ่งค่อนข้างยุ่งยากมาก เพราะต้องไขว่คว้าหอย่นระย้าลงมาหรือบางทีต้องทำเป็นม้าสูงๆ ขึ้นไปเพื่อจุดหรือเปลี่ยนเทียน ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๔๒๗ จอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) ซึ่งขณะนั้นดำรงบรรดาศักดิ์เป็นจมื่นไวยวรนาถ เดินทางกลับจากไปราชการทางทวีปยุโรป และมีโอกาสเห็นการใช้ไฟฟ้ามาแล้ว ได้พิจารณาระบบแสงสว่างในห้องท้องพระโรงกลางพระที่นั่งจักรีดังกล่าว เห็นสมควรเปลี่ยนให้ใช้ไฟฟ้าแทน แต่ก็ตระหนักดีว่าก่อนที่จะเริ่มดำเนินการ จำเป็นต้องหาบุคลากรช่างใจแก่ผู้ที่ไม่เคยเห็นไม่เคยใช้ไฟฟ้า ให้เกิดความนิยมขึ้นก่อน จึงนำความนี้ไปกราบทูลหาหรือพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ ขอให้ช่วยกราบทูลสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี ให้ทรงรับซื้อที่ดินมรดกจากบิดา ณ ตำบลวัดละมุด บางอ้อ ได้เงิน ๑๘๐ ชั่ง หรือ ๑๔,๔๐๐ บาท จากนั้นได้มอบหมายให้นายมาโยลา ชาวอิตาลีคนที่มารับราชการเป็นครูฝึกทหารในเมืองไทย เดินทางไปซื้อเครื่องจักรและเครื่องไฟฟ้าที่ประเทศอังกฤษ โดยซื้อเครื่องกำเนิดไฟฟ้าจำนวน ๒ เครื่อง เพื่อใช้สำรองผลัดเปลี่ยนกัน รวมทั้งเตรียมซื้อสายเคเบิลสำหรับฝังวางสายใต้ดินจากโรงทหารหน้า (กระทรวงกลาโหม) ถึงพระบรมมหาราชวัง และเตรียมซื้อโคมไฟต่างๆ กับหลอดแก้วสำหรับติดตั้งโคมทั้งระย้าในพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท โดยคาดการณ์ว่าเมื่อพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระเนตรจะต้องมีพระราชประสงค์ให้ใช้ไฟฟ้าภายในพระราชวังอย่างแน่นอน การณ์ปรากฏเป็นจริงตามคาดหมาย ในวันแรกที่เปิดการทดลองใช้แสงสว่างด้วยไฟฟ้านั้น ทั้งเจ้านายขุนนาง ข้าราชการ และ

ประชาชนได้มางคูอย่างแน่นขันค เพื่อชมแสงไฟประหลาดซึ่งเกิดมายังไม่เคยประสบพบเห็น เมื่อแสงไฟฟ้าสว่างไสวไปตลอดโรงทหารหน้า สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจึงได้โปรดให้ติดตั้งระบบไฟฟ้าไปใช้ในวังหลวงทันที ส่วนค่าใช้จ่ายที่ได้ทดลองติดตั้งไฟฟ้านั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯเบิกคืนให้หมื่นไวยวรนาถในภายหลัง นับแต่นั้นมา ไฟฟ้าจึงเป็นที่นิยมทั้งในราชสำนัก วังเจ้านาย คฤหาสน์ขุนนางข้าราชการ จนถึงบ้านเรือนประชาชนทั่วไป

ภาพสีน้ำมันภายในห้องท้องพระโรงกลาง

ภาพที่ ๑ ออกพระวิสูตรสุนทร (โกษาปาน) ราชทูตไทยในสมัยพระนารายณ์มหาราช เข้าเฝ้าถวายเครื่องราชบรรณาการพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส ณ พระราชวังแวร์ซาย เมื่อวันที่ ๑ กันยายน พุทธศักราช ๒๒๒๕ ภาพนี้เป็นผลงานของจิตรกรชาวฝรั่งเศส ชื่อ จาก เอ็ดมงค์ เลอมอง ซึ่งเขียนจำลองจากภาพเขียนและภาพพิมพ์ลายแกะ ที่บันทึกเหตุการณ์ในสมัยนั้น สันนิษฐานว่าภาพนี้ส่งเข้ามาทูลเกล้าถวายในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ (อีกข้อมูลหนึ่งกล่าวว่า ในปีพุทธศักราช ๒๓๓๒ เกิดปฏิวัติฝรั่งเศส ภาพนี้สูญหายไป ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๔๔๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก ขณะที่เสด็จไปเมืองมิวนิค ประเทศเยอรมนี ได้ทอดพระเนตรพบภาพนี้ เห็นว่ามีความสำคัญทางประวัติศาสตร์การทูตไทย จึงโปรดเกล้าฯ ให้ จาก เอ็ดมงค์ เลอมอง เขียนจำลองขึ้น)

ภาพที่ ๒ พระยามนตรีสุริวงษ์ (ชุ่ม บุนนาค) ราชทูตไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เข้าถวายพระราชสาส์นสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย ณ พระราชวังวินด์เซอร์ ประเทศอังกฤษ ในปีพุทธศักราช ๒๔๐๐

ภาพที่ ๓ ภาพการต้อนรับราชทูตไทย ที่พระราชวังฟงแตนเบลอ พระยาศรีพิพัฒน์รัตนโกษา (แพ บุนนาค) ราชทูตไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นพระจักรพรรดินโปเลียนที่ ๓ และจักรพรรดินี อูจีนี เดอ มอนติจู ประเทศฝรั่งเศส เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๐๓ เขียนโดยจิตรกรชื่อ จองเลอง เจโรม ภาพเขียนชิ้นนี้ พระจักรพรรดินโปเลียนที่ ๓ ได้ส่งมาทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ในช่วงปลายรัชกาล สันนิษฐานว่า ฟูกะ เป็นผู้นำผลงานของเขามาทูลเกล้าถวายด้วยตนเอง และในเวลาต่อมา ฟูกะ ได้เป็นจิตรกรประจำราชสำนักไทย

ภาพที่ ๔ ภาพการต้อนรับราชทูตฝรั่งเศสชื่อ ดู เชอเน เบลดู ราชทูตฝรั่งเศสสมัยพระจักรพรรดินโปเลียนที่ ๓ เข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม ในหมู่พระอภิเนาวนิเวศน์ พระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๐๕ (ไม่ทราบนามจิตรกร)

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เป็นหมู่พระที่นั่งที่ใหญ่ที่สุด สร้างติดต่อกันถึง ๑๑ องค์ องค์ พระที่นั่งจักรีสร้างเป็นรูปตัวที (T) นอกนั้นอีก ๑๐ องค์ มีชื่อคล้องจองกัน ดังนี้

๑. พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์
๒. พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ
๓. พระที่นั่งดำรงสวัสดิ์คือนัญวงศ์
๔. พระที่นั่งพิพัฒน์พงศ์ถาวรวิจิตร
๕. พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร
๖. พระที่นั่งอมรพิมานมณี
๗. พระที่นั่งสุทธาศรีอภิรมย์
๘. พระที่นั่งบรรณาคมสรณี
๙. พระที่นั่งปรีดิราชมโหฬาร
๑๐. พระที่นั่งเทพดนิยน์นันทยากร

ปัจจุบันเหลือเพียง ๒ องค์ คือ พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ และพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ ต่อมาได้มีการก่อสร้างพระที่นั่งขึ้นมาใหม่บริเวณหมู่พระที่นั่งเดิมที่รื้อทิ้งไป การก่อสร้างและการตกแต่งแล้วเสร็จเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๔๕ พระราชทานนามว่า “พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร” และใช้เป็นที่จัดถวายเลี้ยงพระกระยาหารค่ำแก่พระราชอาคันตุกะ ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ สมเด็จพระราชินี และพระบรมวงศานุวงศ์ต่างประเทศ รวม ๒๕ ราชวงศ์ เนื่องในการพระราชพิธีเฉลิมฉลองสิริราชสมบัติ ครบ ๖๐ ปี ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน ในวันอังคารที่ ๑๓ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๔๕

ตราแผ่นดิน เกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ผูกลายโดย หม่อมเจ้าประวิศ ชุมสาย มีหลายแบบซึ่งมีความหมายดังนี้

ตราแผ่นดิน ที่หน้าบันพระที่นั่งจักรีองค์กลาง ในรูปอาร์ม ช้าง ๓ เศียรหมายถึงประเทศสยาม, ช้างเชือกเดียวหมายถึงล้านช้างหรือประเทศลาว และกริชไขว้หมายถึงประเทศมลายู อยู่ภายใต้เครื่องหมายจักรีและพระมหาพิชัยมงกุฏ ขนาบด้วยฉัตร ๓ ชั้น มีพระแสงขรรค์ไชยศรีและธารพระกรไขว้กันที่ด้านหลัง

ตราแผ่นดิน ที่หน้าบันพระที่นั่งจักรีองค์ตะวันออกและตะวันตก มีช้าง ๓ เศียร หมายถึงประเทศสยาม อยู่ภายใต้พระเกี้ยวซึ่งเป็นพระราชสัญลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ขนาบข้างด้วยคชสีห์และราชสีห์ซึ่งหมายถึงสมุหกลาโหม และสมุหนายก จับฉัตรไว้ไม่ให้ล้ม หมายถึง เป็นผู้ค้ำจุนราชบัลลังก์

พระปรมาภิไธยย่อ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ มีดังนี้

๑. พ ป ม จ   ย่อมาจาก   สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์

๒. จ จ จ   ”   พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓. จ ป ร   ”   จุฬาลงกรณ์ปรมินทรมหาราช

ตราจักรี เป็นการผูกลายอาวุธของพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาฮินดู ๒ องค์ คือ จักรกับตรีศูล
จักรเป็นอาวุธของพระนารายณ์ และตรีศูลเป็นอาวุธของพระอิศวร

พระที่นั่งราชการัณยสภา

พระที่นั่งราชการัณยสภา เป็นพระที่นั่งสถาปัตยกรรมทรงไทย ก่ออิฐถือปูน ๒ ชั้น หลังคา
มีเอกลักษณ์ที่น่าสนใจ คือ มีเสาตะลุมจากหลังคาชั้นล่าง ขึ้นไปรองรับหลังคาชั้นบน ซึ่งเรียก
สถาปัตยกรรมแบบนี้ว่า มุขประเจิด หรือมุขตะลุมช่อ หลังคามุงด้วยกระเบื้องหินชนวน สร้างขึ้นใน
สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ สำหรับเป็นที่ประชุมองคมนตรี ในคราวที่
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก ในปีพุทธศักราช ๒๔๔๐ ครั้ง
นั้นสมเด็จพระพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระพันปีหลวง เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้เสด็จฯ
เป็นองค์ประธานในการประชุมองคมนตรีภายในพระที่นั่งองค์นี้ และต่อมาในคราวที่พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน ทรงผนวชในปีพุทธศักราช ๒๔๙๕ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์
พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จฯ เป็นองค์ประธานการประชุมองคมนตรีภายในพระที่นั่งองค์นี้เช่นกัน
สำหรับในปัจจุบันการประชุมองคมนตรีกระทำที่สำนักพระราชวัง

พระที่นั่งอภรณ์ภิโมกษ์ปราสาท

พระที่นั่งองค์นี้เป็นปราสาทไม้ขนาดเล็ก เปิดโล่ง ทรงจตุรมุข มีฉัตรชั้นสูงตั้ง ๔ ด้าน
หลังคาลาดด้วยดินบุก คันทวยรับยอดปราสาทเป็นไม้จำหลักรูปหงส์ หน้าบันเป็นรูปเทวดาถือพระ
ขรรค์ล้อมด้วยลายกนกเปลว สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เป็น
พลับพลาสำหรับประทับพระราชยาน สำหรับรับส่งในโอกาสที่เสด็จพระราชดำเนินโดยขบวนพยุหยา
ตราหรือกระบวนราบ ประทับพระเสลี่ยงหรือพระคชาธาร หรือในงานพระราชพิธีโสกันต์
(พระโอรสหรือเด็กชายจะโกนจุกอายุ ๑๓ ปี, พระธิดาหรือเด็กหญิง อายุ ๑๑ ปี) เนื่องจากพระที่นั่ง
อภรณ์ภิโมกษ์ปราสาทนี้ มีความงดงามและได้สัดส่วน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้จำลองพระที่นั่งองค์นี้ไปสร้างที่กลางสระน้ำ พระราชวังบางปะอิน และ
พระราชทานนามว่า “พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์” และในปีพุทธศักราช ๒๕๐๑ รัฐบาลไทยได้
จำลองพระที่นั่งองค์นี้ ไปสร้างเป็นศาลาทรงไทยในงานแสดงสินค้าที่เมืองบรัสเซลส์ ประเทศเบล
เยียม

พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

แต่เดิมพื้นที่บริเวณนี้เป็นที่ตั้งของพระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท ซึ่งเป็นพระที่นั่งสร้างด้วยไม้ทั้งองค์ รูปทรงถอดแบบมาจากพระที่นั่งสรรเพชญปราสาท สมัยกรุงศรีอยุธยา สร้างแล้วเสร็จในปีพุทธศักราช ๒๓๒๘ ซึ่งเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงกระทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกที่พระที่นั่งองค์นี้ ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๓๓๒ ได้เกิดอสุนีบาตที่มุกเด็จพระที่นั่งองค์นี้ ทำให้เกิดไฟลุกไหม้หมดทั้งองค์ ซึ่งเหตุการณ์ไฟไหม้ที่หอพระมณเฑียรธรรมในวัดพระแก้วก็เกิดในปีเดียวกัน ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงเสียพระทัยมาก เข้าใจว่าเป็นเพราะพระองค์ไม่มีบุญญาธิการพอที่จะเป็นพระมหากษัตริย์หรืออย่างไร แต่โหรหลวงได้ทูลทำนายว่าเป็นเพราะชะตาบ้านเมืองในขณะนั้นถึงมาต อาจต้องเสียพระนครแก่ข้าศึก การที่ไฟไหม้พระมหาปราสาทและหอพระมณเฑียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในปีเดียวกัน จึงเป็นการแก้เคล็ดแก่บ้านเมือง

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ จึงโปรดเกล้าฯ ให้รื้อซากพระมหาปราสาท และให้สร้างพระมหาปราสาทองค์ใหม่ ประกอบด้วยพระที่นั่ง ๒ องค์ เชื่อมต่อกัน มีขนาดความยาวเท่ากับพระมหาปราสาทองค์เดิม พระราชทานนามว่า “พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และพระที่นั่งพิมานรัตยา” ในส่วนของพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ถอดแบบมาจากพระที่นั่งสุริยาสอมรินทร์ของกรุงศรีอยุธยา เป็นพระที่นั่งทรงจัตุรมุข มีมุขเท่ากันทั้ง ๔ ด้าน มุขด้านทิศเหนือมีมุขเด็จยื่นออกมา หลังคาลดหลั่น ๔ ชั้น ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ส่วนที่เป็นหางหงส์มีลักษณะเป็นหัวนาค เราเรียกว่า “นาคเบือน” (ถ้าสังเกตส่วนที่เป็นหางหงส์ของพระที่นั่งจักรีฯ เรียกว่า นาคปัก) คันทวยรองรับปราสาทเป็นไม้จำหลักรูปครุฑขุดนาค หน้าบันรูปพระนารายณ์ทรงสุบรรณ ที่แผงรอกสองเจาะช่องหน้าต่างเล็กๆ ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมแบบรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ภายในมุขเด็จประดิษฐานบุษบก มีชื่อว่า “พระที่นั่งบุษบกมาลา” ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ เคยประทับเพื่อให้ราชทูตหัวเมืองทวายเข้าเฝ้า เพื่อถวายเครื่องราชบรรณาการ และค้นไม้เงินค้นไม้ทอง

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระสยามเทวาธิราชมาประดิษฐานภายในพระที่นั่งบุษบกมาลา เพื่อประกอบพระราชพิธีสังเวยเป็นประจำทุกวัน

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ได้เสด็จออกประทับให้ผู้ที่มีตำแหน่งเฝ้าในพระมหาปราสาทได้เข้าเฝ้า และถือน้ำพิพัฒน์สัตยาในวันบรมราชาภิเษกสมโภช ปีพุทธศักราช ๒๔๕๔

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระสยามเทวาธิราชจากพระที่นั่งไพศาลทักษิณ มาประดิษฐานที่พระที่นั่งบุษบกองค์นี้ เพื่อให้ประชาชนได้สักการบูชา ในงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๕

พระที่นั่งสุริยาสอมรินทร์ ซึ่งเป็นต้นแบบของพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เป็นพระที่นั่งสำหรับตั้งพระบรมศพของพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทจึงเป็นพระที่นั่ง สำหรับตั้งพระบรมศพของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงในสมัยรัตนโกสินทร์ ในขณะเดียวกันก็ใช้ในพระราชพิธีฉัตรมงคลด้วย ภายในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มีปูชนียวัตถุที่สำคัญ คือ

พระแท่นราชบัลลังก์ประดับมุก แต่เดิมเป็นพระแท่นราชบัลลังก์ประจำพระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท สร้างโดยเจ้าพระยามหาเสนา (ต้นสกุลขุนนาค) เมื่อครั้งที่เกิดไฟไหม้พระมหาปราสาท พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ บัญชาการดับไฟด้วยพระองค์เอง สามารถนำพระแท่นราชบัลลังก์องค์นี้ออกมาได้ทัน และเมื่อสร้างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้ใช้พระแท่นราชบัลลังก์องค์นี้ เป็นพระราชบัลลังก์ประจำพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มาจนถึงทุกวันนี้

ฝีมือการประดับมุกมีความงดงามอ่อนช้อยมาก มุกที่ใช้เราเรียกว่า “มุกไฟ” สามารถสะท้อนแสงออกเป็นสีต่างๆ ได้หลายสี การประดับมุกพระแท่นราชบัลลังก์องค์นี้ ประกอบด้วยหลายฝีมือช่าง แต่ส่วนใหญ่ทำในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ยกเว้นส่วนพนัก เป็นฝีมือช่างสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เป็นลวดลายอย่างจีน เช่น รูปมังกร ดอกโบตั๋น และลายประเจี๊ญ สำหรับตัวเทพนม กรุเทพนม ประดับมุกในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

ในพระราชพิธีฉัตรมงคล พระแท่นราชบัลลังก์ประดับมุกจะใช้เป็นที่ประดิษฐานเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์และเครื่องราชูปโภค สำหรับในการพระราชพิธีสวดพระอภิธรรมพระบรมศพ พระแท่นราชบัลลังก์นี้จะประดิษฐานพระพุทธรูปประจำพระชนมวาร

พระที่นั่งบุษบกมาลา ที่ผนังด้านใต้ สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โดยเลียนแบบ “พระที่นั่งธัญมหาปราสาท” พระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์ เมืองลพบุรี สำหรับเป็นที่เสด็จออกให้พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในเข้าเฝ้า และโปรดเกล้าฯ ให้ทำฉากเขียนลายรดน้ำ ซึ่งเป็นภาพพิธีอินทราภิเษก กันสกัฒมุขด้านใต้แทนม่าน ปัจจุบันฉากนี้จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑวัตถุพระแก้ว

พระแท่นราชบรรจถรณ์ประดับมุก ทอดอยู่ด้านทิศตะวันออก สร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างพระแท่นราชบัลลังก์ประดับมุก สำหรับเป็นพระแท่นที่บรรทมของพระมหากษัตริย์ สันนิษฐานว่าคง

จะสร้างขึ้นสำหรับพระที่นั่งพิมานรัตยา พร้อมกับเครื่องราชูปโภคประดับมุกอื่นๆ ในพระราชพิธีฉัตรมงคล พระแท่นองค์นี้จะใช้สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป ในพระราชพิธีตั้งพระบรมศพ พระแท่นนี้จะใช้สำหรับเป็นอาสนะเพื่อพระสงฆ์ ๔ รูป สวดพระอภิธรรม

เมื่อแรกสร้างภายในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท จะมีเสาด้านขนาดใหญ่รองรับช่อส่วนยอดปราสาท ทั้ง ๔ ด้านๆ ละ ๑ ต้น ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงเห็นว่าทำให้พระมหาปราสาทไม่โอโถงและสง่างาม จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตัดเสาด้านทั้ง ๔ ต้น นั้นออกไป จิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เป็นจิตรกรรมเขียนด้วยสีฝุ่นลายพุ่มข้าวบิณฑ์เทพนม ซึ่งเขียนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕

พระที่นั่งพิมานรัตยา

พระที่นั่งพิมานรัตยาเป็นพระที่นั่งที่สร้างเชื่อมต่อกับพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท แต่ก่อนเคยใช้เป็นพระวิมานที่บรรทมของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เมื่อคราวที่มีการบูรณะหมู่พระมหามณเฑียรครั้งใหญ่ โดยโปรดเกล้าฯ ใช้พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เป็นท้องพระโรงเสด็จออกว่าราชการ

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้ใช้พระที่นั่งพิมานรัตยาเป็นที่ถวายน้ำสรงพระบรมศพ ครั้งแรกคือพระบรมศพสมเด็จพระราชินีพันปีหลวง หรือสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ต่อมาในรัชกาลปัจจุบันได้ใช้เป็นที่ตั้งสรงน้ำพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘, สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า, สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี, สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ และสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี

หอเปลื้อง

หอเปลื้องสร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เมื่อครั้งที่มีการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช ในปีพุทธศักราช ๒๔๖๕ ทรงโปรดมาประทับบรรทมภายในมุขด้านตะวันออกของพระที่นั่งดุสิต โดยโปรดเกล้าฯ ให้สร้างห้องสรงที่มุขตะวันออกเฉียงใต้ และโปรดเกล้าฯ ให้สร้างหอเปลื้องสำหรับเป็นที่เก็บพระกุษา

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล นายธีระวัฒน์ ชะอุ่ม
 ที่อยู่ ๓๒ หมู่ ๒ ตำบลโพรงอากาศ อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัด
 ฉะเชิงเทรา ๒๔๑๕๐
 ที่ทำงาน สำนักพระราชวัง ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ งานนำชม
 ถนบนหน้าพระลาน แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร
 กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐ โทรศัพท์ ๐ ๒๖๒๓ ๕๕๐๐

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๔๕ สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ ๑)
 โปรแกรมวิชาอุตสาหกรรมท่องเที่ยว จากมหาวิทยาลัยราชภัฏ
 ราชนครินทร์ ฉะเชิงเทรา
 พ.ศ. ๒๕๕๒ ศึกษาต่อระดับปริญญาโท สาขาวิชาการจัดการ
 ทรัพยากรวัฒนธรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ประวัติการทำงาน

พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๘ เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป สำนักพระราชวัง
 พ.ศ. ๒๕๔๘-๒๕๔๙ เจ้าหน้าที่งานในพระองค์ สำนักพระราชวัง
 พ.ศ. ๒๕๔๙-๒๕๕๓ เจ้าหน้าที่บริหารงานในพระองค์ สำนักพระราชวัง
 พ.ศ. ๒๕๕๓-ปัจจุบัน นักจัดการงานในพระองค์ ปฏิบัติการ สำนักพระราชวัง